

8TH
INTERNATIONAL CONFERENCE ON
CULTURE AND CIVILIZATION

AUGUST 21-22, 2020
TRABZON ~ TURKEY

ABSTRACTS & PROCEEDINGS

EDITORS

Assist. Prof. Dr. İlkgül KAYA ZENBİLCİ - Nurlan AKHMETOV

ISBN 978-625-7898-22-5

**8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON
CULTURE AND CIVILIZATION**

**August 21-22, 2020
Trabzon, TURKEY**

**CONGRESS
PROCEEDING BOOK**

Edited by

**Assist. Prof. Dr. İlkgül KAYA ZENBİLCİ
Nurlan AKHMETOV**

All rights belong to 8th International Conference on Culture
and Civilization

All rights of this book belong to FARABI Publishing House
Authors are responsible both ethically and juridically

FARABI

Publications - 2020©

www.europenjournal.com

ISBN 978-625-7898-22-5

FARABI PUBLISHING HOUSE

CONGRESS ID

TITLE OF CONGRESS

8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE
AND CIVILIZATION

DATE - PLACE

August 21-22, 2020
Trabzon, TURKEY

ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER
Assoc. Prof. Kamala Tahsin KARIMOVA
Dr. Huseyin ERIS
Assist. Prof. Muntazir MEHDI
Sonali MALHOTRA
Assist. Prof. Dr. İlkül KAYA ZENBİLCİ
Lect. Feray KABALCIOGLU BUCAK Dr.
Ahmad S. FAKHEER

COORDINATOR

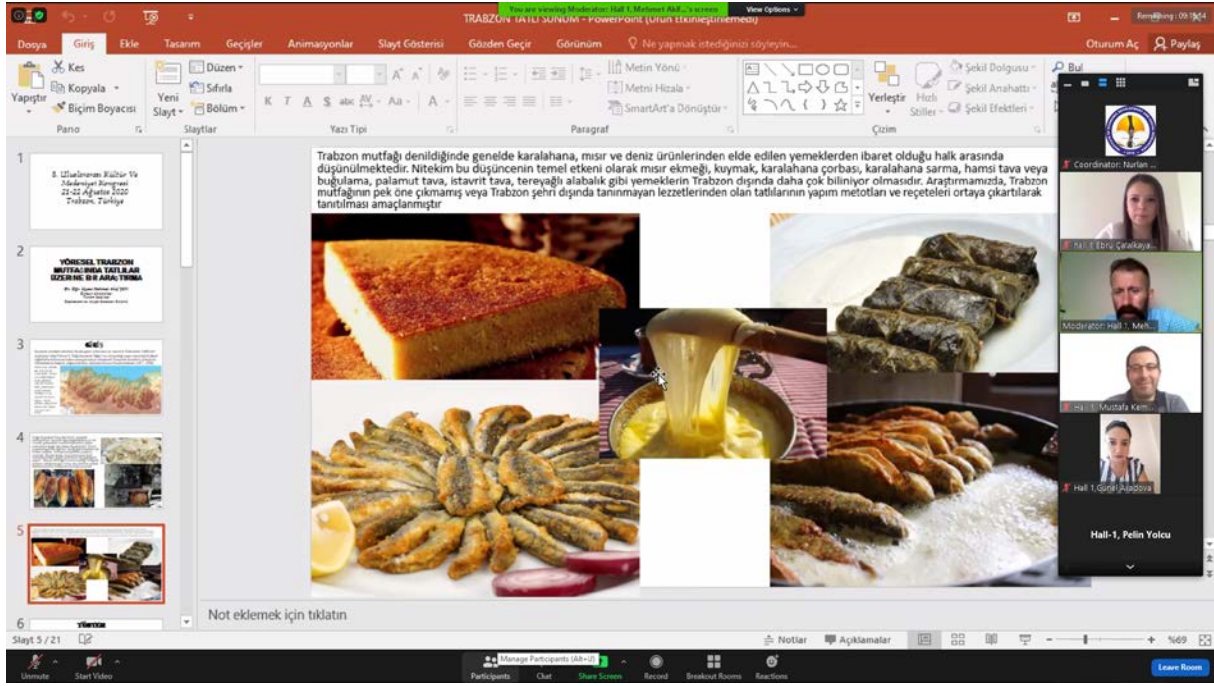
Nurlan AKHMETOV

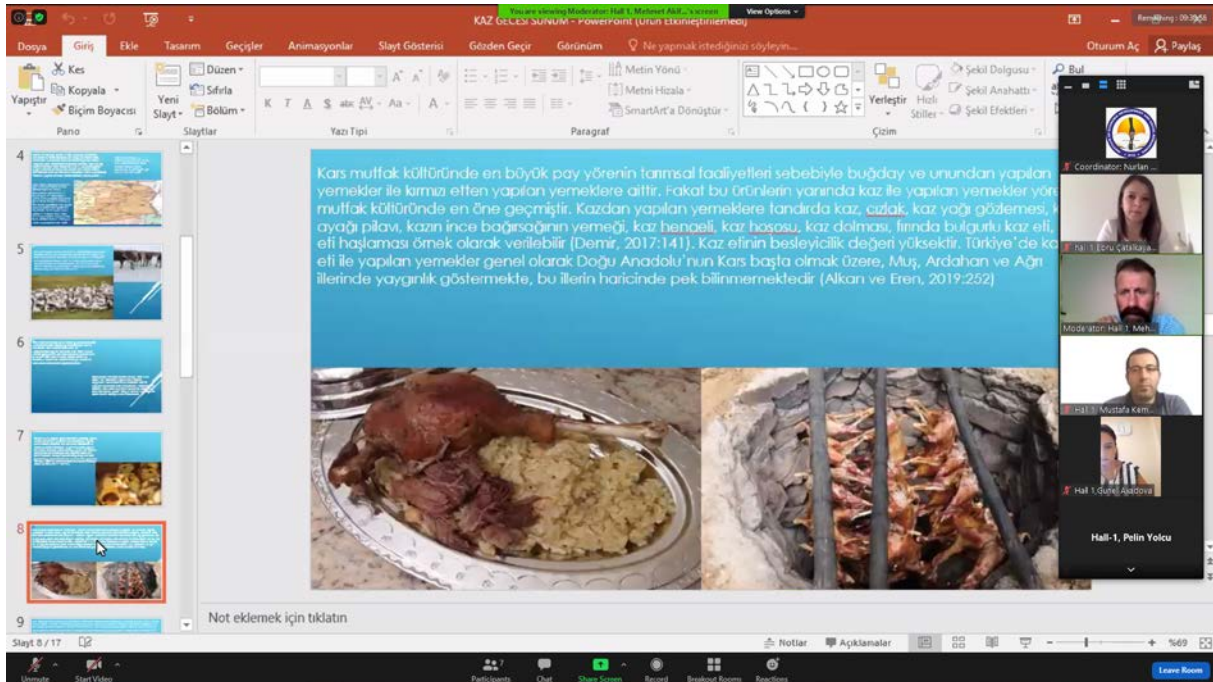
LANGUAGES

Turkish, Russian, Arabic, English, Kazakh

PHOTO GALLERY

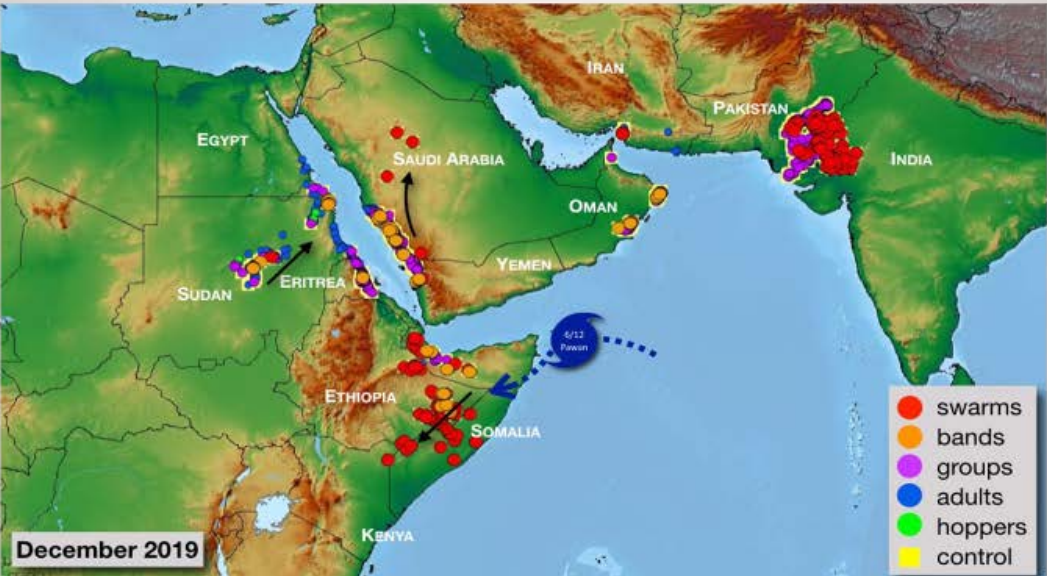

Hall-3 Zoom Meeting You are viewing Hall-3, Nikhil_Gangwar's screen View Options

Coordinator:... H-3, levent görün Hall-3, Nikhil_Ga...

Remaining : 09:05:29

December 2019

<http://www.fao.org/ag/locusts/en/info/2094/web18/index.html>

Unmute Start Video Participants 5 Chat Share Screen Reactions More Leave Room

SCIENTIFIC COMMITTEE

- Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA -
Orleu National Development Institute
- Dr. George RUDIC - *Montreal Pedagogy
University*
- Prof. Dr. Hacer HUSEYONA - *Azerbaijan
Pedagogy University*
- Prof. Dr. Mustafa TALAS - *Ömer
Halisdemir University*
- Prof. Dr. Nadejda KHAN - *Karaganda
State University*
- Prof. Dr. Necati DEMİR - *Gazi University*
- Prof. Dr. Kıvanç İNELMEN - *Bogazici
University*
- Dr Halil AKMEŞE - *Necmettin Erbakan
University*
- Dr. Cavit POLAT - *Iğdir University*
- Dr. Mariam S. OLSSON - *Labanise
University*
- Dr. Nikki M. COZOŁOWSKI - *John
Hopkins University*
- Dr. Wakako SADAHIRO - *Sapparo City
University*
- Dr. WU Yicheng - *Minzu University*
- Dr. Mehmet ULUCAN - *Fırat Üniversitesi*
- Dr. Ayşenur ERDİL - *İstanbul Medeniyet
Üniversitesi*
- Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY - *Fırat
Üniversitesi*
- Prof. Dr. CENGİZ ANIK - *Marmara
Üniversitesi*
- Doç. Dr. Ahmet ÇOBAN - *Dicle
Üniversitesi*
- Doç. Dr. İryna Dryga - *Milli Bilimler
Akademisi*
- Doç. Dr. Naile Rengin OYMAN -
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Dr. Halilov Taleh Ferman Oglu - *Nahçıvan
Devlet Üniversitesi*
- Dr. Fatma Ecem CEYLAN - *Nevşehir Hacı
Bektaş Veli Üniversitesi*
- Dr. Güller ŞAHİN - *Kütahya Sağlık
Bilimleri Üniversitesi*
- Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK - *Gaziantep
Üniversitesi*
- Dr. Ekrem Mesut SU - *Ali Rıza ÖZDERİCİ
K.A.İ.H.L.*
- Dr. Hatice Evrim TÜTÜNSATAR - *Isparta
Uygulamalı Bilimler Üniversitesi*
- Dr. Kevser Sevgi Ünal ASLAN - *Korkut
Ata Üniversitesi*
- Prof. Dr. İsa ELİRİ - *Kırıkkale Üniversitesi*
- Doç. Dr. Mahmut DOĞAN - *Marmara
Üniversitesi*
- Doç. Dr. Rüstem Barış YEŞİLAY - *Ege
Üniversitesi*
- Dr. Arzu ALTUNTAŞ - *Akdeniz
Üniversitesi*
- Dr. Müjdan DENİZ - *İstanbul Üniversitesi*
- Dr. Seher ŞEYLAN - *Işık Üniversitesi*
- Dr. Semra Kılıç KARATAY - *Aksaray
Üniversitesi*
- Dr. A. Kadir ÇÜÇEN - *Uludağ
Üniversitesi*
- Dr. İlkgül KAYA ZENBİLCİ - *Bozok
Üniversitesi*

8th INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE AND CIVILIZATION

August 21-22, 2020

TRABZON, TURKEY

Conference venue:

Zorlu Grand Hotel – Trabzon, Turkey

CONFERENCE PROGRAM

Online (with Video Conference) Presentation

Participating Countries:

Turkey, Azerbaijan, India, Uganda, Cyprus

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Moderator - responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- ❖ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ❖ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
- If you think there are any deficiencies / spelling mistakes in the program, please inform by e-mail until August 16, 2020 (17:00) at the latest.
- (All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
- Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
- Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number, exp. Hall 1, Alpaslan BOZKURT

22.08.2020
SATURDAY/ 10:00-12:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Alpaslan BOZKURT

SESSION-1, HALL-1

MODERATOR: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ŞEN

Meeting ID: 850 1130 3155 / Passcode: 517127

AUTHOR	ABSTRACT TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Zeki DEMİR Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kemal YILMAZ	HAVACILIK SEKTÖRÜNDE İNSAN KAYNAĞI EĞİTİMİNİN VE E-LEARNING UYGULAMALARININ ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF HUMAN RESOURCE TRAINING AND E-LEARNING APPLICATIONS IN AVIATION SECTOR
SIMI JOSEPH	“EVERYTHING IS VOLUNTARY”: AN ASSESSMENT OF ROBERT NOZICK
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ŞEN Emel Ekinci	GÖÇÜN MUTFAK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE ETKİSİ “KARS, KAZ GECE Sİ ÖRNEĞİ” IMPACT OF MIGRATION ON CULINARY CULTURE “KARS IN KOCAELI, GOOSE NIGHT EXAMPLE”
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ŞEN	YÖRESEL TRABZON MUTFAĞINDA TATLILAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA A RESEARCH ON DESSERTS IN LOCAL TRABZON KITCHEN
AHADOVA GUNEL TOFIG	MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANADA MÜHAFİZƏ OLUNAN ÖLKƏ ƏHƏMİYYƏTLİ MİLLİ İRS A NATIONAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN PROTECTED IN THE CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY
Arş. Gör. Ebru ÇATALKAYA GÖK	TÜRK KÜLTÜR MİRASINA DOKUMA DESEN Lİ PEŞTAMAL ÖRNEĞİ LOINCLOTH WITH WEAVING PATTERN IN TURKISH CULTURAL HERITAGE

22.08.2020
SATURDAY / 10:00-12:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 2, Alpaslan BOZKURT

SESSION-1, HALL-2

MODERATOR: Prof. Dr. Turgay UZUN

Meeting ID: 850 1130 3155 / Passcode: 517127

AUTHOR	ABSTRACT TITLE
Doç. Dr. Hakan KUM Öğr. Gör. Mert Anıl ATAMER	TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE TAR MODELİ İLE BİR ANALİZ: (1998-2014)
Prof. Dr. Turgay UZUN	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE İÇ SİYASAL HAREKETLERE ETKİLERİ (TÜRKÇÜ HAREKET OLAYI) TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE SECOND WORLD WAR AND EFFECTS ON INTERNAL POLITICAL MOVEMENTS (CASE OF TURKIC MOVEMENT)
Doç. Dr. Hakan KUM Baki ÖZSOLAK	ALTERNATİF ENERJİ KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: PIIGS ÜLKELERİ (2001-2018)
Doç. Dr. Hakan KUM Şeyma BOZKAYA	İSTİHDAM VE GÖÇ İLİŞKİSİ: AVUSTRALYA ÖRNEĞİ (1984-2018)
Rosemary KANOEL	INHERITANCE RIGHTS OF WIDOWS IN UGANDA: AN ANALYSIS OF THE LAW & PRACTICES
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Onur ARİ	THE IMPACT OF REMITTANCES ON ECONOMIC GROWTH IN DEVELOPING COUNTRIES: EMPIRICAL EVIDENCE FROM TURKEY
Doç. Dr. Hatice DOĞAN SÜDAŞ	PAZARLAMA ALANINDA MINDFULNESS ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ INVESTIGATION OF THE MINDFULNESS IN MARKETING FIELD
Dr. Öğr. Üyesi. Naseraddin ALIZADEH	İRAN MİLLİYETÇİLİĞİNİN UYGARLAŞTIRMA MİSYONU ÜZERİNE ON THE CIVILIZING MISSION OF THE IRANIAN NATIONALISM

22.08.2020
SATURDAY / 10:00-12:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 3, Alpaslan BOZKURT

SESSION-1, HALL-3

MODERATOR: Dr. Kemale ATAKİŞİYEVA

Meeting ID: 850 1130 3155 / Passcode: 517127

AUTHOR	ABSTRACT TITLE
Dr. Sezai Kürşat ÖKTE	TÜRK KURTULUŞ SAVAŞININ BAŞLANGICINDA, DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ ÇABALARININ İSTANBUL HÜKÜMETİNCE ENGELLENMESİ
Dr. Sezai Kürşat ÖKTE	LOZAN BARIŞ KONFERANSI GÖRÜŞMELERİNİN SONUÇSUZ KALMASI HALİNDE UYGULANMASI TASARLANAN “GİZLİ HAREKÂT PLANI”
Dr. Adem UZUN	LÜGAT-İ HALİMÎ’NİN İKİNCİ DEFTERİNDE BAZI EDEBİ SANAT VE KAVRAMLAR CERTAIN LITERARY TERMS AND CONCEPTS IN THE SECOND BOOK OF LUGAT-I HALİMÎ
Dr. Kemale ATAKİŞİYEVA	AZERBAJCAN AŞIK VE MUĞAM SANATI ETNİK KÜLTÜRÜN ANA BİLEŞEN OLARAK AZERBAIJAN ASHIK AND MUGAM ART ETHNIC CULTURE AS THE MAIN COMPONENT
Dr. Öğr. Üyesi Burak KOCAOĞLU	OSMANLI DEVLETİ’NDE GÜNDELİK HAYATTA KULLANILAN PARA BİRİMLERİ CURRENCY USED IN THE OTTOMAN STATE IN EVERYDAY LIFE
Dr. Öğr. Üyesi Azat TOKTONALİEV	İSLAM TASAVVUFUNDA İDEOLOJİK EKOLLER IDEOLOGICAL SCHOOLS OF ISLAMIC SUFISM
Dr. Öğr. Üyesi M. Murat YURTSEVER	VEFEYATNAMELERİN TARİHİ-BİYOĞRAFİK DEĞERİ VE BURSA VEFAYATNAMELERİ THE HISTORICAL-BIOGRAPHICAL VALUE OF VAFAYATNAMES (OBITUARY DESCRIPTIONS) AND BURSA VAFAYATNAMES
Memmedova Aygün Musa kızı	AĞDAM DEFINESİNDE BULUNMUŞ TRABZON ASPRI ÖNEMLİ NUMISMATİK TAPINTIDIR

22.08.2020
SATURDAY / 10:00-12:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 4, Alpaslan BOZKURT

SESSION-1, HALL-4

MODERATOR: Prof. Dr. Asuman AKAY AHMED

Meeting ID: 850 1130 3155 / Passcode: 517127

AUTHOR	ABSTRACT TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Rifat AKBAŞ	KLASİK ARAP EDEBİYATINDA ETİK BİR DEĞER OLARAK TEVAZU KAVRAMI VE İÇERİĞİ CONCEPT AND CONTENT OF HUMILITY AS AN ETHICAL DIGNITY IN CLASSICAL ARABIC LITERATURE
Prof. Dr. Asuman AKAY AHMED	KÜLTÜREL DEĞERLER BAĞLAMINDA “BEŞ ŞEHİR / BURSA’DA ZAMAN” “BURSA’DA ZAMAN” WITHIN THE CONTEXT OF CULTURAL VALUES
Assist. Prof. Dr. Halit ALKAN	GENDER, CLASS, CULTURE AND RACE IN SALMAN RUSHDIE’S “MIDNIGHT’S CHILDREN”
Perviz Kazimi Azad Qurbanov	PARFIYANIN İLK KRİSTİAN KİLİSƏSİ FIRST CHRISTIAN CHURCH OF PARTHIA
Dr. Sedanur Dinçer Arslan	TRABZONLU EMİN HİLMİ EFENDİ DİVANİ’NDAKİ TARİH MANZUMELERİ HISTORICAL POEMS IN THE DIVAN OF THE EMİN HİLMİ EFENDİ FROM TRABZON
Dr. Öğr. Üyesi Bekir SARIKAYA	YAZMA ESERLERİN BESMELE, HAMDELE, SALVELE VE MUKADDİME BÖLÜMLERİNDEKİ CÜMLE YAPILARINA GENEL BAKIŞ VE CÜMLE ÇÖZÜMLEME ÖRNEKLERİ AN OVERVIEW OF SENTENCE STRUCTURES IN WRITTEN, BESMELE, HAMDELE, SALVELE AND MUKADDIME DEPARTMENTS AND EXAMPLES OF SENTENCE ANALYSIS
Dr. Öğr. Üyesi Leyla ALPTEKİN SARIOĞLU	ALİ ŞİR NEVÂYİ’NİN TÜRKÇE DİVANLARINDA HARF SİMGEÇİLİĞİ LETTER SYMBOLISM IN ALİ ŞİR NEVÂYİ’S TURKISH DIVANS
Assist. Prof. Engin Arıkan	TEDBİR İLKESİNİN ANLAMİ THE MEANING OF PRECAUTIONARY PRINCIPLE

22.08.2020
SATURDAY / 14:00-16:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Alpaslan BOZKURT

SESSION-2, HALL-1

MODERATOR: Dr. Öğr. Üyesi İlkül KAYA ZENBİLCİ

Meeting ID: 850 1130 3155 / Passcode: 517127

AUTHOR	ABSTRACT TITLE
Dr. Öğr. Üyesi İlkül KAYA ZENBİLCİ	WALTERS SANAT MÜZESİ'NDEN BİZANS DÖNEMİ'NE AİT ÜNİK BİR MERYEM 'DEKSİOKRATOUSA' İKONASI A UNIQUE BYZANTINE ICON OF THE VIRGIN 'DEXIOKRATOUSA' AT THE WALTERS ART MUSEUM
Öğr. Gör. Ayşenur DAĞ GÜRCAN	TARİHSEL SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA, ÇUMRA KIRSAL KONUTLARI İLE ÇATALHÖYÜK EVLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI COMPARISON OF ÇUMRA RURAL HOUSES AND ÇATALHOYUK HOUSES IN THE CONTEXT OF HISTORICAL CONTINUITY
Dr. Öğr. Üyesi Nihal DERİN COŞKUN Doç. Dr. Adem YÜCEL Arş. Gör. Ayşegül SEZER Emine MESTA	GRAFİK TASARIMIN KÜLTÜREL ÖGELERİN MODERNİZASYONUNDAKİ ÖNEMİ THE IMPORTANCE OF GRAPHIC DESIGN IN MODERNISATION OF CULTURAL ITEMS
Assist. Prof. Dr. Sevdâ EMLAK	CHESTER BEATTY KÜTÜPHANESİ'NDEKİ MEHMET SAİD BERBERZADE'NİN HÜSN-İ HAT ALBÜMÜNÜN KOLTUK TEZHİPLERİNİN İNCELENMESİ INVESTIGATION OF THE KOLTUK ILLUMINATION IN THE HÜSN-I HAT ALBUM BY MEHMET SAİD BERBERZADE IN CHESTER BEATTY LIBRARY
Öğr. Gör. Dr. Pelin YOLCU Prof. Dr. Sedat ŞİMŞEK	CENNETİ BEKLERKEN FİLMİ BAĞLAMINDA TÜRK SİNEMASINDA KÜLTÜREL GÖSTERGELERİN KULLANIMI USE OF CULTURAL INDICATORS IN TURKISH CINEMA IN THE CONTEXT OF FILM WAITING FOR HEAVEN
Öğr. Gör. Dr. Pelin YOLCU Prof. Dr. Sedat ŞİMŞEK	GÖLGELER VE SURETLER FİLMİ ÖZELİNDE TÜRK SİNEMASINDA KULLANILAN KÜLTÜREL GÖSTERGELER CULTURAL INDICATORS USED IN TURKISH CINEMA IN SHADOWS AND FACES FILM
Yük. Mimar Sümeyye ERTÜRK	GÖREME, SAKLI KİLİSE, MANASTIR

Dr. Öğr. Üyesi Leyla KADERLİ	YEMEKHANELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ GOREME, SAKLI CHURCH, EVALUATION OF THE MONASTERY REFECTORIES
Dr. Öğr. Üyesi Doğa Dinemis AMAN	20.YÜZYIL AVANGARD TASARIMDA ROMANTİKLERİN ETKİSİ: SÜRREALİZM, OTOMATİZM VE DOĞAÇLAMA INFLUENCE OF ROMANTICS IN 20TH CENTURY AVANT-GARDE DESIGN: SURREALISM, AUTOMATISM AND IMPROVISATION

22.08.2020
SATURDAY / 14:00-16:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 2, Alpaslan BOZKURT

SESSION-2, HALL-2

MODERATOR: Dr. Hatice BUDAK

Meeting ID: 850 1130 3155 / Passcode: 517127

AUTHOR	ABSTRACT TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Çağlak	İNTERNET BAĞIMLILIĞI VE SOSYOPSİKOLOJİK GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME AN EVALUATION ON INTERNET ADDICTION AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Çağlak	YENİ MEDYA VE GÖZETİM TOPLUMU NEW MEDIA AND SURVEILLANCE SOCIETY
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SONAT	BİR İTAATSİZ SUBAYIN ANADOLU YOLCULUĞU VE BİR SOSYO-PSİKOLOJİK DEĞERLENDİRME: ANADOLU İHTİLALİNE GİDEN SÜRECİN TAŞLARINI DÖŞEMEK A DISOBEDIENT OFFICER'S JOURNEY TO ANATOLIA AND A SOCIO-PSYCHOLOGICAL EVALUATION: LAYING THE STONES OF THE PROCESS LEADING TO THE ANATOLIAN REVOLUTION
Doç. Dr. Elfana QASIMOVA Günay CAVADZADƏ Gülçöhrə SALEHZADƏ	AZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏTİNİN MÜASİR KOLLEKSİYALARIN LAYİHƏLƏNDİRİLMƏSİNƏ TƏSİRİ THE INFLUENCE OF AZERBAIJAN ART TO DESING OF MODERN COLLECTIONS
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ	GÜNDELİK HAYATIN GERÇEKLİĞİ VE HASTALIK-SAĞLIĞA İLİŞKİN GELENEKSEL BİLGİNİN KURULUMU REALITY OF EVERYDAY LIFE AND THE CONSTRUCTION OF TRADITIONAL KNOWLEDGE RELATED TO DISEASE-HEALTH
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ	SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTEN GÜNDELİK HAYAT EVERYDAY LIFE FROM SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE
Dr. Hatice BUDAK	HÜMANİZMİN DOĞAL AHLAK ANLAYIŞINDAN İMMORALİZME GİDEN YOLDA BİR KÖŞE TAŞI: DECAMERON A CORNER STONE FROM THE NATURAL MORAL

APPROACH OF HUMANISM TO IMMORALISM:
DECAMERON

22.08.2020
SATURDAY / 14:00-16:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 3, Alpaslan BOZKURT

SESSION-2, HALL-3

MODERATOR: Dr. Öğr. Üyesi Nebahat KAYAER

Meeting ID: 850 1130 3155 / Passcode: 517127

AUTHOR	ABSTRACT TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Levent GÖRÜN	ERKEK VOLEYBOLUNDA YAŞANILAN SORUNLAR (1. ve 2. Lig Örneği) PROBLEMS EXPERIENCED IN MEN'S VOLLEYBALL (Sample Of 1. And 2. league)
Nikhil Gangwar	DESERT LOCUSTS' ATTACK: A GLOBAL THREAT
Dr. Öğr. Üyesi Nebahat KAYAER	TÜRK CEZA KANUNU'NDA DÜZENLENEN BAŞKASINA AİT BANKA VEYA KREDİ KARTI İLE YARAR SAĞLAMA SUÇU (TCK M. 245/1) THE CRIME OF BENEFITING BY SOMEONE ELSE'S BANK OR CREDIT CARD IN THE TURKISH PENAL CODE (TPC ART. 245/1)
Dr. Lecturer Enes KÖKEN	HABER VERME SORUMLULUĞUNA VE KÜLTÜR VARLIĞI TİCARETİNE AYKIRI HAREKET ETME SUÇU (KTVKK m. 67) THE CRIME OF ACTING AGAINST THE OBLIGATION TO NOTIFY AND THE TRADE OF CULTURAL HERITAGE (Art. 67 of Law on Cultural and Natural Heritage Protection)

CONTENT

CONGRESS ID	I
SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PHOTO GALERY	III
CONGRESS PROGRAM	IV
CONTENT	V

ABSTRACTS AND PROCEEDINGS

Author	Title	Pages
Dr. Sedanur DİNÇER ARSLAN	TRABZONLU EMİN HİLMÎ EFENDİ DİVANI'NDAKİ TARİH MANZUMELERİ HISTORICAL POEMS IN THE DIVAN OF EMİN HİLMÎ EFENDİ FROM TRABZON	1
Prof. Dr. Turgay UZUN	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE İÇ SİYASAL HAREKETLERE ETKİLERİ (TÜRKÇÜ HAREKET OLAYI) TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE SECOND WORLD WAR AND EFFECTS ON INTERNAL POLITICAL MOVEMENTS (CASE OF TURKIC MOVEMENT)	12
Doç. Dr. Hakan KUM Şeyma BOZKAYA	İSTİHDAM VE GÖÇ İLİŞKİSİ; AVUSTRALYA ÖRNEĞİ (1984-2018) EMPLOYMENT AND MIGRATION RELATIONSHIP; THE AUSTRALIAN CASE (1984-2018)	14
Dr. Sezai Kürşat ÖKTE	TÜRK KURTULUŞ SAVAŞININ BAŞLANGICINDA, DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ ÇABALARININ İSTANBUL HÜKÜMETİNCE ENGELLENMESİ	23

Dr. Sezai Kürşat ÖKTE	LOZAN BARIŞ KONFERANSI GÖRÜŞMELERİNİN SONUÇSUZ KALMASI HALİNDE UYGULANMASI TASARLANAN “GİZLİ HAREKÂT PLANI”	28
Nikhil GANGWAR	DESERT LOCUSTS’ ATTACK: A GLOBAL THREAT	37
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇAĞLAK	İNTERNET BAĞIMLILIĞI VE SOSYOPSİKOLOJİK GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME AN EVALUATION ON INTERNET ADDICTION AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS	38
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇAĞLAK	YENİ MEDYA VE GÖZETİM TOPLUMU NEW MEDIA AND SURVEILLANCE SOCIETY	40
Dr. Adem UZUN	LÜGAT-İ HALİMÎ’NİN İKİNCİ DEFTERİNDE BAZI EDEBİ SANAT VE KAVRAMLAR CERTAIN LITERARY TERMS AND CONCEPTS IN THE SECOND BOOK OF LUGAT-I HALİMÎ	42
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SONAT	BİR İTAATSİZ SUBAYIN ANADOLU YOLCULUĞU VE BİR SOSYO-PSİKOLOJİK DEĞERLENDİRME: ANADOLU İHTİLALİNE GİDEN SÜRECİN TAŞLARINI DÖŞEMEK A DISOBEDIENT OFFICER’S JOURNEY TO ANATOLIA AND A SOCIO-PSYCHOLOGICAL EVALUATION: LAYING THE STONES OF THE PROCESS LEADING TO THE ANATOLIAN REVOLUTION	44
Dr. Kemale ATAKİŞİYEVA	AZERBAYCAN AŞIK VE MUĞAM SANATI ETNİK KÜLTÜRÜN ANA BİLEŞEN OLARAK AZERBAIJAN ASHİK AND MUGAM ART ETHNIC CULTURE AS THE MAIN COMPONENT	46
Dr. Öğr. Üyesi YILMAZ ONUR ARİ	THE IMPACT OF REMITTANCES ON ECONOMIC GROWTH IN DEVELOPING	54

	COUNTRIES: EMPIRICAL EVIDENCE FROM TURKEY	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ŞEN Emel EKİNCİ	GÖÇÜN MUTFAK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE ETKİSİ “KARS, KAZ GECESİ ÖRNEĞİ” IMPACT OF MIGRATION ON CULINARY CULTURE “KARS IN KOCAELI, GOOSE NIGHT EXAMPLE”	63
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ŞEN	YÖRESEL TRABZON MUTFAĞINDA TATLILAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA A RESEARCH ON DESSERTS IN LOCAL TRABZON KITCHEN	65
SIMI JOSEPH	“EVERYTHING IS VOLUNTARY”: AN ASSESSMENT OF ROBERT NOZICK	67
Dr. Öğr. Üyesi Rifat AKBAŞ	KLASİK ARAP EDEBİYATINDA ETİK BİR DEĞER OLARAK TEVÂZU KAVRAMI VE İÇERİĞİ CONSEPT AND CONTENT OF HUMILITY AS AN ETHICAL DIGNITY IN CLASSICAL ARABIC LITERATURE	68
Dr. Öğr. Üyesi Levent GÖRÜN	ERKEK VOLEYBOLUNDA YAŞANILAN SORUNLAR (1.ve 2. Lig Örneği) PROBLEMS EXPERIENCED IN MEN'S VOLLEYBALL (Sample Of 1. And 2. leage)	78
Doç. Dr. Elfana QASIMOVA Günay CAVADZADƏ Gülçöhrə SALEHZADƏ	THE INFLUENCE OF AZERBAICYAN ART TO DESING OF MODERN COLLECTIONS AZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏTİNİN MÜASİR KOLLEKSİYALARIN LAYİHƏLƏNDİRİLMƏSİNƏ TƏSİRİ	93
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ	SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTEN GÜNDELİK HAYAT EVERYDAY LIFE FROM SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE	99
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ	GÜNDELİK HAYATIN GERÇEKLİĞİ VE HASTALIK-SAĞLIĞA İLİŞKİN GELENEKSEL BİLGİNİN KURULUMU	101

	REALITY OF EVERYDAY LIFE AND THE CONSTRUCTION OF TRADITIONAL KNOWLEDGE RELATED TO DISEASE-HEALTH	
Arş. Gör. Ebru ÇATALKAYA GÖK	TÜRK KÜLTÜR MİRASINA DOKUMA DESENLİ PEŞTAMAL ÖRNEĞİ LOINCLOTH WITH WEAVING PATTERN IN TURKISH CULTURAL HERITAGE	103
ROSEMARY KANOEL	INHERITANCE RIGHTS OF WIDOWS IN UGANDA: AN ANALYSIS OF THE LAW & PRACTICE	113
Dr. Hatice BUDAK	A CORNER STONE FROM THE NATURAL MORAL APPROACH OF HUMANISM TO IMMORALISM: DECAMERON HÜMANİZMİN DOĞAL AHLAK ANLAYIŞINDAN İMMORALİZME GİDEN YOLDA BİR KÖŞE TAŞI: DECAMERON	130
Dr. Öğr. Üyesi Nebahat KAYAER	TÜRK CEZA KANUNU'NDA DÜZENLENEN BAŞKASINA AİT BANKA VEYA KREDİ KARTI İLE YARAR SAĞLAMA SUÇU (TCK M. 245/1) THE CRIME OF BENEFITING BY SOMEONE ELSE'S BANK OR CREDIT CARD IN THE TURKISH PENAL CODE (TPC ART. 245/1)	132
Dr. Öğr. Üyesi Engin ARIKAN	TEDBİR İLKESİNİN ANLAMI THE MEANING OF PRECAUTIONARY PRINCIPLE	134
Prof. Dr. Asuman AKAY AHMED	KÜLTÜREL DEĞERLER BAĞLAMINDA “BEŞ ŞEHİR / BURSA'DA ZAMAN” “BURSA'DA ZAMAN” WITHIN THE CONTEXT OF CULTURAL VALUES	138
Dr. Öğr. Üyesi İlkgül KAYA ZENBİLCİ	WALTERS SANAT MÜZESİ'NDEN BİZANS DÖNEMİ'NE AİT ÜNİK BİR MERYEM 'DEKSİOKRATOUSA' İKONASI A UNIQUE BYZANTINE ICON OF THE VIRGIN 'DEXIOKRATOUSA' AT THE WALTERS ART	139

	MUSEUM	
ƏHƏDOVA GÜNEL TOFIQ qızı	MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANADA MÜHAFİZƏ OLUNAN ÖLKƏ ƏHƏMİYYƏTLİ MİLLİ İRS A NATIONAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN PROTECTED IN THE CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY	158
Dr. Öğr. Üyesi Enes KÖKEN	HABER VERME SORUMLULUĞUNA VE KÜLTÜR VARLIĞI TİCARETİNE AYKIRI HAREKET ETME SUÇU (KTVKK m. 67) THE CRIME OF ACTING AGAINST THE OBLIGATION TO NOTIFY AND THE TRADE OF CULTURAL HERITAGE (Art. 67 of Law on Cultural and Natural Heritage Protection)	171
Assist. Prof. Dr. Halit ALKAN	GENDER, CLASS, CULTURE AND RACE IN SALMAN RUSHDIE'S "MIDNIGHT'S CHILDREN"	174
Dr. Öğr. Üyesi Doğa Dinemis AMAN	20.YÜZYIL AVANGARD TASARIMDA ROMANTİKLERİN ETKİSİ: SÜRREALİZM, OTOMATİZM VE DOĞAÇLAMA INFLUENCE OF ROMANTICS IN 20TH CENTURY AVANT-GARDE DESIGN: SURREALISM, AUTOMATISM AND IMPROVISATION	175
Dr. Öğr. Üyesi Leylâ ALPTEKİN SARIOĞLU	ALİ ŞİR NEVÂÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARINDA HARF SİMGEÇİLİĞİ LETTER SYMBOLISM IN ALİ ŞİR NEVÂÎ'S TURKISH DIVANS	181
Dr. Öğr. Üyesi Burak KOCAOĞLU	OSMANLI DEVLETİ'NDE GÜNDELİK HAYATTA KULLANILAN PARA BİRİMLERİ CURRENCY USED IN THE OTTOMAN STATE IN EVERYDAY LIFE	207
KAZIMI Parviz Firudun oğlu QURBANOV Azad Isa oğlu	AKILLI TEKSTİLLERİN İÇ MEKAN PARFIYANIN İLK XRİSTIAN KİLSƏSİ (VƏ YA ERMƏNİ QRIQORYAN KİLSƏSİNİN	209

	HƏQİQİ TARİXİ) FIRST CHRISTIAN CHURCH OF PARTHIA (OR THE TRUE HISTORY OF THE ARMENIAN GREGORIAN CHURCH)	
Sümeyye ERTÜRK Dr. Öğr. Üyesi Leyla KADERLİ	GÖREME, SAKLI KİLİSE, MANASTIR YEMEKHANELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ GOREME, SAKLI CHURCH, EVALUATION OF THE MONASTERY REFECTORIES	216
Dr. Öğr. Üyesi Bekir SARIKAYA	YAZMA ESERLERİN BESMELE, HAMDELE, SALVELE VE MUKADDİME BÖLÜMLERİNDEKİ CÜMLE YAPILARINA GENEL BAKIŞ VE CÜMLE ÇÖZÜMLEME ÖRNEKLERİ AN OVERVIEW OF SENTENCE STRUCTURES IN WRITTEN, BESMELE, HAMDELE, SALVELE AND MUKADDİME DEPARTMENTS AND EXAMPLES OF SENTENCE ANALYSIS	219
Dr. Öğr. Üyesi Azat TOKTONALİEV	İSLAM TASAVVUFUNDA İDEOLOJİK EKOLLER IDEOLOGICAL SCHOOLS OF ISLAMIC SUFISM	235
Doç. Dr. Hatice DOĞAN SÜDAŞ	PAZARLAMA ALANINDA MINDFULNESS ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ INVESTIGATION OF THE MINDFULNESS IN MARKETING FIELD	242
Öğr. Gör. Ayşenur DAĞ GÜRÇAN	TARİHSEL SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA, ÇUMRA KIRSAL KONUTLARI İLE ÇATALHÖYÜK EVLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI COMPARISON OF ÇUMRA RURAL HOUSES AND ÇATALHÖYÜK HOUSES IN THE CONTEXT OF HISTORICAL CONTINUITY	243
Dr. Öğr. Gör. Pelin YOLCU Prof. Dr. Sedat ŞİMŞEK	GÖLGELER VE SURETLER FİLMİ ÖZELİNDE TÜRK SİNEMASINDA KULLANILAN KÜLTÜREL GÖSTERGELER	259

	CULTURAL INDICATORS USED IN TURKISH CINEMA IN SHADOWS AND FACES FILM	
Doç. Dr. Hakan KUM Öğr. Gör. Mert Anıl ATAMER	TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE TAR MODELİ İLE BİR ANALİZ: (1998-2014)	268
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Zeki DEMİR Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kemal YILMAZ	HAVACILIK SEKTÖRÜNDE İNSAN KAYNAĞI EĞİTİMİNİN VE E-LEARNING UYGULAMALARININ ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF HUMAN RESOURCE TRAINING AND E-LEARNING APPLICATIONS IN AVIATION SECTOR	269
Doç. Dr. Hakan KUM Baki ÖZSOLAK	ALTERNATİF ENERJİ KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: PIİGS ÜLKELERİ (2001-2018)	272
Nihal DERİN COŞKUN Âdem YÜCEL Ayşegül SEZER Emine MESTA	GRAFİK TASARIMIN KÜLTÜREL ÖĞELERİN MODERNİZASYONUNDAKİ ÖNEMİ THE IMPORTANCE OF GRAPHIC DESIGN IN MODERNISATION OF CULTURAL ITEMS	273
Dr. Öğr. Üyesi Naseraddin ALIZADEH	İRAN MİLLİYETÇİLİĞİNİN UYGARLAŞTIRMA MİSYONU ÜZERİNE ON THE CIVILIZING MISSION OF THE IRANIAN NATIONALISM	276
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu YORULDU	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN VERGİ ALGILARININ CİNSİYET ÖLÇÜTÜ AÇISINDAN ANALİZİ: DEMİRCİ MYO AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME	267
Dr. Öğr. Üyesi M. Murat YURTSEVER	VEFEYÂTNAMELERİN TARİHİ - BİYOĞRAFİK DEĞERİ VE BURSA VEFİYÂTNAMELERİ THE HISTORICAL-BIOGRAPHICAL VALUE OF VAFAYATNAMES (OBITUARY DESCRIPTIONS)	278

	AND BURSA VAFAYATNAMES	
Dr. Öğr. Üyesi Sevda EMLAK	CHESTER BEATTY KÜTÜPHANESİ'NDEKİ MEHMET SAİD BERBERZADE'NİN HÜSN-İ HAT ALBÜMÜNÜN KOLTUK TEZHİPLERİNİN İNCELENMESİ INVESTIGATION OF THE KOLTUK ILLUMINATION IN THE HÜSN-İ HAT ALBUM BY MEHMET SAİD BERBERZADE IN CHESTER BEATTY LIBRARY	284
Memmedova Aygün Musa kızı	AĞDAM DEFİNESİNDE BULUNMUŞ TRABZON ASPRI ÖNEMLİ NUMİSMATİK TAPINTIDIR ВАЖНАЯ НУМИЗМАТИЧЕСКАЯ НАХОДКА - АСПР ТРАБЗОНА, НАЙДЕННЫЙ В АГДАМЕ IMPORTANT NUMISMATIC FIND – TRABZON ASPERO, FOUNDED IN AGDAM	305

TRABZONLU EMİN HİLMİ EFENDİ DİVANI'NDAKİ TARİH MANZUMELERİ
HISTORICAL POEMS IN THE DIVAN OF EMİN HİLMİ EFENDİ FROM TRABZON**Dr. Sedanur DİNÇER ARSLAN**

Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Birimi

ORCID : 0000-0002-8880-2993**ÖZET**

Trabzon, tarihî süreçte ticarî anlamda olduğu kadar sanatsal ve kültürel anlamda da ön plana çıkan kentlerden birisi olmuştur. Klasik edebiyat bağlamında ise Trabzon'un bir edebî muhit haline gelmesinde *Yavuz Sultan Selim*'in burada valilik yapmasının olumlu tesiri yadsınamaz. Zira kendisi de “*Selîmî*” mahlasıyla şiirler yazan *Sultan Selim*, etrafında ilmî, edebî ve sanatsal yönü kuvvetli kişilerin toplanmasına özen göstermiş ve bu kişileri her açıdan desteklemiştir. Dolayısıyla bu koruyucu ve teşvikkâr tutum, Trabzon'da bilhassa 16. asırdan itibaren çok sayıda klasik şairin yetişmesine vesile olur.

19. asırda Trabzon'da yetişen çok yönlü, önemli şahsiyetlerden birisi de *Emîn Hilmî Efendi*'dir. Kendisi I. Meşrutiyet zamanında açılan ilk meclisin mebuslarından olup Nakşibendî tarikatına mensup âlim bir şairdir. Bürokratik yaşamında dürüstlüğü ve azmiyle temayüz gösteren *Emîn Hilmî Efendi*, bu açıdan çeşitli lütuflara mazhar olmuştur. *Emîn Hilmî Efendi*'nin siyasî yönü kadar edebî yönü de kuvvetlidir. Basılı ya da basılmamış çok sayıda eseri mevcuttur. En önemli eseri ise “*Divan*”ıdır. *Divan*; tevhîd, münâcat, na't, na't-ı şerîf, ibtidâ-i kasâid, tahmisât, ibtidâ-i tevârih, ibtidâ-i gazelliyât, rübâiyyât, müfredât, mısra'ât ve şarkıyyât bölümlerinden müretteptir. Bu bölümlerden en dikkat çeken bölüm “ibtidâ-i tevârih” bölümüdür. İbtidâ-i tevârih bölümünde 147 tarih manzumesi yer alır. Ancak divanında yer almayan 5 tarih manzumesi daha vardır. Bu rakam divanda tarih manzumelerinin, hacimsel olarak, ne kadar çok yer kapladığını gösterir. 147 manzumenin 85 tanesi ise Trabzon'la alakalıdır. Şairin divanında tarih manzumeleri dışında Trabzon'u anlattığı başka şiirleri de vardır. Klasik şairler arasında memleketinden hatta yetiştiği bölgenin kültürel, siyasal ve tarihsel niteliklerinden bu kadar bahseden başka şair de yoktur. *Emîn Hilmî Efendi*'nin tarih manzumeleri hakkındaki bu genel bilgiler, şairin memleketine verdiği değeri kanıtlaması ve Trabzon'un tarihine ışık tutması bakımından da önem arz eder.

Bu çalışmada; sayıca fazla olması, kültürel ve tarihsel bağlamda bilgiler haiz etmesi gibi dikkatimizi celbeden temel hususiyetler sebebiyle *Emîn Hilmî Efendi Divanı*'ndaki tarih manzumelerinin incelenmeye değer olduğu düşünülerek divanda yer alan tarih manzumeleri şekil, muhteva açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Emîn Hilmî Efendi, divan, tarih manzumesi.**ABSTRACT**

Trabzon has become one of the cities that come to the forefront in terms of commercial and artistic as well as commercial sense in the historical process. In the context of classical literature, the positive effect *Yavuz Sultan Selim*'s being governor here in Trabzon's becoming a literary neighborhood cannot be denied. Because he himself wrote poems with his pseudonym “*Selîmî*”, Sultan Selim took care of gathering people with strong scientific, literary and artistic aspects and supported them in every respect. Therefore, this protective and incentive attitude leads to the raising of many classical poets especially in the 16th century in Trabzon.

Emîn Hilmî Efendi is one of the most versatile and important personalities who grew up in Trabzon in the 19th century. He is a scholar who is one of the deputies of the first parliament, which was opened during the First Constitutional Period and belonged to the Naqshbandi order. *Emîn Hilmî Efendi*, who shows his integrity and determination in his bureaucratic life, has been granted various blessings in this regard. *Emîn Hilmî Efendi*'s political aspect is strong as well as his literary aspect. He has many printed or unpublished Works. The most important work is the “*Divan*”. There are *tevhîd*, *münâcat*, *na't*, *na't-ı şerîf*, *ibtidâ-i kasâid*, *tahmisât*, *ibtidâ-i tevârih*, *ibtidâ-i gazelliyât*, *rubâiyyât*, *müfredât*, *mısrâ'ât*, and *şarkiyât* sections in *Divan*. The most striking part of these sections is the “*ibtidâ-i tevârih*” section. There are 147 poems in *ibtidâ-i tevârih* section. However, there are 3 other poems that are not included in *divan*. This figure shows how much space the date verses take up in volume in *divan*. 85 of 147 poetry are related to Trabzon. In addition to the historical poems, the poet has other poems in which he describes Trabzon. Among the classical poets, there is no other poet who talks about his country or even the cultural, political and historical characteristics of the region where he grew up. This general information about *Emîn Hilmî Efendi*'s historical poetry is also important in terms of proving the value the poet gave to his country and shedding light on the history of Trabzon.

In this study; due to the fact that there are many issues, such as having information in a cultural and historical context, the historical expressions in *Emîn Hilmî Efendi*'s *Divan* will be evaluated in terms of content, considering that the historical expressions in *divan* are worth examining.

Keywords: *Emîn Hilmî Efendi*, *divan*, historical poem.

1. EMÎN HİLMÎ EFENDİ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

1.1. Hayatı

Emîn Hilmî Efendi, *Bursalı Mehmed Tahir*'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserindeki; “*şu 'arâ vü erbâb-ı kalemden bir zât olup Trabzonludur.*” (*Bursalı Mehmed Tahir*, H. 1333: 149) beyanatına göre Trabzon eşrafından bir şair ve yazardır. Asıl adı *Mehmed Emîn* olup şiirlerinde *Hilmî* mahlasını kullandığından *Emîn Hilmî Efendi* olarak bilinir (Aksoyak, 2013; Uzun, 1995: 115; İmamoğlu, 2009:19). M. 1831 (H. 1247) yılında Trabzon'da doğan *Emîn Hilmî Efendi*, İstanbul'un fethi esnasında Trabzon'u Türkleştirmek ve millî iradeyi tesis etmekle tavzif edilen *Alemdar Hacı Hüseyinzâde Hacı Ârif Efendi*'nin oğludur (İmamoğlu, 2009: 19; İnal, 2000: 963; Yüksel, 2000: 147; Albayrak, 2010: 113).

Ailesi hakkındaki geniş bilgilere *Emîn Hilmî Efendi*'ye ait tereke kaydından ve kendisinin *Divan*'ında yer alan tarih manzumelerindeki kişiler için düşürdüğü tarihlerden ulaşılır. Buna göre; *Emîn Hilmî Efendi*'nin dedesi *Alemdar el-Hac Hüseyin Ağa*, babaannesi *Fâtıma Hanım*, amcaları *Ali Efendi* ve *Ömer Efendi*, kardeşleri *Ahmed Efendi*, *Bahâ Efendi* ve *İbrahim Hakkı Efendi*, eşleri *Havva Hânım* ve *Zekiye Hânım*, kayınpederi *Ebubekir Ağa*, çocukları *İlyas Sâmî Efendi*, *Mehmed Âsım Efendi*, *Hâfıza Mihribân Hânım*, *Sâime Hânım*, *Hayriye Hânım*, *Âsiye Hânım* olduğu anlaşılır.

İlk eğitimini Trabzon'da aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Trabzon ulemasından sayılan dayısı *Hoca Pîr Efendi*'den tahsilini tamamlar (Albayrak, 2010: 113; İmamoğlu, 2009: 19; Yüksel, 2000: 147; İnal, 2000: 963; Aksoyak, 2003: 45; Aksoyak, 2013). Bu arada Arapça ve Farsçayı çok iyi konuşacak derecede öğrenir (İmamoğlu, 2009: 20; Uzun, 1995: 115; Aksoyak, 2013). *Emîn Hilmî Efendi*'nin, eğitimi hususundaki bu bilgilere de istinaden, kendisini daha çok özel derslerle yetiştirdiği söylenebilir.

Memuriyet hayatına *divan* kâtibi olarak Trabzon valisinin yanında başlar (İmamoğlu, 2009: 20; Aksoyak, 2013; Uzun, 1995: 115). *Bursalı Mehmed Tahir*'in ilgili eserinde de belirttiği üzere;

“*muhtelif hıdmat-ı mülkiyede ifâ-yı hıdmetten sonra*” (Bursalı Mehmed Tahir, H. 1333: 149) en son Bahriye Nezâreti Mektubî Kalemî Müdüriyeti vazifesiyle Matbaa-i Bahriye Nezâretine tayin edilir (İmamoğlu, 2009: 21; Akbulut, 1952: 15; Akbulut, 1970: 34; Albayrak, 2010: 113). Aynı zamanda ilk Osmanlı Meclis-i Mebusân’ına Trabzon mebusu olarak seçilir (İmamoğlu, 2009: 20; İnal, 2000: 964; Uzun, 1995: 115; Aksoyak, 2013). Aldığı görevleri başarıyla ifa etmesi sebebiyle sırasıyla “sâniye, mümeyyiz ve ûlâ sınıf-ı sânisî” gibi yüksek rütbelere yükseltilir. Çalışma hayatı süresince hiçbir ceza almaksızın sürekli taltiflerle ödüllendirilen bir memur olduğunu kendisi de bir beytinde şöyle belirtir:

Sadâkat ise re’sü’l-mâl-ı dükkân-ı hayâtımdur

İhânet sûretiyle itmedüm sermayeden noksân (K1/66)

Osmanlı Müellifleri’ndeki; “1301 tarihinde şâ’ir-i meşhûr Avnî Begle bir günde vefat iderek...” (Bursalı Mehmed Tahir, H. 1333: 149) şeklindeki bilgiye göre *Emîn Hilmî Efendi* M. 1884 (H. 1301) yılında vefat eder. Nitekim *Yenişehirli Avnî Bey*’le aynı günde öldüğünden *Üsküdarlı Tal’at* her ikisi için de ortak bir tarih düşer. Mezarı ise *Bursalı Mehmed Tahir*’in belirttiğine göre Edirnekapı Mezarlığı’nda dayısı ve hocası *Pîr Efendi*’nin yakınlarındadır ((Bursalı Mehmed Tahir, H. 1333: 149).

1.2. Edebî Kişiliği

Emîn Hilmî Efendi, kendisinden bahseden kaynaklarda nesri nazmından daha üstün olan bir sanatkar olarak tanıtılır (Akbulut, 1952: 15; Akbulut, 1970: 34). Kaynaklarda böyle bir hükme varılması, büyük olasılıkla *Bursalı Mehmed Tahir*’in *Osmanlı Müellifleri*’nde; “*Nesri nazmına fâ’ikdir.*” şeklinde geçen ifadeden mütevellittir. Ancak bazı kaynaklar onu her ne kadar orta seviyede bir şair olarak kabul etse de (Uzun, 1995: 116) divanındaki şiirler incelendiğinde, şiirde de hatırı sayılır bir başarı gösterdiği söylenebilir. Bu konuda *İbnü’l Emîn Kemal Mahmut İnal* ise; “*nazmı da nesri de her halde marifetten nasibi olduğuna şahâdet ediyor.*” (İnal, 2000: 965) şeklindeki değerlendirmesiyle *Emîn Hilmî Efendi*’nin her iki türde de yetenekli bir şahıs olduğunu vurgular (Albayrak, 2010: 114).

Emîn Hilmî Efendi şiir ve inşada kendisinden çok emin olduğunu *Divan*’ında da sık sık dile getirir:

Birâz da kesb-i şöhret ettiğümden fenn-i inşâda

Olur âsâr-ı hâmem lâik-i dest-i hüner-mendân

Gelince bahs-i eş’âra da haylî zâd-ı tab’um var

Olur evrâk-ı nazmum toplanılsa bir büyük dîvân (K1/64, 65)

Şiirlerinin fahriye bölümlerinde kendini methederken zaman zaman kendisini Nef’î ile mukayese etmeyi de ihmal etmez:

Şâir-i Nef’î-edâyım ki tutar el üstüne

Nef’î için her nazmımı sâhib-dilân-ı merhâmet (K10/29)

Nef’î gibi kasideleriyle meşhur olan *Emîn Hilmî Efendi* aynı zamanda bir hiciv üstadıdır. Hicivlerinden anlaşıldığı kadarıyla da mizah ve espri yönü kuvvetli bir şairdir.

Emîn Hilmî Efendi’nin şiirlerinin içeriğinin aşk ve tasavvuf üzerine olduğu söylenebilir. Zira kendisi Nakşibendî tarikatına mensuptur. Ancak şiirlerinde derin bir aşk acısı ya da lirizm yoktur (İmamoğlu, 2009: 28). Daha çok hikemî tarzda şiirleri mevcuttur. *Bursalı Mehmed Tahir*’in şu değerlendirmesi de bu düşüncüyü destekler: “...şiirlerinde hekimâne parçalar

vardur.” Zira şiiirlerinde atasözlerine ve hikmetli sözlere sıkça yer verir. Hatta şiiirlerinde, ayet ve hadislerle de müracaat etmesi onun hayat deneyimi ve kültür düzeyi hakkında ipuçları sunar.

Üslup konusunda atasözleri, ayet ve hadislerden yararlanan *Emîn Hilmî Efendi*'nin dikkate şayan yek diğeri özelliği söz sanatlarından sık sık cinası kullanmasıdır. Divanında bu söz sanatına en çok müfredât ve mısraât bölümlerinde rastlanır:

Râziyum bir nigeħ-i lutfına ben bir senede

Zâmin ol da bunı gel rabt idelüm bir senede (MÜF46)

Emîn Hilmî Efendi'nin şairliği açısından diğerilerinden ayıran önemli hususiyetleri vardır. Şiiirlerinde ziyadesiyle memleketi Trabzon'dan bahsettiği görülür. Trabzon'u içeren farklı türlerde ve nitelikte şiiirleri vardır. Onun şiiirlerinden hareketle Trabzon kültürü, Trabzon'un güzide insanları, Trabzon'da görev yapmış devlet erkânı ya da Trabzon'da yapılan çeşitli icraatlar hakkında bilgi edinilebilir. Öyle ki şiiirlerde sadece Trabzon'la alakalı değil Trabzon'a yakın şehirlerle ilgili malumat da mevcuttur. Dolayısıyla Trabzon ve civarına yönelik araştırma yapanların onun şiiirlerine müracaat etmesi mümkündür (Aksoyak, 2003: 47).

Hatta *Emîn Hilmî Efendi*'nin divanında İstanbul'daki semt adlarıyla ilgili bir gazeli bile vardır. Bununla birlikte Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıklarının verildiği manzum sözlük hüviyetinde ve sadece noktasız harflerden müteşekkil gazellerin varlığı da onun divanını ve şairliğini farklı kılan hususiyetlerdir.

Birden fazla şairin bir araya gelerek yazdığı gazellere müşterek gazel adı verilir (Aksoyak, 2003: 43). *Emîn Hilmî Efendi Divanı*'nda da müşterek gazeller dikkatleri celp edecek ölçüde fazladır. *Emîn Hilmî Efendi*'nin müşterek gazelleri üzerine bir çalışma da yayımlanmıştır.¹ Buna göre divanda 10 şairle birlikte oluşturulmuş 21 müşterek gazel mevcuttur (Aksoyak, 2003: 47).

1.3. Eserleri

Emîn Hilmî Efendi basılı veya basılmamış çok sayıda eser neşretmiştir.

1.3.1. Basılmış Eserleri

1.3.1.1. Divan: M. 1877 (H.1293)'de basılan, farklı bölümlerden oluşan, farklı nitelikte şiiirler içeren 160 sayfalık bir eserdir.

1.3.1.2. Münşeât: Bu eser “Münşeât-ı Külliyyât-ı Hilmî” adıyla *Emîn Hilmî Efendi*'nin *Divanı*'yla birlikte tertip edilmiş bir eserdir. *Emîn Hilmî Efendi*'nin özel mektup ve resmî yazılarını içerir (Uzun, 1995: 116).

1.3.1.3. Paresiz Kasidesi Şerhi: M. 1908 (H. 1325) yılında yayımlanan eser, Trabzonlu şair *Âgâh Osman Paşa*'nın “paresiz” redifli kasidesinin *Ziya Paşa*'nın *Zafernâme*'si tarzındaki şerhidir.

1.3.1.4. Muhakeme-i Ye's ü Emel: Birincisi M. 1867 (H. 1284) yılında İstanbul'da, ikincisi ise M. 1868 (H.1285)'de Rusçuk'ta basılan nasihat türünde mensur bir eserdir.

1.3.2. Basılmamış Eserleri

1.3.2.1. İstiğfarnâme-i Hilmî

1.3.2.2. Muhâkeme-i İdbâr u İkbâl

1.3.2.3. Mevzûn Durûb-ı İkbâl

¹ Bu konuda 2003 yılında Doç. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak tarafından 2003 yılında yayımlanan bir makale mevcuttur: Aksoyak, İsmail Hakkı, “Trabzonlu *Emîn Hilmî*'nin Müşterek Gazelleri”, Tubar, 14, 43-64.

Bu üç eseri risale türünde bir eserdir.

1.3.2.5. Kasîde-i Kur'aniyye: Ölümünden bir gün evvel düzenlediği 100 beyitlik bir kasidedir.

1.3.2.6. Eş'âr-ı Mütebakıyye-i Hilmî: *Emîn Hilmî Efendi*'nin ölümünün ardından oğlu *İlyâs Bey* tarafından onun divanında yer almayan şiirlerinin bir araya getirildiği ancak yayımlanamayan eseridir.

1.3.2.7. II. Abdülhamid Kasidesi: Ölümünden önceki gece tamamladığı her mısraı M.1885 (H. 1302) yılını veren kasidesidir.

2. TARİH MANZUMELERİ

2.1. Tarih Manzumelerinde Verilen Tarihler

Emîn Hilmî Efendi'nin tarih manzumelerinde düşülen tarihler, hicrî olarak yaklaşık H.1263'ten H.1292'ye kadarki 30 yıllık bir zaman dilimini kapsar. Tarihlerin yazılış sıklıkları ve tarihler tabloda gösterilmiştir. Buna göre en çok yazılan yıllar H.1286 ve H.1285 yılları olup; H. 1274, H.1275 ve H.1279 yıllarına dair sadece birer manzume tertip edilmiştir.

Tablo 1:

Yazılış Tarihi	Yazılış Sıklığı	Yazılış Tarihi	Yazılış Sıklığı
1263	2	1278	2
1264	3	1279	1
1265	2	1280	7
1266	3	1281	2
1267	2	1282	8
1268	2	1283	12
1269	2	1284	9
1270	2	1285	15
1271	5	1286	19
1272	2	1287	7
1273	2	1288	6
1274	1	1289	6
1275	1	1290	13
1276	2	1291	3
1277	3	1292	5

2.2. Tarih Manzumelerinin Beyit Sayılarına Göre Tasnifi

Emîn Hilmî Efendi'nin tarih manzumelerinin beyit sayıları, 1'den 20'ye kadarki bütün sayılar arasında değişmektedir. Sırasıyla en fazla 5, 3, 2 ve 7 beyitten oluşan tarih manzumeleri sıklıkla olmakla beraber; 12, 16, 18, 19, 20 beyitten oluşan tarih manzumeleri sadece birer kez yazılmıştır.

Tablo 2:

Beyit Sayıları	Yazılış Sıklıkları	Beyit Sayıları	Yazılış Sıklıkları
1	9	11	3
2	16	12	1
3	30	13	3
4	9	14	3
5	35	15	2
6	5	16	1
7	14	17	2
8	2	18	1
9	5	19	1
10	6	20	1

2.3. Tarih Manzumelerinde Kullanılan Vezinler

Emîn Hilmî Efendi Divanı 'ndaki tarih manzumelerinde en çok kullanılan vezin hezec bahrinden “*Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün*” veznidir. Arkasından remel bahrinden “*Fâilâtün Fâilâtün Fâilün*” vezni takip eder. “*Feilâtün Mefâilün Feilün, Mütrefâilün Feülün Mütrefâilün Feülün, Müstef’ilâtün Müstef’ilâtün*” kalıpları ise sadece birer kez kullanılmıştır.

Tablo 3:

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün	36
Fâilâtün Fâilâtün Fâilün	3
Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün	13
Feilâtün Feilâtün Feilün	2
Feilâtün Mefâilün Feilün	1
Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün	52
Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün	14
Mef’ülü Mefâilü Mefâilü Feülün	3
Mef’ülü Fâilâtün Mef’ülü Fâilâtün	13
Müfteilün Fâilün Müfteilün Fâilün	3
Mütrefâilün Feülün Mütrefâilün Feülün	1
Müstef’ilâtün Müstef’ilâtün	1
Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün	9

2.4. Tarih Manzumelerinin Yazılış Sebepleri

Tarih manzumeleri hemen her konuda yazılabilir. Bunlar; padişahların tahta çıkışı/cülus, önemli devlet adamlarının tayinleri ya da terfileri, doğum, ölüm, sünnet, evlenme, düğün, zafer, fetih, genel felaketler, mimarî (cami, medrese, han, hamam, köşk, çeşme... vs. imarı), kitapların tamamlanması, seyahatler, taht kavgaları, isyanlar, görevden alınma, antlaşma, yeni yıl tebrikleri, hiciv ve istihza gibi konular olarak özetlenebilir (Demirel, 2008: 380).

Emîn Hilmî Efendi Divanı 'ndaki tarih manzumeleri de yazılış sebepleri (konularına) ve yazılış sıklıklarına göre tasnif edildiğinde *Emîn Hilmî Efendi* 'nin en fazla doğum ve ölüm üzerine

manzume yazdığı şenlik, mezuniyet, hayır işi ve dış çektirme gibi konularda ise sadece birer manzume tertip ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 4:

Yazılış Sebepleri	Yazılış Sıklıkları
Padişahın Tahta Çıkışı /Cülus / Bâb-1 Âlî'ye Takdim	11
Doğum	36
Mimarî	14
Terfî	6
Atanma	12
Eğlence Merasimi	1
Ölüm	34
Bayram/Yeni Yıl Tebriği	3
Seyahat	5
Evlenme	5
Sünnet	5
Mezuniyet	1
Sakal Bırakma	7
Hayır İşî	1
Dış Çektirme	1

Emîn Hilmî Efendi Divanı'nda padişahların tahta çıkmaları, cülus bahşisinin verilmesi konularında Sultan Abdülmecid Hân'a 1, Sultan Abdülazîz Hân'a ise 10 tarih manzumesi sunulmuştur.

Divanda doğumla ilgili olarak, iki şehzadenin doğumundan bahsedilir. Bunun dışında Trabzon'un önde gelen devlet adamlarının ve ulemanın çocuklarının doğumları ağırlıklı olmak üzere; Samsun, Batum gibi civar illerin ileri gelenlerinin çocuklarının doğum tarihleri üzerine de manzumeler yazılmıştır. Ayrıca *Emîn Hilmî Efendi*'nin doğum üzerine yazdığı tarih manzumeleri sayesinde *Emîn Hilmî Efendi*'nin ailesi hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Çünkü doğum üzerine yazılan 36 manzumeden yaklaşık 7 tanesi *Emîn Hilmî Efendi*'nin aile fertleriyle alakalıdır. *Emîn Hilmî Efendi* 7 manzumede çocuklarının ve yeğeninin doğumundan bahsederek, çocuklarının ve kardeşinin kimler/kim olduğunu beyan etmiş olur.

Emîn Hilmî Efendi Divanı'nda doğumdan sonra en çok ölümle ilgili manzume mevcuttur. *Emîn Hilmî Efendi Divanı*'nda Trabzon başta olmak üzere Ordu (Ünye), Giresun, Bayburt gibi civar illerin önde gelen kimselerinin ya da bu kimselerin akrabalarının vefat tarihleri verilir. Doğumla ilgili manzumelerde olduğu gibi, *Emîn Hilmî Efendi*; babaannesi, kayınpederi, kardeşi, amcası gibi kendi akrabalarının ölüm tarihleri üzerine de manzume tertip ederek yine kendi ailesi hakkında bilgiler vermiş olur.

Emîn Hilmî Efendi Divanı'nda mimarîyle ilgili olarak; 14 manzumede, 4 tanesi eğitimle ilgili olmakla beraber, çeşitli binaların inşa tarihinden ve bunları kimlerin yaptırdığından bahsedilir. Buna göre divanda mimarî unsurlar şunlardır: Trabzon hükümet konağı, Trabzon medresesi içinde bir şadırvan, Amasya'da bir türbe, Trabzon'da iki çeşme (birini *Emîn Hilmî Efendi*'nin babası *Hâcî Ârif Ağa* yaptırmıştır.) Batum'da bir tekke, Ordu'nun Ulubeg nahiyesinde bir cami, Samsun'da iki çeşme, Ordu Bucak'ta bir çeşme, Trabzon'da dârü'l-fünûn, mekteb-i rüşdiye ve medrese, Erzurum'da mekteb-i i'dâdî.

Emîn Hilmî Efendi Divanı 'nda 6 manzumede mareşallik, mîr-i mîranlık, vezirlik, rü'us alma gibi bazı terfilerin ne olduğu belirtilmekle beraber, 2 terfiden sadece ismen bahsedilir.

Atanma konusunda *Emîn Hilmî Efendi Divanı* 'ndaki 12 manzumede çeşitli görevlere atanmadan bahsedilir. Bunlardan 4 tanesi Trabzon valiliğine yönelik atanmayla ilgili olup; diğerleri başkâtipliğe, müsteşarlığa, merkez mutasarrıflığına, defterdarlığa atanmalar ve ismi belirtilmeyen memuriyet atanmalarıyla ilgilidir.

Trabzon valisinin kendi evliliği başta olmak üzere, Trabzon valisinin kızının evliliği, Trabzon müfettişlerinden birinin evlenmesi, Amasya'da devlet erkânından birinin Trabzon devlet erkânından birine damat olması ve Kemah'ın ileri gelenlerinden birinin evliliği gibi 5 kişinin evliliği üzerine divanda tarih manzumeleri mevcuttur.

Yine Trabzon'un önde gelen şahıslarının çocuklarının sünnet düğünlerinin tarihleri üzerine de divanda 5 manzume yer almaktadır.

Emîn Hilmî Efendi kendisi başta olmak üzere diğer altı kişinin sakal bırakmasıyla ilgili tarihler düşürmüştür. Aynı zamanda fiziksel görünüşle alakalı olarak Mîr Nazîf Beg isimli bir şahsın dış çektirmesiyle ilgili bir manzume de tertip etmiştir:

Dayandı dışine dış ağrısının dış sıkup ammâ

Çekildi hısn-ı sabrının nihâyet dışine bir sed

Anınçün cânını dışine alup da dışin çekdi

Nazîf Beg rişte-i sinn ü hayâta virsün artık med

Didi kilik-i güher-zâ Hilmîyâ târîh-i ihrâcın

Nazîf Beg çıkarub dendânını çekdi elemden yed (144)

Trabzon valisinin kurban ve ramazan bayramlarını tebrik eden birer manzumeyle yine Trabzon'un önde gelen şahıslarından birinin yeni yaşını kutlayan bir tarih manzumesi de *Emîn Hilmî Efendi Divanı* 'nda yer alır.

Emîn Hilmî Efendi Divanı 'nda 5 tarih manzumesi seyahat üzerinedir. Bu seyahatlerden 3 tanesi devletin ileri gelenlerinin Trabzon'a teşrif edişleri üzerinedir. Diğer 2 manzumeden 1'i; bir grup ahababın Trabzon Yomra'ya bağlı Kalafka'da dolaşması, öteki ise sadrazamın Anadolu'ya geçmesiyle alakalıdır.

Görüldüğü gibi *Emîn Hilmî Efendi* 'nin tarih manzumeleri içerik olarak, birkaç istisna dışında, genel temayüle uygundur.

2.5. Tarih Manzumelerinin Türleri

Tarih manzumelerinde iki farklı yolla tarih düşürülür. Bunlardan birisi söyleniş bakımından, diğeri ise hesaplanması bakımındandır. Söyleniş bakımından tarih düşürme de üçe ayrılır: lafzen (sözle), ma'nen (anlamca), lafzen ve ma'nen (sözle ve anlamca). Sözle söylenen tarihlere düz tarih de denir (Karabey, 2011: 81). Bu yolla düşürülen tarihler, sanatsal yetkinliği göstermeye pek uygun olmadığından itibar edilemeyen bir tarih düşürme çeşididir. Çünkü verilmek istenen tarih olduğu gibi söylenir. Sözle ve anlamca düşürülen tarihlerde ise tarih hem sözle zikredilir hem de harflerin rakam değerlerine göre ifade edilir. Anlamca düşürülen tarihler, en zor tarih düşürme yoludur. Buna rağmen, en sık başvurulan tarih düşürme yöntemidir. Bu yolla düşürülen tarihlerde ebced hesabına göre sadece harflerin rakam karşılıkları kullanılır. Tarih, sözle ifade edilmez.

Emîn Hilmî Efendi Divanı'nda iki manzume hariç hepsinde anlamca (manen) tarih düşürülmüştür. Sözle (lafzen) söylenen tarih beyti şudur:

Sene binikiyüzaltmışdokuz oldu bi'tab

Fâtıma Hânıma târîh-i dühûl-i ukbâ (116)

Sözle (lafzen) ve anlamca (manen) söylenen tarih beyti ise şudur:

Binikiyüz sene ile Hilmî

Cevherîden ols lafz-ı cereyân (132)

2.6. Tarih Manzumelerinde Dil ve Üslup Özellikleri

Klasik edebiyatın geleneğe bağlı dil ve üslup anlayışı tarih manzumelerinin diline de sirayet eder. Şair, hadiseleri naklederken belli kalıp ifadeler kullanmaktan imtina etmez. Ancak şairin; manzumelerde bahsettiği kişi, olay ya da yapıtı açıklarken kullandığı dilden hareketle çok iyi bir gözlem gücüne sahip olduğu anlaşılır.

Tarih manzumelerinde “tarih mısraı” yahut “tarih beyti” adı verilen mısra ya da beyitte şair, vermek istediği tarihi düşer. Bu mısra ya da beyitten önceki beyitte ise tarih manzumesinin hangi gerekçeyle yazdığını izah eden tarif ve tavsif edici bilgiler verir (Demirel, 2008: 386). Bahsettiği olay, kişi ya da mimarî yapıyı tanıtır ya da açıklar. *Emîn Hilmî Efendi* de bu geleneğe uyar. Manzumenin genellikle son beyti olan tarih beytinden önceki beyitte kişiyi, hadiseyi ya da yapıtı tanıtıcı bir üslup sergiler. Bazen de bunu son beytin tarih mısraında yapar:

Az vakitte rütbeler ihrâz idüb de Hilmiyâ

Diyelim hep rütbe-i hâliyyesine mâ-sabak (70)

Doğdı bir oğlum da adını diyince Hilmiyâ

Düşdi târîh-i vilâdet ana Yusuf Servetî (118)

Emîn Hilmî Efendi'nin, padişahların tahta çıkışlarından ya da devlet erkânının terfilerinden bahsederken de geleneksel üsluptan ayrılmadan daha zengin, bol sıfatlı ağdalı bir üslup kullandığı görülür.

Emîn Hilmî Efendi bir kişinin vefatından bahsederken bizzat “ölmek” fiilini kullanmak yerine “irtihâl ile akrabâsını bıraktı mâteme, vedâ kıldı, can atdı kasr-ı behişte, ukbâda kâid oldu, buldı mekânı rahmet, kusûr-ı adne göçdü” gibi daha nazik ve naif ifadelerden müteşekkil ifadeler tercih eder. Doğum hadisesinden bahsederken de “doğmak” fiili için “virdi revnâk kevne, güzel ârâyış u fer virdi dünyaya, âfâk-ı vücuda oldu zîver-sâz, cihânda oldu revnâk-sâz, şeref virdi iklim-i kevne” gibi daha süslü bir dille birlikte “togdı, tulû itdi, dünyaya kadem basdı, oldı kızım” gibi daha yalın bir dil de kullanır.

Emîn Hilmî Efendi mimarî yapılardan bahsederken yapının kim tarafından inşa edildiğini söylemekle birlikte “yapmak/yapılmak/yaptırmak, inşa etmek/edilmek” gibi kalıp ifadeler de kullanır.

SONUÇ

19. asrın ilk yarısında doğarak klasik edebiyatın son demlerinde yetişen *Emîn Hilmî Efendi* başarılı devlet adamı olmasının yanı sıra sanatçı kimliğiyle de nam yapmış Trabzonlu bir şairdir. Nazım ve nesirde nitelikli ve çok sayıda yapıtlar vücuda getirmekle birlikte *Divan*'ıyla ön plana çıkmıştır. Zaten şiirlerinde de sanatına çok güvendiğini ima eden ifadeler kullanır.

Emîn Hilmî Efendi'nin *Divan*'ının dikkate şayan bazı özellikleri vardır. Bunlardan birisi yazdığı müşterek şiirleri diğeri ise çok sayıda icra ettiği tarih manzumeleridir. Şairin müşterek şiirleri üzerine daha evvel bir çalışma yapılmıştır. Tarih manzumeleri de hem miktar hem de nitelik olarak incelenmeye değer özellikler arz eder.

Emîn Hilmî Efendi'nin tarih manzumeleri 152 tanedir. *Emîn Hilmî Efendi* manzumelerinde içerik olarak doğum ve ölüm hadiseleriyle ilgili tarih düşerek dönemin ünlü şahsiyetleri ve kendisi hakkında bilgi edinilmesini sağlamıştır. Arkasından mimarî eser ve terfi/atamalarla ilgili tarihler düşerek bilhassa memleketi Trabzon ve civarı hakkında dönemsel bilgiler vermiştir. Bu anlamda onun tarih manzumeleri, bir nev'i tarihî vesika hüviyetini taşır. *Emîn Hilmî Efendi* pek az tarih düşürülen hadiselerden mezuniyet, sakal bırakma, hayır işi gibi hadiselerle de tarih düşürmekle beraber, dış çektirmek gibi günümüz anlayışına göre sıradan görünen bir hadiseye bile manzume yazmıştır. Bu ayrıntılar, o dönemin önem arz eden sosyal yaşantıları ve değerleri hakkında ipuçları sunar.

Emîn Hilmî Efendi'nin manzumelerinde belli tarihlerle ilgili daha çok manzume yazmış olup en çok düşürdüğü tarihin 1286 olduğu tespit edilmiştir. Verilen tarihlerin düşürülme gerekçesi olarak belli bir eğilimin ya da yoğunlaşmanın olmadığı görülür.

Tarih manzumelerinde *Emîn Hilmî Efendi*'nin tercih ettiği beyit sayısı genelde 2-7 arasında değişir. Aruzun daha ziyade “*Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün*” ve “*Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün*” kalıplarını tercih eden *Emîn Hilmî Efendi*, “*Feilâtün Mefâilün Feilün, Mütfeilün Feülün Mütfeilün Feülün, Müstef' ilâtün Müstef' ilâtün*” aruz kalıplarıyla ise sadece birer manzume tertip etmiştir.

Klasik edebiyatta tarih düşürme çeşitlerinden en zor fakat en çok tercih edilen anlamca (manen) tarih düşürmeyi kullanan *Emîn Hilmî Efendi* 152 manzumeden sadece iki tanesinde sözle (lafzen) ve sözle (lafzen)/anlamca (manen) tarih düşürmüştür.

Dil ve üslup açısından ise *Emîn Hilmî Efendi*, klasik edebiyatın geleneksel yapısının dışına çıkmamıştır. Padişahların tahta çıkışları ya da devletin ünlü kademelerindeki kişi ya da olaylar haricinde daha sade bir üsluba yöneldiği anlaşılır. Ölüm gibi olumsuz hadiselerden bahsederken daha dolaylı ve yumuşak ifadeler tercih ettiği fark edilir. *Emîn Hilmî Efendi*'nin dil ve üslubundan hareketle gözlem gücü yüksek bir şair olduğu kanaatine de varılır.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ö. (1952). *Trabzon Şairleri*. Trabzon: Trabzon Matbaası.

Akbulut, Ö. (1970). *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*. Ankara.

Aksoyak, İ.H. (2003). Trabzonlu Emin Hilmî'nin Müşterek Gazelleri. *TUBAR*, 14, 48-64.

Aksoyak, İ. H. (2013). Hilmî, Mehmed Emîn. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

Albayrak, H. (2010). *Trabzonlu Divan Edebiyatı Şairleri*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir (H.1333). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-ı Amire.

Demirel, Ş. (2008). Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 3/4, 372-398.

İmamoğlu, A.H. (2009). Şâir-i Mâhir Trabzonî Emin Hilmî Efendi Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı. Ankara: Serander Yayınları.

İnal, İ.E.M.K. (2000). Hilmi. *Son Asır Türk Şairleri (Hazırlayan: M. Kayhan Özgül, Cilt. 2, ss. 963-966)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Karabey, T. (2011). Tarih Düşürme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 80-82), İstanbul.

Uzun, M. İ. (1995). Emin Hilmi Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, ss.115-116), İstanbul.

Yüksel M. (2000). *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri-1 Osmanlı Dönemi*. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE İÇ SİYASAL HAREKETLERE ETKİLERİ (TÜRKÇÜ HAREKET OLAYI)

TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE SECOND WORLD WAR AND
EFFECTS ON INTERNAL POLITICAL MOVEMENTS
(CASE OF TURKIC MOVEMENT)

Prof. Dr. Turgay UZUN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, Menteşe, Muğla

ORCID : 0000-0001-5048-9383

ÖZET

İkinci Dünya savaşı sürecinde Türkiye tarafsızlık politikasını takip etmiştir. Bu politikanın içeriği, her iki savaştan tarafa da aynı mesafede durma ve bu tarafsız konumu dış politikada bir kazanma stratejisine çevirebilme amacı izlenmiştir. Bu tarafsızlık politikası savaş devam ederken, savaşın seyrine göre değişim göstermiş, bir tarafın üstün olduğu dönemde Türk hükümeti bu tarafa yakın politikalar izlemeye özen göstermiştir. Dış politikanın esnek bir zemine cereyan etmesi, ülke içerisinde de yansımaları sahip olmuştur. Almanya'nın kazanacağına duyulan güven ilk başlarda ülke içinde milliyetçi-Türkçü siyasal ve kültürel hareketlerin daha rahat bir hareket alanı bulmasına neden olurken, sol hareketlerin de daha dar ve sınırlayıcı bir sürece girmelerine neden olmuştur. 1941-1943 arasındaki dönem özellikle Alman Hükümetinin Türkiye'yi kendi saflarında savaşa girmesini sağlayabilmek için yoğun çaba harcadığı yıllar olmuştur. Bu dönemde, özellikle Sovyet egemenliği altındaki Türk halklarının bağımsızlığına kavuşabileceği yönündeki motivasyon Türkiye'de de yankı bulmuş, milliyetçi-Türkçü akım üzerinde olumlu etkilere neden olmuştur. Alman Hükümeti ve Türk hükümeti arasındaki resmi ve gayri resmi temaslarda da bu konu sıklıkla gündeme gelmiştir. Alman hükümetinin, Türkiye'nin savaşa girmesi için öne sürdükleri nedenler arasında bu unsur da yer almıştır. Almanlar, SSCB'de yaşayan Türk kökenli grupların Sovyet yönetiminden kurtulma beklenti ve umutlarını kendi savaş politikası ve stratejisi için bir argüman olarak kullanmıştır.

Savaşın sonlarına doğru Almanya ve müttefiklerinin savaşı kaybetme ihtimalinin güçlenmesi, milliyetçi gruplar ile hükümet arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve SSCB ile iyi ilişkiler kurma hedefiyle, hükümetin milliyetçi-Türkçü grupların üzerine gitmesine neden olmuştur. Diğer yandan, bağımsızlık umuduyla, Sovyet hükümetini karşısına alan ve bazıları Kızıl Ordu'ya karşı mücadeleye de giren Türk kökenli gruplar için bu durum bir trajediye dönüşmüştü. Bu bağlamda, dış ve iç politika arasındaki etkileşim açısından, İkinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan bu olaylar oldukça açıklayıcı örnekleri meydana getirmiştir. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türk dış politikasının yönelimi üzerinde durulurken, iç politika ve dış politika arasındaki etkileşim, siyasal hareketlerin konumu ve hükümet ile olan ilişkileri bağlamında özellikle milliyetçi-Türkçü hareket örneği üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası, Türkçü Hareket, 1944 Olayı

ABSTRACT

In the process of the Second World War, Turkey has followed a policy of neutrality. The content of this policy was pursued with the aim of standing at the same distance to both warring parties and turning this neutral position into a winning strategy in foreign policy. This neutrality policy has changed according to the course of the war while the war is continuing, and the Turkish government has taken care to follow policies close to this side when one side was superior. The fact that foreign policy took place on a flexible basis has also had reflections within the country. While confidence in Germany's gaining at first caused nationalist-Turkic political and cultural movements within the country to find a more comfortable movement area, left movements also entered a narrower and restrictive process. German Government, especially the period between 1941-1943 in order to allow the entry into the war within their own ranks have been the years that intensive effort on Turkish Government. During this period, especially of Turkish origin communities can be gained independence under Soviet domination forecast has attracted attention in Turkey. This situation had positive effects on the nationalist-Turkist movement. This issue has often been raised in official and informal contacts between the German Government and the Turkish government. The German government put forward reasons for Turkey to enter the war took place between these elements. The Germans used the expectations and hopes of Turkish-based groups living in the USSR to get rid of the Soviet government as an argument for their war policy and strategy.

The fact that Germany and its allies lost the war towards the end of the war, caused the government to deteriorate the relations between the nationalist groups and the government and to go above the nationalist-Turkic groups with the aim of establishing good relations with the USSR. On the other hand, this situation turned into a tragedy for groups of Turkish origin, in the hope of independence, who faced the Soviet government and some of them also struggled against the Red Army. In this context, these events, which took place during the Second World War, in terms of the interaction between foreign and domestic politics, provided quite explanatory examples. In this study, while focusing on the orientation of Turkish foreign policy during the Second World War, the interaction between domestic policy and foreign policy will be dealt with, especially in the context of the position of political movements and their relations with the government, on the example of nationalist-Turkist movements.

Keywords

The Second World War, Turkish Foreign Policy, The Turkic Movement, The 1944 Turkism Event

İSTİHDAM VE GÖÇ İLİŞKİSİ; AVUSTRALYA ÖRNEĞİ (1984-2018)

EMPLOYMENT AND MIGRATION RELATIONSHIP; THE AUSTRALIAN CASE

(1984-2018)

Doç. Dr. Hakan KUM

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniveristesi İktisat Bölümü

ORCID : 0000-0002-7880-8355**Şeyma BOZKAYA**

Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisat

ORCID : 0000-0001-8559-6608**ÖZET**

Sosyolojik teoriler göçü temel anlamda bir analiz birimi olarak ele almaktadır. Bunun aksine ekonomik göç teorileri genellikle uluslar arası emek göçü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Disiplinler arası bir özelliğe sahip olan uluslararası göç hareketi üzerine yapılan çalışmalar, küreselleşme dönemini daha önce benzersiz şekilde bir göç hareketine tanıklık yaptığından dolayı küreselleşmenin bu aşamasını göçler çağı olarak değerlendirmektedir. Dolayısı ile uluslararası göçler çağında yaşadığımız bu dönemde, bu çalışma 1984-2018 dönemi Avustralya'nın yıllık verileri ile istihdam oranlarının göç akışını nasıl etkilediğini aralarındaki ilişkiyi incelemektedir. Yapılan analiz sonucu bu iki değişken arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu ve istihdam oranlarında %1'lik bir artış meydana geldiğinde göçü %1.45 oranında artırdığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Uluslararası Göç, İstihdam, Zaman Serisi**ABSTRACT**

Sociological theories consider migration as a fundamental unit of analysis. In contrast, economic migration theories generally focus on international labor migration. Studies on the international migration movement, which has an interdisciplinary feature, consider this stage of globalization as the age of migration, as it has witnessed a unique migration movement before. Therefore, in this period we live in the age of international migration, this study examines the relationship between the annual data of Australia for the period 1984-2018 and how employment rates affect the migration flow. As a result of the analysis, it has been observed that there is a positive relationship between these two variables in the long term and when a 1% increase in employment rates occurs, it increases migration by 1.45%.

Keyword: Migration, International Migration, Employment, Time Series**GİRİŞ**

Modern insanlığın gelişimiyle birlikte insanlığın sürekli hareket halinde olduğundan dolayı, göç tipik bir insan aktivitesidir. Bugün dünya nüfusunun yaklaşık %3'ü göçmendir. Bu oran son elli yıl içerisinde istikrarlı seyrini sürdürmektedir (Özden, 2011). Birleşmiş Milletler 2013 Raporuna göre 1990 yılında 154.2 ve 2000 yılında 175 milyon kişi olan toplam dünya göçmen stoku, 2013 yılında 231.5 kişiye ulaşmıştır (United Nations, 2013).

İnsanlar çeşitli nedenlerden dolayı ülkelerinden ayrılırlar. Savaşlar, doğal felaketler gibi nedenlerden dolayı insanlar göçe zorlanabilir. Göç aslında göçe iten ve çeken bir süreç olarak tanımlanabilir. Göçe iten sebepler başlıca göçmenin kendi ülkesindeki iş imkânlarının yetersizliği şeklinde nitelendirilmektedir. Göçü çeken faktörler ise; ücret farklılıkları, yaşam kalitesi farklılığı, gelir düzeyindeki farklılıklardır (UNCTAD,2009).

Son yıllarda küreselleşme sürecinin hızlanması ve uluslararası ticaretin genişlemesiyle paralel olarak göç akımları (yasal ve yasadışı), daha fazla hız kazanmıştır. Bunun sonucunda birbirleriyle göç alıp veren ülkeler arasındaki ilişkiler de bu hareketlilikten payını almaktadır. Bu hareketliliğin etkileri ve sonuçlarına yönelik literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Hem teorik olarak hem de ampirik olarak göç konusu çalışılmıştır. Bu çalışmaların ortak yönü ilk etapta göçü toplumsal bir olay olarak değerlendirilmesidir. Nihayetinde çalışmalar göstermektedir ki göç, sadece korkulacak olumsuz etkileri olan toplumsal bir olgu olmaktan çok daha öte bir durumdur. Ülke ekonomileri üzerine etkileri göz ardı edilemeyecek düzeydedir.

Göç, bütün gelişmiş ülkelerin karşılaştığı sosyolojik olduğu kadar ekonomik boyutlarının da günümüz koşullarında dikkatle ele alınmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada her dönem olduğu gibi günümüzde de özellikle göç akışının hedef ülkesi olma özelliğini koruyan Avustralya ele alınmıştır. 1984-2018 dönemini kapsayan çalışma coğrafi konumu itibari ile Avustralya'nın göç üzerinde negatif etkiye sahip değil aksine son dönemde artan bir seyir izlemektedir. İş imkânlarının teşvik ettiği göç hareketleri kapsamında istihdam olanaklarının göç üzerindeki etkisi incelenmiştir. Dolayısı ile bu çalışmanın farklılığı göç teorilerinden hareket ederek göç hareketlerinde, göçü çeken faktörlerden temel değişken olan istihdam oranları ile ilişkisi değerlendirilmiş ve göç bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Ülkelerin göç stokları ve ekonomik performansları üzerine etkileri kapsamında yapılan çalışmalar oldukça geniş olmakla beraber literatür özeti şu şekildedir;

Weyerbrock (1995), çalışmasında Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden Batı Avrupa'ya göçü incelemiştir. Bu bağlamda Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nden gelen toplam 1,7 milyonluk işçi göçünü altı bölgesel ve on dört sektör bazında emek piyasasını ve makro ekonomik etkilerini araştırmıştır. Ampirik sonuçlara göre bu göçün korkulan sonuçlara yol açmadığını gözlemlemiştir. Avrupa topluluğunda sermaye stoku ve işgücü büyümesini dâhil eden analizler, Avrupa topluluğunun 3,5 milyon göçmeni emebileceğini göstermektedir. Ücretlerin esnek olması durumunda Avrupa Topluluğunun göçten faydalandığı sonucuna ulaşmıştır.

McDonald ve Worswick (1999), çalışma mevcut işgücü piyasası koşullarının göçün etkisi ile göçmenlerin kazanç ayarlamalarını değerlendirebilmek için literatürdeki standart yaklaşım genişletilerek kullanılmıştır. Avustralya'daki göçmen erkeklerin gelirlerini 1982, 1986 ve 1990 için yapılan gelir dağılımı araştırmalarından elde edilen verilerden faydalanılmıştır. Göçmenler Avustralya'ya geldiklerinde yerli doğumlu erkeklere kıyasla önemli ölçüde daha düşük kazançlara sahiptir ve bu aralık Avustralya'da zamanla da azalmamaktadır. Bununla birlikte, girişteki daha kötü makroekonomik koşulların, göçmen olmayanların, İngilizce konuşulan özgeçmişlerden yerli doğumlu erkeklere göre daha az olumsuz etkisi olduğu bulunmuştur.

D'Amuri, Ottawiana ve Peri (2010), çalışmalarında Batı Almanya'daki son dönem göçlerin istihdam ve ücret üzerindeki etkilerini incelemiştir. 1987-2001 dönem verilerinden faydalanarak emek piyasası dengesi modeli kurmuşlardır. 1990'ların önemli göçlerinin yerel ücretler ve istihdam seviyeleri üzerinde çok az etkisi olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Buna

karşın önceki göçmenler üzerinde büyük ölçüde istihdam ve ücretler üzerinde az da olsa olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu karşıt sonuçlar kısmen işgücü piyasasındaki eski ve yeni göçmenler arasında daha yüksek düzeyde bir ikame ile kısmen de esnek işgücü piyasalarından daha az ücretlerin katılığında kaynaklanmaktadır. Bu karşılaştırmalı ampirik çalışmada optimal ücret esnekliği ve işsizlik sigortası olmayan bir sistemde eski göçmenlerin ücret kaybının daha küçük olacağını göstermektedir.

Felbermayr, Hiller ve Sala (2010), çalışmalarında göçmenlerin makro ekonomik bir değişken olan kişi başına düşen GSYİH üzerine etkilerini incelemişlerdir. Bu kapsamda ülkelerin yatay kesit verilerini kullanarak, Frankel ve Romer'in (1999) IV stratejisini uluslararası emek göçüne uyarlamışlardır. Kurumsal kalite, ticaret ve finansal açıklığın kontrol edilmesi ile göçün reel kişi başına düşen gelir üzerinde güçlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kancs (2011), çalışmasında AB'de işgücü göçünü analiz etmektedir. Krugman'ın yeni ekonomik çerçevesini benimsemekle, hem işgücü göçünün belirleyicileri hem de Pazar potansiyeli, ücretler, yaşam maliyeti ve işgücü göçü gibi değişkenleri eş anlı olarak incelemiştir. Ampirik sonuçlar Avrupa entegrasyon sürecinin genişlemiş AB'nin üye devletleri arasında içinde işgücü göçünü tetikleyebileceğini göstermektedir. Göçmenlerin Pazar potansiyeli çerçevesinde çekildiğini ancak Pazar potansiyelini de etkilediği dikkate alınarak, genişlemiş AB'de işgücü göçü yoluyla çekirdek-çevre yapısının orta çıkması pek olası gözükmemektedir.

Baas ve Brücker (2012), çalışmalarında AB'nin doğu genişleme sürecinde Almanya'dan İngiltere'ye göç akışlarının makroekonomik sonuçlarının ele almışlardır. Genişleme sürecinde AB genelinde üye ülkelerden göç akışlarının genişleme öncesi döneme göre tersine dönmesi ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda işgücünün serbest dolaşım koşullarında göç potansiyelinin tahminine dayanan bu sapma sürecinin makro ekonomik etkilerini incelemek amacıyla yetersiz işgücü piyasalarına sahip bir CGE modeli kullanmışlardır. AB doğu genişlemesinin İngiltere'de kişi başına düşen GSYİH da önemli bir artış olduğunu gözlemlemişlerdir. Ancak göçün İngiltere'ye doğru akması maaşın artışlarını ve işsizlikteki düşüşün azalması ile sonuçlanmıştır. AB'nin doğuda genişleme sürecinin etkileri Almanya açısından daha az elverişli olmasına karşın göç akışlarının çeşitlenmesi işçileri, ücretler ve işsizlik üzerinde olumsuz etkilere karşı korumuştur.

Bove ve Elia (2016), bu çalışmada kültürel çeşitliliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ne ölçüde olduğu ve bu ilişkinin bir ülkenin gelişme seviyesine bağlı olup olmadığını incelemişlerdir. Bu bağlamda çalışmalarında ilgili göç stokları hakkında veriler kullanılmıştır başka bir deyişle 1960-2010 dönemleri arasında doğdukları ülkenin dışında yaşayan ve çalışan insanların sayısı ve dalgalanması ve kutuplaşma indeksleri hesaplanmıştır. Bu kapsamda göçün hedef ülke üzerindeki etkisi ile gelişim üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen her iki endeksin de kişi başına düşen reel GSYİH üzerinde belirgin bir pozitif etkisi olduğunu ve çeşitliliğin etkisinin ülkelerde daha tutarlı bir seyir izlediği görülmektedir.

Weber ve Weigand (2016), çalışmalarında göçün Alman ekonomisi üzerine etkilerini araştırmışlardır. Çalışma 1974-2014 dönemlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda mülteci ve mülteci olmayan göçü açıkça ayırt ederek ekonomik sürece etkisi göz önüne alınmıştır. Araçsal değişken teknik çerçevesinde ele alınan bir makro ekonometrik modelleme yöntemi kullanılmıştır. Mülteci olmayan göçün GSYİH ve işgücü piyasası üzerinde orta vadede pozitif etkisi olduğu gözlenmiştir.

Lisenkova ve Martinez (2016), bu çalışma İngiltere'nin AB'den ayrılması gerektiğinde göç politikalarının olası muhtemel sonuçlarını araştırmaktadır. Bu bağlamda çalışma, işgücü piyasası, mali ve diğer makroekonomik etkileri tek bir çerçevede ele alan OLG yöntemini kullanmışlardır. Çalışma iki geçiş senaryosunu karşılaştırarak değerlendirmektedir. Bunlar;

ayrılma ve kalıp devam etme. Bu senaryoya göre 2065'e kadar kişi başına GSYİH ve GSYİH sırasıyla %9 ve %1 daha düşüktür. AB'den ayrıldıktan sonra azalan göç, yüksek bağımlılık oranı nedeniyle kamu maliyesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bu, 2065 yılında kişi başına 400 sterlin (2014 pound) vergilendirmede bir artış gerektirir. Ulaşılan sonuçlara göre, işgücü ve bağımlılık oranının üretkenliğini değiştiren varsayımlara duyarlı olduğu gözlenmektedir.

3. VERİ TANIMLAMA VE AMPİRİK ANALİZ

1984-2018 dönemlerini kapsayan bu çalışma Avustralya'nın yıllık verilerinden faydalanmaktadır. Avustralya göç ekonomisi, hükümetin sağladığı yüksek hizmet imkânları, yüksek standartlı sosyal bir hayat, yüksek bir kişi başı düşen milli gelir, daha kaliteli bir eğitim olanağı, özgürlük, daha gelişmiş ve kalkınmaya bağlı olan kültür çeşitliliği, yüksek refah seviyesinin varlığı Avustralya hedefli göç hareketlerinin nedenlerindedir. Dolayısı ile bu olanaklar Avustralya'yı hedef ülke haline getirmektedir ve göç-göçmen olgusu ekonominin de bir parçası olmaktadır. Çalışmada kullanılan 1984-2018 yıllık verilerinde istihdam verileri dünya bankası veri tabanından, göç verileri ise OECD stat veri tabanından derlenmiştir. Değişkenlerin logartiması alınarak analiz yapılmıştır.

$$\text{Ln mig} = f(\text{Ln emp})$$

Zaman serisi analizinde ilk adım olarak değişkenlere birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 1 ADF Birim Kök Testi sonuçlarını göstermektedir. ADF birim kök testi için regresyonlar aşağıdaki gibidir (Yavuz, 2006; 164);

$$\Delta y_t = \alpha + \beta T + \varphi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \varphi y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerin tahmini ile y_t değişkeninin birim kökünün varlığını test etmektedir. Denklem 1'deki T deterministik trendi ifade etmektedir. Gecikmeli fark terimleri, hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını gerçekleştirmek için modele dâhil edilmiştir. Denklem 1'de y_t değişkeninin trend durağan olma ihtimaline karşı birim kökü olduğu temel hipotezini test etmektedir. Denklem 2'de ise y_t değişkeninin ortalama etrafında durağan olduğu durumlara yönelik birim kökü olduğu temel hipotezini test etmektedir. Buna göre:

$$H_0: \varphi = 0 \quad H_1: \varphi < 0$$

Burada ϕ tahmini sıfırdan farklı değil ise, birim kök temel hipotezi reddedilemez. $\phi < 0$ ise, y_t değişkeninin trend durağan veya ortalama durağan alternatif hipotezleri kabul edilecektir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik Değerleri (Olasılık Değerleri)		
	Seviyede	Birinci Farkında	Sonuç
Ln mig	-2.713 (0.238)	-4.612 (0.004)	I(1)
Ln emp	-2.960 (0.159)	-4.362 (0.008)	I(1)

Uygulanan birim kök testine göre değişkenler I(1) düzeyinde durağan çıkmıştır. Birim kök testi sonuçlarına göre ARDL modelinin uygulanabilmesi için en az iki serinin I(1) düzeyinde eş bütünleşik olması durumunda uygulanabildiği için analizimizde ARDL modelinin kullanılmasının daha anlamlı sonuçlar vereceği kabul edilmiştir. Tablo 2 uygun gecikme uzunluğu testi sonuçlarını göstermektedir. Bu adımda değişkenler farklı gecikme kombinasyonları ile test edilerek, bilgi kriterlerine göre (AIC, SIC veya HQ) en düşük değere sahip olan model en uygun model olarak belirlenmiştir. Test sonucunda uygun gecikme uzunluğu AIC değerine göre 3 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	126.6547	NA	1.42e-06	-7.790919	-7.699310	-7.760553
1	175.0771	87.76568	8.83e-08	-10.56732	-10.29250*	-10.47622
2	181.5742	10.96384	7.59e-08	-10.72339	-10.26535	-10.57156
3	187.6741	9.531065*	6.72e-08*	-10.85463*	-10.21337	-10.64207*

Bundan sonraki adımda değişkenler arasındaki eş bütünleşmenin varlığını anlamak için test yapılır. Bu test söz konusu değişkenlerin I(0), I(1) ya da karşılıklı eş bütünleşik olup olmadığına dikkat edilmeksizin yapılır (De Vita ve Abbott, 2002: 294).

Tablo 3: ARDL Uzun Dönem İlişkilerin Belirlenmesi ve Sınır Testi

Değişken Sayısı	%10	%5
1	I(0) - I(1) 3.02 - 3.51	I(0) - I(1) 3.62 - 4.16

Hesaplanan F İstatistiği = 5.11*

Not= Not: Hem %5 ve hem de %10 anlam düzeyinde değişkenler arasında eş bütünleşme olduğu sonucu elde edilir.

Tablo 4 ARDL Sınır Testi analiz sonuçlarını göstermektedir. Tabloda da görüldüğü üzere yapılan sınır testi sonucunda serilerin eş bütünleşik olduğu sonucu elde edilmiştir.

Tablo 4: Uzun Dönem ARDL (3, 1) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	P-değ.
C	-5.094887	-3.298056	0.0028
LNMI(-1)*	-0.400211	-3.778643	0.0008
LNEMP(-1)	4.036374	3.590723	0.0013
D(LNMI(-1))	0.451762	3.048969	0.0052
D(LNMI(-2))	-0.291418	-1.945764	0.0626
D(LNEMP)	1.455503	0.960531	0.3456

R ²	0.934239	F-istatistik	73.87407
AdjR ²	0.921592	Prob (F-istatistiği)	0.000000

$$lnmig = -5.094887 + 1.455503lnemp$$

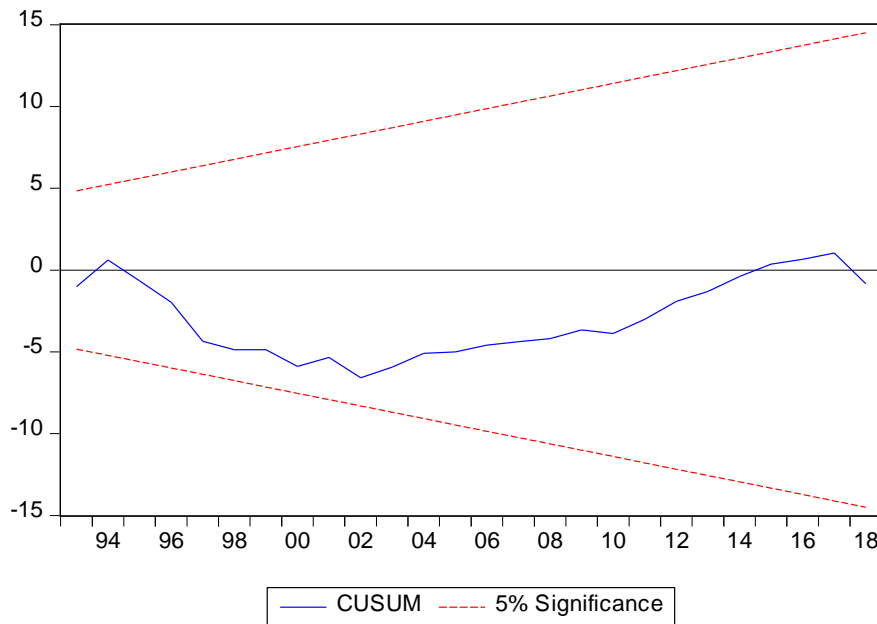
Uzun dönem ARDL (3,1) sonuçlarına göre istihdam oranları ile göç arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. ARDL test sonuçlarına göre; istihdam miktarında yüzde birlik bir artış göç miktarını yüzde 1.45 oranında bir artış meydana getirmektedir.

Tablo 5: Tanısal Testler

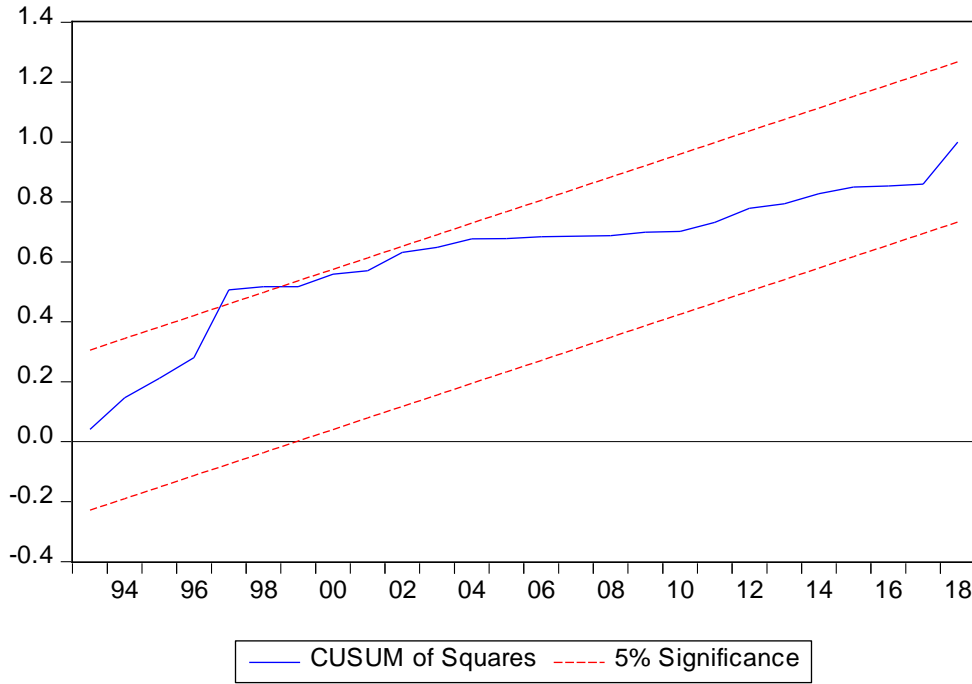
İstatistikler	Obs*R-squared	Prob.Chi-Square
Normallik (Jarque-Bera)	0.126079	0.9389
Otokorelasyon (Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test)	1.684536	0.4307
Değişen varyans (Breusch-Pagan-Godfrey)	11.25241	1.1275

Breusch-Godfrey testi bir regresyondaki hata terimleri arasında otokorelasyonun varlığını tespit etmek için kullanılmaktadır. İstatistiklerde, Breusch-Godfrey testi, gözlemlenen veri serilerine regresyon benzeri modellerin uygulanmasında bulunan bazı modelleme varsayımlarının geçerliliğini değerlendirmek için kullanılır (Goldfrey, 1978). Tablo 5 ARDL test sonuçlarının tanısal test sonuçlarını da vermektedir. Olasılık değerlerinden hareketler Jarquae-Bera testine göre normal dağılıma sahiptir. Aynı zamanda istatistiksel olarak % 5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında otokorelasyon yoktur ve değişen varyans problemi bulunmamaktadır.

Bu adımda denklemlerin kısa dönem hareketleri ile birlikte uzun dönem parametrelerinin kararlılığını incelenmiştir. Test için Borensztein vd.(1988) tarafından önerilen kümülatif toplam (CUSUM) ve kümülatif toplam kareler (CUSUMSQ) testleri kullanılmıştır. Tahmin edilen ARDL(3,1) modelinin kararlılığının, yani yapısal değişme olup olmadığının belirlenmesi açısından için CUSUM ve CUSUM-of-Square testlerinden faydalanılmıştır. Modele göre elde edilen CUSUM test sonuçları aşağıdaki gibidir.

Grafik 1: CUSUM Testi

Grafik 2: CUSUM Kare Testi

Grafik 1, CUSUM grafiğinin, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri doğrulayan ve dolayısıyla katsayının kararlılığını gösteren kritik% 5 sınırları içinde kaldığı görülebilmektedir. Yani Grafik 1'e göre modelin tahmin döneminde kararlı olduğu herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, CUSUMSQ istatistikleri, parametre kararlılığının% 5 kritik sınırını aşmakta, bu nedenle katsayının kararsızlığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Göç, küresel bir olgu olarak farklı boyutları ile farklı bilim dallarında kendisine çalışma alanı bulmaktadır. Günümüzde göçün daha iyi anlaşılmasını sağlayan birçok kavram temelleri sosyal bilimlerin temelleri ile paralellik göstermektedir. Temelleri çok eskiye dayanan göç, uluslararası göç insanlığın varlığının başlangıcı kadar eski bir olgudur. Sosyal bilimlerin gelişmesi, daha entegre bir dünya sisteminin işleyişi, sanayi devriminin başlangıcı ile iş imkanlarının artması, emek gücüne ihtiyaç, iklim koşulları gibi nedenler göçün ilk nedenleri arasında kabul edilmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte insanların göçme nedenleri de farklılık ve çeşitlilik göstermiş olsa da temel anlamda doğmuş olduğu ülkeden hedef ülkeye doğru hareket edip orada hayatına devam etmektedir. Dolayısı ile göçün dinamik yapısı gereği her dönem gündemde olan konular arasında olmaya devam etmektedir.

Göç sosyal bilimlerin ortak konusu olma özelliğinden kaynaklı olarak her boyutu tartışılıp araştırılmıştır. İktisat biliminde de oldukça geniş yer bulan bu olgu özellikle son dönemde ampirik olarak çalışılmaktadır. Literatürde göçün ekonomik etkileri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Göçü harekete geçiren temel faktör olan istihdam olanakları olduğundan dolayı genellikle göçün emek piyasası ve ücret düzeyi üzerine etkileri araştırılmıştır. Bu bağlamda yapılabilecek ampirik çalışmalar göçün ülke ekonomisi üzerinde negatif yani göçü engellemeye neden olacak düzeyde bir politika uygulamaya gerek olmadığını göstermiştir. Aksine göç vardıkları nihai hedef ülke ekonomisine, emek piyasasına olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

1984-2018 dönemi Avustralya'sının istihdam oranları ve göç akışı arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada bu iki değişken arasında uzun dönemde pozitif bir ilişkinin varlığını tespit edilmiştir. Göç çalışmamızda bağımlı değişken olarak ele alınmıştır bu durum göç teorilerinden hareketle göçü harekete geçiren yani nihai hedef ülkede göçü çeken faktörler akış yönünde oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Göçü engellemesin küresel bir dünyada ne kadar zor olduğu kabul edilirse, göçü engellemek yerine göçmen nüfusu aktif olarak ekonomiye dahil etmenin günümüz dünyasında daha doğru bir politika olacağı görülecektir.

5. KAYNAKÇA

Baas, T. Brücker, H. (2012),” The Macroeconomic Consequences of Migration Diversion: Evidence for Germany and the UK”, *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol: 23, Issue: 2, ss. 180-194.

Bove, V. & Elia, L. (2016),” Migration, Diversity, and Economic Growth”, *World Development* Vol. 89, ss. 227–239, by Elsevier Ltd.

Borensztein, E., J. De Gregorio and J.-W. Lee, 1998. How does FDI affect economic growth. *Journal of International Economics*, 45(1): 115-135.

Brüggemann, Ralf; Jentsch, Carsten; Trenkler, Carsten (2016): Inference in VARs with conditional heteroskedasticity of unknown form. In: *Journal of Econometrics*, Vol. 191, No. 1, p. 69–85.

D'Amuri, F. Ottaviano, G. & Peri, G. (2010), “The labor market impact of immigration in Western Germany in the 1990s”, *European Economic Review*, Vol: 54, Issue 4, May 2010, pp. 550-570.

De Vita, G. ve Abbott, A.(2002), “Are Saving and Investment Cointegrated? An ARDL Bounds Testing Approach”, *Economics Letters*, 77, 293-299.

Godfrey, L. G. (1978). "Testing Against General Autoregressive and Moving Average Error Models when the Regressors Include Lagged Dependent Variables" *Econometrica*, 46: 1293–1301. JSTOR 1913829.

Felbeyrmar, G. Hiller, S. & Sala, D. (2010), “Does Immigration Boost Per Capita Income?”, *Economics Letters*, Vol: 107, Issue 2, May, ss. 177-179.

Kancs, de A. (2011),” The Economic Geography of Labour Migration: Competition, Competitiveness and Development”, *Applied Geography* Vol: 31, Issue: 1, January, ss. 191-200.

Lisenkova, K. & Martinez, S. M. (2016), “The Long-Term Macroeconomic Effects of Lower Migration to the UK”, *National Institute of Economic and Social Research Discussion Paper* No. 460, May.

Litterman, Robert B. (1986): Forecasting With Bayesian Vector Autoregressions - Five Years of Experience. In: *Journal of Business & Economic Statistics*, Vol. 4, No. 1, p. 25– 38.

McDonald, J. T. & Worswick, C. (1999), “The Earnings of Immigrant Men in Australia: Assimilation, Cohort Effects, and Macroeconomic Conditions”, *Economic Record*, Vol: 75, Issue: 1, ss. 49-62.

Weyerbrock, S. (1995), “Can the European community absorb more immigrants? A general equilibrium analysis of the labor market and macroeconomic effects of east-west migration in Europe”, *Journal of Policy Modelling*, Vol: 17, Issue: 2, ss. 85-120.

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞININ BAŞLANGICINDA, DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ ÇABALARININ İSTANBUL HÜKÜMETİNCE ENGELLENMESİ**Dr. Sezai Kürşat ÖKTE**

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-5272-142X

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Birlikleri Müfettişi olarak Anadolu'da faaliyete başladığı sırada; İzmir Yunanlıların işgalinde, Adana Fransızların, Antalya İtalyanların, Urfa, Maraş, Ayıntap ile Merzifon ve Samsun da İngilizlerin elindeydi. Türkiye için önemli tehdit unsuru olan bu işgaller sürerken, Sadrazam Damat Ferit, Paris Konferansı hazırlıklarını yapmaktadır. Damat Ferit, Doğu Anadolu'da bir Ermeni muhtariyetinin esasını kabul edeceğine dair bir beyanat vermiştir. İktidarda bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Sadık Bey de İngiliz mandasına ilişkin teklifi kabul edeceklerini duyurmuştur. Böylece elde kalan Türk Yurdu; bir taraftan düşman işgaline maruz kalmakta, diğer taraftan etnik bir azınlığın hatırı uğruna parçalanmakta, bir taraftan da ulusal bağımsızlıktan yoksun hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Milletçe yok olmaktan kurtulmak amacıyla başlatılan mücadele "*Kuva-yı Milliye*" ile yerel anlamda devam ederken, ülkenin savunulması ve işgal kuvvetlerine düzenli olarak karşı konulabilmesi amacıyla, ordunun da takviyesi ve yeniden teşkilatlanması gerekmektedir. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa'nın ilgili ordu kumandanlarına yayınlamış olduğu beyanname çerçevesinde, ordu kumandanları da yerel makamlardan taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Öncelikle savaştan yorgun ve kadro noksanı ile çıkmış askeri birliklerin takviyesi düşünülmüştür. Bunun için ilk tedbir olarak; 1310-1313 (1894-1897) doğumlulardan firar, geri bırakılma ve izin müddeti aşımı gibi sebeplerden memleketlerinde bulunanların bir an evvel birliklerine katılmalarını sağlamak ve ayrıca bu doğumlular dışında bulunanlardan gönüllü asker toplama girişimlerine başlanmıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada; Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında girişilen düzenli orduya geçiş çabaları; bu amaçla ilgili kumandanların yerel makamlarla yazışmaları ile yerel makamların olaya bakış açıları; İstanbul Hükümeti'nin en yetkili makamlarından olan Dâhiliye Vekili Ali Kemal tarafından ulusal kurtuluş mücadelesi çabalarının engellenmesine ilişkin belgeler gündeme getirilmiş ve içerikleri tartışılmıştır. Böylece; 1918-1922 yılları arasında yapılan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin hangi zorluklar altında başladığı, saltanatın devamı uğruna bu mücadelenin engellenme çabaları, özellikle İstanbul Hükümeti'nin Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne bakışı hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin Başlangıcı, Düzenli Orduya Geçiş için askere alma işlemleri, İstanbul Hükümeti'nin Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne bakış açısı.

GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Birlikleri Müfettişi olarak Anadolu'da faaliyete başladığı sırada; İzmir Yunanlıların işgalinde, Adana Fransızların, Antalya İtalyanların, Urfa, Maraş, Ayıntap ile Merzifon ve Samsun da İngilizlerin elindeydi. Türkiye için önemli tehdit unsuru olan bu işgaller sürerken, Sadrazam Damat Ferit, Paris Konferansı hazırlıklarını yapmaktadır. Damat Ferit, Doğu Anadolu'da bir Ermeni muhtariyetinin esasını kabul edeceğine dair bir beyanat vermiştir. İktidarda bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Sadık Bey de İngiliz mandasına ilişkin teklifi kabul edeceklerini duyurmuştur. Böylece elde

kalan Türk Yurdu; bir taraftan düşman işgaline maruz kalmakta, diğer taraftan etnik bir azınlığın hatırı uğruna parçalanmakta, bir taraftan da ulusal bağımsızlıktan yoksun hale getirilmeye çalışılmaktadır.¹

Milletçe yok olmaktan kurtulmak amacıyla başlatılan mücadele “*Kuva-yı Milliye*” ile yerel anlamda devam ederken, ülkenin savunulması ve işgal kuvvetlerine düzenli olarak karşı konulabilmesi amacıyla, ordunun da takviyesi ve yeniden teşkilatlanması gerekmektedir. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa’nın ilgili ordu kumandanlarına yayınlamış olduğu beyanname çerçevesinde, ordu kumandanları da yerel makamlardan taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Öncelikle savaştan yorgun ve kadro noksanı ile çıkmış askeri birliklerin takviyesi düşünülmüştür. Bunun için ilk tedbir olarak; 1310-1313 (1894-1897) doğumlulardan firar, geri bırakılma ve izin müddeti aşımı gibi sebeplerden memleketlerinde bulunanların bir an evvel birliklerine katılmaları sağlanmış ve ayrıca bu doğumlular dışında bulunanlardan gönüllü asker toplama girişimlerine başlanmıştır.²

Askere Alma ve Seferberlik İşlemleri

Askeri birlik komutanlıklarından yerel ilgililere yapılan taleplerden biri de Kütahya Mutasarrıflığıdır. Kütahya Mutasarrıflığı da Dâhiliye Nezaretine 18 Haziran 1919 tarihinde şu telgrafi çekmiştir:

“İçişleri Bakanlığına,

1310-1313 doğumlulardan firari, geriye bırakılma, müddet aşımı ve sair suretlerle memleketinde kalmış bulunanların biran evvel celp ve sevkleri ve bunlardan başka doğumluların da gönüllü olarak celbiyle Eşme, Kula, Salihli, Soma ve Balıkesir’e gönderilmesi ve gönüllülerin sefer masraflarının hamiyet sahiplerinin ianeleriyle sağlanması ondört ve onyedinci kolordu ile sekiz ve onikinci tümen kumandanlıklarından bildirilmiştir. Bunların çekilmekte olan Yunan işgal kuvvetlerinin yerlerine konacağı ve asayışı sağlamakla yükümlü olacakları, bölgedeki askeri kumandan tarafından ifade edilmiştir. Bu bildiriye göre, celp ve sevk işlemleriyle ilgili olarak gerekenlerin yapılacağı Uşak kaymakamlığı tarafından ifade edilmiştir...”

Asker toplamayla ilgili faaliyetlerin bölge imkânlarıyla yapılabileceği belirtilmekle birlikte, İçişleri Bakanlığına sorulan husus; söz konusu faaliyetler için masrafların nasıl karşılanacağı hakkında onay alınmasıdır.³

Bu süreçte İstanbul Hükümeti’nin Dâhiliye Nazırı bulunan Ali Kemal Bey, Anadolu’da gelişen Ulusal Kurtuluş Mücadelesini ve Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetlerini takip etmektedir. 23 Haziran’da kendisine bağlı teşkilatlara çektiği talimatla; “*Mustafa Kemal Paşa’nın aslında büyük bir asker olduğu, ancak siyasete tam anlamıyla vakıf olamadığı ve verilen görevleri başaramaması nedeniyle, İngiliz olağanüstü temsilcisinin ısrarıyla azledildiği, bu nedenle kendisiyle hiçbir surette resmi ilişkiye girilmemesini ve isteklerinin yerine getirilmemesini*” belirtmiştir.⁴

Ali Kemal Bey bu telgrafi çektikten üç gün sonra 26 Haziran’da, Dâhiliye Nazırlığında daha fazla tutunamayarak, istifa etmek zorunda kalmıştır. Ancak aynı tarihte ülke genelindeki Dâhiliye Nazırlığı teşkilatına yeni bir genelge göndermiştir. Kendisinden sonra 21 Temmuz 1919’ kurulan Üçüncü Damat Ferit Kabinesinde Dâhiliye Nazırı olan Adil Bey, bütün yurtta kötü bir tepki uyandıran bu telgrafın metnini araştırmalarına rağmen bulamamıştır. Sonunda

¹ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82-115.; Gotthard Jaschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 96-107.; Gotthard Jaschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 1-28.; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 15-219; Alev Coşkun, **Samsun’dan Önce Bilinmeyen 6 Ay**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, Tamamı.

² **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı 29, Vesika No: 745-756, E.U. Basımevi, Ankara, 1959.

³ Mithat Sertoğlu, “*Bir İhanetin Belgesi ve Anadolu’dan Yükselen Ses*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, 1968, s. 12-18.

⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 48-50.

bunun Ali Kemal tarafında dikte ettirilip, hemen çekildiği ve müsveddesinin kendisinde kaldığı anlaşılacak şekilde kalemindeki örneği bulunmuştur. Söz konusu meşhur genelgenin, daha doğrusu “*İhanet belgesinin*” aslı şu şekildedir:

“Konya vilayetinde, Karesi ve Kütahya livalarında ve daha bazı yerlerde ordu müfettişlerinin emriyle, 311-316 doğumluların, silâh altına çağrıldığı ve öbür doğumlulardan celp edilip toplandığı ve sefer masrafları için ahalden ianeler toplandığı bazı bildirmelerden anlaşıldı. Merkezden böyle bir emir çıkmadığı için yalnız kanuna ve usule değil, bugünkü halimize ve mütareke şartlarına dayanan anlayış ve sezise de uygun olmayan bu hareketlerin elbette gizli sebepleri olacağı için buna cesaret edenler şiddetle sorumlu tutulacak ve kanuni kovuşturmayla uğrayacaklardır. Evvel ve sonra bildirildiği gibi Yunanlıların ve İtalyanların vaki olan işgallerine karşı hükümetçe uzun uzadıya düşünülüp görüşüldükten sonra memleketin bugünkü durumuna göre hangi savunma yolu mümkün ise ona gidilmiştir. Ve bilhassa sadrazamın başkanlığında Paris’e gönderilen heyet vasıtasıyla barış konferansı nezdinde mühim teşebbüslere girilmiştir. Bu teşebbüslerden umduğumuz neticeyi almak için evvela memleketimizde emniyet ve asayiş devâm ettirmek ve düşmanlarımızın parmaklarını doladıkları bu meslede ellerine bir ipucu vermemek lazımdır. Hâlbuki müdafaa vesilesiyle yukarıda adı geçen sefer hareketlerine kalkışmak ortalığı boş yere alt üst ederek onların ekmeğine yağ sürmek ve konferansın beklediğimiz uygun kararı elimizle bozmaktır. Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamaya kalkışırken düşünmüyorlar ki: silahlarımız ve donanmamız son derece sınırlı ve mütareke hükümleriyle elimiz ayağımız bağlıdır. Biz bugün Yunan veya İtalyan herhangi bir devletle olursa olsun savaşa giremeyiz. Girsek hem halkımızı ezdirir, hem de davamızı siyaset bakımından kaybetmiş oluruz. Vatan uğrunda her musibeti göze alarak her ne olursa olsun kendimizi feda etmeğe gelince, onun için de konferansın kararını beklemeye ve son ümidimizin de söndüğünü görmeye mecburuz. Yoksa bu ümidi elimizle söndürmek delilik olur. Bu hakikatler pek açık iken, ordu müfettişlerinin ve bazı askeri kumandanların yukarıda adı geçen hallere kalkışmaları vatanseverce hareketten çok beş senelik kötü idareleriyle memleketi bu hale getirenlerin, vicdanlarından olsun utanmadan hala onlara yarıdakçılık edenlerin kışkırtmaları neticesi olmak gerekir. Bu hususa dair bilhassa dikkatinizi çekerim. Bu fesadların önünü almak için ne yapmak lazımsa yapınız. Masum ahaliyi uyarınız. Böyle acı tehlikeli zamanlarda memurlarımıza da ve halkımıza da düşen en büyük vazife her ne endişe ile olursa olsun memleket asyîşini asla ihlal etmemek ve unsurlar arasında uyuşmanın sağlanmasına mümkün olduğu kadar çalışarak yakın bir geçmişin o uğursuz hatalarını unutturmaktır.

Bu açık talimata uygun olmayarak ordudan verilecek emirleri yerine getirmeyiniz. Yerine getirenleri de o emirleri verenler gibi sorumlu tutulacaklarını anlatırsınız.

Durum güç olsa da hak ve hakikat yolu pek açık olduğu için hamiyet ve anlayışınızla o güçlüklerin altından kalkabilirsiniz.

Ancak kalp temizliği ve fikir sağlığı ile hareket etmeyenlerdir ki, bu görevi yerine getirmekte kusur ederler. Böylesinin ise şiddetle cezalandırılmasının hükümetçe kararlaştırılmış olduğunu tekrar açıklarım.” 26 Haziran sene 35 (1919) Nazır, Ali Kemal.⁵

Ali Kemal Bey’in bakanlıktan ayrılmasını müteakip, ordunun asker kaynağına ilişkin talepler ve yerel uygulamalar, kabinede tekrar görüşülmüştür. Ancak bu hususa yönelik olarak kararlaştırılan esaslar, aynen Ali Kemal Bey’in görüşleri doğrultusunda oluşmuştur. Bu bağlamda Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine 3 Temmuz 1919’da şu genelge gönderilmiştir:

“310-313 doğumlulardan firari, geriye bırakılmış, müddet aşımı veya başka suretlerle memleketinde bulunanların celb ve sevklere ve bunlardan başka doğumluların da gönüllü olarak celb edilip; Eşme, Kula, Salihli, Soma ve Balıkesir’e gönderilmeleri, sefer masraflarının iane toplanması suretiyle sağlanması 14. ve 17. Kolordu ile 8. ve 12. Tümen kumandanlıklarından bildirilmiş olduğuna dair Kütahya Mutasarrıflığının, Dâhiliye Nezaretinden tevdi olunan telgrafi, Vekiller Heyetinde okunup gerekli tahkikat yapılarak Nezaretlerinin emri alınmadan asker toplanması olmuşsa, padişahın iradesi ve bildirişi olmadan kendi kendine asker toplama kanun hükümlerine aykırı ve sorumluluğu gerektiren işlerden olduğundan bu hususta emir verdikleri anlaşılacak kumandanların azliyle mahkeme altına alınmaları ve iane toplanmasına engel olunup, buna cesaret edenlerin de cezalandırılması düşünülmüş (Dâhiliye Nezaretine yazılan kısımda) ve Harbiye Nezaretine de durum bildirilmiş olduğundan ona göre gereğinin yapılmasına ve vilayetlerle bağlı olmayan livalara genelge ile bildirilmesine himmet (Harbiye Nezaretine yazılan kısımda) ve Dâhiliye

⁵ Mithat Sertoğlu, “Bir İhanetin Belgesi ve Anadolu’dan Yükselen Ses”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 7, İstanbul, 1968, s. 12-18. Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964, s. 138-143.

Nezaretine bildirilmiş olduğundan gereğinin yapılmasına himmet.”⁶

Bu yazı üzerine, Dâhiliye Nezaretinin yayınladığı genelgeye ilk tepkiyi Erzurum’dan Kazım Karabekir Paşa göstermiştir. Harbiye Nezaretine yazmış olduğu yazının başlangıç bölümüne Dâhiliye Nezaretinden gelen talimatı koymuştur. Bu talimatın ne amaçla yazıldığının anlaşamadığını belirttiikten sonra şu şekilde devam etmiştir:

“Evvelce İtilaf temsilcilerinin istekleri üzerine 310 ve 313 doğumlulardan 11 Aralık 1918 tarihinden önce kaçmış ve geriye bırakılmış olanların celb ve sevk edilmemeleri nezaretlerden emir buyurulmuştu. Dâhiliye Nezaretinin genelgesinde böyle bir kayıt ve şart da yoktur. Açık çekilmiş olan bu telgrafi gören ve işitenlerden silahaltında bulunanlar da kaçacak ve celb olunamayacak ve esasen mevcutları pek az olan birliklerde bir müddet sonra hiç erat kalmayacaktır. Bundan başka, telgrafta yazılı olanlar, kumandanların nüfuz ve yetkisini kırarak ve askerliği esasından sarsacak niteliktedir.

Dâhiliye Nezaretinin 26 Haziran 335 tarihli genelgesinden haberdar olduğum zaman durumu size arz etmiştim. Cevap olarak gelen 7 Temmuz 335 tarih ve 415 sayılı şifrede kolordunun doğu cephesindeki hareket tarzının 12 Haziran 335 tarih ve 3536 sayılı şifrede açıklandığı, Dâhiliye Nezaretinin vilayetlere olan bildirimlerinin bu tertibat ve düşüncelerle hiçbir münasebeti olamayacağı emir buyurulmuştu. Orduya bir bildiri olmadan Dâhiliye Nezaretinin talimatı üzerine mülki makamlarca her taraf bu yolda bir bildiri yapılmasının yanlış anlayışa ve bir tehlike anında büyük karışıklıklara sebep olacağını ve bu maksatlı hareketin memleketin bir daha ve ebedi felaketi sonucunu vereceğini arz ederim. (17 Temmuz 335/ 15. Kolordu Kumandanı Kazım)”⁷

Söz konusu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere; Ali Kemal Bey’in Dâhiliye Nezaretinden ayrılmasından sonra da hükümette Türkiye’nin savunulmasına ilişkin düşünce tarzında bir değişiklik olmamıştır. Aksine, Ali Kemal Bey’in 26 Haziran 1919 tarihli genelgesini destekler nitelikte, vilayetlere ve kumandanlıklara talimatlar verildiği görülmektedir.

Orduların asker kaynağının sağlanması ve en azından mevcut durumun muhafazası bağlamında hükümet görüşünün olumsuz olması yanında Hürriyet ve İtilaf Fırkası da kendi çapında başka tedbirlere başvurmaktadır. Ali Galip Bey hadisesi de bunun önemli örneklerinden biridir. İstanbul hükümetine ve bilhassa İtilaf Devletleri temsilcileriyle işbirliği halinde bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası görüşlerinde olan Ali Galip Bey, resmen Elazığ valiliğine tayin edilmekle birlikte aslında fırka tarafından verilen özel görevlerle yola çıkarılmıştır. Yukarıda belirtilen genelgelerin yayımlandığı sırada Ali Galip Bey de Sivas’ta bulunmaktadır. Daha önce hükümetin yayınladığı genelge doğrultusunda Harbiye Nezaretine, bölgesinde yaşanan gelişmeler hakkında, özellikle Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetlerine ilişkin bildirimlerde de bulunmuştur.⁸

Ülkede yaşanan gelişmeler ve konuya ilişkin en çarpıcı örnek ise; Kazım Karabekir Paşa’nın daha önce aldığı genelgeleri de dile getirerek yayınladığı talimatta görülmektedir:

“Bir tehlike vukuunda seferberlik ilanına kanunen yetkim vardır. Bakanlar Kurulu kararıyla Harbiye Nezareti, huduttan bir Ermeni’nin geçirilmemesi ve büyük İslam Milleti’nin her türlü saldırıdan korunması için gerekli tedbirlerin alınmasında serbestlik verilmesi suretiyle bu kanuni hakkımı kullanmaya tekid yoluyla müsaade etmiştir. Bu böyle olduğu halde Dâhiliye Nezaretinden Ali Kemal imzalı genelgenin kolordu bölgesindeki valilere de bildirildiğini esefle haber aldım. Bu genelgede hükümet memurlarına ve halkımıza kumandanlar tarafından verilen seferberlik emrine itaat etmemeleri ve bu fesadın önünü almak için ne yapmak lazımsa yapılmasını, aksi halde emir verenler gibi yerine getirenlerin de sorumlu tutulacağını söylüyor. Bunun derhal iptal edilmesini rica ederim.

Bu bölgenin namus ve hayatının savunulması bana tevdi edilmiştir. Herhangi bir bölgeme saldırı vukuunda vereceğim seferberlik emrine her kim itaat etmezse ve filen veya sözle güçleştirirse derhal divan-ı harp kararıyla mahv ve yok edilirler. Yüzbinlerce şehitlerimizin titredığı bu topraklar elden giderse, Anadolu’nun baştanbaşa bir İslam mezarlığı olacağını herkesin bilmesi lazımdır. Bence hükümetten çok Allah’ın gazab ve

⁶ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya**, II. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 18-19. **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi**, Sayı 8, Vesika No: 171, E.U. Basımevi, Ankara, 1954.

⁷ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 80-82.

⁸ Mithat Sertoğlu, *“Bir İhanetin Belgesi ve Anadolu’dan Yükselen Ses”*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, 1968, s. 12-18.

lanetinden kurtulunmasının gerekenlere bildirilmesini rica ederim. Bu emrim, bütün subaylara ve asker alma şubelerine yayınlanmıştır. (15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir)”⁹

SONUÇ

Sonuç olarak Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında girişilen düzenli orduya geçiş çabaları; bu amaçla ilgili kumandanların yerel makamlarla yazışmaları ile yerel makamların olaya bakış açıları dile getirilmiştir. İstanbul Hükümeti'nin en yetkili makamlarından olan Dâhiliye Vekili Ali Kemal tarafından Ulusal Kurtuluş Mücadelesi çabalarının engellenmesine ilişkin belgeler ile Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın yazışmaları gündeme getirilmiş ve içerikleri tartışılmıştır. Böylece; 1918-1922 yılları arasında yapılan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin hangi zorluklar altında başladığı, saltanatın devamı uğruna bu mücadelenin engellenme çabaları, özellikle İstanbul Hükümeti'nin Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne bakışı hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar:

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 8, Erkan-ı Umumiye Basımevi, Ankara, 1954.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 29, Erkan-ı Umumiye Basımevi, Ankara, 1959.

Kitaplar:

Cebesoy, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Coşkun, Alev; **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

Jaschke, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Jaschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Karabekir, Kazım; **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

Karay, Refik Halid; **Minelbab İlelmihrab**, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964.

Sarıhan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya**, II. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

Makale:

Sertoğlu, Mithat; “*Bir İhanetin Belgesi ve Anadolu'dan Yükselen Ses*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, 1968.

⁹ Karabekir, a.g.e., s. 73-74.

**LOZAN BARIŞ KONFERANSI GÖRÜŞMELERİNİN SONUÇSUZ KALMASI
HALİNDE UYGULANMASI TASARLANAN “GİZLİ HAREKÂT PLANI”****Dr. Sezai Kürşat ÖKTE**

Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ORCID : 0000-0002-5272-142X**ÖZET**

1918 yılında, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası başlayan “*Ulusal Kurtuluş Mücadelesi*” nin (Türk İstiklal Harbi), silahlı çatışma bölümü, 1922’de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi’ni veren unsurlarla İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona ermiştir. Bu tarihten itibaren kalıcı barışın sağlanacağı Lozan Barış Antlaşması’na kadar; siyasi, askeri ve hukuki bakımdan oluşan gelişmeler, silahlı mücadelenin tarafları açısından doğal olarak kendi menfaatleri çerçevesinde yaşanmıştır. 1924 yılında işgal kuvvetleri tarafından İstanbul’un tahliyesine kadar geçen süreç içerisinde, TBMM Hükümeti ve Türk Silahlı Kuvvetleri karşılaşılan önemli sorunları çözmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda; İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve 9 Eylül 1922’de Anadolu’dan atılan işgal güçleri temsilcisi Yunanistan ile çeşitli sorunlar çerçevesinde karşı karşıya gelmişlerdir.

Özellikle bu dönemde gerçekleşen “*Askeri Hareketler*” Türk Ordusu’nun tutumu ve manevraları açısından büyük önem arz etmektedir. İlk hedef olarak verilen; “*Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz’dir ileri...*” emriyle Akdeniz’e doğru ilerleyen ordular için amaca ulaşıldıysa da, TBMM ve Hükümeti için ikinci ve en önemli hedef ise İstanbul ve Trakya Bölgesidir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu hedeflerin de barış yoluyla elde edileceğine inanmaktaysa da; Türk Genelkurmayı muhtemel bir silahlı mücadelenin hazırlıklarını ve planlamasını yapmıştır. Şöyle ki; Lozan Barış Konferansı’nın sonuçsuz kalması halinde yapılacak hareketler tamamen planlanmış ve Türk Ordusu, İstiklal Savaşı’nı sürdürebilecek bir harekât hazırlığı içerisine girmiştir.

İşte bu çalışmada; TBMM Hükümeti ile koordineli olarak Türk Genelkurmayı’nın söz konusu faaliyetleri nasıl planladığı ve çok gizli özellikte tutulan harekât emirleri hakkında incelemelerde bulunulacaktır. Böylece adı geçen çabalar hakkında, yakın tarihimize de belirli bir katkı sunulabileceği değerlendirilmektedir. Çalışma esnasında önemle dikkatimizi çeken husus; TBMM’nin ve Türk Ordusu’nun kararlı tutumu karşısında İtilaf Devletleri’nden özellikle İngiltere’nin telaşı ve diğerlerinin tutum ve davranışları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı Süreci, Türk Genelkurmayı’nın Askeri Hazırlıkları.

GİRİŞ

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası başlayan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi’nin silahlı çatışma evresi; 9 Eylül 1922’de İzmir’in, 11 Eylül’de Bursa’nın Yunanlılardan tamamen temizlenmesi ve nihayet 11 Ekim 1922’de İtilaf Devletleri ile TBMM arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi ile sona ermiştir. Bu mütareke, İstiklal Savaşı sonunda kazanılan zaferin uluslararası ortamda onayını ve ileride yapılacak geniş kapsamlı barış antlaşmasına önemli bir zemin oluşturmaktadır. Gerçekleşen bu ilk siyasi başarı; İstiklal Savaşı’nın boğazlar bölgesinde devamını ve yaşanması muhtemel sorunlar nedeniyle yeni bir genel harbe girişilmesine engel olmuştur. Dolayısıyla bu mütareke, geniş kapsamlı bir çatışmayı ve doğması muhtemel yeni felaketleri ve acıları önlemiştir.¹

Mudanya Mütarekesi, Doğu Trakya’yı Anavatana bağlamakla birlikte çok özel bir duruma daha

¹ Sezai Kürşat Ökte, **Toplum Hareketinin Perde Arkası (1918-1922)**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014, s. 314-318.

sahiptir. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi sonunda kazanılan zaferle, gücünü tüm dünyaya kabul ettirmiş olan orduların sahibi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni o güne kadar, Fransa hariç, İtilaf Devletleri tanımamaktadır. Ancak, söz konusu devletler de, Mudanya Mütarekesi'ni imzalayarak TBMM Hükümetini resmen tanımışlardır.

Mudanya Mütarekesi'nin önemini daha net anlayabilmek için Büyük Taarruz/Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonrası yaşanan gelişmelere göz atmak gerekir.

19 -24 Eylül 1922 Tarihleri Arasındaki Gelişmeler

Büyük Taarruzun takip harekâtı 18 Eylül 1922 akşamına kadar devam etmiştir. Bu tarihte bütün Batı Anadolu düşmandan temizlenmiş olduğundan takip harekâtı sona erdirilmiştir. Batı Cephesi birliklerinin bundan sonraki görevi ise; *“Cepheye bağlı orduların boğazları tutarak Trakya'ya geçirilmesini ve buradaki düşman kuvvetlerini de temizleyerek Doğu Trakya'nın anavatanına bağlanmasını sağlamaktır.”*²

Türk birliklerinin yeniden belirlenen göreve uygun olarak tertiplenmesi ve ileri harekâta devamlı (2 nci Süvari Tümeni) Çanakkale çevresine yaklaştığı İngilizler tarafından tespit edilmiştir. Türklerin, 24 Eylül sabahı saat 06.00'ya kadar tarafsız bölgeyi boşaltmadıkları takdirde muharebeye başlayacaklarını, Çanakkale Mutasarrıfı aracılığı ile ve telgrafla Tümen Komutanına tebliğ etmişlerdir. Tümen Komutanı da, bu gibi önemli konulara cevap verme yetkisinin olmadığını bildirmiş ve İngilizlerin isteğini dikkate almamıştır.³

Bu arada; Anadolu'daki Yunan Ordusunun imhası ile sonuçlanan ve boğazlara karşı gelişen büyük Türk ilerlemesini durdurmak ve bir barış konferansına ortam hazırlamak üzere üç müttefik devlet (Fransa, İngiltere ve İtalya) temsilcileri 20-23 Eylül 1922 tarihlerinde Paris'te toplanmışlardır. Bu toplantıda TBMM Hükümeti yararına alınan kararları bildirmek ve muhasamatın durdurulmasına aracılık etmek üzere Fransa Hükümeti tarafından Franklin Bouillon görevlendirilmiştir.⁴

Türk 2 nci Süvari Tümen Komutanı'nın cevabı karşısında; tarafsız bölgeyi savunmakla görevli olan İngiliz Komutan o anda büsbütün güç bir duruma düşmüştür. Bir yandan çatışma kararını geri bırakırken, bir yandan da durumu General Harrington'a bildirmiştir. Harrington'dan gelen cevapta ise; *“Çanakkale'ye saldırmadıkça herhangi bir silahlı çatışmaya girişilmemesi”* bildirilmekte ve Türklerle bir konferansın toplanmasının bahis konusu olduğu açıklanmaktadır.⁵

Söz konusu gelişmeler yaşanırken halen İzmir'de bulunan ve süratle Trakya'ya geçerek bu vatan parçasını da anayurda katma amacında olan Mustafa Kemal Paşa, birlik komutanlarıyla yaptığı toplantıda şu hususları dile getirmektedir: *“...Eğer İngilizler savaşa karar vermiş olsalardı bunu önce, İzmir'e girmemden evvel yaparlardı. Birleşik donanmasını gördünüz! Şehir topraklarının ateşine karşıydı. O bir top bile atamadı. Artık geç kaldı. İngilizlerin, dün kılı kıpırdamadı. Yarın da kıpırdamayacaktır...”*⁶ Mustafa Kemal Paşa, bu görüşünde gerçekten haklıdır. Zira İngilizler bütün denemelerine rağmen ne Müttefiklerinden, ne de dominyonlarından istedikleri yardımı alamamışlardır. Dört senedir devam eden harp, bütün ulusları yıldırılmış, her aileden kaybedilenler hatırlandıkça, kendi savaşlarını yürütenlere karşı kinleri de o derece artmıştır.

25 -28 Eylül 1922 Tarihleri Arasındaki Gelişmeler

25 Eylül günü, Çanakkale Mutasarrıfı, 2 nci Süvari Tümen Komutanı'na İngiliz birlikleri komutanının bir notunu göndermiştir. Bu notta şunlar yazılıdır: *“İngiliz Albay, müzakerelerin*

² **Türk İstiklal Harbi**, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, *“İstiklal Harbinin Son Safhası”* (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969, s. 27.

³ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV. Cilt, MEB Basımevi, Ankara, 1978, s. 196-197.

⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 438-439.

⁵ Tansel, **a.g.e.**, s. 197.

⁶ İhsan Ilgar, *“Lozan Konferansının Başarısızlığa Uğraması Halinde Türk Genel Kurmayının Gizli Harekât Planı”*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 36, İstanbul, Eylül 1970, s. 33-44.

sonucuna kadar tarafsız bölgenin geçilmemesi gerekirken, kuvvetli süvari birliklerinin Erenköy’de bulunmasını anlayamamıştır. 26 Eylül’de Çanakkale’den hareket ettirilecek İngiliz birliklerinin ilerlemesinin önlenmesi halinde, tarafsız bölgenin geçilmesinden ve husumet ilanına sebep olmaktan doğacak sorumluluk Türk Süvari Birlik Komutanına ait olacaktır. İngiliz Albay, Türk Süvari Komutanı ile Kepez Deresi üzerinde bir görüşme yapmak istemektedir.” Türk Süvari Tümen Komutanı ise; İngilizce bilmediğini ileri sürerek, İngiliz Albayın yazısını geri göndermiş, Çanakkale Mutasarrıfına da, Milli Hükümet tarafından atanmamış olduğu için tebligatın resmi sayılmayacağını bildirmiştir.⁷

27 Eylül günü, Türk 2 nci Süvari Tümeninin, kuşatma çemberini daraltmak maksadıyla yaptığı harekât ve süvari keşif kollarıyla ilerlemeler, İngiliz mevziinin tel örgülerine kadar devam etmiştir. Siperlerde bulunan İngiliz birlikleri, Türk süvarilerinin tel örgülerinden içeri girmemesi için, askeri davranışların dışında olarak ricada bulunmuşlardır.⁸

28 Eylül günü ise Çanakkale’de durum çok kritik bir hal almıştır. İngilizlerin, Türkleri hiç beklemediği bölgelerden sızan Türk piyadeleri, İngilizlerin çok yanına yaklaşmışlardır. Telaşlanan Gn. Marden, Harrington’a çok acele bir telgraf çekerek, Türklerle burun buruna geldiklerini, izin verilirse ateş açmak mecburiyetinde kalacağını ve Türkleri başka türlü durdurmanın imkânsız olduğunu bildirmiştir. İngiliz Birlikleri Komutanı Harrington ise; Londra ile devamlı haberleşme halindedir. Bu arada Londra basının da herhangi bir çatışmayı istemeyen yazılar yer almaktadır. Daily Mail Gazetesi, “**Bu Savaşı Durdurun**” manşeti altında; “İngiliz Hükümeti, Türklerle büyük bir çatışmayı planlama hatasındadır. Fransa ve İtalya bu savaşa karşıdır. Savaşa doğru gidildiğini görmekteyiz... İngiltere, Çanakkale’den çıkmalıdır” diye yazmaktadır. İngiltere’nin böyle bir savaş girişiminde yalnız kaldığı ortadadır. Harrington, mevcut kuvvetleriyle Türklerin, İstanbul ve Çanakkale istikametinde geliştirdiği harekâtı durduracak imkâna sahip değildir.⁹

Aynı gün, Paris’te yapılan toplantıda Fransız Hükümeti tarafından memur edilen Franklin Bouillion İzmir’e gelmiş ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede Paris’te alınan kararlar hakkında bilgi veren Bouillion, özellikle Edirne dâhil olduğu halde Meriç Nehri’nden itibaren bütün Doğu Trakya’nın Türkiye’ye geri verileceği konusunda teminat vermiştir. Bu durum üzerine; Batı Cephesi ordularının boğazlara doğru yönelen harekâtı 28 Eylül 1922’de Başkomutan tarafından durdurulmuştur.¹⁰

Ancak; yapılacak mütareke ve barış konferanslarının bir uyuşmazlıkla kesilmesi halinde Batı Cephesinin hemen taarruza devam edebilmesini mümkün kılacak duruma getirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple ordular, her iki boğaz karşısında da taraflarca tespit edilen hatları geçmemişlerdir. Fakat bu hatların gerisinde, boğazlar üzerinden Trakya’ya yapılması muhtemel harekât için gereken tertipleri almışlardır. Bu durum konferans müzakereleri esnasında da devam etmiştir.¹¹

İngiltere Hükümeti’nin Gelişmeler Karşısında Tutumu

General Harrington’un mevcut İngiliz birlikleriyle Çanakkale ve İstanbul Boğazları yönünde Türk ordularının geliştireceği bir harekâtı önleme imkânının olmadığı ve dominyonlardan da herhangi bir desteğin gelemeyeceği bellidir. Buna rağmen İngiliz Başbakanı Lloyd George; “Geri çekilme artık söz konusu olamaz, İngiliz askeri Türkleri durdurmalı, böyle bir harekât Büyük Britanya İmparatorluğu için yüz karası olur...” demektedir. Harrington, Mustafa Kemal Paşa’ya çekmiş olduğu telgrafta, ilerlemenin durdurulmasını istemektedir. Türk Başkomutanlığı ise; “Türkler

⁷ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 31.

⁸ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 31.

⁹ Ilgar, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 36, s. 36-37.

¹⁰ Tansel, *a.g.e.*, s. 201-202.

¹¹ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 33.

tarafından tarafsız bir Çanakkale bölgesinin varlığından haberdar olunmadığı, bu amaçla eğer bir çatışma olacaksa, buna Türklerin değil, İngilizlerin sebebiyet verebileceği...” kanaatini taşımaktadır.¹²

İngiltere kabinesi 30 Eylül’de üç defa toplanmış, ancak sonuncusunda Gn. Harrington’un, hükümet emrine itaat etmeyerek, Türklere kesin yollu bir uyarı yapmadığı anlaşılmıştır. 1 Ekim’de yapılan toplantıda ise Harrington’dan gelen uzun telgraftan hükümet emrine neden riayet edilmediği anlaşılmıştır. Çünkü Harrington bu telgrafında durum hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra, “Ankara Hükümetinin Müttefik notasına bir karşılık vermek için çırpındığı bir sırada, barut fıçısına ateş atmam demek olan ateş aç emrini vermek doğru olmazdı” demektedir, kendisinin son isteğine, “Mustafa Kemal’in karşılığı tatmin edici olmazsa” o takdirde bir sonuca varılabileceğini açıklamaktadır. Harrington’un bu açıklamaları üzerine, durumun değiştiğini anlayan ve güç durumda kalan İngiliz Hükümeti, ister istemez Mustafa Kemal Paşa ile General Harrington arasında, Mudanya’da bir konferans toplanması yolundaki eğilimi kabul etmiş ve konferansta izlenecek politikayı açıklayan direktifleri Harrington’a bildirmiştir.¹³

Mudanya Konferansı ve Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)

2 Ekim 1922 sabahı Edgar Quinét zırhlı kruvazörü ile Fransız Kuvvetleri Komutanı Gn. Charpy ve Franklin Bouillion; İron Duke savaş gemisiyle Müttefik Kuvvetleri Başkumandanı Gn. Harrington, Duvilio zırhlısıyla da İtalyan Gn. Monbelli, Mudanya’ya hareket etmişlerdir. Yunanlılar adına ise konferansa Gn. Mazarakis ile Albaylar Sarı Yani ve Pilastiras katılacaklardır, ancak bunlar Mudanya’ya kadar gelmişler limanda Yunan nakliye gemisinde durumu izlemişlerdir (Bazı kaynaklarda konferansa Türkler tarafından sokulmadıkları yer almaktadır.) Türk Heyetinde ise; İsmet Paşa, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Bey (Gündüz), Kurmay Yarbey Tefik Bey (Bıyıklıoğlu), Binbaşı Seyfettin Bey, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey bulunmaktadır.¹⁴

Mudanya Konferansı I. Safhası (3-5 Ekim 1922)

Konferans, 3 Ekim 1922 Salı günü saat 15.00’te başlamıştır. Önceden hazırlanmış olan proje metni taraflara dağıtılmış, proje üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Üzerinde tartışılan konular çerçevesinde yapılan düzenlemeler ve yeni gündeme getirilen hususlar görüşülmüştür. Yapılan üç resmi toplantı sonrası, konferans bir buhran safhası geçirmiştir. (5-8 Ekim 1922)¹⁵

Mudanya Konferansı II. Safhası (9-11 Ekim 1922)

9 Ekim saat 19.00’da başlayan konferansın 6. Toplantısı Gn. Harrington’un konuşmasıyla açılmış, yeni bir proje gündeme getirilmiştir. Neticede yapılan iki toplantı sonrası, 11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi heyetler tarafından imzalanmıştır.¹⁶

Lozan Konferansı’nı da Etkileyen Mudanya Mütarekesi Esasları

1. Doğu Trakya (Edirne dâhil) Meriç Nehri’nin sol kıyısına kadar, on beş gün içinde Yunan Ordusu tarafından boşaltılacaktır.
2. Boşaltılmanın bitiminden sonra otuz gün içinde Doğu Trakya, Yunan Hükümeti memurları tarafından, Müttefik memurlar aracılığı ile Türk idarecilerine devredilecektir.
3. Barışın yapılmasına kadar Doğu Trakya’da Türkler, 8.000 mevcutlu jandarma birliği bulundurabilecektir.

¹² Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 491-492.

¹³ Tansel, a.g.e., s. 204.

¹⁴ Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 445-448.

¹⁵ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 51-62.

¹⁶ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 62-89.

4. Mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul ve Boğazlar, Büyük Millet Meclisi idaresine bırakılacak, İtilaf Devletleri sulhun imzasına kadar İstanbul'da kalacaklardır.¹⁷

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması üzerine İngiliz Başbakanı Lloyd George, parlamentosunda şunları söylemektedir:

“Yunan bozgunundan sonra durum çok kritikti. Askeri uzmanlar, boğazların iki kıyısını tutmadıkça, serbest olarak gemilerimizin hareket edemeyeceğini söylediler. Türkler üzerimize yürüdüler. Fransızlar çekildi. İtalyanlarda onları izledi. Biz de onlar gibi çekilsedik, Mustafa Kemal kuvvetleri Çanakkale'ye yerleşecek, oradan Boğazları geçerek Trakya'da savaşa devam edeceklerdi. Eğer Mudanya Konferansı'nda bu isteklere evet demeselerdi, onları kim yerlerinden çıkartacaktı? Hiç kimse!.. Bundan başka Boğaziçi'nde hoş gitmeyen olaylar da olacaktı. Milliyetçi Türkler İstanbul'a gelecekti. Onların Boğazları geçmesine müsaade edilseydi, meydana gelecek durumu düşünmek bile korkunçtur. Diğer meziyetleri bir tarafa, Türk gibi birinci sınıf savaşçı bir ulusa karşı blöf yapmayı denemek doğru değildir. Bu oyun ancak korkaklara yapılabilir. Türkler için ciddiliğini veya gevşek tutulduğunu kolay anlarlar. Eğer isterseniz diyebilirsiniz ki, biz Türklere tehditlerde bulunduk, ancak kesin karar verilmişse tehdit daima bir hata teşkil eder. Biz yalnız tehdit etmedik, gerektiğinde harekete de karar vermiştik. Türkler barışı biran önce yapmak istediğindeki samimiyetimizin bize bu kararı verdirdiğini anladılar.”¹⁸

Lloyd George bu beyanatından birkaç gün sonra, kabinesiyle beraber düşmüş, bu yıkılış da İngilizlerin Doğu siyasetinin sona ermesine neden olmuştur.

Mudanya Mütarekesi, gelecekte uluslararası düzeyde yapılacak olan barış antlaşmasına askeri ve siyasi zemini hazırlamış olması bakımından önem taşımaktadır.¹⁹

Lozan Barış Konferansı

Türkiye ile İtilaf devletleri arasında kesin bir barışı sağlamak için 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı, I. Dünya Savaşı sonunda yapılmış olan en gerçekçi uluslararası barış konferansıdır. Daha önce Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'la barış akdi için yapılmış olan konferanslara sadece galip devletler iştirak etmiştir. Bu konferanslarda antlaşma şartları tek taraflı olarak kararlaştırıldıktan sonra mağlup devletlere zorla kabul ettirilmiştir. Lozan Barış Konferansı ise, galip-mağlup devlet farkı gözetmeksizin toplanan ilk barış konferansıdır.²⁰

Konferansta Türkiye'yi Büyük Millet Meclis tarafından Hariciye Vekilliğine seçilen İsmet Paşa başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. Konferans, 4 Şubat-22 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramıştır. Konferansa çağırılan devletler olarak dört Müttefik Devlet; İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya; tüm görüşmeler için çağrılan devletler olarak; Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ABD; Boğazlar Rejimi üzerindeki görüşmelere çağrılan Sovyet Rusya ile hem Boğazlar Rejimi, hem de Trakya sınırına ilişkin konulardaki görüşmelere çağrılan Bulgaristan; belirli konulardaki görüşmeler ve belirli hükümler için ise Belçika ve Portekiz katılmışlardır.²¹

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla, Türkiye genel olarak 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Antlaşması hakkında vermiş olduğu beyanatta; *“Lozan Muahedesi, Türk Milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesi'yle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın yıkılışını ifade eden vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasi zafer eseridir”* demek suretiyle, antlaşmanın Türk milletinin varlığı ve bağımsızlığı için ne denli önem taşıdığını, Osmanlı Devleti tarihindeki yerine de vurgu yapmak suretiyle açıkça belirtmektedir.²²

¹⁷ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 69-74

¹⁸ Ilgar, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 36, s. 41.

¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 117-119

²⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi*, Cilt I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992, s. 144-148.

²¹ Soysal, *a.g.e.*, s. 77.

²² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 136.

Lozan Konferansı'nın I. Dönemi, 20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 tarihleri arasında cereyan etmiş, 4 Şubat'ta konferansa zorunlu olarak ara verilmiştir. Buna sebep; görüşmeler tüm şiddetiyle devam ederken, Müttefik Devletler tarafından hazırlanan ve Türk heyetine imza edilmek üzere dikte edilen “(Sözde)Barış Projesi”dir. 31 Ocak-4 Şubat tarihleri arasında Türk Heyetine adeta zorla, inceleyip-imza etmesi için dayatılan proje, İsmet Paşa tarafından “*Türk milli egemenliğine aykırı hiçbir koşulu kabul etmeyeceğim*” sözleriyle reddedilmiştir.²³

Lozan Barış Konferansı'nın Çıkmaza Girmesi veya Sonuçsuz Kalması Durumunda Uygulanması Tasarlanan “Harekât Planı”

Lozan Barış Konferansı birinci döneminde, Aralık ayı sonlarına doğru konferansın bir çıkmaza girebileceği; Türk Temsilci Heyeti Başkanı olan İsmet Paşa'nın, “*Heyet-i Vekile Riyasetine*” (Bakanlar Kurulu Başkanlığına) 22 ve 23 Aralık 1922 tarihlerinde çekmiş olduğu mesajlardan anlaşılmaktadır. Zira söz konusu mesajlarda yer alan “*uyuşmazlık konuları*”, Temsilciler Heyeti'ne Türkiye'den ayrılmadan önce verilmiş olan “*Lozan'da uyulması gereken kesin çizgileri belirleyen, asla taviz verilemeyecek konuları içeren*” talimat çerçevesindedir. Azınlıklarla ve kapitülasyonlarla ilgili düşünceleri, Misak-ı Milli'den önemli farklılıklar içeren üstü kapalı söylenmeye çalışılan hususları kapsamaktadır.²⁴

Lozan Barış Konferansı'nda Türk Heyeti'nin çözümlenmek zorunda olduğu hususlar ve belirtilen gelişmeleri içeren mevcut durum; Başvekil Rauf Bey (Orbay) tarafından Türk Genelkurmayı'na da bildirilmiştir. Bunun üzerine aynı zamanda Garp Cephesine de vekâlet eden Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) 24 Aralık 1922 tarihinde ordulara şu emri vermiştir.²⁵

“Cephe Emri No: 112

(1) Lozan Konferansı'nın bir çıkmaza girmesi ihtimali yakın görülmektedir. Konferansın dağılması halinde, Garp Cephesi ordularının süratle harekete geçirilmesi ve ilk hedef olarak şu hareketin yapılması düşünülmektedir. Aynı anda Musul yönünde de bir taarruzi harekâta geçilecektir.

(a) Kuzyeyden Birinci Ordu, Üçüncü ve Dördüncü Kolordu ve Bağımsız Tümenleri ile İstanbul Boğazına, Altıncı Kolordu Çanakkale Boğazına süratle ilerleyerek İngiliz Kuvvetlerini esir ve imha edecektir. Boğazlara tamamen hâkim olunarak düşman gemilerinin geçişi durdurulacaktır.

(b) Birinci Ordunun hareketi ile koordineli olarak, Trakya'daki kuvvetler de İstanbul yönüne ilerleyecektir.

(c) Altıncı Kolordunun görevini kolaylaştırmak için İkinci Ordu ve İkinci Kolordu, büyük çaplı toplarını bu kolordu emrine gönderecek ve gerektiğinde Altıncı Kolorduyu desteklemek üzere İkinci Kolordu da önce Balıkesir-Edremit bölgesine ilerleyecektir.

(d) Dördüncü Kolordunun 11 nci Tümeni, cephe ihtiyatı olarak şimdilik Kırmastı (Mustafa Kemal Paşa) bölgesinde kalacaktır. Bu tümenin de Altıncı Kolorduyu desteklemek üzere kullanılması düşünülmektedir.

(e) Durumun açıklığa kavuşmasına kadar Birinci Kolordunun konuşlanmasında bir değişiklik olmayacak, bu kolordu sonradan Balıkesir-Bandırma Bölgesine gönderilecektir.

(f) Beşinci Kolordu (Süvari Kolordusu) iki tümeniyle şimdiki yerinde kalarak, bir tümeni ile kıyı gözetlemesi için Söke'ye gidecektir. Birinci Kolordunun kuzeye alınması halinde İzmir müstahkem mevkiinin güçlendirilmesi ve Ege Kıyısının gözetlenmesi bu kolorduya bırakılacaktır.

2. Boğazlara ilerleme harekâtının ne suretle yapılmasının düşünüldüğünün hemen bildirilmesini Birinci ve Altıncı Kolordu Kumandanlarından rica ederim.”

Devam etmekte olan konferanstaki müzakereler hakkında İsmet Paşa, Başbakanlığa gönderdiği 28 Aralık 1922 tarihli raporun son kısmında:

“Özet olarak kesin günlerdeyiz. Hâlbuki görüşlerimiz arasında yaklaşma yoktur. Kapitülasyonlarda, mali sorunlarda tamamıyla eski zihniyette ısrar etmektedirler. Musul hakkında kesin durum almışlardır. Azınlıklarda; Milletler

²³ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 240-245.

²⁴ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 268-270.

²⁵ Ilgar, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 36, s. 42-45.

Cemiyeti aracılığı ile ayrıca bir denetleme ve Müslüman olmayanların askerlikten muaf tutulması gibi diğer antlaşmalarda olmayan kayıtlarda ısrar ediyorlar. Boğazlar sorununun geri kalan ayrıntıları hakkında yeni müzakere yoktur. İnkıta her an muhtemeldir.”

Demek suretiyle müzakerelere ait kötümser havayı yansıtmakta ve ordunun hazır bulunması konusundaki uyarıyı yenilemektedir.²⁶ Nitekim bu izlenimler de Başbakan Rauf Bey tarafından Türk Genelkurmayı'na iletilmiştir. Fevzi Paşa'nın yukarıda belirtilen; “*Birliklerin daima harekete hazır bulunmalarının gizli olarak tebliği ve gerekli özel tedbirlerin alınmasını*” içeren emir gereği bu defa Birinci Ordu Komutanlığı, 30 Aralık 1922 tarihli şu emri vermiştir:

“1. Lozan Konferansında müttefik hükümetleriyle, hükümetimizin görüşleri arasında yaklaşma imkânı olmadığı ve müzakerelerin her an kesilmesi ihtimali mevcut olduğu, Dışişleri Bakanlığından verilen bilgiye dayanılarak Genel Kurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığından bildirilmiştir.

Allah'ın yardımıyla kutsal emellerimizin ve meşru amaçlarımızın elde edilmesi için Ordu her an harekete hazır bulunacaktır.

2. Son alınan bilgilere göre, İstanbul bölgesinde ve Boğazın iki tarafında müttefik kuvvetleri miktarı aşağıdadır:

İngilizlerin; 6 P.Tb., 2 Dz.P.Tb., 2 Depo Tb., 5 Sahra Bataryası, 2 Obüs Bataryası (6 şar toplu), 1 Süvari Alayı, 1 Kuvvetli Uçak Filosu, 16 parça çeşitli harp gemisi.

Fransızların; 7 P.Tb., 3 Süvari Bölüğü, 3 Topçu Tb., 1 İs.Tb., 14 Uçak, 6 tanklı bir Tnk. Müfrezesi, 12 zırhlı otomobil, 6 parça çeşitli harp gemisi.

İtalyanların; 2 P.Tb., 3 parça harp gemisi.

3. Ordumuzun ilk hedefi, ... No.lu Ordu emrinde belirtildiği üzere, İstanbul Boğazını düşman kıtalarından ve gemilerinden temizlemek ve Boğazları kapatmaktır.

2 nci Ordu Kıtaları aynı amaçla Çanakkale Boğazı bölgesine ayrılmıştır.

İstanbul ve Trakya'daki kuvvetlerimiz, aldıkları talimata göre hareket edeceklerdir.

4. Ordu hazırlığının artırılması için birliklerin konusunda aşağıdaki değişiklikler yapılacaktır. (...)

5-11. (Kıtaların hareketleri hakkında açıklayıcı bilgi ve harekâtın detaylandırılması)”²⁷

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bir taraftan Batı Cephesinin hazırlıklarını geliştirmesi bakımından gerekli talimat ve direktifleri verirken, diğer taraftan Başbakanlığa şu mesajı göndermiştir:

*“Lord Courzon'un Sevr Antlaşmasının değiştirilmiş ve hafifletilmiş bir surette, bize kabul ettirmek istediği anlaşılıyor. Azınlıklar ve kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakârlıkta bulunamayız ve askeri tedbirlerimize devam ederiz. Ben birkaç güne kadar Çanakkale Cephesini denetleyeceğim ve İngiliz mevzilerini inceleyeceğim. Üç sınıfı yeniden silahaltına almak üzere olduğumuza dair yayınlara devam olunmalıdır. Lozan'da barışsever görünmekle beraber, döktüğümüz kanları bir takım hayallere feda edemeyeceğimizi kesin olarak duyurmalıyız. Özellikle mecliste büyük gösteriler gereklidir. Efendim.”*²⁸

Lozan Konferansı'na 4 Şubat'ta verilen zorunlu arayış müteakip, konferansın II. Dönemi 23 Nisan 1923'te açılmış ve 24 Nisan'da görüşmelere başlanmıştır. Bu dönemde konferans devam etmekteyken, Musul sorunu ile bağlantılı olarak, bugün “Kuzey Irak” diye anılan bölgede (Süleymaniye-Revandiz-Şemdinli üçgeni) İngilizlerin, gerçekleştirdiği propaganda ve silahlı propaganda faaliyetleri dikkat çekicidir. Söz konusu gelişmenin, günümüzde yaşanan “Kürt Sorunu” ile doğrudan bağlantısının olduğu, çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.²⁹

Konferansın bu son döneminde özellikle Mayıs ayında yaşanan gerginlik, ikinci defa konferansın kesilmesine yol açacak niteliktedir. Konferanstan gelen bilgiler doğrultusunda Türk Genelkurmay

²⁶ Şimşir, a.g.e., s. 289-290.

²⁷ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 172-175.

²⁸ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 175.

²⁹ Sezai Kürşat Ökte, “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 49, Bahar 2012, s. 166-170.

Başkanlığı yeni bir direktif vermiştir.

Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın 26 Mayıs 1923 tarihli, Kişiyeye Özel ve Çok İvedi kayıtlarını taşıyan direktifi şu şekildedir:

“1. Lozan müzakerelerinin son safhasında Yunanlılar, tamirat sorununun ivedi çözülmesi için kesin tekliflerde bulunmaya ve bir taraftan da Meriç N. boyunda kıtalarını Trakya'ya taarruz edebilecek surette yığmaya başlamışlardır.

İsmet Paşa Hazretleri, son raporlarında Yunan tamiratına karşı Karaağaç'ın alınmasıyla yetinildiği takdirde, Yunanlılarla uyuşmak imkânı olacağını hükümete bildirmiş ve Bakanlar Kurulu toplanarak, sorunların tümü bir bütün olarak sayıldığından, birden çözümlenmesini ve bu konuda teminat almadıkça tamirat sorununu çözümlenmeye razı olmamasını İsmet Paşa'ya cevap olarak bildirmiştir.

İtilaf devletleri de Yunan görüşünü desteklemektedirler. Yunanlıların 26 Mayıs 1923 Cumartesi günü, yani bugün, sorunu resmi olarak konferansta bahis konusu edeceklerini ve olumlu bir cevap almadıkları takdirde konferansı terk edeceklerini General Pellé, Delege Heyetimiz Başkanlığına bildirmiştir.

2. Yunanlıların bu hareketleri blöf olmadığı takdirde bugün konferansın kesilmesi mümkündür. Bunun için bu günden itibaren izinli subaylar derhal kıtaları başına getirilerek, birlikler muharebeye hazır bulunacak ve aşağıdaki şekilde hareket olunacaktır:

a. Batı Cephesi; Boğazlara karşı fiili olarak harekâta başlamak üzere hazırlanacak ve Yunanlıların harekât ve faaliyetinin blöf olmasına karşı şimdiden İzmit ve Çanakkale bölgesinde manevra niteliğinde hareketler yapacaktır.

Müzakereler kesildiği ve müttefiklerin Yunanlılarla birlikte hareket ettikleri anlaşıldığı takdirde İzmir Limanı'ndaki gemiler teslim davet edilecek ve teslim olmayanlar tahrip ile beraber limana başka gemilerin girmesi yasaklanacağından şimdiden buna göre hazırlıklar yapılacaktır.

b. Trakya ve İstanbul Komutanlığı önceden verilmiş talimat gereğince harekete hazır bulunacaklardır.

c. Doğu Cephesi; Van bölgesine getireceği kıtaların harekâtını çabuklaştıracak ve Revandüz taarruzuna hazır olacaktır. Cephenin diğer birlikleri toplu ve muharebeye hazır bulundurulmalıdır.

d. Elcezire Cephesi; kıtalarını buldukları bölgede daha toplu ve harekete hazır bulunduracaktır.

e. Adana Bölge Komutanlığı,...

f. 7 nci P. Tüm. K. lığı...

g. 14 ncü Süvari Tümeni,...

h. 10 ncu Tümen K.lığı...

3. Emrin varış saati Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilecektir.”³⁰

SONUÇ

Neticede dünya barışının tehlikeye düştüğünü gören İngiltere başta olmak üzere müttefik devletler, yeni Türk Devleti'nin uluslararası ortamdaki ve bölgesindeki kararlılığı karşısında 24 Temmuz 1923 tarihinde, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamışlardır.

Konferans, yeni Türk Devleti açısından Misak-Milli'nin gerçekleştirilmesi amacıyla, “Ulusal Kurtuluş Mücadelesi”nin diplomasi alanında sürdürüldüğü; Müttefik devletler açısından ise, Türkiye üzerinde uzun yıllardır devam eden çıkar ve menfaatlerinin sağlanması amacıyla her türlü diplomasi yollarının denendiği uluslararası bir platform olarak kullanılmıştır.

Konferansa taraf olarak katılan bütün devletlerin kamuoylarının beklentileri, uzun yıllardır süren savaş ortamının bir an evvel sona ermesi, ülkelerinde huzur ve refahın sağlanmasıdır. Ancak devlet yöneticileri ülkelerinin ulusal çıkar ve menfaatlerini gözetmek durumunda olduklarından, diplomasinin ve aynı zamanda propagandanın her türlü yoluna başvurmak suretiyle ulusal

³⁰ Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, s. 234-236.

hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Bizim değerlendirmemize göre; dönemin birçok siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuz şartlarına, teknik ve ulaştırma alanındaki imkânsızlıklara rağmen; diplomasi, kamuoyu desteği ve askeri güç gibi ulusal güç unsurlarını etkili olarak kullanan yeni Türk Devleti, Lozan'da gerekli başarıyı göstermiş ve dilediğini fazlasıyla almıştır.

Türk Genelkurmayı'nın ve buna bağlı Batı Cephesi Kumandanlığının, hem Mudanya Mütarekesi ve hem de özellikle Lozan Barış Konferansı sürecindeki, *-intikaller, yığınaklanma değişiklikleri ve nihayet boğazlara yönelik harekât hazırlıkları gibi-* aktif hareketleri de bu başarıda önemli bir rol oynamıştır. Müttefik devletler içinde konferansta en önemli rolü üstlenen İngiltere ve Trakya'da işgalci durumunda olan Yunanistan, Türk diplomasinin baskılarına ve taleplerine dayanmakta güçlük çekmişlerdir. Dolayısıyla şu hususu açıkça belirtmek mümkündür ki; **“Uluslararası ortamda diplomasi alanında sağlanması tasarlanan başarı; mutlak surette diğer ulusal güç unsurlarının da birlik ve beraberlik içinde, amaçlanan ulusal menfaatin gerçekleşmesine yöneltilmiş olmasına bağlıdır.”**

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Bayur, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

Bıyıklıoğlu, Tefik; **Trakya'da Milli Mücadele**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Karacan, Ali Naci; **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Ökte, Sezai Kürşat; **Toplum Hareketinin Perde Arkası (1918-1922)**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014.

Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Şimşir, Bilal N.; **Lozan Telgrafları**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV. Cilt, MEB Basımevi, Ankara, 1978.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, IV. Kitap, **“İstiklal Harbinin Son Safhası”** (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969.

Makaleler

İlgar, İhsan; **“Lozan Konferansının Başarısızlığa Uğraması Halinde Türk Genel Kurmayının Gizli Harekât Planı”**, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 36, İstanbul, Eylül 1970.

Ökte, Sezai Kürşat; **“Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler”**, Ankara Üniversitesi, **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 49, Bahar 2012.

DESERT LOCUSTS' ATTACK: A GLOBAL THREAT**Nikhil Gangwar**

Assistant Professor, Daulat Ram College

University of Delhi

ORCID : [0000-0002-9756-5192](https://orcid.org/0000-0002-9756-5192)**ABSTRACT**

During this pandemic situation when most of the countries are battling against economic recession, Locusts attack posed new challenge for humanity. Third world countries are battling against the worst desert locust outbreak after decades. Locust swarms destroyed many crops in different South American, African and Asian countries such Brazil, Argentina, Kenya, Ethiopia, Somalia, Pakistan, India, Sri Lanka and Nepal etc. In this pandemic situation when all transport and communication system is in halt, it is very difficult to manage supply of pesticides to control swarms attack. It is a great threat for third world countries, as they are highly populated and their economies are agrarian economy. In this pandemic situation, when there is large reverse migration, burden on agriculture has been increased. Recent desert Locust attack posed problem of food security for these countries. However, every country is trying its best with limited resources to control this disaster but all measures are very effective and these swarms are impacting at regional level and destroying the crops and creating problems for livestock. Changing weather conditions also worsening this problem by creating favorable conditions. This is not a new threat, it existed since centuries. Its evidence can be found in Bible and Ancient Egyptian Text. This paper discusses a brief review of past locusts' attack. This paper analyzes the impact of locusts' attack on agrarian society, and the strategies which third world countries adopted. This paper also assesses role of global institutions such as United Nations, World Bank and Food and Agricultural Organizations in the battle against locust plague.

Keywords: Pandemic, Deseat Locust, Agrarian Society, Swarms, Pesticide etc.

**İNTERNET BAĞIMLILIĞI VE SOSYOPSİKOLOJİK GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**AN EVALUATION ON INTERNET ADDICTION AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL
ASPECTS**Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇAĞLAK**

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü/ Konya

ORCID : 0000-0002-6750-8621**ÖZET**

Geçmişten günümüze Alven Toffler, Daniel Bell, Peter Drucker, Masuda gibi pek çok bilim adamı insanlığın yerleşik hayata geçtikten sonra 3 dönemden geçtiğini zikretmektedirler. Bunlar tarım toplumu, sanayi Toplumu ve bilgi toplumdur. Bu toplumlar arasında özellikle ekonominin idame ettirilmesi konusunda ve iletişim boyutunda önemli farklılıklar bulunmaktadır. Tarım toplumunda ekonomi tarım ve hayvancılığa dayalı iken, sanayi toplumunda sanayi ürünlerine dayalıdır. Bilgi toplumunda ise ekonominin ana lokomotifini bilgi olmaktadır. İletişim boyutu açısından ise tarım toplumunda yüzyüze iletişim hakim iken, sanayi toplumunda radyo, tv, gazete gibi büyük kitlelere hitap eden kitle iletişim araçları ön plana çıkmaktadır. Bilgi toplumunda ise daha çok kitle iletişim araçları ile birlikte bilginin üretildiği, hızla yayıldığı internet tabanlı bir iletişim ortaya çıkmıştır.

İnternet tabanlı iletişim özellikle 1900'lü yılların sonları itibari ile toplumsal hayatımızın içerisine çok daha fazla dahil olup, çok daha fazla görünür olmuştur. Bankacılık işlemlerinden, sosyal medyaya; haber almadan internet radyo ve televizyonculuğuna, akademik bilgiye kadar pek çok işlem internet vasıtası ile yapılabilmektedir. Bugün internet kullanımının dereceleri deneysel kullanım, sosyal kullanım, amaca dönük kullanım ve bağımlılık düzeylerinde kullanım şekillerinde gerçekleşmektedir. İnternetin hayatın birçok alanında kullanılması ile birlikte pek çok avantaj ve dezavantajı ortaya çıkmıştır. İnternetin dezavantajlarından biri de bugün yüksek oranda tartışılan ve "problemlili internet kullanımı da denilen internet bağımlılığıdır. İnternet bağımlılığının en önemli görünümünden biri de sosyal medya bağımlılığıdır. Bu çalışmada esas amaç internet bağımlılığı ile birlikte sosyal medya bağımlılığının özellikleri, ölçütleri, internet bağımlılığının davranışsal boyutta hem bireysel hem de toplumsal görünümünü değerlendirmektir. Bu çalışmada Siberhondrik, photolurking, hikikomori, egosantrizm, youtube narsizmi gibi "oyun ve eğlence tipi bağımlılık" türleri ile sanal kimlikler, internet ve şiddet, internet ve tüketim, internet ve oyun gibi görünümleri hem bireysel boyutta hem de toplumsal boyutta değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada davranışsal bir bağımlılık olan internet bağımlılığının günümüz toplumunda yansımaları hem kavramsal düzeyde tartışılmakta hem de somut örnekler üzerinden ele alınmaktadır. İnsanlar interneti bilgi edinme, arkadaş edinme, sohbet, eğlence, oyun, gündelik hayattan kaçma, sosyalleşme talepleri gibi daha pek çok amaç için kullanabilmektedir. Ancak ekonomik, psikolojik ve sosyal problemler insanların toplum hayatından uzaklaşıp bu mecra üzerinde daha fazla bulunmasına neden olabilmektedir. Böylesine bir internet kullanımı da insanların sosyal hayattan kaçıp kendilerini daha yapay bir ilişkiler ağı sisteminde bulmasına neden olabilmektedir. Özellikle son dönemlerde sanılanın aksine yaş, cinsiyet, gelir durumu, toplumsal statü gibi pek çok toplumsal değişkeni aşmış oldukça görünür hale gelen internet bağımlılığı, günümüzün en önemli problemlili alanlarından biridir. Bu problemin farkında olup çözümü noktasında bireylere, topluma, medyaya ve kurumlara büyük görev düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, İnternet Bağımlılığı, Sosyal Medya Bağımlılığı, İnternet ve Toplum, Davranış Bağımlılığı

ABSTRACT

Many scientists such as Alven Toffler, Daniel Bell, Peter Drucker, Masuda from past to present mention that humanity has passed through three periods after settled life. These are agricultural society, industrial society and information society. There are important differences between these societies, especially in terms of maintaining my economy and communication. In the agricultural society, the economy is based on agriculture and animal husbandry, while in the industrial society it is based on industrial products. In the information society, the main locomotophy of the economy is knowledge. In terms of communication aspect, while face-to-face communication is dominant in the agricultural society, mass media, which appeal to large masses such as radio, TV, newspaper, come to the fore in the industrial society. In the information society, alongside mass media, an internet-based communication has emerged in which information is produced and spread rapidly.

n this study, the reflections of internet addiction, which is a behavioral addiction, are discussed at the conceptual level and discussed through concrete examples. People can use the internet for many other purposes such as information, friends, chat, entertainment, games, escaping from everyday life, and demands for socialization. However, economic, psychological and social problems can cause people to get away from the life of society and find more on this medium. Using such internet can also cause people to escape from social life and find themselves in a more artificial network system. Contrary to popular beliefs, internet addiction, which has become very visible and overcome many social variables such as age, gender, income status and social status, is one of the most important problem areas of our day. Being aware of this problem and solving the problem, individuals, society, media and institutions have a great duty.

Keywords: New Media, Internet Addiction, Social Media Addiction, Internet and Society, Behavior Addiction

YENİ MEDYA VE GÖZETİM TOPLUMU
NEW MEDIA AND SURVEILLANCE SOCIETY**Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇAĞLAK**

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü/ Konya

ORCID : 0000-0002-6750-8621**ÖZET**

Yeni Medya bilgi ve iletişim teknolojilerinde internet tabanlı gelişmeler neticesinde ortaya çıkan bir medya türüdür. Yeni medya bilgisayar oyunları, ses, fotoğraf ve video paylaşımı yapan multimedya ürünleri, bilgi alış veriş yapan web siteleri, alışveriş siteleri, interaktif televizyon, internet haber siteleri, mobil medya ve sosyal medya gibi pek çok iletişim mecrasını birleştiren bir mecraadır. Bu medyanın en önemli özellikleri mobil cihazlar vasıtası ile her an ulaşılabilirliği, çok yoğun bir feedback alma durumu ve bu medyaya bağlı olanların birçok alanda kolayca ve özgürce içerik üretebilmesidir. Yeni medya büyük bir eğlenme, bilgi alma ve ticaret alanı iken aynı zamanda da önemli gözetim riski de doğurabilmektedir. Yeni medyada merkezileşmiş içerik üreten kişilerin yanında özellikle sosyal medya ile merkezileşmiş içerikten büyük oranda uzaklaşmış bir durum söz konusudur. Bu durum bu mecraaya giren, veya belirli üyelik yolu ile herkesin içerik üretebildiği bir alandır.

Herkesin özgürce içerik üretebildiği bu mecranın en önemli dezavantajlarından birisi de gözetim riskidir. Bu mecrada özgürce paylaşılan pek çok içerik artık gönüllü veya gönülsüz kamuya açılmış olabilmektedir. Pek çok zaman gündelik yaşam pratikleri, siyasal düşünceler, aile hayatı, mekanı, bedeni, alış veriş tercihleri bu mecrada kamuya açılarak paylaşımın muhatabı olsun veya olmasın insanların ilgisini çekerek bir gözetim durumu oluşturmaktadır.

Bankacılık işlemleri, alış veriş tercihleri, siyasal eğilimler, faturalar, sözleşmeler, e- mailler, adres bilgileri, iletişim bilgileri, chat programları üzerinden yapılan konuşmalar gibi daha pek çok alan internet tabanlı medya üzerinden takip edilebilmektedir. Mimari bir kavram olan Panopticon kavramı ile gözetim toplumunu açıklayan Foucault'ya göre görünür olmak aslında bir tuzaktır. Panopticon mahkumların bütünüyle izlenebildiği, ancak mahkumların kimler tarafından izlendiğini bilemediği ve göremediği bir hapisane modelidir. Günümüzde de bir panopticon halinde olan insanlar, bu yeni iletişim teknolojileri sayesinde gözetim toplumun nesnesi olabilmektedir. Çok zaman gözetim yolu ile elde edilen veriler eşliğinde kişilere özel içerikler üretilebilmektedir. Kişilerin alışveriş tercihlerinden, siyasal düşüncelerine kadar pek çok reklam ve tanıtım faaliyetleri, propaganda faaliyetleri bu mecra üzerinden yürütülebilmektedir.

Bu çalışmada yeni medya ile daha görünür hale gelen gözetim toplumu değerlendirilmektedir. Çalışmadaki esas amaç örneklerle birlikte gözetim toplumunun varlığını ve sınırlarını somut örnekler üzerinden değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Sosyal Medya, Gözetim Toplumu, Panopticon

ABSTRACT

New Media is a type of media that emerges as a result of internet-based developments in information and communication technologies. New media is a medium that combines many communication channels such as computer games, multimedia products that share audio, photo and video, websites that exchange information, shopping sites, interactive television, internet

news sites, mobile media and social media. The most important features of this media are the ease of access at any time via mobile devices, a very intense feedback and the ability of those who depend on this media to easily and freely produce content in many areas. While the new media is a great entertainment, information and trade area, it can also pose significant surveillance risk. In addition to those who produce centralized content in the new media, there is a situation that is largely distanced from the content centralized with social media. This is an area that enters this channel, or everyone can produce content through certain membership.

One of the most important disadvantages of this channel, where everyone can freely produce content, is surveillance risk. Many content that is freely shared in this medium can now be made available to the public voluntarily or involuntarily. Many times, daily life practices, political thoughts, family life, place, body, shopping preferences are opened to the public in this medium, creating a surveillance situation by attracting the attention of people, whether they are the addressee or not.

Many other areas such as banking transactions, shopping preferences, political tendencies, invoices, contracts, e-mails, address information, contact information, and conversations via chat programs can be followed through internet-based media. Being visible according to Foucault, which explains the concept of surveillance society with the concept of Panopticon, which is an architectural concept, is actually a trap. Panopticon is a prison model in which prisoners can be tracked entirely, but prisoners do not know and see who is being watched. Today, people who are in the form of a panopticon can be the object of surveillance society thanks to these new communication technologies. Individual content can be produced with the data obtained by means of surveillance. Many advertising and promotion activities, propaganda activities, from people's shopping preferences to political thoughts, can be carried out through this channel.

This study evaluates the surveillance society, which has become more visible with the new media. The main purpose of the study is to evaluate the existence and boundaries of the surveillance society with concrete examples along with examples.

Keywords: New Media, Social Media, Surveillance Society, Panopticon

**LÜGAT-İ HALÎMÎ'NİN İKİNCİ DEFTERİNDE BAZI EDEBİ SANAT VE
KAVRAMLAR**CERTAIN LITERARY TERMS AND CONCEPTS IN THE SECOND BOOK OF *LUGAT-I
HALÎMÎ***Dr. Adem UZUN**

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı,

Ziyabey Cad. No: 19 06520 Balgat-Çankaya/Ankara.

ORCID : 0000-0002-5029-3003**ÖZET**

Lütfullah Halîmî (Halîm), XV. yüzyılda yaşamış, Farsça ve Arapçaya hakim ve özellikle de *Bahrü'l-garâyib* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğüyle tanınan Osmanlı dönemi sözlük yazarlarından biridir. Halîmî, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde Sivas'ta kadılık görevinde bulunmuş olsa da görevinden ziyade eserleriyle özellikle de *Bahrü'l-garâyib* ve bu kitabın açıklaması olarak yazdığı *Lügat-i Halîmî* adlı Farsça-Türkçe mensur sözlüğüyle tanınmıştır.

Bahrü'l-garâyib, XV. yüzyılda Anadolu'da manzum olarak yazılan sözlüklerin ikincisi olarak bilinir. Halîmî, *Bahrü'l-garâyib*'i daha kolay ezberlenebilmesi amacıyla manzum olarak kaleme almış ve eseri temel olarak biri sözlük ve diğeri edebi sanat, çeşitli kavram ve masterlar olmak üzere iki bölüm şeklinde oluşturmuştur. Halîmî, kendisine gelen yoğun talep üzerine *Bahrü'l-garâyib*'i açıklama gereği duymuş ve eseri iki defter/bölüm hâlinde kelimelerle ilgili geniş açıklamalar yaparak ve de örnek (şevahid) beyitler getirerek izah etmiştir.

Halîmî, *Bahrü'l-garâyib*'i açıklamak üzere yazdığı sözlüğe isim vermemiştir. Bu yüzden eser kaynaklarda farklı adlarla zikredilmiştir. Genelde bu sözlük, *Lügat-i Halîmî* adıyla bilinir. *Lügat-i Halîmî* üzerine hem yazar hem de başka araştırmacılar tarafından akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, Halîmî'nin *Lügat-i Halîmî* adlı eserinin sözlük kısmını kapsamaktadır. Yazmalarda "ikinci defter/bölüm" adıyla anılan bölümle ilgili çalışmalar yapılmamıştır.

Yazar tarafından Halîmî'nin *Bahrü'l-garâyib* adlı manzum Farsça-Türkçe sözlüğü üzerinde yapılan çalışma tamamlanmış ve yayımlanmak üzeredir. Ancak *Lügat-i Halîmî*'nin ikinci defteri üzerinde toplu bir çalışma yapılmamıştır. Bazı akademisyenler tarafından Halîmî'nin muamma ile tecnis, mecaz ve teşbih konulu risaleleri üzerinde çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalar, *Bahrü'l-garâyib*'in açıklaması olarak yazılan *Lügat-i Halîmî*'nin ikinci defterinin bazı başlıklarını kapsar ve tamamı da değildir. Bu nedenle ikinci defter, günümüz tabiriyle *Lügat-i Halîmî*'nin ikinci cildir. Bu cilt, takvimler, Arap-Fars ayları, burçlar, özel günler, sayılar, harflerin özellikleri gibi çeşitli önemli bilgiler içerir.

Türkiye'deki kütüphanelerde *Lügat-i Halîmî*'nin sözlük kısmını içeren yazma nüshalarının sayısı 100'ün üzerindedir. Ancak hem sözlük (birinci defter) hem de edebi sanat ve kavramlar (ikinci defter) kısmını içeren yazmalar ise azdır. Türkiye'deki kütüphanelerden her iki kısmı içinde bulunduran 11 adet yazma nüsha temin edilmiştir. Müellif hattıyla karşılaşılmadığından yazmaların tarih ve ferağ kayıtlarındaki bilgilerden hareketle 5 adet yazma belirlenmiş ve bu yazmalardan istifade edilerek ikinci defterin başlıkları belirlenmiştir. Yazmaların yaprak sayısı, müstensihin yazı karakterinin büyüklük, küçüklük ve satır sayısının azlık, çokluğuna göre 20 ila 41 yaprak arasında değişmektedir. Bu nedenle *ikinci defter/bölümün* içerik olarak bilinmesiyle birlikte bu bölümün tam metin olarak yayımlanması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lütfullah Halîmî, Halîmî, *Bahrü'l-garâyib*, *Lügat-i Halîmî*, İkinci Defter.

ABSTRACT

Lutfullah Halîmî (Halîmî) is one of the recognized Ottoman lexicographers with good mastery of Persian and Arabic languages, who lived in XV. century and especially is known with the work titled *Bahru'l-garâyib*, the Persian-Turkish verse dictionary. Even though Halîmî worked as a judge in Sivas during the period of Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), he was known for his works rather than his duty, especially the *Bahru'l-garâyib* and *Lugat-i Halîmî* which he wrote as a description of the former work.

Bahru'l-garâyib is known as the second of the dictionaries written in verse in Anatolia in the 15th century. Halîmî wrote *Bahru'l-garâyib* as a verse so that it could be memorized more easily and formed the work in two parts, one of which is a dictionary and the other is literary art with various concepts and infinitives. Halîmî felt the need to explain *Bahru'l-garâyib* upon intense demands and explained his work in two books/chapters by making extensive explanations about the words and bringing example (shawwah) couplets.

Halîmî did not name the dictionary he wrote to explain *Bahru'l-garâyib*. For this reason, the work is mentioned with different names in the sources. In general, the dictionary is commonly known as *Lugat-i Halîmî*. Academic studies have been carried out by both authors and other researchers on *Lugat-i Halîmî*. However, these studies include the dictionary part of Halîmî's *Lugat-i Halîmî*. In the manuscripts, no studies have been carried out about the section called "second notebook / chapter".

The work done by the author on Halîmî's verse Persian-Turkish dictionary called *Bahru'l-garâyib* has been completed and is about to be published. However, no collective work has been done on the second book of *Lugat-i Halîmî*. Although some scholars have been working on Halîmî's treatments on conundrum, puns, metaphor and similes, these studies cover some of the titles of *Lugat-i Halîmî*'s second book, which is written as the explanation of *Bahru'l-garâyib*, and is not complete. Therefore, the second notebook is the second volume of the *Lugat-i Halîmî*, as it is called today. This volume contains various important information such as calendars, Arabic-Persian months, horoscopes, special days, numbers, and properties of letters.

The number of manuscripts containing the Dictionary section of the *Lugat-i Halîmî* in Turkey is over 100. However, there are few manuscripts containing both the dictionary (first notebook) and the literary arts and concepts (second notebook). 11 pieces of manuscript that contains both part of the library in Turkey were provided. Since no author line was encountered, 5 manuscripts were determined based on the information in the history and release records of the manuscripts, and the titles of the second book were determined by making use of these manuscripts. The number of leaves of the manuscripts varies between 20 and 41 leaves according to the size, smallness, and the number of lines and few of the lines. For this reason, it is considered important to publish this chapter as a full text with the second book / chapter being known as content.

Keywords: Lutfullah Halîmî, *Bahru'l-Garâyib*, *Lugat-i Halîmî*, Second Book

BİR İTAATSİZ SUBAYIN ANADOLU YOLCULUĞU VE BİR SOSYO-PSİKOLOJİK DEĞERLENDİRME: ANADOLU İHTİLALİNE GİDEN SÜRECİN TAŞLARINI DÖŞEMEK

A DISOBEDIENT OFFICER'S JOURNEY TO ANATOLIA AND A SOCIO-PSYCHOLOGICAL EVALUATION: LAYING THE STONES OF THE PROCESS LEADING TO THE ANATOLIAN REVOLUTION

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SONAT

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi

Bilgi ve Belge Yönetimi

ORCID : 0000-0002-7189-5783

ÖZET

Mustafa Kemal (Atatürk), Osmanlı Devletinin son dönemine damgasını vurmuş onlarca subaydan yalnızca birisidir. O ve çağdaşı subaylar, stabil profil çizmek yerine koskoca bir imparatorluğun yıkılışı karşısında geri durmayarak sorumluluk almışlar nihayetinde, devlete hâkim irade tarafından yönetime muhalif, itaatsiz subaylar olarak tanımlanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın muhalif kimliği, itaat etmeyen yapısı onu Samsun'a taşıyacak sürecin esasını oluşturmuş ve Mustafa Kemal Paşa artık farklı bir kimlik ile Anadolu insanın karşısına çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra askerlik mesleği ve kendisine edindiği misyon arasında gelgitler yaşamış ve buna bağlı olarak büyük bir travma içerisine girmiştir. Nitekim onun kişiliğini, karakterini, genel anlamda davranışlarını etkileyen bu travma, zamanla Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına veya edindiği misyona yönelik eleştiriler, saldırılar karşısında artmış bu durumda onun karar alma yetisini şekillendirmiştir. Üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın tecrübe ettiği bu travmanın boyutunu yalnızca onun şahsına veya onun temsil ettiği harekete muhalif olanlar değil aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınında yer alanların eleştirileri, aksiyonları bile etkilemiştir. Bu çalışma, Millî Mücadele hareketi lideri Mustafa Kemal Paşa üzerine yapılan bir sosyo-psikolojik değerlendirmeyi kapsamaktadır. Çalışmanın ana gayesini asker Mustafa Kemal ile sivil Mustafa Kemal'in zihin dünyalarındaki farklılıklar ve bu farklılıkların tetiklediği kararlar/aksiyonlar oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal (Atatürk), Osmanlı Devleti, Millî Mücadele, Muhalif.

ABSTRACT

Mustafa Kemal (Atatürk), the last period of the Ottoman Empire marked the tens of officers only one. In the end, he and his contemporaries took responsibility for the fall of an entire empire instead of maintaining a stable profile, and were eventually described by the will of the state as disobedient officers to the government. The dissident identity of Mustafa Kemal Pasha, his disobedient structure formed the basis of the process that would carry him to Samsun, and Mustafa Kemal Pasha came across Anatolian people with a different identity. Mustafa Kemal Pasha went to Samsun after the tides between his military career and the mission he had acquired for himself, and accordingly he went into a great trauma. As a matter of fact, this trauma affecting his personality, character and behavior in general has shaped his decision-making ability in this situation, which has increased over time in the face of criticism and attacks on Mustafa Kemal Pasha's personality or the mission he has acquired. Moreover, the extent of this trauma experienced by Mustafa Kemal Pasha was influenced not only by those who opposed his person or the movement he represented, but also by the criticisms and actions of those who were closest to Mustafa Kemal Pasha. This study covers a socio-psychological

evaluation of Mustafa Kemal Pasha, the leader of the National Struggle Movement. The main purpose of the study was the differences in the mind worlds of the soldier Mustafa Kemal and the civilian Mustafa Kemal and the decisions/actions triggered by these differences.

Keywords: Mustafa Kemal (Atatürk), Ottoman Empire, National Struggle, Dissident.

AZERBAJYCAN AŞIK VE MUĞAM SANATI ETNİK KÜLTÜRÜN

ANA BİLEŞEN OLARAK

AZERBAIJAN AŞIK AND MUGAM ART ETHNIC CULTURE

AS THE MAIN COMPONENT

Dr. Kemale ATAKİŞİYEVA

Azerbaycan Milli Elmler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü

ORCID : 0000-0003-3637-6790

ÖZET

Türk ve Doğu kültürünün ortak sanat anıtını yansıtan Azerbaycan aşık ve muğam sanatı, bu kültürlerin birleşmesi ve karşılıklı gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, her iki sanat da kültürel tarihte yüzlerce yıldır etnosun oluşumunda ve ulusal kimlik faktörünün güçlendirilmesinde fonksiyonel bir konuma sahiptir. Her etnosun ulusal farkındalık sürecinin, ulusal kimliğin kazanılması ve gösterilmesinin öncelikle kültürüyle ilişkili olduğu bilinmektedir.

Gelişme:AŞık ve mugam sanatı, Türk ve Doğu halklarının ulusal kimliğini birleştiren ve aynı zamanda her etnik kökenin ulusal düşüncesinin özelliklerini yansıtan eşsiz bir sanat alanıdır. Bu benzersizliği belirleyen ana faktörlerden biri, elbette müzikal düşünmedir. AŞık sanatı, tüm Türk halklarının kültüründeki ortak özelliklerle karakterize edildiğinden, Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere ulusal müzikal düşüncesinin karakteristik özelliklerinin taşıyıcısı olarak hareket eder. Bu özellikler arasında destanın coğrafi konumu ve aşık atmosferi, ulusal müzik enstrümanlarının enstrümantal eşlikçisi ve etnik müzikten yararlanan aşıkların üslup gelenekleri bulunmaktadır. Doğu müzik kültürünün büyük bir müzikal hazinesi olan muğam sanatı, her bir halk tarafından yönetildi ve içinde bulunduğu insanların sadece coğrafi alanını ve orada yaşayan insanların ulusal enenelerin geleneklerini dahil etmeye başladı.

Sonuc:Tüm bu gerçekler, aşık ve muğam sanatının, insanların etnik kültürünün önemli bir parçası olmanın yanı sıra, bu kültürün oluşumunda ve ulusal özelliklerin kazanılmasında da fonksiyonel bir role sahip olduğunu söylememizi sağlar. Azerbaycan'da aşık ve mugam sanatı arasındaki mevcut ilişkiler, bu fonksiyonelliği güçlendirmenin yanı sıra, birleşik bir ulusal müzikal düşüncenin oluşumunda formyaratıcı bir faktör olarak da hareket etmektedir. Tarihsel-coğrafi, sosyo-psikolojik, etik ve estetik yönleriyle birlikte, bu ilişkilerin müzik ve şiirsel miras açısından gelişmesi, ulusal sanatın yüksek form üzerinde giderek artan bir etkiye sahiptir. Her şeyden önce, bu hal bestecinin çalışmasında bariz örneğini bulur. Diğer faktörlerin etkisi, insanların manevi bakış açısının oluşması, ulusal zihniyet, geleneklerin korunması ve etnik değerlerin kriterlere dönüştürülmesinde kendini gösterir.

Anahtar Kelimeler: aşık, mugam, etnik kültür, Türk, Doğu, etnos

ABSTRACT

Reflecting the common art monument of Turkish and Eastern culture, Azerbaijani ashik and mugham art play an important role in the unification and mutual development of these cultures. However, both arts have a functional position in the formation of ethnos and strengthening the national identity factor for centuries in cultural history.

It is known that the national awareness process of each ethno, the acquisition and display of national identity is primarily related to the culture.

Ashik and mugam art is a unique art space that unites the national identity of the Turkish and Eastern peoples and also reflects the characteristics of the national thought of each ethnic origin. One of the main factors that determine this uniqueness is, of course, musical thinking. As the art of ashik is characterized by common features in the culture of all Turkish peoples, it acts as a carrier of the characteristic features of national musical thought, including the people of Azerbaijan. These features include the geographical location of the epic and the atmosphere of ashik, the instrumental companion of national musical instruments and the stylistic traditions of ashik's who enjoy ethnic music. The art of mugham, a major musical treasure of eastern music culture, was ruled by each people and began to include only the geographical area of the people in which it resides and the traditions of national latitudes of the people living there.

All these facts enable us to say that the art of ashik and mugham has a functional role in the formation of this culture and the acquisition of national characteristics, as well as being an important part of people's ethnic culture. Current relations between ashik and mugam art in Azerbaijan not only strengthen this functionality, but also act as a forming factor in the formation of a unified national musical thought. Along with its historical-geographical, socio-psychological, ethical and aesthetic aspects, the development of these relations in terms of music and poetic heritage has an increasing impact on the high form of national art. First of all, this state finds the obvious example of the composer's work. The influence of other factors is manifested in the formation of people's spiritual perspective, national mentality, protection of traditions and transformation of ethnic values into criteria.

Keywords: ashik, mugam, ethnic culture, Turkish, East, etnos

GİRİŞ

Türk ve Doğu kültürünün ortak sanat anıtını yansıtan Azerbaycan aşık ve muğam sanatı, bu kültürlerin birleşmesi ve karşılıklı gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aşık ve muğam sanatı insanların tarihini, kültürünü, geleneklerini, felsefi ve psikolojik dünya görüşlerini, insan yaşamının ve ruhsal dünyanın çeşitli yönlerini yansıtmış, müzik ve şiirsel türlere de insan hayatının farklı taraflarını, manevi dünyasını yaşatmıştı. Aşık insanlar tarafından sevilen, seçilen ve sözü geçen aksakal olarak kabul edildi. Onun sanatı sadece eğlenceli değil, insanın manevi dünyasını zenginleştiren, yaşamın önemli meselelerini yansıtan gerçek bir eğitimsel ve felsefi etkiye sahiptir. Muğam sanatı halk müziğinin en mükemmel örneğini yaratarak, yüksek sanatsal tadı ve derin anlamı olan müzik eserlerinin zengin bir hazinesi haline geldi.

Hem aşık hem de mugam sanatı, Yirminci yüzyıl, Azerbaycan köklü ulusal kompozisyon okulunun oluşumunda önemli bir rol oynamıştır ve bestecilerin her zaman yararlandığı zengin bir kaynak olmuştur. Farklı tarihsel dönemlerde, farklı sosyo-politik koşullarda kurulan ve geliştirilen bu sanatlar, 19. yüzyılın ortasından bu yana halk festivalleri, törenler ve tatillerde birlikte gösterilmektedir. Bu durumda, aşıklar, şarkıcılar, müzisyenler, zurnaçılar¹, sazandeler² kısacası halk müzisyenleri bir araya gelerek karşılıklı sanat değişimi bulunduru. Sonuç olarak, bir sanat alanında var olan belirli müzik örnekleri bir başkasının repertuarına aktarıldı, aşık şiirinden muğam şarkılarında kullanıldı, aşık havalarından xanende repertuarında oluşmuş ve performans stillerinin etkileşimi her iki sanatın daha da zenginleşmesine ve gelişmesine yol açtı.

Öte yandan, tarih boyunca aşık ve muğam sanatı arasında mantıksal, felsefi-psikolojik ve ulusal düşünceye dayanan ortaklıklar vardır. Bu bakış açısından, her iki sanatın tarihini inceleyen bilimsel araştırmalarda, aşık ve muğam sanatının kökleri qam-şaman kültüründen gelişmesi,

¹ Zurna - güçlü ve zil trompet Azerbaycan müzik aleti

² Sazende - müzisyen, bir müzik aletinde çalan adam.

her iki sanatın seçkin kişiliklerin varlığı gibi tarihsel ve sosyal yönler, diğer taraftan aşık ve muğam müziği ulusal makamlara esaslanması, ulusal müzik enstrümanlarının eşliği, tür, ritim, müzik dilinin özellikleri, performans gelenekleri arasındaki yakınlık vb. gibi ortaklıklar vardır. Bu özellikler, aşık ve muğam sanatının, farklı sosyo-politik koşullarda oluşup gelişmesinden bakmayarak, aynı kültürel düşünceden kaynaklanmaktadır. Bu konuların incelenmesi ve iki sanatın karşılaştırmalı analizi ve çalışması, tarih boyunca ve modern zamanlarda, sosyo-ekonomik, sanatsal, manevi, felsefi ve psikolojik koşullarda aşık ve muğam sanatının oluşumunu izlememizi sağlar. Bu açıdan, aşık ve muğam sanatının karşılıklı analizi modern müzikoloji için gerekli bir çalışma oluyor. Bununla birlikte, her iki sanat da kültürel tarihte yüzlerce yıldır etnoların oluşumunda ve ulusal kimlik faktörünün güçlendirilmesinde işlevsel bir konuma sahiptir.

GELİŞME

Azerbaycan'da aşık ve muğam sanatı arasındaki mevcut bağlar, bu işlevselliği güçlendirmenin yanı sıra, birleşik bir ulusal müzikal düşüncenin oluşumunda biçimlendirici bir faktör olarak hizmet etmektedir. Tarihsel-coğrafi, sosyo-psikolojik, etik ve estetik yönleriyle birlikte, bu ilişkilerin müzik ve şiirsel miras açısından gelişmesi, ulusal sanatın yüksek biçimleri üzerinde giderek artan bir etkiye sahiptir.

Tabii ki, her bir etnosun ulusal öz farkındalık sürecinin ortaya çıkışı, ulusal kimliğin kazanılması ve gösterilmesinin öncelikle kültürüyle ilişkili olduğu bilinmektedir. Aşık ve muğam sanatı, Türk ve Doğu halklarının ulusal kimliğini birleştiren ve aynı zamanda her etnosun ulusal düşüncesinin özelliklerini yansıtan eşsiz bir sanat alanıdır. Bu benzersizliği belirleyen ana faktörlerden biri, elbette müzikal düşünmedir. Aşık sanatı, tüm Türk halklarının kültüründeki ortak özelliklerle karakterize edildiğinden, Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere her halkın ulusal müzikal düşüncesinin karakteristik özelliklerinin taşıyıcısı olarak hareket eder. Bu özellikler arasında destan ve aşık havasının coğrafi konumu, ulusal müzik enstrümanlarının enstrümantal eşliğinin yanı sıra etnik müzik yapan aşıkların üslup gelenekleri bulunmaktadır. Muğam sanatı Doğu müzik kültürünün büyük bir müzik hazinesi olarak, her bir halk tarafından ustalaşmıştır ve içinde gerçekleştirildiği tamamen coğrafi alanı ve orada yaşayan insanların ulusal performans geleneklerini dahil etmeye başlamıştır. Tüm bu gerçekler, aşık ve muğam sanatının, insanların etnik kültürünün önemli bir parçası olmanın yanı sıra, bu kültürün oluşumunda ve ulusal özelliklerin kazanılmasında da işlevsel bir role sahip olduğunu söylememizi sağlar.

Bu faktörler, esas olarak aşık ve muğam sanatı ile bağlantılı olarak düzenlenen uluslararası festival ve yarışmalarda kendilerini göstermektedir. Bu açıdan, Haydar Aliyev Vakfı'nın 2009 yılından bu yana girişimi üzerine Azerbaycan'da düzenlenen "Muğam Dünyası" Uluslararası Muğam Festivalleri bunun açık bir örneğidir. Azerbaycanlı muğam şarkıcılarının yanı sıra Özbekistan, İran, Arabistan, Türkiye, Fas, Tacikistan, Türkmenistan, Çin, Ürdün, Hindistan ve diğer ülkeler de dahil olmak üzere farklı ülkelere profesyonel müzisyenler burada sanatlarını sergiledi. Bu festival çerçevesinde düzenlenen tüm etkinliklerde çeşitli sanat sergilerinin düzenlenmesi, ülkeler arasında kültürel değişim ve sanat deneyimlerinin paylaşılmasına da büyük bir destek verdi. Muğam festivallerinde sergilenen çeşitli performanslarla, tüm Doğu kültürünün önemli bir parçası olan muğam müziği tarzının ne kadar çeşitli ve zengin olduğu bir kez daha netleşti. Bu gerçek, muğam sanatının, farklı ülkelere sanatçıların sunumunda sözlü, doğaçlama gelişim tarzı, kök faktörü, makam fonksiyonelliği, destgah³ formu gibi tamamen

³ Destgah- mantıklı gelişim sırasına göre belirli bir muğamın parçası olan tüm şubeler, bölümler, köşeler, sıralar, renklerden oluşan organize bir müzik toplumu.

farklı, benzersiz özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Bu, Muğam sanatının etnik doğasını bir kez daha ortaya koymaktadır. Azerbaycan'da muğam sanatının etnik doğası, her şeyden önce muğam destgahlarının şübeleri ve köşeleri, şiirsel metin, enstrümantal eşlik ve ulusal müzik enstrümanları da dahil olmak üzere, bu bölgenin tipik performans gelenekleri ile karakterizedir. Muğam destgahları halk enstrümanları olan tar, kaman ve dafin eşliğinde yapılır. Muğamların şiirsel metni, Azerbaycanlı şairlerin kendi dillerinde yazdıkları gazellere ve halk şiir türlerine dayanmaktadır. Bu yönün Azerbaycan muğamının ayırt edici özelliklerinden biri olduğuna dikkat edilmelidir. Bu gerçek ayrıca muğam sanatının halk sanatı ile temas halinde olduğunu ve ondan kaynaklandığını göstermektedir. Bu temasın bir sonucu olarak, Azerbaycan muğamının etnik kökenleri oluşmakta, ayrıca etnik kültürün gelişimi ve modernizasyonu üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkisi olmaktadır. Bu etkilerden biri, şarkıcının çalışmasında halk şarkılarının performansına ve gelişmesine, cilalanmasına, yüksek profesyonel performans kriterlerinin kazanılmasına neden oldu. Etnik müziğin, daha kesin olmak gerekirse, enstrümantal performansın geliştirilmesinde sazandelerin rolü önemlidir. Bütün bu örnekler muğam sanatının etnik kültürün gelişimi üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir.

Muğam sanatının etnik doğası, ulusal müzikal düşüncenin oluşumuna da yansır. Dahi besteci ve müzikolog U.Hacibeyli, 1925-1945 yıllarında yaptığı araştırmanın sonucu olarak yazdığı "Azerbaycan halk müziğinin temelleri" (*Hacibəyov Ü.Ə., 2010*) adlı bilimsel çalışmasında ulusal müziğin temelini oluşturan makamların teorik temellerini geliştirdi. Bu çalışmada sunulan teori, Azerbaycan'ın ulusal müziğinin bu makam esaslarına dayandığını kanıtlıyor ve bu makamların esasında dayandığı aynı adı taşıyan muğamların makam- tonlama ilişkilerinin etnik müzikal düşüncenin kökeninde olduğunu gösteriyor. Sonuç olarak, analizde yer alan herhangi bir halk müziği örneğinin belirli bir makam tonlama modunun temelini ortaya koyduğumuzda, aynı isimdeki muğamın müzikal içeriği ile bağlantısını belirleriz. Bununla birlikte, mevcut muğam sanatından daha arkaik dönemlere ait olan halk müziğinin kökündeki bu tonlama bağlantılarının varlığı, bu sürecin karşılıklılığının bir göstergesidir. Böylece, eski halk müziği türleri olarak kabul edilen bayatılar, laylalar, ninniler ve bir dizi şarkı ve dans, muğam sanatının gelişiminde etnik faktörün rolünü belirler. Böylece, örneğin, eski layla'nın analizinde bahsettiğimiz tonlama kaynağı belirli bir makam köke dayanır ve ayrıca bu makamın oluşumunda, gelişiminde ve cilalanmasında ve sonuç olarak muğam'ın yanı sıra bu bölgeye ait olduğunun bir göstergesinde rol oynamıştır. Böylece, Azerbaycan muğamının etnik kökeni öncelikle halk müziğiyle olan bağlantısı ile belirlenir.

Muğam sanatından farklı olarak, etnik faktörün gücü aşık sanatında daha canlı hissedilir. Bu öncelikle aşık sanatının ve doğrudan aşığın Azerbaycan halkının sosyal ve kültürel yaşamındaki konumundan kaynaklanmaktadır. Aşık sanatı, halk sanatının hem müzikal hem de şiirsel türlerini kapsar. Bayatı, qoşma, geraylı, tacnis, muhammas, divani gibi türler ve onların çeşitli tarzları burada ortaya çıkmış ve gelişmiştir. "Kökleri ve tarihi kaynakları eski çağlara bağlanan bu sanat etkinliği, ilkel düşünceden günümüze kadar etnokültürel hafızayı ifade etme açısından olağanüstü tarihi niteliklerle karakterize edilir". (*Qasımlı, M., Allahmanlı, M., 2018, s.3*)

Aşık sanatındaki şiirsel içeriğin aşığın kendisine ait olması, kökünde en doğru ulusal düşünme izlerine sahip olmasını sağladı ve ulusal etnokültürel süreçleri yansıtmayı başardı. Bu açıdan, Azerbaycan halkını karakterize eden temel etnik nitelikler, parlak ifadelerini aşık sanatında bulmuştur. Özellikle destanın yaratılmasında, insanların tarihsel geçmişi ile birlikte, bir etno olarak ulusal manevi değerlerin oluşma süreci açıkça yansıtılmaktadır. Aşık sanatının öncüsü sayılan ozanın şiirsel yaratıcılığı, sözde destan "Kitabi-Dede Korkud" a örnektir. "Kitabi Dede Korkud", aşık sanatı ile ilgili en büyük tarihsel gerçek olarak kabul edilir. Bu destanda, IX-X yüzyıllarda Azerbaycan'da meydana gelen tarihi olaylar, antik Oğuz-Türk kabilelerinin hayatı, gelenekleri, kültürel, felsefi, psikolojik dünya görüşü ve aşık sanatının öncüsü, onun müzik aleti kopuz (qolcha kopuz) hakkında en ayrıntılı bilgileri içerir. "Azerbaycan dili ve estetik

düşüncesi zaman zaman gelişti ve yükseldi, zengin sözlü ve yazılı kültür yarattı. Bu kültürün temel taşı b.e. önce sonuncu yüzyıldan başlayarak ozan enstitüsünü yaratmakla Oğuz destan geleneğini oluşturarak "Kitabi-Dede Korkud" ile yüksek geliştirme aşamasına girmiştir.". (Nabiye, A., 2004, s.15)

Ozan-aşık sanatını tarihin daha derin katmanlarıyla birleştiren bilimsel araştırmalar, Azerbaycan topraklarında yaşayan etnografilerin yaşam tarzının, emek faaliyetinin oluşumunu açığa çıkarmamıza izin veriyor. "Azerbaycan'da aşık sanatının tarihini, her şeyden önce, bu bölgede yaşayan yarı göçebe kabilelerin günlük hayatında aramak daha doğru olurdu. Bu sanatın işaretleri eski çağlara kadar uzanıyor. Etnografik gözlemler, aşık sanatının yaratıcılarının sığır yetiştiricileri olduğunu göstermektedir. Geri çevrilemez arkeolojik materyaller Azerbaycan'da, çoğunlukla koyun yetiştiriciliği yapan yarı göçebe kabilelerin tarihini yaklaşık 4000 yıl öncesine kadar izler... Doğu dünyasında sazın tarihi çok eskidir. Bu bağlamda, bir Sümer kil parçası üzerindeki resim özellikle değerlidir. Bu resimde başı örtüklü bir çoban göğsünde telli bir enstrüman tutuyor... Bu müzik aleti küçük bir sazı hatırlatıyor - MÖ 2. bin yıl. Bu, enstrümanın 4000 yıl önce Doğu'da koyun yetiştiren nüfus arasında popüler olduğu anlamına gelir. (Hekimov, M., 2004, s.200) Aşık şiirinde bayati türünün yaygın kullanımı ve "Çoban bayati" havasının bugün de hale var olması bu fikri tamamlıyor.

Aşık sanatında etnik kültürün tezahürü, aşığın insanlar tarafından bir yaşlı ,aksakal, bilge adam, insanlarla konuşan, gerçeğin sesini yükselten, gerçeği taşıyan ve fakirlere daha yakın bir kişi olarak tanınmasıyla yakından ilgilidir. Aşık şiirinde Azerbaycan halkının etnik özellikleri geniş ölçüde yansıtılmaktadır. Bu özellikler, insanların ulusal ve ruhsal değerlerini ve dünya görüşünü yücelten şiir ve destanlarda bulunur. Destanlarda yayılan kahramanlar, yaşam biçimleri, çeşitli denemelerde nasıl davrandıkları ve insan ilişkilerinin düzenlenmesi, etik ve ahlaki normlar ulusal etnik kültürü somutlaştırıyor.

Aynı zamanda, aşık havaları, etnik kültürün ana taşıyıcısı, vokal ve enstrümental performans kültürünün gelişimi olarak ulusal müzik geleneklerini keşfetmek için önemli bir kaynaktır. Burada, aşık ve muğam sanatını birleştiren ve her ikisinin de karakteristiği olan gerçekler, tek bir etnik ve kültürel zihniyette kaynaklandığını gösterir. Bu gerçeklerden biri ve ilki makamdan doğan düşünme ile ilgilidir. Bundan daha önce bahsetmiştik. Aşık sanatındaki makam-kök kavramının saz aletinde perde yapısı ile bağlantılı olduğu bilinmektedir, ancak halk müziğinin temeli olan perde sistemini atlamamaktadır. Daha kesin olmak gerekirse, muğamların, aşık havalarının ve tüm halk müziği türlerinin makam-tonlama modu tek bir sisteme tabidir.

Bu, profesyonel bir halk sanatı seviyesi olan aşık ve mugam sanatının kökenini, genel etnik müzik kültüründen aldığını göstermektedir. Bu da insanların manevi bakış açısının oluşması, milli zihniyet, geleneklerin korunması ve etnik değerlerin kriterlere dönüştürülmesinde kendini gösterir.

Bu da halkın manevi bakış açısının oluşumunda, milli zihniyette, geleneklerin korunmasında, etnik değerlerin kriterlere dönüştürülmesinde kendini göstermektedir.

Aşık sanatının bir dizi etnokültürel değer olarak hareket etmesi, bu sanatın senkretik doğasından da kaynaklanmaktadır. Böylece aşuğ sanatı şiir, müzik, dans, tiyatro, enstrümental icra gibi sanat alanlarını birleştirir. Ustad aşık şiiri besteler, hava yaratır, şarkı söyler, bir toplantı düzenler, bir hikaye anlatır, hikayenin kahramanlarının imajını yaratır. Bir kişi örneğinde, çok fazla yetenek gerektiren birkaç sanat eseri sergilenmektedir. Bu, bu alanların eski biçiminin senkretik olarak geliştiği anlamına gelir. "Aşık sanatın senkretizmini sürdürüyor, kelime ekliyor ve sazla şarkı söylüyor, melodiler yaratıyor, kendi müziğinde tüm havayı söylüyor, çeşitli danslar, pandomim özellikleri-kaşları, göz, vücut hareketleriyle süsleyen masallarını ve destanlarını anlatıyor, söz ve müziğin birliğini yaratan, dinleyicilerine yüksek ahlaki ve estetik

değerler aşıl原因 bir doğaçlamacıdır. (Nabiyev, A., 2004, s. 29). Böylelikle âşık, çeşitli sanat eserleri yaratarak, yaşatarak ve geliştirerek içlerinde var olan etnik kodların taşıyıcısı olur. Çünkü sanatı insanlarda yaratılır ve şekillenir. Aşığın se yircisi insanlardır. Böylece karşılıklı bir iletişim baş veriyor ve sonuç olarak, etnokültürel kodlar oluşturulur, geliştirilir ve halka iade edilir. “Aşık sanatının sanatsal ve estetik enerjisi, varlığı, ilerleme gücü, potansiyeli tamamen halkın etnokültürel sisteminin genel içeriğinden kaynaklanmaktadır. Eski çağlardan beri sanatın yolu, tarihi misyonu ile insanların iç dünyasını, tarihi dönemlerini, isteklerini ve özlemlerini ifade etmeyi amaçlamış, zamanın yolundan insanlarla birlikte yürümüştür. Bu nedenle, buradaki senkretizm her zaman temel bir olay olarak korunmuştur ve etnosun tarihsel ve kültürel yolunun ana yönlerinden birini tanımlamıştır”. (Qasımlı, M., Allahmanlı, M., 2018, s.4)

Etno-kültürel kodlar, aşık sanatının estetik özünü ortaya çıkarmaya hizmet eder. Ancak aşığın bir kişi olarak imajı, milli ve manevi değerlerin propagandacısı olarak halkın zihninde oluşmuştur. Bu da, aşığın antik tarihe dayanan gelenek, tören ve ritüellerin nesilden nesile aktarılmasının, yayılmasının ve aktarılmasının ve her etnosun oluşumunda ve evriminde önemli bir rol oynadığının bir işaretidir. Bunun parlak örnekleri halk festivalleri, mevsimlik törenler, milli bayramlardır. Bu etkinliklerde, aşuğ hala en sevilen misafir ve şenliklerin ev sahibi ve aynı zamanda kutsayan bir aksakal olarak kabul edilmektedir.

Aşık sanatının bir ürünü olan destanlar yaratılışı da etnokültürel bilgilerin aktarılmasında önemli bir rol oynar. Halkın eski tarihine bakmak, gelenekleri hakkında kapsamlı bilgi almak destanlar aracılığıyla mümkündür. Destanda yüceltilen kahramanlar, yaşam biçimleri, düşünceleri ve davranışları aslında insanların genetik kodlarını içerir. Ek olarak, destanda anlatılan törenler, halk adetlerinin, dünya görüşüyle ilgili inançların, görgü kurallarının, ahlaki normların uygulanmasını canlı bir şekilde teşvik eder.

Etnik kültür, insanların ahlaki değerlerine yaklaşmamızı, gelenek ve göreneklerinin, inançlarının yüzyıllardır derin anlam ve içeriğini anlamamızı sağlar. Çünkü etnik kültür, ulusal öz farkındalık sürecinde öncü bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, etnosun her bir bireyi üzerindeki etkisi yadsınamaz. "İnsanların ölümsüzlüğü diline bağlıdır. Her dil, insanları için harikadır. Her birimizin bizi yetiştiren vatana karşı, dilimizi korumak ve zenginleştirmek için evlatlık görevi vardır. (Efendiev, F.S, 1999, s.15) Aşık sanatının anadilimizin korunmasındaki rolü etnokültürel faktörlerin başında gelmektedir. Bu tesadüfi değildir. Çünkü anadilde halk şiirinin yaratılması ve gelişmesi aşık sanatında gerçekleşmiştir. Aşık sanatı kültürün parlak bir yüzü olarak kendi ana dilinde yaratan bir sanatçı olarak dil, etnik faktörün konumunu kaybetmemesi, gelişmesi ve güçlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle, halkın ulusal öz farkındalığı sürecinde özel bir öneme sahip olan, halkın her temsilcisi için anlaşılabilir ve anlaşılırdır. “Aşık sanatı özünde ulusal kimlik mücadelesini, bağımsız devlet olma fikrini, anadil sevgisini, vatanseverliği, kahramanlığı, cesareti ve dürüstlüğü birleştirir. Dolayısıyla bu büyük sanatın dilimiz, ruhumuz ve halimiz ile bir arada yaşaması gerekiyor. Bu nedenle aşık şiirinin ezgilerini, destanlarını, milli ve tarihi niteliklerini korumak çok önemlidir. (Qasımlı, M., Allahmanlı, M., 2018, s.8)

SONUÇ

Günümüze kadar hem aşuğ hem de muğam sanatı üzerine yapılan araştırmalarda etnik kök faktörün belirli bir aşamadan sonra gündeme gelmesi, bu konunun hala belli boşluklarla karakterize olmasına yol açmıştır. Bu nedenle, yirminci yüzyılda Azerbaycan müzikolojisinde (ortaçağ alimlerinin eserleri hariç) aşık ve muğam sanatı çalışmaları büyük ölçüde Sovyet ideolojisine uygun olduğundan, ulusal köklerle bağlantıyı ortaya çıkaran gerçekler gölgede kaldı ve hususi olarak vurgulanmadı.

Ancak, Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana, müzikoloji ve diğer bilim dallarına yeni bir bakış açısı, ulusal bağlılıktan ireli gelen gerçek tarihsel kaynaklara dayalı araştırma eğilimi, bu alandaki modern uyanışa ivme kazandırmıştır. Bu açıdan, muğam sanatının kökleri, tarihsel bağına ilişkin yeni tezlerin ortaya çıkması, muğam sanatının Azerbaycan'da eski çağlardan beri var olduğunu kanıtlayan gerçekler ve deliller örnek olabilir. Ancak, bugün bildiğimiz muğam sanatının İslam'ın gelişimiyle ilişkili bir sanat olmadığını, diğer Doğu halklarının benzer kültürlerinden yararlanarak eski Türk toprağının kültürü üzerine inşa edilmiş ve cilalanmış zengin bir sanat eseri olduğunu belirtmek isterim. Esas olan, ortak noktalarla kendi kültüründe muğam, makam, raga vb. isimlerle karakterize edilen bu sanat örneği Azerbaycan'da daha mükemmel ve sistematik bir gelişme düzeyine ulaşmıştır. Bunu daha önce bahsettiğim muğam festivallerinde gördük. Bestecinin Avrupa müzik geleneklerine dayanan eserinde bile muğamın doğrudan katılımı onun yabancı sanatı değil, her Azerbaycanlının ulusal müzik düşüncesine dayandığını bir göstergesidir. Yani Azerbaycan bestecisinin eserlerinde şu ya da bu şekilde milli kökenlerle bağlantısı muğam kullanımında da kendini gösteriyor.

Aşık sanatının, etnik kültür ve etnik müzik düşüncesi ile birlikte Azerbaycan halkını karakterize eden milli zihniyet ve kişisel özelliklerle bağlantılı olması, bu sanatın Türk kökenlerinin gücünü göstermektedir. Tarih boyunca tüm halkların ve milletlerin birbirleriyle asimile oldukları ve varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. Bu süreçte her zaman güçlü bir ulusal kimliğe sahip olan ethnos, diğerini etkilemeyi başarmıştır. Azerbaycan Türkleri de binlerce yıldır çeşitli işgal altında olan topraklarını yabancı düşmanlardan korumaya çalıştılar, ancak düşman onları bölmeyi başardı. Ancak Türk kimliğinin gücü ve kudreti onun kültüründe, dilinde, müziğinde, destanında, bayatısında, muğam sesinde korunmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Bir ulusu yok etmek istediklerinde önce dilini ve kültürünü yağmalamaya çalışmaları tesadüf değildir. Ancak bu girişim Azerbaycan Türklerine olmadı. Komşu milletler tarih boyunca farklı zamanlarda kültürümüzün pek çok anıtına sahip olmaya çalışsalar da başardılar bile. Ancak bu anıtlar, Türk kültürünün ve dilinin izlerini o kadar korumuştur ki, gerçek toprak er ya da geç ortaya çıkacaktır. Bu gerçeği ortaya çıkarmak tarihçilerle birlikte her Azerbaycanlının görevidir.

KAYNAKLAR

1. Abdullazade, G.A. (1996). Antik ve ortaçağ müzik kültürü: tarihsel ve felsefi analiz. Qartal, Bakü, 292 s.
2. Araslı, H.M. (1960). Aşık yaratıcılığı. Birleşik Yayınevi, Bakü, 136 s.
3. Babayev, E.A. (2001). Geleneksel müziğimiz. Elm, Bakü, 158 s.
4. Bedelbeyli, A.B. (1969). Ayrıntılı monografik müzik sözlüğü. Elm, Bakü, 246 s.
5. Bülbül. (1968). Seçilmiş raporlar ve makaleler. EA Yayınevi, Bakü, 237 s.
6. Efendiev, F.S. (1999). Etnokültür ve ulusal öz farkındalık. El-Fa, Nalçık, 329 s.
7. Isazade, A., Eldarova, A., Ismayilzade, R., Mammadov, N., Zohrabov, R., Huseynli, B. (1981). Azerbaycan halk müziği. Denemeler. Elm, Bakü, 198 s.
8. Koçarlı, İ.T. (2010). Aşık sanatı: müzikal şiir türleri. Bakü, 218 s.
9. Koçarlı, İ.T. (2003). Azerbaycan halk müziğinde şikesteler. Tural, Bakü, 124 s.
10. Nabiyev A. (2004). Azerbaycan aşık okulları. Nurlan, Bakü, 312 s.
11. Hacıbeyov, Ü.A (1985). Seçilmiş eserler, Yazar, Bakü, 653 s.
12. Hacıbeyov, Ü.A (2010). Azerbaycan halk müziğinin temelleri. Apastrof, Bakü, 152 s.

13. Hakimov, M.I. (2004). Aşık sanatının poetikası. ANAS Folklor Enstitüsü, Bakü, 609 s.
14. Qasımlı M., Allahmanlı M. (2018). Aşık şiirinin şiirsel biçimleri ve çeşitleri. Bilim ve Eğitim, Bakü, 220 p

THE IMPACT OF REMITTANCES ON ECONOMIC GROWTH IN DEVELOPING COUNTRIES: EMPIRICAL EVIDENCE FROM TURKEY**Dr. Öğr. Üyesi YILMAZ ONUR ARI**

Bayburt University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Business and Trade

ORCID : 0000-0001-7634-2531**ABSTRACT**

Remittances are defined as foreign exchange that workers who live and work abroad send to their home countries to support their families or to make investments. Remittances have a vital importance for developing countries and represent important injections to the sending countries of migrant workers. Turkey is a developing country and has around 6.5 million Turkey-originated people living in the world. Most of them are living in developed Western-Europe countries. Turkish economy has an import-oriented growth and remittances are one of the most important items for foreign exchange inflows in case of a decrease in export or tourism revenues.

In this study, the nexus between remittances and economic growth for Turkey is investigated for the period 1994-2018 by using annual data. In this context, the Johansen Cointegration Analysis is firstly used to determine whether there is a long-term relationship between the two variables, followed by the Granger Causality Analysis which is used for the investigate the causality relationship between the variables. It is found that there is a unidirectional relationship from economic growth to remittances in Turkey. Remittance flows into Turkey do not cause economic growth. That means more important sources of GDP than remittances may affect economic growth in Turkey. At this point it can be concluded that other foreign exchange sources such as FDI, exportation or sectors like tourism and transportation could be the main driving force of Turkey's GDP. Besides, migration barriers, the duration of migration, migration type are important determinants of remittances. Because Turkey gets most of its remittances from Western European Union countries such as Germany, France, Netherlands and Belgium, the impact of remittances may cause Turkey's economic growth with higher labor mobility in European Union. Also economic growth may effect remittances by the conversion of these remittances into important investments that creates employment.

Keywords: Remittances, Economic Growth, Turkish Economy, Developing Countries, Causality Analysis

Jel Codes: F22, F43, J61, O40, O52

1. INTRODUCTION

International migration plays an important role in the global world as it generates massive effects in both sending and receiving countries economically, socially and culturally (Abduvaliev and Bustillo, 2019: 1). Remittances are defined as personal transfers (cash and in-kind) and compensations (income from border, seasonal and other short-term works) sent to their home countries by migrants who live and work in developed countries (Kumar et al., 2017: 95). Examples include Middle Easterners living in Europe, Latin Americas in the United States, and Koreans and Philipinos in Japan (Carrasco and Ro, 2007: 1). Remittances represent important injections to the sending countries of migrant workers, especially during times of economic recession when they provide a crucial source of income for their families in homeland (Huay et al., 2019: 1173).

Two channels, namely formal and informal, are used for transferring remittances. Formal channels involve major money transfer operators and banks. Some migrants use formal channels, but language barriers and related costs for these services both deter migrant workers from using them. Hence, most remittances occur in informal channels (Karagöz, 2009: 1893). The informal channels including Hawala or Hundi for money transfer or carrying cash home tend to operate physical cash and is less expensive, it is swifter, more reliable and is more convenient than the formal channel. This reveals that the actual inflows of remittances are considerably more than those registered in official data sources (Azam, 2015: 691).

As a contribution to the literature, this paper will test the role of remittances for Turkey's economic growth. Because Turkey gets most of its remittances from European Union countries, observing the EU effect on remittances may also constitute the original value of this study for Turkey's economic growth.

The paper is organized as follows: Section 2 discusses a brief review of literature on empirical studies regarding remittances-economic growth nexus in developing countries. Section 3 describes the data, estimation methodology, empirical results and analysis. Finally Section 4 forms the conclusion part.

2. LITERATURE REVIEW

Remittances impact growth in three ways. First, by improving the rate of capital accumulation, remittances increase the rate of physical and human capital. Lowering the cost of capital in receiving country is also an advantage of remittances. This may stabilise the economy and reduce the volatility. Second, remittances may have a negative impact on the labor force participation because the remittance income is replaced labor income. The third effect is that remittances impact the efficiency of investment by affecting TFP growth. Existing macro empirical literature on remittances mostly focus on growth, poverty, output growth volatility and inequality. Most of the studies on remittances use household, cross country and panel data to examine the impact of remittances (Barajas et al, 2009; Salahuddin and Gow, 2015).

When it comes to estimating the impact of remittances on economic growth, the findings of existing studies mostly point out a positive nexus. For example, the study of Rapoport and Docquier (2005) showed that international workers' remittances inflows are usually utilized to repay loans taken to finance migration or education, insurance and strategic motives. They stated that migration and remittances have a positive impact on economic growth in the long run. Pradhan et al. (2008) assessed the impact of remittances on economic growth using data from 39 countries during the period 1980-2004. They found that remittances have a positive impact on economic growth by using fixed effect models. Arı and Özcan (2011) investigated the remittances' impact on economic growth covering 30 developing countries for the period 1996-2009, by employing dynamic panel data analysis. They concluded that there is a positive relationship between remittances and economic growth. Nsiah and Fayissa (2013) used the Panel Fully Modified OLS approach to analyze the impact of remittances on economic growth. Using a data set covering 64 countries for the period 1985-2007, they found that remittances promote economic growth. Nyeadi et al. (2014) analyzed the causal link between remittances and economic growth in Nigeria, Senegal and Togo from 1980 to 2012 by using Granger-causality and co-integration tests under the Vector Autoregressive Regression (VAR) framework. Remittances are found to lead to economic growth while economic growth does not lead to remittances inflows in Nigeria and Senegal. However, there is no causal link between remittances and economic growth in Togo. Majumder and Donghui (2016) investigated the impact of the remittance on economic growth from 1975-2013 by employing Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model. They found that there is a statistically significant long run

positive relationship between remittance and economic growth of GDP in Bangladesh. Nwosa and Akinbobola (2016) examined the role macroeconomic policies in the relationship between capital inflows (proxy by FDI, foreign aid and remittances) and economic growth in Nigeria for the period 1970 to 2013. The study employed ARDL Bound co-integration technique. The study found that macroeconomic policy plays a fundamental role in the relationship between remittances and economic growth in Nigeria. Pontarollo and Munoz (2018), analyzed the temporary and permanent effects of remittances on economic growth in Ecuador, by employing OLS technique. They found that both effects are statistically significant. Şakalak (2018) investigated the impact of remittances on economic growth for Turkey within the range of 1984 and 2017 using Granger Causality Analysis. Şakalak found that there is no causality between remittances and economic growth for Turkey. Eggoh et al (2019), used Panel Smooth Transition Regression (PSTR) and the Generalized Method of Moments (GMM) and they reached positive findings. Specifically, the authors found that remittances have a positive and significant effect on economic growth in developing countries.

Despite the fact that most of the studies support remittances' positive effect in developing countries, past findings are mixed and do not always confirm this prediction (Piteli et al, 2019: 2). Chami et al. (2003), found a negative relationship between remittances and economic growth in a study on 113 countries. Siddique et al. (2010), investigated the causal link between remittances and economic growth in three countries, Bangladesh, India and Sri Lanka. They employed Granger causality test and showed that growth in remittances does not lead to economic growth in India, even though it does in Bangladesh. Feeny et al (2014), found no statistically significant link between remittances and economic growth from a large sample of 136 developing countries over the period 1971-2010. Sevinç et al (2016), investigated the relations between remittances and economic growth in developing countries through panel data methods. According to the findings of the study, migration has a negative impact on growth for Turkey, Iran, Gabon, Belize, Costa Rica and Mexico but has a positive impact on growth for Algeria, Botswana, China, Paraguay, Ecuador and Peru. Bird and Choi (2019) examined the impact of remittances, FDI and foreign aid on economic growth in 51 low-income and middle-income developing countries over the period from 1976 to 2015 by using a dynamic panel model. They found a negative relationship between remittances and economic growth, whereas they suggested that FDI has a positive effect and the effect of foreign aid is ambiguous on economic growth. Finally in one interesting study, Dieck-Assad et al (2020) investigated the impact of Mexican remittances on Mexican economy for the period from 1995 to 2007. They applied an autoregressive vector model and concluded that Mexican remittances impact the Mexican service sector's GDP but have no effect on Mexican industrial sector.

Furthermore, some researchers correlate remittances with financial system or even government regime of a country. Aydas et al. (2005) investigated the determining factors of Turkish workers' remittances. They implied that improving financial intermediation and preventing exchange rate misalignments help escalating the inflow of remittances to Turkey. Giuliano and Ruiz-Arranz (2009) and Bettin and Zazzaro (2012) investigated the outcome of remittances on economic growth in the panel of hundred developing countries. They opined that countries with well-developed financial system experience a significant and positive impact of remittances on economic growth. Chen and Jayaraman (2016) analyzed the remittances-growth nexus for the Fiji Island. They concluded that while remittances have a positive impact on economic growth, its interaction with the financial system is not very encouraging. Williams (2018) investigated in 109 developing countries for the period 1975-2014 and argued that remittances are more effective in promoting growth in developing countries with strong democratic institutions. Olaniyan (2019), investigated the interactional effects of remittances and financial sector development on economic growth in Nigeria over the period 1977-2017 by applying the IV-

GMM estimator. He found that remittances do not have a direct significant impact on economic growth by themselves, but their impacts depend on how well the financial sector has been developed. Similarly, Efobi et al. (2019) found that remittances can drive industrialization through the financial development mechanism, by using a panel of 49 African countries for the period 1980-2014.

3. METHODOLOGY AND EMPIRICAL RESULTS

3.1 Data and Methodology

The data is made up annual time series data of total remittances inflows and gross domestic product (GDP) of Turkey. The data ranges from 1994 to 2018. Real GDP is measured in US dollars and it is extracted from the World Bank (WB) website while the remittances also measured in US dollars is obtained from The Global Knowledge Partnership on Migration and Development (KNOMAD) website.

The unit root test was conducted formally on the natural logs of the variables (total remittances inflows and GDP). In testing for the stationary of the variables, Augmented Dickey Fuller (ADF) (1981) and Philip Perron (PP) (1988) tests were used. I carried out the test using on both constant (intercept) only and constant with trend in order to see how robust the outcome will be.

In the study, the causality relationship between variables was examined with Granger causality test. Granger equations are modeled as follows:

$$\Delta Rem_t = \alpha_0 + \sum_{n=i}^k \alpha_{1n} \Delta Rem_{t-n} + \sum_{n=1}^k \alpha_{2n} \Delta GDP_{t-n} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\Delta GDP_t = \beta_0 + \sum_{n=i}^k \beta_{1n} \Delta GDP_{t-n} + \sum_{n=1}^k \beta_{2n} \Delta Rem_{t-n} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Rem shows the total remittances inflows to Turkey, while total GDP represents the economic growth for Turkey in the models (1) and (2) above. Two different hypotheses will be tested within the two-variable VAR model. Hypotheses are as follows:

H₀ : Remittances are not the Granger cause of economic growth.

H₀ : Economic growth is not the Granger cause of remittances.

3.2 Empirical Results and Analysis

In this analysis, economic growth variable and remittances inflows were indicated “GDP” and “REM”, respectively. ADF and PP Unit Root Test results were shown as constant and constant and trend in Table 1 and Table 2. For both two variables, unit root test results in their levels showed that variables were not stationary (Table 1). The non-stationery series were tested again by taking their first difference in order to make them stationary. In this respect, the first difference of both series was taken. GDP variable of Turkey became stationary at the first difference using both ADF and PP tests. REM variable of Turkey became stationary at the first difference (Table-2).

Table 1: Results of ADF and PP Unit Root Test (Level)

	LEVEL			
	ADF		PP	
	C	C+T	C	C+T
lnGDP				
Turkey	-1.171888	-0.794550	-1.169603	-0.926970
lnRem				
Turkey	-3.381888	-4.222530	-1.476791	-2.367281

Source: Computed by author using e-views 10.

Table 2: Results of ADF and PP Unit Root Test (1st Difference)

	1 ST DIFF.			
	ADF		PP	
	C	C+T	C	C+T
lnGDP				
TR	-4.065535*	-4.115441**	-4.065535*	-4.115441**
lnRem				
TR	-6.065150*	-6.784168*	-3.563700**	-3.443102***

Note: Significance at 1 % is denoted by * and significance at 5 % is denoted by **, while *** denotes 10 % significance. C represents Constant while C+T represents Constant with trend. Turkey has $I(1)$ integration for both variables.

Source: Computed by author using e-views 10.

According to the results of ADF and PP Unit Root tests, Turkey's GDP and remittances series became stationery at first difference so they are adequate and sufficient for Johansen Cointegration Analysis.

For Johansen Cointegration Analysis, it is useful to determine the appropriate lag length. For this purpose, the VAR model was established for two variables. Thus, the length of the lag was determined. The following tables (3 and 4) show the appropriate lag lengths according to different information criteria.

Table 3: Appropriate Lag Length (Turkey)

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	64573.25	16.75114	16.85072	16.77058
1	78.66410	946.3858	12.52384	12.82256	12.58216
2	1.909999	1264.468	12.79651	13.29438	12.89370
3	13.93461*	672.2544*	12.12462*	12.82163*	12.26068*
4	2.632185	852.6707	12.28533	13.18149	12.46027
5	2.964551	1047.020	12.35593	13.45124	12.56975

LR: Likelihood Ratio Criterion, **FPE:** Final Prediction Error Criterion **AIC:** Akaike Information Criterion, **SC:** Schwarz Information Criterion, **HQ:** Hannan-Quinn Information Criterion

Source: Computed by author using e-views 10.

The maximum length was taken as 5 while determining the appropriate lag length. As a result of all information criteria, it has been concluded that the appropriate lag length is 3. The Table 4 shows the results of the Johansen cointegration test, where the lag length is taken as 3.

Table 4: Johansen Cointegration Test (Turkey)

	Trace Statistics		
	Statistics	0.05 Critical Value	Probability
$H_0: r=0, H_1: r=1$	20.97632	18.39771	0.0213
$H_0: r=1, H_1: r=2$	0.063687	3.841466	0.8007
	Max- Eigen Statistics		
	Statistics	0.05 Critical Value	Probability
$H_0: r=0, H_1: r=1$	20.91263	17.14769	0.0135
$H_0: r=1, H_1: r=2$	0.063687	3.841466	0.8007

Source: Computed by author using e-views 10.

When the results of Johansen test of Turkey are examined, it can be claimed that the null hypothesis is rejected. This tells us that there is a cointegration relationship between the variables, in other words, the series move together in the long term. On the other hand, the fact that the series are moving together does not allow us to provide an inference about the causality and causality between the variables. For this reason, a Granger causality analysis between remittances inflows to Turkey and economic growth of Turkey was applied. Table 5 shows the results of the Granger test.

Table 5: Results of Granger Causality Test (Turkey)

DEPENDENT VARIABLE: GDP (TR)		
	Chi-sq	Prob.
REM (TR)	6.565803	0.0871
DEPENDENT VARIABLE: REM (TR)		
	Chi-sq	Prob.
GDP (TR)	7.945571	0.0472

Source: Computed by author using e-views 10.

“ H_0 : Economic growth is not the Granger cause of remittances.” hypothesis is rejected. That means economic growth is the Granger cause of remittances for Turkey. However, “ H_0 : Remittances are not the Granger cause of economic growth.” hypothesis is accepted since

probability value is greater than 5%. In the case of Turkey, there is a unidirectional causality link flowing from economic growth to remittances. Economic growth leads to the flow of remittances into Turkey but remittances flow into Turkey do not cause economic growth.

4. CONCLUSIONS

The study used an annual time series data for the period of 1994-2018 on Turkey. The relationship between economic growth and remittances was analyzed by employing Granger causality and Johansen co-integration tests in the study. GDP is measured in US dollars and it is extracted from the World Bank (WB) website while the remittances also measured in US dollars is obtained from The Global Knowledge Partnership on Migration and Development (KNOMAD) website. In the econometric analysis of the data, Eviews10 econometric package program was used.

According to the results of the Johansen test, it was found that the two variables have a long-term co-integration relationship for Turkey. According to Granger causality test, there is a unidirectional relationship from economic growth to remittances in Turkey. Remittance inflows mostly from developed Western Europe countries -where Turkish originated migrant workers live and work- to Turkey do not cause economic growth. That means more important sources of GDP than remittances may affect economic growth in Turkey. At this point it can be concluded that other foreign exchange sources such as FDI, exportation or sectors like tourism and transportation could be a driving force of Turkey's GDP. This result is supported by the earlier findings of Şakalak (2018) who found that there is not a Granger causality from remittances to economic growth for Turkey.

Glytsos (2005: 470) asserts that migrants in Western Europe countries are not subjected to violent changes of remittance flows, because of the limited exposure of the receiving countries to extreme economic shocks. Most of the Turkish-originated migrants live and work in Western Europe countries such as Germany, France, Belgium and Netherlands. Migration barriers, the duration of migration and migration type are important determinants of remittances inflows to Turkey. Thus, it can be claimed that convenience at labor mobility in EU borders enables Turkish workers to bring Turkey more remittances from Western Europe countries such as Germany, France, Austria and Belgium. The impact of remittances may cause Turkey's economic growth with higher mobility. Economic growth may also effect remittances by the conversion of these remittances into important investments that create employment.

REFERENCES

- Abduvaliev, M. & Bustillo, R. (2019). Impact of remittances on economic growth and poverty reduction amongst CIS countries. *Post-Communist Economies*, 1-22.
- Arı, A. & Özcan, B. (2011). İşçi gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Dinamik panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38, 101-117.
- Aydas, O. T., Özcan, K. M. & Neyaptı B. (2005). Determinants of workers' remittances: The case of Turkey". *Emerging Markets Finance and Trade*, 41(3), 53-69.
- Azam, M. (2015). The role of migrant workers remittances in fostering economic growth: The four asian developing countries' experiences. *International Journal of Social Economics*, 42(8), 690-705.

- Barajas, A., Chami R., Fullenkamp, C., Gapen, M. & Montiel, P. (2009). Do workers' remittances promote economic growth?. International Monetary Fund Working Paper No WP/09/153.
- Bettin, G. and Zazzaro, A. (2012). Remittances and financial development: Substitutes or complements in economic growth?. *Bulletin of Economic Research*, 64(4), 509-536.
- Bird, G. and Choi, Y. (2019). The effects of remittances, foreign direct investment, and foreign aid on economic growth: An empirical analysis. *Rev Dev Econ*. 2019; 00:1-30.
- Carrasco, E. R. and Ro, J. (2007). Remittances and development. E-Book on International Finance and Development, 2007.
- Chami, R., Fullenkamp, C. & Jahjah, S. (2003). Are immigrant remittances flows a source of capital for development?. International Monetary Fund Working Paper No. WP/03/189.
- Dieck-Assad, F. A., Peralta, E. F. & Carbajal-Huerta, E. (2020), Importance of remittances income for Mexico (1995 to 2017). *The International Trade Journal*, 34(1), 74-93.
- Efobi, U., Asongu, S., Okafor, C., Tchamyu, V. & Tanankem, B. (2019). Remittances, finance and industrialisation in Africa. *Journal of Multinational Financial Management*, 49, 54-66.
- Eggoh, J., Bangake, C. & Semedo, G. (2019). Do remittances spur economic growth? Evidence from developing countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28:4, 391-418.
- Feeny, S., Iamsiraroj, S. & McGillivray, M. (2014). Remittances and economic growth: Larger impacts in smaller countries?. *Journal of Development Studies*, 50(8), 1-17.
- Giuliano, P. and Ruiz-Arranz, M. (2009). Remittances, financial development and growth. *Journal of Development Economics*, 90, 144-152.
- Glytsos, N. P. (2005). The contribution of remittances to growth: A dynamic approach and empirical analysis. *Journal of Economic Studies*, 32(6), 468-496.
- Huay, C. S., Winterton, J., Bani, Y. & Matemilola, B. T. (2019), Do remittances promote human development? Empirical evidence from developing countries. *International Journal of Social Economics*, 46(10), 1173-1185.
- Karagöz, K. (2009). Workers' remittances and economic growth: Evidence from Turkey. *Journal of Yaşar University*, 4(13), 1891-1908.
- Kumar, R. R., Stauvermann, P.J., Patel, A. & Prasad, S. (2017). The effect of remittances on economic growth in Kyrgyzstan and Macedonia: Accounting for financial development. *International Migration*, 56 (1), 95-126.
- Majumder, S. C. and Donghui, Z. (2016). Relationship between remittance and economic growth in Bangladesh: An autoregressive distributed lag model (ARDL), *European Researcher. Series A*, 104(3), 156-167.
- Nsiah, C. and Fayissa, B. (2013). Remittances and economic growth in Africa, Asia and Latin American-Caribbean countries: A panel unit root and panel cointegration analysis. *Journal of Economics and Finance*, 37(3), 424-441.
- Nwosa, P. I. and Akinbobola, T. O. (2016). Capital inflows and economic growth in Nigeria: The role of macroeconomic policies. *African Development Review*, 28(3), 277-290.
- Nyeadi, J. D., Yidana, N., Imoro, M. (2014). Remittances and economic growth nexus: Empirical evidence from Nigeria, Senegal and Togo. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(10), 158-172.

- Olaniyan, T. O. (2019). Interactive effects of remittances and financial sector development on economic growth in Nigeria. *Remittances Review*, 4(1), 19-39.
- Piteli, E. E., Buckley, P. J. & Kafouros, M. (2019). Do remittances to emerging countries improve their economic development? Understanding the contingent role of culture, *Journal of International Management*, 25, 1-15.
- Pontarollo, N. & Munoz, R. M. (2018). Temporary and permanent effects of remittances on economic growth in Ecuador. *Journal of International Development*, 30, 533-536.
- Pradhan, G., Upadhyay, M. & Upadhyaya, K. (2008). Remittances and economic growth in developing countries. *The European Journal of Development Research*, 20(3), 497-506.
- Rapaport, H. & Docquier, F. (2005). The economics of migrants' remittances. Discussion Paper No. 153, IZA, Bonn.
- Salahuddin, M. & Gow, J. (2015). The relationship between economic growth and remittances in the presence of cross-sectional dependence. *The Journal of Developing Areas*, 49(1), 207-221.
- Sevinç, H., Bozkurt, E., Künü, S. & Sevinç, D. E. (2016). Ekonomik büyüme ve göç ilişkisi: Gelişmekte olan ülkelere dayalı bir analiz. *International Conference on Eurasian Economies*, 398-403.
- Siddique, A., E., Selvanathan, A. & Salvanathan, S. (2010). Remittances and economic growth: Empirical evidence from Bangladesh, India and Sri Lanka. University of Western Australia Discussion Paper No. 10.27.
- Şakalak, A. (2018). Ekonomik büyüme ile işçi gelirleri arasındaki ilişki: Türkiye örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Williams, K. (2018). Are remittances good for economic growth? The role of political institutions. *Applied Economics Letters*, 25(1), 56-60.

GÖÇÜN MUTFAK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE ETKİSİ “KARS, KAZ GECESİ ÖRNEĞİ”
IMPACT OF MIGRATION ON CULINARY CULTURE “KARS IN KOCAELI, GOOSE
NIGHT EXAMPLE”**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ŞEN**

Giresun Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

ORCID : 0000-0002-2987-8074**Emel EKİNCİ**Yüksek Lisans Öğrencisi, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak
Sanatları BölümüORCID : 0000-0002-3426-4181**ÖZET**

Kars ili Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erzurum-Kars Bölümü'nde yer alan doğuda Ermenistan, batıda Erzurum, kuzeyde Ardahan, güneyde Ağrı ve güneydoğuda Iğdır illeri ile çevrili bir şehirdir. Denizden 1500 – 2000 metre yükseklikte kurulmuş olması ve yazın kısa süreli yağışlar, kışın ise kar yağışının fazlalığı sonucu bol miktarda otlak alana sahiptir. Bu sebeple hayvancılık Kars şehrinde gelişmiştir. Özellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yapıldığı Kars ilinde şehirle özdeşleşmiş durumda olan ve bolca yetiştirilen hayvan çeşitlerinden bir tanesi de kazdır. Kaz kültürü Karşlıların günlük yaşamlarından yemek kültürüne kadar birçok alanda kendini göstermiştir. Şehirde geleneksel yöntemlerle çeşitli kaz yemekleri yapılmakta, bu yemekleri tüketmek amacıyla insanlar birbirlerine misafir olmakta ve bu misafirligi kaz gecesi adı altında bir ritüele çevirmektedirler. Bu çalışma, bir tarım şehri olarak bilinen, iklimi, tarihi güzellikleri, gastronomi potansiyeli ve doğasıyla son dönemde özellikle bir turizm şehri olma yolunda ilerleyen fakat yine de yüksek oranda iç göç veren Kars'a ait kaz yemeklerinin gurbete çıkmış Karşlılar tarafından sohbet ortamında, birbirleriyle kaynaşmak amacıyla tüketildiği kaz gecelerinin ne şekilde, hangi dönemlerde yapıldığı ve önemini ortaya koymak amacıyla Kocaeli ilinde yapılmıştır. Kocaeli ili, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Kars şehri dışında en fazla Karşlı nüfusuna ev sahipliği yapan beş adet kentten bir tanesidir. Çalışma, nitel araştırma kapsamında olup, mülakat ve gözlem yoluyla şekillendirilmiştir. Bu amaçla Kocaeli'nde Gebze, Darıca, İzmit, Dilovası ilçelerinde yaşayan Kars'ta doğmuş ve herhangi bir sebeple bu şehre göç etmiş veya ailesi Karşlı olan kişiler ile kaz gecelerinde görüşülmüştür. Araştırma ile kaz gecelerinin özellikle gurbette yaşayan Karşlılar tarafından farklı dernekler veya cemiyetler yolu ile her yıl birkaç defa yapıldığı, bu gecelerin hemşerilerin birbirleriyle kaynaşmasında etkili olduğu, kendi kültürlerini yaşamak amacıyla bir fırsat olarak değerlendirildiği görülmüştür. Karşlı olup gurbette doğup büyümüş olan vatandaşlar için kendi öz kültürlerini yaşamaları konusunda bir aracılık görevi gördüğü tespit edilmiştir. Kars'ın gastronomi turizmi alanında özellikle kaz geceleri özelinde tanıtılmasının gastronomi odaklı yapılacak planlama ve uygulama çalışmaları ile yakın bir gelecekte yöresel mutfağıyla gastronomi turizminde önünü açacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaz yemeği, kaz gecesi, Kars, gastronomi, göç**ABSTRACT**

Kars is located in the zone of Erzurum-Kars in Eastern Anatolia Region of Turkey. It is surrounded by Armenia in the east, Erzurum in the west, Ardahan in the north, Ağrı in the south and Iğdır in the southeast. It has been established at an altitude of 1500 - 2000 meters from the

sea and has abundant grazing area as a result of short-term rains in summer and heavy snow in winter. For this reason, animal husbandry has developed in the city of Kars. Goose is one of the most abundant animal breeds that are identified with the city in Kars, where cattle and ovine breeding is carried out. Goose culture has shown itself in many areas from the daily life of Kars to food culture. Various goose dishes are made in the city with traditional methods, people are guests to each other to consume these dishes and they turn this hospitality into a ritual called goose night. This research was conducted in Kocaeli province. It shows that Kars, known as an agricultural city, is on its way to become a tourism city recently with its climate, historical beauties, gastronomic potential and nature but still give high levels of internal migration. The goose dishes of Kars are shared by the expat Kars people and it is carried out in order to reveal in what periods they were made and the importance of the goose nights spent to socialize with each other. Kocaeli province, Within the borders of the Republic of Turkey It is one of the five cities that host the most people of Kars except Kars province. The study is within the scope of qualitative research and was shaped through interview and observation. For this purpose, interviews were made with who was born in Kars but living in Gebze, Darıca, İzmit, Dilovası districts of Kocaeli and migrated to this city for any reason or people have family members from Kars at goose nights. With the research, it has been seen that goose nights are made several times each year by the expat people by different associations or societies, that these nights are effective in the fusion of the compatriot and evaluated as an opportunity to live their own culture. It has been determined that though being Kars people it serves as an intermediary for the citizens who were born and raised in expatriate to live their own essence culture. It is anticipated that the introduction of goose nights in the field of gastronomy tourism in Kars will pave the way for gastronomy tourism with its local cuisine in the near future with planning and application studies to be carried out with a focus on gastronomy.

Keywords: Goose dish, goose night, Kars, gastronomy, migration

YÖRESEL TRABZON MUTFAĞINDA TATLILAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH ON DESSERTS IN LOCAL TRABZON KITCHEN**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ŞEN**

Giresun Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

ORCID : 0000-0002-2987-8074**ÖZET**

Karadeniz yemekleri denilince ilk akla gelen şehirlerden bir tanesi de Trabzon'dur. Hemen her yörede olduğu gibi Trabzon mutfak kültüründe de öne çıkan lezzetler bölgenin iklim ve coğrafyasının etkisi aynı zamanda yöre halkının, hammaddeleri kendi yorumlarıyla yorumlaması sonucu ortaya çıkan lezzetlerdir. Trabzon mutfağı denildiğinde genelde karalahana, mısır ve deniz ürünlerinden elde edilen yemeklerden ibaret olduğu halk arasında düşünülmektedir. Nitekim bu düşüncenin temel etkeni olarak mısır ekmeği, kuymak, karalahana çorbası, karalahana sarma, hamsi tava veya buğulama, palamut tava, istavrit tava, tereyağlı alabalık gibi yemeklerin Trabzon dışında daha çok biliniyor olmasıdır. İklimsel özelliklerinden ötürü Trabzon dört mevsim yağış almaktadır. Bu yağış rejimi sebebiyle karalahana ve mısır haricinde de yörede çok fazla çeşit sebze ve meyve yetiştiği gibi sütünden faydalanmak amacıyla da büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Doğal veya yabani olarak yetişen sebze ve meyvelere örnek olarak elma, armut, kokulu üzüm, bal kabağı, kara kabak, Trabzon hurması, fiska, kara dut verilebilir. Bu çalışmada Trabzon mutfağının pek öne çıkmamış veya Trabzon şehri dışında tanınmayan lezzetlerinden olan tatlılarının yapım metotları ve reçeteleri ortaya çıkartılarak tanıtılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Trabzon ilinde kaynak kişilerle mülakat tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen verilere göre Trabzon mutfağının Trabzon dışında bilinir olduğu kadar pek bilinir olmayan tatlılarının var olduğu tespit edilmiştir. Bu tatlılara örnek olarak pepeçura, zumur, hurmalı tart, kukuca, haviçi, mısır unu helvası, Trabzon dondurması, ağuz, kabak sütlacı, malez, kocakarı veya kocaman gerdanı, fındıklı baklava verilebilir. Yöresel olan fakat Trabzon dışında da bilinen tatlılar sarı kurabiye, laz böreği, Hamsiköy sütlacıdır. Yöresel mutfak dendiğinde o yörenin bütün mutfak ürünlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle Trabzon dışında pek bilinmeyen bu tatlıların tanıtılması gastronomi turizmi açısından şehrin tanıtımına katkısı çok büyük önem arz etmektedir. Yöresel yemekler somut olmayan kültürel miras kavramı adı altında değerlendirildiğinden ötürü bu çalışması yapılan tatlıların reçetelerinin gelecek kuşaklara aktarılması çok değerli bir unsurdur. Bu amaçla yani yerel tatların kaybolmaması adına yerel yönetimlerin ve akademisyenlerin öncülük etmesi gerektiği düşünülmektedir. Yerel yönetimlerin desteği ile yapılacak yemek yarışmaları ile bilinmeyen çok farklı yemeklerin ve bu yemeklere ait tariflerin de ortaya çıkartılıp literatüre sokularak kayıt altına alınacağı öngörülmektedir. Akademisyenlerin veya üniversitelerin açacakları "yöresel mutfak araştırma ve uygulama merkezleri" ile de bu amaca katkı sağlayacakları yadsınamaz bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon mutfağı, yöresel mutfak, tatlı**ABSTRACT**

One of the first cities that come to mind when it comes to Black Sea food is Trabzon. The flavors that stand out in Trabzon cuisine culture with the effects of the climate and geography of the region and when the local people interpreting the raw materials with their own comments as in almost every region. When it comes to Trabzon cuisine, it is generally believed that it consists of dishes made from kale, corn and seafood. As a matter of fact, the main factor of this

idea is that the dishes such as corn bread, kuymak, cabbage soup, stuffed cabbage leaves, anchovy pan or steamed, bonito pan, horse mackerel pan, buttered trout are known more outside of Trabzon. Due to its climatic features, Trabzon receives four seasons of precipitation. Due to this precipitation regime, besides cabbage and corn, many kinds of vegetables and fruits are grown in the region, and cattle breeding is carried out in order to benefit from milk. Examples of naturally or wildy grown vegetables and fruits are apples, pears, scented grapes, squash, black squash, persimmon, Fıska, black berry. In this study, it is aimed to introduce the desserts of Trabzon cuisine, which are not very prominent, or the flavors that are not known outside the city of Trabzon, by revealing their methods and recipes. According to the data obtained, it has been determined that Trabzon cuisine has some desserts that are not known too much outside of the trabzon. Examples of these desserts are pepecura, zumur, persimmon tart, kukuca, havici, corn flour halva, Trabzon ice cream, aguz, zucchini rice pudding, malez, kocakarı or kocaman neck, baklava with nuts. Desserts, which are local but also known outside of Trabzon, are yellow cookies, laz pastry, Hamsiköy rice pudding. When it comes to local cuisine, all the kitchen products of that region should be evaluated. The introduction of these desserts, which are not known outside Trabzon, is very important for the promotion of the city in terms of gastronomy tourism. Since local dishes are considered under the concept of intangible cultural heritage, it is a very valuable factor to transfer the recipes of this dessert to future generations. For this purpose, it is thought that local administrations and academicians should lead the way in order not to lose local tastes. It is envisaged that many different dishes that are not known with the food contests to be held with the support of local governments and the recipes of these dishes will be revealed and recorded in the literature. It is an undeniable fact that academicians or universities will contribute to this purpose with “local cuisine research and application centers”.

Keywords: Trabzon cuisine, local cuisine, dessert,

“EVERYTHING IS VOLUNTARY”: AN ASSESSMENT OF ROBERT NOZICK**SIMI JOSEPH**

Research Scholar

School of International Relations and Politics

Mahatma Gandhi University, P.D Hills, Kottayam, Kerala, India

ORCID : 0000-0002-7840-6508**ABSTRACT**

Robert Nozick is one of the significant figures of liberation traditions of political theory and has had a profound motivation upon new right notions and views. He brought about the idea of “Everything is voluntary” which was a breakthrough in the existing notions of justice till date. He expects the society to take this idea of rights differently, that it should be distributed independent of an individual’s conception of the good, because, at the end of the day, people might not necessarily agree on each other’s conceptions of the good. By stating this Nozick expressed a robust disagreement to any sort of patterned theories of justice. Nozick exemplifies this patterned theory of justice using John Rawls’s “Difference Principle”, which he considers as an “inherently wrong” one, for it is a violation of people’s rights despite which he introduces his innovative “Entitlement Theory of Justice” as a solution. Nozick claims distribution just depends upon how it comes out and not by how things are distributed. Nozick posed a challenge to the existing notions of justice through his theory. This paper attempts to analyse “Liberty Upsets Patterns” in Nozick theory of justice and its contributions to the society.

Keywords: Justice, Distribution, Entitlement, Good, Rights

**KLASİK ARAP EDEBİYATINDA ETİK BİR DEĞER OLARAK TEVÂZU
KAVRAMI VE İÇERİĞİ**CONCEPT AND CONTENT OF HUMILITY AS AN ETHICAL DIGNITY IN CLASSICAL
ARABIC LITERATURE**Rıfat AKBAŞ**Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Tuşba, VanORCID : 0000-0002-8533-3335**ÖZET**

En genel tabiriyle tevâzu, kendi eksikliklerinin olduğunu kabullenerek her konuda en iyi olduğu hissiyatını terk etmek, sahip olduklarından hoşnut olmak, yeri geldiğinde hata yaptığını söylemekten çekinmemek, yapılan her hizmete teşekkürle karşılık vermek, öğrenme ve öğretmeye açık olmak şeklinde tanımlanabilir. Bu yüzden tevâzu bir kişide bulunması gereken en güzel hasletlerin başında gelmektedir. Öyle ki aşırı rahatsız edici ve itici olan kibir ve böbürlenmenin karşıtı olarak tevâzunun evrensel bir değere mazhar olduğu söylenebilir. Gerek din bilginleri gerek filozoflar gerekse sanat erbapları tarafından övülen bu hasletin ürünleri ise sevgi, saygı ve muhabbetir. Öte yandan tevâzu, benliğin olması gerekenden daha fazla alçaltılması olarak algılanmamalıdır. Zira tevâzudaki temel ölçüt, kişinin kendi haddinin farkında olması kadar, coğrafyasına, kimliğine, inancına, rengine ve bulunduğu konuma bakmadan diğer insanları sevmesi ve onların hak ve hukuklarına samimiyet ve içtenlikle saygı göstermesidir. Bu anlamda tevâzu, sevgi, saygı, şefkat, merhamet ve samimiyet gibi değerleri de içinde barındırmakta ve insana hem kendisini hem de başkalarını en güzel şekilde tanıma fırsatı vermektedir.

Kadim medeniyetlerde önemli şahsiyetler tarafından irdelenmeye çalışılan bu haslete, klasik Arap edebiyatında doğrudan ve dolaylı olarak yer verilmiştir. Elbette ki Câhiliye ve İslâm sonrası döneme ait birçok şairin kasidelerinde savaş, savaş aletleri, yiğitlik, at, deve, eski konak yerleri, ağıt, övgü ve yergi gibi unsurlar daha fazla göze çarpmaktadır. Ancak bir takım şairler tarafından bir övünç vesilesi olarak görülen tevâzunun, bazen bir iki beyitle dile getirildiği bazen de bir kasidenin tüm temasını oluşturacak şekilde ele alındığına da rastlanılmaktadır. Binaenaleyh bildiride, klasik Arap edebiyatında tevâzu kavramı ve içeriğine yönelik bilgi ve bulgulara, başta temel edebî kaynaklara müracaat edilerek yer verilecektir. Konunun asıl hedefinin vurgulanması özelinde bazı Arap olmayan şahsiyetlerin açıklamalarına da ayrıca dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Etik Değerler, Klasik Arap Edebiyatı, Şiir, Tevâzu, Mütevizlilik**ABSTRACT**

In its most general terms, humility can be defined as abandoning the feeling that it is the best in everything by acknowledging that it has its own shortcomings, being content with what it has, not being afraid to say that it has made mistakes when it is necessary, responding to every service with Thanks, being open to learning and teaching. That's why undoubtedly, humility is one of the most beautiful characters that a person should have. It can be said that it has a universal dignity as opposed to arrogance and boasting, which are so disturbing and repulsive. The product of this condition, praised by both religious scholars, philosophers and art scholar, is love, respect and fondness. On the other hand, humility should not be perceived as the lowering of the self-respect than it should be. Because the main criterion in humility is to love

other people regardless of their geography, identity, belief, color and location, and to respect their rights and law with candor and sincerity, as well as being aware of their self-respect. In this sense, humility includes values such as love, respect, compassion, tenderness and sincerity, and gives people the opportunity to know themselves and others in the best way.

This situation, which is tried to be examined by important figures in ancient civilizations, has been included directly and indirectly in classical Arabic literature. Of course, many poets belonging to the ignorance and the post-Islamic era, the elements such as war, war tools, bravery, horse, camel, old mansions, lament, praise and satire are more prominent. However, it is also seen that modesty, which is seen as a pride by some odes, is sometimes expressed in a couple of couplets, and sometimes it is handled in a way that constitutes the whole theme of an ode. Consequently, information and findings regarding the concept and content of humility in classical Arabic literature, primarily by using basic literary sources will take place in the statement. Special emphasis will also be given to the explanations of non-Arab personalities, with particular emphasis on the main goal of the subject.

Keywords: Ethical Dignity, Classical Arabic Literature, Poetry, Humility, Modesty

GİRİŞ

Tevâzu kavramı Arapçada kök harflerine iki ek almış تواضع fiilinin تَوَاضَعٌ şeklindeki mastarından alınarak olduğu gibi Türkçede kullanılmaktadır. İsm-i fail kipi olan مُتَوَاضِعٌ sözcüğü de Türkçeye uyarlanarak geçmiştir. Sadece Arap alfabesinde bulunan dâd (ض) harfinin sesletimi Türkçede genelde keskin Z harfi ile yapıldığı için gerek tevâzu gerekse mütevâzı sözcüklerindeki dâd harfi de keskin Z ile okunur. Ayrıca Arapçada “paralellik” ve “denklik” anlamına gelen توازي fiilinin المتوازي şeklindeki ism-i failiyle karıştırılması için Türkçede mütevâzı (ı harfi ile) yazılması uygun görülmüştür. Bu yüzden kelimenin mütevâzî şeklinde (i harfi ile) okunup yazılması yanlış addedilmiştir. Sözlükte genellikle kibrin karşıtı olarak ele alınan *tevâzu* kavramı (İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, 1376/1956: III, 440), Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed et-Tehânevî (ö. 1158/1745’ten sonra) tarafından aza rıza gösterme, halkın ağır saldırılarını görmezden gelme, benliğini küçük bilme, hatta evden çıkıldığı vakit karşılaşılan herkesin kendisinden daha faziletli olduğu yönünde bir hissiyata sahip olma şeklinde tanımlanmıştır (et-Tehânevî, 1996: I, 523).

Kurân-ı Kerîm’de doğrudan tevâzu kavramının geçmediği (Demir, 2010: 6, 31) ama her yönüyle bu kavramın içeriğiyle örtüştüğü birçok âyet bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamberin tevâzu sahibi olduğu Âl-i İmrân suresinin 159. âyetinde فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَهْتُمْ أَضْعَافًا مُّضَاعَفِينَ الْقُلُوبَ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَتَنَازَلْ لَهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ “Ey elçim sen onlara (sahabeye) sırf Allah’ın lutfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, işlerinde onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Âl-i İmrân, 3/159) şeklinde dile getirilmiştir. Hz. Lokmân’ın oğluna “İnsanları küçümseyip onlara karşı suratını asıp yüzünü çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; şüphesiz ki Allah kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez.” (Lokmân, 31/18) dediği ve tevâzunun güzelliğini kibrin çirkinliğini anlatarak ortaya koymaya çalıştığı aktarılır. Öte yandan Furkân suresinin 63. âyeti insanoğlunun yeryüzündeki yürüyüşünün niteliği ile bu yürüyüş esnasında karşılaştığı irili ufaklı sataşmaları وَعِبَادَ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا “Rahman olan Allah’ın kulları, öylelerdir ki, yeryüzünde mütevâzıca yürürler. Cahiller onlarla muhatap olduklarında “selam” deyip (geçerler.)” şeklinde ele alarak (Furkân, 25/63) bu konuda evrensel bir değere işaret eder.

Hız. Peygamberin, “Allah, birbirinize karşı mütevazı davranmanız hususunda bana vahiy gönderdi. Kesinlikle birbirinize karşı böbürlenmeyin” şeklindeki uyarısı da özelde sahabeyi genelde ise her Müslümanı tevâzuya teşvik etmektedir (İbn Asâkir, 1413/1993: 9).

Hız. Ali'nin şu açıklaması da bu manada önem arz etmektedir. “*Cehenneme girecek olan birisini görmek istiyorsanız, kendisi oturmuş ve etrafında da (korkudan) ayakta bekleyenlerin olduğu bir kişiye bakmanız yeterli.*” (el-Gazzâlî, 1432/2011: VI, 524).

Sâsânî Hümümdarı Enûşirvân'ın (ö. 579) veziri Burzicemher'in tevâzuyu, haset edilemeyen bir nimet, kibri de sahibine asla merhamet edilmeyen bir bela olarak gördüğü nakledilmiştir (el-İsfahânî, 1400/1980: 197).

Öte yandan tevâzuya belli bir sınır çizildiği, başka bir ifadeyle her söz ve davranışın tevâzu kavramıyla nitelenemeyeceği hususunda bir takım uyarı niteliğinde açıklamalar da yapılmıştır. Bu anlamda kişinin gereğinden fazla mütevazılık göstermesi veya tevâzuyu tabiri caizse sipariş üzerine göstermesi asla bu kavramın içeriği ve gerçek anlamıyla örtüşmemektedir. Bu yüzden tevâzunun dengeli ve ölçülü olmasına özen gösterilmelidir. Hız. peygamberin طوبى لمن تواضع في غير متواضع غير متواضع وذلي من غير مسكنة “*Ne mutlu zillete ve zavallılık pozisyonuna düşmeyecek şekilde tevâzu gösterene*” (İbn Ebi'd-Dünyâ, ts: 134, 135) tarzındaki açıklaması bu durumu en güzel hatlarıyla özetlemektedir. Ünlü İslâm düşünürü Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) العلم أن هذا الخلق كسائر الأخلاق له طرفان وواسطة، فطرفه الذي يميل إلى الزيادة يسمى تكبرا، وطرفه الذي يميل إلى النقصان يسمى تخاسسا ومذلة، والوسط يسمى تواضعا “*Tıpkı diğer huylar gibi bu tevâzu huyunun da iki tarafı ve bir orta yönü bulunmaktadır. Fazlalığa eğilimli olan taraf tekebbür, noksanlığa eğilimli olan taraf tahassüs ve zillet olarak adlandırılır. (Bu iki tarafın) orta yoluna ise tevâzu denir.*” (el-Gazzâlî, 1432/2011: VI, 572). şeklindeki açıklaması da yukarıda hadisin şerhi mahiyetindedir.

“Dilencinin tevâzusu zaten huyudur” (Kınalızâde Ali Çelebi, 2007: 108; Durak, 2012: 424). diyen “Ahlâk-ı Alâî” adlı kitabın yazarı Osmanlı âlimi Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) tevâzunun başka bir boyutuna işaret etmiştir. Bu da, kimliği ve statüsü ne olursa olsun başkalarına gösterilen alçak gönüllülüğün bilinç ve farkındalıkla birliktelik etmesi gerektiğini gösterdiği gibi zorunlu şartlar altında sergilenen tevâzunun bir kıymeti harbiyesinin olamayacağını da göstermektedir. Bu anlamda Prof. Dr. Hayati Hökekleli tevâzu ve alçak gönüllülüğün bir küçümseme olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurguladıktan sonra şöyle der: *Tevâzu ne olduğunu bilmemek değil, ne olmadığını bilmek ya da kabul etmektir. Bu, ne olursa olsun, neye sahip olursa olsun hiçbir zaman Tanrı gibi kusursuz olamayacağını bilen insanın erdemidir*” (Hökekleli, 2007: 115).

Tevâzu kavramı ve içeriğinin âyet ve hadisler doğrultusunda izah edilmesi ciltler dolusu kitaplara sığmayacağı gerçeğinden hareketle bildiride sadece âyet ve hadis dışındaki edebî kaynaklarda bu kavram ve içeriği ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak dile getirilen söylem ve tespitler aktarılmaya çalışılacaktır.

1. KLASİK ARAP EDEBİYATINDA TEVÂZU VE İÇERİĞİNE DAİR SÖYLEMENLER

1.1. Tevâzu ve İçeriğine Yönelik Doğrudan Söylemler

Tevâzu sözcüğü ve türevlerini kullanarak alçak gönüllülüğü etik bir değer olarak ön plana çıkartan birçok Müfessir, muhaddis, eleştirmen, şair ve edip bulunmaktadır. Örneğin şair ve eleştirmen İbn Vekî' et-Tinnîsî (ö. 393/1003)

إنَّ التواضع نعمة جهلت وأغفلها الحسدُ / والكبرُ داءٌ ليس يرحم منه صاحبه أحدٌ

“*Tevâzu, hasedin unutturduğu ve kıymeti bilinmeyen bir nimettir. Kibir (ise) sahibinin hiç kimseye merhamet etmediği bir hastalıktır*” (İbn Vekî' 1435/2014: 24).

Bu beyitte bireyi kendini kusursuz bulma psikolojisinden kurtaracak olan tevâzu ve karşıtı olan kibir birlikte ele alınmış, “her şey zıddı ile bilinir” yaklaşıma dikkat çekilerek her iki hasletin daha fazla açıklanmasına imkân tanınmıştır.

Ünlü Arap şairi ve filozofu Ebü'l-Alâ' el-Maarrî (ö. 449/1057) yaklaşık on bir bin beyitten oluşan “el-Lüzûmiyyât” adlı divanında şöyle der:

تواضع إذا ما رزقت العلاء / فذلك مما يزيد الشرف

“Üstün olmakla rızıklandığın zaman (Allah seni başkalarından daha imtiyazlı kıldığında) mütevâzı ol. Çünkü tevâzu saygınlığı artırır” el-Maarrî, ts: II, 116).

Burada tevazu, nefis tarafından tetiklenen üstünlük baskısına karşı bir mücadele yöntemi şeklinde değerlendirilerek rütbe, mevki ve makamın büyüklüğü, servetin bolluğu, fiziksel güzellik, hatta bilgi birikimi gibi birçok sebeple bireyde oluşan bencillik duygusunu dizginlemedeki rolü ön plana çıkartılmıştır. Bunun neticesinde ise kişinin değer ve saygınlığının artacağı vurgusu yapılmıştır.

Hicri sekizinci yüzyılın ortalarında vefat ettiği söylenen İbn Yusuf ez-Zerzârî el-Kutbî de bu kavramın karşılığı ve getirisini, içinde teşbih sanatını çokça kullandığı şu beyitle açıklamaya çalışmıştır:

تواضع تكن كالنجم استبان لناظري / على صفحات الماء وهو رفيع
ولا تك كالدخان يرفع نفسه / إلى طبقات الجو وهو ضيق

“Mütevâzı ol ki, yükseklerde olduğu halde su yüzeyinde görünen yıldız gibi olasın. Sakın ha! Alçaklarda olduğu halde kendisini gökyüzü katmanlarına çıkararak duman gibi olmayasın” (İbn Hacer el-Askalanî, 1349: IV, 378).

Aslında şair, kişilerarası ilişkileri belirlemede etkili olan tevâzunun, kişinin manevi değerini sağlıklı bir iletişim neticesinde yükselteceğini belirtmekte, buna mukabil bulunduğu ortamın farklılıklarını önemseyip bencilliğin dürtmesiyle zorlama denilebilecek bir üstünlük göstergesinin ters etki yapacağı ve böylece sahibinin manevi değerini düşürebileceğini muhteşem benzetme ve betimlemeler yaparak anlatmaya çalışmaktadır.

Hadis ve fıkıh âlimi İbn Hibbân (ö. 354/965) özellikle edebî ve ahlâkî mevzuların âyet, hadis ve şiirlerle ele aldığı “Ravzâtü'l-'Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fuzalâ” adlı eserinin ذكر الحث على لزوم التواضع ومجانبة الكبر şeklindeki başlığı altında tevâzu erdemini detaylı bir şekilde irdeledikten sonra şu beyitlere yer verir:

ولا تمش فوق الأرض إلا تواضعاً / فكم تحتها قوم هم منك أرفع

“Yeryüzünde ancak tevâzu ile yürü. Zira senden daha üstün konumda olan birçok kişi onun altında bulunmaktadır” (İbn Hibbân, 1374: 59-62).

وكفى بمثلهم التواضع رفعةً / وكفى بمثلهم العلو سفالا

“Tevâzuya bürünene yükseklik, kibre bürünene ise alçaklık yeter” (İbn Hibbân, 1374: 62).

Coğrafyacı, tarihçi ve edip Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229) Halil b. Ahmed el-Kâdî'ye (ö. 379/988) şu beyitleri dayandırır:

ليس التطاول رافعاً من جاهل / وكذا التواضع لا يضرب بعاقلي
لكن يراؤ إذا تواضع رفعةً / ثم التطاول ما له من حاصل

“Uzamaya (üstünlük taslamaya) çalışmak cahili yükseltmediği gibi alçak gönüllülük de akıl sahibine zarar vermez. Sonra üstünlük taslamanın cahile bir getirisi olmadığı halde tevâzu akıl sahibinin şanını yüceltir” (Yâkût el-Hamevî, 1993: III, 1273).

Ayrıca klasik Arap edebiyatı incelendiğinde doğrudan tevâzu sözcüğüyle dile getirilmiş ve birçok edip ve şaire nispet edilmiş anlamlı ve veciz ifadelerle karşılaşılacaktır. “Tevâzuda izzet vardır”, “kişinin mütevazılığı saygınlığının bir göstergesidir”, “kişinin adabı tevâzusudur”, “kişi tevâzuyla yükselir ve lider olur” şeklindeki söylemler buna örnek olarak verilebilir (Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, 1388/1968: V, 569, 578, 580).

Aslında bu tür beyitlerde geçen tevâzu kavramıyla vurgulanmak istenen erdemler silsilesi şu şekilde açıklanabilir: Kişinin, tevâzu elbisesine bürünerek, sosyal ilişkilerde müsamahakâr ve sabırlı davranarak etrafına güler yüzlülüğü ve hoşnutluğu dağıtması tevâzunun en belirgin kazanımlarındandır. Bununla birlikte sade yaşam, yumuşak huyluluk, kabalıktan ve kibirden uzak durarak insanları hakir görmeme, yeri geldiğinde cömert olma, iyilikten sonra asla başa kakmama, haset ve nifaktan uzak durma, başkalarını içtenlikle takdir edebilme, diline hâkim bir şekilde susmayı ve dinlemeyi başarabilme, gerçek zenginliği bilgi ve hikmette arama ve en önemlisi Allah’a ve insanlara karşı haddini bilerek tüm davranışlarında ifrat ve tefritten kaçınarak mutedil olma tutkusu tevâzu kavramıyla vurgulanmak istenen erdemlerdir.

1.2. Tevâzu ve İçeriğine Yönelik Dolaylı Söylemler

Klasik Arap edebiyatında tevâzu kavramı ve içeriğine yönelik bir takım açıklamalar başka etik değerler üzerinden de yapılmıştır. Örneğin İslâm öncesi dönemde yaşamış şairlerden olan el-Edbat b. Karî‘ es-Sa‘îdî, tevâzuyu “kanaat” ve “saygı” perspektifinde değerlendirerek şöyle der.

وَأَقْنَعُ مِنَ الْعَيْشِ مَا أَتَاكَ بِهِ / مَنْ قَرَّ عَيْنًا بِعَيْشِهِ نَفَعَهُ
قَدْ يَجْمَعُ الْمَالَ غَيْرُ أَكْلِهِ / وَيَأْكُلُ الْمَالَ غَيْرُ مَنْ جَمَعَهُ
لَا تُهِنُ الْفَقِيرَ عَلَّكَ أَنْ / تَخْشَعَ يَوْمًا وَالذَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ

“Hayatın sana getirdiklerine razı ol. Zira hayatından memnun olan fayda görür. (Görmüyor musun) bazen yemediği halde mal toplayan, toplamadı halde mal yiyenleri. Sakın fakiri hor görmeyesin. Gün gelir zaman onu yükseltir sen ise alçalırsın.” (İbn Kuteybe, 1377/1958: I, 370).

Muallaka şairlerinden olan Züheyr b. Eb‘i Sülma (ö. 609) insanlarla olan münasebete dikkat çekerek her zaman uzlaşıcı bir tavır takınmanın önemini

وَمَنْ لَا يُصَانَعُ فِي أُمُورٍ كَثِيرَةٍ يُضْرَسُ بِأَنْيَابٍ وَ يُوَطَّأُ بِمَنْسَمٍ

“Kim birçok işinde idareci davranmazsa hem dışlenir (çekiştirilerek arkasından konuşulur) hem de üstüne basılarak ezilir (itibar kaybı yaşar)” şeklinde açıklarken idareci ve hoşgörülü olmanın önemine dikkat çekmekte ve bu yaklaşımını

وَمَنْ يَكُ ذَا فَضْلٍ فَيُخَلُّ بِفَضْلِهِ عَلَى قَوْمِهِ يُسْتَعْنَى عَنْهُ وَ يُذَمِّمُ

“Fazilet sahibi birisi bulunduğu kavmi arasında bencillik yaparsa ondan yüz çevrilir ve yerilir” beytiyle tekrardan vurgulamaktadır (A‘lem eş-Şentemerî, 1400/1980: 26-29).

Aynı şekilde şair, insanlara kendi bedenleri daha doğrusu fiziki özellikleri üzerinden kıymet biçilmemesi gerektiğini kendine has bir üslûpla dile getirerek şöyle der:

لِسَانُ الْفَتَى نَصْفٌ وَنَصْفٌ فَوَادُهُ / فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صُورَةُ اللَّحْمِ وَالدَّمِ

“Bir kişinin yarısını dili diğer yarısını da yüreği teşkil etmektedir. Gerisi zaten et ve kemikten ibarettir” (A‘lem eş-Şentemerî, 1400/1980: 29).

Burada bir yandan fiziksel özellikler üzerinden tevâzuya işaret edilmişken diğer yandan kişi veya kişilerde dış görünüşün değil akıl, bilgi ve hikmetin sorgulanması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu manada Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009)

أزِيدُ فِي عِلْمِي وَفِي حِكْمَتِي / وَ قِيمَةَ الْإِنْسَانِ مَا يَعْلَمُهُ

“İlmimi ve hikmetimi arttırmaya çalışıyorum. Çünkü insanın kıymeti bildikleridir” der. O, söylene gelen şiirleri daha çok mana ve konu üzerinden bir araya getiren Dîvânü'l-Me‘ânî alı eserinde de fiziksel özelliklerin akıl ve bilgiyle asla mukayese edilemeyeceğini Câhiliye dönemi şairlerinden olan Mübeşşir b. Hüzeyl el-Fezârî'nin diliyle şu şekilde aktarır:

وَلَا خَيْرَ فِي طُولِ الْجُسُومِ وَعَرَضِهَا / إِذَا لَمْ تَزُنْ طُولَ الْجُسُومِ عَقُولُ

“Bedenin ağırlığını akıl tartmadıkça uzun ve geniş olmasında bir hayır yoktur” (Ebû Hilâl el-Askerî, 1400/1979: 202; 1414/1994: I, 89).

Öte yandan söz konusu beyitlerde “Entelektüel tevazu” şeklinde tanımlanan (Büyüksevindik, 2018: 16) başka bir haslete de işaret bulunmaktadır. Çünkü kişinin sahip olduğu bilgisinin sınırlı olduğu, düşüncelerini beğenmişlik edasıyla değil saygı çerçevesinde muhatabına ifade etmesi de tevâzunun en belirgin özelliklerinden sayılmıştır.

Yine İslâm öncesi dönemde yaşayan Hristiyan Arap şairi Adî b. Zeyd b. Hammâd el-İbâdî (ö. 600), yaklaşık elli beyit olan uzun kasidesinde kibir ve gururu fanilik ve ölüm üzerinden değerlendirerek dolaylı olarak alçak gönüllülüğe şöyle işaret eder:

لَيْتَ شِعْرِي كَيْفَ أَنْتَ إِذَا مَا دُرُّ فِي حُرِّ وَجْهِكَ الْكَافُورُ
رَحِمَ اللَّهُ مَنْ بَكَى لِلخَطَايَا كُلِّ بَاكِ فَذَنْبُهُ مَغْفُورُ
أَيُّهَا الشَّامِتُ الْمُعَيَّرُ بِالذَّهْرِ أَنْتَ الْمُبِرُّ الْمَوْفُورُ
أَمْ لَدَيْكَ الْعَهْدُ الْوَثِيقُ مِنَ الْإِيَّامِ بَلْ أَنْتَ جَاهِلٌ مَعْرُورُ
أَيُّنَ كِسْرَى، كِسْرَى الْمُلُوكِ أَنْوَشْرُونَ أَمْ أَيُّنَ قَبْلَهُ سَابُورُ

“O özgür yüzüne Kâfur (bitkisinin kokusu) serpildiğinde kendini nasıl hissedeceğini bilmek isterdim. Günahlarına ağlayana Allah merhamet etsin. Şüphesiz ki (tevbe eden) her ağlayanın günahı affolunur. Ey zamanla (kaderle) alay eden ve ayıplayan! Gerçekten sen eksiksiz ve kusursuz musun? Ya da (sayılı) günlerinle sağlam bir anlaşman mı var? Hayır! Aksine sen cahil ve mağrursun. Nerede kralların Kisrâ'sı Enûşîrvân? Ya da nerede ondan önce yaşayan Sâbûr?” (Adî b. Zeyd el-İbâdî, 1385/1965: 86-92; İbn Sellâm el-Cumahî, 59; Şevki Dayf, 1960: 393).

Tevâzuya, konumu ne olursa olsun başkalarına içtenlikle gösterilen saygı üzerinden değinen meşhur dil ve edebiyat âlimi Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (ö. 175/791) bin iki yüz küsur yıllık şu beyitleri de en güzel örnektir:

وَمَا النَّاسُ إِلَّا وَاحِدٌ مِنْ ثَلَاثَةِ شَرِيفٍ وَمَشْرُوفٍ وَمِثْلِي مُقَاوِمُ
فَأَمَّا الَّذِي فَوْقِي فَأَعْرِفُ فَضْلَهُ وَأَلْزَمُ فِيهِ الْحَقَّ وَالْحَقُّ لَازِمُ
وَأَمَّا الَّذِي دُونِي فَإِنْ قَالَ صُنْتُ عَنْ مَقَالَتِهِ نَفْسِي وَإِنْ لَمْ لَأَيْمُ
وَأَمَّا الَّذِي مِثْلِي فَإِنْ زَلَّ أَوْ هَفَا تَفَصَّلْتُ إِنَّ الْفَضْلَ بِالْعَزِّ حَاجِمُ

“İnsanlar şerif (üstün olan), meşrûf (başkalarından herhangi bir anlamda daha düşük bir pozisyonda bulunan) ve emsal (başkalarıyla aynı konumda bulunan) olmak üzere üç kategoriden birinde yer alırlar. (Herhangi bir açıdan) benden üstün olanın değerini itiraf edip hakkını teslim ederim ki bu olması gerektir. Benden daha aşağı bir konumda olanın, kınayıcıların kınamasına ve nefsimin ilgisiz kalmamı istemesine rağmen (onların da haklarına

riayet ederim). Benimle emsal olanlara gelince, hakkımda hataya düşmeleri ya da olumsuz davranmalarına bakmadan onları da kendime tercih ederim. Çünkü başkalarına verdiğiniz değer sizin de saygınlığınızı artırır” (Halil b. Ahmed, 1393/1973: 21; Ebû Hilâl el-Askerî, 1414/1994: I, 131; Yâkût el-Hamevî, 1993: III, 1268; el-Mâverdî, 1434/2013: 406).

Tevâzu ve içeriğine yönelik önemli tespit ve açıklamalardan bulunan diğer bir edip, Abbâsî dönemi şairlerinden olan ve Ebü'l-Atahiye olarak bilinen Ebû İshâk İsmâîl b. el-Kâsım (ö. 210/825) dir. Sahip olduğu fikirlerin, yaşadığı dönemin dünya ve eğlenceye aşırı düşkünlüğün görüldüğü bir hayat felsefesine karşı bir tepki olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır (Erol Ayyıldız, 1994: 294). Ölümü hatırlama, ahirete hazırlanma, başka bir deyişle zühd şiirlerinin gerçek kurucusu ve bu şiirleri nihaî şekle kavuşturan Ebü'l-Atahiye (Metin Parıld, 2007: 170), insanı kibirden uzaklaştırmaya yönelik bolca şiir kaleme almıştır. Nitekim kendisi kibirli bireylere şaşırdığını oldukça anlamlı dize ve muhteşem temsillerle şöyle dile getirir:

يا عجباً للناس لو فكروا / وحاسبوا انفسهم ابصروا
وعبروا الدنيا الى غيرها / فانما الدنيا لهم معبر
لا فخر الا فخر اهل التقى / غدا اذا ضمهم المحشر
ليعلمن الناس ان التقى / والبر كانا خير ما يدخر
عجبت للانسان في فخره / وهو غدا في قبره يقبر
ما بال من اوله نطفة / وجيفة اخره يفجر

“Hayret (şu kibirli) insanlara! Eğer (hakkıyla) düşünüp nefis muhasebesi yapsalar mutlaka gerçekleri görürlerdi. Kendilerine geçici bir güzergâh olmasına rağmen dünyayı dünya haricinde değerlendiriyorlar. Hâlbuki mahşer onları bir araya getirdiğinde gerçek gurur muttakilerin gururu olacaktır. Şüphesiz ki insanların takva ve iyiliği en güzel azık bellemeleri gerekir. (Bu yüzden) ben yarın kabre uzatılacak insanın kibrine anlam veremiyorum. Başlangıcı bir müfte sonu ceset olanın derdi ne acaba?” (Ebü'l-Atahiye, 1406/1986: 178; Muhammed b. Yezîd el-Müberred, 1418/1997: II, 10).

Ebü'l-Atahiye, insanların gururlarına bir anlam veremediğini ve nefisini son derece hakir gören şu dizelerinde de zühde ve tevazuya işaret etmiştir:

إلهي لا تُعَذِّبني فَإني / مُقِرُّ بِالذِّي قَد كَانَ مِنِّي
فَمَا لي جِبَلَةٌ إِلَّا رَجَائِي / بِعَفْوِكَ إِن عَفَوْتَ وَحَسَنَ ظَنِّي
فَكَمْ مِن رَّأْيَةٍ لِي فِي الخَطَايَا / وَأَنْتَ عَلَيَّ ذُو فَضْلٍ وَ مِنِّي
إِذَا فَكَّرْتُ فِي نَدْمِي عَلَيْهَا / عَضَضْتُ أَنَامِلِي وَ قَرَعْتُ سَنِّي
أَجُنُّ بِرَهْرَةِ الدُّنْيَا جُنُونًا / وَأَقْطَعُ طَوْلَ عَمْرِي بِالتَّمَنِّي
وَلَوْ أَنِّي صَدَقْتُ الرَّهْدَ عَنْهَا / قَلْبِي لِأَهْلِهَا ظَهَرَ المَجَنِّي
يَظُنُّ النَّاسَ بي خَيْرًا / وَ إِنِّي لَشَرُّ الخَلْقِ إِن لَمْ تَعْفَ عَنِّي

“Ey Allahım! Bana azap verme. Elbette ki ben yaptığım (kusur ve günahlarımı) itiraf ediyorum. Sen bağışlarsan ki bunu arzulamaktan başka çarem yok ve bu hüsnü zannımdır. Ne kadar çok yanlış ve hataya düştüm, ama sen bana karşı ihsan ve lütufta bulundun. Bu hatalarım karşısında pişmanlığımı düşündükçe turnaklarımı yiyor, dişlerimi sıkıyorum. Dünya nimetlerine mecnunum ve tüm ömrümü temennilerle geçiriyorum. Ondan uzaklaşmada sadık olsaydım, (dünya ve) dünyadakilere sırtımı çevirirdim. İnsanlar hakkımda iyi düşünüyorlar, fakat affetmediğin sürece ben yaratılmışların en kötüsü (olduğumu biliyorum).” (Parıld, 2007: 176).

SONUÇ

Kişinin kendi eksikliklerinin farkında olarak konumları ne olursa olsun insanlarla olan ilişkilerinde mutedil davranıp asla bencillik ve kibir yapmaması olarak değerlendirilen tevâzu bir kişide bulunması gereken en güzel erdemlerden sayılmıştır. Ayrıca gurur ve kibrin zıttı olan tevâzu din bilginleri, filozoflar ve sanat erbapları tarafından övülmüş ve saygınlığın en temel unsuru kabul edilmiştir. Bununla birlikte aşırı alçak gönüllük ya da karşısındaki kişinin mevki ve makamına yönelik gösterilen tevâzu şekli yerilmiş ve bu manada tevâzuya ifrat ve tefrite kaçmadan orta bir yol çizilmeye çalışılmıştır.

Geçmiş çok eski zamanlara dayanan medeniyetlerde Tevâzu ve içeriği hakkında muteber açıklamaların yapıldığı muhakkaktır. Nitekim klasik Arap edebiyatında söz konusu kavram ve içeriğine yönelik doğrudan ve dolaylı olarak oldukça geniş bir perspektifte yer verilmiştir. Başta Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler olmak üzere pek çok yönetici, din bilgini, edip ve şair tarafından irdelenen bu kavramın özellikle samimiyetten yoksun ve içi boş tavırlarla uzaktan ve yakından bir alakasının olmadığı defalarca vurgulanmıştır. Bu yapılırken bazen tevâzu sözcüğü ve türevleri doğrudan kullanılmış bazen de sevgi, saygı, hoşgörü, kanaat, fânîlik ve dünyaya sırt çevirme gibi hasletler üzerinden tevâzunun kapsadığı erdemlere işaret edilmiştir.

Çoğu beyitte bireyin kendini kusursuz bulma psikolojisinden kurtulması gerektiği belirtilirken nefis tarafından tetiklenen üstünlük baskısına karşı bir mücadeleye girişilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca söz konusu edebiyatta insanlarla olan diyalogun belirlenmesinde etkili olan tevâzunun kişinin saygınlığını arttırdığı, buna mukabil bulunduğu ortamın farklılıklarını önemseyip kibir ve gururun esiri olacak şekilde sergilenen davranışların ters etki yapacağı ve böylece sahibinin manevi değerini düşüreceği yönünde serzeniş kokan uyarılara da rastlanılmaktadır.

Netice olarak klasik Arap edebiyatında doğrudan ve dolaylı olarak tevâzu ve içeriğinin şu tespit ve erdemleri kapsadığı söylenebilir: Birey ya da bireylerin insanlarla olan münasebetlerinde bencillikten uzak ve müsamahakâr davranmaları tavsiye edilmiş ve bu diyalog tarzları tevâzunun en belirgin kazanımlarından addedilmiştir. Öte yandan kabalık ve kibirden uzak durarak insanları küçümsememe, haset ve nifaktan uzak durma, bulunduğu yaşam standartlarından razı olma, herkesle iyi ilişkiler kurmaya gayret etme, kişi ve kişilere fiziki özellikleri üzerinden değer atfetmeme, dünya hayatı ve aldatici eğlencelerinin peşine ölümü ve ahireti unutacak düzeyde düşmeme, takva ve iyiliğin asıl gurur kaynağı olduklarını içtenlikle özümseme ve hak etmemesine rağmen yüce Allah'ın kendisine verdiği nimetler karşısında şükretme gibi sınıksız sarılması veya azim ve kararlılıkla sırt çevrilmesi gereken hasletler üzerinden tevâzu erdemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

el-Askalanî, İbn Hacer. (1349). *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-mi'eti's-Sâmine*, Haydarâbâd: Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniye, I-IV.

el-Askerî, Ebû Hilâl. (1414/1994). *Dîvânü'l-Me'ânî*, haz. Ahmed Hasan Besec, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.

el-Askerî, Ebû Hilâl. (1400/1979). *Dîvânu Ebî Hilâl el-Askerî*, thk. George Kanâzi, Dimaşk: el-Matbaatu't-Ta'âvuniyye.

Ayyıldız, Erol. (1994). "Ebû'l-Atahiye" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-atahiye>, Erişim (21.08.2020).

- Büyüksevindik, Baki. (2018). *Tevazu Ölçeği Geliştirme Çalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, (1376/1956). *es-Şihâh Tâcü'l-luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, I-VI.
- el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, (1422/2001). *Tabakâtü's-Şu'arâ*, haz. Taha Ahmed İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Dayf, Şevkî, (1960). *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Asru'l-Câhilî*, 24. Baskı, Kahire: Matba'atu Dâri'l-Ma'ârif.
- Demir, Muharrem, (2010). *Kur'an'da Tevâzu Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Durak, Nejdî. (2012). "Kınalızâde'de Bir Erdem Olarak Tevâzu", *Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 31 Mayıs 1-2 Haziran, Isparta, Türkiye. 417-430.
- Ebu'l-'Atâhiye, İsmâîl b. el-Kâsım b. Süveyd. (1406/1986). *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiye*, Beyrut: Dâru Beyrut li't-Tabbâ 'ati ve'n-Neşr.
- el-Ferâhidî, Halil. B. Ahmed. (1393/1973). *Şi'ru Halil b. Ahmed*, haz. Hatim Salih ed-Dâmin, Bağdad: Matbaatu'l-Ma'ârif.
- el-Hamevî, Yâkût, (1993). *Mu'cemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I-VII.
- Hökelekli, Hayati. (2007). "Tevâzu (Alçak Gönüllülük)", *Değerler Eğitim Merkezi Bülteni*, 2, 118-119.
- el-Gazzâlî Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. (1432/2011). *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, I-X.
- el-İbâdî, Adî b. Zeyd. (1385/196). *Dîvânu Adî b. Zeyd el-İbâdî*, thk. Muhammed Cabbâr, Bağdad: Şeriketu Dâei'l-Cumhuriyye li't-Tabba'ati ve'n-Neşr.
- el-İsfahânî, Râgıb, (1400/1980). *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi's-Şerî'a*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Asâkir, (1403/1993). *Meduh't-Tavâdu' ve Zemmü'l-Kibr*, thk. Muhammed Abdurrahman en-Nâblusî, Dımaşk: Dâru's-Senâbil.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, (ts). *et-Tevâzu ve'l-Humûl*, thk. Lütfi Muhammed es-Safîr, Kahire: Dâru'l-İ'tisâm.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. (1374). *Ravzatü'l-'Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fuzalâ'*, thk. Muhammed Hamid el-Fîkî, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammediye.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. (1377/1958). *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dâru'l-Hadîs, I-II.
- İbn Vekî', el-Hasen b. Alî et-Tinnîsî. (1435/2014). *Şi'ru İbn Vekî' et-Tinnîsî*, thk. Hüseyin Nassâr, Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (2007). *Ahlâk-ı Âlâî*, haz. Mustafa Koç, 1. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.
- el-Maarrî Ebü'l-Alâ'. (ts). *el-Luzûmiyyât*. thk. Emin Abdülaziz el-Hâneçî, Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, I-II.
- el-Mâverdî, Ali b. Muhammed. (1434/2013). *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Haz. Komisyon, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Minhâc.

el-Müberred, Muhammed b. Yezîd. (1418/1997). *el-Kâmil fi'l-luġa ve'l-edeb*, haz. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, I-IV.

Parıldı, Metin. (2007). *Ebü'l-Atahiye ve Şiiri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

eş-Şentemerî, A'lem. (1400/1980). *Şi'ru Züheyr b. Ebî Sülmâ*, thk. Fahrettin Kabâve, Beyrut: Dâru'l-Âfaki'l-Cedîde.

et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî, (1996). *Keşşâfü işılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc, 1. Baskı, Beyrut: Mektebetu Lübnan, I-II.

et-Tilimsânî, Ahmed b. Muhammed. (1388/1968). *Nafhu't-Tîb min Gusni'l-Endülüsi'r-Ratîb*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, I-VII.

ERKEK VOLEYBOLUNDA YAŞANILAN SORUNLAR**(1.ve 2. Lig Örneği)****PROBLEMS EXPERIENCED IN MEN'S VOLLEYBALL****(Sample Of 1. And 2. league)****Dr. Öğr. Üyesi Levent GÖRÜN**

Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü

ORCID : 0000-0003-1142-3167**ÖZET**

Günümüzde spor hayatında önemli bir yere sahip olan voleybol, ülkemizde özellikle kadınlar voleybolunda elde edilen başarılarla ön plana çıkmayı başarmıştır. Her spor branşında üst liglerde göz önünde elde edilen başarıların ötesinde, daha alt liglerde yaşanan gerçeklerde mevcuttur. Kadınlar voleybolunun aksine, Efeler ligi dışında alt liglerde yaşanan sorunların tespiti voleybolun geleceği açısından önem arz etmektedir. Çünkü alt ligler üst liglere genç yeteneklerin yetiştirildiği bir oyuncu havuzu özelliği taşımaktadır. Bu çalışma Türkiye Voleybol Federasyonu bünyesinde yer alan 2. Lig ve 1. Ligde, sporcuların yaşadığı sorunları ve bu sorunların kaynaklarının tespitini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemi kullanılmış ve sporcularla görüşmeler yapılmıştır. Bu araştırma betimsel bir araştırmadır. Araştırmada ölçütlü örnekleme yöntemi kullanılmış ve voleybola uzun yıllar hizmet eden toplam 10 sporcu ile görüşmeler yapılmış, bu görüşmelerde araştırmacı tarafından açık uçlu sorulardan oluşturulan görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler deşifre edilerek alanında uzman 3 kişi tarafından kodlanmıştır. Ortaya çıkan kodlardan ana tema ve temalar ortaya çıkmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre Türkiye Voleybol Federasyonu bünyesinden yer alan 2.lig ve 1. Lig de sporcuların karşılaştıkları sorunlar başlığında 2 ana tema ve bu ana temaların altında 6 tane tema ortaya çıkmıştır. Türkiye Voleybol Federasyonu ana teması altında mevzuattaki eksiklikler, federasyonun ilgisizliği temaları ortaya çıkmışken kulüpler ana temasının altında ise bilgisiz yöneticiler, tesis eksikliği, malzeme eksikliği ve ekonomik sorunlar temaları ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak erkek voleybolcular sorunların temelinde Türkiye Voleybol Federasyonunun erkek voleyboluna yeterince destek vermemesinin yattığını ifade etmiştir. Sporcular Türkiye Voleybol Federasyonunun kendi haklarının korunması ve sporcuların daha güvenilir özlük haklarının oluşturulması konularında yeterince katkı yapmadığını ifade etmişlerdir. Ekonomik sorunlar yüzünden deplasmana giderken binlerce km lik yolculukları küçük minibüslerle yapmak zorunda kaldıkları için performanslarının düştüğünü ifade eden sporcular, maaşlarını zamanında alamadıkları için birçok sporcunun takım değiştirmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Ayrıca sporcular kulüp yöneticilerinin bilgisizliğinin kulüplere ve sporculara zarar verdiğini, bu eksikliğe ekonomik sorunların da eklenmesiyle birlikte sporcuların birçok konuda mağdur olduğunu belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Voleybol Federasyonu, Kulüpler, Alt Ligler**ABSTRACT**

Today, volleyball, which has an important place in sports life, has come to the fore with the achievements achieved especially in women's volleyball in our country. Beyond the successes achieved in the upper leagues in every sport branch, there are realities experienced in the lower leagues. By contrast with women's volleyball, it is important for the future of the volleyball to

determine the problems experienced in the lower leagues other than Efeler league. Because lower leagues have a pool of players where young talents are raised to upper leagues. This study aim is located in Turkey Volleyball Federation League 2. and 1 in the league, the problems experienced by athletes and aims to reveal the determination of the source of these problems. To achieve this goal, the interview method, which is one of the qualitative research methods, was used and interviews were made with the athletes. This research is a descriptive research. Critical sampling method was used in the research and interviews were made with 10 athletes who have served volleyball for many years, and the interview form created from open-ended questions was used by the researcher. The data obtained were deciphered and coded by 3 experts in their fields. The main themes and themes emerged from the resulting codes.

According to the survey results, Turkey Volleyball Federation also located within the 2 nd and 1 Division 2 title problems faced by athletes in one of the main themes under the main theme and one theme has emerged 6. Deficiencies in Turkey Volleyball Federation legislation under the main theme, the federation's apathy themes emerged, turned out to clubs under the main theme of the uninformed managers, facility deficiencies, material deficiencies emerged and economic problems themes. As a result, he said, it lies the male volleyball players are not enough to support Turkey Volleyball Federation's men's volleyball at the root of the problem. Expressing that their performances decreased because they had to travel thousands of km with small vans on the road due to economic problems, the athletes stated that many athletes had to change teams because they could not get their salaries on time. In addition, the athletes stated that the ignorance of the club managers harmed the clubs and athletes, and with the addition of economic problems to this deficiency, the athletes were victims in many issues.

Keywords: Turkish Volleyball Federation, Clubs, Lower Leages

GİRİŞ

Voleybolun tarihi futbol ve basketbol kadar eski değildir. Voleybol, günümüzde popüler olan pek çok spor dalı gibi tarihsel bir süreçte kendiliğinden gelişen spor dallarından değildir. Voleybol, Amerikalı bir spor eğitimcisi William Morgan'ın kendi ideallerine göre tasarladığı ve kısa sürede tüm dünyaya kabul ettirdiği bir branştır. 1895 yılında topla oynanan takım sporlarında oyuncuların rakip oyuncularla çok fazla fiziksel temasa girdiğini ve bu durumun da oyuncu psikolojisini etkilediğini fark eden Morgan, hayalindeki oyunu tasarlarken basketbol, tenis, beyzbol ve hentboldan etkilenmiştir. Tenisten file konseptini, hentboldan topa elle müdahale etme şansını, beyzboldan ise her oyuncunun farklı bir göreve sahip olması fikrini almış ve sonuçta ortaya iki takım halinde oynanan, oyuncuların rakiplerine neredeyse hiç temas etmediği zevkli bir spor branşı çıkmıştır. Günümüzde "voleybol" olarak bildiğimiz bu spor dalının ilk ismi ise "Mintonette"dir (<https://www.axe.com/tr/ilham/sport/voleybol-tarihi.html>). Oyun ilk önceleri "mintonette" adı ile bilinirken daha sonra "volley ball" adını almıştır. 1952'de ABD Voleybol Birliği bu iki sözcüğü birleştirerek "volleyball" biçiminde yazılmasına karar vermiştir (Pirselimoglu, Kanlı Ve Civil, 2019).

Voleybol tarihsel süreçte büyük gelişim göstermiş ve ülkemizde voleybol faaliyetlerinin yürütülmesi ve organizasyonundan sorumlu Türkiye Voleybol Federasyonu 1958'de Voleybol-Eltopu Federasyonu adıyla kurulmuştur. 28 Ekim 2004 tarihinde özerk olan Türkiye Voleybol Federasyonu, Türkiye'de voleybol faaliyetlerini resmi olarak yürüten bir kuruluştur. Uluslararası Voleybol Federasyonu (FIVB), Avrupa Voleybol Konfederasyonu (CEV) ve Balkan Voleybol Birliği (BVA) resmi üyesidir (<https://www.tvf.org.tr/tarihce/>). Federasyon voleybolun ülke düzeyinde yayılıp gelişmesini sağlamak, bu konularda her türlü düzenlemeyi yapmak, projeler üretmek, kararlar almak ve uygulamak, CEV ve FIVB tarafından konulan ve uygulanan uluslararası kuralların ve ilgili mevzuatın uygulanmasını sağlamak ve Türkiye'yi

voleybolla ilgili uluslararası faaliyetlerde temsil etmek gibi birçok yetki ve sorumluluğa sahiptir (<https://www.tvf.org.tr/tvf-ana-statu/>). Federasyonların görevi kurdukları bu yapının daha işler hale gelmesini sağlamak, bu yapı içerisinde yer alan sporcu, antrenör, hakem, masör, yönetici, seyirci ve medyanın faaliyetlerinin, özlük haklarının, sosyal imkanlarının gelişmesine katkı sağlamaktır. Ülkemizde birçok branşta olduğu gibi voleybol branşında da birçok sorun yaşanmaktadır. Kadın voleybolundaki gelişmelerin aksine, erkek voleybolunda yeteri düzeyde başarı elde edilememesinin bazı sebepleri vardır. Özellikle 1. ve 2. Liglerde yer alan takımlarda görev yapan antrenör, sporcu ve diğer unsurların yaşadıkları sorunlar, liglerin kalitesini düşürebilmekte, bu durum ise Efeler Ligine oyuncu yetiştiren bir havuz olan bu liglerin sürdürülebilir faaliyetlerine zarar verebilmektedir. Bu çalışma voleybol federasyonu bünyesinde yer alan 1. ve 2. Liglerde erkek voleybolunda yaşanan sorunları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu problemlerin çözümü, Efeler Ligine oyuncu yetiştirilmesi, alt liglerdeki sporcu havuzunun daha nitelikli ve üst ligue rekabet edebilir olmasına katkı sağlayacaktır.

YÖNTEM

Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Araştırma amaçlarını gerçekleştirmek için nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim araştırmaları veri analizi, yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılması çabası vardır. Sonuçlar betimsel bir anlatım ile sunulur ve sık sık doğrudan alıntılara yer verilir. Bunun yanında ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulgular açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırma amaçlarını gerçekleştirmek için yüz yüze görüşme yöntemini kullanılmış ve erkek voleybolcularla görüşülmüştür.

Evren ve Örneklem

Katılımcılar

Araştırmanın amaçlarını gerçekleştirmek için erkek voleybolunda en az 15 yıldır görev yapan, Efeler Ligi, 1. Lig de oynamış, ulusal düzeyde ve milli takımın farklı kademelerinde görev yapmış 10 erkek voleybolcu ile görüşmeler yapılmıştır. Bu sporcular çok başarılı takımlarda oynamanın dışında, liglerde hem play of hedefi olan hem de düşme hedefi olan takımlarda yer alan, 1. Lig ve 2. Lig takımlarının sorunlarını bilen ve bu sorunların sebeplerini derinlemesine irdeleyebilecek kişilerdir. Araştırmacıya kolaylık olsun diye katılımcıların her biri K1, K2 şeklinde kısaltılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Katılımcılar	Yıl	Özellikleri
K1	22 yıl	Efeler Ligi Türkiye Kupası, Efeler Ligi en iyi blokçu ödülü, 1. Lig Şampiyonluğu, Efeler Ligi ikinciliği
K2	20 yıl	Balkan Şampiyonluğu, 1. Lig şampiyonluğu, 2. Lig şampiyonluğu
K3	18 yıl	Plaj voleybolu bölge şampiyonluğu, Efeler Ligi, 2. Lig şampiyonluğu, 1. Lig play of final
K4	27 yıl	A milli takım, Efeler Ligi şampiyonluğu, 1. Ve 2. Lig şampiyonlukları,
K5	22 yıl	Şampiyonlar Ligi tecrübesi, Avrupa Kupası tecrübesi, Efeler Ligi, 1. Lig play of turları
K6	25 yıl	Efeler Ligi tecrübesi, 1. Lig şampiyonluğu, Gençler Türkiye Şampiyonluğu
K7	21 yıl	Efeler Ligi, Gençler Ligi şampiyonluğu, A Milli takım tecrübesi, 1. Lig şampiyonluğu
K8	20 yıl	Gençler ligi şampiyonluğu, 1. Lig play of lar tecrübesi
K9	20 yıl	Gençler ligi şampiyonluğu, 1. Lig play of lar tecrübesi
K10	20 yıl	Olimpiyat derecesi, 1. Lig şampiyonluğu, Efeler ligi tecrübesi

Araştırma Yapılan Alan

Araştırmada, önceden belirlenen ölçütlere uyan katılımcılar ile yüz yüze görüşmek için telefonla randevu alınmıştır. Yüz yüze görüşme yönteminde kullanılmak üzere görüşme formu oluşturulmuştur. Toplamda 10 tane erkek voleybolcu ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Görüşme Formunun Hazırlanması

Araştırmada kullanılmak üzere açık uçlu sorudan oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Oluşturulan görüşme formunun anlaşılabilirliğinin tespiti için alanında uzman kişiler tarafından değerlendirilmesi yapılmıştır. Nitel görüşme formunun süresinin ve algılanışının tespiti için en az 15 senedir liglerde voleybol oynayan erkek bir sporcu ile görüşme yapılarak dönüt alınmıştır. Araştırmadaki soru, kapsayıcı ve derinlemesine cevaplar verilecek türde soru olduğu için, daha fazla soru ekleme ihtiyacı duyulmamıştır.

Veri Toplama Araçlarının Uygulanması

Verilerin Toplanması

Görüşmeler

Araştırmacı, araştırmanın yürütülmesi için daha önceden belirlenen ölçütlere uyan kişilerle iletişime geçmiş, onlara çalışma hakkında bilgi vererek, ses kaydı alınmasına izin veren katılımcılardan randevu almıştır. Aynı zamanda araştırmada yer alan katılımcılara, elde edilen verilerin bilimsel amaçlı kullanılacağı bilgisi de verilmiştir.

Çalışmanın amacına ulaşması için, 10 katılımcı ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşmeler katılımcıların dönütleri doğrultusunda verilen tarih ve saatlerde, buluşulacak mekanlarda bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların çalışma ofislerinde, evlerinde ve muhtelif yerlerde gerçekleşmiştir. Araştırmacı, katılımcılara görüşme formunda yer alan soruyu sormuş, katılımcıların kendi düşüncelerini ifade edip araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için onları yönlendirmemiştir.

Görüşmeler esnasında katılımcılardan izin alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kaydının yanı sıra araştırmacı tarafından kısa notlar tutulmuştur.

Tablo 2. Katılımcılar ve Görüşme Kayıtları

Katılımcılar	Görüşme Kayıtları
K1	1 adet ses kaydı, 1 adet A4 sayfa ve 18 dakika,
K2	1 adet ses kaydı, 2 adet A4 kağıdı ve 23 dakika
K3	1 adet ses kaydı, 4 adet A4 kağıdı ve 40 dakika
K4	1 adet ses kaydı, 2 adet A4 kağıdı ve 25 dakika
K5	1 adet ses kaydı, 5 adet A4 kağıdı ve 55 dakika
K6	1 adet ses kaydı, 2 adet A4 kağıdı ve 28 dakika
K7	1 adet ses kaydı, 2 adet A4 kağıdı ve 30 dakika
K8	1 adet ses kaydı, 1 adet A4 kağıdı ve 20 dakika
K9	1 adet ses kaydı, 3 adet A4 kağıdı ve 35 dakika
K10	1 adet ses kaydı, 2 adet A4 kağıdı ve 25 dakika

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın iç geçerliliği için elde edilen bulguların anlamlı bir bütün oluşturması sağlanmış, bulguların kendi arasında tutarlı ve anlamlı olmasına dikkat edilmiştir. Araştırmada, erkek voleybolunda yaşanan sorunları ortaya çıkarmak için sporcularla görüşmeler yapılmıştır. Dış geçerlilik ile ilgili olarak ise araştırma sonuçları, araştırma soruları ile tutarlı haldedir.

Araştırmanın dış güvenilirliği için, katılımcılarla yüz yüze yapılan görüşmelerde gerektiğinde açıklamalarda bulunularak yönlendirmeler yapılmış, araştırmanın veri kaynağı olan bireyler isim ve birim bildirilmeden tanımlanmıştır. İçerik analizinin yanı sıra verilerin sunumunda betimsel bir yaklaşımla doğrudan sunumlar yapılmıştır. Son olarak araştırmanın iç güvenilirliği için ise elde edilen verilerin analizi sırasında üç araştırmacının bir araya gelerek tartışma sonucu analizleri yapması ve diğer araştırmacılardan birinin de bunları kontrol ederek, görüşleri ile katkı sağlaması; araştırmada güvenilirliği sağlayan etmenlerden biridir.

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacı ile alanında uzman 3 araştırmacı tarafından bağımsız olarak veriler kodlanmıştır. Kodlamayı yapan 3 araştırmacı nitel araştırma alanında hem de spor yönetimi alanında yetkin kişilerdir. Araştırmacı ise, 30 yıldır voleybolun her kademesinde amatör olarak yer almış, 5 sene bir kulüpte alt yapı sorumluluğu, 1 sene idari menajerlik ve erkekler 1. Liginde 6 yıl yardımcı antrenörlük yapmış kişidir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde tümevarımcı anlayışa dayalı olarak tematik analiz kullanılmıştır. Analiz sürecinin ilk aşamasında ses kaydı halindeki görüşmeler bilgisayar ortamında düz yazı haline getirilmiştir. Daha sonra düz yazı haline getirilen bu metinler nitel araştırma deneyimi olan ve spor yönetimi alanında çalışan üç farklı araştırmacıya gönderilmiş ve üç araştırmacı birbirinden bağımsız şekilde verileri kodlamıştır. Analiz sürecinin ikinci aşamasında ise üç araştırmacının birbirinden bağımsız şekilde geliştirdikleri kodlar arasındaki ilişki, farklılık ve benzerliklerin gözden geçirilerek temalar elde edilmeye çalışılmıştır. Temaların belirlenmesi sürecinde sürekli olarak uzman incelemesi yöntemine başvurulmuş, alınan geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Analiz sürecinin son aşamasında ana temalar ve ana temalar altında ortaya çıkan alt temalar araştırmanın amacına uygun şekilde değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Verilerin analizinde araştırmacıya kolaylık sağlaması açısından kodlama ve temalaştırma işlemlerinde bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmada kullanılan kısaltmalar Tablo 3.de sunulduğu gibidir.

Tablo 3. Katılımcıların Kısaltmaları

Katılımcılar	Kısaltmalar
Oyuncu 1	K1
Oyuncu 2	K2
Oyuncu 3	K3
Oyuncu 4	K4
Oyuncu 5	K5
Oyuncu 6	K6
Oyuncu 7	K7
Oyuncu 8	K8
Oyuncu 9	K9
Oyuncu 10	K10

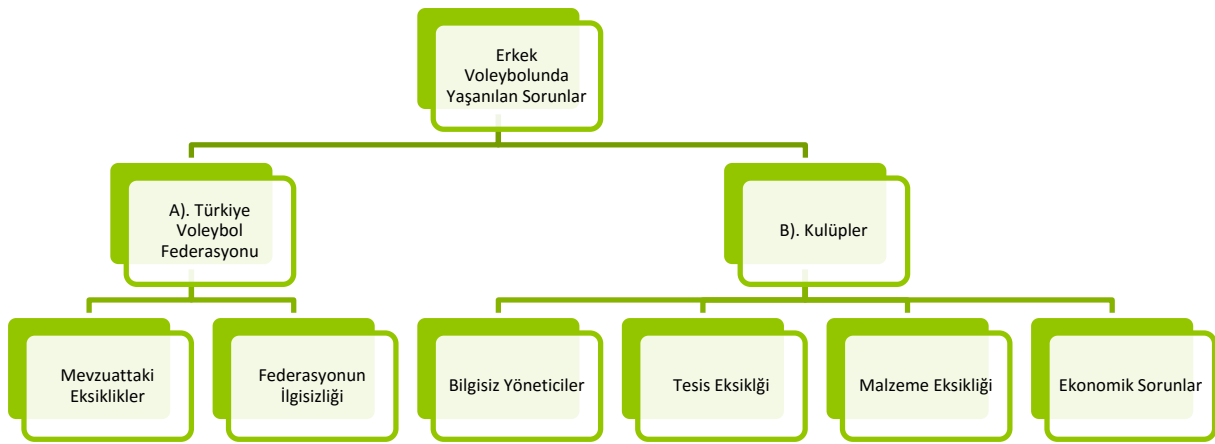
Katılımcı Rolü

Araştırmacı 30 senedir voleybolun farklı kademelerinde yer almıştır. Alt yapılar, okul takımları, Üniversite takımı, bölgesel amatör lig ve 3. Lig de oynamıştır. Beden eğitimi öğretmenliği döneminde okul takımlarında voleybol branşında il birincilikleri başarısı elde etmiş, kulüp müsabakalarında il birincilikleri başarıları elde etmiştir. Araştırmacı 6 sezon 1. Lig de yardımcı antrenörlük yapmış (2014-2020 sezonları arası), profesyonel düzeyde erkekler 1. Lig play of organizasyonlarına 3 kez katılmış, 1 kez Türkiye’de play of turunda Final Four’a kalma başarısı göstermiştir. Araştırmacı ayrıca 1 sezon idari menajerlik yapmış, 6 sene de alt yapı

sorumluluğunu görevinde bulunmuştur. Araştırmacının bu katılımcı rolü araştırmaya kolaylık sağlamış ve araştırma konusu ile ilgili verilere ulaşmada avantaj sağlamıştır.

BULGULAR

Araştırmada Türkiye Voleybol Federasyonu bünyesinden yer alan 2.lig ve 1. Lig de yer alan sporcuların karşılaştıkları sorunlar başlığında 2 ana tema ve bu ana temaların altında 6 tane tema ortaya çıkmıştır. Türkiye Voleybol Federasyonu ana teması altında mevzuattaki eksiklikler, federasyonun ilgisizliği temaları ortaya çıkmışken kulüpler ana temasının altında ise bilgisiz yöneticiler, tesis eksikliği, malzeme eksikliği ve ekonomik sorunlar temaları ortaya çıkmıştır. Bu ana temalar ve temalar aşağıda verilmiştir. Ana tema ve temalar literatürde var olan çalışmalarla destekleneceği için, yapılan araştırmalarda bazı temalara ilişkin yeterli çalışma bulunmadığından dolayı tartışma eldeki bulgular üzerinden yorumlanacaktır.

Şekil 1. Erkek Voleybolunda Yaşanılan Sorunlar

A). Türkiye Voleybol Federasyonu: Birinci ana tema Türkiye Voleybol Federasyonu olup bu ana tema altında temalar aşağıda verilmiştir.

1. Mevzuattaki Eksiklikler Teması: Katılımcı ifadelerine göre erkek voleybolunda yaşanan sorunların sebeplerinden biri federasyonun mevzuatta sporcuların haklarını koruyacak önlemleri almamasıdır. Nitekim K2 “Kesinlikle federasyon, çünkü hiçbir şekilde sporcunun yanında değil. Hep kulüplerin yanında, çoğu kulüp parasızlıktan kapanıyor ya da ligden düşüyor. Profesyonel bir sporcuya asgari ücrete ve bedelsiz sözleşme nasıl imzalatılabilir ki?” ifadesi, K3’ün “Sporcu hakları savunulmuyor. Sporcu sözleşmelerinin çoğu tam değil. Sporcuların geçmiş senelerden alacakları olmasına rağmen o kulüpler takım kurup lige devam edebiliyorlar. Profesyonel bir sporcuya asgari ücrete sözleşme imzalatılıyor ve federasyon buna göz yumuyor ifadesi, K8’in “Kulüplerin yanında, sporcuların sözleşmeleri tam yapılmıyor. Sporcuların ödemeleri konusunda kulüplere herhangi bir yaptırım yok.

Kulüplerin geçmiş sezondan kalan borcu var ama hala takım kurabiliyorlar ve ligde mücadele ediyorlar. Kulüpler sezon öncesi borcu yoktur yazısı veriyorlar ama nasıl verildiğini biz biliyoruz. Böyle olunca da sporcular paralarını alamıyorlar. 1. ve 2. ligde zorunlu sigorta yok”

ifadesi, K10'un " yıllardır voleybola hizmet ediyoruz. Neyin var diye soracak olursanız hiçbir şeyim yok. Paramızı zamanında alamıyoruz veya çoğu kez eksik veriyorlar. TVF bu konuda oyuncuların hakkını korumuyor. Olan hep bize oluyor" ifadesi mevzuattan kaynaklanan sorunları göstermektedir. Voleybol branşını bünyesinde barındıran kulüpler Türkiye Voleybol Federasyonunun talimatlarına ve yönetmeliklerine uymak zorundadır. Yönetmeliklerdeki eksiklikleri iyi bilen idarecilerin yaklaşımlarının, sporcuları mağdur ettiği katılımcı ifadeleri ile ortaya çıkmıştır.

2. Federasyonun İlgisizliği Teması: Katılımcı ifadelerine göre erkek voleybolunda yaşanan sorunların sebeplerinden biri de erkek voleyboluna federasyonun yeterince ilgi göstermemesidir. K1'in " Federasyon erkek voleyboluna ilgi göstermiyor. Kadın voleybolu çok başarılı olduğu için ve daha çok seyredildiği için, erkek voleyboluna gerekli yatırımları yapmıyorlar" ifadesi, K5'in " erkek voleybolu genellikle tercih edilmiyor. Erkekler küçük yaşlarda basketbol ve futbola kayıyorlar. Bunun temel sebeplerinden biri ilk başta öğrenirken zor bir branş olması bir diğeri de federasyonun erkek voleybolunu canlandıracak bir organizasyon, tanıtım veya teşvik edici bir faaliyette bulunmamasıdır" ifadesi, K10'un " keşke federasyonumuz kadın voleyboluna olan ilgiyi bizlere de olmasını sağlayacak hamleler yapsa. 1. lig play of maçlarını bir saha da yapmıştık. Zemin berbat, seyirci desen yok. En azından bu müsabakalar TV'den yayımlanabilir. Voleybol federasyonu sosyal medya üzerinden erkek voleyboluna katılımı sağlayacak projeler geliştirebilir" ifadesi, K9'un ben bir voleybolcu olarak yıllarca şunu gördüm. Biz erkek voleybolcular bu oyunun sadece figüranlarıyız, asıl baş roldekiler kadın oyuncular. Federasyon da kadınların daha başarılı olduğunu biliyor ve bize yeteri kadar destek sağlamıyor" ifadesi, K6'nın " kulüplerin durumları belli. Her sene iddiadan gelir elde etmeye çalışıyorlar. Bizim federasyonumuz kulüpleri her sene ortalama 8 veya 10 maç arası iddiaya sokuyor. Şöyle bir hata var. Sezon öncesi lig açıldığında zaten kulüplerin ekonomik sorunları oluyor, oyuncuların parası olmuyor. Federasyon maçları iddiaya sokmakta o kadar geç kalıyor ki birçok oyuncu kulüp değiştiriyor. Şampiyonluk için kurulan takımlar bile bazen dağılıbiliyor. Yapacağı çok basit bir şey var. İlk 6 hafta 3 veya 4 tane maçımızı iddiaya soksa hem kulüpler rahatlayacak hem de sporcular. Ama o kadar ilgisizler ki bu sorunu bile görmezden geliyorlar" ifadesi, K4'ün " Federasyonumuz iyi niyetli ondan şüphemiz yok ama erkek voleyboluna biraz ilgisiz. Yani bunu neye dayanarak söylüyorum. 27 yıldır bu camianın içindeyim. Erkek voleybolunda 27 yıldır yaşanan sorunlar hala yaşanmaya devam ediyor. Bu da voleybol federasyonunun ilgisizliği gösteriyor" ifadesi, K7'nin " siz basketbol federasyonunun akreditasyonlarını gördünüz mü? Adamların lisansları tam profesyonel, bizimkiler okul takımı lisansı gibi. Adamlar kurumsallaşmış, her müsabaka sonrası basın açıklaması yapma zorunluluğu var, biz de var mı? Adamların hocaları akredite kartlarını takmadan maça çıkamıyor, takım elbise giyme zorunluluğu var. Biz var mı? Hepsi tabi ki de yok. Bu voleybol federasyonunun ilgisizliğinden kaynaklanıyor" ifadeleri ile katılımcılar, erkek voleybolunda yaşanan sorunların temelinde federasyonun ilgisizliğini ortaya koymuşlardır.

B). Kulüpler: İkinci ana tema kulüpler olup bu ana tema altındaki temalar aşağıda verilmiştir.

1. Bilgisiz Yöneticiler Teması: Erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilen bilgisiz yöneticiler, diğer tüm spor branşlarında olduğu gibi alan dışından gelmeleri yöneticilik bilgi ve birikimine sahip olmamalarından dolayı bu sorunların kulüpler bazında temelini oluşturabilirler. Ülkemizde iyi niyetle görevini icra eden yöneticilerin varlığı sporun sürdürülebilir ortamı için umut verici olsa da, genel itibariyle birçok spor branşında şahsi menfaat ve ticari beklenti için spor kulüplerinde yöneticilik yapan bireylerin olduğu bilinmektedir. Katılımcı ifadelerine göre yöneticilerin voleybola ilişkin bilgilerindeki eksiklik, sporcuları zor duruma düşürmektedir. Nitekim K3'ün " federasyonun yanında yöneticilerin bilgisizliği de bize sorun yaşıyor. Ekonomiyi bilmeden, sporcuların ne hissettiğini bilmeden, planlamayı bilmeden yöneticilik yapılır mı" ifadesi, K5'İN " ben biliyorum sırf adama zorla

çocukların başında dur dedikleri için yöneticilik yapıyor. Ondan sonra biz de ağırlık antrenmanından sonra et yemeliyiz dediğimizde daha dün yediniz diyor. Bu çok basit bir örnek. Maça gideceğiz küçük araba yeter diyor. 15 saatlik yola minibüsle gidilir mi? Sırf az para tutsun diye maç öncesi tost yenir mi? Onlara da kızmıyoruz ama bu şekilde yöneticilik yapılmaz” ifadesi, K6’nın “ Her sene takımların sezonu açacağı belli, birçok kulüpte mutlaka ilk 2 ay maaşları ödemede gecikme olur. Malzemeler bazen geç gelir, top eksik olur, bu yöneticilerin bu alanda yeteri kadar donanımlı olmamasının sonucudur” ifadesi, K8’in “ ben kaç senedir voleybol oynuyorum. Çok düzgün iyi yöneticilerle de çalıştım. Cebinden bize para verenler de oldu. Ama bu kişiler azınlıktalar. Paralarımız zamanında ödenemiyor, sezon içinde çok basit çözülmesi gereken sorunlar çözülüyor. Bence bunlar yöneticilerin bilgi eksikliğinden kaynaklanıyor” ifadesi yöneticilerin yaşanan sorunlarda pay sahibi olduğunu göstermektedir.

2. Tesis Eksikliği Teması: Erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilen tesis eksikliği, sporcuların daha rahat ortamlarda konaklamaları, yaralanmaların en az olduğu zeminlerde antrenman ve müsabaka yapmaları için son derece önemlidir. Katılımcı ifadelerinde tesis eksikliğinin sporcular için sorun teşkil ettiği ortaya çıkmıştır. K1’in “ Tesis sorunu yok çünkü olmayan bir şeyin sorunu olur mu? Kulüplerin çoğunda tesis yok” ifadesi, K2’nin “ sporcu için tesis can demektir. Orada yatar, orada yemek yer, orada kafasını dinler, tesis sporcunun evi gibidir. Ama tesis düzgün olmadığında sporcu da strese girer. Bizim liglerde düzgün tesisi olan takım sayısı 4 ü geçmez. Salonlarımızın daha çok gelir getirecek şekilde organize edilmesi lazım. Kulüpler tesislerin düzeltilmesi için her türlü tedbiri almalı” ifadesi, K4’ün “ bizler sporcu olarak sakatlandığımızda hem fiziksel hem de psikolojik olarak büyük sorunlar yaşıyoruz. O yüzden antrenman sahasının zemini, voleybola uygun olmak zorunda. Çoğu zaman antrenmanı bırakın maç yaptığımız sahalarda zeminleri bile taş gibi” ifadesi, K8’in “ voleybolcular olarak en büyük sorunlarımızın başında tesisler geliyor. Tesisler gençlik sporun, antrenman yapacağız, başka program oluyor bizim program alt üst oluyor. Başka ilçelere antrenmana gidiyoruz. Bazen kaldığımız yerle antrenman sahasının arası çok uzak oluyor. Servis gelmiyor, zaten parasal sorunlarımız oluyor. Tesislere ulaşmada sorunlar yaşıyoruz. Bir de tesislerin zemini voleybol oynamaya çok müsait değil” ifadesi, K10’un “ Salon var ama maç için, antrenmanlarda salon sorunu yaşadığımız çok olur. Ayrıca salonda maçta gelir de elde edemiyoruz. Fitness salonu şehrin bir ucunda, atletizm pisti bir ucunda, spor salonu zaten kışın soğuk yazın sıcaktan nefes alamazsın. Bu şartlarda nasıl başarılı oluruz. Kulüpler bu tesislerin iyileştirilmesi için çaba sarf etmeli” ifadesi tesis eksikliğinin sebep olduğu sorunları göstermektedir.

3. Malzeme Eksikliği Teması: Erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilen malzeme eksikliği, antrenman temposunu etkileyen önemli bir sorun olarak ifade edilmektedir. K2’nin “ voleybolda kullanılan malzemeler çok önemli. Antrenmanın çeşitliliği ve sporcuların motivasyonu için farklı malzemeler kullanılmalı. 10 tane topla bu iş olmaz” ifadesi, K3’ün “ sporcuların kullandıkları formalar naylon, maçta insanın üstünü yapıyor. Eşofmanlar desen genellikle kaliteli olmuyor. İnsan kendisini değerli hissettiği müddetçe mutlu olmaz mı? Bir basketbola bakıyorsun çiçek gibi giyiniyorlar, bize bakıyoruz ayakkabılar farklı, eşofmanların paçaları kısa veya üstü bol. Bu şekilde olur mu” ifadesi, K4’ün “ keşke futbol ve basketbol kadar değer görsek. Bir file, 10 toptan ibaret değil bu spor. Bazı takımlar bu işe büyük önem verirken bazıları ki çoğu, kur fileyi oynat şeklinde düşünüyor. Malzemelerin çeşitli olması lazım. Bosu ball, perdeler, yaylar, blok tahtaları, kasalar, çemberler, trambolinler, minderler. Bunların birçoğu kulüpler de yok ki” ifadesi, K7’nin “ malzeme eksikliği büyük sorun. Maça hazırlanacağız 10 tane top var. Blok antrenmanında top bitiyor, top toplarken soğuyoruz. En azından 30 top olması lazım ki tempo yapabilelim” ifadesi ve K10’un “ erkek voleybolu üvey evlat gibi. Birçok kulüpte malzemenin kötüsü bize alınır. Top yetersiz deriz idare edin derler, zemin kötü deriz yumuşak tabanlı

ayakkabı giyin derler. Yeterli malzeme olmadan nasıl iyi performans sergileyeceğiz ki” ifadesi malzeme eksikliğine ilişkin katılımcıların görüşlerin yansıtmaktadır.

3. Ekonomik Sorunlar Teması: Erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilen ekonomik sorunlar sporcuların geleceklerine etki eden önemli bir faktördür. K1’in “ Birçok genç voleybolcu doğru düzgün para kazanamadığı için voleybolu bırakıyor” ifadesi, K2’nin “ ana branşlar arasında en az parayı kazanan sporcular voleybolcular. Düşünsenize ora seviyeli bir Türk basketbolcu 1. Ligde 100.000 TL alırken, erkek voleybolunda bu 50.000 TL ye kadar düşer. Bir de parayı alamadığımızda büyük sorunlar çıkıyor” ifadesi, K5’in “ keşke kulüplerin ekonomik sorunları olmasa, en azından maaşlarımızı zamanında alabiliriz. Zaten sezon Nisan’da bitiyor, Ağustos ayında açılıyor ve ilk maaşımızı Eylül’de alıyoruz. Böyle olunca arada kaç ay maaşımız olmuyor. Sezon açıldığında maaşlar da aksadığı zaman çok büyük sorunlar yaşıyoruz” ifadesi, K6’nın “ Kulüplerin ekonomik sorunlarından dolayı deplasmanlarda küçük minibüslerle yolculuk yapıp, kötü yerlerde kalan gençler, asgari ücretin de altında para alan gençlerin bir çoğu voleyboldan uzaklaşıyor” ifadesi, K8’in “ umarım kulüplerin ekonomik sorunları biter. Aksi halde voleybol oynayacak genç bulamayacaklar. Bu şekilde olduğu zaman bu işler yürümez” ifadesi ve K9’un “Para her şey değil ama çok şeydir. İnsanların ödemeleri var, aileleri var, durumu kötü olan insanlar var. Bu iş onların mesleği. Para kazanmak için bu işi yapıyorlar. Kulüplerin ekonomik sorunları yüzünden sporcular mağdur edilmemeli. Bunu çözecek olan da kulüpler” ifadesi sporcuların yaşadıkları sorunları ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Birinci ana tema Türkiye Voleybol Federasyonu olup bu ana tema altında 2 tema ortaya çıkmıştır. Katılımcı ifadelerine göre erkek voleybolunda yaşanan sorunların sebeplerinden biri federasyonun mevzuatta sporcuların haklarını koruyacak önlemleri almamasıdır. Nitekim voleybol federasyonu ana statüsünün 38. Maddesinde “Kulüpler, tescil edildikten sonra, branş tescili ve faaliyet katılım işlemleri Federasyonun ilgili mevzuatına göre yapılır. Sorumluluklarını yerine getirmeyen kulüplerin kayıt ve tescil işlemleri iptal edilir. Bu kulüpler müsabakalara katılamaz ve Federasyon genel kurulunda temsil edilemezler” ifadesi yer almakta (<https://www.tvf.org.tr/tvf-ana-statu/>) ayrıca yine Sporcu Tescil, Lisans ve Transfer Talimatının 15. maddesinde “sporcunun maaşının ödenmemesi üzerine sporcu, ödeme yükümlülüğünü yerine getirmeyen kulüp hakkında federasyondan transfer yasağı uygulamasını talep edebilir. Federasyon kulüpten 15 iş günü içinde sözleşmenin feshine neden olan ödenmeyen net maaş yükümlülüğünü yerine getirmesini aksi halde transfer yasağı uygulanabileceğini kulübe bildirir. Kulüp belirtilen süre içinde yükümlülüğünü yerine getirmese, kulübün başka sporcu ile sözleşme yapması yasaklanır. Kulüp transfer yasağına neden olan ödemeyi yaparsa veya uyuşmazlığın tarafı sporcu tarafından ibra edilir veya talepten feragat edilir ise transfer yasağı kalkar” ibaresi yer almaktadır. Görüldüğü üzere burada sporcunun hakkı yense bile federasyon kulübün hareket kabiliyetini arttırmak adına sporcu talepten vazgeçerse ibaresini koymuştur. Bu durumda ekonomik sorunlar yaşayan kulüpler sporcular üzerinde baskı oluşturarak borcu yoktur yazılarını alabilmektedir. Bu durum zaten katılımcı ifadeleri ile de ortaya çıkmıştır. Aynı zaman da federasyonun ilgili maddelerinde sporcuların sigortasız oynatılmayacağı ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bu durum ise sporcuların emekliliğe esas olan prim günlerini doldurmalarının önünde bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca birçok sporcu sağlık sorunlarından dolayı takımlarından uzaklaştırılabilmekte, tedavilerini ise kendileri yaptırmak zorunda kalabilmektedir. Nitekim K1’in “ sporcular sakatlanıyor ancak bazı kulüplerin uygulamalarından dolayı tedavi masraflarını kendileri karşılamak zorunda kalıyorlar. Sporcular yöneticilerden bazen çekindikleri için, bazen de aramızı bozmayalım bel ki seneye de oynarız düşüncesiyle federasyona şikayet dilekçesi yazmıyorlar” ifadesi ve K10’un” sporcu sakatlanıyor, özellikle 1.

ve 2. Liglerden bahsediyorum. Eğer ön planda olan bir sporcu değilse takımdan gönderilebiliyor. Bazı takımlar sporcuların sigortalarını tam yatırırken bazıları ise sigortasız oynatıyor. Bu durum bizleri mağdur ediyor” ifadesi durumu ortaya koymaktadır. Türkiye Voleybol Federasyonu mevzuatta iyileştirme yaparak bu sorunun önünü geçebilir. Sporcu transfer ve vize işlemlerinde sigorta başlangıcını göstermeyen takımların lisans işlemlerini tescil etmeyebilir. Aynı zamanda sporculara bedelsiz sözleşme yapılmasını engellemek için ek madde koyabilir. Bununla birlikte aylık olarak sporcuların sigortalarının ödendiğine dair onay makbuzlarını kulüplerden talep edebilir. Böylece sporcuların yaşadığı bu mağduriyetlerin önüne geçebilir. 1. ve 2. lig en üst lig olan Efeler Liginde sporcu yetiştirmesi bakımından önem arz etmektedir. Alt yapılarda başarılı olmuş ancak Efeler Liginde oynayacak fiziksel kapasite ve oyun bilgisine sahip olmayan gençlerin yetiştirileceği liglerdir. Bu liglerde oynayan sporcular, voleybol hayatının başında sigortasız ve bedelsiz sözleşmelerle oynadıklarında bu durum onlarda güvensizlik duygusu oluşturabilir. Şüphesiz ülkemizde birçok genç erkek voleybolcunun ekonomik sorunların yüzünden sporu bırakıp başka işler aradığını bilmekteyiz. Gelecek vaat eden gençlerin ve diğer sporcuların haklarının korunması, sözleşmelerinin bedelsiz yapılmaması ve sigortalarının zamanında ödenmesi onların özgüvenini arttıracaktır. Bu durum ise performanslarının artmasını sağlayacaktır. Voleybolun sürdürülebilir yapısı için katılımcı ifadeleriyle ortaya çıkan bu sorunun çözülmesi gerekmektedir.

Federasyonun ilgisizliği temasında katılımcılar, federasyonun erkek voleyboluna yeterli ilgiyi göstermediğini, bundan dolayı da sporcuların birçok sorunla karşı karşıya kaldıklarını ifade etmişlerdir. Nitekim Erturan ve Şahin (2017) ‘de yapmış oldukları çalışmada amatör branşlarda kulüplerin sorunlarını ele almış ve federasyonların ilgisizliğinden dolayı kulüplerin zor durumda kaldığını belirtmişlerdir. Yine TVF’nin resmi sitesinden yer alan 2024 stratejisi adlı raporda TVF, mevcut kaynakların, altyapının gelişimi için uygulanan programlar arasındaki dağılımını gösteren kapsamlı bir araştırma yapmayı planlamaktadır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, çocukları ve gençleri hedefleyen programlara ayrılan kaynakların payları artırılarak dengeli bir kentsel ve bölgesel gelişimin ön plana çıkarıldığı yeni bir kaynak tahsis programı oluşturulacaktır şeklinde ortaya koymuştur. Şimdiye kadar bu çalışmaların yapılmadığı ancak bundan sonra ki süreçte bu çalışmaların yapılarak alt yapıya gerekli desteğin verileceği ifade edilmiştir

Kulüpler ana tema altında 2 tane tema ortaya çıkmıştır. Bu temalardan biri olan Bilgisiz Yöneticiler Teması erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir. Diğer tüm spor branşlarında olduğu gibi alan dışından gelmeleri yöneticilik bilgi ve birikimine sahip olmamalarından dolayı bu sorunların kulüpler bazında temelini oluşturabilirler. Katılımcı ifadelerine göre bilgisiz yöneticilerden dolayı sporcular sorunlar yaşamakta, bu sorunları aşmak için alanında uzman, yöneticiliği severek yapan insanlara ihtiyaç duyulmaktadır. İmamoğlu ve ark (2007) yapmış oldukları çalışmada kulüplerde varlıklı yöneticiye dayalı bir mali sistem bulunmasının modern yönetim anlayışları ve bütçe prensipleriyle uyum sağlamadığı ve “maddi gücü yüksek yönetici bulma zorluğu” ve “profesyonel yönetici bulunmayışının” birer sorun olarak algılandığı ortaya koymuştur. Yine Baytar ve Alaca (2014) çalışmasında spor yöneticilerinin alanda bilgi sahibi olmaları ve yönetim ilke ve fonksiyonlarını bilmeleri gerektiğini ifade ederken, Gündoğdu ve Sunay (2006) yöneticiliği sevmenin öneminden bahsetmiş, sevilmeden yapılan işte başarılı olunamayacağını ifade etmiştir. Yine yönetimin kulübü sahiplenmemesi sorunu yöneticilerin niteliksel anlamda bir zayıflığı olarak düşünülebilir (Erturan ve Şahin (2017)).

Erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilen tesis eksikliği, sporcuların daha rahat ortamlarda konaklamaları, yaralanmaların en az olduğu zeminlerde antrenman ve müsabaka yapmaları için son derece önemlidir. Scully çalışmasında (1995), daha fazla gişe gelirinin yetenekli oyunculara daha fazla yatırım yapma olanağı

sağladığını göstermiş ve büyük markete sahip takımların rekabet düzeylerinin daha fazla olduğunu savunmuştur. İyi tesis yaşayan tesislerdir. Kulüpler tesislerinde sosyal yaşamı destekleyecek, gelir elde edecekleri bir organizasyon oluşturmalarıdır. Karataş ve diğerleri (2011) Malatya halkının ilgi duyduğu halde spor yapmasına engel teşkil eden faktörlerin başında % 27.0 ile yeterli spor tesisinin olmamasının geldiğini ve Malatya'daki kamu kurum ve kuruluşların spor tesisleri yeterlilik durumuna ilişkin olarak katılımcıların % 42.9 ile tesisleri yetersiz bulduklarını belirlemiştir. Bir başka çalışmada da Almanya'dakiler ile karşılaştırıldığında Türkiye'de spor kulüplerinin yaşadıkları bir sorun olarak göze çarpan önemli bir farklılığın tesisler olduğu tespit edilmiştir (Erturan ve İmamoğlu, 2011). Nitekim Alman kulüplerinin %32'sinin kendine ait tesisleri bulunmaktadır (Breuer, 2007). Araştırmada kulübe ait tesisin bulunmaması görüşmecilerin tesislere yönelik sorunlarından biri olarak belirtmiştir. Antrenörlere göre, salonun durumu, sıcaklığı, antrenman yapılan mekanın durumu, doğrudan sporcunun antrenmana psikolojik olarak hazırlanmasında veya konsantrasyon düzeyini artırmasında büyük önem taşımaktadır (Samur, 2018). Görüldüğü gibi tesis eksikliği sporcular üzerinde büyük etkisi olan bir sorundur. Tesislerin yeterli seviyeye getirilmesinde tek sorumlu devlet değildir. Kulüpler kendi yapılanmalarını yaparak, sporcuların rahat ortamda barınacakları ve rahat ortamda antrene olacakları tesisleri yaparak bu sorunun aşılmasını sağlayabilirler.

Erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilen malzeme eksikliği, antrenman temposunu etkileyen önemli bir sorun olarak ifade edilmektedir. Tüm branşlarda olduğu gibi voleybolda da kaliteli, sayı ve nitelik olarak yeterli malzeme oyuncunun performansının artırılmasına katkı sağlayacaktır. Erturan ve Şahin (2017) 'de yapmış oldukları çalışmada kulüplerde malzemeye ilişkin sorunların olduğu ortaya çıkmıştır. Yine Yüzgenç ve Özgül (2014) çalışmasında insanların hizmet kalitesi algılarında fiziksel ortamın büyük etkisi olduğu için kamuya ait spor merkezlerinde fiziksel ortamın temizlik, tasarım, hava koşulları, aydınlatma ve güvenlik açısından daha memnun edici hale getirilmesi için araştırmalar yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Malzeme sorunu sporcuların performanslarını arttırmalarına engel olabilir. Onların kendilerini değerli hissetmeleri ve daha iyi oyuncu olmaları yolunda önemli bir yere sahiptir. Ligin kalitesinin artırılması ve daha ilgi çekici hale gelmesi açısından, rekabete dayalı bir lig de takım performanslarını daha iyi seviyelere getirmek için de önemlidir. Bunu sağlamak da kulüplere düşmektedir. Her kulüp kendi bünyesinde anlaşmaya vardığı sporcuların uygun tesislerde, uygun ve kaliteli malzemelerle antrenman yapmasını ve müsabakaya çıkmasını sağlamalıdır. Nitekim Samur (2018) yapmış olduğu çalışmada en etkili ve motive edici dış uyaranlar arasında olumlu alışkanlıklar düzenli iklim şartları-uygun antrenman malzemesi-uygun zemin sportif performansı göstermiştir.

Erkek voleybolunda yaşanan sorunların temel sebeplerinden biri olarak gösterilen ekonomik sorunlar sporcuların geleceklerine etki eden önemli bir faktördür. İmamoğlu ve diğerleri (2007) kulüplerin dernek olarak yapılanmaları nedeniyle ticari faaliyette bulunamadıklarını ve ticari gaye güdemedikleri için mali yönden güçsüz olduklarını ileri sürmektedir. Benzer şekilde Sönmezoğlu ve Çoknaz (2012)'da araştırmalarında, spor kulüplerinde kurumsallaşmaya yönelik sorunlara ilişkin olarak, maddi gelir elde etmede sorunlar ile yasal düzenlemeler ve yasa eksikliği temalarını tespit etmiştir. Yine Samur (2018) de en etkili ve motive edici dış uyaranlar arasında ekonomik yeterliliklerin olduğunu ortaya koymuştur. Uluyol (2014) Süper Lig Futbol Kulüplerinin Finansal Performans Analizi adlı çalışmasında kulüplerin önemli finansal sorunlarla karşı karşıya olduklarını ortaya koymuştur. Bu sonuçla araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak erkek voleybolcular sorunların temelinde Türkiye Voleybol Federasyonunun erkek voleyboluna yeterince destek vermemesinin yattığını ifade etmiştir. Sporcular Türkiye Voleybol Federasyonunun kendi haklarının korunması ve sporcuların daha güvenilir özlük

haklarının oluşturulması konularında yeterince katkı yapmadığını ifade etmişlerdir. Ekonomik sorunlar yüzünden deplasmana giderken binlerce km lik yolculukları küçük minibüslerle yapmak zorunda kaldıkları için performanslarının düştüğünü ifade eden sporcular, maaşlarını zamanında alamadıkları için birçok sporcunun takım değiştirmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Ayrıca sporcular kulüp yöneticilerinin bilgisizliğinin kulüplere ve sporculara zarar verdiğini, bu eksikliğe ekonomik sorunların da eklenmesiyle birlikte sporcuların birçok konuda mağdur olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca tesislerin yetersiz olmasından dolayı sporcuların hedefledikleri performansı yakalamakta zorlandıkları, evleri gibi gördükleri tesislerde rahat edememelerinden dolayı bazı sporcuların mutsuzluk yaşadığı, malzeme eksikliğinden dolayı istenilen düzeyde verimli antrenmanlar yapılamadığını ve gençlerin geleceğe yönelik hazırlanamadığını, ekonomik sorunlar yüzünden paralarını alamayan sporcuların yaşadıkları sorunlar yüzünden mutsuz olduklarını ve bazı genç sporcuların erken yaşta voleybolu bıraktıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışmada ortaya çıkan sorunların düzeltilmesi için, Türkiye Voleybol Federasyonunun mevzuatında yapacağı değişikliklerle sporcuların maddi kayıplarının önüne geçebileceği, ayrıca erkek voleybolunun geliştirilmesi için daha dikkat çekici ve çağa uygun yöntemlerle projeler geliştirerek ikinci planda kalan erkek voleyboluna katkı sağlayabilecektir. Kulüplerde görev yapan yöneticilerin daha nitelikli hale gelmesi veya daha nitelikli yöneticilerin kulüplerde görev yapması için yasal bazda yönetici kriterleri belirlenmeli ve her federasyonun belirlediği kriterlere uyan bireyler kulüplerde yöneticilik yapabilmelidir. Ayrıca tesis, malzeme ve ekonomik sorunların aşılması için kulüplerin kendilerine sürekli gelir kaynakları oluşturmaları, alt yapıdan sporcu yetiştirerek daha etkin bir ekonomik faaliyet içine girmeleri sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Bayter, M & Alaca, E. (2014). Spor yöneticiliğinde bilgi yönetiminin önemi. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1781-1791.
- Breuer C. (2007). Sportentwicklungsbericht 2005/2006- Analyse zur situation der sportvereine in Deutschland. Bonn: Bundeninstitut Für Sportwissenschaft
- Pirselimoğlu, E.T & Kanlı, S & Civil,T. (2019). Orta öğretim spor lisesi ders kitabı. 9. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Devlet Kitapları 3. Baskı. 175.
- Erturan-Öğüt,E & Şahin, M.Y. (2017). Amatör spor kulüplerinin sorunları: Açıklayıcı Bir Araştırma. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe Journal of Sport Sciences* 2017, 28 (2), 101–120.
- Erturan, E.E & İmamoğlu, A. F. (2011). Almanya ve Türkiye'deki spor kulüplerinin karşılaştırmalı analizi: Türkiye'deki spor kulüplerinin yapı ve işleyişine yeni bir yaklaşım. *Spor Bilimleri Dergisi, Hacettepe J. of Sport Sciences* 22(2), 54-68.
- Gündoğdu, F. & Sunay H. (2006), Spor yöneticisinde olması gereken nitelikler üzerine bir araştırma. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 9(2), 53-68.
- İmamoğlu, A. F. & ,Karaoğlu, E. & Erturan. E. E. (2007). Türkiye'de spor kulüplerinin yapısal nitelikleri ve temel problemleri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Dergisi*, 12(3), 35-61.
- Karataş, Ö. & Yücel, A.S.& Karademir, T. & Karakaya, Y. (2011) Malatya'da sporun yaygınlaştırılması açısından spor tesislerinin yeterlilik düzeyinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi, Hacettepe J. of Sport Sciences* 22(4), 154–163
- Samur, S. (2018). Spor Kulüplerinde Performans Yönetimi. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*. Cilt:20, Sayı:1.
- Scully, Gerald W. (1995). "The Market Structure of Sports". The University of Chicago Press.

- Sönmezoğlu, U. & Çoknaz, D. (2013). Yönetici bakış açısıyla spor kulüplerinde kurumsallaşma (Spor Toto Süper Lig Örneği). *NWSA-Sports Sciences* 9(1), 1-21.
- Uluyol, O. (2014). Süper lig futbol kulüplerinin finansal performans analizi. *Journal of Yasar University* 2014 9(34) 5716-5731.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 9. Baskı. Seçkin Yayıncılık.
- Yüzgenç, A. A. & Özgül, S. A. (2014). Yerel yönetimlerin sunduğu spor hizmetlerinde hizmet kalitesi (Gençlik Merkezleri ve Aile Yaşam Gençlik Merkezleri Örneği). *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences*, 25(2), 79-93.
- Allendorf, K., & Ghimire, D. (2012). Determinants of marital quality in an arranged marriage society. *Population Studies Center Research Reports*, 12-758, USA.
- Amato, P.R., & Booth, A. (1995). Changes in gender role attitudes and perceived marital quality. *American Sociological Review*, 60 (1), 58-66.
- Bird, G.W., & Melville, K. (1994). *Families and intimate relationships*. New York: McGraw-Hill Companies.
- Botkin, D. R., Weeks, M. N., & Morris, J. E. (2000). Changing marriage role expectations: 1961-1996. *Sex Roles*, 42(9-10), 933-942.
- Clark-Nicolas, P., & Gray-Little, B. (1991). Effect of economic resources on marital quality in black married couples. *Journal of Marriage and Family*, 53 (3), 645-655.
- Conger, R.D., Elder, G.H., Lorenz, F.O., Conger, K.J., Simons, R.L., Whitbeck, L.B. ve ark. (1990). Linking economic hardship to marital quality and instability. *Journal of Marriage and Family*, 52 (3), 643-656
- Connides, I. A. (2001). *Family ties and aging*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cox, F. D. (2006). *Human intimacy: Marriage, the family, and its meaning*. Belmont, CA : Thomson/Wadsworth.
- Çapri, B. (2008). Eş tükenmişliğini yordayan değişkenlerin incelenmesi. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.
- Erbek, E., Beştepe, E., Akar, H., Eradamlar, N., & Alpkan, E. L. (2005). Evlilik uyumu. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 18 (1), 39-47.
- Erci, B., & Ergin, R. (2005). Women's satisfaction with their marriage in Turkey. *Marriage and Family Review*, 37, 117-133.
- Faulkner, R. A., Klock, K., & Gale, J. E. (2002). Qualitative research in family therapy: Publication trends from 1980 to 1999. *Journal of Marital and Family Therapy*, 28(1), 69-74.
- Fincham, F. D. (1998). Child development and marital relations. *Child Development*, 69 (2), 543-574.
- Gladding, S. T. (2012). *Family therapy (Aile Terapisi)*, Edit: İ. Keklik ve İ. Yıldırım). Ankara: Türk PDR-DER Yayınları.
- Gül, G. (2003). *Aile ve evlilik kurumu. Evlilik Okulu Kişiler Arası İlişkiler ve İletişim Becerileri* (Edi. Haluk Yavuzer). 11. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hilton, J. M., & Devall, E. L. (1997). The family economic strain scale: development and evaluation of the instrument with single and two-parent families. *Journal of Family and Economic Issues*, 18(3), 247-271.

- Jackson, J. B., Miller, R. B., Oka, M., & Henry, R. G. (2014). Gender differences in marital satisfaction: A meta- analysis. *Journal of Marriage and Family*, 76, 105-129.
- Jensen, J., Rauer, A., & Volling, B. (2013). A dyadic view of support in marriage: The critical role of men's support provision. *Sex Roles*, 68, 427-438.
- Kapucu, O. (2014). Evli çiftlerin evlilik kalitesi ve bağlanma stillerinin demografik özellikler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kendir, E. M., & Demirli, C. (2016). Evlilik doyumu üzerinde anne baba tutumunun etkisinin incelenmesi. *Education Sciences*, 11 (3), 96-113.
- Kızıldağ, S. (2015). Eş tükenmişliği: Bir model testi. Yayınlanmamış Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kodan, S. (2013). Evli bireylerin evlilik kalitesi toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kodan-Çetinkaya, S., & Gençdoğan, B. (2014). The relationship between marital quality, attitudes towards gender roles and life satisfaction among the married individuals, *Psychology, Society ve Education*, 6(2), 94-112.
- Kwon, H.E., Rueter, M.A., Lee, M.İ., Koh, S., & Ok, S.W. (2003). Marital relationships following the Korean economic crisis: applying the family stress model. *Journal of Marriage and Family*, 65 (2), 316-325.
- Lorenz, F.O., Conger, R.D., Simon, R.L. Whitbeck, L.B., & Elder, G.H. (1991). Economic pressure and marital quality: an illustration of the method variance problem in the causal modeling of family processes. *Journal of Marriage and Family*, 53 (2), 375-388.
- Machaty, A. (2013). Dispositional optimism and marital adjustment. Master of Science, Colloge of Agriculture, University of Kentucky.
- Mason, T. M., Canlas, C. M., & Wang, D. N. (2013). Marital satisfaction and depressive symptoms in China. *Journal of Family Psychology*, 27(4), 677-682.
- Nakip, M. (2003). Pazarlama araştırmaları teknikler ve spss destekli uygulamalar. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Norton, R. (1983). Measuring marital quality: A critical look at the dependent variable. *Journal of Marriage and Family*, 45, 141-151.
- Özgüven, İ. E. (2009). Evlilik ve aile terapisi. Ankara: PDR Yayınları
- Özgüven, İ. E. (2010). Ailede iletişim ve yaşam. Ankara: Pdrem Yayınları
- Pew Research Center (PRC) (2013). Social and Demographic Trends Project: Love And Marriage. [Çevrim-içi:<http://www.pewsocialtrends.org/2010/11/18/iii-marriage/>], Erişim Tarihi: 11 Ekim 2015
- Pines, A. M. (1996). *Couple Burnout*. New York / London: Routledge.
- Pines, A. M., & Nunes, R. (2003). The relationship between career and couple burnout: implications for career and couple counseling. *Journal of Employment Counseling*, 40 (2), 50-64.
- Proulx, C. M., Helms, H. M., & Buehler, C. Y. L. (2007). Marital quality and personal well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and Family*, 69, 576-593.

- Retting, K. D., & Bubolz, M. M. (1983). Interpersonal resource exchange as indicators of quality of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 45(3), 497-509.
- Rostami, A., Ghazinour, M., Nygren, L., & Richter, J. (2014). Marital satisfaction with a special focus on gender differences in medical staff in Tehran, Iran. *Journal of Family Issues*, 35(4), 1940-1958.
- Saxton, L. (1982). *The nature of marriage, the individual, marriage, and the family*. (5.Edith). Wadsworth Publishing Company Belmont, California A Division of Wadsworth, Inc. (pp.216-224).
- Sprecher, S., Metts, S., Burleson, B., Hatfield, E., & Thompson, A. (1995). Domains of expressive interaction in intimate relationships: Associations with satisfaction and commitment. *Family Relations*, 44(2), 203-210.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler. *Aile ve Toplum*, 10 (4), 7-31.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2015). Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı (Edit: Mustafa Baloğlu). (6. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Terry, J., & Kottman, M. (1995). *Working with families. Guidance and counseling in the elementary and middle schools*. Brown and Benchmark Publishers, (Pp: 254-281).
- Vannoy, D., & Philliber, W.W. (1992). Wife's employment and quality of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 54 (2), 387-398.
- Veenhoven, R. (2012). Happiness, also known as “Life satisfaction” and “Subjective well-being” (Chapter 3) In Land, K. C, Michalos, A. C. and Sirgy, M. J. (Eds.) *Handcook of social indicators and quality of life research*. New York: Springer Press, (Pp: 63-77).

THE INFLUENCE OF AZERBAICYAN ART TO DESIGN OF MODERN COLLECTIONSAZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏTİNİN MÜASİR KOLLEKSİYALARIN
LAYİHƏLƏNDİRİLMƏSİNƏ TƏSİRİ**Doç. Dr. Elfana QASIMOVA**Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi (UNEC), Teknoloji ve Tasarım Fakültesi, Tasarım
Bölümü, Bakü, Azerbaycan**Günay CAVADZADƏ**Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi (UNEC), Teknoloji ve Tasarım Fakültesi, Tasarım
Bölümü, Bakü, Azerbaycan**Gülçöhrə SALEHZADƏ**Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi (UNEC), Teknoloji ve Tasarım Fakültesi, Tasarım
Bölümü, Bakü, Azerbaycan**ABSTRACT**

Azerbaijani art is as old and rich as the history of our people. Despite the fact that, each of our country's diverse art forms has passed the long and complicated development path, it can form the common unity and create a broad idea of the art and culture of Azerbaijan.

The article analyzes the presentation of Azerbaijani national art samples in local and foreign designers' collections of clothes, headscarves and jewelry items. It has been shown that pattern effects and ornaments related to the history of our people are one of the valuable sources for studying our cultural heritage. It has been approved that, the appeal of foreign and local designers to the samples of Azerbaijani art in their collections and its development is the obvious example of the concern of the people for their material and moral heritage.

Keywords: Material and Spiritual Heritage, Designer, National Art of Azerbaijan

ÖZET

Azərbaycan incəsənəti xalqımızın tarixi qədər qədim və zəngindir. Ölkəmizin müxtəlif sənət növlərinin hər biri ayrı-ayrılıqda uzun və mürəkkəb inkişaf yolu keçməsinə baxmayaraq ümumilikdə vəhdət təşkil edərək Azərbaycan incəsənəti və mədəniyyəti haqqında geniş təsəvvür yaratmağa imkan verir.

Araşdırmamızda yerli və xarici dizaynerlərin geyim, örpək və zinət əşyalarından ibarət kolleksiyalarında Azərbaycan milli incəsənət nümunələrini əks etdirməsi təhlil olunmuşdur. Göstərilmişdir ki, xalqımızın tarixilə bağlı olan ornamentlər, naxışlar mədəni irsimizi öyrənmək üçün qiymətli mənbələrdən biridir. Təsdiq edilmişdir ki, xarici və yerli dizaynerlərin öz kolleksiyalarında Azərbaycan incəsənəti nümunələrinə olan müraciəti və onun inkişaf etdirilməsi xalqın öz maddi-mənəvi irsinə qayğısının bariz nümunəsidir.

Anahtar Kelimələr: Maddi-Mənəvi İrs, Dizayner, Azərbaycan Milli İncəsənəti

INTRODUCTION

The use of traditions of decorative and applied art, namely the art of national costume, is far from being a new approach in the design of modern clothing.

One of the interesting tasks in the field of modern costume is the development and application in the forms and character of the national costume to the costume of our daily life. The expediency of the national costume due to the age-old collective creativity of the people can serve as both ideological and plastic material. Based on the folk principles of clothing ornamentation, it is possible to place – decorative elements in the certain places dictated by the designs of models – on the chest, on the shoulders, on the ends of the sleeves, on the hem, that is to use the methods of decorative design of national clothes, tracing in this way, its role and significance as an aesthetic beginning in relation to modern clothes. Taking the well-known colorfulness of the national costume and placing it in a rhythmic sequence on a suitably made costume, we get the type of clothing that is consistent with our modern times.

The combination of the properties of the national costume serves as a creative source for their activities: the beauty and proportionality of forms, the color combination, rhythmicity, construction of proportions, and the decorative design. The national costume for the designer has always been that treasury from which he could infinitely draw the new themes, new ideas, and new solutions. Taking something from the national costume, the designer prioritizes such a requirement as functionality. The designer should not copy the costume entirely; he should choose what is consonant with our time – simplicity and wisdom of cut, laconicism and clarity of silhouette. And of course, we must make the most of all the richness of the decoration, the color ornamentality, the original details and accessories, that is, from the properties of national clothing, it is necessary to isolate those facets of the artistic image of the costume, which will make it possible to illuminate the form and image of modern clothing in a new way.

The folk traditions in the field of costume art seem to adapt to the modern fashion trend, obeying its form, silhouette, proportions, and details. In the creative process, the rich and diverse material goes through the stage of purification through the “crucible of modernity”.

In some cases, it is possible to use the decorative color of the color scheme, in others the motifs of embroidery or the design concept of construction. In the design of individual products, it is possible to combine organically the traditions of the art of national costume of various regions of Azerbaijan, intersperse the elements of more ancient and new forms.

RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

Azerbaijani art is as old and rich as the history of our people. Despite the fact that, each of our country's diverse art forms has passed the long and complicated development path, it can form the common unity and create a broad idea of the art and culture of Azerbaijan. The fabrics used in the preparation of national costumes in the process of centuries-long development of our rich culture have always been selected with its quality and elegance. The production of such high-quality fabrics in the XIV-XV centuries in Azerbaijan, of course, had a positive effect on clothes. [1, 2] The most commonly used embroidery pattern in the production of fabrics was the stylized peacock. The researches show that, over the centuries, the peacock paintings have lost their past meaning, and eventually became simpler, and became the most widely spread in the East “buta” ornament. For imagining how beautiful and magnificent pieces had been produced in different parts of Azerbaijan in various periods, it is enough to look at the fabric samples stored in different museums around the world. It is possible to note as the example of these museums the Budapest Museum of Decorative Arts, Boston Art Museum, Victoria and Albert Museum in London, etc. [3]

In their works, most of the designers come not only from the national costume, but also from folk art in general, which helps them to create completely new and modern figurative solutions for clothing. The "Azerbaijani Charm in Modern Fashion" project, which was organized with

the support of the Heydar Aliyev Foundation, was aimed at keeping national traditions and values of our people, promoting the integration of national ornaments into modern fashion and at the same time creating a unity between the East and West cultures. The clothes, decorative items and carpet weaving patterns presented in rich and plentiful manner in the collection of our national museums, the national women's clothing, selected by the elegance of ornaments and the originality of their elements have encouraged the famous Italian fashion designer Renato Balestrani to the creation of a collection reflecting the development of Azerbaijani national dresses from ancient to modern times. The collection of dresses prepared on the basis of Azerbaijan's national ornaments by the Italian fashion designer Renato Balestra renowned within the framework of the project "Azerbaijani charm in modern fashion", the clothes reflecting the local characteristics of conditionally divided historical ethnographic regions of our country, and skillfully using the elements of these garments, adapted to the elegant contemporary dresses was presented to the audience. The evening wear included into the collection was created after acquaintance with artifacts preserved in Azerbaijani museums. The appearance of these costumes, decorated with precious stones reflecting the pomegranate symbol, which is widely used in Azerbaijan's national culture as a symbol of fertility, blessing, unity, loyalty, has attracted great interest to the audience. In the show held with the participation of Renato Balestra more than 40 clothing samples were presented. [4]

The last part of the collection of the famous Italian fashion designer was a symbol of progress and development, and which is also considered one of the symbols of the Land of Fires - Azerbaijan, the red and black colored evening wear patterned with embroidery and mosaics that reflecting the fire. This collection was presented with the support of Mehriban Aliyeva, the first lady of Azerbaijan, within the framework of the Days of Azerbaijani Culture held in Cannes, France, accompanied by our national music and caused a great interest of foreign audiences. Along with the clothing, the decorative items, ornaments, which are a vivid example of our national heritage, are used skillfully for jewelry making by designers, as well. The decorations and jewelry play a special role in completing a set of dresses.

Preparation of jewelry and jewelry items in Azerbaijan even in the XVII century and the entry to the extent into the life of the medieval Azerbaijani population, especially the aristocrats, officials and wealthy merchants was caused to the creation of a special chain of jewelry shops selling these jewelry products. [5] Various decorative items, jewelry and the adornments complemented the dresses, enriched their national characteristics. The information about the production of ornaments and jewelry, especially the wide range of women's embellishments, has been well-documented in classics and saga creativity, as well.

The great N. Ganjavi spoke in the "Khamsa" with heartfelt conviction of national ideas related to the ornamentation, the symbolic meaning of jewelry items and gemstone, the diversity of their types and the unparalleled repetition of national ornaments (ornamental design). [6] Found in his works, the golden belt decorated with coins and precious stone the rings with and without precious stone playing the role of majesty stamp, "necklace (torc – an old neck ornament)", "fretwork", "gold-plated amulet", "crown", white hair-clip for hair, earrings, as well as, the brooch tagged on the cloth shows the richness of the elements of the national costume of the Azerbaijani woman. [7].

Today, being the first Azerbaijani jewelry brand, «Resm Jewelry» has maintained our national spirit in its stunning collection. In the presented collection, called "Azerbaijani Carpets", this ancient folk art is inspired by its ornaments and decorative items for jewelry making. These hand-made works that portray the rich color palette used in carpets, revealing the meaning of carpet embroidery compositions, expresses their beauty in jewelry style. [8] Each model is

presented with a brochure, revealing the meaning and explaining the history of the ornament that admired it.

Today the work of the designer and fine art expert has become considerably complicated. The designers are looking for that line, the only true solution to the artistic image of the costume in the ratio of the traditions of art and fashion trends in modern conditions. After all, modern fashion is so controversial and diverse. It sets in front of specialists the most diverse and sometimes even too contrasting decisions. It is necessary to look for in its numerous suggestions that unique true element which will allow to unite models in an experimental collection, will allow to emphasize the specific nature of products made in folk traditions and at the same time will contribute to the disclosure of the individual characteristics of each craft, its artistic face. It is necessary to find in the folk art those new, still unused facets of folk art, which will become the fundamental principle for creating new models. The quality of the national costume can be interpreted in its own way and creatively breaking through the prism of modernity, to continue the experimental search for the expansion and enrichment of folk traditions.

Today, the formulation of the problems of the development of folk traditions has become wider and deeper, as for folk art - is an inexhaustible source, but life constantly presents us something new, that allows us to consider folk traditions not only as a basis for inspiration of specialists but also as an enduring, constantly developing and enriching line in the national culture, in particular in the field of clothing culture. The designers have learned to comprehend the problems of creating clothes using popular traditions in terms of the tasks of following modern fashion. If a person Homebound devoted to his land, especially if he is creative, his love for his country is also reflected certainly in his creativity.

One of such persons is Azerbaijani designer Fakhriya Khalafova, who regularly uses Azerbaijani national ornaments, national patterns, and embroidery in her clothes. Since her first day of activity, she has created and is creating the unique fabulous patterns in her collections, synthesizing national dress traditions and color shades within the framework of her style according to the modern style. She at the same time, created on the basis of her own sketches the pieces used in the collections, prepared by her.

Fakhriyya Khalafova always presents national colors in her clothes and introduces the world the Azerbaijani culture and its pearls with collections presented on the podium of different countries. [9] It should be noted that, the collections created by her are made available for sale under the brand name "Made in Azerbaijan".

At the festival held in France, the main focus of Fahriya's ten collections was to showcase the Azerbaijani culture of clothing, the typical elements of our national costumes, and decorative embroidery to French audiences. In the collections demonstrated in the festival the handmade works, the dresses made of silk fabrics, almond-shaped patterns were presented.

Many of them have caused the interest of both the audience and the media. After the demonstration many questions addressed to the fashion designer were the signs of this interest.

At the same time, the audience wanted to know how the unique national clothing style of Azerbaijan differs from the national costumes of the Eastern countries. The fashion designer explained to them, that the national clothes of Azerbaijan have unique, indispensable, distinctive elements and does not coincide with not only appearance but the dresses of any Eastern country, as well. Fahriyya Khanum always tries to present a synthesis of national style in European style, and thus, she has been making innovations in the field of fashion.

The Russian fashion designer Aleksandra Salamakhina, who was originally from Azerbaijan, reflects beautiful examples of Azerbaijani national art in the collections of scarves and head coverings.

The fashion designer creates these patterns using the national ornaments of Azerbaijan and introduces to the world as “Salamakhina Azerbaijan” brand. The fashion designer, who took part in the fashion week in Paris, also drew attention to her collection. A.Salamakhina, who is originally from Molokan, emphasizing that her grandfather had settled in Shamakhi said that “I had lived in Azerbaijan most of my life: For this reason, the culture, language, and cuisine of that place is more native to me.” Salamakhina, who graduated from Baku State University, the Faculty of Chemistry, and then continued her education in the UK, currently working in the field of ecology, has realized her dream of choosing the sphere of art and is engaged in design and fashion. The designer, who started this job five years ago, has created her own brand by designing the scarves and head coverings. Speaking about the concept of design, the fashion designer said that the purpose was to transform the tradition into a trend and to create an impression of color by protecting the history.

“Azerbaijani motifs dominate in the headscarves because these issues are closer to her”. A. Salamaxina, who joined the fashion week in Paris for the first time, presented 12 clothes:” The collection was magnificently welcomed. In particular, there were a lot of interest in printing patterns and ornaments. According to the designer, ethnic color motifs of Azerbaijan are sufficient and this nuance is capable for attracting world fashion. We should not have to put all our collections on the almond-shaped patterns (buta). Because this ornament has been widely advertised and recognized worldwide. We can bring different patterns to the world arena and demonstrate the cultural heritage of Azerbaijan. For example, in the next collection she intends to use interesting photos she had collected during her visit to different regions of Azerbaijan. This collection will be called "Our Village". The nature of Azerbaijan is beautiful and she is planning to present different seasons of the year on the podium. One of the first woolen scarves of this season will be dedicated to the snow covered Zagatala, where we often went. Later, the designer is planning to test the spring collection.

CONCLUSIONS

Today, folk art is a kind of dynamic moving sculpture, viewed from any angle. In the collections of the Fashion Houses, discussed in this article, the use of traditions of folk art was not an addition, but one of the leading elements, emphasizing the spatial nature of the image of clothing, connecting it with the figure, the movement of human being. The direction of modern fashion in clothes is semi adherent silhouette, layering, which determined the conditions for referencing the specialists to the folk cut, to one of the solutions to the problem of creating modern clothes.

Conducted research in the field of folk art gives in the hands of the designer invaluable material for creating a modern collection. In the process of studying the principles of building a national costume with its clear logic of form and cut, specialists found those starting points in building the shape of modern products, which not only show the main directions of modern design today, but also show the prospects for the future. The study of the cut, its laws - is the key to the active use of fashion, its modifications from the standpoint of folk traditions.

The designers using the principles of constructing a constructive basis of national clothing, its cut introduces a special plastic into the product – the plasticity of free, gracefully drape forms, which can be both widely decorated with elements of national decor, and meet the requirements of functionality and convenience. These forms give the human body a special dynamic, consistent with his movements and echoing them. Such forms are a kind of connecting link between human being and space. Also, like human being, they live and breathe, and a more ideal solution of the costume as its “outer shell” has not yet been found.

But, any very national form, if it does not reflect the urgency of modern fashion, goes unnoticed, because it does not meet the requirements of a person for the clothes of this period of development of society.

Therefore, the principles of folk design are considered, studied, creatively interpreted and applied only from the standpoint of the requirements of modern design.

For now, we can say that that an integrated approach to the development of folk traditions is - a perspective for the near future. Consistent and thorough study of the traditions of national costume and folk craft in general, their creative rethinking in relation to modernity and on the basis of this the creation of modern and beautiful products using national décor – is one of the most important, fundamental provisions of modern design, which occupies its special place in the process of creating clothes for human being.

REFERENCES

1. Mustafayev A.H. History of material culture of Azerbaijan (typology research on ethnographic materials). Baku - Baku University publishing house, 2009, 420 p.
2. Niyazi Mehdi. Medieval Azerbaijani aesthetic culture. Baku, 1981, p. 22-24
3. Rasim Efendi. Art of Azerbaijan. Baku, East-West, 2007, p.160
4. Gasimova E.N, Javadzadeh G.A. National clothes as material and moral heritage of the Azerbaijani people. // Materials of II Republican scientific-theoretical conference on "Modernity and Tradition". Baku, 2018, p. 51-55.
5. Valiyev F. I. Material culture in Azerbaijan at the beginning of XIX-XX centuries. Baku - "Science", 2006, p.172
6. Zamanov N. Nizami poetry and fine arts. Baku, 1981, p.33
7. Dunyamaliyeva S.S. Artistic-decorative features of Azerbaijani clothes. Baku - "Science", 2013, p. 448
8. Bekir Deniz. State of the Turkish world carpet and flat weaving. Ankara, 2000, p.123
9. Abdullayeva, F. "Tourist wants to get the spiritual food from his vacation": The fashion designer Fakhriya Khalafova delivered a lecture to foreign tourists about our national costumes: [to the russian representatives of tourism visiting Baku] // Culture. -2015.- July 17 - P. 10

SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTEN GÜNDELİK HAYAT
EVERYDAY LIFE FROM SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE**Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ**

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ

ORCID : 0000-0002-8982-6778**ÖZET**

Gündelik hayat, ekonomiden siyasete, edebiyattan dine, tarihten iletişime birçok disiplinin ortak araştırma nesnesi olarak görülmekle birlikte toplumsal ve kültürel alanla da sıkı bir ilişki içerisinde. Son yıllarda özellikle sosyolojik araştırmalarda gerek bakış açısı gerekse de metodolojik yönden mikro boyutta gündelik olana yoğunlaşan çalışmalar gelişim gösterir.

Gündelik hayat, bireysel ve toplumsal yaşamın hem sıradan, önemsiz ve tekrarlanan hem de rutin, düzenli ve istikrarlı yapısını içinde barındırır. Gündelik olan doğallığı ve değişkenliği çerçevesinde bireyin duygularını, hüznlerini ve iletişimsel becerilerini dolayısıyla kişisel tüm etkinliklerini ve toplumsal olarak da sosyal etkileşimleriyle tüm ilişki dünyasını kuşatıcı bir niteliğe sahiptir. Gündelik hayat, günlük etkinliklerin ve toplumsal bağların üretildiği, zenginleştirildiği ve yeniden yaratıldığı bir birleşme alanıdır.

Bu anlamda zengin ve üretken niteliği ile gündelik hayat, bireysel ve toplumsal açıdan çok boyutlu deneyimlerin geliştirildiği bir ortamı imler. İnsani ve sosyal ilişkilerin odağında yer alan gündelik hayat, bu ilişkiselliklerin hayati bir temelini oluşturur. Yine toplumsal yapının faile/bireye yüklediği anlam bütününe ete kemiğe bürünmüş halini ve bunun izlerini gündelik hayatta gözlemleyebiliriz.

Gündelik hayatın bireysel-toplumsal alanda genelleşmiş yaşama biçimleri ve kültürel kalıplar üretme kapasitesi sosyolojik bir bakış açısının gerekliliğini kendiliğinden ortaya çıkarır. Dolayısıyla sosyolojik perspektiften gündelik hayata bakıldığında toplumsal yaşamı var eden bireylerin belirli bir uyum süreci içerisinde idrak etme, anlamlandırma ve bunu aktarma bağlamında oluşturdukları bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Bu oluşum gündelik hayatta, sosyo-kültürel etkileşimlerin de kökenidir.

Bu çalışmada farklı bilim dalları ve araştırma alanlarının ortak paydasında yer alan gündelik hayat olgusunun sosyolojik analizi amaçlanmaktadır. Gündelik hayatın toplumsal açıdan ne olduğu/olmadığı, kapsamı ve temel ilkeleri üzerinde yoğunlaşmakta ve sosyolojik kurama katkıları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gündeliklik, Gündelik Hayat, Sosyal Gerçeklik, Sosyoloji.

ABSTRACT

Although everyday life is the typical research field of various disciplines such as economy, politics, literature, religion, communication, and history, it is closely related to the social and cultural fields. In recent years, the number of studies focusing on the micro-scale everyday perspectives and methodological aspects, especially in sociological research, has risen.

Everyday life includes both ordinary, minor, and repetitive aspects and embraces routine, organized, and consistent individual and social life structure. In the sense of spontaneity and fluidity, everyday life encompasses an individual's emotions, sadness, and communicative

skills; therefore, all his activities and social interactions. Everyday life is an intersection in which everyday activities and social bonds are produced, enriched, and recreated.

With its fertile and productive quality, everyday life represents an environment in which multi-dimensional experiences are developed in individual and social terms. It is at the center of human and social relations and constitutes a vital foundation for those relationships. Similarly, we can observe the concrete meaning attributed to the perpetrator/individual by society and follow its everyday life traces.

The typical ways of living and producing cultural patterns in the individual and social sphere of life, highlight the necessity of a sociological perspective. Therefore, from a sociological perspective, everyday life is the reality created by individuals in understanding, interpreting, and transferring it in harmony, which is the origin of socio-cultural interactions in everyday life.

The study aims the sociological analysis of everyday life phenomenon, which is the common point of different disciplines and research fields. It focuses on what social life is/is not, its scope and fundamental principles, and evaluates its contributions to the sociological theory.

Keywords: Everydayness, Everyday Life, Social Reality and Sociology.

**GÜNDELİK HAYATIN GERÇEKLİĞİ VE HASTALIK-SAĞLIĞA İLİŞKİN
GELENEKSEL BİLGİNİN KURULUMU****REALITY OF EVERYDAY LIFE AND THE CONSTRUCTION OF TRADITIONAL
KNOWLEDGE RELATED TO DISEASE-HEALTH****Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YILMAZ**

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ

ORCID : 0000-0002-8982-6778**ÖZET**

Genel anlamda gerçeklik, insanoğlu açısından kâinatta, tabiatta ve sosyal yaşamda gerçekleşen her şeydir. Gerçeklik, bireyin iradesinden bağımsız oluşturulan olgulara ilişkin bir özelliktir ve sosyal organizasyonun bir ürünüdür. Gündelik hayat ise bireysel ve sosyal yaşamın gerek olağan, önemsiz ve yinelenen gerekse kalıplaşmış, sıralanmış ve istikrarlı yapısına atıfta bulunur. Gündelik hayatın gerçekliği, önceden nesnelleşmiş nitelendirmeler düzeni çerçevesinde oluşturulur, varlığı buna bağlıdır ve birey tarafından düzenlenmiş bir gerçeklik olarak algılanır. Gündelik hayat gerçekliği, “burada ve şimdi”yi merkeze alarak mekânsal ve zamansal olarak organize edilir, başkalarıyla paylaşılan bir dünyaya karşılık gelir ve kendini olduğu gibi sunar.

İnsanoğlu sosyal bir varlık olmanın gereği olarak nesilden nesile aktarılan ve gündelik hayatın idamesi açısından ulaşılabilir bilgi stoklarından beslenmek zorundadır. Gündelik hayatın gerçekliği bu anlamda toplumsal bilgi stokundan etkilenir ve onu etkiler. Birey açısından toplumsal bilgi stokları gündelik hayat dünyasına uyumu kolaylaştırır. İlişkiselikler üreterek gündelik hayata karşı aşinalığı artırır.

Geleneksel bilgi de atadan dededen miras kalan, kuşaktan kuşağa aktarılan ve toplumsal yaşamın bir parçası olan bilgi türüdür. Toplumsal yaşamda birçok alanda geleneksel bilgi ve deneyimlere ihtiyaç duyulur. Özellikle hastalık-sağlık konularında gündelik hayat deneyimleri açısından geleneksel bilgilerin kullanımı toplumsal bir inşa süreci olarak uygulanır. Birey önceki nesillerden neyin sağlıklı neyin sağlıklı olmadığını, hangi uygulamaların hangi hastalığa iyi geldiğini yaşamış deneyimler çerçevesinde toplumsal bilgi stokları ya da çevresinden buna ilişkin daha deneyimli insanlara başvurabilecek iletişim kanalları bağlamında bilir.

Bu çalışmada Berger ve Luckmann (2008)’in *Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı çalışmalarındaki perspektiflerinden hareketle hastalık-sağlığa ilişkin geleneksel bilgi kurulumunun kır toplumu özelinde örneklerle açıklanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gerçeklik, Gündelik Hayat, Hastalık-Sağlık, Geleneksel Bilgi.**ABSTRACT**

Reality, in a general sense, is everything that happens in the universe, nature and social life in terms of people. It is a case-related feature that is created independent of willpower as well as being a product of social organization. However, everyday life addresses to ordinary, repeated, stereotyped, sorted and consistent structure of both individual and social life. Reality of the everyday life is created within the pre-objective qualification patterns, on which its existence depends and it is perceived as an organized reality by individuals. Reality of everyday life centralizes “here and now”, is organized both spatially and temporarily; it corresponds to a world that is shared with others and presents itself as it is.

Human being should benefit from attainable stocks of information in order to maintain his/her everyday life, as a requirement of being a social being, which is passed down from generation to generation. Reality of everyday life is affected by social information stock and affects it at the same time. Social information stock facilitates adaptation to daily life for individuals. It increases familiarity with daily life producing relationality.

Traditional knowledge is kind of information inherited from the ancestors, passed down from generation to generation and a part of social life. There is much need for traditional knowledge and experiences in many areas in social life. In particular, traditional knowledge is used as a construction process of social life in terms of daily life experiences on disease and health issues. Based on the experiences of previous generations, the individual knows what is healthy and what is unhealthy, what practices are applicable to what diseases in the context of social information stocks or communication channels that can refer to more experienced people with respect to this.

Based on the perspective of Berger and Luckmann (2008) on their study *the Social Construction of Reality*, this study aims to explain the traditional knowledge setup with examples regarding disease-health in the rural society.

Keywords: Reality, Everyday Life, Disease-Health, Traditional Knowledge.

TÜRK KÜLTÜR MİRASINA DOKUMA DESENLİ PEŞTAMAL ÖRNEĞİ LOINCLOTH WITH WEAVING PATTERN IN TURKISH CULTURAL HERITAGE

Arş. Gör. Ebru ÇATALKAYA GÖK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi,

Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Gölbaşı, Ankara

ORCID : 0000-0002-9746-8456

ÖZET

Zengin bir kullanım alanı bulunan peştamallar Türkiye’de hamamlarda halen kullanılan geleneksel bir bezdir. Geçmişte Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde dokunmuş olan bu bez günümüzde halen Deniz, Bursa, İzmir, Trabzon, Gaziantep ve çevresinde üretilmeye devam etmektedir. Pamuklu, İpekli ve pamuk-ipek karışımı olmak üzere dokunan bu bezler hamamlar dışında bele dolama, baş örtüsü, önlük gibi kullanım alanlarında bulunmuştur. Ayrıca eski esnaf loncalarında ustalığa geçiş belirtisi anlamı verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı peştamal bezleri tekrar ele alarak gün yüzüne çıkarmak ve ulaşılabilen 70 yıllık iki peştamal örneğini yapısal kumaş özellikleri bakımından ele almaktır. Böylelikle geçmişe ait örneklerin dokuma örgüsü, eni, boyu, santimetrekaredeki iplik sayısı, hammaddesi, iplik büküm yönü ve adetleri belirlenmiştir. Dokuma esnasında ilave atkı ipliği ile desenlendirilen iki örneğin desenleri çizilmiştir. Çalışmada betimleme ve tarama yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Peştamal, Futa, Kültürel Miras, Geleneksel Dokuma, Kumaş Analizi

ABSTRACT

Loincloths with a rich use of space is a traditional fabric still used in Turkish baths. This cloth, which was woven in various regions of Anatolia in the past, continues to be produced today in Deniz, Bursa, İzmir, Trabzon, Gaziantep and its surroundings. These cloths, which are woven as cotton, silk and cotton-silk mixture, have been used in areas such as wrapping around the waist, head covers, aprons, as well as baths. In addition, the sign of transition to mastery was given in the old artisans' guilds.

The aim of this study is to reveal the loincloths again and to examine two 70-year-old loincloth specimens that can be accessed in terms of structural fabric properties. Thus, weaving knitting, width, length, number of yarns per centimeter, raw material, yarn twisting direction and numbers were determined. During weaving, the patterns of two samples, which were patterned with additional weft threads, were drawn. Descriptive and scanning methods were used in the study.

Keywords: Loincloth, Futa, Cultural Heritage, Traditional Weaving, Fabric Analysis

GİRİŞ

Peştamal ilk insanların tabiat şartlarından korunmak amacıyla örtünmek için kullandıkları yaprak, ot ve hayvan postları dışında üretilen en eski tekstil giyim eşyasıdır (Yağan, 1978:92). Farsça (پشتمال) puştmāl kelimesinden gelen peştamalin kullanım alanlarına göre farklı anlamları da bulunmaktadır. Birinci anlamı TDK’ya göre “hamamda örtünmek için kullanılan ince dokuma” (URL 1) demektir. Hamamda kullanılan ipekli çeşitleri “Futa, fita” olarak da

adlandırılmaktadır (Dalsar, 1960:41). İkinci anlamı; çalışırken giysileri korumak amacıyla önlük gibi bele bağlanan uzun, geniş dokumadır (Ayverdi,2011:992). Üçüncü anlamı; “Belden aşağı kalçaların çevresine sarılıp bir araçla tutturularak ya da uçlarından düğümlenerek kullanılan, dikdörtgen biçiminde basit ve dikışsiz işlek bir giysi”dir (Ergür, 2002:209). Bele dolanarak kullanılan bu çeşitleri Karadeniz bölgesinde “Dolay peştamal” olarak isimlendirilmektedir (Yağan, 1978:96). Dördüncü anlamı; geçmişte çeşitli iş kollarında çırakların ustalığa geçişinde özel törenlerde verilen ustalık belirtisidir (Pakalın, 1993:774).

Fotoğraf 1. Bir zamanlar Amasra’da esnafın kuşanma merasimi (URL 3)

Loncalara bağlı eski esnaf kuruluşlarının çıraklıktan kalfalığa ve ustalığa geçenler için bir toplantı yapıldığı ve adayların beline peştamal bağlandığı bilinmektedir (Dalsar, 1960:41). Halk arasında peştamal kuşanmak “usta çıkmak” deyimini de buradan gelmektedir (Sami, 2017:280) (Fotoğraf 1). Sanatkarlar arasında bir üst mertebeye geçme töreni ilk defa dokumacılar tarafından uygulanmıştır. Diğer esnaf grupları da dokumacılara has olan bu peştamal kuşanmayı benimsemiş ve sürdürmüşlerdir (Yağan, 1978:94).

Osmanlı Sultanı Orhan tarafından 14. yüzyılda Bursa Çekirge’de hizmete açılan Eski Kaplıca’ya II. Bayezid tarafından futa dükkanları ilave ettirildiği yazılı kaynaklardan görülmektedir. Bu dükkanlar için her yıl 7000-8000 akçalık futa peştamal alımı için bütçe ayrıldığı ve eskiyen futaların onararak Kükürtlü Hamam’a gönderildiği belirtilmektedir (Tezcan, 2017:280).

15. yüzyılın sonlarından itibaren peştamalların genişlikleri, çözgü tel sayıları, kaliteleri, boyaları, gramajları Bursa Şer’i Mahkeme Sicilleri’nde ve Kanunname-i İhtisab-ı Bursa’da ehli hiref defterlerinde de görülmektedir:

Karabuğra futa: Peştemalin atkısı yirmi iki çile, her çilesi seksen tel ve boyası çivit boyası olup uzunluğu bir buçuk arşın yarım çeyrek, eni bir arşın ve bir çeyrek olurdu." dediler. Halen yapılan teftişte uzunluğundan altı çile ve eninden de eksik olduğu görüldü. Ayrıca boyası da çivit kara boya ile boyanmış bulundu. Bozukluğun sebebi sorulunca: "Başka yerlerden gelen futalar bu şekilde olduğundan biz de böyle yaptık." dediler. Karyağdı, Gülistanî ve Zerdüzi peştamal: Çözgüleri eskiden on altı, on yedi çile olup teftiş sırasında iki çile eksik bulunup sebebi sorulunca, dışarıdan gelen peştemaller eksik çileli olarak satılmasını gösterdiler. Şikâyet ederek: "Dışarıdan gelip satılan peştemaller eksik iplikten yapılmıştır. Ayrıca eskiden dışarıdan gelen bütün iplikler bizim esnafımız tarafından pazara getirenden satın alırlardı. Şimdi iplik pazarındaki dükkân sahipleri ipliği biz varmadan alıp bize bırakmıyorlar. Biz de mecburen

dükkân sahiplerine % 20 veya daha fazla kâr vererek alırlar. Bu durumumuzu yetkililere arz edin" dedikleri için bu konu deftere yazıldı. Hamamcılar da bu peştamallerin en ve boylarının kısa olmasından şikâyet edip: "İnsanların bellerini tamamen örtmeyip avret mahallerini gösterir" dediler (URL 2).

Vesikadan kalitelerinin giderek bozulduğunu, boylarının iyi olmadığı, iplik piyasasından dolayı peştamallerin eninden ve boyunda kısalmaya gidildiği, bu nedenle de bir çok şikâyet alındığı anlaşılmaktadır.

1930'dan itibaren ipekten dokunan futa peştamallar artık dokunmamaktadır. Ancak pamuktan dokunan pamuklu peştamallar Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde dokunmaya devam etmiştir. Geçmişte çok geniş kullanım alanı bulunan bu dokuma türü geleneksel kumaşlar arasında önem teşkil etmektedir. Bu özelliği bakımından araştırılıp elde var olan örneklerinin kumaş yapı analizi bakımından ele alınması gerektiği düşünülmüştür.

MATERYEL VE YÖNTEM

Araştırma materyalini Havva Öncel' e ait iki adet dokuma desenli peştamal oluşturmaktadır. İpekli peştamaller 1950 yılında çeyizlik olarak Ödemiş'ten alınmıştır. Peştamallerin fotoğrafları çekilmiş, hazırlanan bilgi formları ile incelenmiştir. Konu ile ilgili literatür taraması yapılarak çalışma elde edilen bilgilerle desteklenmiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan iki örnek en, boy, örgü, cm'deki kalite, çözgü ve atkıda kullanılan hammadde, iplik numarası, iplik büküm sayısı ve yönü bakımından ele alınarak kumaş kimlik bilgileri oluşturulmuştur. Peştamallerde kullanılan dokumaların eni ve boyu TS EN 1773 numaralı "Tekstil –Kumaşlar- Genişlik ve Uzunluk Tayini" (Anonim, 1998) standardında belirtilen metot esas alınarak tespit edilmiştir. Atkı ve çözgü sıklıkları TS 250 EN 1049-2 numaralı "Tekstil-Dokunmuş Kumaşlar-Yapı Analiz Metotları – Birim Uzunluktaki İplik Sayısının Tayini" (Anonim, 1996) standardında belirtilen metot esas alınarak belirlenmiştir. Peştamallerin dokumalarında kullanılan teknik, renk, motif ve kompozisyon özellikleri incelenerek belirlenmiş ve ölçülü macro çekimleri ile belgelenmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Peştamal Çeşitleri

1640 tarihli Narh defterlerinde Bergama'nın zerzili peştamalı, Dimyat peştamalı, Bursa peştamalı, Gazze peştamalı, Halep peştamalı, Hıms peştamalı, İbrişim peştamal, İstanbul peştamalı, İstanbul küçük ağraş peştamalı, İstanbul karabuğra peştamalı, İstanbul zerzili peştamalı, Karalu'nun harcı peştamalı, Selanik peştamalı, tabah harcı peştamalı, Tire'nin katmerli peştamalı, unnâbi ibrişim peştamalı gibi çeşitleri olduğu görülmektedir (Kütükoğlu, 1983:69-164).

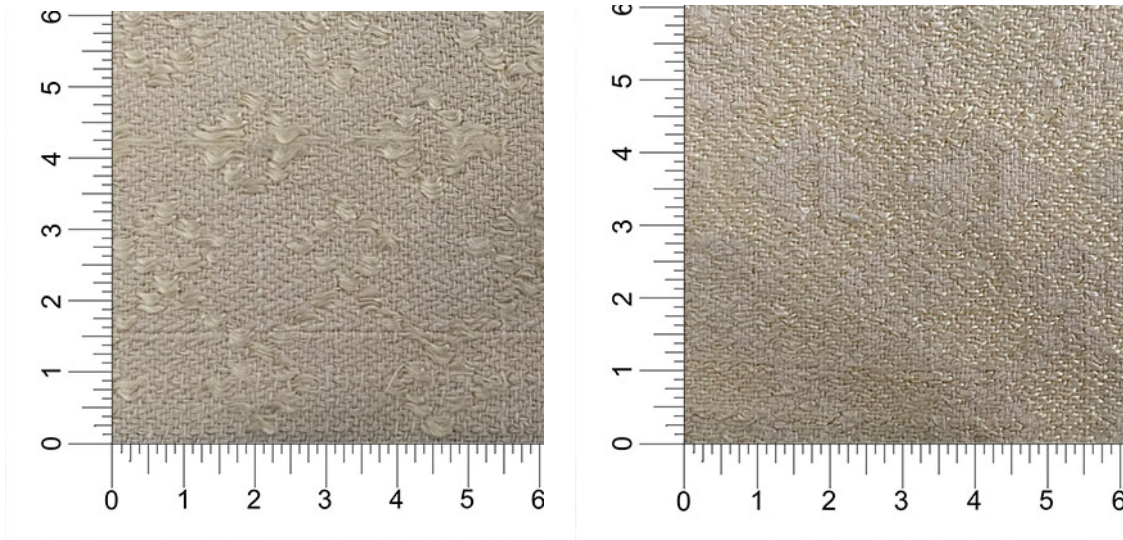
Peştamaller desenlerine göre; düz çizgili, Kara buğra, Kar yağdı, Gülistani, Zerdûzi (URL 2) hammaddelerine göre ipekli ve pamuklu, tekniğine göre, dokuma desenli ve ikatlı. İkat çeşitlerine göre makaslı ve taraklı, dokunduğu yere göre Buldan peştamalı, Alaşehir peştamalı gibi (Atalayer, 1993: 64) zengin çeşide sahiptir.

Peştamallerin Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri

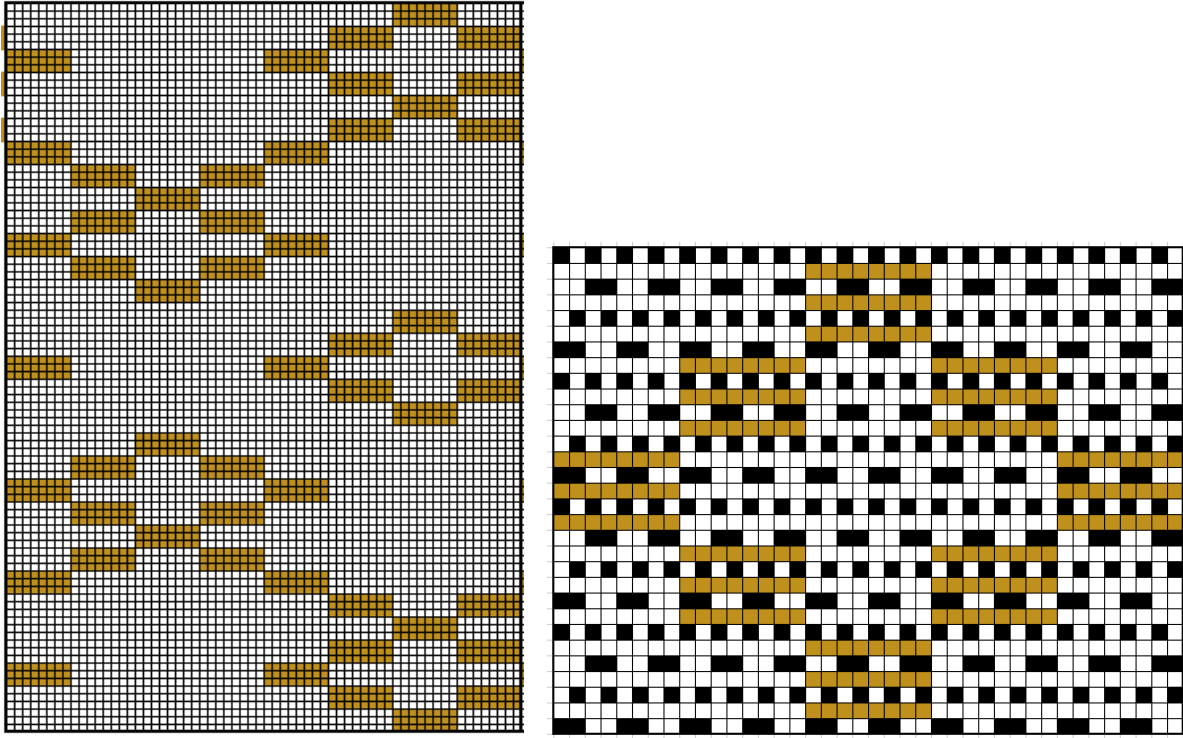
1640 tarihli Es'âr defterlerinde beyaz, tarçını, siyah, güvezi, unnâbi (hünnap rengi) dokunduğu anlaşılmaktadır (Yücel, 1982:36-37). Ödemiş'te mor, siyah ve beyaz renklerde çizgili olarak dokunan örnekleri de vardır (Sezgin, 1999:254). Büyük çarşı hamamlarında beyaz zemin üzerine ince kırmızı ve sarı çubuklu ve çubuk kafesli ibrişim futalar özel müşterilerine

çıkarılmıştır. Halk hamamlarında ise daima kırmızı renkte peştamallar kullanılmıştır. Külrengi -siyah futa esnaf nizâmmeleriyle hamam dellaklarına kendisini müşteriden ayırt ettirmek amacıyla tahsis edilmiştir (Koçu, 2015: 125). Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde dokunan peştamallerde kullanılan renkler ise şöyledir: Trabzon'da beyaz ve kırmızının tonları, Rize'de siyah-yeşil, siyah-mor, siyah-pembe, siyah-mavi, siyah-krem, Samsun'da siyah-kırmızı, sarı-kırmızı, Sürmene ve Of'da açık kahverengi-siyah, Ordu'da siyah-kırmızı, siyah-kahverengi, beyaz-kırmızı, kavuniçi-kırmızı, Tirebolu, Giresun, Eynesil, Beşikdüzü'nde kırmızı-beyazın birlikte kullanıldığı görülmektedir. Karadeniz bölgesinde iki renk üzerine çubuklu şekilde dokunan peştamalların renk bantlarına "tahta" denilmektedir. Bu nedenle "tahtalı peştamal" olarak isimlendirilmektedir (Yağan, 1978:113). Araştırma kapsamında ele alınan Ödemiş'e ait iki örnekte ise çözü ve zemin atkı ipliklerinde krem, desen ipliklerinde ise mavi ve açık sarı renk kullanıldığı görülmektedir.

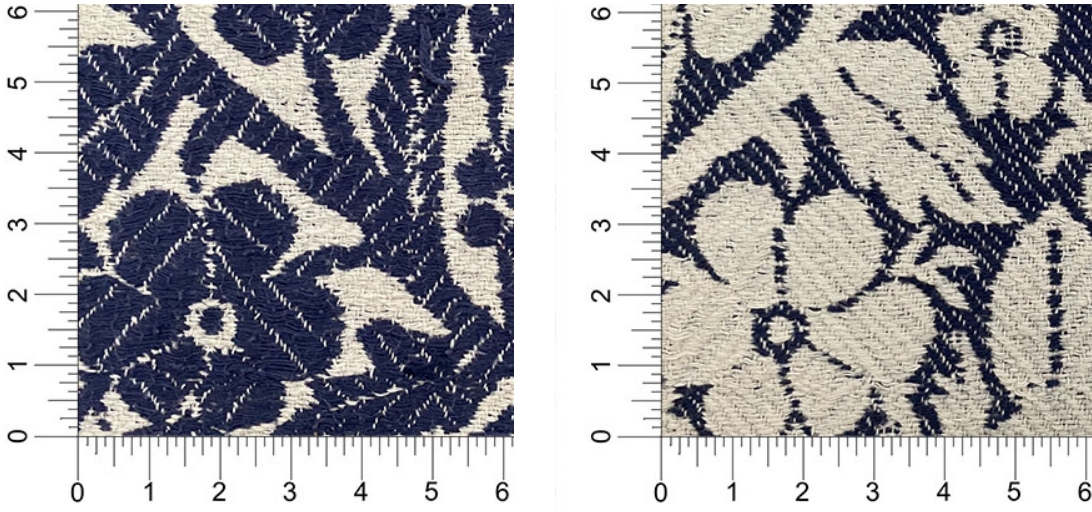
Eski örneklerinde tezgah üzerinde dokunurken ilave bir atkı ipliği ile desen oluşturulmuştur. Desenli ve ipekle dokunmalarından dolayı Futa, fita olarak bilinmektedirler (Yağan, 1978:96-113). Topkapı Müzesi Silahtar Hazinesinde bulunan futa peştamal örneklerinde sarı kılıptan ipliklerle karo, zigzag, sekiz köşeli yıldız, ok gibi desenlerin dokuma esnasında işlendiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında çözü ipliklerinin seyrek, atkı ipliklerinin daha sık dokunarak çözü iplikleri üzerinde atkı ipliklerinin daha baskın görüldüğü çizgili kumaş örnekleri bulunmaktadır.

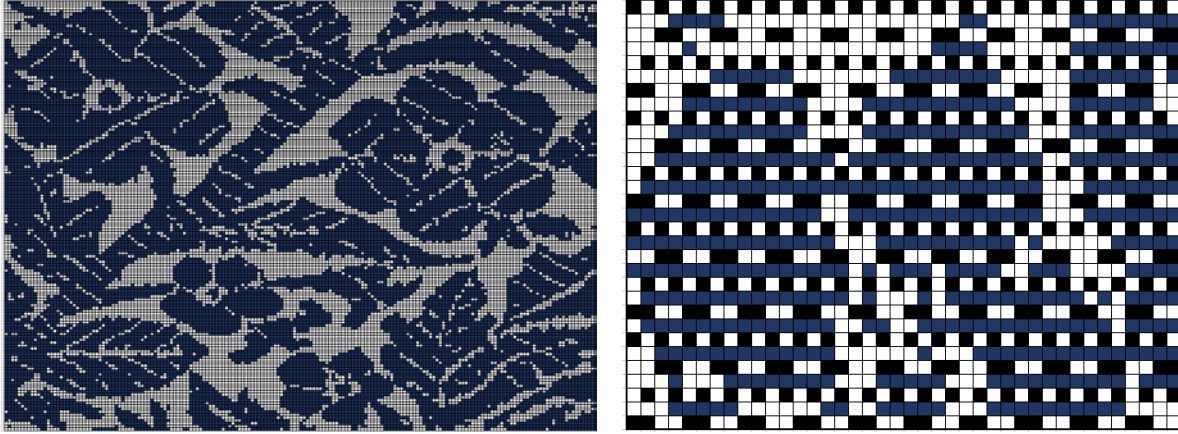
Fotoğraf 2. Dokuma desenli peştamal örneği 1 Ön ve Arka Yüzü (Gök, 2020)

Çizim 1. Dokuma desenli peştamal örneği 1'in birim rapor desen çizimi ve teknik çizim detayı (Gök, 2020)

Fotoğraf 3. Dokuma desenli peştamal örneği 2 Ön ve Arka Yüzü (Gök, 2020)

Çizim 2. Dokuma desenli peştamal örneği 2'nin birim rapor desen çizimi ve teknik çizim detayı (Gök, 2020)

Peştamallerin Teknik Özellikleri

XVI. yüzyılda yapılan ibrişim futaların toplam çözgü tel sayılarının en az 6400, genişliklerinin ise 65 cm olduğu kayıtlardan görülmektedir (Dalsar, 1960:42). Peştamallar Osmanlı döneminde önemli bir yer tuttuğu için alım gücüne göre pamuklu, ipekli hem pamuklu hem de ipekli olmak üzere üretilmiştir (Arık ve Sünnetçiler, 2012:634). Dolaylık nedilen türleri pamuktan dokunmuştur (Yağan, 1978:96).

Ödemiş'te XX. Yüzyılda üretilen peştamalların çözgüsü pamuk, atkısı ipektir. Kamçılı tezgahlarda bezayağı tekniği ile yaklaşık 90 cm eninde 160 cm boyunda dokunduğu bilinmektedir (Sezgin, 1999:254). Pamuklu peştamallarda Filtikoz Ne 20/2 numara iplik kullanıldığı, 1 cm'deki çözgü sıklıklarının 12, atkı sıklıklarının ise 20 olduğu görülmektedir (Yağan, 1978:96).

Araştırma kapsamında incelenen iki örneğin teknik analizleri yapılarak dökümleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. İncelenen Örneklerin Teknik Analizleri (Gök,2020).

Örnek 1		Örgü Türü:	D2/2 kırık dimi ve P 2/2	
		İplik Cinsi:	Çözüğü	Pamuk
			Atkı	Pamuk
			Desen atkısı	İpek
		İplik Büküm	Çözüğü ve atkı	Z yönlü ve tek katlı
		Yönü ve Adedi:	Desen atkısı	Z yönlü ve tek katlı
		İplik kısalması:	Çözüğü	%3
			Atkı	%4
			Desen atkısı	%8
		İplik Numarası:	Çözüğü	Ne 19
	Atkı	Ne 20/2		
	Desen atkısı	Denye 350		
İplik Sıklığı:	Çözüğü Sıklığı	15 Tel		
(adet/cm)	Atkı Sıklığı	16 Tel (çift atkı)		
	Desen Atkı sıklığı	12 ipek + 32 tel pamuk		
Faydalı tarak eni:	90 cm			
TÇTS:	1350			
Tarak Numarası:	75 (TGTA = 2)			
Eni, boyu:	En: 90 cm, Boy: 150 cm			
Örnek 2		Örgü Türü:	D2/2 kırık dimi	
		İplik Cinsi:	Çözüğü	Pamuk
			Atkı	Pamuk
		İplik Büküm	Çözüğü	Z yönlü ve tek katlı
		Yönü ve Adedi:	Atkı	Z yönlü ve tek katlı
		İplik kısalması:	Çözüğü	%6
			Atkı	%3
		İplik Numarası:	Çözüğü	Ne 21
		(Ne)	Atkı	Ne 19
		İplik Sıklığı:	Çözüğü Sıklığı	18 Tel
(adet/cm)	Atkı Sıklığı	16 Tel (çift atkı)		
	Desen sıklığı	15 çift + 16 çift		
Faydalı tarak eni	90 cm			
TÇTS	1620			
Tarak Numarası:	90 (TGTA = 2)			
Eni, boyu:	En: 90 cm, Boy: 150 cm			

Peştamallerin Kullanım Alanları

Peştamaller kullanım yerlerine göre esnaf peştamalı, hamam peştamalı, car peştamalı, divan örtüsü gibi (Özen, 1982:330) isimler ile de anılmaktadır (Fotoğraf 3). Anadolu'da kadınların başlarına örtükleri ipekli dokumalara da peştamal denilmektedir (Fotoğraf 4) (Önder, 1998: 202). Geçmişte şekerçi, helvacı, aşçı, kahveci, berber gibi seyyar veya dükkanlarda esnaflar iş başında bellerinde peştamal kullandığı bilinmektedir (Koçu, 2015:125-126).

Fotoğraf 3. Geleneksel giyim peştamal peştamal (URL 4).

Fotoğraf 4. Başa örtülen peştamal (Yağan, 1978:133).

Hamam peştamaları kadın ve erkek peştamalı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Erkekler bellerine, kadınlar ise koltuk altlarından kuşanılmaktadırlar (Fotoğraf 5-6). Bu nedenle kadın peştamaları, erkek peştamallarından daha geniştir (Arık ve Sünnetçiler, 2012:634). Bu peştamaların kullanım amacı yıkanırken veya dinlenirken örtünmek ve kurulanmaktır. Yıkanırken kullanılan peştamala “su peştamalı”, yıkanma işleminden sonra örtünmek için kullanılanına “çıkma” denilmektedir (İnalçık, 2008:283). Bu sargılar hamamlarda gösteriş ve süs amaçlı tercih edilmiştir (Dalsar, 1960:41).

Fotoğraf 5. Hamam peştamalı (URL 4).

Fotoğraf 6. Kadın ve erkek peştamalı (URL 5).

Gaziantep’te hamam kültüründe kullanılan peştamalar ise bir çift dokunmaktadır. Geçmişte kayınvalidelerin beğendiği kıza ucunda boşluk bulunan peştamalı bir eşini verip, kızın peştamal ucunu sararak saçak yapması istendiği, kayınvalidenin düğüm tekniğini beğenmesi sonucu ise kızı banyoya götürdüğü ve evlenmeye niyetli olduğunda ise diğer eşini de verdiği bilinmektedir (KK1).

Esnaf futaları ile hamam futalarının kullanım şekilleri farklıdır. Esnaf futaları önden kuşanılıp arkadan uçları düğümlenerek bağlanmaktadır. Hamam futaları ise bağlanmayıp, futanın kıvrımına sımsıkı sokulmaktadır. Böylelikle futanın ön kısmında öne gelen parçası eğri bir şekilde kıvrımlar yaparak aşağı doğru salınmaktadır (Koçu, 2015:126).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmaya konu olan dokuma desenli peştamal örneklerine Havva Öncel'in çeyizinde ulaşılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda dokumalar teknik, motif ve kompozisyon açısından şu şekilde değerlendirilmiştir:

Kullanım yeri bakımından; Ödemiş'ten çeyizlik olarak alınmış iki örnekte peştamal olarak kullanılmıştır.

Teknik açıdan; incelenen 2 örneğin zemin örgüsü D 2/2 kırık dimidir.. Desenlerde ise ilave desen atkı sisteminin kullanıldığı görülmüştür.

Hammadde açısından; tespit edilen örneklerin çözgü ve atkı ipliklerinin hammaddesi pamuktur. Ancak desen ipliklerinde birinci örneğin ipek (Tablo 1/1) iplik kullanılmıştır.

İplik numarası açısından; incelenen kumaşların (Tablo 1) çözgü ve atkı iplik numaraları, daha önce teknik analizleri yapılmış pamuklu peştamallar ile karşılaştırıldığında benzerlik gösterdikleri görülmektedir. Ancak günümüzde Ödemiş'te dokunmaya devam eden peştamal dokumaların teknik özellikler ile karşılaştırıldığında ise farklılık göstermektedir.

Kalite açısından; tespit edilen örneklerin dokuma sıklıklarının geçmişte eş zamanlı dokunduğu düşünülen örnekler ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Motif özellikleri bakımından; birinci örnekte geometrik motif uygulanmışken (Fotoğraf 2), ikinci örnekte bitkisel motif (Fotoğraf 3) uygulanmıştır. Her iki örnek dokuma sırasında desenlendirilmeleri bakımından diğer bir çok peştamal örneğinden ayrılmaktadır.

Bitim işlemleri bakımından; her iki örnekte de bükmeli saçak bitim işlemi uygulanmıştır.

Sonuç olarak; Bursa, Denizli, Gaziantep, Rize, Samsun, Tokat, Trabzon, İstanbul, İzmir ve çevresinde peştamal dokumacılığı yapıldığı bilinmektedir. Peştamal dokumalar kısa sürede kuruma ve hacimlerinden dolayı kolay taşınma özelliklerine sahiptirler. Hem günlük kullanım eşyası hem de hediyelik eşya olarak kullanımı düşünüldüğünde kültürel devamlılık açısından büyük önem taşımaktadırlar. Bu nedenle günümüzde hala geleneksel el tezgahlarında üretimi devam eden peştamal dokumaların projeler ile desteklenerek kalkınmasına destek olunmalı ve gelecek kuşaklara bu kültürün aktarımı sağlanmalıdır. Aktarma işi de elde var olan örneklerin korunması ve incelenerek tekrar dokumasıyla mümkün olabilir. Çalışma sonucunda teknik analizleri tespit edilen örneklerin günümüzde aynı kalitede dokunması temenni edilmektedir.

KAYNAKLAR

Anonim. (1996). Tekstil-Dokunmuş Kumaşlar Yapı Analiz Metotları-Kısım 2- Birim Uzunluktaki İplik Sayısının Tayini. TSE Yayını No:250 EN 1049-2, Ankara.

Anonim. (1998). Tekstil-Kumaşlar-Genişlik ve Uzunluğun Tayini. TSE Yayını No: EN 1773, Ankara.

Arık, Sibel ve Sünetciler, Nil. (2012). "Türk Toplumunda Hamam ve Hamam Kültüründe Kullanılan Tekstiller". VI. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Sempozyumu. 17-21 Eylül 2012 Milano/İtalya. s.631-636.

Atalayer, Günay, "Dünden Bugüne Anadolu'da Kumaş Dokuma Sanatı". Türk Kültüründe Sanat ve Mimari. İstanbul: 21.Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı yayınları.

Ayverdi, İlhan. (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Lugatı.

Dalsar, Fahri. (1960). Bursa'da İpekçilik. İstanbul: İÜ Yayınları.

- Ergür, Atila. (2002). *Tekstil Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- İnalçık, Halil. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçu, Reşad, Ekrem. (2015). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kütükoğlu, Mübahat. S. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Önder, Mehmet. (1998). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Özen, Mine, Esiner. (1982). *Türkçede Kumaş Adları*. *Tarih Dergisi*, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı (33), s.291-340.
- Pakalın, Mehmet, Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sami, Şemseddin. (2017). *Kâmûs-ı Türki (Latin harfleriyle)*. (Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal). İstanbul: İdeal Kültür.
- Sezgin, Şerife. (1999). "Ödemiş İpekçiliğinin ve İpekli Dokumların Günümüzdeki Durumu". *2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tıasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı. 251-255.
- Yağan, Şahin Yüksel. (1978). *Türk El Dokumacılığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yücel, Yaşar. (1982). *Osmanlı Devlet Düzenine Ait m-Metinler V. 1640 Tarihli Es'âr Defteri*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Tezcan, Hülya. (2017). *Bursa'nın İpeklisi (Tarihi, Ticareti, Pamukluları ve İpeklileriyle Ünlü Bursa)*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş.
- URL 1: Türk Dil Kurumu Sözlük: <https://sozluk.gov.tr> (Erişim: 27 Temmuz 2020).
- URL 2: Türk Standardları Enstitüsü, Türkiye'nin İlk Standardı Türkiye'nin Bugünkü Manada İlk Standartı (Kanunname-i İhtisab-ı Bursa) Bursa Belediye Kanunu: <https://www.tse.org.tr/icerikDetay?ID=547> (Erişim: 28 Temmuz 2020).
- URL3: Peştamal kuşunma merasimi
<https://twitter.com/0zhan0zturk/status/918187338387329024> (Erişim: 28 Temmuz 2020).
- URL 4: Geleneksel giyim peştamal
<https://tr.pinterest.com/pin/174092341825286755/>
- URL 5: Kadın ve erkek peştamalı
<https://images.app.goo.gl/tFzmZUW9pav5UPEJ7>
- Kaynak Kişiler**
- KK 1: Mekki, Abdulkadir, 1960, Gaziantep, Kutnu ustası (2020, Gaziantep).

**INHERITANCE RIGHTS OF WIDOWS IN UGANDA: AN ANALYSIS OF THE LAW
& PRACTICE****ROSEMARY KANOEL**

LL.M, LL.B, Dip. LP,

Lecturer / HoD Diploma in Law & Master of Laws

School of Law, Kampala International University,

P.O Box 20000, Kampala, Uganda

ABSTRACT

Widows' right to inherit their deceased spouses' property in Uganda is derived from Article 31 of the Constitution of the Republic of Uganda and other laws subordinate thereto. Subordinate laws include the law of succession, which spells out who has a right to inherit or not. Under custom, however, widows are discriminated against by society and denied their inheritance entitlements. This regime of customs is, however, gradually being phased out due to enactments of Parliament and decisions of Courts, which declare such customary practices unconstitutional. Such laws and decisions of Courts have contributed to women emancipation in a number of spheres of life. The study particularly seeks to identify the hurdles widows go through in pursuit of their inheritance rights. The study also seeks to bring out achievements attained by widows so far. The study adopted doctrinal methodology to obtain the required information. The study recommends all Ugandans to be sensitized on the rights of widows to inherit their spouses' property. Succession laws should specify sanctions against any one that violates widows' rights of inheritance in Uganda. Implementation of these recommendations will further the advancement of widows' inheritance rights in Uganda.

1. Introduction

Widows' inheritance rights in Uganda are witnessed by the steps taken in improving such rights through enactments of laws that promote equality for all. This is evidenced both at national¹ and international levels. Uganda is a signatory to many international laws that are aiming at protecting women/widows rights and also advocating for equality.² The laws now accord both men equal rights in all spheres; be it ownership of property, making wills and bequeathing of properties and inheritance of spouses' properties.³ This is opposed by the previous trends where widows were treated as inferior and could not even inherit anything of their sweat or their husbands' sweat due to the customary law practices and weak laws which were in place at that time.

Customary law is still dominating in some parts of Uganda, where widows are not allowed to inherit anything but instead the sons however young they are, do inherit such properties as the heads of the family. This means that if a widow wants anything, such a person must seek permission from the son, or if the son is still too young to decide, the widow seeks permission from in-laws and relatives. Some customs force such a widow to remarry the in-laws in order

¹ The Constitution of the Republic of Uganda, 1995.

² The African Charter on Human and People's Rights, 1981 (Article 6(a)) and the Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women, 1981 (Article 16(1)(b))

³ Rachel C. Loftspring, *Inheritance Rights In Uganda: How Equal Inheritance Rights Would Reduce Poverty And Decrease The Spread Of Hiv/Aids In Uganda*, Penn Law: Legal Scholarship Repository, 2014.

to remain in her husband's property or household/residential holding.⁴ Most widows in Uganda lack legal knowledge about their rights of inheritance and they end up being subjected to cultural practices which cannot allow them to inherit property. Customary law in Uganda is a hindrance to widows' inheritance of property and customary law is the indigenous law of different ethnic groups in Africa.⁵ According to *Miza s/o Beki (Miza Bhakit) –v- Bruno Osasi* customary law concerns the rules, practices and customs of indigenous peoples and local communities. Customary law such as, will depend very much on how indigenous and local communities themselves perceive these questions, and on how they function as indigenous peoples' and local communities.⁶ Customary law comes from customs of different societies which govern different conduct and behaviours of a given society. A custom is defined as a rule of conduct, obligatory on those within a scope established by long usage.¹

1.1 Customary law and inheritance rights of widows in Uganda

Before colonialists came in Uganda and Africa, inheritance of property was governed by customs and clan leaders.⁷ Even when women were given land as a gift they could not dispose it of, it would revert to the male who was the head of the family or a clan leader.⁸ Due to such issues of customary beliefs, women only had user rights over deceased husband's land. Widows therefore, were not allowed to inherit from their families (marital families).⁹ They would act as guardians for their minor sons. This means that a widow who did not have a male child could not have even user rights over the deceased husband's land/ estate. In such circumstances, customary leaders and family members would make decisions on the deceased's estate which denied a widow of the deceased and daughters a right to inherit anything from the deceased's estate.¹⁰ Where the deceased did not have a male child but only a daughter, the nearest relative would become a heir and inherit the properties.¹¹ In rare circumstances daughters would inherit if, there was no immediate male relative.

Inheritance of widows from their families or deceased husbands' property therefore, remained a speculation. A widow would lose user rights in land if such a widow refused to be inherited by their in-laws (remarry the in-laws).¹² In the circumstances that a widow wanted to access family properties, it all depended on whether she agreed to re-marry the in-laws or not.¹³

During colonialism, nothing changed much in customary beliefs however; they introduced new property ownership laws where the individuals had a right to own land either by freehold or

⁴ Angelina Twinomujuni, *Widows Speak Out Against Inheritance Customs in Uganda*, Global Press Uganda, 10th September, 2012.

⁵ Mura Ndulo, *Africa Customary Law; Customs and Women's Rights*, Vol.18, Issue Trinity College, Winter, 2011, p. 87

⁶ CA No.26/2016.

⁷ Florence Akiiki Asiimwe & Owen Crankshaw; *The Impact of Customary Laws on Inheritance; A Case Study of Widows in Urban Uganda*, Makerere University, January 2011.

⁸ Chery Doss etel, *Women Marriage and Asset Inheritance in Uganda*, Working Paper No.184, Chronic Poverty Research Centre, April 2011.

⁹ Ibid.

¹⁰ Florence Akiiki supra P.3

¹¹ Reachal C. Laftspring, *Inheritance Rights in Uganda; How Equal as the Title deeds were in their names*, Vol. 29-1 u.p.a j int/l.l

¹² Florence Akiiki etal supra.

¹³ Lilian Tibatemwe Ekinkubinza, *'Women's violent crime in Uganda more sinned against than Sinning*, Feuntain Publishers P.51 &77.

leasehold or mailo ownership.¹⁴ The male would own property and after death the property would pass onto the male sons and the widow could not have legal rights over the land upon death of the husband. The situation before and during colonialists therefore remained the same and widows did not have any say over their husband's property but only the son / sons were entitled to inherit everything from their fathers. During that time, males were free to sell their properties like land without being questioned by any one including a widow.

With the coming into force of the above laws, nothing much changed since widows were still placed in the inferior position, that even if the husband dies, the clan leaders appoint the heir who usually is the first son to step in the shoes of the deceased father, without consulting the widow.¹⁵ In such circumstances, the widow was looked at as the trustee of his sons' properties and there was no property distributed to the widow.¹⁶

The customary law was inconsiderate towards the widows' rights to property, putting into consideration the fact that some widows contribute a lot towards the deceased husbands' achievements,¹⁷ some widows might have been hardworking than their husbands hence the development of a family to the level it is on. This shows how customary law has been biased against widows on one hand and on the other hand promoting dominance of male community in Africa.¹⁸ Customary law does not recognise the contribution of a wife¹⁹ during her marriage life but instead all her contributions are for the husband. A woman had no right to even make a will and distribute her properties. This was not available and whoever attempted to do so, it would be disregarded²⁰ by the cultural leaders and family members. It is therefore noted that customary law does not recognise a widow or guarantee her the rights to inherit from her deceased husband's property.

During pre-colonial struggles, most Africans relied on customary laws in order to solve or handle some disputes. Today, customary law has greater impact on the majority in African countries in line with personal laws like; marriage, inheritance and Land laws.²¹ Customary law has been applied in a discriminatory way, as it favors men than women.²² Most customs disregarded women in all spheres of life; be it land ownership, inheritance, marriage, divorce and many more.

A widow had no right to inherit her husband's property if such husband died intestate even when the deceased left a will, it was impossible for a widow to be left as an executrix of the will. It was only the clan leaders and other male elders in the family who would come in, to execute the will and the widow would only be given a chance to stay in the residential holding if, she agreed to remarry /be inherited by the deceased husband's brothers.²³

This unequal treatment continued even after Uganda enacted the Succession Act in 1906 and its Amendment Decree No.22 of 1972²⁴ and now Chapter 162, the provisions reflecting customs

¹⁴ Jacquelin Asimwe, Making Women's, Land Rights a Reality in Uganda; Advocacy for Co-ownership by Spouse, Yale Human Rights & Development Law Journal, vol. 4, Issue1, Human Rights & Development Journal 2001.

¹⁵ Florence Asimwe Aikiiki supra

¹⁶ Cheryl Doss etel, Supra.

¹⁷ Jacqueline Asimwe, Supra p.6.

¹⁸ ICRW; Inheritance Law, Wills and Women, Property Rights and Gender, A training Toolk, 2010 p.3.

¹⁹ Florence Aikiiki, Supra.

²⁰ Ibid

²¹ Rachel C. Loftspring, Inheritance Rights in Uganda: How Equal Inheritance Rights Would Reduce Poverty and Decrease Spread of HIV/AIDS in Uganda, Vol.29:1, Penn Law: Legal Scholarship Repository, 2014, p.243.

²² Ibid

²³ Florence Aikiiki Asimwe, Statutory Law, Patriarchy and Inheritance: Home Ownership Among Widows in Uganda, African Sociological View, Department of Sociology University of Makerere, Kampala Uganda, p.129

²⁴ Ibid

and inequality remained in the Acts of Parliament in Uganda. The Succession Act does not define the term succession or inheritance however, succession and inheritance are used interchangeably. There is however, a need to distinguish them; 'inheritance relates to the order in which one is entitled to property of the deceased person by operation of the law. Succession is acquisition of rights or property by inheritance under the laws of descent and distribution.²⁵

It was not until and after the 1995 Constitution, that the Law Reform Commission (LRC) took a step to amend the law by coming up with the Domestic Relations Bill of 2003, that would foresaw women enjoying rights during marriage and succession.²⁶ This bill had expressly spelt out the women rights of inheritance like; joint property rights; where a husband cannot deal with this property without seeking for the wife's consent for the properties acquired during marriage (matrimonial property).²⁷ Further in the same Bill, it was provided that when the husband of intestate dies, the widow should be appointed administrator without looking at someone else unless, Court has good reason to believe that the widow is incapable. Such a bill would help widows to protect their deceased husband's properties for the widow's and children's benefit from lazy relatives who would want to grab such properties from its beneficiary.²⁸ The bill however, has never been passed into law but Ugandan Courts have played a big role in protecting widows' rights of inheritance. Judgments which have been decided in Courts of Law challenging the unequal treatment of women from customary law perspective. There has been no enactment or Amendment of Succession Act to reflect such good decisions of Courts. This means that the unfair provisions of the succession Act and other laws remain the law but can be backed up with such decisions that annulled them.

1.2 Achievements of widows' inheritance rights

The laws of Uganda have provided a leeway to widows' inheritance rights in Uganda. The section therefore, discusses laws that are in place to protect widows' rights of inheritance and these include; the Constitution of the Republic of Uganda, 1995, the succession Act, the Administrator General's Act, the Land Act and Case law.

1.2.1 Laws on Rights of Widows' Inheritance

The situation of widows' right of inheritance received positive change in 1995 with the promulgation of the Constitution.²⁹ The Constitution under Article 21(2) guarantees equal treatment of all persons in all spheres of political, economic, social and cultural life. Discrimination of any person on ground of sex, race, colour, ethnic, origin, tribe, birth, creed, or religion, social or economic standing, political opinion or disability is prohibited

The Constitution emphasises equality for all men and women,³⁰ be it social, economic, political and cultural life. It further states that no one should be treated or looked at in different manner than the other.³¹ The constitution further provides for adult men and women³² to marry and find a family and once such adults marry, they are entitled to equal rights at marriage, and during marriage and at its dissolution.³³

²⁵ Uganda Law Reform Commission, Study Report on the Review of Laws on Succession in Uganda, July, 2013, p.13

²⁶ Khadiagala, Lynn; Justice and Power in the Adjudicating of Women's Property Rights in Uganda, Africa Today, Vol 49, Issue 2, 2000, p. 100

²⁷ Land Act, Cap. 227

²⁸ Khadiagala Supra.

²⁹ Supra, The Constitution of Uganda

³⁰ Ibid Article 21.

³¹ Ibid

³² Ibid Article 31.

³³ Majority age of 18 years.

Widows should not be subjected to inhuman and degrading treatment and a widow shall automatically be a guardian and custodian of her children after the death of her husband unless it's contrary to the welfare of the children.³⁴ This has been incorporated and reflected in Ugandan laws that discourage inequality and advocate for equality for all.

The Constitution further under Article 37 gives a right to every person to belong to any culture, cultural institutions, language, tradition creed or religion in community with others.³⁵ Section 15(1)³⁶ gives High Court powers to observe or enforce the observance of, or shall not deprive any person of the benefit of, any existing custom, which is not repugnant to natural justice, equity and good conscience and not compatible either directly or by necessary implication with any written law.

This position was reflected in the case of *Best Kemigisha –v– Mable Komuntale & Anor* where Best Kemigisha (the Queen Mother of Toro Kingdom), was being challenged that the queen mother cannot inherit the properties of the Kingdom and It was held that custom which is administrative is repugnant to the principles of natural Justice and good conscience and therefore null.³⁷

Under Article 33³⁸ women are entitled to facilities and opportunities from the state to enable them to realise full potential and advancement in areas of political, economic and social activities. The Article bars all other laws and customs that would undermine the dignity of women.

The dignity of women can be witnessed by giving them full rights they deserve including the rights of inheritance and other rights. It is also emphasised under Article 33(6) that laws, culture, customs or traditions which are against the dignity, welfare or interest of women or undermine their status, are prohibited by the Constitution.³⁹

Such custom barred under Article 2(2) any other law or custom that is inconsistent with the provisions of the constitution, that other law is regarded null and void to the extent of its inconsistency.⁴⁰ It should be noted that, the Constitution is supreme law of the land and any law or custom which is inconsistent with its provisions shall be void to the extent of its inconsistency.⁴¹

The African customs however, have been the order of the day. Women have been under looked all the time in total disregard of their efforts towards the sustenance and development of the family.

The Constitution of Uganda brought in place a lee way, where women started being recognised as valuable however, most of these provisions remained on paper since women or widows did not know their rights and the enforceability remained a problem⁴² not until human rights activists and women activists sensitized the masses about it and it became a land mark to widows rights of inheritance. The Constitution is a supreme law of the land and the

³⁴ Ferdinandus Tumuhaise; Intestate Succession in Uganda, Study Notes for Family Law, Makerere University, 2017.

³⁵ Ibid

³⁶ Judicature Act Cap.13

³⁷ HCC No 5/1998

³⁸ Supra, The Constitution of Uganda

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid

⁴¹ Article 20 of the 1995 Constitution.

⁴² Fidh, Women's Rights in Uganda; Gaps Between Policy and Practice, Established in 1922; www.fidh.org

Constitutional provisions are operationalised by the Acts of Parliament which shall be discussed below.

Succession Act, Cap. 162

Rights to inherit from the deceased spouse is both statutory and by case law. A Widow has a right to an equitable share in her deceased husband's estate.⁴³ A widow has a right to continue to live in the matrimonial home. Widows / women and men therefore shall have a right to inherit from one another, ⁴⁴in equitable shares, their parents' and spouses' properties. Uganda is a signatory to most international laws and according to Maputo protocol 2003, state property shall take appropriate legal measures to ensure that widows enjoy all human rights⁴⁵ through incorporating such conditions in its national laws.⁴⁶

A widow has a right to own property under the laws of Uganda. Every person in Uganda has a right to own property either individually or in association with others.⁴⁷ The law further states that no one shall compulsorily be deprived of such property unless the compulsory acquisition is for public use which such a person shall receive adequate compensation.

S.40 of the Land Act⁴⁸ requires written consent of both spouses in transactions involving family land. This land is defined as one where the family derives sustenance.⁴⁹ This shows that the chain of African tradition thinking, taking a woman as nothing and a mere property changed trend and a widow or any other female can own land and make transactions on the land as opposed to the custom.

Best Kemigisha –v-Mbale Komuntale & Anor. In this case Best Kemigisha challenged a caveat lodged by the defendant against ownership of the property of her deceased husband.⁵⁰ The defendant claimed that under Toro custom, the queen mother could not administer property of the kingdom. However, the evidence showed that some of the property was written in the names of her husband, the king and was not the property of the kingdom. It was held that a married woman cannot inherit the property of her deceased's husband. This decision was reversed and such decision was considered repugnant to justice. Justice Katutsi stated:

'A widow is the most suitable person to obtain representation to her deceased husband's estate. In the normal course of events she is the person who would rightfully, properly and honestly safeguard the assets of the estate for herself and children'.

The same position was expressed in the case of *Herbert Kolya (Through Attorney Miriam Nambi) – v- Ekiriya Mawemuko Kolya.*⁵¹ In this case the plaintiff is grandson to the defendant and an administrator to the late Herbert Lukanga Kolya (son to the defendant). The suit was against the defendant (widow) for an order directing the defendant to provide account for all assets of the late Israel Kikomeko Kolya (defendant's late husband), an order to the defendant to distribute the estate of the late Kikomeko Kolya in accordance with the will, in the alternative, letters of administration should be revoked. The late Kikomeko Kolya, Left a Will distributing

⁴³ Article 21 of the Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Rights of Women in Africa (Maputo)

⁴⁴ Supra Article 31 of the 1995 Constitution.

⁴⁵ Article 16(1) (h) of the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination.

⁴⁶ Ibid Article 20.

⁴⁷ Article 26 1995 Constitution supra.

⁴⁸ Cap 227

⁴⁹ S .40 Ibid.

⁵⁰ Supra

⁵¹ CS NO. 150 /2016

all properties to the heir (deceased son to the defendant and father to the plaintiff), including the defendant's matrimonial home and stated in the will that the widow has a right to stay there unless she remarries, then, the heir has a right to own all the estate. The defendant and family members opposed such provisions of the will and defendant stated that she contributed much to the development of the matrimonial property as she was a mid-wife at Mengo Hospital and the Husband (the late Kikomoko Kolya) did not have money.

In this case, Court found it imperative to first determine whether the property claimed forms part and partial of matrimonial home and Court reached a conclusion that it was a matrimonial home. It was therefore held that, the deceased exalted the heir above the widow. That a culture practice that where their heir inherits matrimonial home denying widows propriety rights is discriminatory in nature.

Justice Godfrey Namundi referred to the case of *Adon Simon & Ors –v- Opolot David Soroti*⁵² where Court held that the widow had a right to dispose of the land she inherited from her deceased husband as a surviving spouse in light with Article 31(1) of the Constitution of the Republic of Uganda that confers on men and women equal rights at marriage, during marriage and at its resolution.

It was therefore held as death leads to dissolution of marriage, different as surviving spouse has a right to inherit from her husband as she is entitled to benefit from her late husband's estate.

It was well noted that, the customary beliefs which were imposed on widows in violation of their rights of inheritance is phasing out slowly but sure. This is evidenced in many decisions of Courts discussed in this research challenging the unfairness of customary practices against widows in Uganda.

Section 3 gives both a woman and a man the right to continue enjoying their rights over property acquired before marriage as if they were not married.⁵³ This position was considered in the case of *Julius Rwabinumi v Hope Bahimbisomwe* where Justice Twinomujuni held that;

*Matrimonial property is a joint property between husband and wife and should be shared equally on divorce irrespective of who paid for what and how much was paid.....however, the application of the principle may vary depending on the type of the marriage contract the spouse agreed to contract.....like in other contracts, parties to a marriage have a right to exclude any property from those to be deemed as matrimonial property. This can be expressly or by implication before marriage or at the time of acquisition of the property by any spouse. Otherwise joint trust principle will be deemed to apply to all property belonging to the parties to the marriage at the time of marriage and during its subsistence.*⁵⁴

Justice Twinomujuni in the same case emphasised what is enshrined under S.3 of the Succession Act.⁵⁵ This case gives a woman or widow equal rights with a man; to acquire property at marriage, during marriage and its resolution as enshrined under Article 31 of the 1995 Constitution, a recognition that a woman or a widow can acquire any property and dispose it of by will the way she wishes.

Section 26 of the succession Act provides that any person dying intestate, his residential holding shall be held by personal representatives upon trust for his legal heir. The concept of legal heir started from the English Law where inheritance was concerned with real property such; as

⁵² CA No.46/2013

⁵³ Cap 162

⁵⁴ C.A No .30/2007

⁵⁵ Cap 162.

buildings and many more and the eldest living son inherited all the real property of the father if the father died intestate⁵⁶

The legal heir has been defined in a way that discriminates women from being legal heirs. In Uganda, a legal heir is defined under S.2 (n)⁵⁷ as a living relative nearest in degree to an intestate, where a lineal descendant shall be preferred to a lineal ancestor and a lineal ancestor shall be preferred to a collateral relative and paternal ancestor shall be preferred over maternal ancestor.⁵⁸ The Act also provides that where there is equality, a male shall be preferred over female.⁵⁹ This definition is imbalance as it only recognises males over females and yet the type of work the too do is similar.

This automatically shows that if the law is followed the way it is, a widow cannot inherit or make any decision without the legal heir, who in most cases is the son of the deceased husband. This position was challenged by many countries including Uganda⁶⁰ and South Africa⁶¹ on grounds that it was promoting gender imbalance. In Uganda, such position was challenged under the case of *Law and Advocacy of women lawyers* and now the definition of a legal heir applies to females.

The right of occupancy of a widow to the principle residential holding of a deceased person is preserved under S. 26 and 29(1) and (2) and the principal residential holding is not subject to distribution.⁶² This was confirmed by Court and the unequal treatment pointed out in the case of *Law and Advocacy of Women in Uganda – v- Attorney General*, where the right of occupancy of matrimonial property is so burdened on widows and not widowers. In the above section, a man is not burdened at all if he chooses to remarry but burdened a woman or a widow if she chooses to remarry. The unfairness and inequalities in this section were declared null and void and accordingly the case emphasised equal treatment in the above section 26.⁶³

In the case of *Juliet Kalema-v-William Kalema & Anor*.⁶⁴ The dispute was between the Administrators of the estate of the late Kalema (respondent) and the beneficiaries who included the widow and the two children. Where the administrators were trying to evict the widow from residential holding which was built by the deceased on the 2nd respondent's land with his permission, that it was purposely built for income generation and not to be occupied by the widow. The respondents are brother in law and mother in law of the appellant respectively.

Byamugisha JA, referred to S .27 of the succession Act that where there are several administrators, the powers of all of them can be exercised by one of them. He further stated that:

‘There is no doubt in my mind that this section gives the appellant as a widow to make decisions concerning her late husband's estate for her own benefit and those of her children. The deceased having left no testamentary disposition as to how the suit property should be administered. I think it would be wrong to fault the appellant's decision to occupy the house. Her occupation of the house does not take away the 2nd respondent's proprietary interest.’

⁵⁶ Uganda Law Reform Commission P.25

⁵⁷ Ibid S. 2(n) (i) and (ii)

⁵⁸ Ibid

⁵⁹ Ibid

⁶⁰ Ibid *Law and Advocacy of women lawyers –v-Attorney Genarel*

⁶¹ *Bhe & Anor -v- Magistrate, Khaletsha & Ors* 2005[1] S.A 580

⁶² *Kamadi Longonvu-v-Sauda Nandawula & ors CA No135/14*

⁶³ Supra

⁶⁴ CA No 95/2003.

Section 27 of the Act⁶⁵ provides that, except for principal residential holding, the rest of the estate of an intestate shall be divided in the following;

a) Where the intestate is survived by a customary heir, a wife, a lineal descendant and a dependent relative; the customary heir shall receive 1 percent, the wives shall receive 15 percent, the dependent relative shall receive 9 percent, and the lineal descendants shall receive 75 percent of the whole of the property of the intestate.

b) Where an intestate has no customary heir and dependant relative above surviving him and capable of taking a proportion of his property, that proportion shall go to the lineal descendants and where the intestate is survived by a customary heir, a wife and a dependent relative but no lineal descendant; the customary heir shall receive 1 percent, the wife shall receive 50 percent and the dependent relative shall receive 49 percent, of the whole of the property of the intestate:

(c) Where the intestate is survived by a customary heir, a wife or a dependent relative but no lineal descendant; the customary heir shall receive 1 percent; and the wife or the dependent relative, shall receive 99 percent.

From the foregoing, one realises that customary law is still applicable in the Ugandan statutory laws and this can only be cured by declaring such provision null and void by a Courts of competent jurisdiction in order to observe and protect widows' rights. The Section catered for men to distribute the properties according to percentages provided for and women were not given a chance. Now the position is very clear, that both men and women can own and distribute their properties accordingly and inherit properties from their deceased husbands after Courts intervention.⁶⁶ Such provisions that provide for gender imbalanced were declared unconstitutional.⁶⁷

The 15 percent of a widow on the deceased husband's estate however much was not challenged by women activists, it is still unfair to a widow. The percentage is very a small portion for someone who has been married with the deceased and worked together to achieve their goals. The women activist, should reconsider challenging such provision.

This was a land mark case however, to widows who did not have any chance to inherit their husband's properties but only to hold such properties as a trustee for the beneficiaries. With the above Constitutional Court decision, the situation of widows is seen different, widows can share equally on the estate of the deceased like other beneficiaries (males).⁶⁸ This becomes an achievement on behalf of women or widows that males and females are the same when it comes to inheritance, legal heir, lineal descendants and many more.⁶⁹ Now, a widow and any woman has a right to inherit and own property as opposed to the beliefs of different customs, where only men were allowed to inherit property, and even if a woman worked as long as was married, the properties became the property of the husband.

The above decision, however, has not been considered by parliamentarians in any of the amendments be it; Succession Act, Cap. 162 or any other enactments. There was an attempt to enact a law and a Bill⁷⁰ was tabled before Parliament with better provisions safeguarding widows' and other women's rights but such has never been passed into law. This remains a challenge and failure to amend such sections, the law remains as it is; in its discriminatory

⁶⁵ Ibid

⁶⁶ *The Law and Advocacy of women lawyers in Uganda – v - Attorney General*

⁶⁷ Constitutional Petition No.13/05/06.

⁶⁸ Charles Kasibayo, Enhancing the Rule of Law through Land & Family Justice, A paper presented on 26th -29th January 2017, Ministry of Justice & Constitutional Affairs.

⁶⁹ Cap.162

⁷⁰ Domestic Relations Bill 2003.

manner. Widows can only realise and enforce their rights by invoking such decisions of the Court without any written law.

Section 30 succession Act⁷¹ provides that for any widow to inherit from intestate estate, should not be in separation which affects her membership with the family of the deceased, or else a widow is supposed to apply to Court within six months from the death of the deceased husband praying for a waiver that this section should not be applicable to her.

In the case of *Farasia Rwabaganda v Donato Bahemurwabusha* the deceased had in 1964 got married to the defendant in church but they separated in 1965.⁷² Although they were not legally divorced the defendant never returned to the matrimonial home till the death of the deceased. The deceased made a will in 1966 and in 1970 married the plaintiff customarily. It was held that the deceased was validly married to Farasia under customary marriage. This marriage would have been invalid due to the fact that, the first marriage was subsisting, however such married having been celebrated before October 1973, it was validated under S.11(r) of the customary marriages (Registration Decree) which came into force on October 1, 1973 which was to the effect that:

Where a person was married under the marriage Act and subsequently contracts a customary marriage when the other marriage is still in existence before coming into force of the decree, the subsequent marriage was valid.

Since the will is revoked by marriage of the maker, the will of 1970, there being no subsequent will the deceased would be regarded as having died intestate. The defendant and the deceased having been in separation from that time till the deceased's death, could not take any interest.

From the foregoing, it is noted that separation does not end the marriage legally. The wife who is under separation, has in most instances grounds for separation.⁷³ The separation order can be granted by Court or parties may agree⁷⁴ depending on the issues at hand.

According to, Black Law Dictionary,⁷⁵ separation entails an agreement whereby, a husband and wife live apart from each other while remaining married either by mutual consent or by judicial decree. Separation, does not mean abandoning the family, if the issue of abandoning the family happens then, the aggrieved party can petition for divorce to end such marriage under S.4 of the Divorce, Act on grounds of desertion.⁷⁶ In this way, such a person cannot come again to claim anything after the deceased's death. If such a step is not taken, such a woman remains a wife under the law and therefore entitled to a share.

Section 30 of the Act therefore, is unfair and it is wrongly applied in some cases as it contravenes Articles of the Constitution. The section does not put into account the contribution of a wife and grounds for desertion from the family.

Article 31 of the Constitution⁷⁷ was domesticated in Ugandan laws from international obligations to ensure equality of spouses at marriage, during and at its dissolution.⁷⁸ This

⁷¹ Ibid

⁷² (1978)10 HCB 244

⁷³ Ibid

⁷⁴ Wilson – v – Wilson (1848) HLCAS. 538.

⁷⁵ 9th Ed at page 1487

⁷⁶ Cap 249.

⁷⁷ The Constitution of the Republic of Uganda, 1995.

⁷⁸ Article 16 of the Convention on the Elimination of all Form of Discrimination against Women (CEDAW) Article 23(4) of the International Convention on Civil and Political Rights (ICCPR) and Universal Declaration of Human Rights.

domestication aimed at protecting women against discrimination in all categories including inheritance rights.

This was considered by Justice Lilian Tibatemwa in the case of *Elizabeth Nalumansi – v- Jolly Kasande*⁷⁹ where a wife was defined by referring to S.2 (w)⁸⁰ as the one married to the deceased in another country by a marriage recognised as valid by any foreign law under which the marriage was celebrated.

In the same case, the Judge⁸¹ stated; S.30⁸² deals with cases where there is a relationship of husband and wife at all the times, if the parties were not living together as members of the same house hold. He stated that separation that is being discussed under S 30, it is not limited to legal separation as factual issue. That the enactors of the law did not intend to limit it to legal separation if so, then they would have stated it. A spouse who is separated with the deceased intestate, as the member of the same house hold, is not entitled to any share on the estate of the deceased and cannot qualify to become an administrator of the deceased's estate. Subsection 2 and 3, therefore, provided for exceptions to spouses who have been absent on course of study, or, if the spouse applies to Court for a waiver, that subsection should not apply to that spouse.

One wonders however, why would the section talk about separation generally not limiting it to legal separation?, If the section is talking about spouses leaving separate, why didn't the enactors use the word desertion which is legally recognised under the law? Desertion⁸³ means leaving /withdrawing from the family without the consent of the other spouse.⁸⁴ Desertion can also be constructive where one of the spouses makes it difficult for the other to live in their matrimonial home and that spouse leaves.⁸⁵ Desertion would have been a right word to but not separation. The women activists must review this provision properly so as to safeguard the rights of widows' inheritance.

Besides that, the law requires the spouse to leave a part as husband and wife under the following; Judicial separation⁸⁶ where Court grants to spouses a period with in which to leave a part on presentation of grounds. The judicial separation is sought in order to reconcile their differences.⁸⁷ There is also separation by agreement,⁸⁸ where parties agree to stay apart for a specific period and after the parties can reconcile and get back together.

One therefore would wonder, whether separation from the same household amounts to divorce. This does not amount to divorce at all,⁸⁹ so, whether there is separation or not, the spouse still has interest over the intestate estate of her deceased husband otherwise such would be contravening the provisions of the 1995 Constitution,⁹⁰ which gives spouses equal rights at marriage during marriage and at its dissolution and the Divorce Act⁹¹ which gives spouses the ground for divorce.

⁷⁹ Supra

⁸⁰ Cap162.

⁸¹ Supra

⁸² Supra

⁸³ Divorce Act, Cap. 249

⁸⁴ Patel – v- Patel (1965) EA 560

⁸⁵ Nassuna Edith Zavuga – v- Jusper Serwanga & Anor DC No.10/2013

⁸⁶ Ibid

⁸⁷ Ibid S.4

⁸⁸ Wilson -v – Wilson (1848) HL CAS. 538

⁸⁹ Supra See Judgment of Justice Mwonda in Elizabeth Nalumansi at page 5

⁹⁰ Article 31

⁹¹ Supra

S.30⁹² does not put into account, the fact that women are so hardworking and most of them aim at development of the family and acquisition of family property. Women contribute a lot and Courts should not go blind on such women efforts.

The position of widows sharing property during separation was upheld in the Judicial review case of Julius *Rwabinumi- V- Hope Bhimbisomwe*⁹³ where Justice Kisaakye JSC cited with approval the case of *Muwonge- v-Kintu*⁹⁴ where Justice Bbosa J, adopted a wider view of non-monetary indirect contributions by following the approach of the Court of Appeal of Kenya in *Kivuitu –v-Kivuitu* where Omolo A J A held that:

*“The wife indirectly contributed towards payment for house hold expenses, preparation of food, purchase of children’s clothing, organising children for school and generally enhanced the welfare of the family and this amounted to a substantial indirect contribution of the family’s income and assets which entitled her to equal share in the in the couple’s joint property”.*⁹⁵

The position was clearly stated by Justice Mwendha at page 4 that:

“Marriage can only be terminated either through divorce, legal or voluntary separation or death of one of the parties thereto. Definitely, S.30 of the Succession Act is not about defacto separation. If the legislators wanted it to be defacto separation would have provided so expressly which is not the case under S.30 of the Succession Act.....It has to be noted that S.30 has to be understood within the context of the period in which the same was enacted. It was passed at the beginning of the 19th century with many underlying assumptions based on inequality in gender because of cultural beliefs and customs. The cultural beliefs and customs favoured men to the large extent.....it is not by accident that under Article 32(2) of the 1995 Constitution law, cultures, customs and traditions which are against the dignity, welfare or interest of women, undermines their status are prohibited by the Constitution.....it hasten to add that the fact that S30 was not declared null and void does not mean in the least mean that it is not unconstitutional”.

This position was cleared under Supreme Court and allowed the application for review stating that Elizabeth Nalumansi Wamala is a lawful widow and has interest in the estate of her late husband.⁹⁶ This application confirms the reasoning of Justice Mwendha in the main Case and this case came at a time when widows were being harassed, mistreated and oppressed by relatives or family members of the deceased who wait to benefit from the sweat of others.⁹⁷ The relatives sometimes forget that marriage is or was between a man (deceased) and a woman (widow) with free consent without interference from family members. It is emphasised therefore that no one should interfere even after death.

With above case, Widows regained their inheritance rights and they can now inherit from their deceased spouses without any interference from family members.

1.3 Procedure and Practice for Letters Administration

Intestate estate is a property of person dying without disposing of his property by a valid testamentary disposition.⁹⁸ This means that a person dies without leaving a valid will. When this

⁹² Supra

⁹³ C.A No .10/2009

⁹⁴ High Court Divorce Appeal No/35/1997, see also judgment of Justice Mwendha in Elizabeth Nalumansi Wamala –v- Jolly Kasande and ors at page 6.

⁹⁵ (1990-94) E.A 270

⁹⁶ CA, No.29/2017

⁹⁷ SCCA NO.010/201.5

⁹⁸ S.24 of the Succession Act Cap.162

happens, all properties of an intestate estate devolve upon the personal representative of the deceased upon trust for those persons entitled.⁹⁹

A personal representative is defined as a person appointed by law to administer the estate of a deceased person.¹⁰⁰ Section 2 (a) ¹⁰¹defines administrator to mean a person appointed by a court to administer the estate of the deceased person when there is no executor. When a person dies intestate, the intestate estate is managed by a legal representative appointed by Court.

This means therefore that, whoever deals with the estate of the deceased without authority of Court is intermeddling with the estate and such person can be punished under the law.¹⁰² The administrator manages the estate of an intestate after the grant of letters of administration.¹⁰³ Letters of Administration is defined under Section 1 (f) of the Administrator General Act¹⁰⁴to mean any letters of administration, whether general or with a copy of the will annexed or limited in time or otherwise, and also includes probate in favour of the Administrator General. Letters of administration can be of two types where the deceased died without leaving a will at all or he left a will but did not appoint the executor or the executor appointed has declined to apply for grant of probate.

1.4 Who is entitled to inherit the property?

For one to be entitled to inherit under intestate succession, must be related to the deceased either by marriage or by consanguinity and such persons are entitled to apply and obtain letters of administration to manage the deceased's estate in the order provided for under the Succession Act.¹⁰⁵

Section 202¹⁰⁶ provides that subject to Section 4 of the Administrator General's Act,¹⁰⁷ administration shall be granted to the person entitled to the greatest proportion of the estate under S.27.¹⁰⁸The percentages however under that provision were nullified¹⁰⁹for violating Article 21 of the Constitution.¹¹⁰ Ever since this section was nullified by the Constitutional Court, the Parliament of Uganda has not enacted or amended the law to reflect such interesting declaration however much the estate can be distributed equally.

Section 2 (g)¹¹¹defines dependent relative to mean a wife, husband, a son or daughter under the eighteen years of age or son or daughter of or above eighteen years,¹¹² who is wholly / dependent on the deceased.

It is trite law therefore that a widow has the priority to administer the estate of her intestate husband.¹¹³ There is no widow or if for some other reason the widow cannot administer the estate, Court must grant the letters of administration accordingly to the rules of distribution on the intestate estate.

⁹⁹ Ibid S.25

¹⁰⁰ Ibid S.2[r]

¹⁰¹ Ibid

¹⁰² Ibid S.268.

¹⁰³ Ibid S.191

¹⁰⁴ Cap 157

¹⁰⁵ Ibid S.201

¹⁰⁶ Ibid

¹⁰⁷ Cap. 157

¹⁰⁸ Ibid

¹⁰⁹ Law & Advocacy of Women Lawyers in Uganda –v- AG (supra)

¹¹⁰ The 1995 Constitution of the Republic of Uganda.

¹¹¹ Succession Act

¹¹² Kajubi – v- Kabali (1944) EACA, 14

¹¹³ S.5(1) Cap.157

According to *Christine Male & Anor –v- Namande & Anor* Court held that, the first plaintiff as a person who was legally and validly married she was the only one who would apply for letters of administration.¹¹⁴ The defendant had never been validly married to the deceased. The mere fact that somebody had children with a woman does not entitle her to have a share in the estate of the deceased.

The same position was reflected in *Re Kibiego*¹¹⁵ in this case, the plaintiff applied for letters of administration of her late husband (a Nandi) the question was whether a widow of an African of the Nandi tribe who died intestate may apply for grant of letters of administration. The reason was that in Nandi tribe, the family elders would always appoint the eldest son of the deceased as an administrator.

It was held that in absence of a valid reason such as grave unsuitability, a widow of whatever race living in the country, is entitled to be granted letters of administration, more so when the children as in the instant case are minors. Madan J said that “A widow is the most suitable person to obtain representation to her deceased husband’s estate. In the normal course of events, she is the person who would rightfully, properly and honestly safe guard the assets of the estate for herself and her children.

For any one entitled to administer the intestate estate, has therefore to follow the following procedures;

1.5 Procedure

The family members should obtain death certificate and report the death to the Administrator General.¹¹⁶

The Administrator General may appoint any person as he thinks fit to be his /her agent in respect of any estate or in respect of any matter arising out of any estate. Section 4(1) of the Administrator General’s Act states that when a person dies the agent of the area where death occurs shall upon receiving notice of death, institute inquiries to ascertain whether the deceased left any property in Uganda and shall report death with full particulars to the Administrator General. Section 38¹¹⁷ the minister has power to make rules for better carrying out the purpose of this Act from time to time as he thinks fit.

The family members shall hold a meeting to choose a person to administer the estate of the deceased person.¹¹⁸ The family conducts a meeting with the guidance of the Administrator General where the family members appoint the administrator and if the person applying is not a widow or widower such a person needs no letter of no objection from the Administrator General.¹¹⁹

In the case of *Administrators of the Estate of the Late Yosefu Mukiibi v Administrator General & 10 Ors.*¹²⁰Justice Senoga Anglin stated that:

‘In my view, there is good indication that the Administrator General has no objection to choose a member of the family administering the estate, more so, there is a widow whose rights to administer the estate override that of the Administrator General.

¹¹⁴ (1982) HCB

¹¹⁵ (1972) EA 179

¹¹⁶¹¹⁶ S.4(1) Cap.157

¹¹⁷ Cap157

¹¹⁸ Samuhu, The law of Succession; Samuhu.Wordpress.com Accessed on 16th April, 2020.

¹¹⁹ S.5(1)Cap157Supra

¹²⁰ MSC .App No.1129/2017

It was further stated that the letter of no objection should be issued to the respondents to enable any one of them chosen in the family to complete the process of applying for letters of Administration. Having an administrator of the estate appointed by will pave way and whatever action can be taken to resolve the issues regarding the estate of late Mukiibi.

The other step is to establish the jurisdiction of the subject matter. The jurisdiction for grant of letters of administration is exercised by High Court¹²¹ and Magistrates Courts in accordance with the administration of Estates (small estates) (special provision) Act¹²² where the total value of the deceased's estate does not exceed one hundred shillings¹²³

Before the petition is made, the Administrator General's Act requires notice to be given to the Administrator of the intention to apply for letters of administration within 14 days.

An application for letters of administration is by petition¹²⁴ to the relevant Court written in English language stating the following;

- a) Time and place of the deceased's death
- b) List of the family members or other relatives having interest in the estate of the deceased and their perspective residences
- c) The right in which the petitioner claims
- d) The list of properties the deceased left within the jurisdiction of the court

Court shall not grant letters of administration not until the expiration of 14 days from the date intestate's death.¹²⁵

S.202¹²⁶ provides that subject to Section 4 of the Administrator General's Act, letters of administration shall be granted to someone with the greatest proportion under Section 27¹²⁷ Section however such provision was declared unconstitutional due to the inequalities in percentages. This means that all beneficiaries are bound to share equally on the deceased's estate.

The petition shall be gazetted in the newspaper of a wide circulation according to Section 262. This is intended to call whoever has any claim to lodge a caveat with Court against the issue of letters of administration.¹²⁸ Where the caveat is entered, no proceeding on the petition will take place until such a caveat is determined by the Court where the petition was filed.¹²⁹ Where there is no caveat is lodged, Court shall grant letters of administration under seal to the petition under Section 259.¹³⁰

Court may, before granting letters of administration to any person, require that person signs or gives bond to the judge or district delegate to ensure for the benefit of the judge or delegate with one or more sureties for better administration of the deceased estate for the beneficiary.¹³¹ After the grant of letters of administration the petitioner or administrator becomes the personal

¹²¹ S.235 Cap.162

¹²² Cap.156

¹²³ Ibid S.2

¹²⁴ Ibid S.5 Cap 157

¹²⁵ S .262Cap162

¹²⁶ Ibid

¹²⁷ Ibid

¹²⁸ Ibid S.253 & 254

¹²⁹ Ibid S .255

¹³⁰ Ibid

¹³¹ S.260.

representative of the deceased¹³² person and has powers to deal with estate for the benefit of the beneficiaries. Such a person has powers to sue or prosecute any suit on behalf of the deceased unless such grant is revoked.¹³³

1.6 Conclusion

Widows' rights of inheritance of property in Uganda has improved a lot, from previous trend of customary practices where widows' rights had been overshadowed. This has been seen in many judgments of Courts where the widows' rights of inheritance have been held. Widows now are free to inherit and own any property of the deceased husband's property. Widows are also preferred as administratrix over other beneficiaries and family members. Through the above laws and rights, widows' rights of occupancy and decision making over the deceased husband's properties are guaranteed. Some widows' at the grass roots do not know their rights of inheritance and they end up suffering innocently therefore, there is a need to sensitizes of all Ugandans and widows' too. This therefore calls for an amendment of the Succession Act to include the good decision of Courts of law or enactments of the new laws to reflect the decisions of Courts. Once such is not enacted into law, then the discriminatory decisions of the Succession Act will remain a written law and enforcing of such rights will remain under the decisions of Courts. Succession laws should specify sanctions against any one that violates widows' rights of inheritance in Uganda. Such implementation will further the advancement of widows' inheritance rights in Uganda.

¹³² Ibid S.180

¹³³ S. 264

REFERENCES

Charles Kasibayo, *Enhancing the Rule of Law through Land & Family Justice*, A paper presented on 26th -29th January 2017, Ministry of Justice & Constitutional Affairs.

Chery Doss etel, *Women Marriage and Asset Inheritance in Uganda*, Working Paper No.184, Chronic Poverty Research Centre, April 2011.

Ferdinandus Tumuhaise; *Intestate Succession in Uganda*, Study Notes for Family Law, Makerere University, 2017.

Fidh, *Women's Rights in Uganda; Gaps Between Policy and Practice*, Established in 1922.

Florence Akiiki Asiimwe & Owen Crankshaw; *The Impact of Customary Laws on Inheritance; A Case Study of Widows in Urban Uganda*, Makerere University, January 201.

Florence Akiiki Asiimwe, *Statutory Law, Patriarchy and Inheritance: Home Ownership Among Widows in Uganda*, African Sociological View, Department of Sociology University of Makerere, Kampala Uganda

Jacquelin Asiimwe, *Making Women's, Land Rights a Reality in Uganda*; Advocacy for Co-ownership by Spouse, Yale Human Rights & Development Law Journal, vol. 4, Issue1, Human Rights & Development Journal 2001.

Khadiagala, Lynn; *Justice and Power in the Adjudicating of Women's Property Rights in Uganda*, Africa Today, Vol 49, Issue 2, 2000.

Lilian Tibatemwe Ekinkubinza, *'Women's violent crime in Uganda more sinned against than Sinning*, Feuntain Publishers.

Mura Ndulo, *Africa Customary Law; Customs and Women's Rights*, Vol.18, Issue Trinity College, Winter, 2011.

Rachel C. Loftspring, *Inheritance Rights in Uganda: How Equal Inheritance Rights Would Reduce Poverty and Decrease Spread of HIV/AIDS in Uganda*, Vol.29:1, Penn Law: Legal Scholarship Repository, 2014

Reachal C. Laftspring, *Inheritance Rights in Uganda ; How Equal as the Title deeds were in their names*, vol 29-1 u.p.a j int/1.1

Reports

ICRW; *Inheritance Law, Wills and Women, Property Rights and Gender*, A training Toolk, 2010

Samuhu, *The law of Succession*; Sammuhu, Wordpress.com Accessed on 16th April, 2020.

Uganda Law Reform Commission, *Study Report on the Review of Laws on Succession in Uganda*, July, 2013

ⁱ Ibid.

**A CORNER STONE FROM THE NATURAL MORAL APPROACH OF HUMANISM
TO IMMORALISM: DECAMERON****HÜMANİZMİN DOĞAL AHLAK ANLAYIŞINDAN İMMORALİZME GİDEN YOLDA
BİR KÖŞE TAŞI: DECAMERON****Dr. Hatice BUDAK**

KTO Karatay University, Social and Human Sciences Faculty, Department of Sociology

ORCID : 0000-0002-9817-9997**ABSTARCT**

G. Boccaccio tells about Florence, where the plague epidemic was shaken, in «Decameron», which started in 1348 and finished in 1351. Decameron is a work consisting of a total of one hundred stories, told by ten young people, seven of whom are women, three of whom are men, who fled the plague-torn city and went to a castle in the hills of Fiesole. We can say that Decameron is a messenger of humanism and moral understanding, although it consists of stories handling medieval themes. The dual structure of the Renaissance, which originated from a transition period between the medieval and the new ages, also shows itself in the intellectual of Boccaccio. Boccaccio has not yet denied the existence of God, but wants to create a new human (modern human) prototype. In Decameron, there is a person who is considered the center of being in all its forms. Decameron can be considered as the product of a civilization that provokes the natural impulses of man, ignites his passions, fails to replace the one he has burned, and results in the worship of himself. Decameron is a farewell to medieval asceticism, a greeting to the new moral understanding, a legacy to immoralism, which will develop an attitude towards the morality of the after centuries, and a legacy to F. Nietzsche, whose name is cited with immoralism. The aim of the study is to analyze the West's transformation in the world view, from Humanism to immoralism, aiming to make Decameron's plot, the image of a universe independent of religion, and the establishment of a moral value system for him in a universe in which God is passivated or killed. According to the findings of the study, it is the mind and instinct that are important for Boccaccio. Religion is of secondary importance to Boccaccio, who cares about the glory of the soul, and God is a merciful father who forgives all the spoils of his children with his eternal forgiveness and does not punish them for acting in accordance with the requirements of their nature. Nietzsche, on the other hand, will also kill this God because the human did not make a mistake as he conformed to human nature / instincts and declared himself the goddess of the rules. For this reason, he does not need the mercy of God, because man is the supreme acting with the will to power. The critique of the Christian morality that suppresses the natural impulses of the sacred in the face of the natural with the doctrine of the "first sin" are the continuities transferred from Boccaccio's humanism to Nietzsche's immoralism. As a result, we can say that Boccaccio started a journey that would flow from the individualist humanism to the shores of indeterminism and from the waters of immoralism in the moral understanding of the West by explaining that whether their stories are useful or harmful depends on the audience, as in every subject, as well as asking for the freedom to be given to the painter's brush, for his own tool. Today, it is a serious problem that moral values are free from the sacred. It should be remembered that being humane and being a human are not the same as being a supreme human and being perfect human being are not. For humanity, it would be the rightest way to seek human worth and honor, not in secular teachings, but also in transcendental moral values.

Keywords: Humanism, human, natural morality, immoralism, Decameron.

ÖZET

G. Boccaccio, 1348'de başlayıp 1351'de bitirdiği «Decameron»da veba salgınının sarstığı Floransa'yı anlatır. Decameron, vebanın yakıp yıktığı kentten kaçıp Fiesole tepelerinde bulunan bir şatoya giden yedisi kadın üçü erkek on gencin, on gün boyunca birbirlerine anlattıkları toplam yüz öyküden oluşan bir eserdir. Decameron, ortaçağın temalarını işleyen öykülerden oluşsa da hümanizmin ve ahlak anlayışının habercisidir diyebiliriz. Rönesans'ın ortaçağ ile yeniçağ arasında bir geçiş dönemi olmasından kaynaklanan ikili yapısı Boccaccio'nun fikriyatında da kendini gösterir. Boccaccio henüz Tanrı'nın varlığını inkâr etmiş değildir ama yeni bir insan (modern insan) prototipini oluşturmak istemektedir. Decameron'da bütün halleriyle varlığın merkezi kabul edilmiş bir insan vardır. Decameron insanın doğal dürtülerini kışkırtan, ihtiraslarını ateşleyen, yaktığının yerine yenisini de koymayı beceremeyen ve insanın kendisine tapınması ile sonuçlanan bir medeniyetin ürünü olarak değerlendirilebilir. Decameron, Ortaçağ asketizmine bir veda, yeni ahlak anlayışına bir selamlama, yüzyıllar sonrası ahlaka açıktan tavır alacak olan immoralizme ve ismi immoralizmle anılan F. Nietzsche'ye bir mirastır. Çalışmanın amacı Decameron'un olay örgüsünü, dinden bağımsız bir evren tasavvurunu hakikat kılmayı, Tanrı'nın pasifleştirildiği veya öldürüldüğü bir kâinata insanın kendi kabiliyeti ile kendisi için bir ahlaki değer sistemini kurmasını hedefleyen hümanizmden immoralizme giden yolda Batı'nın dünya görüşündeki dönüşümü analiz etmektir. Çalışmanın bulgularına göre Boccaccio için önemli olan akıl ve içgüdüdür. Ruh yüceliğine önem veren Boccaccio için din ikinci plandadır ve Tanrı sonsuz bağışlayıcılığıyla çocuklarının tüm şımarıklığını affeden ve onları doğalarının gereklerine uygun davrandıkları için cezalandırmayan merhametli bir babadır. Nietzsche ise bu Tanrı'yı da öldürecek çünkü insan doğasına/içgüdülerine uyduğu ve kendini kurallarının koyucusu ilan ettiği için kusur işlememiştir. Bu nedenle merhamet hele de Tanrı'nın merhametine ihtiyacı yoktur zira insan güç istenci ile hareket eden üstinsandır. Kutsalın doğal olan karşısında dünyevileştirilmesinin, insanın doğal dürtülerini «ilk günah» öğretisiyle baskılayan Hıristiyan ahlakının eleştirisi Boccaccio'nun hümanizminden Nietzsche'nin immoralizmine aktarılan sürekliliklerdir. Sonuç olarak Boccaccio, *öykülerinin yararlı ya da zararlı olmalarının, her konuda olduğu gibi dinleyene bağlı olduğunu* aklen izah edip *ressamın fırçasına tanınan özgürlüğü kendi kalemi için de talep ederek* Batı'nın ahlak anlayışında individualist bir hümanizmden indeterminizmin kıyılarına ve oradan immoralizmin sularına akacak bir yolculuğu başlatmıştır diyebiliriz. Bugün için ise ahlaki değerlerin kutsaldan arındırılmış olması ciddi bir problemdir. Hatırlanmalıdır ki insancı olmak ile insan olmak ve üstinsan olmak ile insan-ı kâmil olmak aynı şey değildir. İnsanlık için, insanın kıymetini ve şerefini seküler öğretilerde değil aşkın ahlaki değerler de aramak en doğru yol olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hümanizm, insan, doğal ahlak, immoralizm, Decameron.

TÜRK CEZA KANUNU'NDA DÜZENLENEN BAŞKASINA AİT BANKA VEYA KREDİ KARTI İLE YARAR SAĞLAMA SUÇU (TCK M. 245/1)

THE CRIME OF BENEFITING BY SOMEONE ELSE'S BANK OR CREDIT CARD IN THE TURKISH PENAL CODE (TPC ART. 245/1)

Dr. Öğr. Üyesi Nebahat KAYAER

Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Anabilim Dalı, Lefoşa, Kıbrıs

ORCID : 0000-0002-6972-9911

ÖZET

Teknolojik gelişmeler günlük yaşantımıza birçok yenilik ve kolaylık getirmiştir. Bilişim teknolojisinin gelişmesi, yaşamlarımız yeniden şekillendirmiş bazı geleneksel davranış biçimlerimizi kökten değiştirmiştir. Bu değişim, bireylerin yaşam, tüketim alışkanlıkları, ekonomik, ticari ve sosyal hayatı şekillendiren önemli bir sosyo-ekonomik olgudur. Bilişim teknolojisindeki bu gelişmeler, birçok yaşam alanında olduğu gibi ticari yaşantımızı da etkilemiş olup ticari yaşamda kartlı ödemeler sistemi başlamıştır. Günümüzde internet kullanımının yaygınlaşmasıyla özel ve kamu kurumları, hizmetlerini sanal ortamda vermektedir. Alım- satım işlemleri, kurumsal ödemeler ve pek çok işlem bilişim sistemleri aracılığıyla yapılmaya başlamıştır.

İnternet ortamında yapılan tüm bu işlemlerde banka ve kredi kartlarının kullanımı yaygınlaşmış ve ekonomik yaşamda önemli bir yer tutmuştur. Kartlı ödeme sisteminin sistemi kullananlar açısından birçok faydası olmasının yanı sıra ülke ekonomisine de katkısı büyüktür.

Banka ve kredi kartlarının internet ortamında ödeme aracı olarak kullanılması, kartlardan hukuka aykırı şekilde yararlanmak isteyen kişiler bakımında elverişli bir ortam oluşturmuştur. Banka ve kredi kartı ile işlenen bu suçlarla mücadele oldukça güçtür. Bu mücadele zorluğu, kanun yapıcıyı yeni suçla mücadele yöntemlerine ve bilişim alanında yasal düzenlemeler yapmaya mevzuatlarını teknolojinin gerektirdiği biçimde değiştirme çabasına yöneltmiştir.

Başkasına ait banka veya kredi kartı ile yarar sağlama suçu, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) m. 245'de "Banka veya Kredi Kartlarının Kötüye Kullanılması" madde başlığı altında birinci fıkrasında düzenlenmiş yeni bir suçtur. TCK m. 245/1 şu şekildedir: "*Başkasına ait bir banka veya kredi kartını, her ne suretle olursa olsun ele geçiren veya elinde bulunduran kimse, kart sahibinin veya kartın kendisine verilmesi gereken kişinin rızası olmaksızın bunu kullanarak veya kullandırtarak kendisine veya başkasına yarar sağlarsa, üç yıldan altı yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır.*"

Bu maddenin düzenlenmesindeki asıl amaç, banka veya kredi kartlarının hukuka aykırı kullanılması suretiyle bankaların veya kart sahiplerinin zarara sokulması ve bu yolla çıkar sağlanmasının önlenmesidir. Aynı zamanda bu suçla kart sahibinin kartla bağlantılı olan malvarlığı değeri, ticari yaşam, ekonomik yapı, bankacılık sistemine duyulan güven de korunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Banka Kartı, Kredi Kartı, İnternet Bankacılığı, Bilişim Suçu.

ABSTRACT

Technological developments have brought many innovations and convenience to our daily lives. The development of Information Technology has radically changed some of our

traditional ways of behavior that have reshaped our lives. This change is an important socio-economic phenomenon that shapes the life, consumption habits, economic, commercial and social life of individuals. These developments in Information Technology have affected our commercial life as well as many living areas and card payment system has started in commercial life. Today, with the widespread use of the internet, private and public institutions provide their services in a virtual environment. Trading, corporate payments and many transactions started to be done through the means of Information Systems.

The use of debit and credit cards in all these transactions on the Internet has become widespread and has taken an important place in economic life. The card payment system has many benefits for the users of the system, as well as its contribution to the country's economy is great.

The use of debit and credit cards as a means of payment on the internet has created a favorable environment for the care of people who wish to take advantage of the cards illegally. The fight against these crimes committed with banks and credit cards is quite difficult. This challenge has led the legislator to new crime-fighting methods and to make legal arrangements in the field of it in an effort to change legislation as required by technology.

The crime of providing benefits with a bank or credit card belonging to someone else, Turkish Penal Code No. 5237 (TPC) art. 245 "Abuse Of Bank Or Credit Cards" is a new crime under the title of the first paragraph. TPC art. 245/1 follows: *"Any person who secures a benefit for himself, or another, by acquiring or retaining (by any means), a bank or credit card of another person; or using, or allowing to be used, such a card without the consent of the card holder or the residual owner shall be sentenced to a penalty of imprisonment for a term of three to six years and a judicial fine of up to five thousand days"*.

The main purpose of the regulation of this article is to prevent the loss of banks or cardholders by using bank or credit cards in violation of the law and this way the provision of benefit. At the same time, the value of the card holder's assets linked to the card, commercial life, economic structure, and confidence in the banking system are also protected by this crime.

Keywords: Bank Card, Credit Card, Internet Banking, Cyber Crimes.

TEDBİR İLKESİNİN ANLAMI

THE MEANING OF PRECAUTIONARY PRINCIPLE

Dr. Öğr. Üyesi Engin ARIKAN

Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi

ORCID : 0000-0002-4264-706X**ÖZET**

Koronavirüs salgının yayılması ile beraber yasa koyucular ve hükümetler açısından birçok ikilem ortaya çıkmıştır. Ulaşımın kısıtlanması, sokağa çıkma yasaklarının getirilmesi, okulların tatil edilmesi, uzaktan çalışma modellerinin benimsenmesi, çeşitli iş yerlerinin kapatılması veya kapasitelerinin azaltılması, maske kullanımı zorunluluğu gibi birçok düzenleme, bir yandan salgının kontrol alınmasını sağlarken diğer yandan ekonomik ve sosyal hayatı derinden etkilemektedir. Karar verici pozisyonunda olanlar bu menfaatler arasında bir denge kurmaya gayret etmekte ve çeşitli seçenekler arasından akılcı olanı tercih etmeye çalışmaktadır.

Karar süreçleri çeşitli veriler ile beslenmektedir. Karar vericilere sunulan raporlarda, salgının mevcut durumu (mevcut hafif hasta, ağır hasta, ölüm sayıları) kadar çeşitli senaryolarda salgının ne oranda yayılabileceği veya azalabileceğine ilişkin modeller de yer almaktadır. Bu modeller çeşitli ön kabullerden hareketle bir takım öngörüler sunar. Hasta bir kişinin hastalığı “ortalama” kaç kişiye, kaç günde bulaştıracağı ve bunlardan “ortalama” kaçının hastalığı ağır geçireceği ve hayatını kaybedebileceğine dair iddialar getirilir. Yine bu modellerde, geçmişte başka yerlerde alınan tedbirlerden elde edilen veriler doğrultusunda ileride alınabilecek tedbirlerin olumlu ve olumsuz sonuçları hakkında hesaplamalar sunulur.

Bu modeller her ne kadar bir bilgi kanalı olarak faydalı olsa da nihai bir karar ölçütü olarak görülmemelidir. Klasik risk modelleri, belirtildiği üzere geçmişte tecrübe edilmiş kimi verilere ve belli ön kabullere dayanarak hesaplamalar sunar. Klasik risk modelleri görece basit sistemlerde makul ve yeterlidir. Örneğin bir otomobilin aksamı incelenerek onun maksimum hızı, dayanıklılığı ve kullanım süresine ilişkin oldukça emin bir şekilde öngörülerde bulunulabilir. Öte yandan çoklu aktörler içeren, değişim ihtimalleri taşıyan, kendi kendisine düzenleme yetisine sahip, “karmaşık” sistemlerde bu tip öngörüler emin bir şekilde yapılamaz. Her ne kadar sistem hakkında “bilinen” şeyler üzerinden belli çıkarımlarda bulunulabilse dahi, sistemin karmaşıklığından dolayı doğal olarak “bilinmeyen” öğelerin varlığı düşünüldüğünde bu çıkarımların geçerliliği zayıflar. Virüsün içinde bulunduğu ekosistem, şehirler (özellikle de büyükşehirler), toplumsal yaşam, sağlık kurumları, basit değil “karmaşık sistemlerdir”. Bunlar hakkında klasik risk modelleri kesin öngörüler veremez. Örneğin Çin’de bir kişinin virüsü ortalama altı kişiye yaydığına ilişkin veriden hareketle kesin olarak İstanbul’da da hasta bir kişinin altı kişiye virüsü yayabileceği sonucuna varılamaz. Karmaşık sistemlerdeki birçok değişken sonuçların farklılaşmasına neden olabilir. Şehirlerin büyüklüğü, yoğunluğu, insanların hijyen, sosyal mesafe pratikleri, yaşlı insanların yaşam tarzı, sağlık kurumlarının refleksleri gibi birçok öge, gelişmeleri farklı boyutlarda etkiler. Nitekim koronavirüs salgını dünyanın farklı yerlerinde farklı gelişim eğrileri oluşturmuş ve farklı etkiler doğurmuştur.

Karar verirken tedbirli olmak veya tedbir ilkesini takip etmek, işte bu “bilinmeyen” öğelerin çokça bulunduğu karmaşık sistemler açısından önem arz eder. Özellikle kitlesel olumsuz sonuçların ihtimal dışı olmadığı hallerde, karmaşık sistemler hakkındaki bilgilerin bu sistemlerin doğası gereği kısıtlı ve kusurlu olduğunun kabul edilmesi gerekir. Bundan dolayı sadece klasik modellerin “normal şartlarda” öngördüğü, yani geçmiş “bilinenlerden” hareketle hesapladığı riskler ele alınarak kararlar verilmemelidir. Henüz nasıl olacağı bilinmeyen, gerçekleşme olasılığı düşük olsa dahi ihtimal dışı olmayan senaryolar da dikkate alınmalıdır.

Düşük olasılıklı, olağan risk ihtimalleri dağılımının kenarlarında yer alan “kuyruk riskleri” de ihtimal dışında değildir. Kararın doğruluğu, muntazam bir matematiksel hesaba uyması ile değil, kararın neticesindeki sonuçlar ile değerlendirilir. Örneğin İngiltere’deki “sürü bağışıklığı” yaklaşımı, ilk bakışta oldukça “bilimsel, matematiksel” olması sebebiyle savunulsa da, olayların bu modellerdeki gibi gerçekleşmeyebileceği oldukça kısa zamanda ve oldukça büyük bir insan maliyeti doğurarak ortaya çıkmıştır. Bir politika değerlendirilirken, o politikanın “normal şartlarda beklenen olumlu neticeleri” sadece “normal şartlarda beklenen olumsuz neticeleri” ile karşılaştırılmamalıdır. Eğer olasılık dâhilindeki “olası olağandışı olumsuz neticeler” oldukça ağır ise tedbir ilkesi gereği kimi “normal şartlarda beklenen olumlu neticelerden” ödün vermek akılcıdır. Örneğin salgının yayılma hızının düşüş sürecinde, her ne kadar salgının tekrar hızlanacağına dair bir veri yokken, geçici ekonomik zararlar pahasına tedbirlerin temkinli bir şekilde yavaş kaldırılması tedbir ilkesi ile uyumludur. Mevcut “bilinenlerden” dolayı mevcut olumlu tabloya tam bir güven duyarak hızlı bir şekilde okulların açılması, sokağa çıkma yasaklarının kaldırılması ve işyerlerinin tam kapasite ile çalıştırılması, tedbir ilkesine ters düşer ve bir hata olur.

Öte yandan tedbir ilkesi her zaman pasif olmayı gerektirmez. Örneğin sağlık bakanlığının Koronavirüs tedavi algoritması agresif bir ilaç tedavisi öngörmektedir. Buna göre hastalığın ilk evrelerinde kimi yan etkilerinin olduğu bilinen kimi ilaçları kullanılmaktadır. Bu tedavi protokolü bu ilaçların olası olumsuz yan etkilerden dolayı bazı riskler taşır. Ancak tedbir ilkesine göre esas ölçüt, riskin alınması veya alınmaması değil, hangi eylemin kitlesel, kalıcı, büyük riskleri arttırdığı veya azalttığıdır. Ölümcül olmamakla birlikte kimi yan etkileri olan bu ilaçların kullanılması, hâlihazırda ölümcül bir risk altında olan hastaların ölüm riskini azalttığı için esasında kritik risklerin azaltılması açısından tedbirli bir yöntemdir.

Kamu düzeni, kamu sağlığı ve kamu yararının farklı görünümünün doğru bir şekilde korunması, kişi hak ve özgürlüklerinin adil bir şekilde sınırlandırılması normatif hukuk felsefesinin çalışma alanıdır. Finans, sağlık, iklim, beslenme, küresel ilişkiler gibi karmaşık sistemlerdeki yukarıda belirtilen dinamiklere eğilen Nassim Nicholas Taleb’in argümanları Koronavirüs salgınındaki gelişmelerin ve politikalarının değerlendirilmesi açısından zengin bir bakış açısı sunar.

Anahtar Kelimeler: Tedbir İlkesi, Risk Modelleri, Karmaşık Sistemler, Kuyruk Riskleri, Nassim Nicholas Taleb

ABSTRACT

With the spread of the coronavirus pandemic, many dilemmas have emerged for legislators and governments. Many regulations such as restricting transportation, introducing curfews, vacationing schools, adopting remote working models, closing various workplaces or reducing their capacities, and the necessity to use masks, slow down the pandemic on the one hand, while affecting the economic and social life on the other. Those who are in decision-making positions strive to strike a balance between these interests and try to choose the rational solution among the various options.

Decision processes are supported by various data. In the reports submitted to decision-makers, there are models regarding the extent of the outbreak that can spread or decrease in various scenarios as well as the current state of the pandemic (current number of mild and severe patients, and deaths). These models offer a number of predictions based on a variety of presuppositions. Claims are made about how many people “on average” can a sick person infect, in how many days, and how many of them will be severely sick and die “on average”. Again, in these models, calculations are made about the positive and negative outcomes of the

measures that can be taken in the future in line with the data obtained from the measures taken elsewhere in the past.

Although these models are useful as an information channel, they should not be seen as a final decision criterion. Classical risk models provide calculations based on certain data experienced in the past and certain prior assumptions, as stated. Classical risk models are reasonable and sufficient in relatively simple systems. For example, by examining the hardware of a car, one can make confident claims about its maximum speed, durability and duration of use. On the other hand, such predictions cannot be made confidently in “complex” systems that contain multiple actors, carry possibilities of change, and have the ability to self-regulate. Although some conclusions can be made about “known” things about the system, the existence of “unknown” elements due to the complexity of the system, weakens the validity of these inferences. The ecosystem in which the virus is located, cities (especially metropolitan cities), social life, health institutions are not simple but complex systems. Classical risk models cannot provide precise predictions about them. For example, based on the data that a person spreads the virus to an average of six people in China, it cannot be concluded that a sick person in Istanbul would spread the virus to six people. Many variables in complex systems can cause results to differ. Many elements such as the size of cities, density, people's hygiene, social distance practices, lifestyle of elderly people, reflexes of health institutions affect developments in different dimensions. As a matter of fact, the coronavirus pandemic has created different curves in different parts of the world and caused different effects.

Being cautious or following the precautionary principle when making a decision is crucial for complex systems where these "unknown" elements are plentiful. It should be admitted that information on complex systems is limited and flawed by the nature of these systems, especially where massive negative consequences are not unlikely. Therefore, decisions should not be made by considering only the risks that classical models envisage in “normal conditions”, that is, calculated from the past “known”. Scenarios that are not yet known, even if unlikely to happen, should also be taken into consideration. “Tail risks” located at the edges of this low probability distribution of ordinary risk probabilities are also out of possibility. The accuracy of the decision is evaluated not by conforming to a neat mathematical calculation, but by the results of the decision. For example, the "herd immunity" approach in England has been advocated for some time because it was quite "scientific, mathematical" at first glance, it has emerged that events may not occur as in these models predict, in a very short time and by creating a huge human cost. While evaluating a policy, the "expected positive consequences under normal circumstances" of that policy should not be compared only with the "expected negative consequences under normal circumstances". If the “possible extraordinary negative consequences" are quite severe, it is rational to compromise some of the "expected positive consequences under normal circumstances " in accordance with the precautionary principle. For example, even though there is no data which shows that the pandemic will accelerate again, being cautious and slow while removing the measures (at the expense of temporary economic loss), is in line with the precautionary principle. The opening of schools, the removal of curfews and the setting workplaces to maximum capacity, with full confidence in the current positive picture due to the current “known”, run counter to the precautionary principle and is a mistake.

On the other hand, the precautionary principle does not always require passivity. For example, the coronavirus treatment algorithm of the ministry of health prescribes an aggressive drug treatment. Accordingly, certain drugs, which are known to have some side effects, are used in the early stages of the disease. This treatment protocol carries some risks due to the possible negative side effects of these drugs. However, according to the precautionary principle, the main criterion is not about taking or not taking the risk, it is about which action increases or decreases mass, permanent, large risks. The use of these drugs, which are not fatal but have

some side effects, is essentially a precautionary method to reduce critical risks, as it reduces the risk of death for patients who are already at a fatal risk.

The reasonable protection of different forms of public order, public health and public interest, and fair limitation of individual rights and freedoms are in the field of study of the normative legal philosophy. The arguments of Nassim Nicholas Taleb, who focus on the dynamics mentioned above in complex systems such as finance, health, climate, nutrition, and global relations, provide a rich perspective in terms of evaluating the developments and policies in the coronavirus outbreak.

Keywords: Precaution Principle, Risk Models, Complex Systems, Tail Risks, Nassim Nicholas Taleb

KÜLTÜREL DEĞERLER BAĞLAMINDA “BEŞ ŞEHİR / BURSA’DA ZAMAN”
“BURSA’DA ZAMAN” WITHIN THE CONTEXT OF CULTURAL VALUES**Prof. Dr. Asuman AKAY AHMED**

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul

ORCID ID: 0000 0002-8521-0386**ÖZET**

Ahmet Hamdi Tanpınar, geniş bilgi birikimi ve güzellik konusundaki tutkusuyla sanatın hemen her alanına ilgi duymuş, çeşitli sanat dalları hakkında da müstakil yazılar yazmış bir sanatçıdır. Tanpınar sanat anlayışının estetiğini kurarken üzerinde durduğu en önemli kavramlardan biri “sonsuzluk”tur. O sonsuzluğa ulaşmanın çaresini mükemmellikte bulur. Ona göre sanattaki mükemmellik ancak sonsuzluğun hayalini verir ve insanın içindeki derin özleyişi hiçbir zaman gidermez. Bir yazar olarak bunu fark eden Ahmet Hamdi Tanpınar hayal yoluyla sonsuzluğa ulaşmak ister.

XX. asır Türk edebiyatının mütefekkir-sanatçılarından olan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın kültür ve medeniyet bahislerinde en çok kullandığı kavramlardan ikisi “devam” ve “zevk”tir. Tanpınar, *Beş Şehir*’inden makalelerine, romanlarından edebiyat tarihine kadar bütün eserlerinde devir, şahsiyetleri veya eserleri kültürel devamlılık ve millî zevk noktasından değerlendirmiştir. Mimarî ve özellikle Türk mimarisine ait yorum ve değerlendirmelerinde de yazarın bu iki kavramda ısrar ettiği ve mimariyi, kültürel devamımızın ve millî zevkimizin aksettiği önemli alanlardan birisi olarak kabul ettiği görülür.

Anahtar Kelimeler: Beş Şehir, kültür, mimari zevk**ABSTRACT**

Ahmet Hamdi Tanpınar is a complete artist. Besides literature, he is interested in fine arts with his profound culture. The concept “eternity” is one of the most important concepts of which Tanpınar considered seriously as he was constituting his own conception of aesthetics of art. Getting to eternity is possible for him only within perfection. According to him the perfection in art gives only the image of eternity and never stops the deep yearning of human spirit. Ahmet Hamdi Tanpınar as an author who realizes this fact wants to reach the eternity using the way of imagination.

“Continuation” and “taste” (“pleasure”) are the most common concepts used by Ahmet Hamdi Tanpınar, who was one of the thinkers and the men of letters in the 20th century’s Turkish Literature, in his considerations of culture and civilization. In all his works, from *Beş Şehir* to his essays, from his novels to *The History of Literature*, he has discussed the periods, the people and the works from the aspect of cultural continuousness and national appreciation. It is also obvious that he has insisted in using those two concepts in his evaluations and discussions about architecture, especially Turkish architecture, and he has thought of architecture as one of the important fields where there have been reflections of our cultural continuousness and national appreciation. In this paper, his considerations on architecture generally and Turkish architecture are handled by the framework of those concepts mentioned above.

Keywords: Beş Şehir, culture, architectural taste

**WALTERS SANAT MÜZESİ'NDEN BİZANS DÖNEMİ'NE AİT ÜNİK BİR
MERYEM 'DEKSIOKRATOUSA' İKONASI**

A UNIQUE BYZANTINE ICON OF THE VIRGIN 'DEXIOKRATOUSA' AT THE
WALTERS ART MUSEUM

Dr. Öğr. Üyesi İlkül KAYA ZENBİLCİ

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Sanat Tarihi Bölümü, Yozgat

ORCID ID: 0000-0001-8106-656X

ÖZET

Doğu Hıristiyanlığının Orta Çağ'daki en önemli temsilcisi Bizans İmparatorluğunda, Meryem kültü daima önemini korudu. Meryem, Ephesos'taki 3. Ökumenik Konsil'de (MS 431 yılı) *Theotokos* (Tanrı-doğuran/*Θεοτόκος*) olarak kabul gördü. Meryem'in aynı zamanda İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'in -dolayısıyla imparatorluğun- ve Kudüs'ün koruyucusu olduğuna inanılmaktaydı. Meryem'in adına imparatorluğun her yerinde kiliseler inşa edildi; onuruna ilahiler yazıldı ve söylendi. İmparatorluğun tarihi boyunca Meryem'in ikonaları üretildi. İkonoklazma evresi sonrasında, kiliselerin çoğunlukla apsis yarı kubbesinde Meryem, çocuk İsa ile birlikte tasvir edildi ve İsa siklusunda yer aldı.

Meryem'in suretini çizen ilk kişinin İncilci Luka olduğu kabul görmüştür. Luka'nın çizdiği Meryem resimlerinden birinin *Deksiokratousa* (*Δεξιokratούσα*) tipinde olduğu ileri sürülür. Bu terim Meryem'in İsa'yı sağ tarafında tuttuğu tasvirleri işaret eder. Bu tipin Bizans Sanatı içinde birkaç varyasyonu vardır: Meryem'in ayakta durduğu, tam boy ya da büst halinde betimlendiği *Deksiokratousa* tipi, Meryem'in ayakta ve tam boy ya da yarım boy betimlendiği aynı zamanda İsa'yı işaret ettiği *Hodegitria Deksiokratousa* tipi, Meryem'in yarım boy ve İsa ile yanak yanağa betimlendiği *Deksiokratousa Glykofilousa* tipi. *Deksiokratousa*'nın Konstantinopolis'ten arketipi bilinmemektedir.

Bu Meryem tipinin eldeki en erken tarihli örneği 609 yılına tarihlenen ve uzun zaman Roma Forumu'ndaki bir bazilikada tutulan *Hodegitria Deksiokratousa* ikonasıdır. İkonada Meryem yarım boy tasvir edilmiştir. Haçlı Sanatı (yak. 13.-15. yüzyıllar) ve post-Bizans Dönemi'nde (1453 sonrası) Meryem'in tahtta otururken ya da yarım boy tasvir edildiği *Hodegitria Deksiokratousa* ikonaları yaygındır.

Bizans Sanatı'ndan ayakta duran Meryem *Deksiokratousa* tasvirinin bilinen en erken örneği 10. yüzyılın sonlarına ait bir triptik parçasında yer alır ve ikona bugün Walters Sanat Müzesi'ndedir (envanter no.: 71.587). Bu çalışmanın konusunu oluşturan bu ünik ikona fildişinden yapılmıştır (8x6.2x0.9 cm). İkonada Meryem klasik gelenekten gelen *contrapposto* duruşunda ve hafifçe solundaki İsa'ya dönüktür. Başını hafifçe İsa'ya çevirmiş ve öne eğmiştir. *Hodegitria* (*Ὁδηγήτρια*) tasvirlerinin aksine çocuk İsa, Meryem'in sağındadır. Meryem sağ koluyla çocuğu taşır; sol eliyle çocuğun sol ayak bileğini kavramıştır. Uzun bir elbise giyen Meryem'in başını, omuzlarını ve kollarını *maphorion*'u örtmektedir. Meryem'in başının iki yanında "*Mētēr tou Theou*"nun (*Μήτηρ του Θεού*) kısaltması olan MP - ΘΥ (MP ΘΥ) monogram okunur. Çocuk İsa, gövdesi cepheden betimlenmesine karşılık, başıyla hafifçe annesine dönüktür. Sağ eliyle annesini kutsarken, sol elinde bir *rotulus* tutar. İsa'nın üzerinde kısa bir tunik vardır ve bacakları dizlerinden itibaren açıktır. Her iki figür de hacimlidir; kıyafetler figürlerin hareketlerini izlemeye olanak verir. Özellikle Meryem'in elbisesi ve *maphorion*'u drapeler oluşturan çizgilerle hareketlendirilmiştir. Meryem'i tam boy gösteren, *Deksiokratousa* tasvirli Geç Bizans Dönemi'ne ait bir duvar mozaiği Khora Manastırı Kilisesi'nin naosunda, güney doğu

köşede yer alır. Tasvir Walters'daki ikonaya benzer kompozisyondadır. Bizans Sanatı'nda Meryem'in ayakta ve *Dexiokratousa* tipinde betimlendiği az sayıda örnek vardır.

Anahtar Kelimeler: Bizans Sanatı, ikonografi, Meryem Dexiokratousa, ikona

ABSTRACT

The cult of the Virgin always hold its importance in Byzantine Empire that was the most powerful representative of Eastern Christianity. Virgin was declared as the mother-of-God (*Theotokos/the God-bearer*) in the 3rd Ecumenical Council in Ephesos in AD 431. She was acclaimed as the protectress of the capital, Constantinople -in addition to of the empire- and Jerusalem. Many churches dedicated to her in the lands of the empire. Some hymns were written and sung for honour of Virgin. The icons of Virgin were produced through the ages of the empire; and she was depicted with the Christ-child in half-domed apse of the churches and placed in the cycle of Christ in churches after iconoclasm.

It has been accepted that Luke the Evangelist is the first person drawing the Holy Mother's face. It has been suggested that one of the Luke's drawings depicts *Dexiokratousa* (*Δεξιokraτούσα*). This term indicates the Virgin holding the Christ-child on her right side. There are some variations of the type in Byzantine art: Type of *Dexiokratousa*, full or half-length Virgin standing and holding the Christ-child on her right, type of *Hodegitria Dexiokratousa*, standing and full-length or half-length Virgin, also indicating the Christ-child with her left hand and holding the Christ-child on her right, type of *Dexiokratousa Glykofilousa*, half-length Virgin holding the Christ-child on her right and touching the Christ-child's face by her cheek. There is no Constantinopolitan arche-type of *Dexiokratousa*.

The earliest example of the type of *Hodegitria Dexiokratousa* is dated to 609 A.D. and it is an icon which has been situated in a basilica at Roman Forum in Rome for a long time. Virgin is shown half-length in the icon. In Crusader Art and in the post-Byzantine period, the most widespread type in icons depicting Virgin is *Hodegitria Dexiokratousa*. Virgin sits on a throne or she is half-length.

The earliest known depiction of standing *Dexiokratousa* is belonged to the end of the 10th century. This panel formed part of a triptych (three-paneled icon) is at the Walters Art Museum today (inventory number: 71.587). This unique icon, which is the main subject of this study, carved on an ivory panel (dimensions: 8x6.2x0.9 cm). Full-length Virgin stands in a classical *contrapposto* pose and turns slightly towards the Christ-child on her right side. She turns and bends her head slightly towards the Christ-child. Contrary to *Hodegitria* (*Ὁδηγήτρια*) depictions, the Christ-child is shown on mother's right side. Virgin carries the child with her right arm and grab the child's left ankle with her left hand. Virgin wears a long cloth; her *maphorion* covers her head, shoulders and arms. Virgin's monogram over her head thus reads: MP - ΘΥ (MP ΘΥ, *Mētēr tou Theou/Μήτηρ του Θεού*). The Christ-child's head is turned slightly towards his mother, although the upper part of Christ's body is shown frontally. He holds a *rotulus* in his left hand and blesses with his right. He wears a short tunic and the knees of both can be seen below the hem of his tunic. Both of the figures are massive; the cloths give an opportunity for tracking the figures' moves. Especially, Virgin's dress and the *maphorion* are enlivened by linear treatment of draperies. There is a mural painting showing full-length Virgin *Dexiokratousa* at the south-east corner of naos in Chora Monastery Main Church. The depiction has very similar compositional design to the icon at Walters. There are only a few examples depicting the standing Virgin *Dexiokratousa* in Byzantine art.

Keywords: Byzantine art, iconography, Virgin Dexiokratousa, icon

GİRİŞ

Bizans Sanatında ikonalar önemli bir eser grubunu teşkil eder. Benzemek, benzetmek anlamını karşılayan Yunanca “eiko” fiilinden türetilen “eikon” sözcüğü, kutsal kişilerin her türlü anıtsal ya da taşınabilir, herhangi boyutta, görsel ve somut imgesini tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Peers ve Stichel, 1991, s. 977). Türkçe’ye ikon ve ikona olarak geçen sözcük, genellikle ahşap üzerine yapılmış resimleri nitelemek için kullanılmaktadır. Bizans Sanatı’nın ürünü olan ikonalar ahşap üzerine balmumu ve boya ile yapılan *enkaustik* teknikte, 7.-8. yüzyıl sonrası ahşap üzerine işlenen ikonalar ise yumurta akı, kireç ve boya ile uygulanan *tempera* adı verilen tekniktir. Bizans Sanatı içerisinde maden, mozaik, fildişi, çeşitli taş ya da mermer cinslerinden de ikonalar üretilmiştir.

İkona sanatının oluşmasındaki koşullar Bizans’taki diğer sanatsal yaratılardaki normları takip etmiştir. İmparatorluk sarayında ve yüksek kademeli din adamlarının Konstantinopolis’teki atölyeleri ikonaların ve ikonografilerin konu ve stillerini belirlemede öncü bir rol oynamıştır. (Chatzidakis, 2011, s. 219). Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu’nun varlık gösterdiği topraklarda, Bizans toplumunda, Kilise ve saray çevresinde özellikle ve en başta İsa ve Meryem’in portre özelliği gösteren ikonaları, ayrıca Ortodoks aziz ve azizelerini tasvir eden ya da İncil konularını resmeden ikonalar evlerde, kiliselerde, savaşlarda, seferlerde, çeşitli törenlerde yer almış ve kullanılmıştır.

İkonalar Bizans kiliselerinde *templon* ya da *ikonostasis* denen ve kilisede ayinlerin gerçekleştirildiği kutsal mekân ile ibadet mekânını birbirinden ayıran mimari birimin payeleri arasına asılmış; bir anlamda, kutsal figürlerin imgeleri kiliseye ibadet, dua ya da yakarış için gelen birey ve topluluklar için görünür kılınmıştır. Büyük boyutlu ikonalar genellikle önünde dua edilmesi amacıyla templona bitişik payandalara yerleştirilmiş; bazı ikonalar kiliselerin nefleri boyunca çeşitli noktalara konulan ve *proskynetarion* adı verilen, genellikle ahşaptan ikona sehpaları üzerinde sergilenmiştir (Pitarakis, 2010, s. 164).

Meryem’in ilk portrelerinden biri olan ve Bizans tasvir sanatında çok sayıda kopyası yapılan *Hodegtria* (*yol gösteren/Oδηγήτρια*) tasvirli ünlü ikonaya atfedildiği gibi, İsa ve Meryem ikonalarının Bizans toplumunda “Tanrı eliyle çizilmiş”, dolayısıyla “âdemoğlu eliyle yapılmamış” resimler olduğuna inanılmıştır. Böylece ikonalara mucizevî bir özellik yüklenmiştir. İkonalara Bizans toplumunda selamlayarak, öpülerek, sarılarak, önünde eğilerek, yatak başucuna asılarak ibadet edilmiştir. Bazı dini toplantılarda ikonalar üzerine yemin edilmesi uygulamasına dair tarihi kayıtlar bulunmaktadır.

Bizans İmparatorluğu’nda Meryem kültü¹ önemli bir yer tutar. Meryem kültürünün gelişimi Geç Antik Çağ’ın sonlarına, 5.-6. yüzyıla kadar uzanır ve bu evrede kültürün gelişimi hız kazanmıştır (Cameron, 2000, s. 5; Shoemaker, 2008, s.71). Ephesos’taki 3. Ökümenik Konsil’de (MS 431 yılı) *Theotokos* (Tanrı-doğuran/*Θεοτόκος*) olarak kabul gören Meryem, Bizans kültüründe *panaghia* (bütünüyle kutsal), *panamomitos* (lekesiz), *akhrantos* (tertemiz), gibi farklı *epithetlerle*² de anılmıştır (Chaillot, 2019, s. 122). 11. yüzyıla ait bazı mühürlerde *basiotissa epitheti* yazılıdır (Dumbarton Oaks Koleksiyonu, env. no. BZS.1955.1.1828 ve BZS.1951.1.31.1859).

Meryem İmparatorluğun, başkent Konstantinopolis’in ve aynı zamanda Kudüs’ün koruyucusu olarak kabul görmüştür. Konstantinopolis’in Meryem’e adanması 7. yüzyılın başlarına rastlar ve kent *Theotokoupolis* adını alır (Angelidi ve Papamastorakis, 2004, s. 209).

¹ Bizans kültüründe Meryem kültü ve kültürün gelişimine dair bk.; Pelikan, 1996, s. 55-65; Constan, 2002; Cameron, 2004, s. 1-21; Shoemaker, 2008, s. 71-87; Barker, 2011, s. 91-108 ve Demir, 2018, s. 33-163 ve özellikle s. 110-163. Konstantinopolis’teki Meryem kültüne dair bk.; Mango, 2000, s. 17-25.

² Bizans Sanatı’nda Meryem’e yüklenen Eski Ahit kökenli sıfatlara ilişkin bk.; Demir, 2020, s. 217-240.

Meryem Bizans liturjik takvimi içerisinde *Theotokos* sıfatıyla kendisine adanmış bayramlarla³ liturjideki yerini almıştır. Böylece; Bizans inanç sisteminin “Tanrı Anası”na verdiği önemli rol, ifadesini sadece özel bağlılıkta değil; aynı zamanda halka açık kutlamalarda da bulmuştur.⁴

Kültürün gelişimi Meryem’in hayatındaki önemli olayları kutlayan “evrensel” olarak tanınan dört bayramın ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu bayramlardan ikisi, 25 Mart’taki Müjde ve 2 Şubat’taki Tapınağa Takdim, Meryem’in İsa ile olan ilişkisine odaklanır. Luka İncili’ndeki bölümlere dayanarak, temalar Meryem’in başmelek Gabriel tarafından müjdelenmesi ve doğum yaptıktan sonraki 40. günde oğluluyla birlikte tapınakta Symeon’la karşılaştıklarında arınmasını içerir. Bayramların ön plana çıkmaları, imparator Iustinianos’un imparatorluğun her yerinde söz konusu günlerde kutlanmaları gerektiğine karar verdiği ve onlar için özel olarak yazılmış ilk *homiliye*’leri ve ilahileri bulduğumuz 6. yüzyılın ortalarına tarihlenir (Krausmüller, 2011, s. 219).

Diğer iki bayram, 8 Eylül’deki Doğum ve 15 Ağustos’taki Ölüm/*Koimesis*, daha spesifik olarak Meryem ile bağlantılıdır. İki metinden türetilen, *İsa’nın kardeşi*’ Iakovos’a atfedilen *Proto-evangelion* ve Yuhanna tarafından yazılan *Koimesis*’in hikâyesi, Meryem’in doğduğu ve öldüğü söylenen Kudüs’te ortaya çıkmıştır. Geç kaynaklar, imparator Mavrikios’un 15 Ağustos’u tüm imparatorluk için *Koimesis* tarihi olarak belirlediğini ve *Thessaloniki* metropoliti Iohannes’in, bir bayram olarak 7. yüzyılın başlarında yayıldığını kanıtladığını iddia eder. Meryem’in Doğumu bayramı hakkında çok az şey bilinir. İmparatorluk müdahalesi hakkında hiçbir bilgi yoktur ve edebi kaynaklar net bir resim sunmazlar. Mevcut en eski metin *Melodist* Romanos’un bir kutlamaya atıfta bulunan ve bu nedenle Konstantinopolis’te Meryem’in Doğumu’nun 6. yüzyılın ortalarında zaten kutlandığını gösteren ilahisidir (Krausmüller, 2011, s. 220).

On iki bayram sahnelerinin gelenekselleşmiş örneklerinde Müjde, Doğum, Tapınağa Takdim olmak üzere İsa’nın çocukluğuna dair üç; Vaftiz, Suret Değişimi, Lazarus’un Diriltilmesi olmak üzere vaftiz ve sonrasında yaşanan ve başkaları tarafından tanıklık edilen dönüşüme dair üç; Kudüs’e Giriş, Çarmıh ve Diriliş olmak üzere “*passion*” dönemine dair üç ve son olarak Göğe Yükseliş, *Pentekost* ve *Koimesis* olmak üzere ayrıca üç sahnenin birlikte tasvir edildiği görülür (Barut, 2012, s. 26). Bu tasvirlerde Meryem, Müjde, Doğum, Tapınağa Takdim, Çarmıh, *Pentekost* ve *Koimesis*’te yer alır.

Meryem ikonalarında sıklıkla çocuk İsa ile birlikte, başta *Hodegtria* (*Ὁδηγήτρια*/yol gösteren) tipinde olmak üzere,⁵ çeşitli tiplerde (*Eleousa*, *Glykofilousa*, *Galaktotrofousa*, *Blakhernitissa*, *Agiosoritissa*...) tasvir edilmiştir. Rölyef ikonalarında *Orans* Meryem’in çok sayıda örneği vardır. Ancak hangi malzemedен yapılmış olursa olsun ikonalarında Meryem en sık *Hodegtria* tipinde gösterilmiştir. Bu tasvirlerde İsa genellikle Meryem’in solunda -izleyiciye göre sağda- yer alır ve Meryem sol eliyle İsa’yı işaret eder. Burada İsa sembolik olarak, insanlık için

³ Bizans günlük yaşamında büyük yeri olan bayramlar, liturjik takvimin bir parçası olarak tekrar eden “dini bayramlar” ve imparatorluk düğün törenleri, kazanılan zaferler gibi münferit olayların kutlanmasına yönelik “seküler bayramlar” olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Dini bayramların bir kısmı sabit iken, bazılarının tarihi değişmektedir. Ortodoks bayramları, Ortodoks inancının temel dogmalarını simgelediği kabul edilen olayların toplu törenlerle anılması ve böylece inancın canlı tutulması amacını taşırlar. Yunanca “kutlama” anlamına gelen ve seküler kutlamaları da kapsayan “*yiorti*” sözcüğü Türkçe’ye Hıristiyan bayramlarını belirtecek şekilde “yortu” olarak geçmiştir. Hıristiyan bayramları, insanlığın günahlarının kefareti için çarmıha gerilerek kendisine inananları kurtuluşa erdiren, sonsuz yaşamda ölümsüzlüğe kavuşturan İsa’nın hayatından bazı olaylar başta olmak üzere, bu dogmaları belli ritüellerle anarlar; Barut, 2012, s. 23.

⁴ Bayramların Geç Antik Dönem’den Orta Bizans Dönemi’ne kadar gelişimine ilişkin Jugie, Wenger ve Kishpaugh’un çalışmaları dikkate değerdir. bk.; Jugie, 1952; Wenger, 1955 ve Kishpaugh, 1941.

⁵ Meryem *Hodegtria* tipinin Bizans Sanatı’nda gelişime ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. *Oturan Hodegtria*’ya ilişkin bk.; Lasareff, 1938, s. 26-65. Tourmarkhes Delterios ikonası üzerinden *Deksiokratousa* tipine ilişkin yapılan bir değerlendirme için bk.; Skoblar, 2014, s. 165-208.

kurtuluşa giden bir yoldur; Meryem ise “yol gösteren” yani *Hodegitria*’dır. Zaman içerisinde *Hodegitria* tipinin varyasyonları ortaya çıkmıştır. *Oturan Hodegitria*, *Hodegitria Deksiokratousa* (*Δεξιοκρατούσα/sağ tarafında tutan*) gibi tiplere ek olarak 13. yüzyılda Kıbrıs’ta *Hodegitria*’nın varyasyonu olduğu düşünülen bir grup ikona üretilmiştir.⁶

Deksiokratousa tipinde Meryem İsa’yı sağ tarafında tutar. Bu tipin Bizans Sanatı içinde birkaç varyasyonu vardır: Meryem’in ayakta durduğu, tam boy ya da büst halinde betimlendiği *Deksiokratousa* tipi, Meryem’in ayakta ve tam boy ya da yarım boy betimlendiği aynı zamanda İsa’yı işaret ettiği *Hodegitria Deksiokratousa* tipi, Meryem’in yarım boy ve İsa ile yanak yanağa betimlendiği *Deksiokratousa Glykofilousa* tipi. *Deksiokratousa*’nın Konstantinopolis’ten arke-tipi bilinmemektedir.

Bu Meryem tipinin eldeki en erken tarihli örneği 609 yılına tarihlenen ve uzun zaman Roma Forumu’ndaki bir bazilikada korunmuş olan *Hodegitria Deksiokratousa* ikonasıdır. İkonada Meryem büst halinde tasvir edilmiştir. Haçlı Sanatı (yak. 13.-15. yüzyıllar) ve post-Bizans Dönemi’nde (1453 sonrası) Meryem’in tahtta otururken ya da yarım boy tasvir edildiği *Hodegitria Deksiokratousa* ikonaları yaygındır. *Oturan Hodegitria Deksiokratousa* tasvirlerinin *İtalo-Bizanten* Sanatı’nda örnekleri mevcuttur.

Bu çalışmada Walters Sanat Müzesi’nde yer alan ve literatürde rastlayamadığımız Meryem *Deksiokratousa* tasvirli ikona ele alınmaktadır. Bizans Sanatı’nda nadir olarak karşımıza çıkan bu Meryem tipinin betimlendiği örnekler çalışmada içerisinde yer verilmiştir.

BİZANS FİLDİŞİ RÖLYEF İKONALARI

Bizans rölyef tekniğinde birkaç eser türü karşımıza çıkar.⁷ Bunlar arasında fildişi üzerine yapılan rölyef ikonalar nadide eserler arasındadır.⁸

Fildişi işleme tekniği ve ilgili küçük sanat eserleri Bizans İmparatorluğu tarihinin tüm dönemlerinde gelişim göstermiştir. Fildişi tekniğinin kökleri Antik çağlara (Mezopotamya, Mısır, Minos ve Miken Uygarlığı) kadar uzanmaktadır. Roma’da, sarayların duvarlarında ve tavanlarında, mobilyaların yanı sıra, döşemeleri süslemek için fildişi kullanılmıştır. Bu süsleme geleneği, Geç Antik Çağ ve erken Hıristiyanlık döneminde ve daha sonra Bizans Dönemi’nde de devam etmiştir. Genel olarak, fildişi heykel “mikro heykel” olarak tanımlanmıştır. Bu terim elbette yanıltıcıdır ve fildişi ile yapılan hemen hemen her eserin küçük boyutlu oluşuna ve yoğun ayrıntılarına atıfta bulunur. Ancak bu eserler “anıtsal heykel”lerin yanında esasen hiçbir zaman önemsiz değillerdi (Androudis, 2019, s. 456).

Fildişi hammaddesi, Bizans topraklarına Afrika ve Hindistan’dan ithal edilmiştir (Cutler, 1991, s. 1026; Androudis, 2019, s. 456). Bununla birlikte, kaynaklarda bu değerli malzemenin ne tedarik edildiğine ne de ticaretine dair hiçbir bilgi yoktur. Öte yandan bugüne kadar hiçbir biyo-kimyasal analiz, araştırılması amaçlanan materyalin tam kökenini kesin olarak gösterememiştir.

⁶ Atina’daki Bizans Müzesi’nde bulunan Meryem *Hodegitria*’nın varyasyonu olarak tanımlanan bir ikona örneğinin tanıtıldığı makaleye ve benzer örneklerle ilişkin bk.; Mouriki, 1987, s. 403-414.

⁷ Bizans’ta rölyeflerin önemi hiçbir zaman Romanesk ya da Gotik katedrallerindeki kabartmalarla karşılaştırılabilecek bir rol oynamamıştır. Lange’nin (1964) deyişiyle iki sözde neden aslında yeterli kanıt oluşturamaz: tasvirlerdeki sınırlamalar ve siklus bağlantısından feragat. Lange, Bizans Sanatı’ndaki taş ya da mermerden kabartmaların Bizans mimarisindeki tuğla ya da taş-tuğla malzeme ile oluşan uyumsuzluk nedeniyle tercih edilmediğini belirtir. İkincil önemli neden ise dua ya da yakarış sırasında bir ikona ile inanan arasındaki fiziksel ilişkiye dayanır. (s. 11). Esasen bu konu, kilise inşasının ve iç dekorasyonun İmparatorluk himayesinde olmasıyla ve sarayın finansal sıkıntıya düştüğü dönemlerde sanatın üretimindeki masraflardan feragat edilmiş olmasıyla ilişkilendirilebilecek, kısacası birden çok nedene dayanan bir konudur. Fildişi rölyefler, işlenmesi güç ve masraflı taş ya da mermer olan eserlerden ayrılmalıdır. Fildişi ikonalarda temelde form olarak taş ya da mermer rölyefler kopyalanmış olsa da; fildişi eserler küçük boyutludur.

⁸ Bizans fildişi rölyef ikonalarına ilişkin özet bir çalışma için bk.; Kalavrezou, 1989, s. 377-396.

Fildişinin kirliliği beyaz rengi, yumuşak ve esnek yüzeyiyle birleştiğinde, onu hızla en popüler zanaat malzemelerinden biri haline getirmiştir. Fildişinin bileşiminden dolayı zamana ve ateşe dayanıklılığı diğer değerli sanat eserlerine göre fazladır. Bununla birlikte, diğer değerli zanaat malzemeleri ile karşılaştırıldığında, fildişi yalnızca bir kez işlenebilir özelliindedir. (Androudis, 2019, s. 456-457).

Fildişi eser üretimi Konstantinopolis'te 4. yüzyıldan itibaren başlar ve 6.-7. yüzyıllarda kentteki üretim kesintiye uğramıştır. Suriye ve Filistin'deki Hıristiyan atölyelerinde fildişi üretiminin varlığı bilinse de; Karanlık Çağ'da üretimin sürdürüldüğüne dair kanıt yoktur. (Cutler, 1991, s. 1026-1027). Hammaddenin işlenmesi başkent Konstantinopolis'in yanı sıra Aleksandria, Antiokheia, Roma, Ravenna ve diğer merkezlerde gerçekleştirilmiştir. Ancak fildişi malzeme hafif olduğu için kolaylıkla taşınabildiğinden, fildişi eserlerin üretim yeri ve tarihini kesin olarak saptayabilmek güçtür. Bunun tek istisnası, seküler eserlerin bir alt kategorisi olan, yazıt taşıyan bazı diptiklerdir (Androudis, 2019, s. 457).

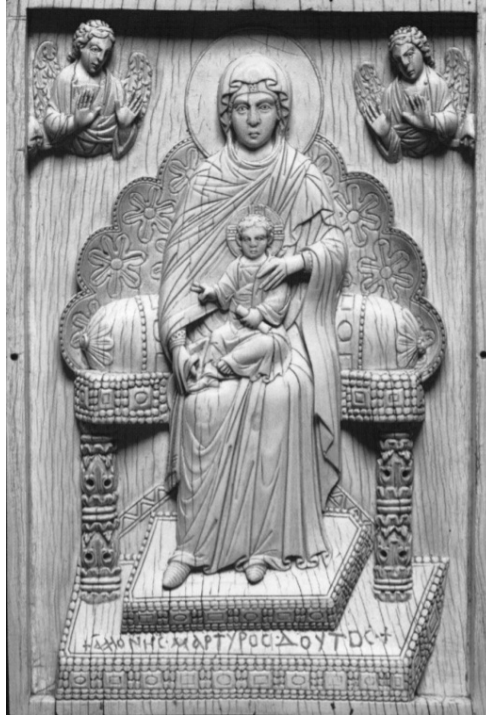
Fildişi rölyef ikonalar genellikle tasvirli yüzeyden dışa taşkın, düz bir çerçeve ile çevrelenir (Gör. 1). Bazı örneklerde çerçevenin yüzeyinde yazıt bulunur ve çerçeveyi kuşatır (Gör. 6). Kimi örneklerde solda ve sağda bir sütunla birleşen, kemerli ve alınlıklarında bitkisel motifler bulunan dekoratif bir çerçeve yer alır. Bazı ikonalar iki panelli "*diptik*", kimi örnekler ise üç panel halinde "*triptik*" (Gör. 2, 4) olarak üretilmiştir. Figürler nadiren çerçevenin dışına taşar. Dekoratif kemerle süslü ikonalarda figür ya da figür grupları kemerin altındaki yüzeye işlenmiştir.

Günümüze ulaşan fildişi eserlerin bir kısmı Erken Bizans Dönemi'ne aittir. Fildişi eser üretimi imparator Iustinianos döneminde (527-565) ivme kazanmıştır. Orta Bizans Dönemi'ne ait fildişinden yapılmış eserlerin 10.-12. yüzyıla ait olması dikkat çeker. Bu eserlerde sıklıkla Meryem, İsa ve ilişkili konular, on iki bayram sahneleri ve İncil konuları, başmelekler, azizler ve havariler işlenmiştir.

Fildişi eserler kilisede kıdemli din görevlileri ve daha spesifik olarak piskoposlar tarafından kullanılmıştır. Dini konulu eserler Hıristiyanlık'la ilişkili Tevrat ve İncil'den ya da azizlerin yaşam öykülerinden alıntı konuları göstermek ve yaymak için aracı olmuştur. Bu eserler üzerine aziz, merhum ya da bağışçıların adı yazılmış ve böylece bu kişilere sadık dindarların dua etmesi umulmuştur (Androudis, 2019, 459).

Orta Bizans Dönemi'ne ait bir grup eser imparatorların taç giyme törenleri için anı nesnesi olarak işlenmiştir. Bunlar arasında imparator VII. Konstantinos'u İsa'nın elinden taç giyerken gösteren 945-959 tarihine ait fildişi bir ikona günümüzde Puşkin Eyalet Güzel Sanatlar Müzesi'ndedir (Cormack, 2000, s. 133). Tarihlendirmesi sorunlu olan ve üzerindeki figürlerin kimliği hala tartışmalı olan bir eser bugün Fransa Ulusal Kütüphanesi koleksiyonundadır. İmparator ve genç bir prensesin nişan ya da evlilik töreni için anı nesnesi olarak yapılmış fildişi panelde II. Romanos ve İtalyalı Bertha ya da IV. Romanos ve Eudokia Makrembolitissa tasvir edilmiştir. Eser 945-949 ya da 1068-1071 yıllarına aittir.⁹

⁹ Esere ve tarihlendirmesine ilişkin detaylı bir çalışma için bk.; Kalavrezou-Maxeiner, 1977, s. 305-325.

Gör.1.Tahtta Meryem ve çocuk İsa, “Stroganoff İkonası”, 950-1025, Konstantinopolis, Cleveland Sanat Müzesi, Ohio, Amerika Birleşik Devletleri (Schroeder, 2010/2011, Gör. 4).

Gör.2. Deesis ve Azizler, fildişi triptik, 10.-11. yüzyıl, Konstantinopolis, Hıristiyan Müzesi, Vatikan (Vatikan Müzesi, 2020, museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-cristiano/sala-degli-indirizzi/officina-costantinopolitana--trittico-inavorio.html#&gid=1&pid=1).

Bizans Sanatı’nda çeşitli materyaller üzerine işlenen rölyef ikonalarda taş ve mermerden yapılanlar taşınabilir eserler değildir. Lange’nin *Die Byzantinische Reliefikone* (1964) adlı eserinde kataloglanan, Bizans Dönemi’ne ait, bilinen parçaların neredeyse yarısı Orta Bizans evresine ve daha sonraki zamanlara aittir; çoğu büyük boyutlu ve taşınması zor olmasına

rağmen- neredeyse yarısı günümüzde Batı'dadır. Bir kısmı zaten Batı'da üretilmiştir; çünkü Batı'dakilere nazaran, Bizans eserlerinin çoğu mütevazı boyutta ve kaliteli işçilikli eserlerdir (Davis, 2006).

Taş kabartmalar da dâhil olmak üzere birçok sanat eseri, Konstantinopolis'in Latin işgali sırasında (1204-1261), Haçlılar tarafından başkentten çıkarılmıştır ve İtalya'nın zengin ticaret şehirlerine taşınmıştır. Başta Venedik olmak üzere Adriyatik kıyılarına bir dizi rölyef ulaştırılmış; İtalyan taş ustaları bu eserleri dikkatli bir şekilde kopyalamışlardır. Bu nedenle Bizanslı ve *İtalo-Bizanten* olarak tanımlanan İtalyan eserler arasındaki ayırım, yeterli karşılaştırma materyali olmadığı için genellikle sorunludur (Davis, 2006).

WALTERS SANAT MÜZESİ'NDEKİ MERYEM 'DEKSIOKRATOUSA' İKONASI

Bizans Sanatı'ndan ayakta duran Meryem *Deksiokratousa* tasvirinin bilinen en erken örneği olan ve 10. yüzyılın sonlarına ait ikona bugün Walters Sanat Müzesi'ndedir (env. no.: 71.587). Bu ünik eser fildişinden yapılmıştır (8x6.2x0.9 cm). Oldukça küçük boyutlu olması, şahsi kullanım için yapıldığını akla getirir. Dikdörtgen çerçeve üzerinde dört delik vardır. Bu delikler, eserin bir triptik parçası olduğunu gösterir.

İkonada Meryem klasik gelenekten gelen *contrapposto* duruşunda ve hafifçe solundaki İsa'ya dönüktür. Başını hafifçe İsa'ya çevirmiş ve öne eğmiştir. *Hodegitria* tasvirlerinin aksine çocuk İsa, Meryem'in sağındadır. Meryem sağ koluyla çocuğu taşır; sol eliyle çocuğun sol ayak bileğini kavramıştır. Uzun bir elbise giyen Meryem'in başını, omuzlarını ve kollarını *maphorion*'u örtmektedir. Figürün yalnızca ayakuçları açıktadır.

Meryem'in başının iki yanında "*Mētēr tou Theou*"nun (*Μήτηρ του Θεού/Tanrı Anası*) kısaltması olan MP-ΘΥ (MP ΘΥ) monogram okunur. Çocuk İsa, gövdesi cepheden betimlenmesine karşılık, başı $\frac{3}{4}$ profilden ve annesine dönüktür. Sağ eliyle annesini kutsarken, sol elinde bir *rotulus* tutar. Üzerinde kısa bir tunik vardır ve çapraz duran bacakları dizlerinden itibaren açıktadır. Her iki figür de halelidir; İsa'nın halesinde haç motifi yer alır. Figürler hacimlidir; kıyafetler figürlerin hareketlerini izlemeye olanak verir. Özellikle Meryem'in elbisesi ve *maphorion*'u drapeler oluşturan çizgilerle hareketlendirilmiştir (Gör. 3-4).

Gör.3.Meryem *Deksiokratousa*, fildişi ikona, 10. yüzyıl sonu, Walters Sanat Müzesi, Baltimore-Amerika Birleşik Devletleri (The Walters Art Gallery, 1947, no. 129).

Gör.4.Meryem *Deksiokratousa*, fildişi ikona, detay, 10. yüzyıl sonu, Walters Sanat Müzesi, Baltimore-Amerika Birleşik Devletleri (The Walters Art Gallery, 1947, no. 129).

BİZANS SANATI'NDAKİ AYAKTA DURAN MERYEM *HODEGİTRİA* VE *HODEGİTRİA DEKSIOKRATOUSA* TASVİRLERİNDEN ÖRNEKLER

Bizans Sanatı'nda ayakta duran Meryem *Deksiokratousa* tasviri nadirdir. Çünkü çoğu örnekte Meryem *Hodegitria* tipindedir ve çocuk İsa Meryem'in solunda yer alır. Öte yandan ayakta duran Meryem'i betimleyen, *Hodegitria Deksiokratousa* tasvirli eser de oldukça az sayıdadır. Ayakta duran Meryem *Deksiokratousa* ve *Hodegitria Deksiokratousa*'nın ikona, *enkolpion* ve kurşun mühürlerde görülmesi dikkat çeker.

Meryem'i ayakta, kucağında solunda çocuk İsa ile tasvir eden, geç 10. yüzyıl-erken 11. yüzyıla ait bir fildişi triptik günümüzde British Museum koleksiyonunda yer alır (env. no.: 1978,0502.10). Triptiğin orta panelinde burmalı sütunlarla taşınan ajurlu, dekoratif bir kemerin altında *Hodegitria* ve çocuk İsa yer alır. Walters'daki örnekten (Gör. 3-4) farklı olarak bu eserde Meryem dikdörtgen bir platform üzerindedir. Walters'daki tasvirde olduğu gibi Meryem hafif *contrapposto* duruşundadır. Üzerinde yalnızca ayakuçlarını açıkta bırakan, yoğun drapeli ve uzun bir elbise, başını omuzlarını ve kollarını örten *maphorion* vardır. Gövdesi ve başı hafifçe İsa'ya dönüktür. Sağ eliyle İsa'ya dua etmektedir. Sol eliyle ise çocuğu taşır. İsa'nın bacakları yandan, gövdesi hafif önden verilmiştir; başı ise hafifçe anneye dönüktür. İsa sağ eliyle takdis yaparken, sol elinde bir *rotulus* tutar. Her iki figür de halelidir. İsa'nın halesine haç motifi işlenmiştir. Yan panellerde başmelekler ve azizler büst olarak betimlenmiştir ve figürler birer madalyon içine yerleştirilmiştir. Sol panelde yukarıdan aşağıya doğru başmelek, *Myralı Aziz Nikolaos* ve Aziz Theodoros; sağ panelde başmelek, Aziz Ioannes Khrysostomos ve Aziz Gregorios vardır (Goldschmidt ve Weitzmann, 1934; Pentcheva, 2006, s. 90) (Gör. 5). Eserdeki resim programı imparator baniliğine işaret eder (Pentcheva, 2006, 91). Walters'daki ikonaya nazaran (Gör. 3-4) Londra'daki triptik iyi bir işçilik sergiler. İkonanın zeminindeki boş yüzeyler

pürüzsüzdür. Figür üslubuna bakıldığında Meryem'in ince, zarif ve uzun boylu olduğu göze çarpar (Gör. 5).

Gör.5.Meryem *Hodegtria*, fildişi triptik, geç 10.-erken 11. yüzyıl, British Museum, Londra, Birleşik Krallık (British Museum, 2020a, britishmuseum.org/collection/object/H_1978-0502-10).

Meryem *Hodegtria* tasvirli mermer üzerine rölyef bir ikona örneği bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alır (env. no.: 4730, 78x75 cm). Komnenoslar dönemi tasvir sanatındaki üslupsal değişimin açıkça hissedildiği eserin yalnızca üst yarısı hayatta kalmıştır ve sağ kenarı kaybolmuştur. Meryem muhtemelen tam boy tasvir edilmiş olmalıdır. Yüzler olasılıkla 1453 yılında tahrip olmuştur. Tasvirde kompakt, anaç, dolgun yüzlü bir Meryem figürü vardır. Giysi kıvrımlarındaki sertlik yumuşatılmıştır; giysiler vücudu saran ve figüre belli bir ağırlık kazandıran özelliktedir. Eser 11. yüzyıl sonlarına aittir. Hâlihazırda erken tarihli rölyeflerde temsil edilmeyen *Hodegtria* bu eserde başını çocuğa doğru eğmiş; anne ile çocuk arasındaki ilişki somut hale gelmiştir (Lange, 1964, s. 55). Walters'daki örnekten (Gör. 3-4) farklı olarak ikonada İsa Meryem'in solundadır ve Meryem sağ eliyle İsa'ya dua etmektedir (Gör. 6).

Gör.6.*Hodegitaria*, mermer üzerine rölyef, ikona, 11. yüzyılın sonları, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Lange, 1964, gör. 9).

Günümüzde Victoria ve Albert Müzesi'nde yer alan 11. yüzyılın ortalarına ait Konstantinopolis üretimi olması muhtemel *repoussé* ikona, *Hodegitaria*'yı tam boy tasvir eder (env. no.: 818-1891, 21.2x14.2x0.8 cm). *Deksiokratousa* betimli örneklerden farklı olarak İsa Meryem'in solundadır. Meryem'in omuz ve baş hizasında, iki yanda (MP ΘV) şeklinde monogramı okunur. Plakanın alt kısmında iki yanda yer alan kitabe, yazı karakterine bakılırsa sonradan eklenmiştir ve orijinal değildir (Gör. 7).

Tasvirde Meryem bir podest üzerinde ayakta durur ve sağ eliyle İsa'yı işaret eder. Meryem'in başı hafifçe çocuğa doğru eğilmiştir. Meryem'in ayaklarının yalnızca uçları giysisinin eteğinden görünmektedir. Annenin sol kolundaki çocuk İsa sol elinde bir rulo tutar ve sağ eliyle Meryem'in *maphorion*'unu kavramıştır. İsa'nın gövdesi cepheden betimlenmişken başı ¾ profilden gösterilmiştir. Bu pozisyonlar *Hodegitaria*, *Deksiokratousa* ve *Hodegitaria Deksiokratousa* tasvirleri için, nadir örnekler dışında, tipiktir.

Her iki figür de halelidir. İsa'nın halesine haç motifi işlenmiştir. Meryem'in halesi ise tek sıra halinde yuvarlak kabartmalarla süslü bir bordürle çevrelenmiştir. Figürlerin giysilerindeki drapeler zayıftır ve figürler hacim kazanmamıştır. Buna karşın; Meryem'in gövdesinin uzunluğundaki aşırılık dikkat çekicidir. Her iki figürün başı olağandışı küçüktür (Gör. 7).

Gör.7.*Hodegitaria*, bakır üzerine altın yaldız/repoussé, ikona, 11. yüzyıl ortaları, William ve Eileen Ruddock Galerisi, Victoria ve Albert Müzesi, Birleşik Krallık (Victoria and Albert Museum, 2020, collections.vam.ac.uk/item/O110851/virgin-hodegetria-plaque-unknown/).

British Museum koleksiyonunda yer alan ve Meryem'in ayakta, *Hodegitaria* tipinde temsil edildiği bronz ikona 11.-12. yüzyıla aittir (env. no.: 1981,0103.1). Birbirini takip eden stilize yarım palmet biçimli bitkisel motiflerle süslü bir bordür ile çevrelenmiş dikdörtgen ikonada dört figür göze çarpar. Merkezde Meryem ve kucağında, solda çocuk İsa vardır. Meryem'in iki yanında ayakta betimlenen figürlerden sağdaki başmelek Mikhail ve soldaki Aziz Theodoros'tur. Meryem, başmelek ve Aziz Theodoros birer platform üzerindedir ve cepheden gösterilmiştir; yalnızca çocuk İsa hafifçe Meryem'e dönmüştür. Meryem *contrapposto* pozisyonundadır. Meryem ve İsa'nın başları hafifçe birbirine yönelmiştir. Meryem sağ eliyle İsa'ya dua eder. Buna karşın İsa sol elinde bir *rotulus* tutar ve sağ eliyle Meryem'in *maphorion*'unu kavramıştır. İsa'nın bacakları çapraz durmaktadır ve Meryem sol eliyle çocuğun sağ ayağını kavramıştır. Tüm figürler halelidir; İsa'nın halesine haç motifi işlenmiştir. Figürlerin giysilerinde drapeler belirgindir; ancak figürler hacimsiz görünürler (Gör. 8).

İkonada Meryem'in monogramına (MP ΘΥ) ek olarak Mikhail'in (MHX[A]IA) ve Aziz Theodoros'un (O A[ΓΙΟΣ] ΘΕΟΔΩΡΟΣ) adı kitabe olarak işlenmiştir (Gör. 8).

Gör.8.*Hodegtria*, Başmelek Mikhail ve Aziz Theodoros, bronz, ikona, 11.-12. yüzyıl, British Museum, Londra, Birleşik Krallık (British Museum, 2020b, britishmuseum.org/collection/object/H_1981-01_03-1).

Günümüzde Toronto'da bulunan, 12. yüzyıla ait, sabuntaşından bir *enkolpion* örneği *Oturan Hodegtria Deksiokratousa* Meryem'i tasvir eder. Tasvirde dört figür vardır. Merkezde yer alan Meryem ve çocuk İsa'ya, elleri örtülü olarak hürmet eden iki melek eşlik eder. Meryem arkalıksız bir taht üzerinde oturmuştur. Meryem'in sağ dizinin üzerinde çocuk İsa vardır. İsa Meryem'in omzuna ulaşmak için sağ kolunu uzatırken, Meryem başını çocuğu kucaklamak üzere eğmiştir (Gör. 9). Bu sahne sıradan değildir. Düzeninde hiyerarşik olmasına rağmen, anne ve çocuk arasında bir oyun sahnesi, figürlerin samimi jestleriyle ifade edilen bir şefkat ve sevgi anının tasviridir (Kalavrezou, 2000, s. 185). Walters'daki rölyeften (Gör. 3-4) farklı olarak burada Meryem'i otururken ve aynı zamanda sol eliyle İsa'ya dua ederken görürüz (Gör. 9).

Gör.9.*Oturan Hodegtria Deksiokratousa*, sabuntaşı *enkolpion*, 12. yüzyıl, Toronto, Kanada (Kalavrezou, 2000, gör. 124).

Meryem'i tam boy ve ayakta *Hodegtria Deksiokratousa* tipinde tasvir eden, 12. yüzyıla ait sabuntaşından bir *enkolpion* günümüzde Stuttgart'taki Landesmuseum'da yer alır. Dikdörtgen bir panel halindeki eserde, iki burmalı sütunla bağlanan bir kemer altında tasvir edilen Meryem'in sağında çocuk İsa vardır; figür sol eliyle İsa'yı işaret etmektedir. Başı hafifçe çocuğa dönüktür ve eğiktir; yüzü $\frac{3}{4}$ profilden verilmiştir. Başını ve omuzlarını *maphorion* örter; yere uzanan elbise yalnızca ayak uçlarını açıkta bırakmıştır. Çocuk İsa sağ eliyle anneyi takdis etmektedir. Çoğu örneğin aksine, gövdesi önden ya da yarı önden betimlenen İsa, burada yandan tasvir edilmiş ve yüzü $\frac{3}{4}$ profilden gösterilmiştir. Başıyla, gövdesiyle ve sağ eliyle anneye yönelmiştir. Her iki figür de halelidir. İsa'nın halesinde haç motifi vardır. Eserdeki çizgisel üslup, figürleri hacimsiz gösterir. Meryem'in uzun bir figür olarak betimlendiği dikkati çeker (Gör. 10).

Meryem'in iki yanında (MP ΘΥ) şeklinde monogramı yer alır. İsa'nın monogramı (IC XC) figürün sırtına yakın bir noktada, soldaki boşluğa işlenmiştir (Gör. 10).

Gör.10. *Hodegtria Deksiokratousa*, sabuntaşı *enkolpion*, 12. yüzyıl, Landesmuseum Württemberg, Stuttgart, Almanya (Kalavrezou, 2000, gör. 126).

Meryem'i bir platform üzerinde tam boy gösteren ve İsa'nın sağ tarafta betimlendiği Geç Bizans Dönemi'ne ait, duvar mozaiği olarak tasarlanmış anıtsal bir ikona, Khora Manastırı Kilisesi'nin¹⁰ naosunda, güney doğu köşede yer alır (Gör. 11).¹¹ Tasvir kompozisyon açısından Walters'daki örneğe (Gör. 3-4) en yakın betimlemeyi sunar.

Meryem'in başının iki yanında, “*Mētēr tou Theou*” (*Μήτηρ του Θεού/Tanrı Anası*) kısaltması olan MP-ΘΥ (MP ΘΥ) monogramından ve “*Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΑΧΩΡΗΤΟΥ*” (*Khora tou Akhoritou/taşınmaz taşıyan*) *epithet*'inden soldaki kısımdan iki satır (MP) (Η ΧΩΡΑ) korunabilmiştir (Gör. 11).¹² *Epithet* Meryem için yazılan Akathistos İlahisi'ndeki yirincinci

¹⁰ Bugünkü Kariye Müzesi. Yapıya ve resim programına ilişkin bk.; Kondakov, 1918; Demus, 1975, s. 107-160; Ousterhout, 1987; Ousterhout, 2002; Klein, 2010, s. 10-31.

¹¹ Bizans kiliselerinde naosta ve bemaya geçişte, naosun doğu ucunda, kuzey ve güneyde birer pano içinde İsa ve Meryem'in betimlendiği bazı örnekler vardır. Bu bölümler *proskynetarion* olarak adlandırılır. Ayrıntılar için bk.; Kalopissi-Verti, 2006.

¹² Panonun sağ tarafındaki kitabe ve *epithet*'le ilişkili ayrıntılı bilgi için bk.; Kalopissi-Verti, 2006, s. 120.

diziden, *Theotokion tou Savvatou*'dan alıntıdır (Ousterhout, 1995, s. 93 ve 97; Akyürek, 1996, s. 157).

Mermer bir çerçeve içindeki anıtsal mozaik ikona altın yıldız zemin üzerine yapılmıştır. Meryem lacivert bir elbise ve aynı tonda bir *maphorion* kuşanmıştır. *Maphorion*'un eteği altın yıldızdan düz bir şeritle süslüdür. Meryem'in sol tarafında, omzundan aşağı sarkan *maphorion*'un altın yıldızdan püsküllü olduğu dikkati çeker. Meryem'in başının tepesinde ve omuzlarında bekâretini simgeleyen birer altın yıldız motifi yer alır. Meryem'in uzun boyunlu oluşu dikkati çeker; başı İsa'ya doğru eğilmiştir ve çocukla göz teması içindedir. Meryem sol eliyle İsa'nın sağ ayağına nazikçe dokunur. Annenin sağ koluyla kavradığı çocuk İsa altın yıldızdan bir himation giyer. Kiremit kırmızısı bir kol bandı ile süslü himation'un drapeleri kahverengi çizgilerle belirginleştirilmiştir. İsa sol elinde beyaz bir *rotulus* tutar; sağ eliyle ise Meryem'i kutsar. Walters'daki örnekte de (Gör. 3-4) olduğu gibi İsa'nın ayakları çapraz bir biçimde betimlenmiştir (Gör. 11).

Geç Bizans Dönemi anıtsal resim sanatının en ince işçilikli örneklerinden biri olan bu mozaik ikona, döneminin üslubunu da açıkça yansıtan iyi bir örnektir. Uzatılmış formlar ve bir önceki evrelere nazaran ifadeci ve natüralistik stil geç devire özgüdür.

Gör.11.Meryem ve İsa, mozaik ikona, 14. yüzyılın ilk yarısı, Khora Manastırı Kilisesi, İstanbul (foto.: yazara ait, Ekim 2018).

Lange'nin *Hodegitria* olarak tanımladığı (1964, s. 130), günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan mermer üzerine rölyef ikonada Meryem aslında *Deksiokratousa* tipindedir. *Hodegitria* tasvirlerinde çocuk İsa'yı sol eliyle işaret eden Meryem'in aksine, burada

Meryem sağında tuttuğu çocuk İsa'nın sol bacağına dokunmaktadır. Bu bağlamda eser Walters'daki örneğimize benzer. Ancak Walters'daki örnekten (Gör. 3-4) farklı olarak sahnede fazladan iki figür daha vardır. Bu figürler, giysilerdeki detaylardan anlaşıldığı üzere, patrik ve keşiş figürüdür. Tüm figürler hale ile betimlenmiştir (Gör. 12).

Lange, rölyefteki Meryem'in Orta Avrupa'nın erken 15. yüzyıl *Madonna*'larının tipini yansıttığını vurgular. Meryem'in vücudu yumuşatılmış bir "S" kıvrımı kazanmıştır; figür yoğun drapeli ağır bir giysi içerisindedir. Eser çok yetenekli olmayan bir ustanın elinden çıkmıştır (1964, s. 130) (Gör. 12).

Gör.12.*Deksiokratousa*, mermer üzerine rölyef, ikona, 15. yüzyıl, İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Lange, 1964, gör. 56).

SONUÇ

Çocuk İsa'nın Meryem'in sağında betimlendiği *Deksiokratousa* tasvirlerinde Meryem genellikle *Hodegitria* tipinde temsil edilmiştir ve bu tip yaygın olarak ikonalarda, mühürlerde ve nadir olarak da *enkolpion* örneklerinde yer alır. Bu tipin *Hodegitria*'nın bir versiyonu olduğu düşünülmektedir. Lasareff, *Deksiokratousa* tipini, 11. yüzyıla ait ve *Hodegitria* tipinden türetilmiş bir varyasyon olarak ileri sürse de, Walters'daki örnek Lasareff'in iddiasını çürütür. Nitekim eser 10. yüzyılın sonlarına aittir. Öte yandan bu tipin ilk örneği -Santa Francesca Romana olarak da bilinen- Santa Maria Nova Kilisesi'ndeki (Trani) 6. yüzyıla ait ikonada karşımıza çıkar. Dolayısıyla *Deksiokratousa* 11. yüzyıldan çok daha önce ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ele alınan Walters Sanat Galerisi'ndeki rölyef ikonanın, *Deksiokratousa* tipinde ve ayakta duran Meryem'i tasvir eden Bizans eserleri arasında, bilinen en erken örneği teşkil etmesi dikkate değerdir. Aynı zamanda Meryem'in sol eliyle İsa'ya dua ettiği ya da İsa'yı işaret ettiği *Hodegitria* tasvirlerinden farklı olarak; bu eserde Meryem'in çocuğun ayak bileğini kavraması da alışılmadık bir tasvir biçimidir. Benzer bir kompozisyon Khora Manastırı Kilisesi'nin naosundaki anıtsal mozaik ikonada yer alır. Ancak bu tasvir çok daha geç bir evreye, 14. yüzyılın ilk yarısına aittir.

İmparator VI. Leon döneminden (886-912) II. Basileios dönemine kadar (976-1025) geçen evrede, 10. yüzyılda, Bizans Sanatı'nda bir önceki yüzyıla nazaran sanatsal faaliyetlerin yoğunlaştığı görülür. Özellikle lüks objeler olarak kategorize edilen fildişinden ikonalar,

rölikerler ve resimli el yazmaları bu dönemde üretilen en önemli eser gruplarıdır. Bu evreden sonra üslup giderek değişse de kompozisyon şemalarında değişiklik gözlenmez.

Walters'da yer alan fildişi ikona Orta Bizans Dönemi figür üslubunun gösterişsiz bir örneğini temsil eder. Bu dönemde üretilen eserlerde, figürler kimi zaman orantısız, el ve ayaklar küçük ve deformedir. Meryem kimi örneklerde olağandışı uzun boyludur. Giysi drapeleriyle figürlere hacim kazandırılmak istense de yeteri kadar istenen üç boyutluluk etkisinin sağlanamadığı göze çarpar. Özellikle fildişi eserlerin işleme sürecine bakıldığında; materyalin tek seferde işlenmesi zorunluluğu, figürlerdeki deformasyonun düzeltilmesinin önüne geçmiştir. Walters'daki eserde ayrıntıların minimum düzeyde tutulduğu açıkça görülebilir. Tasvirdeki üslup üçboyutluluktan ziyade çizgilerle sağlanmış ayrıntılarla tanımlanabilir. Her halükarda Meryem'e, giysilerindeki drape çizgileri yoluyla kısmî bir hacim kazandırılmıştır.

KAYNAKLAR

Akyürek, E. (1996). *Bizans'ta Sanat ve Ritüel Kariye Güney Şapelinin İkonografisi ve İşlevi*. İstanbul.

Androudis, P. (2019). *Βυζαντινή Γλυπτική Και Μικροτεχνία*. Selanik: Barbounakis.

Angelidi, C. ve Papamastorakis, T. (2004). Picturing The Spritual Protector: from Blachernitissa to Hodegetria. *Images of The Mother of God: Perceptions of The Theotokos in Byzantium*. (Edit.: M. Vassilaki). İngiltere: Ashgate, (pp. 209-224).

Barker, M. (2011). Wisdom Imagery and The Mother of God. *The Cult of The Mother of God in Byzantium Texts and Images*. (Edit.: L. Brubaker ve M. B. Cunningham). İngiltere: Ashgate, (pp. 91-108).

Barut, F. (2012). *Bizans Dönemi Kapadokya Kiliseleri Duvar Resimlerinde Koimesis (Meryem'in Uykusu) Tasvirleri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

British Museum. (2020a). *Triptych; Religious/Ritual Equipment*. (britishmuseum.org/collection/object/H_1978-0502-10)

British Museum. (2020b). *Plaque; Icon*. (britishmuseum.org/collection/object/H_1981-0103-1).

Cameron, A. (2000). The Early Cult of The Virgin. *Mother Of God: Representations Of The Virgin In Byzantine Art*. (Edit.: M. Vasilaki). Milan: Skira, (pp. 3-15).

Cameron, A. (2004). "The Cult of The Virgin in Late Antiquity: Religious Development and Myth-Making". *Studies in Church History*, 39, (January), (pp. 1-21).

Chaillot, C. (2019). The Virgin Mary Theotokos in Orthodox Piety. *The Oxford Handbook of Mary*. (Edit.: C. Maunder). Oxford: Oxford University, (pp. 122-139).

Chatzidakis, N. (2011). Konstantinopolis'in İkonaları. *Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*. (Çev.: B. Kitapçı Bayrı). İstanbul: Kitap Yayınevi, (pp. 219-238).

Constas, N. (2002). *Proclus of Constantinople and The Cult of The Virgin in Late Antiquity, Vigiliae Christianae Supplements 66*. Leiden, Boston: Brill.

Cormack, R. (2000). *Byzantine Art*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Cutler, A. (1991). Ivory. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. vol. 2. (Edit.: A. P. Kazhdan). New York, Oxford: Oxford University Press, (pp. 1026-1027).

- Davis, C. (2006). *Byzantine Relief Icons in Venice and Along The Adriatic Coast: Orants and Other Images of The Mother of God*. Mönih.
- Demir, H. (2018). *Bizans Resim Sanatında Meryem Kültü ve Meryem'e Müjde Sahnesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara.
- Demir, H. (2020), Bizans Resim Sanatı Kapsamında Meryem'e Yüklenen Eski Ahit Kaynaklı Sıfatlar. *Yeni İsrailiyat: Doğu'da İsrail ve Yahudi Çalışmaları*. (Der.: M. M. Kulu). İstanbul: Libra, (pp. 217-240).
- Demus, O. (1975). The Style of the Kariye Djami and Its Place in the Development of Palaeologan Art. *The Kariye Djami*. (Edit.: P. A. Underwood). vol. 4. New York, (pp. 107-160).
- Goldschmidt, A. ve Weitzmann, K. (1934). *Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X.-XIII. Jahrhunderts: Reliefs*. Berlin.
- Jugie, P. M. (1952). *L'Immaculée-Conception dans l'Écriture Sainte et dans la Tradition Orientale*. Roma.
- Kalavrezou-Maxeiner, I. (1977). "Eudokia Makrembolitissa and the Romanos Ivory Author", *Dumbarton Oaks Papers*, 31, (pp. 305-325).
- Kalavrezou, I. (1989). A new type of icon: ivories and steatites. *Constantine Porphyrogenitus and His Age*. Atina, (pp. 377-396).
- Kalavrezou, I. (2000). The Mother of God in Steatite. *Mother of God: Representations of The Virgin in Byzantine Art*. (Edit.: M. Vasilaki). Milano: Skira, (pp. 185-193).
- Kalopissi-Verti, S. (2006). The Proskynetaria of The Templon and Narthex: Form, Imagery, Spatial Connections, and Receptions. *Thresholds of The Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screenes, East and West*. (Edit.: S. E. J. Gerstel). Washington, D.C.: Harvard University Press, (pp. 107-134).
- Kishpaugh, M. J. (1941). *The Feast of the Presentation of the Virgin in the Temple: An Historical and Literary Study*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Klein, H. A. (2010). Bir Anıt-İki Anıtsal Kişilik: Sergiye Bir Giriş. *Bir Anıt İki Anıtsal Kişilik Theodoros Metokhites'ten Thomas Whittmore'a Kariye*. (Edit.: H. A. Klein, R. C. Ousterhout, B. Pitarakis). (Çev.: A. Özdamar). İstanbul: Pera Müzesi, (pp. 10-31).
- Kondakov, N. P. (1918). *Mosaiki mecheti Kakhrie-dzhamisi v Konstantinopole*. Odessa.
- Krausmüller, D. (2011). Making the Most of Mary: The Cult of the Virgin in the Chalkoprateia from Late Antiquity to the Tenth Century. *The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images*. (Edit.: M. Cunnigham, L. Brubaker). Aldershot, (pp. 219-246).
- Lange, R. (1964). *Die Byzantinischen Relief Ikonen*. Recklinghausen.
- Lasareff, V. (1938). "Studies in the Iconography of the Virgin". *The Art Bulletin*, 20(1), (pp. 26-65).
- Mango, C. (2000). Constantinople as Theotokoupolis. *Mother Of God: Representations Of The Virgin In Byzantine Art*. (Edit.: M. Vasilaki). Milano: Skira, (pp. 17-25).
- Mouriki, D. (1987). "A Thirteenth-Century Icon with A Variant of the Hodegetria in the Byzantine Museum of Athens". *Dumbarton Oaks Papers*, 41, (pp. 403-414).

- Musei Vaticani. (2020). *Workshop of Constantinople, ivory triptych*. (museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-cristiano/sala-degli-indirizzi/officina-costantinopolitana--trittico-in-avorio.html#&gid=1&pid=1).
- Nelson, R. (1999). "The Chora and the Great Church: Intervisuality in Fourteenth-Century Constantinople". *Byzantine and Modern Greek Studies*, 23, (pp. 56-82).
- Ousterhout, R. G. (1987). *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*. Washington, D.C.
- Ousterhout, R. G. (1995). The Virgin of The Chora. *The Sacred Image East And West*. (Edit.: R. G. Ousterhout ve Leslie Brubaker). Illinois Byzantine Studies 4, Urbana-Chicago, (pp. 91-109).
- Ousterhout, R. G. (2002). *The Art of the Kariye Camii*. Londra-İstanbul.
- Peers, G. ve Stichel, R. (1991). Icons. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. vol. 2. (Edit.: A. P. Kazhdan). New York, Oxford: Oxford University Press, (pp. 977-978).
- Pelikan, J. (1996), The Theotokos, The Mother of God. *Mary, Through The Centuries: Her Place in The History of Culture*. New Haven, Londra: Yale University, (pp. 55-65).
- Pentcheva, B. V. (2006). *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.
- Pitarakis, B. (2010). Konstantinopolis Kiliselerindeki Ayin Objeleri, *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 Yılı*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, (pp. 156-165).
- Shoemaker, S. (2008). The Cult of The Virgin in The Fourth Century: A Fresh Look at Some Old and New Sources. *Origins of The Cult of The Virgin Mary*. (Edit.: C. Maunder). Londra: Burns&Oates, (pp. 71-87).
- Shroeder, R. (2010/11). "Revelations in Relief: An Italo-Byzantine Panel with The Virgin and Child". *The Journal of The Walters Art Museum*, 68/69, (pp. 107-118).
- Skoblar, M. (2014). "The Hodegetria Icon of Tourmarches Delterios at Trani". *Medioevo Adriatico*, 5, (pp. 165-208).
- The Walters Art Gallery. (1947). *Early Christian and Byzantine Art an Exhibition Held at The Baltimore Museum of Art April 25-June 22*. Baltimore, Maryland: The John D. Lucas.
- Victoria and Albert Museum. (2020). *Virgin Hodegetria*. (collections.vam.ac.uk/item/O110851/virgin-hodegetria-plaque-unknown/).
- Wenger, A. (1955). *L'assomption de la très sainte Vierge dans la tradition byzantine du VIe au Xe siècle: études et documents*. Archives de l'Orient Chrétien 5. Paris: Institut Français d'Études Byzantines.

**MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANADA MÜHAFİZƏ OLUNAN ÖLKƏ ƏHƏMİYYƏTLİ
MİLLİ İRS**

A NATIONAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN PROTECTED IN THE
CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY

ƏHƏDOVA GÜNEL TOFIQ qızı

BDU-nun “Kitabxanaşünaslıq-informasiya” fakültəsinin magistrantı,

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının “İnformasiya resurlarına nəzarət və əlaqələndirmə”
şöbəsinin müdiri

ORCID : 0000-0001-9971-685

ÖZET

Məqalədə, Mərkəzi Elmi Kitabxanada mühafizə olunan, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin "Kitab abidələri" reyestrinə daxil edilmiş ölkə əhəmiyyətli (milli) irs tədqiq olunur. Mərkəzi Elmi Kitabxananın bir neçə fondunda mühafizə edilən kitab abidələrinə daxil edilmiş milli irsdən bir sıra nümunələr bibliografik təsvir və haqqında məlumatlar verilərək oxucuların nəzərinə çatdırılır.

Açar sözlər: Kitab abidələri, elektron kitabxana, milli irs, Milli Rəqəmsal Yaddaş, Mərkəzi Elmi Kitabxana

ABSTRACT

In the article is exploring country important (national) included in the “book’s monuments” register, protected in the Central Scientific library, Ministry of culture of the Republic of Azerbaijan. A number of examples of national heritage included in bookstores preserved in several funds of the Central Scientific library, bibliographic descriptions and information are presented to the readers.

Keywords: book monuments, electronic library, national heritage, National Digital Memory, Central Scientific Library.

“Azərbaycan kitabxanaları Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Xalqımızın yaratdığı qiymətli tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin toplanıb saxlanması, bəşər mədəniyyətinin qazandığı nailiyyətlərin nəsildən-nəslə çatdırılmasında və cəmiyyətimizin intellektual-mənəvi potensialının artırılmasında kitabxanalarımız əvəzsiz rol oynayır. Ölkəmiz qədim dövrlərdən başlayaraq öz yüksək kitab mədəniyyəti ilə seçilmiş və zəngin kitabxanaları ilə tanınmışdır.” – kitabxanalar haqqında bu dəyərli sözləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2007-ci il 20 aprel “Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” sərəncamında qeyd etmişdir.(1)

Bu gün milli irsin öyrənilməsi istiqamətində ən böyük tədqiqatları məhz kitabxanalar həyata keçirir. Bu məsələdə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının gördüyü işlər təqdirəlayiqdir. Mərkəzi Elmi Kitabxananın bu sahədə apardığı qiymətli tədqiqatlardan biri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 11 aprel tarixli “Daşınar əmlakın rəsmi reyestrləri, onların tərtib edilməsi və aparılması Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Fərmanın icrası məqsədilə mövcud olan unikal və nadir nüsxəli kitabların, xüsusi əhəmiyyətli nəşrlərin, əlyazmaların və s. aşkar edilməsi işini həyata keçirmiş, çox qiymətli nadir nüsxələr tədqiq olunmuşdur.(2) Bu qiymətli nəşrlər aşkar olunaraq Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin “Kitab abidələri” reyesterinə daxil edilmişdir.

Kitabxanalarda belə nadir nüsxələrin qorunub saxlanması, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və onların bu sahənin tədqiqatçalarına daha münasib bir formatda, daha çevik çatdırılması müasir elektron kitabxanaların ən mühüm vəzifələrindən biri hesab olunur.

Tarixi və ədəbi mədəni dəyərlərinə görə kitab abidələri dünya əhəmiyyətli (ümumbəşəri), milli və yerli əhəmiyyətli kateqoriyalara bölünürlər. Məqalədə məhz Mərkəzi Elmi Kitabxanada mühafizə olunan ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri resurslarına nəzər yetiriləcək. Ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri müəyyən ölkənin, millətin tarixi-mədəni irsini öyrənmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən abidələr hesab olunurlar. Mərkəzi Elmi Kitabxanada "Kitab abidələri" reyesterinə daxil edilmiş nadir, qiymətli ölkə əhəmiyyətli milli irs mühafizə olunur. Bu yazılı abidələr Azərbaycan xalqının keçmişini, adət-ənənələrini, tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini əks etdirir, Azərbaycan xalqını öz tarixi ilə dərinlən tanış edir, keçmişimizi bu günümüzdə calayır, tariximiz, dilimiz haqqında düzgün təsəvvür yaratmağımıza kömək edir. Qeyd etmək lazımdır ki, kitab abidələrinin reyesterinin tərtibi zamanı ilkin mərhələdə məhz diyarşünaslığa (azərbaycanşünaslığa) aid, müəllifi azərbaycanlı, nəşr yeri Azərbaycan olan, habelə unikal, nadir və xüsusi əhəmiyyətli nəşrləri olan kitablar seçilmişdir. Ölkə əhəmiyyətli milli irsi seçmək üçün ilk növbədə fondlarda axtarış aparılmışdır. Axtarış nəticəsində Mərkəzi Elmi Kitabxananın əsasən Nadir Kitab fondunda, Şərq ədəbiyyatı fondunda və Rus ədəbiyyatı fondunda zəngin milli irs aşkar edilmişdir.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın Şərq ədəbiyyatı fondu ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri ilə zəngin qiymətli və əvəzsiz fondlardan biridir. Burada Şərqə aid nadir kitablar, müxtəlif dərslilər, ensiklopediya və lüğətlər, məcmuələr, dövrü mətbuat nüsxələri, 1930-vu ilə qədər Azərbaycanda nəşr edilmiş ədəbiyyatın Arxiv fondu və 64 adda dövrü mətbuat nüsxələri, fotosurətlər və mikrofilmlər mühafizə olunur.

"Kitab abidələri haqqında" Əsasnamədə qeyd edilir: Kitab abidələrinin müəyyənləşdirilməsi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə həyata keçirilir:

- kitabın nəşr (əlyazmanın yazılması) tarixi;
- abidənin maddi, mənəvi və elmi dəyərini özündə əks etdirən funksional (unikallıq, qeyri-adilik, memoriallıq) əlamətlər;
- nəşrin sayı, yayılma coğrafiyası, nadir və qiymətli olması;
- arxiv yaratma əlaməti (bu zaman ölkə çap məhsullarının arxiv fondunda toplanan arxiv nüsxələri bütövlükdə kitab abidəsi hesab oluna bilər) (3)

Əsasnamədən göründüyü kimi Şərq ədəbiyyatı fondunun Arxiv fondu bütövlükdə kitab abidələri hesab olunur və fondun əsas hissəsini ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri təşkil edir. Əsasnamədə qeyd olunan bəndlərdən biri də "Orucov qardaşları" nəşriyyatında nəşr olunan bütün ədəbiyyatın ölkə əhəmiyyətli kitab abidəsi kimi seçilməsidir. Arxiv fondundakı nəşrlərin əksəriyyəti məhz "Orucov qardaşları" mətbəə-nəşriyyatında çap olunmuşdur. Bakıda 1900-cü ildə 16, 1908-ci ildə isə 30 mətbəə fəaliyyət göstərirdi. Fəaliyyət göstərən onlarla mətbəə arasında Oruc, Qənbər və Abuzər Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsi çap etdiyi məhsulun rəngarəngliyi və müxtəlifliyi digərlərindən seçilirdi. Yaradılan bu nəşriyyat Azərbaycan mədəniyyəti tarixində ilk nəşriyyat hesab edilir. Azərbaycan yazıçılarından A.Səhhət, A.Şaiq, N.Vəzirov, N.Nərimanov, Ə. Haqverdiyev, M.S. Ordubadi, Ü. Hacıbəyov və başqa klassiklərin onlarla əsərləri bu mətbəədə işıq üzü görmüşdür. (4) Şərq ədəbiyyatı fondunun Arxiv fondunda "Orucov qardaşları" mətbəəsində nəşr olunmuş bir neçə kitab haqqında məlumat verək:

1. میرزا زاده، غفور رشاد / "Ayineyi-millət (Oyanınız, qardaşlar!)" آيينه ملت "اويانکز قرداشلر".
Mirzəzadə, Qafur Rəşad. (Bakı): اوروجوف (Orucov qardaşları), 1908.-32 s.

Qafur Rəşad Mirzəzadənin 1908-ci ildə "Orucov qardaşları" nəşriyyatında çap olunmuş bu kitabın əsas ideyasını siyasi süslüyün, mütəllibin tənqidi, milli dirçəlişə çağırış təşkil edir. Əsarətdən əsas qurtuluş vasitəsi olan maarifçiliyin yolları göstərilir.

2. قافقاز جغرافياس. (Qafqaz coğrafiyası)/ غفور رشاد/ (Mirzəzadə, Qafur Rəşad).- اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları), 1910.-117 s.

İlk coğrafiya dərslərinin yaradıcısı hesab olunan Qafur Rəşad Mirzəzadənin on səkkiz kitabından biri olan bu kitab Qafqaz bölgəsinin ümumi coğrafiyasına həsr olunmuşdur.

3. شب هجران يا خود مصيبت شادي (Şəbi-hicran yaxud Müsibət-i Şadi)= Ночь разлуки или трагедия Шадии/ علي صبري/ قاسم اوف (Qasimov, Əli Səbri oğlu).- اوروج اوف (Bakı) باكو. اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları), 1912/-34 s.

1912-ci ildə Bakıda Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsində işıq üzü görünən bu kitabda Naxçıvan ədəbi mühitinin tanınmış yetirmələrindən olan Əli Səbri Qasimovun eyni adlı povesti verilmişdir.

4. اشعار مجموعه سي: (Sınıq saz) سنيق ساز. (Orucov qardaşları), 1912.-47 s. اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) باكو. (Səhhət, Abbas), عباس

Kitabda XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Abbas Səhhətin 1912-ci ildə "Orucov qardaşları" mətbəəsində çap olunmuş "Sınıq saz" adlı şeirlər məcmuəsi verilmişdir.

5. چمن زمينلي، ع.ق/ (yeddi hekayə) يدى حكايه: (Divanə) ديوانه .- اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) باكو اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları), 1912.-43 s.

Kitabda, XX əsr Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi və yazıçısı Yusif Vəzir Çəmənəminlinin "Divanə", "Yeni fars", "Cümə axşamı", "1905-ci il", "Məşhədi və Kərbəlayı", "Hacı", "Müsəlmanın sərgüzəşti" adlı yeddi hekayəsi yer almışdır.

6. نریمانوف، نریمان/ (drama 4 məclisdə) دراما 4 مجلسده: (Nadanlıq) نادانلق. (Orucov qardaşları), 1913.-80 s. اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) باكو. (Nərimanov, Nəriman)

Kitab, Azərbaycanın böyük ictimai-siyasi xadimi, eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm yerə sahib böyük tarixi şəxsiyyət Nəriman Nərimanovun 4 məclisdən ibarət "Nadanlıq" adlı dram əsərinin "Orucov qardaşları" nəşriyyatında ikinci nəşr variantıdır.

7. اوزير/ (Hacıbəyli, Üzeyir) حاجی بیگ اف، آرşin مال alan (Arşin mal alan). اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) باكو اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları), 1918.-71 s.

Azərbaycan musiqi sənətinin dahisi hesab edilən Üzeyir Hacıbəylinin 1913-cü ildə operettası olan "Arşin mal alan" əsərinin "Orucov qardaşları" mətbəəsində 1918-ci ildəki nəşridir.

8. اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) باكو اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları) kitabxanasının kataloqu) برادران اوروج اوف كتبخانه سينك اسامي الكتبي. اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) باكو اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları), 1914.-52 s.

Bu kitabda 1914-cü ildə tərtib olunmuş "Orucov qardaşları" kitabxanasında mövcud olmuş kitabların siyahısı yer alır.

9. اوروج اوف قرداشلاري: (Hacıbəyli, Üzeyir) حاجی بیگ اف، اوزير/ (Leyli və Məcnun) ليلى و مجنون. اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları), 1917.-38 s.

Üzeyir bəy Hacıbəyovun ilk operası olan "Leyli və Məcnun" əsəri kitabda yer alır. 1907-ci ildə qələmə alınmış bu əsər, 6 pərdədən ibarətdir.

10. اوروج اوف قرداشلاري: (Bakı) باكو اوروج اوف قرداشلاري (Orucov qardaşları), 1918.-59 (Hacıbəyli, Üzeyir) عزير حاجي بك اوف/ (O olmasın bu olsun) او اولماسون بو اولسون.

Kitab, müasir Azərbaycan peşəkar musiqi sənətinin və milli operasının banisi Üzeyir Hacıbəyovun 3 pərdəli "O olmasın bu olsun" operettasının mətnini özündə ehtiva edir.

Bu siyahıda "Orucov qardaşları" nəşriyyatında çap edilmiş ən qədim kitablar haqqında məlumat verildi, təbii ki bu siyahını daha da artırmaq olar. Ancaq Mərkəzi Elmi Kitabxananın Şərq ədəbiyyatı fondunun Arxiv fondu o qədər zəngindir ki, qeyd edilən dövrlərdən daha öncəyə - Azərbaycanda kitab nəşri yenidən başladığı dövrlərdə nəşr edilmiş bir çox kitabları da özündə əhatə

edir. Bu kitablar Şərq ədəbiyyatı fondunu ən qədim ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri ilə zənginləşdirir:

1. ليلى و مجنون (Leyli və Məcnun)/محمّد، فضولى (Füzuli, Məhəmməd), hicri 1243(1827).-113 s.

Fondun ən qədim kitablarından hesab edilən bu kitabda müəllifin "Leyli və Məcnun" əsəri yer alır

2. ديوان فضولى. بنگ و باده. (Divane-Fizuli. Bəngü-badə)/محمّد، فضولى (Füzuli, Məhəmməd), hicri 1267(1850).-161 s.

Bu kitabda Məhəmməd Fizulinin qəsidə və qəzəllərindən ibarət divanı və "Bəngü-Badə" əsəri yer alır.

3. ديوان فضولى. (Divane-Fizuli)/محمّد، فضولى (Füzuli, Məhəmməd), 1850.-145 s.

Kitab Məhəmməd Fizulinin divanıdır. 1849-50-ci illərdə daşbasma üsulu ilə yazılmışdır.

4. آخوندزاده، تمثيلات قاپوتان ميرزا فتحعلى آخوندزاده. (Təmsilat-e Kapitan Mirzə Fətəli Axundzadə)/سرکار اشرف امجد جانشين (Tiflis): ميرزا فتحعلى آخوندزاده، ميرزا فتحعلى (Axundzadə, Mirzə Fətəli Məhəmmədətağı oğlu).-تفليس، 1277(1861).-286 s.

Tiflisdə nəşr olunmuş bu kitabda Mirzə Fətəli Axundovun "Molla İbrahimxəlil kimyagər", "Müsyö Jordan və dərviş Məstəlişah", "Xırs Quldurbasan", "Vəzire-Xane -Sərab", "Hacı Qara", "Mürəfiə vəkilləri" komediyaları və "Hekayətə- Yusif şah" povesti yer alır.

5. ديوان دلسوز. (Divani Delsuz)/محمد أمين، دلسوز، (Delsuz, Məhəmməd Əmin), hicri 1285(1868).-109 s.

Dilsuz təxəllüslü şair Kərbəlayi Məhəmməd Əminin şeirlər divanıdır. 1868-ci ildə nəşr olunmuş bu kitabda siyəzənlər, növhələr, mədhiyələr, rübailər, qəsidələr, qəzəllər yer alır.

6. کتاب کلیات ملا حسین مراغه ای لمتخلص بدخیل. (Molla Hüseyin Marağayinin (Dəxil) külliyyatı)/سرکار اشرف امجد جانشين (Tiflis): ميرزا فتحعلى آخوندزاده، ميرزا فتحعلى (Axundzadə, Mirzə Fətəli Məhəmmədətağı oğlu).-تفليس، 1296(1879).-556 s.

Dəxil təxəllüslü Marağalı şair Axund Molla Hüseyin Marağayinin divan külliyyatıdır. Şeirləri Azərbaycan türkcəsindədir.

7. ديوان اشعار ترکی سيد عظيم شيروان. (Seyid Əzim Şirvaninin türk dilində şeirlər divanı)/سرکار اشرف امجد جانشين (Tiflis): ميرزا فتحعلى آخوندزاده، ميرزا فتحعلى (Axundzadə, Mirzə Fətəli Məhəmmədətağı oğlu), hicri 1309(1891).-204 s.

Seyid Əzim Şirvaninin 1309-cu ildə daşbasma üsulu ilə nəşr olunmuş bu kitabı, şairin türk dilində qələmə aldığı qəsidələrini və qəzəllərini özündə ehtiva edir.

8. وزيروف، نجف بك/ دالدان اتلان داش توپوغا دىكر. (Daldan atılan daş topuğa deyər)/سرکار اشرف امجد جانشين (Tiflis): ميرزا فتحعلى آخوندزاده، ميرزا فتحعلى (Axundzadə, Mirzə Fətəli Məhəmmədətağı oğlu), 1893.-72 s.

Kitabda Nəcəf bəy Vəzirovun "Daldan atılan daş topuğa deyər" adlı komediyası verilmişdir. 1893-cü ildə Şuşada Mirzə Abbas bəy Vəlizadənin tərtibatında nəşr edilmişdir.

9. ديوان سيد عظيم شيروانى. (Seyid Əzim Şirvaninin divanı)/سرکار اشرف امجد جانشين (Tiflis): ميرزا فتحعلى آخوندزاده، ميرزا فتحعلى (Axundzadə, Mirzə Fətəli Məhəmmədətağı oğlu), hicri 1313(1895).-282 s.

Seyid Əzim Şirvaninin divanıdır. Divan Təbrizdə daşbasma üsulu ilə çap olunmuşdur.

Şərq ədəbiyyatı fondu ilə yanaşı Rus ədəbiyyatı fondunda da ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri aşkar edilmişdir:

1. Труды шестого экстренного съезда нефтепромышленников в г. Баку: 15, 16 и 17 января 1890 года.- Баку: Типография газ. "Каспий", 1890.-107 с.

Kitabda Bakının neft sahiblərinin altıncı qurultayının əsərləri yer alıb, zavod işçiləri üçün vaqonlar arasında bölüşdürülmüş yeni qaydalar, neft və neft sənayesi üçün mühafizə sistemi, Qara dənizdəki bir xəstəxana qurğusu haqqında və s. nəzərdən keçirilir.

2. Справочная книжка для нефтепромышленников на 1907 год.- Баку: Издание Совета Съезда нефтепромышленников,1907.-531 с.

Kitabda Bakının neft sənayesinə aid olan dövlət qurumlarının və şəxslərin göstərişləri, qaydaları və tapşırıqları verilmiş, Bakı neft sənayesi ilə müqayisəli statistika, 1907-ci il üçün Bakı neft yataqlarının vəziyyəti və s. təqdim edilmişdir.

Göründüyü kimi Rus ədəbiyyatı fondunda mövcud ölkə əhəmiyyətli kitab abidələrinin əksəriyyəti Bakı neftinə həsr olunmuşdur. Həmin dövrdə Rotşild və Nobel qardaşları, eləcə də Rusiya imperiyasının neft sənayeçiləri Bakı nefti sayəsində inkişaf edirdi. Sonra isə neft yataqlarının işlənməsi və hasilatı məsələlərinə Moskvada oturan Partiya funksionerləri rəhbərlik edirdilər. Yalnız 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra azərbaycanlılar öz təbii ehtiyatlarına sahib çıxmağa başladılar.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın ən qədim, ən unikal nəşrlərlə o cümlədən azərbaycanşünaslığa aid kitab abidələri ilə zəngin fondlardan biri Nadir kitab fondudur. Bir neçə nümunə ilə tanış olaq:

1. История агван/ Каланкатуийский, Моисей.- Санк-Петербург: Импер. АН,1861.-376 с.

Bu kitab orta əsr Zaqafqaziya tarixinin ən vacib mənbələrindən biridir, "Aqvanın tarixi" rus dilinə ilk elmi tərcümədir. Kitab Qafqaz albanlarının və ya daha doğrusu, albanların qədim dövrdə və orta əsrlərdə müasir Azərbaycan ərazisində yaşadığından bəhs edir.

2. Карабахский астролог или основание крепости Шуши в 1752 году: исторический закавказский роман/ Зубов, Платон Александрович.- Москва: Универ. тип.,1834.-118 с.

"Qarabağ astroloqu, ya da 1752-ci ildə Şuşa qəsrinin təməli" məşhur rus yazıçısı və hərbi tarixçisi Platon Pavloviç Zubov tərəfindən yazılmış əlamətdar bir tarixi romandır. Roman Qarabağ xanlığının qurulmasına həsr olunmuşdur.

3. Практическое руководство турецко-татарского азербайджанского наречия.- Москва: Универ. тип.,1857.-278 с.

"Türk-tatar Azərbaycan danışıq dilinin öyrənilməsinin praktiki təlimatı"nın hazırlanması bu dili asan öyrənməyi təmin etmək, eyni zamanda həm Sankt-Peterburq təhsil müəssisələrində tədrislə məşğul olan Qafqaz müəllimlərinin, həm də Sankt-Peterburq Universitet tələbələrinin ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədi daşıyırdı.

4. Каталог джелаиридских монет; Императорский Эрмитаж.- Санкт-Петербург: Лештуковская Пар. Скоропечатня П.О. Яблонского,1897.-166 с.

Nəşrdə məşhur Cəlarilər sikkələrinin təsviri verilmişdir və burada digər muzeylərin kolleksiyalarından da hələ də dərc olunmayan sikkələrin təsviri yer almışdır.

5. Высочайше утверждённое Бакинское Нефтяное Общество. Сураханский завод осветительных масел, близ сел. Сураханы, Бакинск. губ.: бывший Кокорева основан в 1859 году= Sociéte Impériale de Naphte de Bakou. Fabrique d'huiles d'éclairage près du vill. Sourakhany, gouv. de Bakou:étant possédé par Kokoreff fondée en 1859.- Баку: Тип. И.И. Гуревича,1896.-11 с.

Kitabçada 1859-cu ildə neft sənayesinin tanınmış pionerlərindən biri olan V.A. Kokorev tərəfindən yaradılmış Suraxanı kerosin zavodu haqqında məlumat verilir.

6. История Апшеронского полка: 1700-1892/ Михайлович, Георгий;соч.Л.Богуславский

2 том.- Санкт-Петербург: Тип. Министерства Путей Сообщения,1892.-567 с.

Kitab 1700-1892-ci illər ərzində mövcud olmuş və hərbi fəaliyyət göstərmiş Abşeron Piyada Alayının döyüşləri, gəzintiləri, ittifaq daxilində istismarları, əsgər və məmurların törətdikləri və

həyatlarının digər ən önəmli hadisələrini təsvir edir. Alayın meydana gəlmə tarixi, döyüş tarixçiləri, zabitlərin, əsgər və komandanların adlarının siyahı və portretləri, eyni zamanda ən mühüm müharibələrin planları belə kitaba daxil edilmişdir.

7. Описание Каспийского моря и чиненных на оном Российских завоеваний, яко часть истории Государя Императора Петра Великого/ Соймонов, Фёдор Иванович.- Санкт-Петербург: Тип. Имп. АН,1763.-381 с.

Kitab 1763-cü ildə yazılmış, müəllifin 1719-1720-illərdə Xəzər dənizinin qərb sahilləri, Böyük Pyotrun (Петр) Xəzər dənizinə səfərləri, onun Bakıya ekspedisiyası, Xəzər dənizi ilə bağlı ticarətlər, həmçinin Kazak Stepan Razinin üsyançılıq və zorakılıq əməlləri haqqında təsvir və fikirlərini əks etdirir.

Mərkəzi Elmi Kitabxanada həmçinin adları çəkilən fondlarda ölkə kitab abidələrinə aid zəngin kitab kolleksiyaları da mühafizə olunur. Belə kitab kolleksiyaları içerisindən müəyyən meyarları nəzərə alaraq bütövlükdə “Kitab abidələri” reyesterinə daxil etmək olar. Bu haqda “Kitab abidələri haqqında” əsasnamədə qeyd edilir:

“Kitab abidələrinin fonduna aşağıdakılar daxil edilir:

-Əlyazma və yüksək poliqrafik səviyyədə hazırlanmış kitablar, digər növ nəşrlər (Azərbaycan və xarici), yüksək estetik və sənəd keyfiyyətləri olan, habelə xüsusi elmi, tarixi-mədəni əhəmiyyət kəsb edən kolleksiyalar;

-Toplayanların sosial statusundan asılı olmayaraq çox görkəmli bibliofil kolleksiyaları;

-Cəmiyyətin tarixi və mədəni inkişafının mühüm hadisələri, xalqları, əraziləri, mövzuları əks etdirən dünyəvi və dini kitab kolleksiyaları;

-Şəxsi kitabxanalar; görkəmli dövlət, ictimai, elm və mədəniyyət xadimləri tərəfindən formalaşdırılan, onların peşə maraqlarını, əlaqələrini, yaradıcılığını əks etdirən kolleksiyalar;

-Toplayanların sosial statusundan asılı olmayaraq çox maraqlı bibliofil kolleksiyalar;

-Maraqlı və mühüm kolleksiyalar (“Azərbaycan dramı”, “Fransız dramı”, “Aktyor Mirzağa Əliyevin kitabxanası”, “Orucov qardaşları nəşriyyatı” və s.).”

Bu meyarları nəzərə alaraq Mərkəzi Elmi Kitabxanada kitab abidələri reyesterinə daxil edilmiş kolleksiyalar seçilmişdir:

-Abbas Zamanovun kolleksiyası;

-AMEA Tarix Muzeyinin kolleksiyası;

-Yevgeni Paxomovun kolleksiyası;

-İmran Məmmədovun kolleksiyası;

-Xudu Məmmədovun kolleksiyası;

-AMEA Naxçıvan bölməsinin kolleksiyası;

-Rudolf İvanovun kolleksiyası;

-Mikayıl Hüseynovun kolleksiyası;

-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti kolleksiyası;

-Yevgeni Bertelsin kolleksiyası;

-Poçt nişanları kolleksiyası; (elektron resurs)

-Xaricdə yaşamış azərbaycanlıların məzarlarının kolleksiyası; (elektron resurs)

-Vətəndaş təşəbbüsü qrupu kolleksiyası (elektron resurs) və s.

Bu kolleksiyalar içərisində Azərbaycana aid məlumatlarla zəngin kolleksiyalardan biri Mərkəzi Elmi Kitabxananın Nadir kitab fondunda mühafizə olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin kolleksiyasıdır. Kolleksiya Azərbaycan tarixində parlaq bir iz buraxan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünə aid materialları özündə əks etdirir. Kolleksiya bütövlükdə ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri ilə əhatə olunub:

1. تیریزی، بهروز، بهرنگی، صمد (Azərbaycan əfsanələri)/ افسانه های آذربایجان (Dehqani, Behruz).- تهران (Tehran): نقش جهان (Nəqşi Cahan), hicri 1357(1938).-325 s.

Səməd Behrəngi və Bəhrüz Dehqaninin müəllifi olduğu bu kitabda Azərbaycan əfsanələri toplanmışdır.

2. کسروی تبریزی، سید احمد/ تاریخ هجده ساله آذربایگان (Azərbaycanın 18 illik tarixi)/ سيد احمد (Kəsrəvi Təbrizi, Seyid Əhməd) .- تهران (Tehran): مطبعه مهر (Mətbəə Məh), hicri 1313(1895).-399 s.

Əhməd Kəsrəvi bu kitabda İranın Məşrutə inqilabı dövründə və inqilabdan sonrakı vəziyyətini təhlil edir. Məşrutə tarixinə dair mötəbər mənbə olan bu əsər, inqilabın Tehran və Gilanda olan ilkin başlanğıcından Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin qiyamının sonuna qədərki on səkkiz illik tarixini əhatə edir.

3. شهریار، سید (Şəhriyar, Seyid Məhəmmədhüseyn) / حیدر بابایه سلام (Heydərbabaya salam)/ حیدر بابایه سلام (Heydərbabaya salam) (Təbriz): چاپخانه اطلاعات (Çapxanə İftitahat), hicri 1332(1914).-79 s.

Kitab, Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın Azərbaycan türkcəsində yaratdığı şeir əsəri olan "Heydərbabaya salam" poemasını ehtiva edir.

4. ادبی، فنی، اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی، تفریحی، سیاسی تورک مجموعه سیدر: دیرلیک (Ədəbi, texniki, etik, sosial, iqtisadi, siyasi, istirahət)= Дириликъ (жизнь)

Cild 3.- اوروج اوڤ فرداشلرینک (Orucov qardaşları), 1914.-47 s.

1914-cü il sentyabr ayının 16-dan 1916-cı ilin ortalarına kimi çap olunmuş siyasi türk məcmuəsi olan "Dirilik" jurnalının 1914-cü ilin oktyabrında "Orucov qardaşları" mətbəəsində dərc olunmuş 3-cü sayıdır. Məcmuənin sahibi-imtiyazı Əbülfəz Mətləbzadə, müdiri isə Əliabbas Müznib olub. Azərbaycan türklərinin milli varlığını qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə aparan bu jurnalda Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Kazımoglundun, Əbdülxaliq Cənnətinin, Əli Səttarlı, Cəfər Cabbarlının, Əliəğa Vahidin iştirakı ilə ədəbi nümunələr də oxuculara çatdırılırdı. Jurnalın Mərkəzi Elmi Kitabxanada 5, 6, 8, 9, 10, 11 və 15-ci sayları da mövcuddur.

5. Азербайджан в начале XVIII века/Зевакин, Евгений

Вып.4.-Баку: О-ва Обслед. и Изучен. Азер-а, 1929.-31 с.

Bu əsər "XVII əsrdə Azərbaycanda Rusiya ticarəti" məqaləsinin davamıdır. Bu məqalədə XVII əsr Azərbaycan iqtisadi vəziyyətindən və Azərbaycan-Rusiya ticarətindən bəhs olunur.

6. Монетные клады Азербайджана и Закавказья/ Пахомов, Евгений Александрович

Вып.3.- Баку: О-ва Обслед. и Изучен. Азер-а, 1926.-100 с.

Kitab 1-ci və 2-ci nəşrin birbaşa davamıdır. Bu nəşrə 639-dan başlayaraq 987-ci nömrəyə qədər olan tapıntılar təqdim olunmuşdur. Toplanmış məlumatlar Azərbaycanı və bütün Zaqafqaziyani, habelə Şimali Qafqazı Terek və Kuban çaylarına qədər əhatə edir. Kitaba həmçinin qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər dövriyyəyə buraxılmış sikkələrin tapıntıları daxil edilmişdir.

7. آذربایجان تورک فده رالیت مساوات خلق فرقه سی پروگرامی (Azərbaycan Türk Federal Müsavat firqəsi proqramı).- استانبول (İstanbul): آمدی مطبعه سی (Əmədi Mətbəə Si), 1927.-23 s.

Kitabça, 1919-cu ildə Bakıda dekabrın 2-dən 11-ə qədər davam edən Firqə Qurultayı tərəfindən qəbul edilmiş proqramın mətnini ehtiva edir. 1927-ci ildə İstanbulda nəşr olunmuşdur.

8. قفقاس قلاووزى (Qafqaz klavuzu)/ اینسیموف، سرکه ی (İnsimov, Serqey), 1926.-307 s.

"Qafqaz klavuzu" adlı bu kitab Qafqazın əhalisi, ərazisi, ümumi coğrafi şəraiti, iqlimi və ümumilikdə bölgələri haqqında geniş məlumatı ehtiva edir.

Tarix mövzusunda davam edərək Mərkəzi Elmi Kitabxananın Nadir kitab fondunda mühafizə olunan və ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri ilə əhatə olunmuş AMEA Tarix Muzeyinin kolleksiyasına da nəzər yetirmək lazımdır. Bu kolleksiya 2015-ci ildə AMEA-nın Tarix Muzeyi tərəfindən MEK-ə hədiyyə olunmuşdur. Kolleksiyanın tərkibi alman, ərəb, fransız, latın, rus dillərində kitablardan təşkil olunub. Kolleksiya daxil olan bir sıra ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri ilə tanış olaq:

1. Geschichte der Aebersiedlung von vierzig tausend Armeniern melche im Jahre 1828 aus der persischen Provinz Aderbaidshan nach Russland ausmanderten/ Neuman, C.F.- Leipzig: Meidmannfche buchhandlung, 1834.-108 s.

Kitab 1828-ci ildə Cənub Azərbaycanından Rusiyaya qırx min erməninin köçürülməsindən bəhs edir.

2. Reisen an der Persisch- Russischen Grenze. Talysch und seine Bewohner/ Radde, G.- Leipzig: F.A. Brockhaus, 1886.-450 s.

Kitabın müəllifi Gustav Radde, rus coğrafiyaşünası və təbiətşünası olmuşdur. Şərqi Sibir, Qafqaz və Rusiyanın digər bölgələrində, eləcə də Zaqafqaziya bölgəsinə, həmçinin İran və Türkiyə ekspedisiyalarında iştirak etmişdir. Bu kitabda müəllif Ərdəbil və Talış xanlıqlarının (Astara, Lənkəran, Lerik və s.) coğrafi təsvirindən bəhs edir.

3. Das Heimatkundliche Museum Zu Helenendorf in Aserbeidschan/ Hummel, J.- Moskva: Zentral- Volker – Verlag, 1929.-25 s.

Kitabça Azərbaycanda bir zamanlar mövcud olmuş Helendorf diyarşünaslıq muzeyinə gələnlər üçün bələdçidir.

4. Aus den Hochregionen des Kaukasus/ Merzbacher, G.

Band 1.- Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1901.-957 s.

Kitabın müəllifi Qotfrid Mersbaxer, tanınmış alman coğrafiyaşünası, kartoqrafçısı və alpinisti olmuşdur.

Qafqaz dağlarına ekspedisiya edən ilklərdən biri, Kazbek, Elbrus, Tetnuld, Terskol dağlarını fəth edənlərdən olmuşdur. Təqdim olunan kitab Qafqaz dağlarına həsr olunmuş ikicildliyin birinci cildidir. Digər cildi də mövcuddur.

Nadir kitab fondunda mühafizə olunan və Azərbaycan tarixi üçün də mühüm məlumatları özündə əks etdirən kolleksiyalardan biri də Yevgeni Paxomovun kolleksiyasıdır. Yevgeni Aleksandroviç Paxomov- tanınmış sovet numizmat, arxeoloq, Gürcüstan və Azərbaycan numizmatikasının tədqiqatçısı olmuşdur. Ümumiyyətlə Azərbaycan numizmatikasının banisi hesab olunur və ona qədər bu sahədə tədqiqatlar ciddi səviyyədə araşdırılmamışdır. Kolleksiya 1968-ci ildə alimin ölümündən bir neçə il sonra həyat yoldaşı tərəfindən hədiyyə olaraq kitabxanaya verilmişdir. Kolleksiya Azərbaycan, Avropa, Asiya, Qafqaz, Gürcüstan, Ermənistan tarixi kimi yarım bölmələrə ayrılmışdır. Kolleksiya daxil olan Azərbaycana aid bir neçə mənbə ilə tanış olaq:

1. Баку и его окрестности.- Тифлис: Тип. М.Д. Ротинианца, 1891.-50 с.

Kitabda Bakı və Bakı quberniyasının yerləşməsi, tarixi, iqlimi təqdim olunmuşdur. Bu şəhərin gəzməli və görməli yerləri, əhalisinin həyat tərzini, fəaliyyəti və adətlərini xarakterizə edən məlumatlar təqdim olunmuşdur.

2. Исторический обзор Бакинской губернии.- Тифлис, 1870.-63 с.

Məqalədə Bakı vilayətinin tarixi baxışları verilmişdir. Rusiya İmperiyasının quberniyalarından biri olan - şimalda Dağıstan bölgəsi ilə, qərbdə Yelizavetpol əyaləti ilə, cənubda İranla sərhəd olan - indiki müasir Azərbaycanın yerləşdiyi ərazi haqqında məlumatlar əks olunmuşdur.

3. К вопросу о геологических разведках на нефть на Кавказ и очерк геогностического строения Балахано-Сабунчинской нефтяной площади в связи с вопросом об её истощении/Соколовский, Н.А.- Тифлис: Тип. А.А. Михельсона,1883.-60 с.

Kitabda müəllif Qafqazın neft yataqlarının geologiyasına, həmçinin "Bakı xəbərləri" qəzetinin səhifələrində neft işləri haqqında məlumatlara toxunmuşdur.

4. Тухфат аль-албаб: рукопись/Абу Хамид, аль-Гарнати: Тип. "Красный Восток",1841.-177 с.

Kitabın müəllifi Əbu Həmid Məhəmməd əl-Qarnati - ərəb səyyahı, İslam missioneri (1080-1170) olmuşdur. Əl-Qarnati səyahət haqqında bir neçə kitab yazmışdır. Təqdim olunan əlyazmada Xəzər dənizi və Bakı haqqında məlumatlar əks olunmuşdur.

5. Памяти персидского поэта Шейха Низами/Беляев, И.А.- Гянджа,1918.-

Kitab orta əsrlərdə yaşayıb-yaratmış, Şərqi ən böyük şairlərindən biri, fars epik ədəbiyyatının ən böyük romantik şairi, fars fəlsəfi poeziyaya həqiqi üslubunu və real üslubunu gətirən fars poeziyasının klassik şairi Nizami Gəncəvinin xatirəsinə həsr olunmuşdur.

Kitab abidələrinə daxil olan digər böyük həcmli kolleksiyalardan biri də MEK-in Hümanitar elmlər Yardımçı fondunda mühafizə olunan Abbas Zamanovun kolleksiyasıdır. Abbas Zamanov ədəbiyyatşünas, tənqidçi, filologiya elmləri doktoru, professor olmuşdur. 100-dən çox məqalə, resenziya və monoqrafiyanın müəllifidir. Kolleksiya Azərbaycan, ərəb, ingilis, rus, türk dillərində kitablar daxildir:

1. شیروانی، سید عظیم/منظوم حکایر. (Şirvani, Seyid Əzim Məhəmməd oğlu).- تهریز (Tehran),hicri 1313(1895).-

Kitaba Seyid Əzim Şirvaninin hekayələri toplanmışdır.

2. هوپ هوپ نامه شاعر شهیر صابر طاهر زاده نک اثر لری. (Hophopnamə. Məşhur şair Sabir Tahirzadənin əsərləri)/ (میرزا علی اکبر صابر) علی اکبر، طاهرزاده) (Sabir, Mirzə Ələkbər).- تبریز (Təbriz),hicri 1320(1902).-232 s.

Kitab, Mirzə Ələkbər Sabirin "Hophopnamə" əsərini ehtiva edir.

3. محمد قلی زاده/ (Məmmədquluzadə, Cəlil), محمد قلی زاده/ (Ölülər) مرده ها. (dörd komediya)/ انتشارات دنیا: تهران, 1766.-79 s.

Kitabda müəllif Qafqazda yaşayan müsəlmanlarının avamlığı, cahilliyi, nadanlığı, dolanışıqları haqqında bəhs edir.

4. Сравнительная хрестоматия турецкого языка наречий Османлы и Адербиджана: с приложением тюркских разговоров и пословиц и с переводом их на русский язык для практических упражнений/соч. Лазарев. Л.М.- Москва,1866.-348 с.

Kitab türk dilinin Osmanlı və Azərbaycan ləhcələrinin müntəxəbatıdır.

5. میر محسن/ تذکره تواب. (Nəvvab, Mir Möhsün Hacı Seyid Əhməd oğlu).- Bakı:Orucoğlu qardaşları,1913.-245 s.

Kitaba orta əsrlərdə Qarabağdan çıxmış 100-dən artıq şairin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumatlar toplanmışdır.

6. Əsərləri/Axundov, Mirzə Fətəli Məhəmmədağlı oğlu

Cild 3.-Bakı: Azər nəşr,1938.-406 s.

Kitabda M.F. Axundovun fəlsəfi görüşləri, fəlsəfi əsərləri, Kəmalüddövlə və Cəlalüddövlə məktublarının xülasəsi, köhnə və çətin sözlərin təhlili verilmişdir.

2016-cı ilin əvvəllərində Mərkəzi Elmi Kitabxana respublikada ilk dəfə poçt nişanlarının kolleksiyasını hazırlayıb oxucuların istifadəsinə təqdim edilmişdir. Poçt nişanlarının böyük bir hissəsi Mərkəzi Elmi Kitabxanaya Azərbaycan tərəfindən hədiyyə edilmişdir. Bu nişanlardan 227-si orijinal şəkildə Nadir kitab fondunda mühafizə olunur, digərləri isə elektron resursdur. Bu kolleksiya da kitab abidələrinə daxil edilmişdir və tərkibi ölkə əhəmiyyətli kitab abidələri ilə zənginləşdirilmişdir:

1. Azərbaycan xalq geyimləri.-Moskva,1963

Markanın üzərində Azərbaycan xalqına məxsus olan milli geyimlər təsvir olunmuşdur.

2. İmadəddin Nəsimi-600.-Moskva,1973

Marka İmadəddin Nəsiminin 600 illiyi münasibətilə çap olunmuşdur.

3. Azərbaycanın milli yeməkləri; Azərbaycan MMC.-Bakı,2017

Markanın üzərində Azərbaycan mətbəxinə məxsus olan müxtəlif yemək növləri təsvir olunmuşdur.

4. Mirzə Fətəli Axundov.- Moskva,1962

Çap növü ofset, təbaşirli, yapışqanlı marka kağızı, çərçivəli. Markanın üzərində görkəmli yazıçı-dramaturq Mirzə Fətəli Axundovun şəkli verilmişdir.

5. Nizami Gəncəvi 870.-Bakı: Azərbaycan MMC,2017

Markanın üzərində Nizami Gəncəvinin portreti və "Xəmsə"dən lövhələr təsvir edilmişdir.

6. Qarabağ Azərbaycan.-Vaşinqton,2011

Marka Qarabağa həsr olunub və üzərində təbiət mənzərəsi təsvir olunmuşdur.

Kolleksiyadan verilmiş seçmələrdən göründüyü kimi Azərbaycanın ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, tarixinə həsr olunmuş müxtəlif mövzulu poçt nişanları oxucuların xidmətindədir.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın digər maraqlı kolleksiyalarından biri də "Vətəndaş təşəbbüsü qrupu" kolleksiyasıdır. YUNESKO-nun Şimali Qafqazda dini ənənələrin, mədəni özəlliklərin öyrənilməsi və dinlərarası dialoqun komparativ araşdırılması üzrə işçi qrupu nəzdində "Vətəndaş təşəbbüsü qrupu" fəaliyyət göstərir. Qrupun digər adı "Günəşin axtarışında" adlanır. "Günəşin axtarışında" beynəlxalq işçi qrupun üzvləri 2018-19-cu illərdə Azərbaycanın, Gürcüstanın və Dağıstanın (Rusiya) bölgələrinə 80-dən çox səfər təşkil edib. Səfərlər və araşdırmalar nəticəsində zəngin epiqrafik, etnoqrafik materiallar və tarixi faktlar toplanılıb. Bu materiallar AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində tədqiq olunur və MEK mütəxəssisləri tərəfindən sənədləşdirilir:

1. Alban məbədi: Göygöl rayonu; Mərkəzi Elmi Kitabxana,2019

Yeni Zod Kilsəsi Göygöl rayonunun Yeni Zod kəndi yaxınlığında yerləşən qədim Alban məbədinin qalıqları üzərinə inşa edilmiş xristian məbədidir. Hündür qayalıq üzərində tikilmişdir. Məbədi tikiliş quruluşuna görə orta əsrlərə aid etmək olar. Keçən əsrin sonlarına qədər kilsə girişinin üst hissəsində mövcud olmuş xaç daşındakı qeydlərdən başa düşmək mümkündür ki, məbəd XVII əsrdə inşa edilib. Məbəd 2 neflidir və içərisində də çoxlu albanvari xaç oymaları, hücrə yerləri mövcuddur.

2. Çarekvəng məbədi (Mahrasa məbədi): Gədəbəy rayonu;Mərkəzi Elmi Kitabxana,2019

Şəmkir çayı ətrafındakı şəhər xarabalığında müasir dövrə qədər salamat qalmış abidələrdən biri Çarekvəng məbədidir. Abidənin adına əsaslanaraq demək olar ki, Mahrasa məbədi yarandığı ilkin mərhələdə göy cisimlərinə etiqad olunan müqəddəs yer kimi tanınmışdır. Hətta IV əsrin

əvvəllərində Qafqaz Albaniyasında xristianlığın yayılmasına baxmayaraq Mahrasa atəşpərəsliyinin möhtəşəm məbədlərindən biri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

3. Koroğlu qalası: Gədəbəy rayonu; Mərkəzi Elmi Kitabxana, 2019

Gədəbəy rayonunun Qalakənd və Miskinli kəndləri arasında sıldırım qayalığın zirvəsində yerləşir. Əsasən, XVII əsrdə inşa edilmiş Koroğlu qalalarının ümumi cəhəti onların hərbi-strateji baxımdan uca, əlçatmaz yerlərdə tikilməsidir. Koroğlu qalaları özünəməxsus memarlıq xüsusiyyətlərinə də malikdir. Gədəbəy rayonunda sıldırım qaya üzərində ucalan möhtəşəm Koroğlu qalası strateji baxımdan olduqca əlverişli yerdədir. Qalanın qərb tərəfi sıldırım qayalıqdır. Qala divarlarının eni bir metrə yaxındır.

Mərkəzi Elmi Kitabxananın növbəti illərindən biri də "Xaricdə yaşamış azərbaycanlıların məzarları" kolleksiyasının tərtibi olmuşdur. Kolleksiyanın əsas hissəsi AXC dövründə xaricə getmiş Azərbaycan mühacirlərinin məzarları haqqında məlumatı əks etdirir. Bu kolleksiya da ölkə əhəmiyyətli kitab abidələrinə daxil edilmişdir:

1. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə: 1884-1955.-Ankara

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (tam adı: Məhəmməd Əmin Axund Hacı Molla Ələkbər oğlu Rəsulzadə; d. 31 yanvar 1884, Bakı – ö. 6 mart 1955, Ankara) — Azərbaycanlı dövlət və ictimai xadimi, siyasətçi və publisist, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) banilərindən və Azərbaycan siyasi mühacirətinin liderlərindən biri. Azərbaycan tarixinin ən görkəmli və böyük şəxsiyyətlərindən olub, Azərbaycan milli istiqlal hərəkatına başçılıq etmişdir. Onun "Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz!" ifadəsi XX əsrdə Azərbaycanda müstəqillik hərəkatının şüarı olmuşdur.

2. Əhməd bəy Ağaoğlu: 1869-1939.-İstanbul

Əhməd bəy Ağaoğlu Azərbaycan və Türkiyə ictimai xadimi, siyasətçi, jurnalist, pedaqoq yazıçı və türkoloq olmuşdur. 1869-cu ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərində dünyaya gəlib. Tarix, Şərq dilləri və məzhəbləri şöbələrində oxumuş, dinlər tarixini öyrənmişdir. Beş dilə mükəmməl şəkildə yiyələnən Əhməd bəy o zaman həm yerli, həm də əcnəbi mətbuatda maraqlı məqalələrlə çıxış etmişdir. Əhməd bəy Ağaoğlu 1939-cu ildə Türkiyədə vəfat etmişdir. Məzarı İstanbul şəhərindədir.

3. Əlimərdan bəy Topçubaşov: 1863-1934.- Paris

Azərbaycanın görkəmli siyasi xadimi, diplomat, hüquqşünas. Çar Rusiyasında Birinci Dövlət Dumasının üzvü (1905), Bakıda Müsəlman Milli Şurasının Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin üzvü (1917), Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin sədri olmuşdur. (1918-1920) Əlimərdan bəy Topçubaşov provaslavlığı qəbul etməkdən imtina etmişdi. Universitet haqqında çar qanunu xristian olmayan Ə.Topçubaşova müvafiq vəzifəni tutmağa icazə verməmişdir. Ə.Topçubaşov bu hadisədən sonra Tiflisə gələrək məhkəmədə vəkil vəzifəsində çalışmış, Tiflis geodeziya məktəbində hüquqdan dərslər demişdir. 8 noyabr 1934-cü ildə Parisdə vəfat etmiş Əlimərdan bəy Topçubaşovun məzarı Sen Klu şəhər qəbiristanlığında yerləşir.

4. Fətəli xan Xoyski: 1875-1920.-Tiflis

Fətəlixan İsgəndər oğlu Xoyski - (d. 7 dekabr 1875, Nuxa, Yelizavetpol quberniyası, Rusiya İmperiyası – 19 iyun 1920, Tiflis, Gürcüstan Demokratik Respublikası) — Azərbaycanlı siyasi xadim, Rusiya imperiyası II Dövlət Dumasının deputatı, Zaqafqaziya Komissarlığı (1917—1918) nəzdində xalq maarif komissarı, Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının (1918) ədliyyə naziri. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildikdən sonra ilk nazirlər şurası sədri (1918—1919) və daxili işlər naziri (1918) təyin edilmişdir, bundan başqa AXC-nin ədliyyə naziri (1918) və xarici işlər naziri (1918—1919 və 1919—1920) vəzifələrində çalışmışdır. Tbilisi botanika bağında dəfn edilib.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Elmi Kitabxanada kitab abidələrinə daxil edilmiş bu milli irs həmçinin kitabxananın Milli Rəqəmsal Yaddaş bazasına daxil edilmişdir. Milli Rəqəmsal Yaddaş

layihəsi elmi irsin daha etibarlı qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə çatdırılması məqsədilə Azərbaycana aid olan bütün sahələri özündə əks etdirən məlumat bazasıdır. Həmçinin gələcəkdə bu sənədlərin xarici vətəndaşlar tərəfindən anlaşılıqlı olması üçün sənədlərə Azərbaycan, ingilis və rus dillərində məlumatlar qeyd olunur.

Kitabxananın bu dəyərli milli irsi seçib müəyyənləşdirdikdən sonrakı addımı onlardan istifadə qaydaları və mühafizəsinin təşkilidir. Bu barədə “Kitab abidələri haqqında” Əsasnamədə belə qeyd edilir:

“Kitabxana fondlarının tərkibində olan kitab abidələri arxiv və muzey rejimində mühafizə olunurlar. Kitab abidələrinin orijinalından nadir hallarda istifadə olunur. Digər məqsədlər (təhsil, nəşriyyat və s.) üçün kitab abidələrinin sığorta və işçi nüsxələrindən istifadə edilməsinə yol verilə bilər. Kitab abidələrinin orijinal nüsxələrindən yalnız onların mühafizə olunduğu fondsaxlayıcı təşkilat daxilində istifadə olunmasına icazə verilir.”(3)

Bu zəngin milli-mədəni irsin mühafizəsi və olduğu kimi gələcək nəsillərə çatdırılması digər qanunvericilik sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Bunlardan biri “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamıdır. Sərəncamda deyilir:

“1.5. Gözlənilən nəticələr

Dövlət proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin yerinə yetirilməsi aşağıdakı nəticələri əldə etməyə imkan verəcək:

-Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kitabxanaların fondlarının ənənəvi və müasir informasiya daşıyıcıları ilə tam komplektləşdirilmə mexanizminin yaradılması və bu işin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi;

-Xüsusilə dəyərli, nadir və əhəmiyyətli kitab və sənədlərin surətlərindən respublika sığorta fondunun və Azərbaycan kitabının toxunulmaz fondunun təşkil edilməsi;

-Respublika milli-mədəni irsinin qorunması, qiymətli və nadir nəşrlərin dövlət reyesterinin hazırlanması”(5)

Digər qanunvericilik sənədlərindən biri isə “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamıdır. Kitabxanalarda olan bu milli irsin mühafizəsi ilə əlaqədar Konsepsiyanın “Mədəni irsin qorunması” bəndində öz əksini tapmışdır:

“Hər bir xalqın mədəni irsi özündə milli-mənəvi dəyərləri əks etdirən və onu dünya miqyasında tanıdan vasitədir. Bu səbəbdən daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası, qorunması, tarix və mədəniyyət qoruqlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, muzey şəbəkələrinin və kitabxana-informasiya sistemlərinin müasirləşdirilməsi, elektron kataloq və elektron kitabxanaların yaradılması, qeyri-maddi mədəni irsin və xalq yaradıcılığının dəstəklənməsi, yerli mədəniyyət mərkəzlərinin, mədəniyyət əhəmiyyətli parkların, etnoparkların inkişaf etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət sahəsində dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir.”(6)

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan kitabxanalarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.-Bakı, 20 aprel 2007, №2016// http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/13/c_f_13033.htm

2. "Daşınar əmlakın rəsmi reyestrləri, onların tərtib edilməsi və aparılması Qaydaları"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Fərmanı.-Bakı,11 aprel 2007, №564//http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/12/f_12971.htm
3. <https://azlibnet.az/pdf/kitabesas.pdf>
- 4.https://az.wikipedia.org/wiki/Orucov_Qarda%C5%9Flar%C4%B1_M%C9%99tb%C9%99%C9%99_N%C9%99%C5%9Friyyat%C4%B1
5. "Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamı.-Bakı,6 oktyabr 2008, №3072//<http://www.e-qanun.az/framework/15493>
6. "Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.-Bakı,14 fevral 2014, №273//<http://www.e-qanun.az/framework/27056>

**HABER VERME SORUMLULUĞUNA VE KÜLTÜR VARLIĞI TİCARETİNE
AYKIRI HAREKET ETME SUÇU (KTVKK m. 67)**

THE CRIME OF ACTING AGAINST THE OBLIGATION TO NOTIFY AND THE
TRADE OF CULTURAL HERITAGE (Art. 67 of Law on Cultural and Natural Heritage
Protection)

Dr. Öğr. Üyesi Enes KÖKEN

Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı

ORCID : 0000-0003-0273-4297

ÖZET

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (KTVKK) m. 67’de iki suç tipi düzenlenmiştir. Maddenin birinci fıkrasında, *haber verme sorumluluğuna aykırı hareket etme* suçu, ikinci ve üçüncü fıkrasında ise, *kültür varlığı ticaretine aykırı hareket etme* suçu düzenlenmiştir.

Birinci fıkraya göre, kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili olarak bildirim yükümlülüğüne mazereti olmaksızın ve bilerek aykırı hareket eden kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Haber verme zorunluluğu aynı Kanun 4. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını bulanlar, malik oldukları veya kullandıkları arazinin içinde kültür ve tabiat varlığı bulunduğunu bilenler veya yeni haberdar olan malik ve zilyetler, bunu en geç üç gün içinde, en yakın müze müdürlüğüne veya köyde muhtara veya diğer yerlerde mülki idare amirlerine bildirmeye mecburdurlar. Böylelikle, suçun maddi unsurunu *bildirim hiç yapılmaması* veya *üç gün içinde yapılmaması* oluşturmaktadır. Kültür ve tabiat varlığından haberdar olma veya bunların bulunmasından sonra üç gün içinde bildirim yapılması durumunda suç tamamlanır. Bu açıdan, söz konusu suç gerçek (saf) ihmali suç özelliği göstermektedir.

Suçun faili kültür ve tabiat varlıklarını bulan, maliki veya zilyedi oldukları taşınmazın içinde kültür ve tabiat varlığı bulunduğunu önceden bilen veya bu durumdan yeni haberdar olan malik veya zilyet olabilir.

Suçun oluşabilmesi için bildirim mazeret olmaksızın ve bilerek yapılmaması gerekiyor. Mazeret olmaksızın ifadesinden anlaşılması gereken, beklenmeyen durum, mücbir (zorlayıcı) neden ve cebir halleridir. Bilerek ifadesinden ise, suçun doğrudan kastla işlenebileceği, olası kastla işlenemeyeceği sonucu çıkmaktadır.

Haber verme sorumluluğunun yerine getirilmemesi nedeniyle suçun oluşabilmesi için, söz konusu kültür ve tabiat varlığının KTVKK kapsamında korunması gerekli taşınır veya taşınmaz kültür ve tabiat varlığı olması gerekir. Bunun tespitinin ise, bilirkişi incelemesi neticesinde yapılması gerekmektedir.

Uygulamada genellikle, izinsiz kazı yapmak suçu neticesinde şayet bir kültür varlığı bulunur ise birlikte işlenmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin, izinsiz kazı sonucu heykel bulan fail, bulunduğu heykeli yetkili makamlara bildirmeyerek, hem izinsiz kazı yapmak suçu (KTVKK m. 74/1) hem de bildirim yükümlülüğünü yerine getirmeyerek bu suçu işlemiş olmaktadır. Başka bir ifadeyle, gerçek iştime hükümleri uygulanacaktır.

İkinci fıkraya göre, bildiri yapılmamış olan kültür ve tabiat varlığını satışa arzeden, satan, veren, satın alan, kabul eden kişi iki yıldan beş yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Ancak, bu durumda birinci fıkrada tanımlanan suçtan dolayı ayrıca cezaya hükmolunmaz. Seçimlik hareketlere bakıldığında suçun icrai hareketle işlendiği görülmektedir. Maddede suçun gerçekleşmesi açısından seçimlik hareketler sayılmıştır. Bu hareketlerden herhangi birinin yapılmasıyla suç tamamlanır. Suçun oluşması bakımından, failin

bu işi meslek haline getirmesi şart değildir. Bir kez dahi seçimlik hareketlerden biri yapıldığı takdirde suç tamamlanır. Ayrıca, seçimlik hareketlerden birden fazlası gerçekleştiği takdirde, yine tek bir suç oluşacaktır. Ancak, bu durumda hâkim cezanın üst sınırından ceza vermesi gerekir. Örneğin, bir kültür varlığı önce satışa arz edilip, sonrasında satılırsa tek bir suç meydana gelecektir.

İzinsiz kazı yapmak (m. 74/1) suçu neticesinde bulunan kültür varlığının satıldığı takdirde gerçek içtima hükümleri uygulanacaktır. Başka bir ifadeyle, fail hem izinsiz kazı yapmak fiilinden hem de kültür varlığı ticaretine aykırı hareket etmek fiilinden ayrı ayrı cezalandırılacaktır. Normal şartlarda haber verme sorumluluğu da yerine getirilmemiş olmaktadır. Ancak, m. 67/1'den ayrıca ceza verilmesi hakkaniyetsiz olacağından kanun koyucu bunun önüne geçmiştir.

Üçüncü fıkraya göre, ticareti yasak olmayan taşınır kültür varlıklarının izinsiz olarak ticaretini yapan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Böylelikle, kültür varlığı ticareti mutlak surette yasaklanmamıştır. Ticareti yasaklanmamış taşınır kültür varlıklarının sadece izinsiz satımı suç olarak düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür varlığı, tabiat varlığı, bildirim yapmak, satmak.

ABSTRACT

Two types of crime are regulated in Article 67 of the Law on Cultural and Natural Heritage Protection (KTVKK). In the first paragraph of the article, the crime of acting against the obligation to notify is regulated, and in the second and third paragraph, the crime of acting against the trade of cultural heritage is regulated.

According to the first paragraph, the person acting in violation of the obligation of notification regarding cultural and natural heritages without any excuse and knowingly is punished with imprisonment from six months to three years. The obligation to notify is regulated in the article 4 of the aforesaid Law. Hereunder, people who find movable and immovable cultural and natural heritages, owners and possessors who know or are newly aware of the existence of the cultural and natural heritages in the land they own or use, are obliged to notify to the nearest museum directorate or to village headman or to their local authority in other places within three days at the latest. Thus, the material element of the crime constituted by the notification that never made or the one not made within three days. The crime is completed if the person is aware of the existence of culture and natural heritages or if there is no notification within three days after these assets are found. In this respect, the crime in question shows real (pure) neglect crime feature.

The perpetrator of the crime may be the owner or the possessor who find the cultural and natural heritages, who previously know the cultural and natural heritages in the real estate they own or possess, or who are newly aware of this situation.

In order for crime to occur, the notification should not be made without any excuse and knowingly. What should be understood from the expression "without excuse" is the unexpected situation, force majeure (compelling) reason and algebra states. The phrase "knowingly" concludes that the crime can be committed by direct intent and not by probable intent.

In order for the crime to occur due to failure to fulfill the obligation to notify, the cultural and natural property in question must be a movable or immovable cultural and natural assets that must be protected within the scope of KTVKK. The determination of this should be done as a result of expert examination.

In practice, generally, if a cultural asset is found as a result of the crime of performing an unauthorized excavation, it can be processed together. For example, the perpetrator who found a sculpture as a result of unauthorized excavation has committed both the crime of performing unauthorized excavations (KTVKK art. 74/1) and the related crime by not fulfilling his obligation of notification, since he did not report the statue he found to the competent authorities. In other words, merger of crimes will be applied.

According to the second paragraph, the person who offers to sell, sells, gives, purchases, accepts the cultural and natural heritages that have not been notified shall be punished with imprisonment from two years to five years and a judicial fine up to five thousand days. However, in this case, the penalty is not separately ruled out due to the crime defined in the first paragraph. When the alternative acts are analyzed, it is seen that the crime was committed through an executive act. In the article, alternative acts were counted for the realization of the crime. The crime is completed by doing any of these acts. In terms of crime, it is not necessary for the perpetrator to turn this job into a profession. The crime is completed once one of the alternative acts is made. In addition, if more than one of the alternative acts takes place, a single crime will occur again. However, in this case, the judge must punish the upper limit of the sentence. For example, if a cultural heritage is offered for sale first and then sold, a single crime will occur.

If a cultural heritage that is found as a result of the crime of performing an unauthorized excavation is sold, merger of crimes will be applied. In other words, the perpetrator will be punished separately for both the act of performing an unauthorized excavation and acting against the trade of cultural heritage. Under normal circumstances, the obligation of notification is not fulfilled. However, since it would be unfair to punish separately from article 67/1, the legislator prevented this.

According to the third paragraph, the person who trades non-commercial movable cultural assets without permission is punished with imprisonment from six months to three years. Thus, trade in cultural heritage is not strictly prohibited. Only unauthorized sale of movable cultural assets whose trade is not prohibited is regulated as a crime.

Keywords: Cultural heritage, natural heritage, notification, sale.

**GENDER, CLASS, CULTURE AND RACE IN SALMAN RUSHDIE'S
"MIDNIGHT'S CHILDREN"****Assist. Prof. Dr. Halit ALKAN**Mardin Artuklu University, Faculty of Letters,
Department of English Language and LiteratureORCID ID: 0000-0002-7170-6196**ABSTRACT**

Colonialism and post-colonialism have led to the development of transnationalism that is the interconnectivity between people and the economic and social significance of boundaries among nation states. When transnational approach is applied to Salman Rushdie's "Midnight's Children", it allows researchers to analyse how transnationalism impacts on gender, class, culture and race both in host and home countries. "Midnight's Children" deals with India's transition from British colonialism to independence and the partition of British India.

Saleem Sinai, the narrator of "Midnight's Children", was born in Bombay at midnight, the midnight of Indian independence on August 15th, 1947. The traditional cultural heritage of India and British imperialism's impact on Indian society are told through dual identities of Saleem Sinai who has double parents. Saleem has a split personality because of his Christian origin from his biological father Methwold, Muslim from his stepfather Ahmed Sinai and Hindu from his biological mother Vanita. Therefore, his split personality represents India and its split reality both in religious and political aspects. Establishing parallels between his own life and the history of his country, Saleem Sinai reveals the life in India to be shaped by colonialism. Saleem's grandfather Adam Aziz, a Western-trained physician, gets married with Naseem. As a traditional Indian wife Naseem's response to the immoral sexual desires of her husband who has adopted the Western culture is a reaction to British presence and its cultural environment in India. Aziz scorns and excludes Naseem who could not notice the difference between mercurochrome and blood stains. When Saleem's parents Ahmed and Amina Sinai wants to buy the house of a British colonialist Methwold, Amina's cultural conflict caused by colonialism is emphasized because she has to carry on her traditional culture-specific daily habits in a house of a colonialist without changing the order established by Methwold. In parallel to their split Indian identities, Mary, who is Saleem's babysitter, and her husband Joseph are mouthpiece of Christian product of the 'Christian mission'. In her own cultural perception Mary recreates the history of India which she regards as secondary.

Despite gaining their independence, Indians cannot get rid of the impact of British colonialism. In terms of transnationalism, Indians are considered as undeveloped, ignorant and wild by British.

Keywords: Transnationalism, Otherness, Salman Rushdie, "Midnight's Children".

**20.YÜZYIL AVANGARD TASARIMDA ROMANTİKLERİN ETKİSİ:
SÜRREALİZM, OTOMATİZM VE DOĞAÇLAMA****INFLUENCE OF ROMANTICS IN 20TH CENTURY AVANT-GARDE DESIGN:
SURREALISM, AUTOMATISM AND IMPROVISATION****Dr. Öğr. Üyesi Doğa Dinemis AMAN**

Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü,

Çekmeköy, İstanbul

ORCID : 0000-0002-9076-3401**ÖZET**

Egemen olan sisteme karşı sanatın özerkleşmesi ve örgütlenmesi, romantizm ile başlamış ve bu özerklik içinden avangard çıkmıştır. Sürrealizm ve tüm avangard, romantizmden ciddi olarak etkilenmiştir ve sanatın modernleşmesindeki rolü büyüktür. Bugün sürrealizmin dans üzerindeki etkisini, otomatizmin yansımaları doğaçlama olarak ele alabiliriz. Böyle bakıldığında 19.yüzyıl romantizmini, klasist ve akademik estetiğe karşı en önemli itiraz olarak avangardın ilk başladığı dönemi, referans almamız gerekir.

Bu çalışmada, 20. yüzyıl avangard tasarımda romantiklerin etkisi ve sürrealizmin otomatizm ve doğaçlama olarak dans ve mimarlık üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Çalışmada balenin modernleşmesi, Giselle balesi ile başlayarak romantik dönem sanatının etkisi yorumlanmıştır. Daha sonra, otomatizm ve doğaçlamanın dansın modernleşmesine olan katkısı öncü dansçı ve koreograflar üzerinden irdelenmiştir. Son aşamada ise bu modern etkinin mimarlık ve planlama üzerindeki yansımaları tartışılmıştır.

Balede romantizm, Theophile Gautier'in 1842 Heinrich Heine'in Elementargeister eserinden etkilenerek yazdığı Giselle Balesi ile başlar. Baudelaire ile uyanan estetik modernizmi, aykırılık, yabancılaşma, delilik, yalnızlık formları içinde Giselle'in ünlü delirme sahnesinde görülür. Bu modernleşme sürecinde, Sürrealistler, düşüncenin gerçek işleyişini otomatizm ile ortaya çıkarmaya çalışırlar, romantikler gibi rastlantı ve önsezi önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, 20.yüzyılda, dansa yeni açık form anlayışının benimsenmeye başlanmasıyla, koreografinin tekrarı hiyerarşisinden alternatif yollar arayışına girilmiştir.

20.yüzyıl avangard sanatı, estetiği amaç değil araç olarak benimsemiş ve önemli olanı duyusal/düşünsel iletişim olarak kabul etmiştir. Beğenilmek için yaratılmış eğlenceden, anlaşılacak için uğraşılacak düşünsel atılıma dönüşmüştür. Sonrasında bu romantik kırılmanın ardından doğaçlamayla birlikte dansdaki sürrealist etki ortaya çıkmıştır. Sürrealizm ile serbestleşen modern dans, balenin modernleşmesinde büyük rol oynamıştır. Sanatın modernleşmesi, mimarlık, peyzaj mimarlığı ve planlamaya da yansımıştır. Genel anlamda öncesi ve sonrasıyla 19. Yüzyıl, dünya tarihinin dönüm noktası olmuştur. Vanguard akım olarak modernizm, dünyanın bu köklü değişimi yaşadığı döneme denk gelir. Özel yerine kamusalın önem kazandığı dönemde, yaşam koşullarının iyileştirilmesi için ayrı bir önem kazanan mimarlık ve planlama, bu vanguard akımlardan etkilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasarım, romantizm hareketi, modernizm, sürrealizm, doğaçlama.

ABSTRACT

The autonomy and organization of art against the dominant system started with romanticism, and avant-garde emerged from this autonomy. Surrealism and the avant-garde were seriously influenced by romanticism, and it has a significant role on the modernization of art. Today, the

effect of surrealism on dance can be considered as improvisation; the reflection of automatism. In this manner, we should take reference to the 19th century romanticism, the most important objection against classist and academic aesthetics, where the avant-garde first emerged.

This study discusses the influence of Romantics in 20th century avant-garde design and the effect of surrealism on automatism and improvisation on modern dance and architecture. The modernization of the ballet was interpreted by discussing the effect of the romantic period art starting with the Giselle ballet. Then, the contribution of automatism and improvisation to the modernization of dance was examined through avant-garde dancers and choreographers. Later, the reflection of the modern effect on architecture and planning is discussed.

Romanticism in the ballet begins with the Ballet of Giselle, written by Theophile Gautier in 1842, influenced by Heinrich Heine's *Elementargeister*. Aesthetic modernism awakened with Baudelaire is seen in Giselle's famous madness scene in the forms of contradiction, alienation, madness and loneliness. In this modernization process, Surrealists try to reveal the true functioning of thought by automatism. Coincidence and intuition have an important place like the romantics. Therefore, in the 20th century, with the adoption of a new open form understanding in dance, a search was begun for alternative ways from the repetition hierarchy of choreography.

In the 20th century avant-garde art, aesthetics becomes a tool rather than a goal, and the sensory/intellectual communication stands more important. Dance has transformed from entertainment created to be admired into an intellectual leap to be understood. In this transformation, the autonomy of art can be clearly seen. After this romantic break, surrealist effect in dance emerged with improvisation. Modern dance, freed by surrealism, played a major role in the modernization of ballet. The modernization of art has also influenced architecture, landscape architecture and planning. 19th century became the turning point of world history. Modernism, as a vanguard movement, is the result of this radical change. In this period, where public became more important than private, architecture and planning was effected of this vanguard movements, which became critical to ameliorate the living conditions.

Keywords: Design, modernism, romanticism movement, surrealism, improvisation.

GİRİŞ

Egemen olan sisteme karşı sanatın özerkleşmesi ve örgütlenmesi, romantizm ile başlamış ve bu özerklik içinden avangard çıkmıştır. Sürrealizm ve tüm avangard, romantizmden ciddi olarak etkilenmiştir. Böyle bakıldığında 19.yüzyıl romantizmini, klasist ve akademik estetiğe karşı en önemli itiraz olarak avangardın ilk başladığı dönemi, referans almamız gerekir. Löwy, romantizmi, modernitenin geçmiş değer ve idealler adına eleştirisi olarak tanımlar (Löwy ve Sayre, 2007). Marksist analize göre, romantik hareketteki ortak eksen, modern burjuvaya muhalefettir. Romantik eser, gerçek üstü, fantastik ve sembolisttir. Ernst Fischer, *Sanat'ın Gerekliliği* kitabında romantizmi bir protesto hareketi olarak tanımlar (2012). Schlegel'e göre "romantik" terimi belirgin biçimde Ortaçağ'a referansta bulunur ve aşk, masal ve şövalyelik döneminden gelmiştir (1980). Isaiah Berlin, romantikliğe "Ölümün Dansı" der, sarsıntı, şiddet, çatışma, barış, uyum, doğaüstü, ay ışığı, karanlık, hayal, basit köylüdür (2004); kısacası Giselle'dir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Balede Romantik devrim: Giselle

Bale, 17.yüzyıla kadar sarayın himayesinde bir iktidar gösterisi olarak karşımıza çıkar. O zamanlar bale, müziğe eşlik eden bir sanat dalı olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. 1661 Royal Dans Akademisi'nin kuruluşu ile birlikte, "güzel dans" klasisizm kurallarına göre düzen içine sokulmuş, vücut mekanikleşmiştir. 1700'de R. A. Feuillet hareketleri bir sistem içerisine sokmuş ve klasik balenin ilk adımları atılmıştır. Dışa dönük bacaklar, hafif kostümler ve kadın dansçıların varlık göstermeye başlamaları ve uzun dans dizileriyle, günümüz klasik balenin ilk izleri görülür. 19.yüzyıla gelindiğinde ise, romantizmin etkilerini ciddi anlamda görmeye başlarız. Feminleşen dansta tütüler, point ayakkabılar ve rüyalar ve doğaüstü varlıklar sahnelenmeye başlar. Librettosu Charles Nodier tarafından yazılan Taglioni'nin La Sylphide Balesi (1832), ilk kez doğaüstü varlıkları gördüğümüz bale eseri olur. Ve akabinde Theophile Gautier'in Giselle Balesi gelir (1842).

Balede romantizmin, Gautier'in Heinrich Heine'in Elementargeister eserinden etkilenerek yazdığı Giselle Balesi (1842) ile başladığı kabul edilebilir. Elementargeister'de "Willis"ler, düşün gecesinden önce ölen ve gece yarısından sonra tabutlarından çıkarak gelinlikleriyle ormanda rastladıkları erkekleri danslarıyla büyüleyerek öldüren gelinlerdir. "Willis"lerin bu dansı, Gautier'nin Giselle'i yazarken esinlendiği noktadır (Şekil 1). Estetik üzerinde akademinin güçlü klasisizmi, dansta da formel olarak o dönemde baskındır. Yine de Gautier sayesinde özerkleşmeye başlayan metin, hareketsel olarak Giselle'in ikinci perdedeki giriş solosuna da yansımıştır, hareketsel olarak öncekilerden "farklıdır". Baudelaire ile uyanan estetik modernizmi, aykırılık, yabancılaşma, delilik, yalnızlık formları içinde Giselle'in ünlü delirme sahnesinde görülür. Bu sahne, romantik balenin en ünlü sahnelerinden biridir. Saçları dağılır, yüzü, daha önce bir dans gösterisinde görülmeyen "delirme, hiddet, cinnet, minnettarlık" gibi ifadeler arasında geçiş yapar.

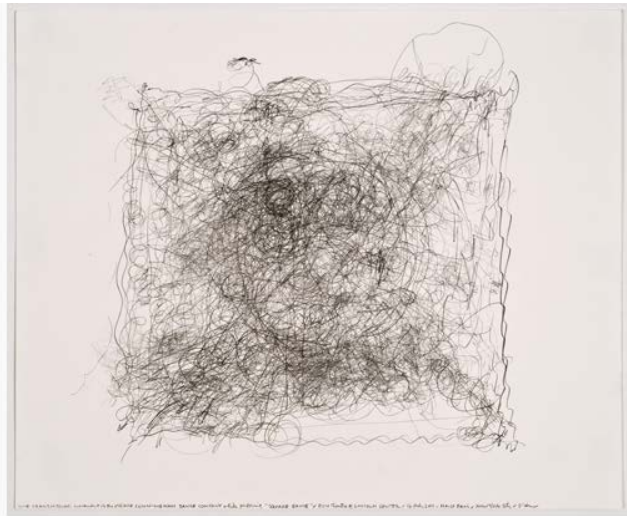

Şekil 1. Giselle Balesi'nde "Willis"ler (Url-1) ve Giselle'in delirme sahnesi (Url-2).

Sürrealizm, otomatizm ve doğaçlama

Berlin, romantikliğin iki örneği olarak, ilkelcilikle eksantrikliğini örnek vermiş, ilkelcilik için "kendiliğinden eylemlerin düzensiz kalıplarını kutlar" demiştir (2004). Otomatizmin –ve doğaçlamanın- yolunu açan bu ifade ile, yaratıcılığın özgür bırakılma projesi olarak sürrealizm, gerçekliğin sınırlarını aşmak, aklın boyunduruğundan kurtulmak, bilinci bırakıp bilinç dışını harekete geçirmek olarak karşımıza çıkar. Sürrealistler, düşüncenin gerçek işleyişini otomatizm ile ortaya çıkarmaya çalışırlar, romantikler gibi "rastlantı" ve önsezi önemli bir yere sahiptir. Zihni özgürleştirici yol olarak kabul ettikleri rüya ile gerçekliği bağdaştırmak, Breton'un 2. Manifesto'da bahsettiği çelişkileri ortadan kaldırmaktır. Löwy, sürrealizmi "dünyayı yeniden büyülemeye dönük yıkıcı bir girişim" olarak tanımlar (2000).

20.yüzyılda, dansa yeni açık form anlayışının benimsenmeye başlanmasıyla, koreografinin tekrarı hiyerarşisinden alternatif yollar arayışına girilmiştir (Curtis ve Carter, 2000). Pek çok avangard içerikte, dansçı kendini yeniden yaratmalı, üründen ziyade süreç önem kazanmalıydı. Doğaçlama, bu açıdan, hiyerarşik tekniği yıkararak açık formla beraber dansdaki esas anlayış olmuştur. Bir sürrealist deneyim olarak doğaçlama, her zaman üretkendir; hayal gücünün kati olarak serbest bırakılması, aklın değil arzusun dansıdır. Mümkün olduğu kadar kendiliğindenliği koruyan, hızlı davranan, apansız, fevri ve çabuktur. Breton'un sarsıcı güzelliği, dansçının öz koreografisinde, insan doğasından ve öz benliğinden kaynaklanan içgüdüsel hareketinde ortaya çıkar. Doğaçlama, gerçeklik tanımları içindeki kabul edilmiş normları sarsıp balenin sınırlarını değiştirmiştir. Romantizmle başlayan 20.yüzyıl avangardın içine kadar süren etki, otomatizm yoluyla *arzunun kendiliğindenliğini ortaya çıkarır*, doğaçlama yoluyla dansa hareket kabiliyeti kazanır. Klasist kodlar kırılarak “modernleşen” dansa, hareket anlamdan uzaklaşmış, özgürleşmiştir. “Nesnel rastlantı”, kontakt doğaçlamada akışına bırakmak olarak karşımıza çıkar (Şekil 2).

Morgan O'Hara. Live Transmissin: movement of the Merce Cunningham Dance Company performing Square Game, Rose Theater/Jazz at Lincoln Center, Merce Fair, New York City, 16 July 2001. © Morgan O'Hara.

Şekil 2. A.Masson, Otomatik çizim (1924) (Url-3) ve Live Transmissin, M. O'Hara (Url-4).

Beden-mekan: Sürrealizm ve mimarlık

19.yüzyıl sonuna geldiğimizde modern toplum kavramının ortaya çıkmasıyla, rasyonel ilişkiler üzerine kurulan bir toplum oluşmuştur. Modern mimarlık hareketinin temelinde de yeni bir üslup yaratma endişesi yerine, sağlıksız barınma koşullarını iyileştirme çalışmaları yer almıştır (Yürekli, 2011). Sıradan insan, mimarlığın ve peyzaj mimarlığının konusu olmaya başlamış, kamusal alanların sosyolojik açıdan sağlıklı mekanlar haline dönüştürülmesi fikri ortaya atılmıştır. Vanguard akım olarak modernizm, dünyanın köklü değişimler yaşadığı döneme denk gelir. Ancak dönemin modern mimarlık anlayışı, tıpkı klazizm etkisindeki bale gibi, kuralların içine hapsolmuştur.

Yaklaşık 100 yıl önce örgütlü bir hareket olarak ortaya çıkan sürrealizminin modern mimarlığın katı kurallarına olan etkisi, klasisizmin karşısına çıkan romantizm gibi görülebilir. İşlevselliğe karşı arzuları öne çıkarmıştır. Modern mimarlığın en önemli temsilcilerinden Le Corbusier'in evi bir “makine” olarak tanımlaması, sürrealistlerin eleştirdiği önemli bir noktadır. Çünkü onlara göre ev, arzularla, hayallerle dolu mekanlardır. Breton, sürrealizmden önce gelen yapılardan bazılarını bakarak, gerçekliğe ve yarara meydan okuyan, onun yerine arzuları özgür

birakan şiirsel bir mimarlığın olabileceğini savunmuş, Dali bunu Art Nouveau yapılarla betimlemiştir (Altınıyıldız Artun, 2014). Sürrealistlerin mekana dair hayalleri, yazılarında, resimlerinde, sergilerinde, Kiesler'in *Sonsuz Ev*'inde görülmektedir. Kiesler'in *Sonsuz Ev*'i (*Endless House*), sürrealist mimarlığın gerçekleşmemiş paradigmasıdır, kabuğun içinde sonsuz bir mekândır (Altınıyıldız Artun, 2014). *Sonsuz Ev*, bir "ev makinesi" değil, "düş makinesi" olarak var olacaktı (Phillips, 2005). Gerçekleşmediği için ise, bir manifesto olarak kalmıştır (Medicus, 2010).

SONUÇ

20.yüzyıl avangard balesinde artık olay, estetiğin amaç değil araç olması, önemli olanın duyusal ya da düşünsel iletişimin olmasıdır. Beğenilmek için yaratılmış eğlenceden, anlaşılmak için uğraşılan düşünsel atılıma dönüşmüştür. Bu dönüşümde sanatın özerkleşmesi açıkça görülebilir; nitekim baledeki bu kırılma, "Sanat sanat içindir" diyen Gautier'in Giselle balesini yazması ile vuku bulur, dansın Romantizm ile birlikte klasisizmden kurtulmasını kutlar. Romantik Dönemin mimarlık üzerindeki etkisini 20.yüzyılda göremesek de, romantizmin en büyük yaratılarından sürrealizmin etkisi mimarlık düşüncesine katkı olarak yadırganamaz.

Savaş sonrası avantgard akımlar modern mimarlık anlayışının doğmasına etkilidir. Serbestlik, fikir ve tasarım özgürlüğü, modernizm sayesinde yayılmaya başlamıştır. Tıpkı Fransız İhtilali'nin sosyal yaşamdaki etkisi gibi, modernizm de mimarlıkta özgür tasarıma imkan vermiş, işlevsel –dolayısıyla akılcı- tasarım ile bütünleşmiştir. Ancak, modern mimarlığın kalıp ve kurallar içine soktuğu tasarım anlayışına bir tepki olarak kabul edebileceğimiz sürrealizm ile mekan sürreal dünyada tekrar özgürleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Altınıyıldız Artun, N. 2014 Skopdergi: "Sürrealizm ve Mimarlık" / SUNUŞ / Mimarlığı Baştan Çıkartmak. https://www.e-skop.com/duyuru/skopdergi-surrealizm-ve-mimarlik-sunus-mimarligi-bastan-cikartmak/364#_ednref59
- Berlin, I. 2004. Romantikliğin Kökleri, Yapı Kredi Yayınları, s.33-35.
- Curtis L. Carter, 2000. Improvisation in Dance. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* Vol. 58, No. 2, Improvisation in the Arts (Spring, 2000), pp. 181-190.
- Fischer, E. 2012. Sanatın Gerekliliği. Sözcükler Yayınevi.
- Löwy, M. 2000. Sabah Yıldızı, Gerçeküstüçülük ve Marksizm, Versus Kitap.
- Löwy M. ve Sayre, R. 2007. İsyen ve Melankoli Moderniteye karşı romantizm, Versus Kitap, s.23.
- Medicus, F. 2010. "Endless House – A Proposed Structure", *From Chicken-Wire to Wire Frame, Kiesler's Endless House* (Viyan: Frederick ve Lillian Kiesler Foundation, 2010), s. 31.
- Phillips, S. 2005. "Introjection and Projection, Frederick Kiesler and His Dream Machine", *Surrealism and Architecture*, der. Thomas Mical (New York: Routledge, 2005), s. 140-155.
- Schlegel, F. 1980. European Romanticism: Self –Definition, age, s.11-12.
- Url-1<<https://houstonballet.wordpress.com/tag/giselle/>>
- Url-2<<https://www.youtube.com/watch?v=w1FSXGb8E5o>>

Url-3<http://joannewardcreativeartsjourney.files.wordpress.com/2013/11/andre-masson_automatic-drawing-1924.jpg>

Url-4<<http://www.studiointernational.com/index.php/morgan-o-hara-live-transmissions-from-the-english-national-ballet>>

Yürekli, F., 2011. Mimarlık Mimarlığımız, Yem Yayın.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARINDA HARF SİMGEÇİLİĞİ

LETTER SYMBOLISM IN ALİ ŞİR NEVÂYÎ'S TURKISH DIVANS

Dr. Öğr. Üyesi Leylâ ALPTEKİN SARIOĞLU

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şişli, İstanbul

ORCID : 0000-0002-9406-7235

ÖZET

Harf, dildeki seslerin yazı ve çizgi türü sembolleri için kullanılan bir terim olarak “taraf, uç, yan; zirve, tepe; kelime, kelâm” gibi anlamları ifade etmektedir. Harflerin gizli ve kutsal manalar taşıdığı inancı çok eski çağlara dayanmakla birlikte, şiirde simge olarak kullanılmaları tüm toplumların ortak sanat anlayışlarından biridir. Özellikle Müslüman şairler, harflerin gizemi ve simgeçiliği olduğunu düşünerek harflere şiirlerinde özel bir yer ayırmışlar; harflerin şekle dayalı vasıflarını belirli varlıklara benzeterek, o harfin bahsiyle işaret edilen varlığın anlaşılmasını sağlamışlardır. Her türlü malzemeyi şiir malzemesi haline getirebilen Klasik Türk şairleri, bazı şiirlerinde Arap alfabesindeki harflerin şekillerinden, istiflerinden faydalanarak benzetmeler yapmış, bu suretle sanat gösterme yolunu tercih etmişlerdir.

Bu çalışma, Klasik Türk edebiyatı şairleri bahsinde pek çok araştırmaya konu olan bu hususun, Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Ali Şir Nevâyî (ö. 1501)'nin Türkçe divanlarındaki durumunu tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Pek çok değerli eseri yanında Türk dili ile kaleme aldığı *Garâi'bü's-sıgar*, *Nevâdirü's-şebâb*, *Bedâyiu'l-vasat* ve *Fevâidü'l-kiber* adlı dört divanı bulunan Ali Şir Nevâyî, hacim bakımından olduğu kadar muhtevâ bakımından da son derece zengin bu divanlar ile okuyucuyu çok değerli bir malzemeye karşılamaktadır.

Çalışmada, şairin bahsi geçen dört divanı, harf sembolizasyonu ve kelime oyunları üzerinden incelenmiştir. Çalışmada ele alınan konu ile yakından ilgili olan muamma, lugaz, tarih manzumesi ve elifnâme gibi şekil ve türlerin dışında kalan harf sembolizasyonları ve kelime oyunları ele alınmış, dört divandan tesbit edilebilen örnek beyitlerin dikkat çekici olanları incelenmiş, bu beyitlerdeki harf sembolleri açıklanmış ve tasnif edilmeye çalışılmıştır. Ali Şir Nevâyî, harflerin sembolik kullanımlarına şiirlerinde çokça yer vermiş, harf sembolizasyonu bakımından klasik benzetmelere bağlı kalmış bir şairdir. Bunun yanı sıra yine Türkçe divanlar bahsinde Ali Şir Nevâyî, kelimelerin yazımlarına ve harflerin kelime içerisindeki mevkilerine son derece dikkat eden bir şair olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, *Garâi'bü's-sıgar*, *Nevâdirü's-şebâb*, *Bedâyiu'l-vasat* ve *Fevâidü'l-kiber*, harf simgeçiliği.

ABSTRACT

Letter, as a term which is being used for symbols of the writing and line types of the sounds in the language, includes the meanings of “side, edge, peak, hill; word, kelâm”. While the belief that the letters carry holy meanings dates back to the old ages, their usage is one of the common sense of art for all societies. Especially Muslim poets, with the thought of the letters have mystery and symbolism have allocated a special place for them in some of their poetries. Also they assimilated the formal characteristics of letters to the particular existings to provide an understanding of that existing which is pointed through that letter. Classical Turkish poets who turn all kind of material into the poetical one, preferred the way of showing art with the forms

and sequencing of the letters in the Arabic alphabet, thus created resemblances in some of their poetries.

In this study, we purpose to analyse above said matter that is being discussed within a great deal of studies on Classical Turkish Literature in regards to divans of Ali Şîr Nevâyî who is one of the greatest poets in Turkish literature. In addition to his numerous valuable works, Ali Şîr Nevâyî has four divans entitled as *Garâi'bü's-sıgar*, *Nevâdirü'ş-şebâb*, *Bedâyiu'l-vasat* and *Fevâidü'l-kiber* which were written in Turkish language, and welcoming the reader with very precious materials along with these divans which are exceedingly rich in terms of volume as well as the content.

In this study four divans of poet that are afore mentioned have been examined on the basis of letter symbolisation and wordplay. The letter symbolisations and the wordplays excepting the forms and types such as muamma, lugaz, isopsephic poem and elifnâme which are closely related to the subject that is handled in this study have been discussed and the remarkable ones of the couplet examples that are located in four divans have been analysed and finally the letter symbolisations in these couplets have been explained and tried to be classified. Ali Şîr Nevâyî gave wide coverage to the symbolic usage of the letters in his poetries and adhered to the classical simile in terms of the letter symbolisations. There beside Ali Şîr Nevai appears as one who pays utmost attention to the dictation of words and positions of the letters in the words in respect of Turkish divans.

Keywords: Ali Şîr Nevâyî, *Garâi'bü's-sıgar*, *Nevâdirü'ş-şebâb*, *Bedâyiu'l-vasat* and *Fevâidü'l-kiber*, letter symbolisation.

1. GİRİŞ

Dildeki seslerin yazı ve çizgi türü sembolleri için kullanılan bir terim olan harf, “bir tarafa meyletmek, sapmak” manasındaki harf mastarının isim şekli olup “taraf, uç, yan; zirve, tepe; kelime, kelâm” gibi anlamları ifade etmektedir.¹ Harflerin gizli ve kutsal manalar taşıdığı inancı çok eski çağlara dayanmakla birlikte²; şiirde simge olarak kullanılmaları da tüm toplumların ortak sanat anlayışlarından biridir.³ Özellikle Müslüman şairler, harflerin bir gizemi ve simgeciliği olduğunu düşünerek harflere şiirlerinde özel bir yer ayırmışlar; harflerin şekle dayalı vasıflarını belirli varlıklara benzeterek, harfin bahsiyle varlığın anlaşılmasını sağlamışlardır.⁴ Klasik Türk şairleri, bazı şiirlerinde Arap alfabesindeki harflerin şekillerinden, istiflerinden faydalanarak benzetmeler yapmış, bu suretle sanat gösterme yolunu tercih etmişlerdir.⁵

Türk edebiyatının İslâmî devir içerisindeki ilk ve temel eseri olan *Kutadgu Bilig*'de yer alan “*Bey (beg) adı, (bilig) ile ilgilidir; zaten bilgi (bilig) kelimesinden, “l” harfini kaldırıncı bey (beg) adı kalır.*”⁶ ifadeleri, bu anlayışın gelenekte ne denli köklü bir geçmişe sahip olduğunu gösteren mühim bir örnektir. Âmil Çelebioğlu'nun, “*Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler*” başlıklı yazısının netice kısmında işaret ettiği gibi “*Bütünüyle harfler, çeşitli*

¹ İsmail Durmuş, “Harf”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 158.

² Mustafa Demirel, “Eski Türk Edebiyatında Harflerin Dili”, *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin, Ka Kitap Yay., İstanbul 2017, s. 289.

³ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, Hece Yayınları, Ankara 2003, s. 13.

⁴ A.g.e.

⁵ Muhsin Macit, Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, El Kitabı, Grafiker Yay., 5. bs., Ankara 2011, s. 81.

⁶ Yusuf Has Hâcib, *Hâcib Böyle Dedi, Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, haz. Kemal Yavuz, Mostar Yay., İstanbul 2012, s. 8, 186.

yönlere edebiyatımıza mâl olmuştur.”⁷ Bu bağlamda daha önce pek çok Klasik Türk edebiyatı şairi için sorulan, “Harfleri, şiirlerinde nasıl ve ne sıklıkla kullanmışlardı?” sorusu⁸ bu kez de Ali Şîr Nevâyî’nin Türkçe divanlarına yöneltilmiş ve çok zengin bir malzeme ile karşılaşılmıştır. Çalışmada, Nevâyî’nin Türkçe divanlarında hangi harfleri, hangi benzetmelerle ve ne sıklıkla kullandığı tespit edilmeye ve kullanımların orijinalitesi değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

2. ALİ ŞİR NEVÂYÎ’NİN TÜRKÇE DİVANLARINDA HARFLERE YÜKLENEN ANLAM VE ÇAĞRIŞIMLAR

Bilindiği gibi Ali Şîr Nevâyî, *Garâi’bü’s-sıgar*⁹, *Nevâdirü’ş-şebâb*¹⁰, *Bedâyi’u’l-vasat*¹¹ ve *Fevâidü’l-kiber*¹² adları ile dört Türkçe divan kaleme almıştır.¹³ Nevâyî divanlarında harf simgeciliği konusuna geçmeden evvel, şairin divan tertibindeki bir hususa bu konu ile paralel olması bakımından dikkat çekmek gerekmektedir. Nevâyî, divanlarında eliften başlayarak her harfin başlangıcında o harfin tanımını yapmış ve bu başlıkları şiirlerin üzerine eklemiştir. Böylesi bir durum belki de Türk edebiyatında ilk kez uygulanmıştır.¹⁴

“Elif ğarfiniij âfetleriniij ibtidâsı-Ġarâ’ib’den; be ğarfiniij belâlariniij bidâyeti; pe ğarfiniij perîveşleriniij pervâzı, te ğarfiniij târac-gerleriniij temâşâsı” vs. gibi kullanımlar, şairin tüm Türkçe divanlarının gazeliyyât kısmında bu şekildedir.¹⁵

Bu husus, şairin harfler üzerine ne denli hâkim ve hassas olduğunu gösteren bir işarettir. Bunun yanı sıra Nevâyî’nin, Türkçe divanlarında elif-bâda yer alan harflerden tespit edilebildiği kadarıyla çeşitli varlık ve durumlara sembol olmak veyahut kelime oyunu yapmak üzere; **elif** (ا), **cîm** (ج), **hı** (خ), **sîn** (س), **sâd** (ص), **dâl** (د), **ayın** (ع), **kâf** (ق), **lâm** (ل), **mîm** (م), **nûn** (ن), **vav** (و), **ye/yâ** (ي) ve **he/sıfr** (ه) olmak üzere on dördünden faydalandığını söylemek gerekmektedir.

⁷ Âmil Çelebioğlu, “Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 624.

⁸ Bu yönde bazı önemli çalışmalar için bkz.: Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*; İskender Pala, “Harfler Dünyası”, *Müstesna Güzeller*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 153-163; Mehmet Arslan, “Zâtî’nin Şiirlerinde Mu‘ammâ Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 305-317; Ömür Ceylan, “Dini-Tasavvufî Edebiyatımızla Divan Edebiyatımızdaki Harf Telakkilerinin Mukayesesi Üzerine Bir Deneme”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1997, S. 5, s. 141-152; Ömer Zülfe, “Emrî Divanında Harf Oyunları”, *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin, Ka Kitap, İstanbul 2017, s. 305-317; Üzeyir Aslan, “Osmanlı Şiirinde ‘Nokta’”, *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin, Ka Kitap, İstanbul 2017, s. 367-385; Mustafa Demirel, “Eski Türk Edebiyatında Harflerin Dili”, *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin, Ka Kitap, İstanbul 2017, s. 289-303; Hasan Kaya, “Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 48, S. 48, 2013, s. 71-113; Tülay Gençtürk Demircioğlu, “Cemilî Divanı’nda Kelime ve Harf Oyunları”, *Journal Of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Kağ Dağının Ötesine Varmak Günay Kut Anısına*, Volume 27/II, 2003, s. 153-160; Ömer Savran, “Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması”, *Turkish Studies*, Volume 4/2, Winter 2009, s. 928-937; Hakan Taş, “Meâlî Divânında Harf Oyunları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 4, 2014, s. 81-95.

⁹ ‘Alî Şîr Nevâyî, *Garâ’ibü’s-Sıgar*, *İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Haz. Günay Kut, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003.

¹⁰ ‘Alî-Şîr Nevâyî, *Nevâdirü’ş-şebâb*, Haz. Metin Karaörs, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006.

¹¹ ‘Alî-Şîr Nevâyî, *Bedâyi’u’l-Vasat*, *Üçüncü Divân*, Haz. Kaya Türkay, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2002.

¹² ‘Alî Şîr Nevâyî, *Fevâidü’l-Kiber*, Haz. Önal Kaya, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1996.

¹³ Bundan sonra Garâ’ibü’s-sıgar (GS.), Nevâdirü’ş-şebâb (NŞ.), Bedâyi’u’l-vasat (BV.) ve Fevâidü’l-kiber (FK.) şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

¹⁴ ‘Alî Şîr Nevâyî, *Garâ’ibü’s-Sıgar*, s. L.

¹⁵ ‘Alî Şîr Nevâyî, *Garâ’ibü’s-Sıgar*, s. LI-LII, ‘Alî-Şîr Nevâyî, *Bedâyi’u’l-Vasat*, s. 3-419.

2. 1. Elif (ا):

Sevgili, âşık veyahut başkaca bir varlığın herhangi bir vasfını sembolle gösterme bakımından kendisine en çok başvurulan harf olan **elif** (ا)¹⁶, harflerden en fazla hususiyet kazanmış olanıdır.¹⁷ Edebiyatımızda genellikle elif, düzgünlüğü, dikliği ve inceliği bakımından sevgilinin boyu veya kendisi olarak sembolleşmiştir.¹⁸ Alfabenin ilk harfi olması ve doğru, düzgün bir hatta sahip olması, kılıç, hançer, ok, minare, kalem, parmak, yol, mum, servi, karanfil, nergis gibi varlıklara cismen benzemesi gibi nedenlerle elif, pek sık olarak benzetme amacıyla kullanılmış bir harftir.¹⁹ Ayrıca bu harf, tasavvufta ve tasavvufî edebiyatta farklı manalar taşıyan bir terim niteliği de kazanmıştır.²⁰

Nevâyî'nin Türkçe divanlarında tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan veya dolaylı olarak yaklaşık 70 yerde elif harfine rastlanmıştır.²¹ Şair bu harfi, *sevgilinin boyu, âşığın göğsündeki çizik biçimindeki yara, ok, kılıç, mektup, mum, iğne, kanat* vb. benzetmeler ile anmış ve **cân** (جان), **ân** (آن), **dâg** (دآغ), **ahâd** (احاد), **dâl** (دال), **şefâ'at** (شفاعات), **baş** (باش), **fâl** (فال), **âzâr** (ازار), **a'zâm** (اعضام), **elem** (الم), **âh** (آه), **kan** (نك) ve **cefâ** (جفا) vb. kelimeler içerisinde yer alan elif harfine işaret etmiştir. Bu benzetme ve kullanımlar aşağıda başlıklar altında örneklenecektir:

a. Sevgilinin boyuna teşbih unsuru olarak elif harfi:

Elif harfi ile yapılan benzetmelerin en yaygınlarından biri elifin, *sevgilinin düzgün ve uzun boyunu* karşılayacak şekilde kullanılmasıdır.²² Nevâyî de bu harfi diğer benzetmelere oranla daha çok, yaklaşık 30 yerde sevgilinin boyu ile ilişkili kullanmıştır.²³ Şair, göğüste açılan elif şeklindeki ok yaralarının çokluğundan yakınırken, bu yaraların açılma sebebini elif boyulu sevgilinin gelişine bağlamaktadır:

Nebl ile her yan **elif** köksümge kızgan veh ni sūd

Kim **elif** dik kad bile serv-i hîrāmānım barur FK. 202/3

(Elif gibi boyu ile nazlı nazlı salınan servim gelirken, faziletle göğsümün her tarafında elif şeklinde yaraların açılmasına şaşılır mı?)

b. Âşığın göğsündeki çiziklerin simgesi olarak elif harfi:

Klasik Türk şiirinde âşığın göğsü, aşkın elem ve sıkıntısından baş gösteren ve genellikle sevgilinin güzellik unsurlarının birer savaş aleti gibi yaralayarak açtığı yaralarla kaplıdır. Bu yaralar, dağ ve elif olarak iki şekilde adlandırılmıştır. Dağ, insan veya hayvanın bedenine kızgın

¹⁶ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁷ Âmil Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler", s. 607.

¹⁸ *A.g.m.*, s. 608; Mustafa İsmet Uzun, "Elif", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 36.

¹⁹ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 82.

²⁰ Mustafa İsmet Uzun, *a.g.md.*, s. 36.

²¹ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 20/1, GS. 69/3, GS. 82/7, GS. 127/2; GS. 127/5; GS. 144/6, GS. 168/3, GS. 169/1, GS. 195/5, GS. 203/3, GS. 259/3, GS. 292/4, GS. 307/3, GS. 310/2, GS. 315/1, GS. 320/5, GS. 373/2, GS. 399/6, GS. 411/3, GS. 421/3, GS. 456/3, GS. 469/2, GS. 500/4, GS. 507/4, GS. 508/4, GS. 519/4, GS. 538/5, GS. 560/4, GS. 570/1, GS. 607/4, GS. 630/5, GS. 661/5, GS. Rübâî (Bundan böyle R.) 738 ve GS. R. 832. NŞ. 18/1, NŞ. 20/1, NŞ. 25/2, NŞ. 77/5, NŞ. 92/4, NŞ. 268/2, NŞ. 307/1, NŞ. 324/2, NŞ. 330/6, NŞ. 508/6, NŞ. 510/6, NŞ. 533/7, NŞ. 568/3, NŞ. 597/2. BV. 20/1, BV. 20/5; BV. 21/1, BV. 192/4, BV. 214/2, BV. 381/2, BV. 453/7, BV. 478/7, BV. 564/7, BV. 617/3. FK. 21/5 (elif kesmek), NŞ. 163/5, NŞ. 202/3, NŞ. 349/1 (elif kesmek), NŞ. 591/3, NŞ. 645/7, NŞ. 666/3.

²² Âmil Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler", s. 608; Mustafa İsmet Uzun, *a.g.md.*, s. 36.

²³ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 20/1, GS. 127/2, GS. 127/5, GS. 168/3, GS. 203/3, GS. 259/3, GS. 292/4, GS. 307/3, GS. 310/2, GS. 315/1, GS. 399/6, GS. 421/3, GS. 469/2, GS. 519/4, GS. 560/4, GS. 570/1, GS. 607/4, GS. R. 738, GS. R. 832, NŞ. 18/1, NŞ. 25/2, NŞ. 268/2, NŞ. 324/2, NŞ. 508/6, NŞ. 533/7, NŞ. 568/3, BV. 20/1, BV. 192/4, BV. 381/2, FK. 21/5, FK. 202/3, FK. 591/3, FK. 666/3.

demirle veyahut işaretli bir aletle vurulan damga ya da tedavi maksadıyla kızgın demirle bir yere vurulan yakı demektir.²⁴ Elif ise genellikle çizik biçimindeki yaraların adı olmuştur. Nevâyî, elif harfini *âşığın göğsünde açılan çizik biçimindeki yaraya* benzeterek Türkçe divanlarında yaklaşık 30 yerde kullanmıştır.²⁵

Köijül otı birle zahmın körüp ni rağm itkey

Özin çü dağ u elifdin ayamas ol bî-bāk NŞ. 330/6

(O korkusuz, kendisini dağ ve elif şeklindeki yaralardan esirgeyemediği için gönül ateşinden olan yarayı görüp acımaz.)

Bu beyitte aynı zamanda **âh** kelimesi de gizlidir. Dağ şeklindeki yaralar **he** (ه) harfine, çizik biçimindeki yaralar ise **elif** (ل) e benzediğinden **âh** (ا) kelimesi ortaya çıkmaktadır ki yarası olanın âh etmesi doğaldır.

Nevâyî aşağıdaki beyitte sevgilinin, elif boyuna duyulan hasret ile âşığın vücudunda elif gibi türlü türlü yarıklar açıldığını ifade etmiştir:

Zâr cismimde kılıcıj zahmı her yan muhtelif

Her biri dur serv kıaddij ğasretidin bir elif GS. 315/1

(Ağlayıp inleyen bedenimde her yan kılıcının türlü türlü yarası (ile dolu). (Bu yaraların) Her biri selvi boyunun hasretinden oluşmuş elif şeklindeki yaralardır.)

Klasik Türk şairleri, sevgilinin boyuna benzettikleri elif harfini, hicran, özlem, şevk ve hasret hislerini ifade etmek için kullanmışlardır.²⁶ Nevâyî, âşığın sinesine aşk yarası açmak manasındaki **elif çekmek**²⁷ deyimini anarken²⁸ bir yerde de deyimini aynı manaya gelen **elif tartmak** şeklini kullanmıştır:

Ķadiij hecride yüz dıvâr üze kıoydum çü za‘fimdın

Ķikildi bir elif her kıatre yaşımdın nişân anda NŞ. 25/2

(Senin ayrılığında zayıflığımdan dolayı yüzümü duvar üzerine koyduğumdan, her damla yaşım yüzümün üstünde bir elif gibi çekildi.)

Şun‘ kilki bir elif kıkmiş kıadin kim oħşamas

Bir aija, ğüsn ehli tartıp meşk üçün bisyâr kıād GS. 127/5

(Güzellik ehlinin çabalayıp meşk edip çektiği birçok elif, yaratılış kaleminin çizdiği elif gibi boyuna benzeyemez.)

Göğse elif çekmenin en önemli sebebi, sevgilinin boyunu hatırlatan bir sembolü, âşığın bedenine kazıyarak sevgisinin büyüklüğünü gösterme ve özlemini giderme niyetidir. Aşk kılıcı ile gerçekleştirilen bu hadise bazen aşağıdaki gibi can pahasıdır:

Ķaddi şevkıdın didim köksüme tartay bir elif

‘Işık tigi tiz idi köksüm ser-â-ser boldı çāk NŞ. 324/2

²⁴ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 176.

²⁵ Divanlardaki bazı örnekler için bkz. GS. 82/7, GS. 144/6, GS. 168/3, GS. 203/3, GS. 292/4, GS. 315/1, GS. 320/5, GS. 373/2, GS. 456/3, GS. 507/4, GS. 508/4, GS. 538/5, NŞ. 18/1, NŞ. 20/1, NŞ. 25/2, NŞ. 77/5, NŞ. 307/1, NŞ. 324/3, NŞ. 330/6, NŞ. 508/6, NŞ. 568/3, BV. 20/5, BV. 453/7, FK. 21/5, FK. 163/5, FK. 202/3, FK. 349/1.

²⁶ Saadet Karaköse, “Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 2/1, 2013, s. 226.

²⁷ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 106; Mustafa İsmet Uzun, *a.g.md.*, s. 37.

²⁸ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 127/5, NŞ. 25/2.

(*Boyuna olan arzumdan göğsüme bir elif çekeyim dedim. Aşk kılıcı keskin idi, göğsüm baştanbaşa yarıldı.*)

Şairin elif çekmek dışında kullandığı bir diğer tabir ise **elif kesmek**dir. Nevâyî, bu tabiri divanlarında yaklaşık 10 yerde kullanmıştır.²⁹

Başığa çünkü **elif kiskey** ol büt-i bî-bāk

İmes mağall-i ta‘accüb ger olsa borkide çāk FK. 349/1

(*O korkusuz, put gibi güzel sevgili, başına elif gibi yaralar açacağı için (âşığın) başlığındaki yırtıklara şaşırılmamak gerekir.*)

c. Okun elif harfine benzetilmesi:

Klasik Türk şiirinde elif harfi ile birlikte, onu çağrıştıracak şekilde kullanılan unsurlardan bir diğeri de *oktur*. Ok, şekil itibarıyla elif harfine benzemektedir.³⁰ Şair, divanlarında yaklaşık 10 yerde oku, elif harfine benzeterek kullanmaktadır.³¹

Klasik şiirde âşık ve maşuk arasında bugün anlaşılacak bir sözleşme vardır. Sevgili, âşığı savaş aletlerine benzer güzellik unsurları ile her daim yaralasa da âşık bu durumu kendisine gösterilmiş bir lütuf sayar. Beyitte sevgili, âşığa bir ok yadigâr bırakmış yani onu yaralamıştır; âşık ise bu ok yarısından hayatını kaybetmezse onu canının içinde saklayacağına söz verir. Bu beyitte ayrıca **cân** (جان) kelimesinin ortasında elif bulunmasına işaret edilmiştir:

Nevâyîye didiij hicrānda bir oğ yād-gār atkum

Tirik kıalsam **elif** dik anı cānım içre asrayın BV. 453/7

(*Nevâyî'ye hicranda bir ok yadigâr bıraktım dedin. Diri kalırsam onu elif gibi cânımın içinde saklayayım.*)

Aşağıdaki örnek de yukarıdaki ile aynı doğrultudadır. Sevgilinin elife benzeyen oku, cānda olduğundan o cânın katli bir gün mutlaka söz konusu olacaktır. Bu beyitte de **cân** (جان) kelimesinin ortasında elif harfinin olması söz konusudur. Elifin kelimenin tam ortasında bulunuşu da özellikle dikkat çekicidir:

İy Nevâyî çun **elif** yayılgı oğı cāniydadur

Çatliije taij yoğ ki bir kün bā‘is olğay cān dağı FK. 645/7

(*Ey Nevâyî, elife benzeyen oku canında olduğu için bir gün cânın katline sebep olmasına şaşılmaz.*)

Burada verilecek son örnek de şairin **cefâ** (جفا) kelimesinin yazımındaki elife işaret ettiği beyittir. Nevâyî bu beyitte kelime yazımındaki elife dikkat çekerken aynı zamanda elifi kirpik oklarına benzetmiştir. Sevgilinin kirpiklerinin cefâ verici oluşu sanki elif harfinden kaynaklanmaktadır:

Cefâ ser-levğide kıldı **elif** meşkı közüij yāhud

Elif dik cānga nış urmağğa şaflar çıktı müjgāniij GS. 373/2

²⁹ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 195/5, GS. 203/3, GS. 310/2, GS. 307/3, GS. 315/1, GS. 411/3, NŞ. 18/1, NŞ. 568/3, FK. 21/5, FK. 349/1.

³⁰ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 111-112.

³¹ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 399/6, GS. 259/3, GS. 507/4, GS. 508/4, NŞ. 307/1, BV. 21/1, BV. 214/2, BV. 453/7, BV. 617/3, FK. 645/7.

(*Senin gözün cefâ ser-levhasına elif harfini mi talim etti, yoksa kirpiklerin cana hançer batırmak için saf mı çekti?*)

ç. Kılıcın elif harfine benzetilmesi:

Yukarıda da ifade edildiği üzere Klasik Türk şiirinde âşığın her daim maddi ve manevi bakımdan yaralı olduğu bilinmektedir. Bu yaralar sevgili tarafından açılmıştır. Nevâyî, aşağıdaki beyitte, yaralarla dolu bedenini bir ülkeye benzetmiş, beden mülkünde dağ dağ yaralar içerisindeki elifleri gam askerlerine karşı koyan, kalkanlar arasındaki kılıçlara teşbih etmiştir. Şair burada aynı zamanda **dâg** (دَاغ) kelimesinin içinde elif harfinin bulunmasına işaret etmektedir:

Dâğlar içre **elif**ler zâr cismim mülkide

Ġam sipâhığa kılıçlar boldı kalkanlar ara BV. 20/5

(*Ağlayıp inleyen beden mülkümde, dağ dağ yaralar içindeki elifler, gam askeri için kalkanlar arasında kılıç oldu.*)

d. Mektubun elif harfine benzetilmesi:

Nevâdirü'ş-şebâb'da yer alan bir beyitte elif harfi, gizli pusula, rulo biçiminde mektup yerine kullanılmıştır:

Cânda koydum çıрмаğan mektübını hicrân ara

Bilmem ol mektübdur yâhüd **elif**dür cân ara NŞ. 20/1

(*Ayrılığında (onun) mektubunu canımda taşıyorum. O mektup mudur ya da cân kelimesinin ortasındaki elif midir bilmiyorum.*)

Aşağıdaki beyitte de elif, mektubu çağrıştıracak şekilde geçmektedir:

Cânda yağurğum **elif** dik ey Nevâyî nâmesin

Şâyed andın za'f def' olğay ten-i bî-tâbğa BV. 564/7

(*Ey Nevâyî, (sevgilinin) mektubunu, hasta olan bedenime iyi gelir diyerek, cânın içindeki elif gibi sakladım.*)

Görüldüğü üzere bu beyitlerde de yine cân kelimesinin ortasında elif harfi bulunmasına işaret edilmiştir.

e. İğnenin elif harfine benzetilmesi:

İğnenin elif harfini anımsatacak şekilde kullanılması da şairin Türkçe divanlarda az da olsa rastlanır bir durumdur. Şair, cân kelimesinin bünyesindeki **elif** (ل) harfini, bağrın yarasını diken bir iğneye benzeterek kullanmıştır:

Lebi hâyâlide bağrım şikâfını tiksem

Elifdin iğne kıılır cân u riştedin ipeki GS. 661/5

(*Onun dudağını hayal ettiğimde bağrımın yarasını dikmek istesem cân; eliften iğne, ipekten ip yapar.*)

Başka bir beyitte ise elife benzetilen ok, aynı zamanda âşığın gönlünü diken/delen bir iğneye de teşbih edilmiştir:

Köjlüm yarasın tikti velikin okı birle

Cânımğa **elif** dik durur ol nâvek-i dil-düz BV. 214/2

(Okuyla gönlümün yarasını dikti ama o gönlü delen ok cânıma elif gibidir.)

f. Kanatın elif harfine benzetilmesi:

Nevâyî'nin elif harfine benzettiği unsurlardan bir diğeri de kanattır. Âşığın bedeninde kanat gibi görünenler aslında ayrılığın açtığı elif şeklinde oklardır:

Nevâyî uçkalı şevkuijda tığ-ı hecrijdin

Elifler aijlama cismide çıktı per her yan BV. 478/7

(Nevâyî, seni arzulayarak uçtuğundan beri ayrılığının okundan bedeninin her tarafında çıkan elifleri kanat sanma.)

g. Bina süsünün elif harfine benzetilmesi:

Şair, aşkın derdinden açılan veya sevgilinin açtığı yaraların göğsünde bir süs gibi durduğundan bahsederken nal ve elif şeklindeki yaraların güzellik anlamındaki **ân** (ن) kelimesini işaret ettiğini gizlemektedir:

Kögsüme na'l u **elif** şekli 'imâret şarhıdur

Taşkaru hem yitti 'ışkij mülkige dıvâr best NŞ. 77/5

(Aşkın ülkesinin dışına duvar döşendi. Göğsüm(deki) nal ve elif şekli(ndeki yaralar) bu imaretin desenidir.)

Yine başka bir beyitte de aynı hayal etrafında, elif ve nal şeklindeki yaralardan **ân** (ن) kelimesi ortaya çıkmaktadır:

'İmâret şarğı dur na'l ü **elif** din her şaraf köksüm

Vefâ kaşrın çoparsaj bu binâlar üzre dıvâr it GS. 82/7

(Göğsümün her tarafı nal ve elif (şeklindeki) imaret deseniyle kaplıdır. (Ey Sevgili!) Vefa kasrını onun üzerine bina et.)

ğ. Parmağın elif harfine benzetilmesi:

Klasik Türk şiirinde elif harfinin parmağa benzetilerek kullanılması hususu mevcuttur.³² Şair de, hayret içerisindeki sevgilinin, parmağını dudaklarının arasına aldığı bu durumun cân (جان) içindeki elif harfine benzemesini konu edinerek elif harfini parmağa teşbih etmiştir:

Barmağı ğayret birle kim la'l-i handân içredür

Ol **elif** yayılg durur kim fi'l-meşel cân içredür GS. 169/1

(Parmağı, hayret ile gülen dudakları arasındadır. O sanki cân içindeki elif gibidir.)

³² Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 121; Âmil Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler", s. 618.

h. Mumun elif harfine benzetilmesi:

Nevâyî'nin elifle ilgili bir diğer benzetmesi de elif harfinin şeklen muma benzemesine yöneliktir. Mum da elif harfi gibi düzgün ve dik duran bir şekle sahiptir.³³ Tasavvufî manada elif, bütün tecelliyatın sırlarını içinde barındırır. Tüm harfler, aslı nokta olan eliften meydana gelmiştir. Allah kelimesi bu harf ile başlamakta, ebcede harflerin ilki olma özelliğini taşımaktadır. Netice olarak elif vahdete işaret eden bir harftir.³⁴ Şair, bir beytinde *şefâat* (شفاعات) kelimesinin elifini doğru yola gitmek isteyen insan için yolu aydınlatan bir mum olarak değerlendirmiştir:

Behişt sarı kişi tîre közidin barmay

Şefâ'atij elifi tutmayın yoluğa sirâc NŞ. 92/4

(*Senin şefaâtinin elifi (onun) yoluna mum tutmadan, karanlık gözünden gitmeden kişi cennete doğru karanlığın gözüyle gidemez.*)

1. Mil çekmek elif çekmek

Nevâyî bir beyitte de mil çekmek ile elif çekmek arasında bağlantı kurmuştur. Göze mil çekildiğinde iki göz kapağı birbirine yapışarak elif harfine benzer bir şekil alır:

Hemânâ yaman közge mîl eylediij

Elif nîl ile yüzge her yan çikip GS. 69/3

(*Tıpkı hasta göze mil çektiğin gibi yüzün her tarafına ödül olarak elif çekmiş(sin).*)

i. Bir mektep terimi olarak elif-bâ:

Çocuklar mektebe başladıklarında okumayı öğrenmek amacıyla ilk önce alfabenin ilk harfleri olan elif-bâyı talim ederler. Dolayısıyla elif-bâdan başlamak ilk defa başlanan bir iş veya acemiliği ifade etmekte de kullanılmıştır.³⁵ Elif, elif-bânın ilk harfi olduğundan alfabe, okumak, bilmek, başlamak anlamlarına gelen pek çok deyimde kullanılmıştır.³⁶

Eyleben berbâd zühd ü 'ilmni ey pîr-i deyr

Şıfl-ı reh dik imdi bizge 'ışk elifbîsin oğut NŞ. 79/4

(*Ey meyhanenin piri, zühd ve ilmni berbad edip yeniyetme çocuk gibi bize aşk elif-bâsını öğret.*)

Şair yine başka bir beyitte de aşk ilmüne elif-bâdan yani en başından başlamayı istediğini ifade etmektedir (GS. 519/4).

j. Âşığın hâlini anlatmak için elif ve sıfır simgelerinin kullanımı:

Arap alfabesindeki bir rakamı (l) elif harfi gibi yukarıdan aşağıya çekilen düz bir çizgiden; sıfır (.) ise bir noktadan ibarettir. Birin yanına konan sıfır, soldan sağa okunduğu için **10** (l.) şeklinde ve harf olarak değerlendirildiğinde sağdan sola doğru okunarak **âh** (â) şeklinde okunur. Klasik Türk şairi, içinde bulunduğu acı dolu durumu bu simgelerle anlatmıştır.³⁷ Şerha elif (ه), dağ he

³³ A.g.e., s. 119.

³⁴ Âmil Çelebioğlu, "Harflere Dâir", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 600.

³⁵ Dursun Ali Tökel, a.g.e., s. 126.

³⁶ Âmil Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Hususiyetler", s. 607; Mustafa İsmet Uzun, a.g.md., s. 36.

³⁷ Dursun Ali Tökel, a.g.e., s. 129-130.

(•)ye işaret ederek **âh** (آه) nidasına delalet eder. Maddi veya manevi bir yarası olanın âh etmesi gayet doğaldır.³⁸

Bu durumun bir örneğine de Nevâyî divanlarında rastlanmıştır: Şair, âşığın teninde 100 elif ve 100x100 sıfır olduğunu, bu hesabın sanki elem ve ızdırabın hesabı, sayısı olduğunu ifade etmektedir:

Tenimde yüz **elif** ü yüz tüğendin olğan **şıfır**

Meger köijül elem ü renciniij ğisâbı irür FK.163/5

(Tenimde yüz elif ve yüz dağdan oluşan sıfır (var.). Sanki bunlar gönlün sıkıntı ve eziyetinin hesabıdır.)

k. Elif ve bazı harflerin kullanılması ile yapılan kelime oyunları:

k.1. Cân (جان) Kelimesi:

Klasik Türk edebiyatında bazı kelimeler içerisinde bulunan elif harfine ayrı manalar verilmiş ve bunlara dayalı kelime oyunları da yapılmıştır.³⁹ Sevgilinin “cân” (جان)ın tam ortasındaki elif harfine teşbih edilmesi ona verilen değeri göstermekle beraber, elifi olmayan bir cân kelimesi “cenn” veya “cinn” olarak cinlenmek ve çıldırmak manalarına gelmektedir.⁴⁰ Cân kelimesinin tam ortasında elif bulunması elif boyulu sevgilinin candan sevilmesini gösteren de bir işarettir.⁴¹ Bu husus, âşığın gönlünde bulunan yaraya teşbih edilerek Nevâyî’nin Türkçe divanlarında çokça zikredilmiştir.⁴²

Şair, canın arasına giren elif harfi gibi, ayrılık okunun, canının ortasında bulunduğu (GS. 168/3); sevgilinin elif gibi olan boyuna duyulan hasretin, can kelimesinin arasındaki elife benzediğine (GS. 20/1, BV. 20/1) dikkat çekmiş; okun katlı vakti âşığın kanı arasına girmesi ile elifin, canın arasına girmesi arasında ilişki kurmuştur (BV. 21/1). Ok vücuda saplanınca bulunduğu yeri yaralayarak kan içinde bırakır. Bu bakımdan kan kelimesinin ortasındaki elif de kanı çağrıştıran bir ok misalidir.⁴³

Çâmetiij yâdıda köksüm içre kisken her **elif**

Râst bolmış ol elif dik kim yazılğay **cân** ara FK. 21/5

(Boyunu anarken göğsüme kesilen her elif, cân içinde yazılmış elife denk gelir.)

Nevâyî bir beytinde de boyu, **elif** (ل) harfine ve beni **cîm** (ج) ve **nûn** (ن) harflerinin noktalarına benzeterek **cân** kelimesinin bunlar olmadan yazılamayacağını ifade etmiştir:

Yazılğan **cân** anıij dik kim **elifsiz** noğşasız bolmas

İrür hâl ü çadıij nağşı bu zâr u hâste cânında NŞ. 533/7

(Cân (kelimesi) elifsiz ve noktasız yazılmaz. Bunun gibi ağlayan ve hasta olan canda, senin benin ve boyun bir nakıştır.)

³⁸ Âmil Çelebioğlu, “Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler”, s. 619.

³⁹ Mustafa İsmet Uzun, *a.g.md.*, s. 36; Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 207.

⁴⁰ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 135.

⁴¹ Âmil Çelebioğlu, “Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler”, s. 612.

⁴² Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 168/3, GS. 169/1, GS. 292/4, GS. 456/3, GS. 507/4, NŞ. 20/1, NŞ. 533/7, BV. 20/1, BV. 21/1, BV. 214/2, BV. 453/7, BV. 564/7, FK. 21/5, FK. 645/7.

⁴³ Âmil Çelebioğlu, “Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler”, s. 621.

Bu hususta güzel bir örnek de şairin bir rubaisidir. Nevâyî, cân kelimesinin tüm harflerini sıralamak suretiyle harfleri çeşitli unsurlarla ilişkilendirmiştir:

Cânımdağı cîm ikki dalıjğa fidâ

Andın soij **elif** tâze nihâliijğa fidâ

Nûnı dağı ‘anberín hilâliijğa fidâ

Çalğan **iki noğşa** ikki hâliijğa fidâ GS. R. 738

((Ey sevgili!) Canımdaki cîm harfî iki dalına (saçlarına); ondan sonra gelen elif düzgün boyuna, nûn anber kokulu kaşına, kalan iki nokta (cîm ve nûn harfinin noktaları) (da) iki benine feda olsun.))

k.2. Ân (آن) Kelimesi

Sevgilinin kaşının **nûn** (ن) harfine, boyunun **elif** (ل) e teşbihi ile birlikte ortaya çıkan **ân** (آن) kelimesi güzellik manasında bir kelimedir.⁴⁴ Ân daha özel bir mana ile güzellerin cazibesi, sabâhati demektir.⁴⁵ Nevâyî, boyu *elif* ve kaş *nûn* harfine benzeterek her güzellik ehlinin bir sadaka vermesi gerekliliğine ve sevgilinin sadakasının da *elif* ve *nûn* harfinden ibaret olan *ân=güzellik* olduğuna dikkat çekmektedir.

Çâmet u kaşij **elif nûn**ı kim ol ğüsn ânidur

Her melâğat ehli kim bar olsun anıj şadqası FK. 666/3

(Her güzellik ehlinin sadakası olduğu gibi senin sadakan da boyunun ve kaşının elif ve nûnudur ki bunlar da güzelliğin kendisidir.)

k.3. Dâğ (دآğ) Kelimesi

Aşağıdaki örnekte şair, **dâğ** (دآğ) kelimesinin yazımındaki elif harfini ibadete çekilen bir kimseye benzeterek kullanmıştır:

Nâvekij tâ kim irür köygen köijülde mu‘tekif

Örtegen yâ şebt kılgan **dâğ** ara bolmış **elif** NŞ. 307/1

(Okun, yakılan ya da yazılan dâğ içindeki elif gibi, yanan gönülde ibadete çekilen kişidir.)

k. 4. Ahâd (احاد) Kelimesi

Elif harfi, tüm bu benzetmelerinin yanında, başta ve ortada diğer harflerle birleşmediği, şeklen ve ebced sisteminde bir rakamını karşıladığı için Allah’ın tekliğini ifade eden bir vahdet sembolüdür.⁴⁶ Şair bir beytinde **elif** (ل), **hı** (ح) ve **dâl** (د) harflerini vererek birlik, teklik, vahdet manalarına gelen **ahâd** (احاد) kelimesine işaret etmiştir:

Her **elif** serv idi ğî gonça vü **dâl**ı sünbül

Dimeyin nâme ki bir tâze gülistan taptım GS. 421/3

(Her elif bir servi, hı gonca ve dâl sümbüldür. Buna bir name demeyin taze gülbahçesi buldum.)

⁴⁴ Mustafa İsmet Uzun, *a.g.md.*, s. 36.

⁴⁵ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 206.

⁴⁶ Mustafa İsmet Uzun, *a.g.md.*, s. 36.

k. 5. Dâl (دال) Kelimesi

Klasik Türk şiirinde âşığın boyu, aşk derdine düşmeden önce elif harfi gibi dümdüz ve dik olarak tasavvur edilmektedir. Aşk derdi âşığın belini büker ve onun elif boyunu, elifin eğrilmesinden meydana gelen dâl harfine çevirir.⁴⁷ Bu minvalde elif harfinin **dâl** kelimesi içerisinde, kelimenin ortasında yer alması da Nevâyî'nin şiirinde yer verdiği bir başka kullanımdır. Aynı zamanda **elif** (ل) ve **dâl** (د)ın birleşmesi ile de **âd** (آ) kelimesinin ortaya çıkacağı göz ardı edilmemelidir ki bu kelime de meşhur olmaya delâlettir.⁴⁸

Nihâl kıddin iki zülf-i sünbülde körüj

Elif kibi ki kaçā kilki yazdı **dâl** içre FK. 591/3

(Kaza kaleminin dâl içinde yazdığı elif gibi (onun) düzgün boyunu iki saç kıvrımında görün.)

k. 6. Şefâ'at (شفاعات) Kelimesi

En düz ve doğru harf olarak kabul edilen elif harfi, Klasik Türk şiirinde doğruluğun ve istikametinin de sembolüdür.⁴⁹ Nevâyî de bir beyitte **şefâ'at** (شفاعات) kelimesi içerisinde yer alan *elifi*, insanların yolunu aydınlatan bir mum olarak nitelendirmiştir (bkz. Mumun elif harfine benzetilmesi NŞ. 92/4).

k.7. Baş (باش) Kelimesi

Şairin, içinde elif harfi geçen **baş** (باش) kelimesini de bir beyitte andığı görülmektedir. Âşık, Sevgilinin boyuna olan hevesi arttığından beri baş kelimesi içinde yazılan elif gibi başına elif şeklinde yaralar açmaktadır:

Tüşkeli kıdding hevâsı başıma ol baş ara

Baş ara kistim **elif** yazgan **elif** dik **baş** ara NŞ. 18/1

(Boyunun hevesi aklıma düştüğünden beri baş içinde yazılmış elif gibi başıma elif kestim.)

k. 8. Fâl (فال) Kelimesi

Tefe'ül, remil gibi konularda harfler ve sayılar çeşitli manalara işaret ettiği bilinmektedir.⁵⁰ Tefe'ül ilminde elif harfinin delalet ettiği mana, iyilik ve murad edilen şeyin gerçekleşmesidir.⁵¹ Şair bir beyitte de elifi bir fal sembolü olarak değerlendirmiştir. Nevâyî, falda çıkan elifi, çizgi şeklindeki yol ve sevgilinin boyu ile ilişkilendirerek kullanmış ve ayrıca fal kelimesinin ortasındaki harfin de elif olduğunu belirtmiştir:

Küyige barurğa yol birdi **elif** dik **fâl** ara

Çünkü min kıldım tefe'ül zâhir itti yâr kıdGS. 127/2

(Mahallesine varmak için fal içinde yazılan elif harfi gibi yol verdi. Ben fal baktığım için yar boyunu ortaya çıkardı.)

⁴⁷ Âmil Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler", s. 615.

⁴⁸ A.g.m., s. 609.

⁴⁹ Âmil Çelebioğlu, "Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler", s. 616.

⁵⁰ Âmil Çelebioğlu, "Harflere Dâir", s. 601.

⁵¹ A.g.m., s. 602.

k. 9. Âzâr (ازار) Kelimesi

Nevâyî, *Nevâdirü'ş-şebâb*'da yer alan bir beyitte ağlayan inleyen manasındaki **zâr** (زار) kelimesinin başına **elif** (ا) gelince kelimenin incitme anlamına gelen **âzâr** (ازار) şeklini aldığına dikkat çeker:

Çaddiga il meyli bolğandın köijül âzürdedür

Ol **elif**din zârlarnıij ğâşılı **âzâr** imiş NŞ. 268/2

(*Gönül, boyuna başkaları da meylettiği için incinmiştir. O elif boydan ağlayan inleyenlerinin hepsi yaralanmıştır.*)

k. 10. A'zam (امظع) Kelimesi

Arapça, çok büyük manasındaki **a'zam** (امظع) kelimesi içerisinde geçen elif de bir beyitte söz konusu edilmiştir:

Şüşe altunlar irür dürr-i vişâliija baha

Gâhi **a'zam** üzre iskirgen **elifler** hey'eti NŞ. 597/2

(*Kavuşma incinin değeri şişe şişe altınlar ya da a'zam üzerine hesaba katılan elifler topluluğu kadar.*)

k. 11. Elem (الم) Kelimesi:

Şair, bir beyitte de göğsünde dağ, nal ve **elif** şeklindeki her türlü yara bulunduğunu, sevgilinin benine, saçına ve boyuna kul olduğunu söyler. Ben, saç ve boyun sembolleri olan **mîm** (م), **lâm** (ل) ve **elif** (ا) harfleri sağdan sola okunduğunda **elem** (الم) kelimesini vermektedir:

Çul oldum ğâl u zülf ü çaddiija ger cevrdin kaçsam

İrür köksümde her yan dâğ ile na'1 u **elif** bilgü NŞ. 508/6

(*Benine, saçına ve boyuna kul oldum. Eğer cevreden kaçsam göğsümün her yanında dağ, nal ve elif belirir.*)

k. 14. Lâl kelimesi

Bir başka beyitte, sevgilinin **elif** (ا)'e benzer boyunu ve iki **lâm** (ل) gibi saçlarını görünce onların vasfını söylemekten lâl oldum diyen şair, elif ve iki lâm ile Arapça, dilsiz manasına gelen **lâl** (لا) kelimesini işaret etmektedir. Âşığı konuşamayacak derecede bırakanın, sevgilinin elif boyu ve iki lâm gibi saçlarıdır:

Elif kibi çadiij ol ikki **lâm** zülf içre

Körüngeç oldum alar vaşfin iylemektin **lâl** BV. 381/2

(*Elif gibi boyunu ve o iki lam gibi iki yandaki saçını görünce vasfını söyleyemez duruma geldim, lâl oldum.*)

2.2. Cîm (ج):

Cîm (ج), genellikle kıvrımlı ve çengel biçiminde olması sebebiyle sevgilinin saçına benzetilen bir harf konumundadır.⁵² Nevâyî bu harfi Türkçe divanlarında yaklaşık 5 yerde çeşitli bağlantılarla kullanmıştır:⁵³

Cîmim ara yejji tügen her sarı mu köründi yâ

Her biri ‘ışık evciniij muğterik ahteri müdür NŞ. 146/3

(*Cîmim içindeki yeni yara her taraftan mı görüldü yoksa her biri aşk doruğunun yanmış yıldızı mıdır?*)

Şair, bir beyitte de gül manasına gelen Arapça **verd** (ورد) kelimesinin sonundaki **dâl** harfine ve gülün yanındaki dala aynı anda işaret ederken sevgilinin saçının arasındaki beni, **cîm** arasındaki noktaya teşbih etmektedir:

Zülfüijde hâl **cîm** arasında noğşa dik

Yüzüijde zülf **verd** yanındaki **dâl** ikin GS. 484/3

(*Zülfünün arasındaki ben, cim arasındaki nokta; yüzündeki zülf, gül yanındaki dal gibidir.*)⁵⁴

Nevâyî, bir yerde de **cân** (جان) kelimesinin ilk harfi olan **cîmi** kıvrımlı oluşu sebebiyle benzettiği sevgilinin saçına feda edeceğini söylemiştir (GS. R. 738). Cândaki **cîm** harfi ortadan kalkınca çıkan **ân** (ان) kelimesinin de güzellik anlamına gelmesi manayı derinleştirmektedir.

Şair başka bir beyitte gerçekten çalışıp işleme, ciddilik manalarına gelen **cidd** (جد) kelimesinin **cîm** ve **dâldan** meydana geldiğine dikkat çekerken cîm ve dâl harflerini zikretmiştir:

İki zülfüij köijül dāmı ni yayılgı asray ol kuşnu

Anı tutmağça **cid** ma‘lûm olur çun “**cîm**” ü “**dâl**”ındın BV. 460/4

(*İki zülfün tuzaktır, gönül kuşunu o tuzaktan nasıl koruyayım. Onu tutmaktaki ısrarı (sarf edilen gayret=cid) cîm ve dâldan malum olur.*)

Bir diğer orijinal örnek de **cemâl** (جمال) kelimesi üzerinedir. Şair, sevgilinin yüzünü letafet suyuna (**mâ**), iki yandaki saçını da **cîm** ile **lâm** harflerine benzetir. **Mâ**’nın iki yanına **cîm** ve **lâm**’ı koyunca **cemâl** (جمال) kelimesi ortaya çıkmaktadır. Cemâl, Arap dilinde güzellik, yüz güzelliği anlamında bir kelimedir:

Leşâfet suyu ol yüz “**cîm**” ile “**lâm**” ikki yandın zülf

Bu sözni fehm iyer behre-ver bolğan **cemâliij**din BV. 460/6

(*O yüz letafet suyu, cîm ile lâm iki yanda saç. Bu sözü senin güzelliğinden nasiplenmiş olan anlar.*)

2.3. Hı (ح):

Nevâyî’nin divanlarında sanat göstermek niyetiyle kullandığı bir diğer harf de hı (ح)’dır.

Diğil ki hâlîde **hı** noğşası bolur zâhir

Tutarğa reng koyar noğşa çunki gâl içre FK. 591/5

⁵² Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 147.

⁵³ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 484/3, GS. R. 738/V, NŞ. 146/3, BV. 460/4, BV. 460/6.

⁵⁴ Bu beyit, dâl harfinde tekrar ele alınmamıştır.

(Beninde hı(nın) noktası ortaya çıkar, de. Çünkü hilesi tutsun diye hâl içine nokta koyar.)

Şair bir yerde de “Her elif bir servi, hı gonca ve dal sümbüldür. Buna bir name demeyin taze gülbahçesi buldum.”, derken Arapça bir, kişi, kimse manasındaki **Ağad** (احد) kelimesine dikkat çekip bu harfi anlamıştır (GS. 421/3).

2.4. Dâl (د):

Edebiyatımızda **dâl** (د) harfi şekil olarak en çok âşığın, aşk derdinden iki büklüm olmuş belini, boyunu işaret etmekte kullanılmış bir harftir.⁵⁵ Sevgilinin büklüm büklüm saçları da Klasik Türk şairleri tarafından **dâl** harfine teşbih edilmiştir.⁵⁶ Nevâyî bu harfi, yaklaşık 20 yerde kullanmıştır.⁵⁷

Şair, sevgilinin ağzını **mîm** (م); zülfünü **dâl** (د) harfine benzetir. Mîm ve dâl harflerinin **medd** (مد) kelimesini oluşturması da beyitte yer verilen bir diğer husustur. Medd, Arapça, uzatma, çekme manasında bir kelimedir. Bu minvalde âşığın feryadının artmasının sebebi sevgilinin mîm ağzı ve dâl zülfüdür:

Ağzı vü zülfî gamıdın kim irür nâlemde **med**

Beyle **med** tartarda anıng “**mîm**” ü “**dâl**”ı birle min BV. 476/5

(Ağzının ve saçının gamundan feryadım yükselir. (Feryad)ımın böyle yükselmesine onun “mîm” ve “dâl”ı sebeptir.)

Şair bir başka beyitte **müşk** (كشوم) kelimesinin ilk harfinin **mîm** (م) olduğunu ifade ederken kakülü de mîm harfine benzetmiştir. Saç ise **dâl** (د) harfini işaret eder. Nevâyî buradaki iki harf ile yine **medd** (مد) kelimesini işaret etmektedir:

Kākülüij dur müşk ü üstide girih müşk üzre **mîm**

Çāmetiij şimşād u zülf astıda tüşken **dâl** irür GS. 203/2

(Misk kakülündür ve üstündeki düğümler “mîm”(dir). Boyun şimşir ağacı ve saçlar(ın) aşağısına düşen “dal”dır.)

Şair, aşk derdinden teninin **nûn** harfine döndüğünü, boyunun ise **dâl** harfini anımsatacak denli eğriildiğini ifade ederken, büyük âşiklerden saydığı Mecnûn’un son harfinin **nûn** ve Ferhâd kelimesinin son harfinin **dâl** olmasına işaret etmekte (BV. 243/7); bir diğer beyitte de **gül** (گل) kelimesinin sonundaki harfin lâm ve **hurşîd** (ديشروخ), kelimesinin sonunda **dâl** harfi bulunduğunu söylemektedir:

Sünbülüij tüşse ayağij astıda ni ‘ayb kim

Gül bile ħurşîdniij astıda **lām** ü **dāl**ı bar GS. 181/4

((Sünbülün ayağının altına düşse ayıp mı olur; gül kelimesinin sonunda lām, hurşid kelimesinin sonunda dâl var.)

Nergis, koyu sarı renkli, göbeği yeşil küçük bir çiçek olup Klasik Türk şairi tarafından sevgilinin gözlerine teşbih edilerek kullanılmıştır. Ortasındaki yeşil kısım siyaha mail görüldüğünden göze, yaprakları da kirpiklere benzetilen bir çiçektir.⁵⁸ Şair **nergis** (نرگس)

⁵⁵ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 153.

⁵⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 105.

⁵⁷ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 181/4, GS. 203/2, GS. 394/3, GS. 399/6, GS. 421/3, GS. 469/6, GS. 484/3, GS. 607/4, GS. Tercî-Sâkinâme 7/4, NŞ. 360/4, NŞ. 479/3, NŞ. 625/2, BV. 243/7, BV. 460/4, BV. 476/5, BV. 381/1, FK. 61/4, FK. 457/3, FK. 495/1, FK. 591/3, FK. IX-84.

⁵⁸ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 379-380.

kelimesinin ilk harfinin **nûn** (ن) olduğuna dikkat çekerek göz ve kaşı nûn harfine benzetmekte; Arap dilinde gül manasına gelen **verd** (ورد) kelimesinin son harfinin **dâl** (د) olduğunu ifade ederken aynı zamanda dâl harfini sevgilinin saçına teşbih etmektedir:

Köz ü kaşınij bi-‘aynihi nergis başında **nûn**

Zülfüij ayağıij astıda çün verd ayağı **dâl** GS. 394/3⁵⁹

(Göziin ve kaşın başında nûn olan nergis gibidir. Saçın, verd kelimesinin altındaki “dâl” harfi gibi ayağının altındadır.)

Şair **elif** (ل) harfinin yanında **dâl** (د) harfi bulunursa **âd** (اد) kelimesinin ortaya çıkacağına işaret eder. Eski Türkçeden gelen bir kelime olan âd, şöret, nam, şan manası ile kişiye zarar verecek bir duruma işaret etmektedir:

Devr hâam kıldı qadıijni güşei tut yoq ‘asâ

Nige kim derd oq bolur žâhir **elif** yandaşsa **dâl** GS. 399/6

(Devir, boyunu büktü; “elif” (ile) “dâl” birleşse bizzat dert ortaya çıkacağı için bir köşe tut.)

Nevâyî bu beyitte ise yine boyu **dâl** (د) harfine benzetmiş, bunun yanı sıra **derd** (درد) kelimesinin ilk ve son harflerinin de dâl olduğunu belirtmiştir:

Cismin endüh içre derd astıda qalmış ni ‘aceb

İgme qad birle eger zülfüij gamıdın **dâl** min GS. 469/6

(Cismin sıkıntı içinde derd altında kalmasına şaşılır mı? Boyunla, saçının gamından dâl olmuşum.)

Şair bir başka beyitte **elif** (ل) gibi olan boyuna ayrılık içinde gam dağını yükleyip zayıf cismini **Ağed** (احد) kelimesinin sonundaki **dâl** (د) (gibi eğik) etse, diyerek âşığın elif boyunun aşk derdinden eğilerek dâl harfi gibi bir şekil aldığına temas etmiştir. Beyitte zikredilen **Ağed**, Arapça “Tek, bir” anlamında esmâ-i hüsnâdandır:

Firâq içre **elif** dik qaddime gam tağını yüklep

Ağed astıdağı **dâl** itse cism-i nâ-tuvânımnı GS. 607/4

(Ayrılık içinde elif gibi boyuma gam dağını yükleyip, zayıf cismini Ahed kelimesinin sonundaki dâl gibi (eğik) etse.)

Aşağıdaki beyitte de **dâl** (د), boya teşbih edilerek kullanılırken hurşîd kelimesinin yazımındaki dâl harfine de dikkat çekmiştir. Hurşîd, Farsça güneş manasına gelmektedir:

Qadni ol hürşid ayagında eger **dâl** itke-min

Cilvesiğa zülf yayıjlığ özni pā-māl itke-min FK. 495/1

(Boyunu o hurşid kelimesinin sonundaki dâl harfi gibi edersen, cilvesi için kendisini saç gibi ayaklar altına alırım.)

Saçın, **dâl** (د) harfine benzetildiği bir diğer beyitte ise sevgilinin yokluğunda/n âşığın hasta gönlünün dâl gibi olan iki zülf arasında kaldığı ifade edilmiştir:

Hecr ara āgrıq köijül qalmış iki zülfüij ara

Derd dik kim qapsamış her sarıdın bir **dâl** anı NŞ. 625/2

⁵⁹ Bu beyit, nûn harfinde tekrar ele alınmamıştır.

(Ayrılıkta hasta gönül iki zülûf arasında kalmış. Her taraftan bir dal, dert gibi onu (hasta gönlü) sarmış.)

Şair başka bir beyitte tekrar, aklına sevgili düştüğünden beri boyunun dâl harfi gibi büküldüğünü ifade etmiştir:

Ḳāmetim **dāl** u yaşım gül-reng irür tâ nâz ile

Dâl u gül tikken nihâli üzre ârâm eylediij NŞ. 360/4

(Naz ile dal ve gül, diken fidanı üzerine yerleştiğinden beri boyum dal gibi, yaşım gül rengindedir.)

Nevâyî, boy manasına gelen **kadd** (قد) ve şimşir ağacı manasına gelerek yine sevgilinin boyunu niteleyen **şimşâd** (دانشمش) kelimesinin son harfi olarak dâl harfini işaret etmiştir. Beyitteki dâl harfi saçın kıvrımına teşbih edilmiştir:

Müşg-i zülfüij ‘ışrıdur şimşâd başı üzre şem‘

Ḳaddiij astıda hamı şimşâd şarfı **dāl** ikin NŞ. 479/3

(Saçının miski, şimşir ağacı üzerindeki mum (gibi) kokuludur. Kadd (kelimesinin) sonundaki dâl (harfi) şimşirin bükümünü imiş.)

Şair bir yerde de var olmama, bulunmama, hiçlik, yokluk manasındaki ‘**adem** (عدم) kelimesi içerisindeki **dâl** harfini kendi boyuna teşbih etmiştir:

Ḳadim ki ham bolup ağzıij hayâlidin itti

‘**Adem** içinde hemânâ ki **dāl** imiş bildim FK. 457/3

(Ağzının hayali dolayısıyla iki büküm olup eğilen boyum güya adem (kelimesi) içindeki dâl (harfi) imiş, anladım.)

Bu hususta son olarak şairin, derd (درد) kelimesinin son harfinin dâl olduğuna işaret eden beyti örnek verilebilir:

Niçük ki derd kırağı ayağıij astıda **dāl**

‘İzâr noğşası yayılgı‘ izâring üstide hâl BV. 381/1

(Dert kırağının ayağının altında dal olması gibi yanağının üzerindeki ben (de), izâr kelimesindeki nokta gibi(dir).)

2.5. Kâf (ق):

Klasik Türk şiirinde kâf (ق), âşğın bükülmüş belini anlatmak için kullanılan harflerden birisidir.⁶⁰ Nevâyî, kâf’ı bu sembolizasyonu ile kullanarak **iştîyâk** (قاي تشا) kelimesinin son harfi olarak anmıştır:

Gerçi boldum derd tağı lık ḳaddim za‘fdın

Eyledi astığa ḳalğan **ḳâf** dik ham iştîyâḳ NŞ. 318/3

(Dert dağı gibi olmama rağmen boyum (sana) zaafımdan iştîyâk (kelimesinin) sonundaki kâf gibi bükülmüştür.)

⁶⁰ Dursun Ali Tökel, a.g.e., s. 185.

Âşığın, aşk derdinden boyunun bükülmüşlüğüne gülünmemeli; gülen kişi de **aşk** (عشق) kelimesinin sonundaki kâf gibi bükülmelidir:

Külme hâm kıddimğa kim yüklense ‘ışkîij Kâf üzre

‘İşk astıda yazılğan **kâf** dik hâm tapça sin GS. 480/5

(*Aşkın Kaf (Dağı gibi) üzerime yüklendiğinde, boyumun bükülmüşlüğüne gülme! (Sen de) Aşk kelimesinin sonundaki kâf gibi bükülesin.*)

2.6. Sîn (س):

Nevâyî divanlarında **sîn** (س) harfiyle yapılan benzetmelere az rastlanmaktadır. Fenike alfabesinde sîn, “diş” anlamına gelerek biçimi yan yana iki diş simgelemektedir.⁶¹ Sîn harfinin başındaki çıkıntılara “sîn”in dişleri dendiği için bu harf yaygın olarak diş benzetilerek kullanılmıştır.⁶² Şair, Türkçe divanlarında yaklaşık 5 yerde sîn harfini çeşitli benzetmelerle kullanılmıştır.⁶³

Nevâyî bir beyitte de **müselsel** (لسلسم) kelimesini zikrederek, kelimenin harflerini **mîm**, **lâm** ve **sîn** şeklinde sıralar. Müselsel, Arap dilinde bir kelime olup zincirleme, ardı ardına demektir. Şair sevgilinin saçını mîm, iki yandaki saçlarını lâm ve tarağı da sîn harfine benzeterek kullanmıştır:

Tararda ‘ıkdılg zülfin müselsel eyledi çinler

Girih **mîm**, ikki zülfi ikki **lâm**, anıng, tarag **sîn**ler GS. 161/1⁶⁴

(*İnci dizilecek iplik gibi olan zülfinü tararken bükümler ard arda geldi; düğümü mim, iki zülfi iki lâm ve tarak da sîn harfleridir.*)

Beyite göre bal manasına gelen **asel** (لسع) kelimesi içinde yazılan sîn harfi, dudağın arasında görünen diş benzemektedir:

Nüş-hând itkende la‘liijdin körünmiş mü tişij

Aijlaman yâhod ‘asel içre yazılğan **sîn** müdür FK. 205/3

(*Gülümserken dudağından dişin mi göründü ya da asel “bal” kelimesi içindeki sîn harfi midir anlamadım.*)

Nevâyî bir başka beyitte **servi** (سورس) kelimesi içerisindeki sîn harfine dikkat çekmektedir:

Servnii **sîni** kibi başijda destâr üzre çin

Nergis üzre noşsa-mânendi közüj üstide hâl BV. 373/3

(*Başında(ki) sarık üzerinde (bulunan) kıvrım(lar), servinin sîn’i gibi(dir). Gözüniün üstündeki ben nergisteki nokta gibi(dir).*)

Sîn harfinin diş teşbihin söz konusu olduğu bir diğer beyitte de **sitem** (متس) kelimesindeki sîn harfi sebebiyle sevgilinin dişlerinin âşığa sitem verdiği söylenmektedir:

Yüz sitemdür maija tiş rahneleridin güyâ

Tişni kim **sin** didiler bar imiş ol sinn-i sitem NŞ. 419/5

⁶¹ İsmail Durmuş, “Sîn”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 220.

⁶² Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 177.

⁶³ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 161/1, NŞ. 419/5, NŞ. 419/6, BV. 373/3, FK. 205/3

⁶⁴ Mîm ve lâm harfi ele alınırken bu beyit tekrar zikredilmemiştir.

(Dişe (Arapça) sîn derler; sitem kelimesinde olan sîn nedeniyle diş gedikleri bana yüz sitemdir.)

2.7. Sâd (ص)

Sâd (ص) harfinin baş kısmı şekil olarak gözü anımsattığından bu harf daha çok göze benzetilerek kullanılan bir harftir.⁶⁵ Şair **nass** kelimesinin harfleri olarak sad harfini zikrederken göz benzetmesini de kullanmıştır. **Nass (نص)**, Arapça, sarıhlik, açıklık, katilik manasındadır:

Ger irmes naşs-ı kâşî ‘çatl için her köz bile kaçışij

Niçük pes zâhir itmış her biri “**sad**” sütide bir “**nûn**” BV. 454/5

(Gözlerin ve kaşların katl için kesin hüküm olmasa da her biri sad önünde bir nûn gibi görünmektedir.)

2.8. Lâm (ل):

Lâm (ل), âşık bahsinde aşktan iki büklüm olmuş bedene⁶⁶; sevgili içinse sevgilinin kıvrımlı saçlarına benzetilerek kullanılan bir harftir.⁶⁷ Nevâyî bu harfi yaklaşık 10 yerde kullanmıştır:⁶⁸ Şair, **vasl (لصو)** ve **belâ (لءب)** kelimelerinin yazımındaki lâm harfine dikkat çekmiştir:

Lâmî ki vaşl ayağığa tapmıştır ittişâl

Ol **lâmdur** ki ortada almış anı belâ FK. 2/6

(Bir lâm harfi ki vasl kelimesinin ayağına takılmıştır. O lâmdır ki bela kelimesi onu ortaya almıştır.)

Nevâyî bir beyitte de sevgilinin saçların kıvrımını dâl ve lâm harfine benzeterek **dil (لد)** kelimesinin harflerini sıralamıştır:

Zülfiniij tâbını meşşâşadın açmağ imes imkân

Dâl yâ **lâmnı** kim yazğan ikin def^e-i hâm iylep FK. 61/4

(Zülfünün kıvrımını tarakla açmak mümkün değildir. Dâl ve lâm harflerini kıvrımsız kim yazabilmiş.)

Farsça, şarap manasına gelen **mül (مل)**, Nevâyî'nin harflerini verdiği bir diğer kelimedir. Bu beyitte de ağız mîm; zülûf lâm harfini sembolize etmektedir:

Çu kördüm ağzı vü zülfini hüşum bardı yağmağa

Ki **mül** keyfiyeti fehm oldı anij **mîm** ü **lâm**ıdın FK. 482/7

(Onun ağzı ve zülfünü görünce aklım yağmaya gitti; mül yani şarabın keyfi mîm ve lâm'ından anlaşıldı.)

⁶⁵ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 179.

⁶⁶ Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 386.

⁶⁷ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 189.

⁶⁸ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 144/2, GS. 161/1, GS. 181/4, GS. 469/2; BV. 381/2, BV. 460/6, FK. 2/6, FK. 61/4, FK. 482/7.

Aşağıdaki örnekte ise sevgilinin saçının teli, lâm harfine benzetilirken **gönül** (لگوک) kelimesinin lâm'ı gibi çengel şeklinde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca **mübtelâ** (التمبم) kelimesi de lâm harfi ile yazılan bir kelimedir:

Ger esir oldum tajj ırnes kim köjülñiij **lāmı** dik

Mübtelâ köjülümde zülfi tārıdn ıullāb irür GS. 144/2

(*Esir olsam şaşırtıcı değil; müptela gönümde onun zülfünün teli, gönül kelimesinin lâm'ı gibi çengeldir.*)

2.9. Mîm (م):

Edebiyatımızda, şekil bakımından mîmin başının kapalı ve küçük bir daire şeklinde oluşu, **mîm** (م) harfinin sevgilinin dudağına benzetilmesine sebep olmuştur.⁶⁹ Şairlerimiz yok denecek kadar küçük saydıkları bu ağızı mîm harfine benzeterek kullanmışlardır. Nevâyî bu harfi yaklaşık 5 yerde kullanmıştır:⁷⁰

Nevâyî bu harfe, ağız benzetmesinden ziyade saç benzetmesi ile şiirlerinde yer vermiş ve yine bazı kelimelerin yazımındaki mîm harfine dikkat çekmiştir. Sevgilinin kakülünün misk olduğunu belirten şair, bu kelimenin kökünün **müşk** (كشم) kelimesindeki mîm olduğuna dikkat çeker:

Kākülüij dur müşk ü üstide girih müşk üzre **mîm**

Ķāmetiij şimşād u zülf astıda tüşken **dāl** irür GS. 203/2

(*Kakülün misktir ve kökü müşk kelimesinin başındaki mîm'dir. Boyun şimşād ve zülüf onun sonundaki dāl harfidir.*)

Şair, **Muhammed** (محمد) kelimesinin yazımında iki mîm harfi olduğunu aşağıdaki beyit ile ifade ederken yine mîm harfini örülmüş saça teşbih etmiştir:

Bar mu ol ikki örülgen gīsū-yi 'anber-şemím

Ya itek salmış Muğammed'de yazılğan ikki **mîm** BV. 396/1

(*O, örülmüş iki anber kokulu saç mıdır ya da Muhammed kelimesinde yazılan iki mîm mi etek salmıştır.*)

2.10. Nûn (ن):

Nûn (ن), şekli dolayısıyla kaşa benzetilen harflerdendir. Kaşın dışında yine şeklen benzeştiği için hilâl, nal ve divite de benzetilerek kullanılmıştır.⁷¹ Şair, yaklaşık 20 beyitte bu harfe yer vermiştir.⁷²

Şaire göre yüzün üzerindeki göz, Arapça yanak manasındaki **ârız** (ضراع) kelimesinin başındaki ayın harfine, kaşlar da nûn harfine benzemektedir:

⁶⁹ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 193.

⁷⁰ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 161/1, GS. 203/2; BV. 396/1, BV. 476/5, FK. 482/7.

⁷¹ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 203.

⁷² Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: GS. 170/1, GS. 392/4, GS. 394/3, GS. 482/7, GS. 566/2, R. 738/V. BV. 72/4, BV. 243/7; BV. 303/3; BV. 373/1, BV. 454/5; BV. 598/3. FK. 34/5, FK. 461/7, FK. 467/1, FK. 666/3, FK. 685/V.

İy yüzüij üstide köz andağ ki ‘arız üzre ‘ayn

Nûn bile ikki kaşij içre tefāvüt beyne beyn FK. 467/1⁷³

(Ey yüzündeki gözü, arız kelimesinin başındaki ayın harfine benzeyen, iki ayrıık kaşın da iki nûn harfi gibidir.)

Şair başka bir beyitte kaşı nûn harfine teşbih ederken **Nevâyî** (نويون) kelimesinden nûn harfi giderse bir vây kalacağını ifade etmektedir:

Körmesem kaşij bolur min turğanım birle figān

Vâyı irür bes çü bolmasa Nevâyî birle **nûn** GS. 482/7

(Kaşını görmesem durduğum yerde figan ederim. Nevâyî kelimesinde nûn olmasaydı vây’ı çok olurdu.)

Nûn (ن) harfinin geçtiği bir diğer beyitte harfin üzerindeki nokta, taş benzetilerek kullanılmıştır:

Başım üzre fūrkatij taşını körseij digesin

Noğşa žāhir iylemiş gūyā Nevâyî üzre **nûn** FK. 461/7⁷⁴

(Başımın üzerindeki firkat taşını görünce Nevâyî kelimesinin nûnu üzerine nokta ortaya çıkmış de.)

Nevâyî, **nûn** (ن) harfini kaşa teşbih ederek kullanırken, kıvrım, büküm manasındaki Farsça **çîn** (چين) kelimesinin sonundaki harf oluşunu da zikretmektedir:

Çahrıdın çîn tüştı maijlayığa

Çinnii astıda **nûn** irür kaşı BV. 598/3

(Kahrından anlı kırıştı, kırışıklığın altında kaşı nûn (gibi)dir.)

Şair, kanlı gönül içerisinde hayal ettiği kaşları, kızıl kağıttaki nûn harfine onu da şafaktaki hilale benzetmektedir:

Kaşlarııdın kim irür çanlığ köijül içre hâyāl

Ol kızıl kâğazda **nûn**dur bu şafağ içre hilāl BV. 373/1

(Gönüldeki hayal kaşların nedeniyle kanlıdır. O kızıl kağıttaki nûn, şafaktaki hilal gibidir.)

Tenvîn, Arap ve Osmanlı alfabesinde üstüne konduğu kelimenin sonunu -en, -ün, altına konduğu zaman -in olarak okutan harekedir. Şekil olarak iki düz çizgi olan tenvîn, edebiyatta iki kaşı andırmaktadır. Sevgilinin kaşını tenvîn nûnuna benzeten Nevâyî, sevgilinin kaşının hayalinin tenvîn nûnu gibi olduğunu, sonunda âşğın gizli yarasının nûna nokta olduğunu ifade etmektedir:

Köijlüme kaşij hâyāli boldı tenvîn **nûnı** dik

Eyle **nûn**ğa noğşa boldı dāğ-ı pinhān ‘āķıbet BV. 72/4

(Gönlüme kaşının hayali tenvîn nûnu gibi oldu sonunda gizli yara nûna nokta oldu.)

Yine aynı hayal etrafında şair, âşğın yok olan teninin ayrılık vakti tenvîn nûnu gibi büküldüğünü ve gizli yarasının nûn içerisindeki nokta olduğunu işaret etmiştir:

⁷³ Bu beyit, ayın harfinde tekrar ele alınmamıştır.

⁷⁴ Bu beyit, aynı zamanda NŞ. 440/7’de yer almaktadır.

Nûn-ı tenvîn kibi hâam hecrîde nâ-bûd tenim

Dâğ-ı pinhânım aija noğşa-i pinhân yayılgı BV. 303/3

(Yok olan tenim ayrılıkta tenvin nûnu gibi bükük(tür), gizli yaram onun için gizli nokta gibi(dir).)

Görüldüğü üzere Nevâyî, nûn harfî yanında, harfîn noktasını da şiirlerinde sıkça zikretmiştir. Nûn'un üzerindeki noktanın misk kokulu bene benzetildiği bir diğér beyit de şöyledir:

Çaşıj közdin nihân andın nihânrağ hâl-i müşkîn dur

Bu anıj **noğşası**dur güyiyâ ol **nûn-ı tenvîn** dur GS. 170/1

(Kaşın gözden gizli, misk (kokulu) benin ondan daha gizlidir. Sanki o tenvin nûnudur, bu onun noktasıdır.)

Şair aynı zamanda nûn harfinin yuvarlak yapısı gereği içerisinde saklanmış gibi duran noktayı, gizli bir yaraya sıklıkla teşbih etmiştir:

Bir perî 'ışkıda cânniij **noğşa** birle **nûnı** dik

Nâ-tuvân cânımğa na'l ü dâğ-ı pinhân dur yana GS. 566/2

(Bir peri(nin) aşkı, canın nokta ile nûn'u gibi güçsüz canıma sürekli nal ve gizli yaradır.)

Şair, bir rubaisinde de cân kelimesinin harflerini anarken "Cânımdaki cîm harfî iki dalına; ondan sonra gelen elif düzgün boyuna, nûn anber kokulu kaşına, kalan iki nokta da iki benine feda olsun." diyerek nûn harfini de anmaktadır (GS. R. 738).

2.11. Vâv (و):

İncelediğimiz divanlarda az da olsa **vâv** (و) harfinin kullanımı da tesbit edilmiştir. Şair bir beyitte sakinin, rûh (روح) kelimesindeki vâv harfinin çıkarılıp kelimenin râh (را) şekline dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Râh kelimesinin şarap manasına geldiği düşünülecek olursa sakinin bu tercihi makul görünmektedir:

Çayat-bahş meyij rûğ imiştük ay sâkî

Meğer ki **vâv**ını i'lâl itip kılp sin râğ GS. 107/4

(Ey saki, hayat bahşeden şarabın bize ruh verir, meğer sen rûh kelimesini i'lâlli okutup râh yapmışsın.)

Gün (نوك) kelimesinin içerisindeki vâv harfine de bir beyitte işaret edilmiştir:

Çayda mümkindür elif dik çıkmağ ildin hâşşa kim

Kün ara altı cihetdin çalmışam andağ ki **vâv** NŞ. 510/6

(İlden elif gibi çıkmak ne mümkün! Gün kelimesinin içindeki vâv harfî gibi altı cihetten kuşatılmışım.)

2.12. Ye/yâ: (ي)

Nevâyî divanlarında simgesel olarak kullanılan harflerden bir diğeri de **yâ (ي)** harfidir.⁷⁵ Şair bir beytinde Allah'ın yarattığı suretlerin, sanat ehlinin yarattıklarının çok üstünde olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Muşavvir kim kaşîij çıktı uşattı hâme nakş ehli

Kişi da'vâ ni nev' itkey birev bu nev' ya çıkse GS. 580/5

(Suret veren kaşını çizdi, nakış ehli kalem oynattı; bir kere böyle yay çekse (ya çekse) kişi ne davasında bulunur acaba?)

Nevâyî, divanlarında boyu yâ harfine teşbih ederek kullanmıştır:

Boldı kıaddi yâ Nevâyîniij yüzi çün zer-varağ

Lâciverdî kaşîij üzre zer-varağ tâbân mudur GS. 161/7

(Nevâyî'nin boyu yay harfine, yüzü altın varağa benzedi. Lacivert taşından yapılmış yüzük kaşının üstündeki altın varak parlamış mıdır?)

Divanlarda yâ harfi ile ilişkilendirilen bir diğers unsur da sevgilinin kaşısıdır:

Zer-varağtın ya kibi kaşîijda zîver mü ikin

Yâ meger müşgin hilal üstünde âhter mü ikin GS. 477/1

(Yay gibi kaşında altın yapraktan mücevher midir, yoksa miskli hilal üstünde yıldız mıdır?)

Şairin divanlarında kaşın yâ harfine teşbihi yaygın olarak görülmektedir:

Kaşî yasın mu diyin közi kıarasın mü diyin

Köijlüme her biriniij derd ü belasın mü diyin GS. 484/1

(Kaşının yayını mı söyleyeyim, gözünün karasını mı söyleyeyim; her birinin gönlüme dert ve belasını mı söyleyeyim?)

2.13. Ayn (ع):

Klasik Türk şiirinde **ayn (ع)**, harfin baş kısmının şekilsel olarak göze benzemesi bahsinde şiirde teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır.⁷⁶ Nevâyî divanlarında ayın harfi, bu sembolle birlikte yaklaşık 5 yerde bazı kelimelerin yazımında kullanılması bahsiyle de geçmektedir.⁷⁷

Şaire göre **âriz (عرازع)** kelimesinin başındaki ayın yüzdeki göz gibidir:

'Âriz üzre 'ayn yayılgıdur 'izâriij üzre köz

Nergis üzre noğşa yayılgıdur közüij üstide hâl NŞ. 388/3

(Yüzündeki göz, âriz kelimesinin başındaki ayın harfi gibidir. Gözünün üstündeki ben, nergisteki nokta gibidir.)

Nevâyî, kırmızı mürekkeple yazılan elif harfinin, sevgilinin boyunu ifade eden elif mi yoksa yay mı olduğunu sorarken, parlak kırmızı renkli, kıymetli taş, kırmızı böceği kabuğundan

⁷⁵ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: NŞ. 152/5, NŞ. 161/7, NŞ. 245/4, NŞ. 216/2, NŞ. 266/4, NŞ. 332/2, NŞ. 373/6, NŞ. 441/5, NŞ. 458/7, NŞ. 477/1, NŞ. 483/3, NŞ. 484/1, NŞ. 583/2, NŞ. 655/VII.

⁷⁶ Dursun Ali Tökel, *a.g.e.*, s. 181.

⁷⁷ Divanlardaki bazı örnekler için bkz.: NŞ. 388/3, BV. 162/4, FK. 467/1, IX-84.

çıkarılan boya ile yapılan kırmızı renkte bir çeşit mürekkep manalarındaki Arapça **la'l** (لعل) kelimesi içerisinde okunan ayın harfini bele benzetmiştir:

Kağ müdür bu ya irür Őingerf ile yazĒan elif

Bil mü yâ târı ki la'l iĉre aija teskîn irür BV. 192/4

(Bu boy mudur yoksa kırmızı ile yazılmış elif midir? La'l (kelimesi) iĉinde sakin okunan (ayın) bel midir, yay teli midir?)

3. SONUÇ

Nevâyî'nin Türkçe divanlarında harflere dair bazı dikkatlerin sunulmaya gayret edildiği bu ĉalıŐmanın sonucunda, Şairin Türkçe divanlarında Arap alfabesinden **elif** (ل), **cîm** (ج), **hı** (خ), **sîn** (س), **sâd** (ص), **dâl** (د), **ayın** (ع), **kâf** (ق), **lâm** (ل), **mîm** (م), **nûn** (ن), **vâv** (و), **ye/yâ** (ی) ve **he/sıfır** (٥) harflerini kullandığı tespit edilmiştir.

Nevâyî'nin Türkçe divanlarında tespit edilebildiği kadarıyla doğrudan veya dolaylı olarak yaklaşık 70 yerde **elif** (ل) harfine rastlanmıştır. Nevâyî bu harfi, **sevgilinin boyuna**, **âŐıĒın göğsündeki ĉiziklere**, **oka**, **kılıca**, **mektuba**, **iĒneye**, **kanata**, **bina süsüne**, **parmaĒa**, **muma** teşbih etmiş, bir mektep terimi olan **elif-bâ**'yı anan Şair, âŐıĒın hâlini anlatmak iĉin **elif** ve **sıfır** simgelerini de kullanmıştır. Ayrıca Nevâyî, âŐıĒın sinesine aÇ yarası açmak manasındaki **elif ĉekmek**, **elif tartmak** ve **elif kesmek** deyimlerine de Şiirlerinde yer vermiştir. Elif ve bazı harflerin kullanılması ile yapılan kelime oyunları dâhilinde ise Şair, **cân** (جان), **ân** (آن), **dâĒ** (دآغ), **ahâd** (احاد), **dâl** (دال), **Şefâ'at** (شفاعات), **baş** (باش), **fâl** (فال), **âzâr** (ازار), **a'zam** (امظع), **elem** (الم), **âh** (آه), **kan** (كان) ve **cefâ** (جفا) vb. kelimeler iĉerisinde yer alan elif harfine işaret etmiştir.

İncelediĒimiz beyitlerde Şair, **cîm** (ج) harfini **saĉa** ve harfin noktasını **yıldıza** ve **bene** teşbih etmiştir. Bunun yanında Şair, **cîm**'i **evc** (وج) kelimesinin son; **cân** (جان) kelimesinin ilk harfi olarak ve ortadan kalkınca **ân**'ın ortaya ĉıkıŐı ile ve **cidd** (جد) ile **cemâl** (جمال) kelimelerini oluşturan harflerden biri olarak anmıştır.

Nevâyî divanlarında **hı** (خ) harfi hem **goncaya** benzetilerek hem de **ahâd** (احاد) kelimesinin harflerinden biri olarak yer bulmuştur. Ayrıca bu harfin noktası da **bene** benzetilmiştir.

Divanlarda **dâl** (د) harfi, âŐıĒın, aÇ derdinden iki büküm olmuş belini, boyunu işaret etmekte kullanılmış bir harftir. Sevgilinin büküm büküm saĉları, kakülleri de Şair tarafından dâl harfine teşbih edilmiştir. Nevâyî bu harfi tüm bu benzetmelerle birlikte kullanmanın yanı sıra sevgilinin aĒzını **mîm** (م); zülfünü **dâl** (د) harfine benzeterek mîm ve dâl harflerinin **medd** (مد) kelimesini oluŐturmasına; **müşk** (كشم), **Ferhâd** (داهرف), **hurşid** (ديشروخ), **verd** (ورد), **âd** (اد), **ahed** (احد), **kadd** (قد) **Şimşâd** (داهش), **'adem** (عدم) ve **derd** (درد) kelimelerinin yazımındaki yerine dikkat ĉekmiştir.

Nevâyî, **kâf** (ق)'ı, âŐıĒın bükülmüş belini anlatmak iĉin kullanırken **iŐtiyâk** (قايتشا) ve **aşk** (قشع) kelimelerinin son harfi olarak anmıştır.

Klasik Türk Şiirinde genellikle dişe teşbih edilen **sîn** (س) harfi, Nevâyî divanlarında da aynı teşbih unsuru ile kullanılmıştır. Şairin sîn'i taraĒa teşbih etmesi de divanlarda rastlanan bir durumdur. Nevâyî bu harfin **müsel** (مسلسل), **asel** (لسع), **servi** (یورس) ve **sitem** (مبتس) kelimeleri iĉinde yer alŐlarını beyitlerde ifade etmiştir.

Sâd (ص) Şekil olarak göze benzediĒinden daha ĉok göze teşbih edilerek kullanılan bir harftir. Şair **nass** (نص) kelimesinin harfleri olarak sâd harfini zikrederken göz benzetmesini de kullanmıştır.

Lâm (ل) harfi divanlarda âşık bahsinde aşktan iki büklüm olmuş bedene; sevgili içinse sevgilinin kıvrımlı saçlarına benzetilerek kullanılan bir harftir. Şair aynı zamanda harfin, **vasl** (لصو) ve **belâ** (ءالب), **dil** (لد), **mül** (مل), **gönül** (لكوگ) ve **mübtelâ** (مءبءم) kelimelerinin harfleri arasında oluşuna işaret etmektedir.

Şair, **mîm** (م) harfine ağız benzetmesinden ziyade saç benzetmesi ile şiirlerinde yer vermiş ve yine bazı kelimelerin yazımındaki mîm harfine dikkat çekmiştir. **Muhammed** (مءمءء), **mül** (مل) ve **müşk** (مءشم) bu kelimelerden bazılarıdır.

Nûn (ن) harfi, Nevâyî divanlarında kaşa ve hilale benzetilerek kullanılmış; harf üzerindeki nokta **taşa**, **bene** ve **gizli yaraya** teşbih edilmiştir. Ayrıca nûn, **sütûn** (سءءون), **çîn** (ءءن), **ân** (ان), **nergis** (نءرءس), **cân** (ءان) ve **Nevâyî** (نءءءءء) kelimelerini oluşturan harflerden biri olarak beyitlerde yer verilmiştir. **Tenvîn nûnu** da şairin kullandığı diğer bir ifadedir. Tenvîn şekil olarak iki düz çizgi olup iki kaşı andırdığından bu yönüyle çokça kullanılmıştır.

Vâv (و) harfi, **rûh** (ءور) kelimesindeki vâv harfinin değiştirilmesiyle kelimenin râh (ءار) şekline dönüştüğü ve **gün** (نوءگ) kelimesinin içerisinde yer almasıyla şairin divanlarında az rastlanan harflerdendir.

Nevâyî divanlarında **ye/yâ** (ءء) harfi ise **boya** ve **kaşa** benzetilerek kullanılmış bir harf olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şairin Türkçe divanlarında **'ayın** (ء) harfi, **göze**, **bele** ve **yay teline** benzetilerek kullanılmış olup ayrıca **la'l** (لءل) ve **ârız** (ءراء) kelimesinin harfleri arasında beyitlerde yer aldığı da görülmektedir.

Sayısal olarak baktığımızda Nevâyî divanlarından en çok, *Garâ'ibü's-Sıgar* adını verdiği ilk divanında harf sembolizasyonuna başvurulduğu ve dört divanda bu bahiste en fazla yer alan harflerin **elif**, **dâl**, **nûn** ve **lâm** olduğu görülmüştür.

Çalışma sonucunda ifade etmek gerekir ki Nevâyî, harflerin sembolik kullanımına şiirlerinde çokça yer vermiş, harf sembolizasyonu bakımından klasik benzetmelere bağlı kalmış bir şairdir. Bunun yanı sıra yine incelediğimiz Türkçe divanlar bahsinde Nevâyî, kelimelerin yazımlarına ve harflerin kelime içerisindeki mevkilerine son derece dikkat eden bir şair olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Herkese malum olduğu üzere Ali Şîr Nevâyî, Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Nasıl Klasik şiirin en büyük şairleri, usta olarak Nevâyî'yi saymış ve anmışlarsa elbette o nispette onun şiirine de öykünmüşlerdir. Dolayısıyla Türk edebiyatında pek çok ilke imza atan, çağında ve sonrasında takipçilere sahip olan kurucu şairlerden Nevâyî ve onun şiirlerinin tam olarak anlaşılması, Klasik Türk şiirini anlamlandırma hususunda zorunlu bir durumdur. Fuad Köprülü, Ali Nihat Tarlan, Mehmet Çavuşoğlu, Osman F. Sertkaya, Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz gibi pek çok önemli araştırmacı Nevâyî'nin Klasik Türk edebiyatına tesirinden bahsederek onun şiirinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Hakikaten de Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanları, daha ilk bakışta bambaşka havası ile okuyucuyu sarmakta, farklı ve kesif bir dünya görüşü ve farkındalığını sunmaktadır. Nevâyî divanları muhteva bakımından her türlü incelemeyi hak etmekte ve açıkta ama gizli bir hazine olarak okuyucusunu beklemektedir.

KAYNAKÇA

'Ali Şîr Nevâyî, *Garâ'ibü's-Sıgar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Haz. Günay Kut, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003.

- ‘Alî-Şîr Nevâyî, *Bedâyi‘u’l-Vasat, Üçünçü Dîvân*, Haz. Kaya Türkay, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2002.
- ‘Alî-Şîr Nevâyî, *Fevâidü’l-Kiber*, Haz. Önal Kaya, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1996.
- ‘Alî-Şîr Nevâyî, *Nevâdirü’s-şebâb*, Haz. Metin Karaörs, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006.
- Arslan, Mehmet, “Zâtî’nin Şiirlerinde Mu‘ammâ Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair”, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 305-317.
- Çelebioğlu, Âmil, “Elif Harfiyle İlgili Bâzı Edebî Husûsiyetler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 607-624.
- Çelebioğlu, Âmil, “Harflere Dâir”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 599-606.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 19. Baskı, Ankara 2002.
- Durmuş, İsmail, “Harf”, *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 158-163.
- Durmuş, İsmail, “Sîn”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 220-221.
- <http://lugatim.com/> (Erişim Tarihi: 29 Haziran 2020)
- Karaköse, Saadet, “Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 2/1, 2013, s. 199-228.
- Macit, Muhsin, Soldan, Uğur, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri, El Kitabı*, Grafiker Yay., 5. bs., Ankara 2011.
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., 15. bs., İstanbul 2007.
- Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*, Hece Yayınları, Ankara 2003.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Elif”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 36-37.
- Yusuf Has Hâcib, *Hâcib Böyle Dedi, Kutadgu Bilig’den Seçmeler*, haz. Kemal Yavuz, Mostar Yay., İstanbul 2012.
- Ömer Zülfe, “Emrî Divanında Harf Oyunları”, *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin, Ka Kitap, İstanbul 2017, s. 305-317.
- Üzeyir Aslan, “Osmanlı Şiirinde ‘Nokta’”, *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin, Ka Kitap, İstanbul 2017, s. 367-385.
- Mustafa Demirel, “Eski Türk Edebiyatında Harflerin Dili”, *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler*, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin, Ka Kitap, İstanbul 2017, s. 289-303.

OSMANLI DEVLETİ'NDE GÜNDELİK HAYATTA KULLANILAN PARA BİRİMLERİ

CURRENCY USED IN THE OTTOMAN STATE IN EVERYDAY LIFE

Dr. Öğr. Üyesi Burak KOCAOĞLUOsmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Kadirli
OsmaniyeORCID : 0000-0002-0595-7229**ÖZET**

Bir uç beyliği olarak Batı Anadolu'da kurulan Osmanlı Devleti 1600'lü yılların başında sınırları üç kıtaya ulaşan bir cihan devleti haline gelmiştir. Devletin sınırlarına yeni toprakların katılmasıyla birlikte ülke içerisindeki iktisadî faaliyetler çeşitlik kazanmış, başta tarım, hayvancılık ve madencilik alanlarında olmak üzere devlet hemen hemen her alanda ihtiyacını ülke içerisinde temin edebilme başarısını göstermiş ve ihtiyaç fazlası ürünlerini belirlenen ilkeler doğrultusunda ihraç etmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde bütün ülkede kullanılan tek bir para birimi olmayıp geniş Osmanlı coğrafyası içerisinde faaliyet gösteren darphânelerde darbedilen altın, gümüş ve bakır paralar ve yabancı ülkelerin çeşitli paraları tedavülde yer almıştır. Bu durumun dışında kıymetli madenlerin çeşitli nedenlerden ötürü piyasadan çekilmesi ve halkın elinde yeteri düzeyde altın ve gümüşün olmaması iktisadî hayatı olumsuz yönde etkileyeceğinden vergi tahsilâtı sırasında kabul edilecek para konusunda esnek olunması gerektirmiştir. Ancak bu esneklik yine de devletin belirlemiş olduğu kurallar çerçevesinde olmuştur. Şayet halk istediği para türünden vergisini ödeme fırsatı tanınmış olsa, halk büyük bir ihtimale elinde olan bakır ve ayarı düşük gümüş üzerinden vergisini ödeme yoluna gidecek ve sonuç olarak devlet, harcamaları noktasında özellikle de maaş ödemelerinde çeşitli zorluklarla karşılaşmış olacaktı. Bu sebepten devlet, altın ve gümüş darlığı olduğu vakitler hem devlet hazinesini hem de vergi mükellefini düşünerek tedavüldeki para birimlerini değerlendirme yoluna gitmiş ve kur değerlerini belirlemiştir. Bu çalışmada ilk olarak çalışma dönemimiz içerisinde Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren darphâneler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Faaliyet gösteren darphâneler hakkında verilen kısa bilgiden sonra Osmanlı Devleti'nde başlıca kullanılan mahalli ve yabancı para birimlerinin neler olduğundan bahsedilmiş olup bahsi geçen para birimlerinin zaman içerisindeki teknik özellikleri, ağırlık ve içerisindeki değerli maden oranı noktasından ele alınmıştır. Çalışmanın devamında ise devletin yabancı para birimlerinin mahalli para birimleri karşısındaki kur değerleri ve ayarlamaları ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise kur değerlendirmesi yapılırken yaşanan sorunların neler olduğu ve devletin sorunlara yaklaşımı ve çözüm arayışları gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Darphâne, Para, Vergi, Altın, Gümüş.**ABSTRACT**

Founded in Western Anatolia, the Ottoman Empire became a major state in the early 1600s, its borders reaching three continents. With the participation of new lands on the borders of the state, economic activities within the country have gained diversity, especially in agriculture, livestock and mining areas, the state has succeeded in providing its needs from within the country and exported surplus products in accordance with the principles set out. At this point, gold, silver and copper coins and various coins of foreign countries were included in circulation in the mints operating in the vast Ottoman geography, not the single currency used in the entire country in the Ottoman Empire. In addition to this situation, the withdrawal of precious metals

from the market for various reasons and the lack of enough gold and silver in the hands of the public will negatively affect economic life, so it has to be flexible about the money to be accepted during the tax collection. However, this flexibility has still been within the framework of the rules set by the state. If the public had been given the opportunity to pay the tax on the type of money they wanted, the public would likely have to pay their taxes on copper and low-setting silver, and as a result, the state would have faced various difficulties in paying wages, especially at the point of spending. For this reason, the state went on to appraise both the state treasury and the taxpayer, thinking about the shortage of gold and silver, and set the exchange rate values. In this study, brief information was given about the mint operating in the Ottoman Empire during our first working period. After brief information about the assaults operating, the technical characteristics of the aforementioned currencies were discussed and the technical characteristics of the aforementioned currencies were discussed from the point of weight and the value of the mine ratio in it. The study focused on the exchange rates and adjustments of the state's foreign currencies against local currencies. In the last part of the study, the problems experienced while performing the exchange rate assessment were shown and the state's approach to problems and the search for solutions.

Keywords: Mint, Cash, Tax, Gold, Silver.

PARFIYANIN İLK XRİSTIAN KİLSƏSİ**(VƏ YA ERMƏNİ QRIQORYAN KİLSƏSİNİN HƏQİQİ TARİXİ)**FIRST CHRISTIAN CHURCH OF PARTHIA (OR THE TRUE HISTORY OF THE
ARMENIAN GREGORIAN CHURCH)**KAZIMI Parviz Firudun oğlu**

Baku State University, Associate Professor, Doctor of Philosophy,

ORCID ID: 0000-0001-5577-4773

QURBANOV Azad Isa oğlu

Baku State University, Associate Professor, Doctor of Philosophy

ORCID ID: 0000-0001-6221-984X

ÖZET

Parfiya dövlətinin (e.ə 247 - b.e 224) rəqionda heqemonlugu zamanı şimal əyalətlərində Midiya ənənələri uzun müddət qorunub saxlanılmışdı. Əgər cənub regionlarında zərdüşçülük çox sayda məbədlərlə və ilahilər pantionu ilə təqdim olunurdusa, şimal əyalətlərində yayılmış atəşpərəstlik erkən formasını yaşamaqla bir Allahı- Ahuramazdanı tanıyırdı ⁽¹⁾ (Ə-u-rə-məzədə Elam dilində “dövlət və ya məmləkət bağışlayan Allah” Fars dili qramatikasının tam əksinədir. Başqa ifadədə- Ahura “lord” və Mazda isə “hikmət” mənasındadır, yəni “müdrək rəhbər”).

Sasanilərin hakimiyyətə gəlməsi ilə məbədlərin sayı artmağa başlayır. Sasan və oğlu Anahid mədəninin kahinləri olması onların hakimiyyəti zamanı prioritetləri də müəyyən edirdi. Sasanilərin hakimiyyətə gəldiyi zaman atəşpərəstliyin nüfuzdan düşməsi səbəbindən Ərdəşir atəşkədələr üçün xüsusi vergi (onda bir) təyin edir. Məhz bu səbəbdən də bir sıra tədqiqatçılar Sasanilər dövründə atəşpərəstliyin rəsmi dövlət dini elan olunduğunu hesab edirlər. Lakin mühitin analizi göstərir ki, müxtəlif hökmdarların hakimiyyəti zamanı məzdəkilik, mitraçılıq, maniçilik, hətta xristianlıq Sasanilər dövlətində müvəqqəti olsa da, dominantlıq əldə etmişdi.

Açar sözlər: *Parfiya dövləti, xristian kilsəsi, sak oğulları, ilk xristianlar, Qriqori kilsəsi.*

ABSTRACT

In the southern regions of Iran (Persia), Zoroastrianism was represented by numerous temples and pantheons of gods, while in the Northern provinces, fire worship retained its early form, recognizing one deity - Ahramazda. With the coming to power of the Sassanids, the number of temples began to increase. The fact that peregrine And his son were priests of the Anahita temple also set priorities during their rule. When the Sassanids came to power, Ardeshir imposed a special tax (one-tenth) on the temples of fire-worshippers. However, environmental analysis shows that during the reign of various rulers, Mazdeism, Mithraism, Manichaeism, and even Christianity gained moderate ascendancy in the Sassanid state, albeit temporarily. For the first 300 years after Christ, there was a serious struggle in Eastern Anatolia to become a strong and lasting religion. The first Christian Church in Parthia played a leading role in this struggle.

The lack of information about the history of Parthia, and sometimes very little, enriches this period with legends. The Parthian aristocracy maintained its influence in the Northern regions of Persia.

The reign of the Arshakids (of aranshah) continued in Albania until the 6th century. The Parthians understood and practiced fire worship differently than in Persia. The Parthian nobles saw and knew the important role of the temple of Anahita in the victory of the sons of Sassanids. Along with various traditional religions, many new religions spread in the Persian province and in Persian geography, new concepts were synthesized between religions, there was fierce competition between religions, and religious clans sought access to large palaces.

The early Christians who settled in the Northern provinces of Parthia in the middle of the third century gained a large following. In 252-326, Gregory (his Church name) was the son of Apak (Anak) of the Arshakid dynasty, and he was baptized in Cappadocia and received a Christian upbringing. When another of the Arsacid dynasty, Prince Tridad, together with Gregory, founded the first Christian Church, of course, the Central government did not like it, and the persecution increased. However, by the will of the sons of A, they were able to hold and preserve the Church.

The younger son of Gregory, Arastun (Armenians call him Aristakes), led the Church in 325-333, and then his older brother, the first son of Gregory erfan (Arfan) (Armenians call him Vrtanes), took over the leadership of the Church in 333-341 on the advice of his father was brought to the leadership. Arastun took part in the creation of the churches of Albania and Iveria, became their first Bishop, and participated in the first world Council of Christians (Nicaea-Syria).

Early Christians quickly forgot the important decisions made at the first meeting of the apostles of Jesus, and Christians all over the world are involved in intrigues between the two churches - the Church of Nicaea (Syria) and the Church of Alexandria. After the formation of the Church of Constantinople, competition increased, and although the Christian Church in Eastern Anatolia and Cappadocia was subordinate to Constantinople, the Syriac Church sent representatives to Cappadocia and Eastern Anatolia in search of supporters.

The church, founded by Gregory, son of Apak, acts as a true Christian church under the leadership of 10 generations after him and proclaims that Christianity is a divine religion. Only in 437, with the appointment of Hovhannes, a disciple of the Syrian missionary and provocateur Mesrop Mashtos (educated in Syria), the leadership of the church changed the character of the first Christian Church of the Parthians, covering a large area from Eastern Anatolia to Albania.

The first Christian Church of the Parthians changed its essence, defining the status of a national church, and not a propagandist of common Christian values.

Keywords: *Parthian state, Christian church, Sak sons, early Christians, Gregory Church.*

GİRİŞ

Sasanilərlə Romalılar arasında tarixi döyüşlərin gətirdiyi coğrafiya parfiyalılar zamanı olduğu kimi Şərqi Anadolu (Anatoliya) torpaqları idi. Parfiya tarixi haqqında məlumatların az, bəzən isə çox az olması o dövrü əfsanələrlə zəngin edir. Buna baxmayaraq İnformasiya resursları içərisində parfiyalılar haqqında xeyli materiallar mövcuddur. Diqqəti cəlb edən odur ki, Azərbaycan informasiya resursları içərisində çox qarışıq məlumat kütləsi aydınlıq əmələ gətirmək əvəzinə informasiya “küyü” yaradır. Ciddi elmi tədqiqat materiallarını rəqəmsallaşdırılıb bazalarda yerləşdirmək əvəzinə mötəbərliyi sual yaradan mənbələrdən tərcümələr yerləşdirilir. Rus mənbələrinin verdiyi məlumata əsaslanaraq qeyd edək ki, parfiyalılar şərqdən gələrək zəbt etdiyi ərazinin adına görə belə-Parfiyalı adlanırdılar. Həqiqətdə isə onlar özlərini Ərşakidlər adlandırdı ki, rus dilində “saki”, hind və çin dillərində “şaki” adlanan sak tayfalarından olduqlarını və

ərşakidlər olaraq “sak oğulları” kimi özlərini təqdim edirdilər. Buddanın şaki tayfasına mənsub olması ilə əlaqədar Hind, Nepal və Çin rəvayətlərində də xeyli xatırlatmalar mövcuddur. Odurki, sak tayfalarına mənsub olan ,Ərşakidləri iran dilli xalqlar, ariyalılar və ya pəhləvilər kimi təqdim etmək qeri ciddi yanaşmadır. Belə olarsa Qacarları və Qəznəviləri də fars dilində danışmış yazdıqlarına görə fars və ya ariyalı adlandırılmalıdırlar. Məlumdur ki, parfiyalılar yazı sistemi yaratmamış və müxtəlif zəminlərdə müxtəlif yazılardan istifadə etmişlər.

Parfiya aristokratıyası Sasanilərə məğlub olandan sonra da Persiyanın şimal regionlarında öz nüfuzunu saxlayırdı. Arşakidlərin reqlionlarda hakimiyyəti VI əsrə qədər, o cümlədən Albaniya ərazisində davam edirdi.(2)

YÖNTEM

Antik dövrün təhlili hər şeydən əvvəl mənbələrin müqayisəli təhlil metodunu tələb edir.

Parfiyalılar atəşpərəstliyi Persiyadan fərqli olaraq qavrayır və icra edirdilər. Parfiya zadəganları Sasan oğullarının qələbəsində Anahid məbədinin oynadığı mühüm rolu görmüşdülər və bilirdilər. Fars (Pars) əyalətində müxtəlif ənənəvi dinlərlə yanaşı bir çox yeni dinlər də mövcud idi. Yeni dinlər Fars coğrafiyasındakı ənənəvi dinlər arasında sintez olunur, yeni konsepsiyalar yaradılır, dinlər arasında amansız rəqabət aparılır, dini klanlar böyük saraylara yol axtarırdılar. Nüfuzlu alim dr. Ziya Eşrəfi də özünün tədqiqatlarında Persiya mədədlərinin arxasında ailə klanlarının olduğunu subut edir.

Parfiyalı aristokratlar Sasanilərin çoxallahlıq pantionunu qəbul etməsələr də, alternativ axtarışı üzərində ciddi rəqabət mövcud idi. Yəhudiliyin qəbul olunması onun daxili strukturu baxımından mümkün deyildi. Yəhudilik kompakt əhatədə “İsrail övladları” arasında dövr edirdi və Persiyada onların öz maraqları var idi. Xristianlıq isə mərkəzi hakimiyyət tərəfindən təqib olunurdusa da, ucqarlarda yaradılan ilk xristian kilsələrinin - Qriqori, Alban və İberiya kilsələrinin təsisçiləri və din xadimləri uzun müddət Parfiya aristokratik ailələrindən çıxan şəxslər olmuşlar .⁽³⁾

III yüzilliyin ortalarından başlayaraq Parfiyanın şimal əyalətlərində məskunlaşmaya başlayan erkən xristianlar⁽⁶⁾ xeyli tərəfdar toplayır. 252-326-ci illərdə Qriqori (bu onun kilsə adıdır) Apak (Anak) oğlu Arşakidlər sülaləsindən idi və o, Kapatokiyada xaç suyuna salınaraq xristian tərbiyəsi almışdı. Arşakidlər nəslindən olan digər bir şahzadə Tridad⁽⁵⁾ Qriqori ilə birlikdə ilk xristian kilsəsi təsis etdikdə əlbəttə ki, mərkəzi hakimiyyətin xoşuna gəlmir və təqiblər daha da artır. Lakin Apak oğullarının fədakarlığı hesabına kilsəni ayaqda saxlaya bilirlər.

BULGULAR

Qriqorinin kiçik oğlu Ərəstun (ermənilər onu Аристакес adlandırırlar) 325-333-cü illərdə⁽⁴⁾ kilsənin başında durur və ondan sonra böyük qardaşı, Qriqorinin I oğlu Erfan (Ərfan - ermənilər onu Вртанес adlandırırlar) 333-341-ci illərdə⁽⁵⁾ atasının tövsiyəsi ilə kilsənin rəhbərliyinə keçir. Ərəstun Albaniya, İberiya coğrafiyasında xristianlığın yayılmasında iştirak edir, bəzi mənbələrə görə onların ilk yepiskopu olur¹ və xristianların Nikeyadakı (Suriya) birinci dünya toplantısında iştirak edir.

Erkən xristianlar İsa həvarilərinin birinci toplantısında alınan qərarları ⁽⁶⁾ tez unutdu və dünya xristianları Nikeya (Suriya) və İsgəndəriyyə (Misir) kilsələri kimi iki kilsə arasındakı rəqabətlə məşğul idilər. Konstantinopol kilsəsi formalaşandan sonra rəqabət bir qədər də genişlənir. Şərqi Anadoluda və Kapadokiyada xristian kilsəsi Konstantinopola tabe olsa da, Suriya kilsəsi Kapadokiya və Şərqi Anadolu kilsələrinə nümayəndələr göndərərək orda tərəfdarlar axtarırdı. Bu dövrdə Roma kilsəsinin də problemləri çox idi.

Qriqorinin oğlu Erfanın Qriqorus və İyusik (341—347) adlı iki oğlu olur ⁽⁷⁾ ki, onlar da Kapadokiyada erkən xristianların yanında tərbiyə olunurlar və müxtəlif dövrlərdə babalarının təsis etdiyi kilsəyə rəhbərlik edirlər. Qriqorus (330-335-ci illər arasında faciəli şəkildə öldürülməsi haqqında məlumat verilir) ⁽⁸⁾ əmisinin (Ərəstun) məsləhəti ilə kilsə arealını genişləndirmək, Albaniyada, xəzər sahillərində xristianlığı təbliğ etmək üçün vəzifələndirilir ⁽⁹⁾.

Arşakidlərdən olan Apak oğullarından yalnız Narsız (*Nerses*) Kapadokiyada olarkən erməni aristokratlarından olan Mamikonyanın qızı Sanduxt ilə evlənir və ilk erməni qohumlugu yaranır. 353-cü ildə onun kilsənin başına keçdiyi məlumdur. ⁽¹⁰⁾ Parfiya xristian kilsəsinin erməni kilsəsinə çevrilməsi cəhdləri uğursuz da olsa, məhz bu zamandan başlanır. Buna baxmayaraq Apak oğullarından olan Şaak (Saak) 373-cü ildə kilsənin rəhbərliyinə gəlir və xristianlığın genişləndirilməsinə, Albaniyada, xəzər sahillərində yayılmasına, xristianlığı vahid kilsədə toplamaya çalışır. Bu siyasəti bəyənənməyənlər onu dörd ildən sonra qətlə yetirirlər.

Həmin nəsiləndən kilsəyə rəhbərliyi əlinə alan Zaven (377-381-ci illər) də kilsənin nüfuzunun Albaniya və Qafqaz arealında genişləndirilməsi üzərində çalışır, vahid xristian kilsəsi tərəfdarı olur və onu da dörd ildən sonra öldürürlər. Zavenin qətlindən sonra onun qardaşı Aspuraq Mamikonyanların dəstəyi ilə kilsənin rəhbərliyinə gətirilir və ona təzyiq edərək rəhbərlik etdiyi kilsənin III Arşakidin əleyhinə və Persiya hökmdarı Xosrovun xeyrinə siyasət aparmasına məcbur edirlər.

387-ci ildə Apak oğulları nəslindən olan Partev oğlu Saak kilsənin rəhbərliyinə gəlir, kilsənin Qriqori Apak nəslindən olan 10-cu rəhbəri olur və 436-cı ilə qədər kilsəyə rəhbərlik edir. Bu zamana qədər Apak nəslindən olan erkən xristianlar xristianlığın ilahi din olaraq böyük bir coğrafiyada yayılmasına nail olur. ⁽⁸⁾ Lakin, nə mərkəzləşdirilmiş kilsə yaratmaga nail olunur, nə də xristianlığı dövlət dini olaraq elan edilməsi mümkün olmur.

Roma imperatoru Konstantinin 313-cü ildə qəbul etdiyi Milan fərmanı (EDİT) bütün din və məzhəblərin azadlığını elan etdi. Bu fərman Bizansda xristianların vəziyyətini yaxşılaşdırdısa da, Anadolu və İranda onlar hələ də təqib olunurdular. Babaları Qriqorinin tövsiyələrinə sadıq olaraq xristianlığı vahid kilsədə birləşdirməyin, bir etnik çərçivəyə salmagın əleyhinə çalışır və ailə klanlarının himayəsinə ehtiyacları olsa da, onların təsiri altına düşməkdən yayınırdılar. Bu siyasət Konstantinopol kilsəsinin həyata keçirdiyi siyasətə uyğun gəlirdi. Suriya kilsəsinin təxribatları nəticəsində xristianlıq qəbilə və klan ideologiyasına çevrilirdi və bunun nümunələrini tarixin sonrakı mərhələlərində görürük.

SONUÇLAR

Yalnız 437-ci ildə Suriyalı təxribatçı və missioner Mesrop Maştosun şagirdi (Suriyada təhsil almış) hesab edilən Ovsep Vayodzorsinin kilsə rəhbərliyinə təyin olunması ilə Şərqi Anadoludan Albaniyaya, xəzər sahillərinə qədər böyük bir arealı əhatə edən parfiyalıların ilk xristian kilsəsi

mahiyyətini dəyişirdi, vahid xristian kilsəsi ideyası, xristian dəyərlərinin təbliğatçısı olmaq əvəzinə etnik kilsə statusu müəyyənləşdirdi.

437-ci ildən başlayaraq erməni kilsəsinin (ravnoapostol) həvarilərə bərabər kilsə adlandırmasının və ilk xristian dövləti elan etməsinin tarixi və elmi əsası yoxdur. Belə ki, Ovsepin kilsə rəhbərliyinə gəlməsinə qədər xristian kilsəsi, onun sədaqətli yaradıcıları və davamçıları olan parfiyalı xristian Apak oğulları xristianlığın bir səmavi din olduğuna, onu bütün insanlar arasında yaymaq missiyasını daşdıqlarına inanırdılar. Ovsepin kilsə rəhbərliyini ələ alması ilə kilsə etnik məzmununda və bir “milli” əlifba yaratmağa, müqəddəs kitabları etnik dilə tərcümə etməyə,⁽⁷⁾ latın əlifbası və Suriya dillərindən imtina etməyə və İsa kəlamlarını etnik dəyərlər sisteminə uyğunlaşdırmağa başladılar.

Eləcə də bu, kilsə tarixində etiqadı uğrunda ağır əzablara düşər olaraq şəhid olmuş (velikomuçenik) din xadimlərinin sayının çox olması da diqqəti cəlb edir. Kilsənin ilk rəhbərlərinin harada ölməsi və məzarlarının harada olması haqqında ya məlumat yoxdur, ya da ziddiyyətli rəvayətlər olunur. Rəvayət olunur ki, Qriqori Tridatin məsləhəti ilə kiçik oğlunu öz yerinə qoyur və dağlara çəkilir. Harada ölməsi haqqında da məlumat yoxdur və ya rəvayətlər mövcuddur. Qriqorinin övladlarının da məzarları haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Kilsədə daxili qətlərin sayı da kifayət qədər çoxdur. Qriqori oğullarının ailə klanlarının məqsədlərinə xidmət etmədiyi üçün sui-qəsd edərək digər qardaşının kilsə rəhbərliyinə gətirilməsi faktı erməni mənbələrində etiraf olunur. Kilsə daxili sui-qəsdlər həm katolik kilsəsində, həm də pravoslav kilsəsində tez-tez rast gəlinən hadisədir. Yalnız məqsədlər fərqlidir.

IV-V əsrlərdə dünya xristianları “xristologiya” ilə məşğul olduqları və bu istiqamətdə amansız mübarizə apardıkları halda, Ovsep və yeni formalaşan erməni kilsəsi Anahid məbədinə və mitraçılara xristianlıq daxilində yeni status verməyə və oradakı tərəfdarları özlərinə cəlb etməyə çalışırdılar. Konstantinopol ortodoks kilsəsinin dinsizliyə (yerest) qarşı amansız mübarizəsinə baxmayaraq, erməni kilsəsi yenə də imanlı xristianların diqqət mərkəzi ola bilmədi.

Şərqi Anadolu əvvəllər parfiyalıların, sonralar Persiya və müxtəlif kiçik mərhələlərdə Roma, Bizans əraziləri və ya əyalətləri olmuşdur. Bu tarixi mərhələdə Persiyanın şimal regionlarında müxtəlif əyalətlərin yerli dil və adətlərə malik olmaları onların dövlət statusuna malik olduqlarını ifadə etmirdi. Eləcə də bu tarixi coğrafiyada müxtəlif xalqlar yaşamış və onların etnik və dini müxtəlifliyi haqqında “Ağvan tarixində”² mötəbər məlumatlar verilir.

Erməni rəsmi mənbələrində ifadə olunur ki, 1203-cü ilə qədər erməni kilsəsinə rəhbərliyə ənənəvi olaraq parfiyalı “pəhləvani” (pahlivuni) nəslindən təyin olunurdu.³ Deməli, 437-ci ilə qədər Parfiyalı Apak oğlu Qriqori nəslindən, 1203-cü ilə qədər də pəhləvilər nəslindən olanlar kilsəyə rəhbərlik ediblər. Bəzi erməni tarixçiləri hesab edir ki, bir neçə parfiyalı ailələr erməniləşmişdilər və bunlardan bəziləri gürcü kilsəsini, bəziləri də Alban kilsəsini təsis etmişdilər. Sözügedən həmin erməni tarixçilərinin qeydlərinə görə, 1923-cü ildə, sonradan İran şahı olmuş Pza xan da Mazandaranda olan pəhləvilər nəslindən olduğunu etiraf edibmişdir.

Dünyanın nüfuzlu dilçi alimləri hələ XIX əsrin ortalarından erməni dilini hind-avropa dilləri ailəsinə daxil edirlərsə də onun bu xüsusiyyətlərinin ciddi şəkildə gizləndiyini də mütləq qeyd edirlər. Erməni dilində fars dili elementləri, ərəb(sami) dillərinin elementləri, yunan dili elementlərinin də olduğu məlumdur. 1875-ci ildə alman dilçi alimi Qenrix Fuşman erməni dilini

iran dillər qrupundan ayırdı və onun çox uzaq qohum dili (miladdan əvvəl III minillikdə ayrılmış) yunan dilini müəyyənləşdirdi. Erməni dilçi alimlərindən fərqli olaraq son 50 ildə demək olar ki, bütün nüfuzlu erməni olmayan dilçilər bu dilin “izolya” dillər qrupuna daxil olduğunu və heç bir dünya dilləri ilə qohum olmadığını bəyan edirlər. Məlumdur ki, erməni dili əvvəlcə məbəd dili, sonradan kilsə dili olaraq qorunur və formalaşır. Nəticədə “qrobar” (kitab dili-yazılı dil) və “aşxarabar” (danışiq dili) olaraq iki formada mövcudluğunu davam edir.

YENİ ARAŞTIRMA KONULARI

V əsrin erməni ailələrindən olan Mamikonyanların Çindən gəldikləri haqqında birbaşa erməni mənbələri məlumat verir. Sonrakı dövr erməni tarixçiləri isə Çin sözünü Mesopotamiyaya aid edirlər, parfiyalıları və Bizans ailələrini də erməni etnosuna daxil edir və bir kilsə ətrafında identifikasiya edirlər. Rəsmi erməni tarixi mənbələrində təqdim olunan bu qatmaqarışiq məlumatları oxuyan hər hansı bir erməni mənsubu təbii ki, heç bir şey anlamır və “biz çox qədim xalqıq...” deməklə kifayətlənir. Belə bir vəziyyət isə mütəxəssislərin gülüşünə səbəb olur.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir neçə ailə klanı tərəfindən ələ alınan parfiyalı Apak oğlu Qriqorinin yaratmış olduğu və övladları tərəfindən uzun müddət inandıqlarına sədaqətlə ibadət edən kilsə öz mahiyyətini dəyişdirdi və 437-ci ildən sonra kilsə ətrafında yeni etnik-marginal formalaşdırmağa başladı. Erməni tarixçiləri etiraf edirlər ki, III-IV əsrlərdə ermənilərin kütləvi danışiq dili fars dili, XV-XVI əsrlərdə isə türk dili idi. Erməni dili xalq dili olaraq deyil, kilsə dili olaraq inkişaf edir. Kilsə müxtəlif yollarla ətrafına topladığı insanları bir tərəfdən təşviq, digər tərəfdən qorxu ilə klanlara xidmət etməyə cəlb edir, kilsə məsləhəti ilə gəncləri evləndirir, onlara yaşayacaqları regionları tövsiyə edir, onları himayə edir, dogulacaq uşaqların tərbiyəsini və təhsilini kilsə öz üzərinə götürür, lazım gələndə səfərbərlik elan edir, nəzarətdən çıxanları amansız cəzalandırırdı. Belə bir siyasətin nəticəsində hər hansı bir erməni fərdi yaşadığı müxtəlif dövlətlərdə, onun qanunlarından ehtiyat etmir, “Dövlət mənə nə edə bilər? Nə cəza verə bilər, uzaqbaşı azadlıqdan məhrum edər, vəssalam..., kilsə isə mənim nəslimi kəsər”, - deyər düşünür. Bu tandem yüzillərlə insanlara təlqin edilib və bu gün də keçərlidi.

Bu sistem belə işləyirdi: ailə klanları kilsəni ələ alaraq onu nəzarətdə saxlayır, kilsə isə öz növbəsində insan kütlələrini idarə edirdi. Bu səviyyələr arasında çox istiqamətli qarşılıqlı əlaqələr mövcud idi. Sistem aristokrat ailə klanlarının müxtəlif ölkələrdə güclənməsinə xidmət edir, bu “güc” kilsənin tövsiyəsi ilə istifadə olunur və həmin məkanlarda kilsələr təsis edilirdi. Kilsə ətrafına insanlar cəlb edilir, icma yaradılır, əgər icma “sözə qulaq asan deyildisə” onları islah etmək mexanizmi işə düşür, Suriyadan, İrandan missionerlər gətirilir, siravi fərdlər bu güc imkanlarından istifadə etmək fürsəti əldə edərsə, “xoşbəxt” ola bilər və ya əksinə, bu güc mərkəzinə ömürboyu iddiasız və təmənnəsiz çalışaraq xidmət edirlər.

Erməni kilsəsinin erkən orta əsrlərdə yaratmış olduğu “Klan-kilsə-xalq” modeli tarixi sınaqlardan ağır imtahanlar verərək keçdi və bu model bu gün də işləyir. Məsələn, 2018-ci ilin aprel ayının 22-də “Moriot” oteldə Sarkisyanın Paşinyanla görüşü keçirildi. Bu görüşdə Paşinyanın ultimatomunu qəbul etməyən Sarkisyan “7-8 faiz səs toplamış siyasi qüvvənin xalq adından danışmağa haqqı yoxdur” dedi və Paşinyanın “sənin vəziyyətdən xəbərin yoxdur...” sözlərinə əhəmiyyət vermədən danışığılar masasını tərk etdi. Bəs, bu görüşdə hansı vəziyyətdən söz gedirdi? Paşinyan həmin gün tərəfdarlarını küçə nümayişinə çağırırdı və çox olmayan bir kütlə ilə yürüş

zamanı bir bəyanat oxudu. Bəyanatın oxunuşu zamanı onun yanında erməni kilsəsinin xüsusi işlər üzrə yepiskopu və arxalarında əlində “Kalaşnikov” avtomatı saxlayan iki nəfər kilsə mücahidi dayanırdı. (Ermənistan küçələrində avtomatlı yalnız kilsə mücahidi ola bilər və bu da təhlükəli bir vəziyyətin yaranması deməkdir) Kilsənin Paşinyan tərəfində olduğunu bildirən bu “siqnal” Sarkisyan-a bir mesaj idi və o da həmin gün istefa etdi. Sarkisyan- Kəçəryan klanı ənənəvi erməni klanı tərəfindən qurban verildi və bu kimi hadisələr erməni kilsəsinin tarixində çoxdur. Ola bilsin ki, bir müddətdən sonra Sarkisyan-a da “müqəddəs şəhid” (velikomuçenik) statusu verilsin. Bu, erkən orta əsr “klan-kilsə-xalq” modelinin XXI əsrə tətbiq olunan “demokratiya” konseptidir. Tarixlərinə belə bir absurd münasibətlə yanaşı erməni kilsə xadimləri tez-tez öz moizələrində “başqa kilsələrin müqəddəslərinə iman gətirməyin, günahdır”, - deyərək tərəfdarlarına müraciət edirlər.⁽¹⁴⁾

KAYNAKLAR

1. Dr.Ziya Sedrol Eşrafinin tədqiqatları.
<https://www.youtube.com/watch?v=pqKGm1pw0WA>
2. <http://www.parthia.com/arsaces1.htm>. [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%88%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B4%D1%8B_\(%D1%86%D0%B0%D1%80%D0%B8_%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%84%D0%B8%D0%B8\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%88%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B4%D1%8B_(%D1%86%D0%B0%D1%80%D0%B8_%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%84%D0%B8%D0%B8))
3. Православная энциклопедия», Григорий Просветитель, М. : Церковно-нау. центр 2006.
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C
5. Иером. Алексей (Никоноров). Григорис Албанский // Православная энциклопедия. 2006.Т. 13. С. 86—87.
6. Бузанд Ф. История Армении / Пер. М. А. Геворгияна.— Кн. 3. Гл.5.
7. <https://noev-kovcheg.ru/mag/2010-04/2035.html>
8. <https://sesqazeti.az/news/kivdf/309034.html>
9. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD_I_Dinler_Tarihinin_Meseleleri. Kürşat Demirci. İNSAN YAYINLARI.. 2019.
10. Moisey Kalankatuklu. Agyan tarixi, B., 2006.
11. Муравьев А.: Христианский Восток накануне арабского завоевания. Сирийский мир и цивилизационные процессы в V–VI вв.Подробнее: <https://www.labyrinth.ru/books/753714/>
12. Ольбрыхт М. Я, Никоноров В. П. Вклад Н. К. Дибвойза в изучение истории и культуры Ирана в эпоху Аршакидов // Дибвойз Н. К. Политическая история Парфии. — СПб.: СПбГУ, 2008, с. 6—7 Джорджа Роулинсона (1812—1902) «Шестая великая восточная монархия, или география, история и древности Парфии» (1873)
13. Мовсес Хоренаци. «История Армении» Ер. Ayastan. 1990. 291 s.
14. Gevond Vardapetin moizələri. https://www.youtube.com/watch?v=J-DaVA27_cA

**GÖREME, SAKLI KİLİSE, MANASTIR YEMEKHANELERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

GOREME, SAKLI CHURCH, EVALUATION OF THE MONASTERY REFECTORIES

Sümeyye ERTÜRK

Yüksek Mimar

ORCID : 0000-0002-0267-1516**Dr. Öğr. Üyesi Leyla KADERLİ**

Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kayseri

ORCID :0000-0002-3497-6664**ÖZET**

Kapadokya Bölgesi'nin mimari dokusunda önemli bir yere sahip olan manastırlar ve kaya oyma kiliseler, yapıldıkları dönemin sosyal, ekonomik ve dini yapısını gösteren, tarihi ve estetik değerleri ile korunmalarını gereken kültürel birer varlık olarak önemli bir yere sahiptir. Bölgenin topoğrafik yapısında kolay işlenebilir ve dayanıklı tüflerin bulunması, yaşamak için kolay mekân üretmeye; vadi yamaçları, saklanmaya elverişli olduğu için çeşitli kültürlerin, devlet ve toplumların yaşadığı bir bölge olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu Dönemi'nde yapılan kilise ve manastırlarla birlikte Kapadokya Bölgesi Hıristiyanlar için önemli bir dini merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.

7. yüzyılda yoğun Hıristiyan göçü ile dini bir merkez konumunda olan bölgede çok sayıda kilise, şapel, yemekhane, keşiş odaları, kiler, mutfak gibi çeşitli kaya oyma mekânlar oluşturulmaya başlanılmıştır. Bununla birlikte Göreme Vadisi içerisindeki dini mekânların çoğunun 10. ile 11. yüzyıllar arasında tarihlendirildiği ve monastik yaşam süren dini topluluklar için önemli bir yerleşim merkezi olduğu bilinmektedir.

Buldukları coğrafyanın tarihi, sosyolojik, demografik, seküler ve kültürel katmanları hakkında da bilgi veren manastır yapıları içerisinde kilise, mezar şapelleri, vaftizhane, yemekhane, şaraphane, toplantı salonları, hücre odaları, sığınaklar, sarnıç ve depolar bulunmaktadır.

Göreme Vadisinde farklı büyüklüklerde birçok manastır, kilise ve şapeller yer almaktadır. Yukarı vadiye birbirlerine yakın mesafede oyulmuş kiliseler ile bağlantılı veya bağlantısız yaklaşık on trapezalı mekân bulunmaktadır. Yemekhanesi ile kompleks halindeki manastırlar, bölgenin en geniş monastik oluşumlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde Göreme Açık Hava Müzesi olarak adlandırılan ve bölge için birçok önemli dini yapıları barındıran yukarı vadi dışında yakındaki Göreme kasabasının doğusunda aşağı vadiye yine çok sayıda dini işlevi olan yapılar yer almaktadır. Saklı Kilise, Göreme Açık Hava Müzesi'nin 500 m batısındaki aşağı vadiye yer alan kaya kütesinin yamacında bulunmaktadır.

Genellikle oluşumları 10. yüzyıla tarihlendirilen aşağı vadi kiliselerinin bulunduğu alanda yer alan yemekhane mekânları, Saklı Kilise'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Yemekhaneler, uzun bir masa (trapeza) ve bankları bulunan, genelde dikdörtgen planlı, mutfak ve kiler gibi çeşitli yan mekânları ile birlikte kaya oyma tekniğiyle yapılmıştır. Kaya kütesinin yamacında yer alan altı yemekhanenin bazılarında kaya üzerine kırmızı aşı boyayla yapılmış bezemeli giriş cepheleri bulunmaktadır. Göreme Açık Hava Müzesi dışında yer alan dini yapıların korunmasına yönelik basit demir kapıları dışında fazla bir koruma önlemi bulunmamaktadır. Ayrıca yakın çevredeki işletmeler tarafından ihtiyaçlara göre cafe, depo, ahır gibi işlevlerle kullanılan mekânlar da yer almaktadır.

Bu çalışmada, manastır mimarisinin tarihsel gelişimi üzerinden, dini ritüelin önemli bir parçası olan yemekhanelerin özgün kullanımları, plan tipolojileri ve mimari özellikleri Kapadokya, Göreme Saklı Kilise özelinde değerlendirilmiştir. Manastır yemekhanelerinin Kapadokya'daki çeşitliliği ve yapıldıkları dönemin dini yapısını yansıtan birer belge niteliğinde olma özelliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kapadokya, Göreme, Manastır, Yemekhane

ABSTRACT

Rock-carved churches, which have an important place in the architectural texture of the Cappadocia region, have an important place as cultural assets that show the social, economic and religious structure of the period in which they were built, and should be protected with their historical and aesthetic values. In the topographic structure of the region, the presence of easily workable and durable tuffs creates an easy place to live; since the valley slopes are suitable for hiding, it has been a region where various cultures, states and societies live. Along with the churches and monasteries built during the Eastern Roman Empire Period, the Cappadocia Region appears as an important religious center for Christians.

In the region, which is a religious center with intense Christian migration in the 7th century, many rock-carved places such as churches, chapels, refectories, monk rooms, cellars and kitchens were started to be created. However, it is known that most of the religious sites in Göreme Valley are dated between the 10th and 11th centuries and are an important settlement for religious communities with monastic life.

There are churches, tomb chapels, baptistery, refectory, winery, meeting rooms, cell rooms, bunkers, cisterns and warehouses within the monastery structures that also provide information about the historical, sociological, demographic, secular and cultural layers of the geography in which they are located.

There are many monasteries, churches and chapels of different sizes in Göreme Valley. In the upper valley, there are about ten trapezoidal spaces connected or unconnected with the churches carved close to each other. Monasteries complexed with the refectory are considered one of the largest monastic formations in the region. Apart from the upper valley, which is called the Göreme Open Air Museum today and which contains many important religious buildings for the region, there are many religious functions in the lower valley east of the nearby town of Göreme. Saklı Church is located on the slope of the rock mass located in the lower valley 500 m west of Göreme Open Air Museum.

The refectories located in the area where the lower valley churches, whose formations are dated to the 10th century, are located in the northwest of the Saklı Church. Refectories were built with rock carving technique with a long table (trapeza) and benches, generally rectangular plan, with various side spaces such as kitchen and pantry. Some of the six refectories located on the slopes of the rock mass have decorated entrance facades made of red ocher on the rock. Except for simple iron gates for the protection of religious structures outside the Göreme Open Air Museum, there is not much protection measures. In addition, there are also places used by the businesses in the vicinity with functions such as cafes, warehouses and stables according to the needs.

In this study, the original uses, plan typologies and architectural features of the refectories, which are an important part of the religious ritual, have been evaluated in Cappadocia, Göreme Church, based on the historical development of monastic architecture. The diversity of the

monastery refectories in Cappadocia and the feature of being a document reflecting the religious structure of the period in which they were built were emphasized.

Keywords: Cappadocia, Göreme, Monastery, Refectory

**YAZMA ESERLERİN BESMELE, HAMDELE, SALVELE VE MUKADDİME
BÖLÜMLERİNDEKİ CÜMLE YAPILARINA GENEL BAKIŞ VE CÜMLE
ÇÖZÜMLEME ÖRNEKLERİ**

AN OVERVIEW OF SENTENCE STRUCTURES IN WRITTEN, BESMELE, HAMDELE,
SALVELE AND MUKADDİME DEPARTMENTS AND EXAMPLES OF SENTENCE
ANALYSIS

Dr. Öğr. Üyesi Bekir SARIKAYA

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ans
kampüsü, Afyonkarahisar

ORCID : 0000-0002-9842-237X

ÖZET

Geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devletinin yazı dili; bilimle ve sanatla meşgul olanların farklı dillerden farklı kelimeler ve farklı yapılar almalarıyla genişlik kazanmıştır. Bunun için bu dönemde Arapça ve Farsça unsurlarla süslenen eserler ortaya konmuştur. Eserlerin basit dil bilgisi kurallarına uygun yazılmaması, bugün eserlerin transkripsiyonunda veya cümle çözümlemelerinde ancak dilbilimine vakıf olanların çözüm üretebileceği pek çok problemi de beraberinde getirmiştir.

Arap harfli halis Türkçe ile yazılmış bir metin görülse günümüzde hemen “*Dili Osmanlıcadır.*” cümlesini kuruyoruz. Bilindiği üzere bu dili ne Araplar anlar, ne de Farslar anlar. Ancak Türklerin anladığı bu eserlerde Arapça ve Farsça alışılmadık yapılar, metni tabi ki zor anlaşılır metin hâline getirmektedir. Bu zorluğu gören sonraki neslin geçmiş zamana dair hakları olmayan/haksız değerlendirmelere kalkışmaları pek hoş değildir. Herhangi bir dönemde ortaya çıkan bir mahsulün yine kendi dönemine ve benimseyenlerinin eserlerine göre objektif yaklaşarak değerlendirilmesi gerekir.

Eserlerin en çetin kısmı giriş kısımlarıdır. Besmeleden sonra gelen hamdele, salvele ve mukaddimenin baş kısmındaki Arapça ve Farsça cümleler, üç beş kelimedenden oluşan terkipler vb. Türkiye Türkçesi cümle ve kelime grubu yapılarına uygun değildir. Üzerinde çalışılacak eserlerde bu durum gözden kaçırılmamalı, kelimelerin eksik ve yanlış anlaşılmasına fırsat verilmemelidir. Çünkü müellifin kastettiği derin anlam kaybolabilir.

Peki Osmanlı döneminde müellifler niçin böyle karmaşık bir yapı sunmuş olabilir? Bugün geçerli olan bilim terminolojisine hakim bir dille makaleler yazılmak zorunda kalınıyorsa o zamanlarda da yazarlar kendi bilgilerinin bu konuda derin olduğunu göstermek için, Kuran’dan, hadisten, Arapça dualardan aldığı kelimeleri, yapıları kullanarak Kuran’ın diline olan sevgisini göstermek için, metnin Türkçe kısımlarında asonans, aliterasyon, kafiye ve söz grupları içindeki yabancı kelimelerle şiir havası oluşturmak ve ruhu teskin eden ses ritmini yakalamak için, yazı geleneğine ve göreneğine bağlılığını ifade etmek için vb. cevaplar yukarıdaki soru için sıralanabilir. Aslında cevabı zor/içinde olan soru ise şudur: “Çok tenkit edilen ve süsünün derecesinin herkese göre değiştiği metinler, müelliflerin entelektüel olduğunu mu yoksa halka inemediğini mi gösterir?”

Bu bildiriye, eserlerdeki karmaşık cümle yapıları; ana, yan, eksilteli ve eksik cümleler, cümlelerin kuruluşları, cümlenin öğeleri, Arapça ve Farsça terkipler, Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin oranı, anlam çözümlemeleri vb. bazı bilgiler göz önünde bulundurulacak, alınan beş örnek üzerinde metni algılamanın yolları hakkında fikir sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yazmalar, giriş bölümü, karmaşık cümle, kelime grupları

ABSTRACT

The writing language of the Ottoman Empire, which ruled a wide geography, has become widespread when those who are engaged in science and art take different words and different structures from different languages. For this, works containing Arabic and Persian elements were published in this period. The fact that the works are not written in accordance with the simple grammar rules has caused many problems that only those who have knowledge of linguistics can find solutions in the transcription or sentence analysis of the works.

Today, when a text written in Arabic with Arabic letters is seen, its language is called Ottoman. As is known, neither Arabs nor Persians understand this language. However, unusual structures in Arabic and Persian make the text difficult to understand. It is unpleasant for the next generation that sees this challenge to make evaluations without past rights. A work that appears in any period should be evaluated objectively according to its own period and the works published by the people of that period.

The most difficult to understand and read part of the works is the introduction. Arabic and Persian sentences in the beginning of Salvele, Hamdele and Mukaddime, and compositions consisting of three or five words are not suitable for Turkish sentences and phrases. In the works to be studied, this situation should not be overlooked, and it should be avoided to cause misunderstanding of words. The deep meaning of the author may be lost.

So why might the authors present such a complex structure in the Ottoman period? If articles must be written in a language that prevails in current science terminology, Some answers can be listed for the above question, the authors to show that their knowledge is deep in this, to show his love for the language of the Qur'an by using words and structures from the Qur'an, the hadith and Arabic prayers, in the Turkish parts of the text to create a mood of poetry with assonance, alliteration, rhyme, and foreign words in phrases, and to capture the rhythm of the soothing spirit. In fact, the question that is difficult to answer is this: "Do the texts that are highly criticized and the degree of its decoration change according to anyone show that the authors are intellectual or cannot reach the level of the people?"

In this paper, complex sentence structures in the works; some information such as main, subordinate, subtracted and incomplete sentences, establishment of sentences, elements of sentence, Arabic and Persian compositions, ratio of Arabic, Persian and Turkish words, meaning analysis will be taken into consideration, and ideas will be presented on ways to perceive the text on the five samples taken.

Keywords: Manuscripts, introduction part, complex sentence, phrases

GİRİŞ

Geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devletinin yazı dili; bilimle ve sanatla meşgul olanların farklı dillerden farklı kelimeler ve farklı yapılar almalarıyla genişlik kazanmıştır. Bunun için bu dönemde Arapça ve Farsça unsurlarla süslenen eserler ortaya konmuştur. Eserlerin basit dil bilgisi kurallarına uygun yazılmaması, bugün eserlerin transkripsiyonunda veya cümle çözümlerinde ancak dilbilimine vakıf olanların çözüm üretebileceği pek çok problemi de beraberinde getirmiştir.

Arap harfli halis Türkçe ile yazılmış bir metin görülse günümüzde hemen "*Dili Osmanlıcadır.*" cümlesini kuruyoruz. Bilindiği üzere bu dili ne Araplar anlar, ne de Farslar anlar. Ancak Türklerin anladığı eserlerde Arapça ve Farsça alışılmadık yapılar, metni tabi ki zor anlaşılır metin hâline getirmektedir. Bu zorluğu gören sonraki neslin geçmiş zamana dair hakları olmayan/haksız değerlendirmelere kalkışmaları pek hoş değildir. Herhangi bir dönemde ortaya

çıkan bir mahsulün yine kendi dönemine ve benimseyenlerinin eserlerine göre objektif yaklaşılarak değerlendirilmesi gerekir.

Eserlerin en çetin kısmı giriş kısımlarıdır. Besmeleden sonra gelen hamdele, salvele ve mukaddimenin baş kısmındaki Arapça ve Farsça cümleler, üç beş kelimededen oluşan terkipler vb. Türkiye Türkçesi cümle ve kelime grubu yapılarına uygun değildir. Üzerinde çalışılacak eserlerde bu durum gözden kaçırılmamalı, kelimelerin eksik ve yanlış anlaşılmasına fırsat verilmemelidir. Çünkü müellifin kastettiği derin anlam kaybolabilir.

Peki Osmanlı döneminde müellifler niçin böyle karmaşık bir yapı sunmuş olabilir? Bugün geçerli olan bilim terminolojisine hakim bir dille makaleler yazılmak zorunda kalınıyorsa o zamanlarda da yazarlar kendi bilgilerinin bu konuda derin olduğunu göstermek için, Kuran'dan, hadisten, Arapça dualardan aldığı kelimeleri, yapıları kullanarak Kuran'ın diline olan sevgisini göstermek için, metnin Türkçe kısımlarında asonans, aliterasyon, kafiyeye ve söz grupları içindeki yabancı kelimelerle şiir havası oluşturmak ve ruhu teskin eden ses ritmini yakalamak için, yazı geleneğine ve göreneğine bağlılığını ifade etmek için vb. cevaplar yukarıdaki soru için sıralanabilir. Aslında cevabı zor/içinde olan soru ise şudur: "Çok tenkit edilen ve süsünün derecesinin herkese göre değiştiği metinler, müelliflerin entelektüel olduğunu mu yoksa halka inemediğini mi gösterir?"

Osmanlı Devletinin yazı dili; bilimle ve sanatla meşgul olanların farklı dillerden farklı kelimeler ve farklı yapılar almasıyla genişlik kazanmıştır. Bu dönemde Arapça ve Farsça unsurlarla süslenen eserler ortaya konmuştur. Eserlerin çoğu basit dil bilgisi kurallarına uygun yazılmamıştır. Üzerinde çalışma yapılan eserler transkripsiyon yapılırken, cümleleri çözümlenirken pek çok problemlerle karşılaşmaktadır. Bu problemleri çözenin çaresi dilbilime vakıf olmaktır. Bu metinler aslında Türkçe metinlerdir. Arap harfli halis Türkçe ile yazılmış bir metin de görülse günümüzde hemen yanlış telakki ile "Dili Osmanlıcadır." denmektedir.

Osmanlıca'nın Türkçeden farklı bir yapısı yoktur. Bilindiği üzere bunu ne Araplar anlar, ne de Farslar anlar. Türk diliyle yazılan eserlerde Arapça ve Farsça alışılmadık yapılar metni zor anlaşılır metin hâline getirir. Buran, dilde görülen değişimlerin bazı sebeplerini saydıktan sonra Türkçenin işlev kaybına uğradığını, farklı dil yapılarının Türkçeye girdiğini ve bu dile *Klasik Osmanlıca* ismi verildiğini ifade eder:

Çok yoğun bir yapısal öge kopyalaması ile birlikte, bilgi alıntılarının yanında moda ve özentili alıntılarıyla, sayı ve sıklık bakımından yabancı öğelerin belirleyici olması sonucunda Türkçede "Klasik Osmanlıca" adı verilen bir yazı dili dönemi yaşanmıştır. Bu dönem ve anlayış içinde yabancı öğeler, Türkçenin kimliğini değiştirmiş ve söz varlığı ile gramer özellikleri bakımından karma bir dil hâline gelmesine sebep olmuştur. (Buran, s. 25)

Eski eserlerin sadece olumsuz yönünü ele alarak değerlendirme yapanlar da görülmektedir. Osmanlıca'nın anlaşılması olan bu yazı yapısını ön planda tutan ve şiirle meşgul olanlar bile şuna benzer basit ifadelerle bütün bir dilimizi olumsuzlukla niteleyebiliyorlar:

Divan Şiiri; öncelikle zamâne şiiri olmak durumunda kalmıştır. Çünkü özellikle, Cumhuriyetin İlânı ve Dil Devrimi; Divan Edebiyatı'nın dilini, yaşayan dil olmaktan çıkarmıştır. Sadece 'saray edebiyatı' olarak kalmış olan ve zaten halka inememiş bir türün, yine o eğitimi alabilen elit kesimlerin edebiyatı olarak kalması da çok doğal görünmelidir.¹

Lakin Fuzulî gibi divan şairi olduğu hâlde saray yüzü görmeyen binlerce şairi saray edebiyatçısı olarak nitelemek ne kadar doğrudur?

¹ <https://www.edebiyatla.com/denemeler/divan-siiri-1928-288248-03/08/2020>

Bir dilci olan Buran, Osmanlıca'yı iki bölümde değerlendirerek olumlu ve olumsuz tarafları netleştirmektedir: (Buran, s. 26)

Osmanlı devleti içinde kullanılan dili iki bölümde değerlendirmek gerekir. Biri halkın kullandığı günlük ve edebî dildir. Bu dili Yunus Emre'de, Dede Korkut'ta, Pir Sultan Abdal'da, Dadaloğlu'nda; atasözlerinde, deyimlerde, masallarda, bilmecelerde, ninnilerde, tekerlemelerde, türkülerde görmek mümkündür. Türkçenin kimlik ve varlık mekânları olan bu anonim ve ferdî halk edebiyatı mahsullerinde Türkçe bütün sadeliği ve güzelliğiyle korunmuştur.

İkincisi ise "Klasik Osmanlıca" dediğimiz "edebî dil"dir ki, bu dil, söz varlığı ve gramer kuruluşları bakımından tam bir "karma" dil karakterindedir.

Kurnaz ise, basmakalıp kullanılan bazı sözleri bir araya getirerek özetler, metinlerin bu hâlde olmasının tabi olduğunu şöyle ifade eder:

Osmanlı dönemi Türk edebiyatının niteliği hakkında maalesef yaygın ve yanlış bir kanaat vardır:

Osmanlı döneminde bir büyük "halk" kitlesi vardır, bir de bunlara hükmeden padişah ve çevresi, yani saray. Dolayısıyla, bu büyük halk kitlesinin meydana getirdiği edebiyat asıl millî edebiyat, saray çevresinde meydana gelen edebiyat ise millî olmayan sun'î bir edebiyattır. Çünkü, halk edebiyatı halkın konuştuğu dili kullanmaktadır, sadedir. Hece veznine, millî nazım şekillerine yer verilmektedir. Buna karşılık, divan edebiyatının dili Arapça, Farsça kelimelerden meydana gelen anlaşılmayan bir dildir. Arap ve Farslara ait aruz vezni ve nazım şekillerini kullanmaktadır. Sonra, halk şairleri halkın içinde yaşadıkları halde, divan şairleri sarayda veya sarayın hemen yanında yaşamakta, halkın arasına karışmamaktadır. Adı üstünde "saray edebiyatı"dır. Saray çevresinde bir avuç insan tarafından meydana getirilen, yine o çevrenin anlayıp zevk alabildiği bir edebiyat. Hiç bir zaman saray dışına çıkmamış, halk tarafından benimsenmemiştir. "Yüksek zümre edebiyatı" denmesi de boşuna değildir. Kendilerini halktan yüksek gören küçük bir zümrenin edebiyatıdır da ondan...

Bilimsel bir geçerliliği olmayan bu fikirler son yıllarda yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır.²

Kurnaz, son paragrafta bu fikrin pek geçerli fikir olmadığını, divan şiiri ve halk şiirinin at başı gittiğini belirten onlarca örnek sunar. Öte yandan bir başka araştırmacı aynı düşüncelerle fikirlerini şöyle açıklar:

Arap ve Acem asıllı kelimelerin boyunduruğundan kurtulamayan divan şiirinin modernize edilme çabaları halka inemeyen, halk tarafından anlaşılamayan modernize etme çabalarının romantik girişimleri olarak kaldı.³

Öte yandan Çelebioğlu, elif harfiyle ilgili bir makalesinin sonuç kısmında halk edebiyatından ve divan edebiyatından aldığı birbirine yakın ve birbiriyle uyumlu misallerle elif harfinin edebiyatımızdaki yerinden bahseder. Divan edebiyatı için zümre edebiyatı veya benzeri tabir ve hükümlerin kullanılmasının kısmen de olsa yanlış olduğu kanaatinde olduğunu belirtir.⁴

Yukarıdaki ifadeler, sadece divan edebiyatı eserlerini değil bütün Osmanlı eserlerini içine alan fikir çatışmalarının yansımalarıdır. Herhangi bir dönemde ortaya çıkan herhangi bir türün, bir ekolün, bir akımın, döneminin ve benimseyenlerinin eserlerinin değerlerine bağlı olarak

² KURNAZ, C., http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/144/kurnaz.htm_02/08/2020 tarihinde ulaşılmıştır.

³ Kuzucular, Şehamettin, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/makale/divan-siirimiz-batici-eskiciler-ve-siir-guzerg-himiz/4107.03/08/2020>

⁴ Çelebioğlu, A, Elif harfiyle ilgili bazı edebi hususiyetler, s. 64

objektif bir şekilde değerlendirilmelidir. Sonraki devirden geçmiş devre yönelik şartlarını tam değerlendirmeden tasarruf etmeye kalkışmak pek hoş olmamalıdır.

Klasik Osmanlıca dediğimiz karma dilde, Türkçenin cümle ve kelime grubu yapılarına uygun olmayan yapılar bulunur. Çeviride bazı kelimelerin eksikliği anlamdaki derinliği kaybedebilir. Bazen terkipler cümle arasına başka bir cümle olarak sokuşturulabilir. Sıfat ve isim tamlamaları cümleler arası bağlantıları koparabilir. Hatta bazen Türkçe şiirler, Arapça ve Farsça şiirler zannedilebilir.

Osmanlıca yazılan eserlerin karma dille yazılmasının sebebi ne olabilir? Bugün geçerli olan bilim terminolojisine hakim bir dille makaleler yazılmak zorunda kalındığı gibi, o zaman da kendi bilgisinin bu konuda derin olduğunu göstermek istediği için mi? Kuran'dan, hadisten ve Arapça dualardan aldığı kelimeleri, yapıları kullanarak Kuran'ın diline olan sevgisini göstermek için mi? Metnin Türkçe kısımlarında asonans, aliterasyon, kafiye ve söz grupları içindeki yabancı kelimelerle şiir havası oluşturmak ve ruhu teskin eden ses ritmini yakalamak için mi? Metin tesis ederken yazı geleneğine ve göreneğine bağlılığını ifade etmek için mi? Bu sorular çoğalıp gider. Peki, gayret gösterilmeden anlaşılamayan bu tür metinler, müelliflerin entelektüel olduğunu mu yoksa halka inemediğini mi gösterir? Bu sorunun cevabı aslında içindedir.

Karmaşık cümle yapıları; ana, yan, eksilteli ve eksik cümleler, cümlelerin farklı kuruluşları, cümlelerin birbirine geçmiş ögeleri, Arapça ve Farsça terkipler, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelere oranla yüksek olması, karma dil kabul edilen Klasik Osmanlıca ile yazılmış eserlerin dil yapısının en önemli özelliklerindedir.

Bu çalışmada karma dil olmasını sağlayan bu özelliklerden hareketle cümle ve anlam çözümlemeleri yapılmıştır. Karmaşıklığı çözmek için dilbilgisi kuralları çerçevesinde üç örnek üzerinde metni algılamanın yolları hakkında fikir sunulmuştur. Ön planda olan farklı yapı belirtilip, sonra TT ile ifade edilerek anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından hazırlanan ve birçok editörün elinden geçen hataların en aza indirildiği üç eserin mukaddime kısımlarından örnekler alınmıştır. Bu eserler şunlardır:

TAM: Terceme-i 'Acâyibü'l-Maḥlūḳāt ve Ğarāyibü'l-Mevcūdāt

VEF: Veḳāyī'u'l-Fuḫalā

ƘıE: Ƙıśās-ı Enbiyâ

YAZMA ESER NÜSHALARINDA ESER ADI, BESMELE, HAMDELE, SALVELE, MUKADDİME BÖLÜMLERİ VE CÜMLE ÇÖZÜMÜ ÖRNEKLERİ

1. Eser Adı

Çoğu zaman yalın yazılırken bazen eserin adının başına Arapça هذا “bu” ve *kitāb* kelimeleri getirilir.

'ACĀYİBÜ'L-MAḤLŪḲĀT VE ĞARĀYİBÜ'L-MEVĀDĀT (TAM, s. 103),
VEḲĀYİ'U'L-FUḲALĀ (VEF, s. 189),

Hāzâ Kitābü Ƙıśās-ı Enbiyâ 'aleyhimü's-selâm (ƘıE, s. 151) gibi.

2. Besmele

Besmeleler yalın hâlde olurlar. Bazı metinlerde besmeleyle birlikte nadiren bulunan *وبه نستعين* “Anlamı: Senden yardım isteriz.” cümlesi burada sunulan metinlerde yoktur.

Bismillâhi'r-Raĥmâni'r-Raĥîm (TAM, s.103)

Bismillâhi'r-raĥmâni'r-raĥîm (KIE, s.151)

Bi'smi'llâhi'r-Raĥmâni'r-Raĥîm (VEF, s.189) gibi.

3. Hamdele⁵

Hamdele adı verilen bölümleri, Hz. Allah'ın övüldüğü kısımlardır. Bu bölümde bazen Arapça yazılır. Aşağıdaki iki hamdele metin örneği tamamen Arapçadır, bazen metnin anlamı ilk örnekte olduğu gibi dipnotta verilir, bazen ikinci örnekte olduğu gibi verilmez:

“*El-ĥamdü lillâhi'llezî enşe'e 'acâyibe'l-maĥlûkâti bi-ĥudretihî ve ebde'a ġarâyibe'l-mevcûdâti bi-ĥikmetihî. Fe-favvaztü emrî ileyhi fî def'i'l-beliyyâti ve ref'i'd-derecât ve tevekkeltü li't-tamâmi 'aleyhi bi-fetĥi'l-ĥasenâti ve ĥatfi's-seyyi'ât.*”⁶ (TAM, s. 103)

“*el-Ĥamdülillâhi Rabbi'l-'âlemîn. Ve'l-'âkıbetü li'l-müttakîn. Ve lâ 'udvâne illâ 'ale'z-zâlimîn*” (KIE, s. 151) gibi.

Üçüncü örnekte ise cümle yapıları Türkçedir. Türkçe cümlelerin anlaşılabilmesi, cümlenin fonetik, morfolojik, etimolojik, semantik ve sentaktik açıdan kavranmasına bağlıdır. Bir cümle, metoduna göre incelenmediğinde anlaşılabilir, başka bir dil gibi görülebilir. Genel araştırmalarda ve tezlerde eserlerin mukaddime kısımlarının cümle yapısı özellikleri incelenmeden ana konunun bulunduğu bölümlere geçilir. Birçok bilgi gözden kaçır. Hatta bazı yazma eserlerde bu bölüm uzadığı zaman içinden çıkılmaz bir metin zannedilerek, tez olarak üzerinde çalışma yapmaktan kaçınılır.

VEF'te hamdelenin kelime anlamları, kelime grupları doğru okunduğu ve bilindiği hâlde okurken kavramada sorun yaşanmaktadır. Cümlenin öğelerini bularak belirgin hâle getirmeye çalışalım. Kaynakta metin şu şekildedir:

Bih-terîñ ĥamd-i ebed-i müteceddidü'l-emşâl ve ġüzide-terîñ şükr-i sermed-i dâ'imü'l-itteşâl ol melik-i Müte'âl dergâh-ı 'izzetine işâl olunur ki cümle-i maĥlûkât beyninden benî nev'-i insânı mümtâz ve kâmet-i bâlâ-yı isti'dâdların ĥil'at-i ġarrâ-yı ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا﴾⁷ ile muĥarraz u ser-efrâz ve ser-i ibtihâcların tâc-ı ve ﴿حَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾⁸ ile müteveccü'l-i'zâz eyledi. (VEF, s. 189)⁹

Bu metindeki beş cümleyi *iki yatık çizgi* ile gösterelim.

Bih-terîñ ĥamd-i ebed-i müteceddidü'l-emşâl ve ġüzide-terîñ şükr-i sermed-i dâ'imü'l-itteşâl ol melik-i Müte'âl dergâh-ı 'izzetine işâl olunur // ki cümle-i maĥlûkât beyninden benî nev'-i insânı mümtâz // ve kâmet-i bâlâ-yı isti'dâdların ĥil'at-i ġarrâ-yı ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا﴾ ile muĥarraz // u ser-efrâz // ve ser-i ibtihâcların tâc-ı ve ﴿حَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ ile müteveccü'l-i'zâz eyledi. (VEF, s. 189)

⁵ Hamdele: Elhamdulillah cümlesinin kısaltılmış şekli. Arapça'da menhut isim veya masdardır. Arap dilinde bazı cümlelerin ilk iki yahut daha fazla harfini almak suretiyle yeni bir kelime oluşturma kuralına göre (bk. NAHT) İslamiyet'in yayılmasından sonra çeşitli dua ve zikir cümleleri kısaltılarak "besmele", "salvele", "havkale" gibi yeni kelimeler meydana getirilmiştir. "Her türlü, övgü Allah'a mahsustur" anlamına gelen "el-hamdu lillah" şeklindeki dua ve zikir cümlesinin kısaltılmasıyla oluşturulmuştur. (Yavuz, Yusuf Şevki, "Hamdele" *DİA*, C. 15, s. 448)

⁶ Kudretiyle mahlukatın garipliklerini yaratan ve hikmetiyle güzel yapan Allah'a hamt olsun. Belaların definde ve derecelerin yükseltilmesi hususunda işimi O'na havale ettim. İyiliklerin yayılması ve kötülüklerin ortadan kaldırılması hususunda bütünüyle Allah'a güvendim.

⁷ *Kur'an-ı Kerim, İsrâ Suresi 17/70*, "Ve andolsun ki biz kerem sahibi kıldık", âyetin tamamının meâli şöyledir: "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."

⁸ *Kur'an-ı Kerim, Tin Suresi 95/4* "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık."

⁹ Bu metinde okuyucu iki yerde hata yapmıştır. Ayetin baş tarafı eksik yazılmıştır. Bir de *mütevvec* kelimesi taç ile ilişkili olarak *müfa'al* vezninden *mütevvec* "taçlanmış" olmalıydı.

Hamdele kısmında fiillerin yazımından tasarruf edilmesi, metni okurken cümle yapısını algılamamızı engellemektedir. Şayet kısa cümlelerle yazılmış olsaydı, kolay anlaşılırdı. Şimdi yüklemelerin yerini bulduktan sonra yüklemeleri köşeli ayraç içinde yazarak kısa cümlelere çevirelim:

1. Bih-terîñ **hamd-i ebedî-i müteceddidü'l-emşâl ve güzîde-terîñ şükr-i sermedî-i dâ'imü'l-ittişâl ol melik-i Müte'âl dergâh-ı 'izzetine işâl olunur // ki**

2. cümle-i maḥlûkât beyninden benî nev'-i **insânı mümtâz [eyledi] // ve**

3. **ķâmet-i bālâ-yı isti'dâdların ḥil'at-i ġarrâ-yı (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا) ile muṭarraz [eyledi] // u**

4. **ser-efrâz [eyledi] // ve**

5. **ser-i ibtihâcların tâc-ı ve (خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) ile mütevecü'l-i-'zâz eyledi. (VEF, s. 189)**

Bu aşamada cümle ögeleri ve nispeten tamlamaları göz önünde bulundurarak işaretlemeye çalışalım:

Bih-terîñ(en iyi) ḥamd-i ebedî-i müteceddidü'l-emşâl [Ö.] (ebediyete kadar gidecek olan duyulmamış yeni söylenen en güzel övgü) ve [Özne bağl.] güzîde-terîñ şükr-i sermedî-i dâ'imü'l-ittişâl [Ö.](kalıcı ve birbirini zincirleme takip edecek devamlı olan şükür) ol melik-i Müte'âl (ulu) dergâh-ı 'izzetine [D. T.] işâl olunur [Y.]

ki [bağ.]

cümle-i maḥlûkât beyninden [D. T.] benî nev'-i insânı [B. N.] mümtâz [eyledi] [Y.]

ve [bağ.]

[insanların] **ķâmet-i bālâ-yı isti'dâdların [B. N.] ḥil'at-i ġarrâ-yı (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا)¹⁰ ile [Z. T.] muṭarraz (tarz yapmış, süslü) [eyledi] [Y.]**

u [bağ.]

ser-efrâz (seçkin) [eyledi] [Y.]

ve (bağ.)

ser-i ibtihâcların (sürurların başını) tâc-ı <ve> (خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) ile [Z. T.] <mütevecü'l-i-'zâz> [mütevecü'l-i-'zâz] eyledi. [Y.]

Yukarıda ele alınan cümle, metnin anlamına sadık kalınarak şu şekilde çevrilirse daha anlaşılır hâle gelmiş olur:

Ebediyete kadar gidecek olan duyulmamış yeni söylenen en güzel övgü **ve** kalıcı, birbirini takip eden devamlı olan şükür **ol** ulu melikin **dergâh-ı 'izzetine işâl olunur ki cümle-i maḥlûkât beyninden benî nev'-i insânı mümtâz** eyledi ve insanların **ķâmet-i bālâ-yı isti'dâdların[ı] ġarrâ** (şerefli) **(وَلَقَدْ كَرَّمْنَا) ḥil'ati ile muṭarraz** ve **ser-efrâz** eyledi **ve** sürurluların başını **(خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) tâc** ile **mütevecü'l-i-'zâz** eyledi.

4. Salvele

Salvele kısmında peygambere salat u selam getirilir. Hamdele bölümündeki gibi bazen Arapça olur. Metinlerin çevirisi yapılarak dipnotta belirtilir, müellifin düşünceleri öğrenilir:

¹⁰ *Kur'an-ı Kerim, İsrâ Suresi 17/70*, "Ve andolsun ki biz kerem sahibi kıldık", âyetin tamamının meâli şöyledir: "Biz, hakikaten insanlığını şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."

*Ve's-şalâtü 'alâ enfesi enfüsi'l-enbiyâ'i bi-vişâleti Muḥammedin şâhibi's-şefâ'ati'l-'uzmâ yevme'l-arasât.*¹¹ (TAM, s. 103)

Ve's-şal'âtü ve's-selâmu 'alâ seyyidinâ Muḥammedin ve âlihi ecma'in. (KIE, s. 151) gibi.

Araştırmacılar, müellifin bu bölümdeki Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olduğu Türkçe metninin sadece transkripsiyonunu yapar, gerisi okuyucuya kalmıştır:

Ve le'âlî-i mütelâlî-i şalavât-ı Süreyyâ-intizâm ve mürvârîd-i girân-bahâ-yı tahîyyât-ı Pervîn-nizâm ol tırâz-ı hilkat-i insâniyye ve Tûr-ı tecelliyât-ı Rabbâniyye, rûh-ı cesed-i 'âlem, evvelîn-i halk ve âhirîn-i muḳaddem, mefḥar-ı mevcûdât, eşref-i maḥlûkât, ḥâtemü'l-enbiyâ Muḥammed Muştafâ 'aleyhi mine's-şalavâti ezkāhâ¹² Ravza-i Muṭahhara'sına işâr olunur ki ḥurşîd-i cihân-tâb-ı risâleti derûn-ı âfâka nûr-efken-i hüdâ ve berîk-ı mihr-i nübüvvet-i tâb-efzâsı nûr-ı cebîni arz u semâ ve ḳurre-i 'ayn-ı millet-i beyzâdur. (VEF, s. 189) gibi.

Belki zamanında eserin sunulduğu kişi ya da kişiler bu cümleleri anlayabilirlerdi, fakat zamanımız için bunu söylemek zordur. Seciler ön planda olduğu için sentaktik özelliklerinden önce secilerin kendi yapısı, sonra diğer secilerle oluşturduğu yapı bilinmelidir. Birinci cümlede beş secili kelime grubu göze çarpar. Türkçedeki isim ve sıfat tamlaması grupları da çözüldüğünde metin algılanabilir.

Birinci seci, salavat ve tahiyatın açıklandığı kısımdır, cümlede özne görevindedir:

Ve le'âlî-i mütelâlî-i **şalavât-ı** Süreyyâ-intizâm

ve mürvârîd-i girân-bahâ-yı **tahîyyât-ı** Pervîn-nizâm [Ö.]₁

Sonra sekiz secili yapı sıfat, dokuzuncu seci ise isim olarak birleşip *sıfat tamlaması* oluşturmuşlardır:

ol tırâz-ı hilkat-i insâniyye

ve Tûr-ı tecelliyât-ı Rabbâniyye,

rûh-ı cesed-i 'âlem,

evvelîn-i halk ve âhirîn-i muḳaddem,

mefḥar-ı mevcûdât,

eşref-i maḥlûkât,

ḥâtemü'l-enbiyâ

Muḥammed Muştafâ 'aleyhi mine's-şalavâti ezkāhâ

Bu sıfat tamlaması, *Ravza-i Muṭahhara*'nın sonundaki iyelik -sI ekiyle isim tamlaması oluşturup yönelme -(n)A ekiyle dolaylı tümleç oluşturmuştur:

Ravza-i Muṭahhara'sına [D. T.]₁

işâr olunur [Y.]₁

Birinci cümleden sonra “ki” ve “ve” bağlaçlarıyla iki cümle daha gelir:

ki [bağ.]₁

ḥurşîd-i cihân-tâb-ı **risâleti** [Ö.]₂

¹¹ Salat, kıyamet gününde büyük şefaah sahibi Hz. Muhammed'in vesilesiyle peygamberlerin canlarının canı üzerine olsun.

¹² “Salâtların en temizi onun üzerine olsun.”

derûn-ı âfâka [D. T.]₂

nûr-efken-i hüdâ [dur] [Y.]₂

ve [bağ.]₂

berîk-ı mihr-i nübüvvet-i tâb-efzâsı [Ö.]₃

nûr-ı cebî-i arz u semâ

ve kurre-i ‘ayn-ı millet-i beyzâdur[Y.]₃

Bu cümleleri şu şekilde çevirsek daha iyi anlaşılabilir mi?

Ve le’âlî-i mütelâlî-i şalavât-ı Süreyyâ-intizâm ve mürvârîd-i girân-bahâ-yı tahîyyât-ı Pervîn-nizâm ol ırâz-ı hilkat-i insâniyye ve Tûr-ı tecelliyât-ı Rabbâniyye, rûh-ı cesed-i ‘âlem, evvelîn-i halk ve âhirîn-i muqaddem, mefhar-ı mevcûdât, eşref-i mahlûkât, hâtemü’l-enbiyâ Muhammed **Muştafâ** ‘aleyhi mine’s-şalavâti ezkâhâ **Ravza**-i Muṭahhara’sına **îşâr olnur ki** hürşîd-i cihân-tâb-ı risâleti derûn-ı **âfâka nûr-efken-i hüdâ[dur]** ve **berîk-ı mihr-i nübüvvet-i tâb-efzâsı nûr-ı cebî-i arz u semâ ve kurre-i ‘ayn-ı millet-i beyzâdur.** (VEF, s. 189)

5. Mukaddime

Mukaddimeler kısmı *ammâ ba’d*, *ba’dehû* ve *ammâ* gibi kelimelerle başlar. Aşağıda üç eserden alınan mukaddimenin ilk cümlelerinden belli bir bölümüne kadar olan kısım örnek olarak alınmıştır.

Ammâ ba’d Allâhu Ta’âlâ’nuñ ba’zı ni’metinüñ şükürin edâ edüp peygâmbere şalavât getürdügümüzden sonra pâdişah-ı ‘âdil cümle halkuñ zılıdır ve umûr-ı dünyânuñ faşlıdır. Anuñ şükürin edâ etmek vâcibdür. Ni’metüñ vücûdı ansuz ke’l-‘ademdür belki ol ni’metlerüñ şükürin bi-kemâlihâ bel bi-aslihâ ansuz zuhûra gelmez. Zîrâ böyle ma’lumdur ki cemî’-i mahlûkât katında aşl-ı ni’am ki nizâm-ı ‘âlem anuñladur üç vecih üzre ki Emîrû’l-mü’minîn ‘Alî radîya’llâhu ‘anh buyurmuşdur: Şi’ir Selâsetün leyse lehâ nihâyetü // El-ennü ve’s-şihhatü ve’l-kifâyetü¹³ (TAM, 103).

Ve ba’d bu ‘abd-i kalîlü’l-bizâ’a ve kaşîrû’l-bâ’a eş-Şeyh Mehemmed Şeyhî ibnü’s-Şeyh Hasan el-Feyzî kitâb-hâne-i cihânda şabâh-ı ‘unfuvân-ı şebâbdan mesâ-resîde-i sinn-i kühûlet olıncaya degin zâviye-nişîn-i taşaffuñ-ı âsâr ve gûşe-güzîni-tetebbu’-ı aḥbâr olup mütâla’a-i kütüb-i tevârîḥ ü siyere mâ’il ve muḥâfaza-i nevâdir-i aḥbâr u ‘ibere şifte-dil olduğumdan bu bâbda silkü’l-le’âl-i fazl u hüner olan dürer-i evşâf-ı eslâf kurtâ-i binâgûş-ı ihtiyârum ve kılâde-i gerd-i şu’ur u i’tibârum olup huşûşâ ser-çeşme-i zülâl-i fazl u ifâde Mevlânâ Taşköprü-zâde Efendi’nün mizâb-ı hâme-i gevher-bârlarından çekide olan mürvârîd-i âbdâr ki ibtidâ-yı Devlet-i ‘Aliyye-i ḥâkâniyye ve fâtiha-i salṭanat-ı seniyye-i ‘Osmâniyye *lâ-zâlet mu’eyyeden bi’t-te’yîdâti’s-Subhâniyye*’den tokuz yüz altmış beş târiḥine gelince nâmdâr ve engüşt-nümâ-yı i’tibâr olan ‘ulemâ-yı huçeste-âsâr ve meşâyiḥ-ı sûtüde-dîdârun aḥvâlini keşide-i rişte-i tahriḥ eyledüğü zübdetü’l-âsâr ki *Şakâ’ik-ı Nu’mâniyye* nâmıyla şöhret-şi’ârdur. (VEF, s. 189-190).

¹³ Emniyet, sıhhat ve yeterliliği istemede nihayet yoktur.

Emmâ ba'd peygamberân-ı mürselîn 'aleyhimü's-selâm hikâyâtından Qur'ân-ı 'Azîm'de mestûr olan fehvâ-yı şerîf üzre neşr ile beyân iden fuzalâ tahrîründen bu bende-i kâfîlî'î-bîdâ'a Hindî Maḥmûd dü cihânda maḥmûd olmak ümmîdine tazarru' ile nazma getirüp esâmî-i şerîflerin âsâr-ı kudretlerinden fihrist-vâr beyâna ikdâm olunmuşdur. Tâ ki muhtaşar müfid ile 'âmil olan ihvân-ı ehl-i 'irfân bu hâlden istifâde idüp bu ḥakîr ḥayr ile yâd olunup şevâb-ı dü cihânî ḥâsıl ideler. Ve noḳşânını âsâr-ı luḫfları ile taşhîḥ iden 'irfân şevâb ve ecir ḥâsıl ideler inşâallâhu Te'âlâ. (KIE, s. 151-152)

Mukaddime I

TAM'dan alınan ve karma dil özelliği taşıyan aşağıdaki metni cümlelerine ve cümle içinde de yapılarına göre ayırılım ve cümle öğelerini bulalım:

Ammâ ba'd Allâhu Ta'âlâ'nun ba'zı ni'metinüñ şükürin edâ edüp peygâmbere şalavât getürdügümüzden sonra pâdişah-ı 'âdil cümle ḥalkun zıllıdır ve umûr-ı dünyânun faşlıdır. Anun şükürin edâ etmek vâcibdür. Ni'metün vücûdı ansuz ke'l-'ademdür belki ol ni'metlerün şükürin bi-kemâlihâ bel bi-aşlihâ ansuz zuhûra gelmez. Zîrâ böyle ma'lûmdur ki cemî'-i maḥlûkât katında aşl-ı ni'am ki nizâm-ı 'âlem anuñladur üç vecih üzre ki Emîrül-mü'minîn 'Alî raḍıya'llâhu 'anh buyurmışdur: Şi'ir Selâsetün leyse lehâ nihâyetü // El-ennü ve's-şihhatü ve'l-kifâyetü (TAM, 103).

Ammâ ba'd [Z.T.]₁ Allâhu Ta'âlâ'nun ba'zı ni'metinüñ şükürin edâ edüp peygâmbere şalavât getürdügümüzden sonra [Z.T.]₁ pâdişah-ı 'âdil [Ö.]_{1,2} cümle ḥalkun zıllıdır. [Y.]₁ // ve umûr-ı dünyânun faşlıdır. [Y.]₂

Cümlede zarf tümleci gibi görünen öge, aslında müstakil cümle olarak düzenlenmeliydi. Sonra gelen isim cümlesinin gerçekleşmesi bizim salavat getirmemize bağlı değildir.

// Anun şükürin edâ etmek [Ö.]₃ vâcibdür. [Y.]₃ // Ni'metün vücûdı [Ö.]₄ ansuz [Z.T.]₄ ke'l-'ademdür [Y.]₄ // belki [Z.T.]₅ ol ni'metlerün şükürin [Ö.]₅ bi-kemâlihâ bel bi-aşlihâ [Z.T.]₅ ansuz [Z.T.]₅ zuhûra gelmez. [Y.]₅

Son cümlede özne olan kelime cümle kurulurken nesne olarak düşünölmüş olmalıdır. Nesne ekine uygun yüklem oluşturulamamıştır. Cümleler beklediğimiz gibi gelmiştir.

Sonraki kısımda birbirine bağlanmış 3 ki'li cümle vardır, bu da bir ana cümle üç yan cümle olacağını ifade eder:

Zîrâ böyle ma'lûmdur ki cemî'-i maḥlûkât katında aşl-ı ni'am ki nizâm-ı 'âlem anuñladur üç vecih üzre ki Emîrül-mü'minîn 'Alî raḍıya'llâhu 'anh buyurmışdur: Şi'ir Selâsetün leyse lehâ nihâyetü // El-ennü ve's-şihhatü ve'l-kifâyetü

Ana cümle: Zîrâ [bağ.] böyle [Z.T.] ma'lûmdur [Y.]

1. Yan cümle: Ana cümledeki zarf olan böyle kelimesini açıklar:

ki [bağ.] cemî'-i maḥlûkât katında [D.T.] aşl-ı ni'am [Ö.] ... üç vecih üzre. [Y.]

2. Yan cümle: 1. yan cümledeki isim tamlaması olan aşl-i ni'am kelime grubunu açıklama görevindedir:

ki [bağ.] nizâm-ı 'âlem [Ö.] anuñladur [Y.]

3. Yan cümle: 1. yan cümlede sıfat tamlaması olan üç vecih kelime grubunu açıklama görevindedir:

ki [bağ.] Emîrül-mü'minîn 'Alî raḍıya'llâhu 'anh [Ö.] buyurmışdur: [Y.] Şi'ir

Selāsetün leyse lehā nihāyetü

El-ennü ve's-şihhatü ve'l-kifāyetü [N.]

Bu bölümde cümleler ki'li cümleler olup, dört cümleden oluşmuştur. Ki'li cümlelerin yapısı incelendiğinde şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Ki'li cümleler Fars dilinde bulunan bir yapı olduğundan, öncelik ve önemlilik durumunun kelimenin veya kelime yapısının hangisinde olduğunu algılamakta zorluk çekilir.
2. Ki'den sonra gelen bir cümle Türkçe cümle yapısında bulunmayan bir yapıyla zarfı, isim tamlamasını ve sıfat tamlamasını, başka bir ifadeyle cümlenin herhangi bir ögesini veya ögenin içinde bir kelime grubunu açıklayabilir.

Mukaddimedeki bu kısım, acaba şu şekilde söylene, açık hâle getirilmiş olur mu?

Ammā ba'd Allāhu Ta'ālā'nun ba'zı ni'metin şükür edā edüp peygāmbere şalavāt getürdük. // pādīşah-ı 'ādil cümle halkun zıllıdır // ve umūr-ı dünyānun faşlıdır. // Anun şükür edā etmek vācibdür. // Ni'metün vücūdı ansuz ke'l-'ademdür // belki ol ni'metlerin şükri bi-kemālihā bel bi-aşlihā ansuz zuhūra gelmez. // Zīrā cemī'-i maḥlūkāt katında nizām-ı 'ālem kendisi [yle olan] aşl-ı ni'am Emīrū'l-mü'minīn 'Alī raḍīya'llāhu 'anh [ın] buyur [duğu] Şi'ir Selāsetün leyse lehā nihāyetü // El-ennü ve's-şihhatü ve'l-kifāyetü [de geçen] üç vecih üzere [olduğu] ma'lūmdur.

ANA CÜMLE	1. İÇ CÜMLECİK	2. İÇ CÜMLECİK
Zīrā [bağ.] ₁		
böyle [Z.T.] ₁	ki [bağ.] ₂	
	cemī'-i maḥlūkāt katında [D.T.] ₂	
	aşl-ı ni'am [Ö.] ₂	ki [bağ.] ₃ (İsim tamlamasını açıklama görevinde) nizām-ı 'ālem [Ö.] ₃ anuñladur [Y.] ₃
ma'lūmdur [Y.] ₁	üç vecih üzre [Y.] ₂	ki [bağ.] ₄ (Sıfat tamlamasını açıklama görevinde) Emīrū'l-mü'minīn 'Alī raḍīya'llāhu 'anh [Ö.] ₄ buyurmışdur: [Y.] ₄ Şi'ir Selāsetün leyse lehā nihāyetü // El-ennü ve's-şihhatü ve'l-kifāyetü [N.] ₄

Mukaddime II

Ve ba'd bu 'abd-i ḳalīlū'l-bizā'a ve ḳaşīrū'l-bā'a eş-Şeyḫ Meḥemmed Şeyḫi ibnū's-Şeyḫ Ḥasan el-Feyzī ḳitāb-ḥāne-i cihānda şabāḥ-ı 'unfuvān-ı şebābdan mesā-resīde-i sinn-i kūḫilet olincaya deḡin zāviye-nişīn-i taşaffuh-ı āşār ve gūşe-gūzīn-i tettebbu'-ı aḥbār olup mü'tāla'a-i kütüb-i tevārīḫ ü siyere mā'il ve muḥāfaẓa-i nevādir-i aḥbār u 'ibere şifte-dil olduğumdan bu bābda silkü'l-le'āl-i faẓl u hūner olan dūrer-i evşāf-ı eslāf ḳurta-i bināgūş-ı ihtiyārum ve ḳilāde-i gerden-i şu'ūr u i'tibārum olup ḥuşūşā ser-çeşme-i zülāl-i faẓl u ifāde Mevlānā Taşköprü-zāde Efendi 'nūñ miżāb-ı ḥāme-i gevher-bārlarından çekide olan mürvārid-i ābdār ki ibtidā-yı Devlet-i 'Aliyye-i ḥāḳāniyye ve fātiḥa-i salṭanat-ı seniyye-i 'Osmāniyye lā-zālet mu'eyyeden bi't-te'yīdātī's-Subḥāniyye'den tokuz yüz altmış beş tārīḫine gelince nāmdār ve engüşt-nümā-yı i'tibār olan 'ulemā-yı ḥuceste-āşār ve meşāyiḫ-ı sūtūde-dīdārun aḥvālını keşide-i rişte-i taḥrīr eylediği zūdetü'l-āşār ki Şakā'ik-ı Nu'māniyye nāmıyla şöhret-şi'ārdur. (VEF, s. 189-190).

Bu metnin çözümü için aşağıdaki işlemleri kendimize rehber edinebiliriz:

1. Kelimelerin anlamları öğrenilmeli.
2. Tamlamalar çözülmeli
3. Tamlamalardaki benzetmeler çözülmeli, Türkçeye uygun olmayan isim ve sıfat tamlamaları çözülmeli
4. Secilerin yardımıyla kelime grupları çözülmelidir.
5. Zarf-fiiller cümleye dönüştürülmelidir.
6. Ki'li cümlenin diğer cümledeki görevi tespit edilmelidir.
7. Türkçe karma dil yapı özelliği Türkçe yapıya çevrildikten sonra cümle öğelerine geçilmelidir.

Kelimelerin anlamları

ba'd: sonra	muḥāfaẓa: korumak	ḥāme: kalem
'abd: kul	mā'il: tutkun	gevher-bār:cevher yüklü
ḳalīlū'l-bizā'a:sermayesi az	şifte-dil: tutkun	çekide: öz
ḳaşırū'l-bā'a :güçsüz	silk:inci ipliği	mürvārīd: inci
kitāb-ḥāne= cihān	le'al-i faẓl u hüner	ābdār: taze
şabāḥ='unfuvān-ı şebāb	dürer: inciler	nāmdār:engüşt-nümā:
mesā-resīde-i sinn-i kūhūlet	evşāf-ı eslāf: Geçmişlerin	meşhur,parmakla gösterilen
zāviye-nişīn:derviş	vasıfları	ḥuceste-āşār:uğurlu,
gūşe-güzīn:derviş	ḳurṭa: küpe	meymenetli eserler
taşaffuḥ:derinlemesine	bināgūş: kulak memesi	sütüde-dīdār:övülmüş çehre
incelemek	ḳılāde: gerdanlık	aḥvāl
tetebbu':derinlemesine	gerden: boyun	keşide: çekmek
araştırmak	ser-çeşme: musluk	rişte-i taḥrīr: yazı ipliği
mütāla'a: fikir alışverişinde	zülāl: saf su	zübdetü'l-āşār: eserlerin özü
bulunmak	mizāb: su oluşu	şöhret-şi'ār: şöhretli

Benzetmeler, seciler, tezatlar, teşbihler vb.

ḳalīlū'l-bizā'a >> ḳaşırū'l-bā'a	tevārīḫ ü siyer = aḥbār u 'iber
kitāb-ḥāne = cihānda	mā'il = şifte-dil
şabāḥ = 'unfuvān-ı şebāb	silkü'l-le'al = faẓl u hüner
mesā-resīde = sinn-i kūhūlet	dürer = evşāf
zāviye-nişīn = gūşe-güzīn	ḳurṭa-i bināgūş = ḳılāde-i gerden
taşaffuḥ = tetebbu'	iḥtiyār ≈ şu'ūr u i'tibār
āşār = aḥbār	ser-çeşme-i zülāl = faẓl u ifade
mütāla'a = muḥāfaẓa	mizāb = ḥāme
kütüb = nevādir	gevher-bār = ābdār

ibtidā = fātiḥa

‘ulemā = meşāyih

Devlet-i ‘Aliyye-i ḥākāniyye = saltanat-ı huçeste-āşār = sūtüde-djđār
seniyye-i ‘Oşmāniyye

nāmdār = engüşt-nümā = i‘tibār

Cümlede kelime grupları ve cümle ögelerinin tespiti**Ve ba‘d****bu ‘abd-i ḳalīlü’l-bizā’a ve ḳaşirü’l-bā’a eş-Şeyḫ Meḥemmed Şeyḫi ibnü’ş-Şeyḫ Ḥasan el-Feyzi [Ö.]**kitāb-ḥāne-i **cihānda** [D.T.]**şabāḥ-ı ‘unfuvān-ı şebābdan mesā-reside-i sinn-i küḥület olıncaya degin** [Z.T.]zāviye-nişin-i **taşaffuḥ-ı** āşār ve gūşe-güzin-i **tetebbu’-ı aḥbār olup**[Y]**müḫāla’a-i** kütüb-i tevāriḫ ü siyere [D.T.]**muḥāfaẓa-i** nevādir-i aḥbār u ‘ibere [D.T.]**mā’il** ve şifte-dil **olduğumdan** [Y.]**bu bābda** [D.T.]silkü’l-le’āl-i faẓl u hüner olan dürer-i **evşāf-ı** eslāf [Ö.]ḳurṫa-i bināgūş-ı **iḥtiyārum** ve ḳılāde-i gerden-i şu‘ūr u i‘**tibārum olup** [Y.]**ḥuşūşā**ser-çeşme-i zülāl-i faẓl u ifāde Mevlānā **Ṭaşköpri-zāde Efendi’nün** miżāb-ı **ḥāme-i** gevher-bārlarından **çekide olan****mürvārid-i** ābdār [ki ibtidā-yı Devlet-i ‘Aliyye-i ḥākāniyye ve fātiḥa-i saltanat-ı seniyye-i ‘Oşmāniyye *lā-zālet mu’eyyeden bi’t-te’yidāti’s-Subḥāniyye*’den tokuz yüz altmış beş tārīḫine gelince]**nāmdār** ve engüşt-nümā-yı i‘**tibār olan ‘ulemā-yı** huçeste-āşār **ve meşāyih-ı** sūtüde-djđārın **aḥvālını** [N.]keşide-i rişte-i **taḥriṫ eyledüğü** [Y.]**zübdetü’l-āşār** ki *Şakā’ik-ı Nu‘māniyye* nāmıyla **şöhret-şi’ardur.** (VEF, s. 189-190).

Bu parça iki farklı özne taşımaktadır. Birinci bölümde müellif, kendisinden bahsederken, ikinci bölümde övdüğü kişiden ve kitabından bahsetmektedir:

Ve ba'd bu 'abd-i kâilü'l-bizâ'a ve kaşîrû'l-bâ'a eş-Şeyh Mehemmed Şeyhî ibnü's-Şeyh Hasan el-Feyzî kitâb-hâne-i cihânda şabâh-ı 'unfuvân-ı şebâbdan mesâ-resîde-i sinn-i kühûlet olincaya degin zâviye-nişin-i taşaffuh-ı âsâr ve gûşe-güzin-i tettebbu'-ı aḥbâr olup müḥâla'a-i kütüb-i tevâriḥ ü siyere mâ'il ve muḥâfaza-i nevâdir-i aḥbâr u 'ibere şifte-dil olduğumdan // bu bâbda silkü'l-le'âl-i faẓl u hüner olan dürer-i evşâf-ı eslâf kurtâ-i binâgüş-ı ihtiyârum ve kılâde-i gerden-i şu'ur u i'tibârum olup //

ḥuşûşâ ser-çeşme-i zülâl-i faẓl u ifâde Mevlânâ Taşköpri-zâde Efendi 'nüñ mizâb-ı ḥâme-i gevher-bârlarından çekide olan mürvârîd-i âbdâr ki ibtidâ-yı Devlet-i 'Aliyye-i ḥâkâniyye ve fâtiḥa-i saltanat-ı seniyye-i 'Osmâniyye lâ-zâlet mu'eyyeden bi't-te'yîdâti's-Subhâniyye'den tokuz yüz altmış beş târiḥine gelince nâmdâr ve engüşt-nümâ-yı i'tibâr olan 'ulemâ-yı ḥuceste-âsâr ve meşâyiḥ-ı sûtüde-dîdârun aḥvâlini keşide-i rişte-i taḥrîr eyledügi zübdetü'l-âsâr ki Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye nâmıyla şöhret-şi'ârdur. (VEF, s. 189-190).

Mukaddime III

KIE'den alınan örnekte kısa cümleler şeklinde olabilecek zarf-fiiller ön plandadır. Zarf-fiilin öznesi etken olarak kullanılmış, kendini katmamak/tevazu için de cümlenin yüklemi edilgen fiille bitirilmiştir:

Emmâ ba'd peygamberân-ı mürselîn 'aleyhimü's-selâm hikâyâtından Qur'ân-ı 'Azîm'de mestûr olan feḥvâ-yı şerîf üzre neşr ile beyân iden fuẓalâ taḥrîründen bu bende-i kâilü'l-bidâ'a Hindî Maḥmûd dü cihânda maḥmûd olmaḥ ümmîdine tazarru' ile nazma getirüp esâmî-i şerîflerin âsâr-ı kudretlerinden fihrist-vâr beyâna iḳdâm olınmışdır. Tâ ki muḥtaşar müfid ile 'âmil olan ihvân-ı ehl-i 'irfân bu ḥâlden istifâde idüp bu ḥaḳîr ḥayr ile yâd olunup şevâb-ı dü cihâmî ḥâsıl ideler. Ve noḳşânını âsâr-ı luḫfları ile taşḫîḥ iden 'irfân şevâb ve ecir ḥâsıl ideler inşâallâhu Te'âlâ. (KIE, s. 151-152)

Zarf-fiil ve tamlamalara dikkat ederek cümle öğelerini bulmaya çalışalım:

Emmâ ba'd peygamberân-ı mürselîn 'aleyhimü's-selâm hikâyâtından [D.T.] Qur'ân-ı 'Azîm'de [D.T.] mestûr olan [Y.] feḥvâ-yı şerîf üzre neşr ile [Z.T.] beyân iden [Y.] fuẓalâ taḥrîründen [Z.T.]

bu bende-i kâilü'l-bidâ'a Hindî Maḥmûd [Ö.]

dü cihânda [D.T.]

maḥmûd olmaḥ ümmîdine tazarru' ile [Z.T.]

nazma getirüp [Y.] > [Z.T.]

esâmî-i şerîflerin âsâr-ı kudretlerinden [Z.T.]

fihrist-vâr beyâna [D.T.]

iḳdâm olınmışdır. [Y.]

Tâ ki muḥtaşar müfid ile 'âmil olan ihvân-ı ehl-i 'irfân [Ö.]

bu ḥâlden istifâde idüp [Z.T.]

bu ḥaḳîr ḥayr ile yâd olunup [Z.T.]

şevâb-ı dü cihâmî [N.]

ḥâsıl ideler. [Y.]

Ve noğşânını [N.] âşâr-ı luğfları ile [Z.T.] taşhîh iden [Ö.?] ‘irfân [Ö.?)

şevâb ve ecir [N.]

hâsıl ideler [Y.]

inşâallâhu Te‘âlâ

Son olarak cümlelerine de ayırarak şu şekilde okuyabilir miyiz?

Emmâ ba’d peygamberân-ı mürselîn ‘aleyhimü’s-selâm hikâyâtından Qur’ân-ı ‘Azîm’de mestûr olan fehvâ-yı şerîf üzre neşr ile beyân iden fuzalâ tahrîründen bu bende-i kalîlü’l-bidâ‘a Hindî Mağmûd dü cihânda mağmûd olmağ ümmîdine tazarru’ ile nazma getirüp / esâmî-i şerîflerin âşâr-ı kudretlerinden fihrist-vâr beyâna ikdâm olunmuşdur. // Tâ ki muhtaşar müfid ile ‘âmil olan ihvân-ı ehl-i ‘irfân bu hâlden istifâde idüp / bu hağîr hayr ile yâd olunup / şevâb-ı dü cihânı hâsıl ideler. // Ve noğşânını âşâr-ı luğfları ile taşhîh iden ‘irfân şevâb ve ecir hâsıl ideler inşâallâhu Te‘âlâ.

SONUÇ

1. Yazma eserlerde hamdele, salvele ve mukaddime kısımlarındaki metinler çözümü en zor olan metinlerdir.
2. Müellifin kendini ilk gösterdiği yer olması sebebiyle çok çeşitli şekillerle karşılaşılabılır.
3. Cümleleri çözenin yolu, dilbilimin temelleri olan, dilin fonetik, morfolojik, etimolojik, semantik ve sentaktik bilgilerine sahip olmaktan geçer.
4. Türkçe kurallara göre cümle çözülemediğinden farklı dillerin yapıları öğrenilmeli. Arapça ve Farsça metinler tercüme edilebilmeli.
5. Metindeki karma dili/Osmanlıca’yı çözenin yolları şöyle sıralanabilir:
 - ✓ Kelimelerin anlamları öğrenilmeli.
 - ✓ Tamlamalar çözülmeli.
 - ✓ Tamlamalardaki benzetmeler çözülmeli, Türkçeye uygun olmayan isim ve sıfat tamlamaları çözülmeli.
 - ✓ Secilerin yardımıyla kelime grupları çözülmeli.
 - ✓ Zarf-fiiller cümleye dönüştürülmeli.
 - ✓ Ki’li cümlenin diğer cümledeki görevi tespit edilmeli.
 - ✓ Ki’li cümleler Fars dilinde bulunan bir yapı olduğundan öncelik ve önemlilik durumu algılanmakta zorluk çekilebilir.
 - ✓ Ki’den sonra gelen bir cümle Türkçe cümle yapısında bulunmayan bir yapıyla zarfı, isim tamlamasını ve sıfat tamlamasını açıklayabilir. Başka bir ifadeyle cümlenin herhangi bir ögesini veya ögenin içinde bir kelime grubunu açıklayabilir.
 - ✓ Karma dil yapı özelliği, Türkçe yapıya çevrilmeli ve sonra cümle öğeleri bulunmalı.
6. Transkripsiyonu yapılan Türkçe eserlerin mukaddime kısımlarında pek çok hataya rastlanabilir. Transkripsiyonu yapılan eserlerin başındaki çözümü zor olan mukaddime bölümü, güç bela eksikliklerle düzene sokulur. Eserin ana kısmına geçilir. Eksik olan bölüm sonradan

dönüş yapıp düzeltilmez, ihmal edilir. Hele yüksek lisans ve doktora tezlerinde araştırmacının bilgisi o anda yeterli olmadığı için hatalar kalıcı olur.

7. Tezler olduğu gibi hatalarıyla ilim âlemine sunulunca bir daha üzerinde çalışma yapılmadığından birçok bilgi saklı kalabilir. Bazen tez olarak böyle eserleri almak isteyenler bu bölümün içinden çıkamadığından birçok değerli kitabı tez olarak almaktan vazgeçebilirler.

8. Tezler kitap hâline getirilirken bu eksiklikler tamamlanmaya çalışılır. Basım zamanında dikkatli davranılmazsa bu hatalar kalır. Kurum, farklı alanlara ait editörleri bularak bu eserlere yazarlarıyla işbirliğine giderek gerekli müdahaleyi yapmalıdır. Eser araştırmacıları Arapça, Farsça, Latince vb. dille ilgili metni boş bırakıp yazmadan, tercümesi gerekli olan vecize, atasözü vb. yabancı metni tercüme etmeden kitabın basımına geçmemelidirler.

9. Zamanımızda herhangi bir eseri araştıran kişi, eserdeki bir kısım kelimeleri atlayarak değiştirerek sadeleştirerek üstünkörü basımını yapmamalıdır. Böyle basımlar yapıldığı için hala bazı eserlerin tam doğru metni bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, H. (1999). *Arap Dilinde Edatlar*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Ayverdi, İ. & Topaloğlu, A. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (C. 1–3). İstanbul.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2006). Karma Diller ve İki Örnek: Klasik Osmanlıca ve Kürtçe. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(20): 19–33.
- Çelebioğlu, A. (2012). Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebi Hususiyetler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 24: 45–64.
- Develi, H. (2010). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu* (C. 1–2). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kurnaz, C. (1999). Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatının Niteliği Üzerine Düşünceler. *Millî Eğitim Dergisi* (144): 4–14.
- Kuzucular, Ş. (2011, Ekim 14). Divan Şiirimiz , Batıcı Eskiciler ve Şiir Güzergâhımız. *Edebiyat ve Sanat Akademisi*. Erişim: 2 Ağustos 2020, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/makale/divan-siirimiz-batici-eskiciler-ve-siir-guzergahimiz/4107>
- Sami, Ş. (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sarı, M. (1985). *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*. İstanbul.
- Timurtaş, F.K. (1985). *Osmanlı Türkçesi Grameri* 3 (5. bs., C. 3). İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tiryakioğlu, O. (2010). Divan Şiiri (... - 1928) denemesi. *Edebiyatla.com*. Erişim: 2 Ağustos 2020, <https://www.edebiyatla.com/denemeler/divan-siiri-1928-288248>
- Yelten, M. (2015). Pars-Nâme'deki Ki'li Birleşik Cümleler Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2(4): 45–56.

İSLAM TASAVVUFUNDA İDEOLOJİK EKOLLER

IDEOLOGICAL SCHOOLS OF ISLAMIC SUFISM

Dr. Öğr. Üyesi Azat TOKTONALIEV

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Antakya/Hatay

ORCID ID: 0000-0003-2968-1922

ÖZET

İnanç ve düşünce tarihinde ezoteriğin ve mistisizmin çok büyük rolü vardır. Zira kâinatta akıl sahibi ve içinde duygu barındıran her insan metafizik bir durumla yüzsüzedir. Bu durum günümüzde varlığını sürdüren bütün dinleri ilgilendirmiştir. Çünkü din ve inançlardaki mistik yapıların temelinde tamamen manevî bir içgüdü söz konusudur. Mistik düşünce çok geniş bir alana sahiptir ancak biz burada konumuzu İslam tasavvufundaki ideolojik ekollerin ortaya çıkmalarındaki bazı etkenler ve bu ekollere mensup olan önderler gibi ana ve alt başlıklarla sınırlı tutmaya çalıştık. En genel ve saf haliyle tasavvuf, İslâm'ın deruni yaşantı biçimi ve ahlâkı olarak tanımlanabilir. Bir ilim olması bakımından tasavvuf, konusu hâl veya ahlaktaki değişim, meseleleri haller ve makamlar, yöntemi ise kalp tasfiyesi ve istinbat/tahkik olan bir din ilmidir. Fakat bazı farklı ideolojilerden ve nassları/Kur'an ve Hadislerdeki metinleri değişik yorumlamalardan kaynaklanan sonuç tasavvufu selefi, sünnî ve felsefi gibi ikiden fazla düşünsel bölünmelere sevk etmiştir. Selefi tasavvuf düşüncesi Mukatil b. Süleyman (v. 150/767) ve Ebu Asım Haşiş (v. 254/868) ve bunları takip edenlerin medreseleri ile Muhammed b. Kerrâm (v. 255/868) ve Horosan zahitlerinden bunlara tabi olanlar ile başlar ve İbn Teymiyye (v. 728/1328) ile sona erer. Bu tasavvuf düşüncesinde olanlar yoruma yer vermeyen bir nasscılığa ve zaman zaman antropomorfizme meylederek Allah'ı adeta maddî bir varlık olarak tasavvur etmişlerdir. Bir diğer taraftan da İmam Gazzâlî'nin (v. 505/1111) en büyük temsilcilerinden kabul edilen tasavvuf, sünnî tasavvuf ekolüdür. İmam Gazzâlî'nin bu sünnî tasavvuf anlayışına temel teşkil eden kaynakların arasında; *el-Luma fi't-Tasavvuf*. Ebu Nasr es-Serrâc (v. 378/988); *et-Ta'arruf li ezhebi ehlit'-Tasavvuf*. Ebubekir el-Kelâbâzî (v. 380/990) ve *er-Risâle*. Abdülkerim el-Kuşeryî (v. 465/1072). Felsefe ile Tasavvuf birbirlerine benzer aynı konuları, yani ahlak prensipleri, bilgi ve onun kaynağı gibi konuları inceledikleri için birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Zira Felsefe ve Tasavvufun ilgilendikleri saha ve konular birebir aynıdır. Her ikisi de eşya ve onun hakikati gibi fizik ve fizik dışı varlıkları konu edinmektedirler. Biz bu çalışmamızda bu üç ekolü birebirlerine mukayese ederek günümüzdeki topluma yansımalarını bulmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Selefi, Felsefe, İmam Gazzâlî

ABSTRACT

Esoteric and mysticism have a great role in the history of belief and thought. As every person who has emotion is faced with a metaphysical situation. This situation concerns all religions that exist today. Because there is a completely spiritual instinct at the basis of mystical structures in religion and beliefs. Mystical thought has a wide range, but here we have tried to limit our subject to main and sub-headings, such as some factors in the emergence of ideological schools in Islamic Sufism and leaders belonging to these schools. Sufism in its most general and pure form can be defined as the way of life and morality of Islam. Sufism, in terms of being a science, is a science of religion whose subject is moral or moral change, issues and situations, and its method is heart liquidation and support / investigation. However, the result Sufism,

which originated from some different ideologies and nasses / Qur'an and Hadiths, from different interpretations, led the predecessor to more than two intellectual divisions such as Sunni and philosophical. Salafist Sufism thought like Mukatil b. Süleyman (150/767) and Abu Asım Hashish (254/868) and the school of the followers and Muhammad b Kerrâm (255/868). it starts with the ones who are subordinates of the and Horosan offenders and ends with Ibn Taymiyya (728/1328). Those in this mysticism thought of God as a material being by inclining towards an anthropomorphism from time to time. On the other hand, Sufism, which is accepted as one of the biggest representatives of Imam Ghazali (505/1111) is the Sunni Sufi school. Among the sources that form the basis of this Sunni Sufism understanding of Imam Ghazali; *al-Luma fi't-Sufism*. Abu Nasr es-Sarrâg (v. 378/988); *et-Ta'arruf li ezhebi ehli't-Sufism*. Abubakir al-Kalâbâzî (380/990) and *er-Risâla*. Abdülkerim al-Kuşeryî (465/1072). Philosophy and Sufism cannot be considered separately because they examine similar topics, namely moral principles, knowledge and its source. Because the fields and subjects that Philosophy and Sufism deal with are exactly the same. They both deal with physics and non-physical entities such as things and its truth. in this study, we have tried to find the reflections of today's society by comparing these three schools.

Key words: Sufism, Salafism, Philosophy, Imam Ghazali

GİRİŞ

İslam'da Tasavvufun ortaya çıkışı ile ilgili olarak Hz.Peygamber'in Hira mağarasında inzivaya çekilmesi örnek gösterilir. Tebeu-t Tâbi'n devrinde değişik coğrafyalara intişar eden İslâm âleminde huzur arttıkça avamdan ibâdet ve zühd gibi konulara yönelenlere " *zâhid, âbid, nâsik ve bekkâ*" gibi adlandırmalar verilmeye başlanmıştır. Bunların akabinden hicrî II. asrın ortalarından sonra ise "sûfi" kavramı zuhur etmeye başlamıştır. Bu lakapla ilk anılan şahıs; Câbir b. Hayyân (ö.150/767), ve Ebû Hâşim'dir. Tasavvuf tarihinde Hz.Peygamberin zaman zaman insanlardan uzak kalarak nefsini terbiye ile uğraştığına, Sahâbeden Ebubekir ve Ali gibi bazı zatların da manevî olgunluğu Hz. Peygamber'den aldıklarına ve nesilden nesile aktardıklarına inanılır ve tarikat şeyhlerinin veya velilerin de Peygamberin vârisleri olarak bu yolu takip ettikleri söylenir.

Tasavvufa Yeni Eflâtunculuk, Yunan felsefesi, Kabalizm ve şii-batını düşüncesi gibi sonradan olan etkilenmelerin olduğu ifade edilse de, bu olguyu geneline yaymak doğru olmaz. Zira Yunan felsefesi, Yeni Eflâtunculuk, Kabalizm ve Bâtınî etkilerinin henüz oluşmamış olduğu eski dönemlerde de tasavvufî hareketlere rastlanmaktadır. Bu ilk mistik düşüncelere ait eserlerden günümüze kadar elimizde kalanları bulunmamakla birlikte, bu güne kadar sadece menkıbe ve rivayetler ulaşmıştır. Örneğin; Helenistik etkiler Fârâbî'nin getirdiği yenilikler sayesinde tasavvufa girmeye başlamıştır.

IX. yüzyıldan itibaren Türkistan, İran ve Kuzey Afrika bölgesinde sûfi görüşler müsait ortam bularak yaygınlaşmıştır. Buhara, Semerkant ve Taşkent gibi şehirleri içeren Fergana Vadisi pek çok mutasavvıf yetiştirmiştir. Ahmed Yesevi, Abdulkadir Geylani gibi tasavvuf büyükleri bu bölgede tasavvuf ve tarikat yapısını olgunlaştırmışlardır. Bu bağlamda, özellikle X. yy. dan sonra tasavvufa en büyük katkıyı Fars ve Türkmen Müslümanların yaptığını belirtmek gerekir. İslam'da selefi ve sünnî tasavvuf düşüncesinin oluşumunun temelinde nassın yorumu gelmektedir. Çünkü selef-i sâlihîn dediğimiz ilk devir müfessirler üstü kapalı (müteşâbih) ayetler konusunda yoruma gitmeksizin olduğu gibi kabul etmişlerdir. Fakat bu devirden sonra ortaya çıkan bazı mutasavvıf müfessirler bu ve buna benzer ayatlara işârî yorumlar kazandırmaya çalışmışlardır. İşte bu noktadan itibaren ulemâ ayetlerin zahir-batın yorumu ile ilgili sebeplerden birbirlerinden ayrılmışlardır.

1. Selefî Tasavvuf Düşüncesi

Selefî tasavvuf düşüncesi, Mukatil b. Süleyman (ö.150/767) ve Ebu Asım Haşîş (ö. 254/868) ve bunları takip edenlerin medreseleri ile, Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/868) ve Horosan mutasavvıflardan bunlara uyanlar ile başlayıp İmam Malik (ö. 179/795) Ahmet b. Hambel (ö. 241/855) Abdullah b. Muhammed b. Salim el- Basrî (v.279/892) ve Ebu Tâlip el-Mekkî (ö .388/998) gibi mutasavvıflarla ile yükselişe geçer; Bu durum Ebu İsmail Abdullah b Muhammed el- Ensâri el Herevî'den (ö. 481/ 1088) sonra İbn Teymiyye (ö.728 1328) ve talebesi İbn Kayyım el-Cevziyye'ye (v.751/ 1350) kadar olan zamana kadar devam eder. Böyle bir tasavvuf anlayışı müteşabih nasları yorumlamadan ayetlerin zahir manasına daha çok önem vererek dinin temel metinlerine dayanır.

Horasan mektebinin mütefekkiri olan İbn Kerrâm (ö.190/805), İbn Edhem (ö.161/ 778) ve onun talebesi Şakîk el-Belhî (ö.194/ 810) gibi birçok âlimden ders almıştır. Bu zat murakebe, mârifet, hüzn, zühd ve tevekkül gibi konuların üstünde çokça durmuştur. Onun ekolü, hadise dayanır. Bu şahıs Mutezile'nin ortaya attığı kelâm meselelerine tasavvufi yorumlar getirmiş ve aşırı gidilen noktalara değinmiştir. Bu şekilde, Mu'tezile (Abdülkadir, 2001, 90). Muhaddisler arasında eleştirisel bir denklem izler. İbn Kerrâm'ın fikirlerinden bir de İbnü'l-Arabî ve Hallâc'ın firilerinde gördüğü gibi veliye de vahyi olunup bu vahyin devam ettiğini, risalet ve nübüvvetin peygamberler ve elçilerde meydana gelen iki manevî hâl, olduğunu kendisinde bu iki halin bulunduğu kimseyi, Allah'ın elçi olarak insanlığa gönderdiği kimseler olarak yorumlarlar. İmam Gazzâlî bunlarla ilgili "Nurla karışık zulmetle perdelenmişler" ifadesin kullanır. (Gazzâlî, 1994, 30). İbn Kerrâm'ın öğrencilerinden, tasavvufu cami derslerine çeviren ve ilahî aşkla ilgili münacâtlar yazan Yahya b. Muâz (ö. 258/871) ve İbrahim el-Havvâs (ö. 291/903) vardır. (Ülken, 1946, 25)

Selefî ekolden diğer bir zat da İmam Mâlik'tir. Bu zat ilm ve takvânın davranışla güzel hasletlerin bir araya gelmesinden ortaya çıkan bir nebevî tasavvuf düşüncesine sahiptir. Gene aynı ekole mensup olan Ahmet b. Hanbel de sıdka ve zühde çok değer veren zatlardandı. Bu ekol için en esas olan şey istikamet üzere olmak ve görünürde halkla, manen Hakk'la olmaktır.

Tasavvufun selef ekolünden olan bir diğer zat da Muhammed b. Ali el Herevî'dir (ö. 480/1089), (Câmî, Mısır, 115). Buz zatın tasavvufa girmesi, Ebu'l Hasan Harakâni es-Sufî (ö. 425/ 1033) ile tanışmasıyla olmuştur. Hâce Herevî'ye göre tasavvuftan maksat, onunla Allah'a ulaşmak, O'nunla beraber olmaktır. Hâce Herevî insanların seviyesine göre davranmayı önerir ve kendisi de öyle yaşamaya özen gösterirdi. Hâce Herevî halkın içine gireceği sıralar âlimin ağırlığını korumak gerektiğinden en iyi elbiselerini giyer ve mürîdlerinin durumunu dikkate alarak eğitilmeleri gerektiğine vurgu yapardı. Hâce Herevî'ye göre insanlar manevî anlamda üçe kategoride değerlendirilir:

1- Sıradan insanlar, sebepler ehli/sebeplere bağlı olanlar.

2- Seçilmişler, yani mutasavvıflar, zâhidler, nâsikler ve âbidler/ilâhî gayeye ulaşmak için gayret edenler.

3-Seçilmilerin seçilmişleri, Bu tabir ilahî vuslata nâil olan insalnar için kullanılır, yani en seçkin insanlar demektir. Bu mertebedeki sufiler Allah'tan başkasını terk edip sadece Onu'n ünsiyyeti ve kurbiiyetine nâil olmuş büyük zatlardır.

Hâce Herevî, “Menâzilu’s sâirîn ilâ Rabbi’l-Âlemîn” adlı eseri onun tasavvuf konusunda en önemli olan eseridir. O, bu serinde tasavvufî kavramları Kur’ân âyetleriyle destekleyip örneklendirerek izah etmiş ve tasavvuftaki makamlarla ilgili birkaç tane hadis kullanmıştır. Bu makamlar; el-Bidâyât, el-Ebvâb, el-Mu’amelât , el-Ahlâk el -ittisal bi’r-Rabb, el-Evdiya, el-Ahvâl, el-Vîlâyât, el-Hakâik ve en-Nihâyât. (Mahmut, 1967, 90). Bu esere bazı tercüme ve muhtasarlar yapılmıştır. Mesela; Muslihuddin b. Nurettin’in (ö. 981/ 1573) çevirisi ve eseri manzum halinde ihtisar eden Aişe bint Yûsuf ed-Dimeşkiyye’nin (ö.922 /1516) “el-İşârâtü’l-hafiyye fi menazili’l-aliyye” adlı eseridir. (Zihnî, 1982, II, 25); (Damar, 2007, 334)

Geleneksel tasavvufun en şiddetli muhalifi olarak bilinen selef ekolünden başka bir isim de İbn Teymiyye olduğu söylenir. Ancak onun kendisine has bir tasavvuf anlayışı olan bir âlimdi. (Fazlur Rahman, 1980, 155). İbn Teymiyye, tasavvufun zühd ve ahlâk boyutunu kabul edip ilk dönem mutasavvıflarına olumlu yaklaşımda bulunurken tasavvufa daha sonraları ilhak olunan ittihat ve hulûl gibi terimlerle ifade edilen fikirlere son derece muhalif durmuştur. İttihat düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden İbnü’l-Arabî’nin ölümünden yirmi küsur yıl sonra doğan ve ömrünün büyük bir kısmı İbnü’l-Arabî’nin defnedildiği Dımaşk’ta geçen İbn Teymiyye, bu konuda çoğunlukla felsefeleşmiş mutasavvıflarla çok kere münazaralarda bulunmuş ve ittihat felsefesinin tevhidi zedelediğini ifade etmiştir. (İbn Teymiyye, I, 171) İbn Teymiyye, İbn Seb’in ve Sadreddin Konevî gibi mutasavvıfların varlığı tanrılaştırma anlamına gelen vahdet-i vücûd teorisine İbn Sînâ felsefesinin götürdüğünü söyler. (İbn Teymiyye, , 1991, VIII, 181-182).

2. SÜNNÎ TASAVVUF

Tasavvuf tarihinde sünnî müslümanlıkla tasavvuf cereyanı arasındaki ilişkinin korunması ve tasavvufun özümsemesi için en çok gayret gösterenlerin başında Gazâlî’nin (ö. 500/1111) geldiği söylenir. Gazâlî’nin yapmış olduğu bu çaba, tasavvufta inanç ve düşünce açısından özellikle inanç sahibi bir müslüman için neyin daha önemli olduğunu ortaya koymak bakımından incelenmeye ve örnek alınmaya değer bulunmaktadır.

Gazâlî’yi diğer şahsiyetlerden ayıran ve özüne has tarafı onun sünnî tasavvuf anlayışını yerleştirmek için gayret eden, tarihte sünnilik ve tasavvuf veya şeriat ile tarikat diye iki ayrı şeylerin bütünleşmesi değil, bu ikisinin aynı şeyler olduğunu göstermesidir. Gazâlî’den sonraki dönemlerde fukahâ ve sûfî diye ayrı zümreler yerine bilge sûfîler veya sûfî-bilgeler ortaya çıkmaya başlamıştır. O’na göre mutasavvıflar için hem ilim, hem de amel zarûridir. Mutasavvıflar zihni kötü niyet ve düşüncelerden uzak tutmak ve ahlâkî kötü davranışlardan arıtmayı önemserler. Bu durumda bir sûfîye kalbini artık Allah’dan başka herşeyden korumak ve ancak O’nunla doldurmak icâbeder. (Güngör, 1998, 66-67)

Sünnî tasavvuf düşüncesinin emelini teşkil eden bazı zatlar şunlardır; Zeynelabidin b. el-Hüseyn (ö. 95/713),Hasan el Basrî (ö. 110/728), Râbiatü’l- Adeviyye (ö.185/801), Câfer es-Sâdık (ö.148 /765) ve Süfyân es-Sevri (ö. 161/ 777) . İbrahim b. Edhem (ö.161 /778), Câbir b. Hayyân (ö. 200/ 815), Marûf el-Kerhî (ö. 200/ 815) Ebu Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/ 830) Huvârî (ö. 230/ 844), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/ 857), Zunnûn el-Mısırî (ö. 245/ 859) Serî es-Sakatî (ö. 251/ 865) Ebu Sa’îd el-Harrâz (ö. 277/ 890), Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/ 909), Ebu Bekr el -Verrâk (ö. 280/ 893) (Küçük, 2019, 46)

Gazâlî’nin bu sünnî tasavvuf anlayışı konusunda kendisine temel teşkil eden kaynakların bazıları şunlardır;

1. *el-Luma’fi’t-tasavvuf*, Ebu Nasr es-Serrâc’ın (ö. 378/ 998) tasavvufu nazarî olarak anlatan

2. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf*, Ebubekir el-Kelâbâzî (ö. 380/990), sûfîlerin inançlarından bahsettiği bir eseri.

3. *Tabakâtu's-sûfiyye*, Ebu Abdirrahman Selemî (ö. 412/1021)

4. *er- Risâle*, Abdulkerim el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) Bu eser, nazarî ve amelî tasavvufu bir arada sunar.

5. *Keşfu'l mahcûb*, Ali b. Osmân el -Cüllâbî el-Hücvîrî (ö. 465/ 1072) Farsça bir eseri olan'u Kuşeyrî'nin *Risâle'si* gibi önemli tasavvuf klasikleri arasında yer alır. (Küçük, 2019, s. 47)

3. FELSEFÎ TASAVVUF

Felsefe ve Tasavvuf ve benzer konuları inceleyen ve araştıran bilim dallarıdır, yani net olarak bilgi, varlık ve ahlâkî meseleleri, metot ve belli prensipleri olan alanlardır. (Küçük, 2019, 47) Her ikisi de epistemolojik, ontolojik ve etik yaklaşımlarla bazı kozmolojik meseleleri işlerler. Ayrıca Allah'ın mutlak ve tek varlık oluşu meselesi de felsefe ve tasavvufun ortak konularından bir tanesidir. Felsefe bazı konuları akıl vasıtasıyla idrak etmeye çalışırken tasavvuf ise ayet ve hadislerin akıl yürütmekle beraber kalbe gelen ilham ya da keşif yoluyla sübjektif bir şekilde anlamaya çalışır. (Küçük, 2015, 31)

Tasavvuf varlık, Allah ve insan konusunu araştıran ve inceleyen bir bilim dalı olduğu ve konuları birbirine benzediği için felsefe ile çok yakından bağlantılıdır. Fakat bazı şarkiyatçılar felsefe ile tasavvufun konuları olan vahdet'i-şühûd ve vahdet'i-vüdûd gibi konulara bakıp tasavvufu felsefenin bir alt dalı olarak görmüşlerse de tasavvufun kendisi konu, yöntem, amaç ve sonucu bakımından felsefe ile aynı konumda değildir. (Yılmaz, 2019, 64)

Fakat ilimlerin henüz birbirlerinden kesin bir şekilde ayrılmadığı ve Felsefenin tabii ilimlerden Mantık başta olmak üzere birçok ilmi içine aldığı eski dönemlerde, tasavvuf ile felsefenin pek de anlaştığı söylenemez. İmam Gazali'nin felsefecilerin bağdaşmazlıklarından söz ettiği *Tehâfütü'l felâsife* adlı kitabında Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ'yı (ö. 428/1037) tenkit etmesi ve ayrıca İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) bu esere karşılık yazdığı *Tehâfütü' tehâfütü'l-felâsife'si* anlaşmazlıkların en açık örneklerindedir. Muhittin İbnü'l-Arabi de aynı şekilde Tasavvuf ile felsefeyi birbirinden ayrı değerlendirmiştir. O, tasavvufa "hikmet" demeyi daha uygun bulmuştur. İbnü'l-Arabi, tasavvuf için söylemiş olduğu hikmeti de tabîî, ilâhî, riyâzî ve mantıkî bütün ilimleri bir arada bulundurmak şeklinde tarif eder.

İbnü'l-Arabi el *Fütühât'ta* nübüvveti inkâr eden bir düşünürüm, ateşin kendini elini yaktığı halde, bir velinin eteğini yakmadığını gördükten sonra Müslüman olduğunu anlatır. Tabi bu bir rivayettir doğru ya da yanlış olabilir. İbnü'l-Arabî'ye göre filozofların arasında peygamberliği kabû edenleri olduğu gibi inkâr edenleri de vardır. Bu yüzden ona göre filozofun bütün ilmi ve anlattıkları batıl değildir. (İbnü'l-Arabî, 1414, V, 344)

Tasavvuf düşüncesini bu minvalde değerlendirenlerden, Bâyezid el-Bistâmî (ö. 234/848), Hallac (ö. 309/922), Nifferî, (v.339/ 950), Sühreverdî el-Maktûl (537 /1191) ve filozof-sûfî veya sûfî-filozoflar bulunmaktadır. Bu tasavvuf düşüncesi, Hallac ı-Mansur'dan sonra gruba bölünmüştür: İbn Seb'in (v.669/1270); Meşrik İbn Fârız (ö. 632/1235). Bunların görüşleri, İbnü'l -Arabi felsefesine dayanır. Son temsilcisi Abdülkerim el-Cîlî'dir (ö. 832/1428). Bir sufi ve filozofun konuyu ele alış tarzları birbirinden çok farklı gözükse de neticede aralarında bir benzerliğin varlığını söylemek mümkündür. İbn Fârız (ö. 632/1235), Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî (ö. 672/1273),İbn Seb'in ve Şebusteri'den (ö.720/1320) sonra "Hakikat-ı Muhammediye" ve "İnsan-ı kâmil'i" adlı eserleri ile Abdülkerim el-Cîlî (ö. 832/1428) de bu ekte yerini

almıştır. (Mahmud, 1967, 11-12) Bu ekolde olanların anladıkları manada tasavvuf, bir metafizik veya Felsefî bir teoriye benzediği görülmektedir.

SONUÇ

Tasavvuf, özli tarifiyle nefis terbiyesi ve güzel huylara sahip olmaya çalışmak olduğuna göre, toplumda güzel ahlak sahibi olmak isteyen herkesi ilgilendiren bir yapıya sahiptir. Ama bu güzel ve rabbânî meziyetleri edinmek eğitim ve süreç meselesidir. Abdülbâri en-Nedvî bu konuda: “Bu sebepten dolayı biz, tasavvufta tahkik ehli olan zevatın, herkesi kendi kabiliyetlerine ve el boşluğuna (eksikleri oldukları hususlara) göre talim ettiklerine ve bu yolun icaplarını fert-fert öğrettiklerine şahit oluyoruz. Bu sebeple tasavvuftaki talim ve terbiyeyi, gizli buluyorsun.“ demiştir. (en-Nedvî, 1996, 200) Bununla birlikte mutasavvıfların hiçbir görüşü eleştirilmemiştir ya da edilmemelidir demek doğru olmaz. Tasavvuf tarihinde zâhir ve bâtin ehli arasında önemli çekişmelerin vâki olduğu ortadadır. Mutasavvıflar arasında kelâm ve felsefenin temelini teşkil eden akıl ya da düşünmeye karşı marifet düşüncesinin ağır bastığı ve ittihat ile ilgili düşüncelerin ortaya çıkmasıyla bu düşünsel çekişmelerin boyutu genişlemiştir.

Felsefe mutasavvıfları belli ölçüde etkilemiştir, yani başka medeniyet ve kültürlerle ait düşünce ve gelenek mutasavvıfların şemsiyesi altında İslâm âlemine de geçmeye başlamıştır. Felsefenin en az kelâmın oluşmasına etki ettiği kadar tasavvufa da etkisi olmuştur. Bu bakımdan değerlendirme yapılacak olursa mütekaddimîn ve müteahhirîn ulemanın izledikleri metodların birbirinden farklı olduğu bilinir. Birincisi olayları sadece Kur’an ve hadislerle ele alan ekol, bunlar selef ekolüdür. İkinci ekol, Kur’an ve hadisleri esas almakla birlikte akıl etme ve düşünmeyi ele alanlar, bunlar kelâmcılar. Bu bakımdan felsefecilere yakın duruş sergilerler. Üçüncüsü de Nass ve akli esas almakla birlikte kalbe gelen bilgilere önem veren ekol, yani mutasavvıflar. (Kara, 2017, 18-19)

KAYNAKLAR

- Abdullah, D. (2007). Abdullah Herevî ve Menazilu’s-Sâirîn
Abdurrahman, C. Nefahatü'l-Üns Min Hadarati'l Kuds, Mısır
Abdülkadir, B. (2001). el-Fark bayne'l-Firak
Abdüsselam, İbn, T. (1966) Mecmû'atü'r-resâ'il, Kahire, I
Abdüsselam, İbn, T. (1979) Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql, Riyad, VIII
En-Nedvî. (1996). Tasavvuf ve Hayatırc, ateş, İstanbul
Erol, G. (1998). İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul
Hasan Kmail, Y. (2019). Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul
Hilmi Ziya Ü. (1946). İslam Düşüncesi, İstanbul
Hülya, K. (2015) Tasavvufa Giriş, İstanbul
Hülya, K. (2019) Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş, İstanbul
Mahmud, (1967). el-Felsefetü's-sûfiyye fi'l-İslâm, Kahire
Mehmet, Z. (1982). Meşârihü'n-Nisâ, İstanbul
Muhammed, F. (1980). İslâm, trc. Dağ, Aydın, İstanbul
Muhammed, G. (1994). Mişkatü'l-Envâr,

Muhittin, İbnü'l-A, el-fütûhâtü'l-Mekkiyye, Beyrut, V

Mustafa, K. (2017). Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul

PAZARLAMA ALANINDA MINDFULNESS ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF THE MINDFULNESS IN MARKETING FIELD**Doç. Dr. Hatice DOĞAN SÜDAŞ**

Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü, Sarıçam, Adana.

ORCID :0000-0003-1775-1903**ÖZET**

Mindfulness, duygu ve düşüncelerimizin farkında olmamızı sağlayarak bizi tekrar dengeye kavuşturmak konusunda yardımcı olabilecek bir yaklaşımdır. Mevcut an içinde olanları algılama ve algılananı kabul etmenin birleşiminden oluşan bir yaklaşım olan mindfulness, bize kavramsal olarak ne yapmamız gerektiğini öğretmenin yanı sıra bunları hayata geçirmeyi sağlayacak bir dizi beceriyi kazandırmaya yardımcı olabilmektedir. Bulgular, mindfulness'ın insan iyi oluş haline destek olduğunu ve insanların bedenleri, zihinleri ve duygularının farkındalığını geliştirmelerine yardımcı olduğunu göstermektedir. Çalışma hayatının kuralları son yıllarda değişmiştir ve hakkımızda verilen kararlarda sadece eğitim ve uzmanlığımız değil, kendimizi ve başkalarıyla olan ilişkilerimizi idare etme başarımızın da oldukça önemli unsurlar olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Son birkaç yıldır, mindfulness araştırmaları örgütsel psikoloji ve örgütsel davranışla ilişkili olarak da hızla artmaktadır. Pazarlama alanındaki mindfulness uygulamaları hakkındaki mevcut literatür, mindful tüketim, mindful tüketici ve mindful pazarlama stratejisi konu başlıkları ile sınırlıdır. Bu çalışmada pazarlama alanında gerçekleştirilen mindfulness çalışmaları hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mindfulness, Tüketim, Pazarlama Stratejisi**ABSTRACT**

Mindfulness is an approach that can help us regain balance by making us aware of our emotions and thoughts. Mindfulness, which is a combination of perceiving what is happening at the moment and accepting what is perceived, can help us gain a set of skills that will enable us to realize them as well as teach us what we need to do conceptually. Findings show that mindfulness supports human well-being and helps people develop awareness of their bodies, minds and emotions. The rules of working life have changed in recent years and it is stated that not only our education and expertise, but also our success in managing ourselves and our relations with others are considered as important factors in the decisions made about us. Over the past few years, mindfulness research has also been growing rapidly in relation to organizational psychology and organizational behavior. The current literature on mindfulness practices in marketing is limited to topics such as mindful consumption, mindful consumer and mindful marketing strategy. In this study, information about mindfulness studies in the field of marketing will be given.

Keywords: Mindfulness, Consumption, Marketing Strategies

TARİHSEL SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA, ÇUMRA KIRSAL KONUTLARI İLE ÇATALHÖYÜK EVLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**COMPARISON OF ÇUMRA RURAL HOUSES AND ÇATALHÖYÜK HOUSES IN THE CONTEXT OF HISTORICAL CONTINUITY****Öğr. Gör. Ayşenur DAĞ GÜRÇAN**

KTO Karatay Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi,

Mimarlık Bölümü, Karatay, Konya.

ORCID : 0000-0002-4713-9734**ÖZET**

Anadolu tarih boyunca farklı kültür ve uygarlıklara yurt olmuştur. Kültürler arası etkileşim içinde somut ve soyut kültür unsurları asırlar boyunca aktırılarak ve koşullara karşı değişime uğrayarak bugüne değin ulaşmıştır. Bu zengin birikime sahip bölgede bilinen en eski kent ya da kentin arketipi olduğu savunulan Neolitik dönem yerleşkesi Çatalhöyük sadece Anadolu için değil Dünya tarihi açısından da çok önemli bulgular sunmaktadır.

Bu çalışma Anadolu'daki tarihsel katmanlara ait konutlar ile kırsal yerleşmelerde yer alan konut birimleri arasında bir benzerlik var mıdır? Sorusundan yola çıkılarak kurgulanmıştır. Çalışma alanı İç Anadolu Bölgesi Konya Ovası üzerinden gerçekleştirilip, Çumra yöresine ait ovalık kırsal konutların kökenine ilişkin ip uçlarına ulaşmayı, aynı coğrafyada farklı zaman dilimlerinde yaşamış kültürlerle -Çatalhöyük- ait konutlar arasında süreklilik ve etkileşim ilişkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Kültürlerin etkileşiminin varlığını tespit etmek adına mekansal anlamda, plan tipolojisi ve cephe karakteri gibi parametrelere başvurulmuştur. Konya Ovasında yer alan Neolitik dönem konutlarından: Çatalhöyük yerleşiminin farklı katmanlarına ait konut planları, rekonstrüksiyonları ve görsel verilere dayalı cephe oluşumu ile karakteristiği çıkarılmıştır. Bu höyüklerin yakınında bulunan köylerden özgün değerini koruyabilmiş konutlar tespit edilerek seçilmiştir. Bu örneklerin plan tipolojisi, mekân kurgusu, malzeme ve yapım tekniği ile cephe karakteri ele alınmıştır. Alan kapsamında incelenen konutlar yukarıda ele alınan parametreler bağlamında analojik açıdan değerlendirilmiştir. Bu çalışmada aynı coğrafyada yer alan Neolitik dönem konutu ile geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş Anadolu kırsal konutunun farklı kültürlerin temsilcileri olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında incelenen tarih öncesi döneme ait konutlar, kazı sahasında şimdiye kadar ulaşılmış olan katmanlar ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın ana hipotezi; aynı coğrafyada farklı zaman dilimlerinde yaşayan kültürler arasında mekansal süreklilikten söz edilebileceğidir. Alt hipotezlerden biri; Konya Ovası'nda yer alan kırsal konutların aynı bölgede kendinden önce yaşamış kültürlerle ait konutlar arasında mimari karakterlerin benzerlik gösterebileceği düşüncesidir. Diğer ise, devam etmekte olan Çumra ve çevresindeki arkeolojik kazı ve çalışmalara, geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş yakın çevredeki kırsal konutların ipucu verebileceğidir. Sonuç olarak aynı bölgede var olan farklı dönem ve kültürlerle ait konutlar arasında tipolojik, kurgusal, malzemesel ve teknik yönden benzerliklere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çatalhöyük, Çumra, Kırsal Konut, Kültürel Etkileşim, Neolitik Konut**ABSTRACT**

Anatolia has been home to different cultures and civilizations throughout history. In the interaction between cultures, tangible and intangible cultural elements by transferring through

centuries and changing to the conditions have reached today. Neolithic settlement Çatalhöyük that is claimed to be the oldest known city or city's archetype offers very important findings not only for Anatolia but also for world history.

This study "any similarity between prehistoric houses in Anatolia and houses in rural settlements?" it was built on the question. The study aims to reach the clues about the origin of rural houses of Çumra region, through the Central Anatolia Region Konya Plain and to determine the relationship between continuity and interaction between the cultures (Çatalhöyük) that lived in different time zones in the same geography. Parameters such as plan typology and façade character were used to determine the presence of interaction of cultures in a spatial sense. The building characteristics were identified through the housing plans, reconstructions, and visuals of the different historical layers of the Çatalhöyük settlement, which is one of the Neolithic period residences in the Konya Plain. The residences that could preserve their original value from the villages near these mounds were identified and selected. Plan typology, spatial fiction, material, construction technique, and facade character of these examples are discussed. The houses within the case study have been evaluated analogically in terms of the parameters discussed above. In this study, it is accepted that the Neolithic period dwellings and the Anatolian rural house built with traditional methods located in the same geography are representatives of different cultures. Also, the prehistoric residences examined within the scope of the study are limited to the layers reached so far at the excavation site.

The main hypothesis of the study; is that spatial continuity may exist between cultures living in different time zones in the same geography. One of the sub-hypotheses; It is the idea that the rural houses in the Konya Plain may have similar architectural characteristics among the houses belonging to cultures that lived before them in the same region. Another hypothesis is that rural houses built with traditional methods in near Çumra may give clues to the ongoing archaeological excavations and works in the region. As a result of the study, typological, fictional, material, and technical similarities were reached between the houses that different periods and cultures, located in the same region.

Keywords: Çatalhöyük, Çumra, Rural House, Cultural Interaction, Neolithic House

GİRİŞ

Anadolu'da yerleşik yaşam yaklaşık 10000 yıl kadar önce başlamış olmakla birlikte bu uzun soluklu zaman dilimi içerisinde yapı çeşitliliği bakımından bu coğrafyayı mimari bir laboratuvar olarak görmek mümkündür (Sey ve Önal, 1996). Anadolu'nun farklı iklimsel bölgelere sahip bir coğrafya olması, yapı çeşitliliği bakımından oldukça varıl olmasını sağlamıştır. Anadolu insanı, bölgelere ait iklimsel koşullara göre yaşadığı iç ve dış mekanı şekillendirmiştir (Sözen ve Eruzun, 1982).

Bu çeşitliliğe katkı sağlayan bölgesel tiplerden birisi de Orta Anadolu'nun bozkırlarında hafifçe yükselen kerpiç duvarlı, toprak damlı önü sundurmalı kırsal evleridir. Tarihsel geçmişine öykünen bu konutların arka planının Hititlere ve hatta Neolitik döneme kadar uzanmakta olduğu birçok araştırmacı tarafından söylenmektedir¹.

Arkeolojik kalıntılar ile geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş günümüz kırsal mimarisinin akrabalığının sorgulanması, mimarlık araştırmalarında, arkeolojik verilerden faydalanılarak geliştirilen Neolitik dönemden günümüze değin süregelen tarihsel süreklilik vakasının da tekrar üzerinde düşünülmesi gerektiğini mümkün kılmıştır. Bu iki fenomen üzerinde tarihsel süreklilik bağlamında yorumlamalarda bulunmak, yöredeki geçmişin toplumsal, kültürel

¹ Bakınız: Erdim (1980), Nauman (1985), Kuban (1995), Erarslan, (2013, 2014, 2015 A, 2015 B).

ekonomik, vb. yapılanmalarının ayrıntılı bir biçimde irdelenmemesi durumunda önemli soru işaretleri meydana gelmektedir. (Eres, 2010). Bu noktada, etnoarkeolojik çalışmalar önem kazanmaktadır. Arkeolojik veri elde etmek adına günümüz geleneksel toplulukları ve onların kültürü, sanatı, mimarlığı, kült inanışları, folklorü, günlük yaşamı, mutfak kültürü, cinsiyet rolleri, toplumsal hiyerarşisi gibi kazanımları incelenmekte ve bu bağlamda yorumlanmaktadır. Günümüzde Çatalhöyük özelinden baktığımızda çeşitli yönlerden ele alınan etnoarkeolojik çalışmalara rastlamak mümkündür². Bu çalışmalar, tarihsel bir süreklilik bağlamı yaratma arayışında değil daha çok Çatalhöyük'teki gündelik yaşamı, aile arası ilişkileri, mimarlığın oluşumunu, insanların nasıl beslendiklerini anlamaya yöneliktir. Çalışmalar Çatalhöyük ve çevresindeki kırsal alanlar üzerinden yapıldığı³ gibi Dünya'nın farklı bölgelerindeki (Pueblo, Rajasthan ve Endonezya'nın West Sumba ve Tana Toraja toplulukları) yerli toplulukların gündelik yaşantısı, yapım tekniği ve kültürel unsurları üzerinden çıkarımlar yapan araştırmalardan⁴ da oluşmaktadır.

Araştırma bağlamı gereği Çatalhöyük ve çevresindeki kırsal yaşamı konu alan etnoarkeolojik çalışmalarda; etnobotanik alanındaki incelemelerde bölgede yenen bitki türlerinin Çatalhöyükte de kullanıldığı, evlerin iç mekanlarının sıvanması ve bu işlevi kadınların yapması, çatı örtü tekniğinin benzer niteliğe sahip olması ve bölgedeki bazı evlerde baş odada aşık olarak Çatalhöyük de olduğu gibi ardıcın kullanılması, evlerde duvarlarda kilimlerin asılı olması oturma alanlarında ise sıvanmış döşemenin üzeriene kilim serilmesi, mutfakta zemininde çamur esaslı kaplama gibi özellikler tespit edilmiştir (Matthews, 1998; Matthews, Hastorf and Ergenekon, 2000: 186-187).

Yukarıda sözü geçen araştırmalara katkı sağlamak adına -etnoarkeolojik bağlamda ele alınmasa da- bu çalışmada, Çumra yöresine ait ovalık kırsal konutlar ile aynı coğrafyada farklı zaman dilimlerinde yaşamış kültürlere ait konutlar arasında süreklilik ve etkileşim ilişkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Kültürlerin etkileşiminin varlığını tespit etmek adına Çatalhöyük yerleşiminde bulunan farklı katmanlarına ait evler ile bu höyüğün yakınında yer alan köylerde özgün değerini koruyabilmiş konutlar incelenmiştir. Bu örneklerin plan tipolojisi, mekân kurgusu, malzeme ve yapım tekniği ile cephe karakteri ele alınmıştır. Alan kapsamında incelenen konutların yukarıda ele alınan parametreler bağlamında analogik açıdan bir değerlendirmesi yapılmıştır. Aynı zamanda bu araştırmada Çumra Ovası kerpiç yapılarının mimari özelliklerinin incelenmesi ile arkeolojik araştırmalara katkı sağlamak ikincil olarak hedeflenmiştir.

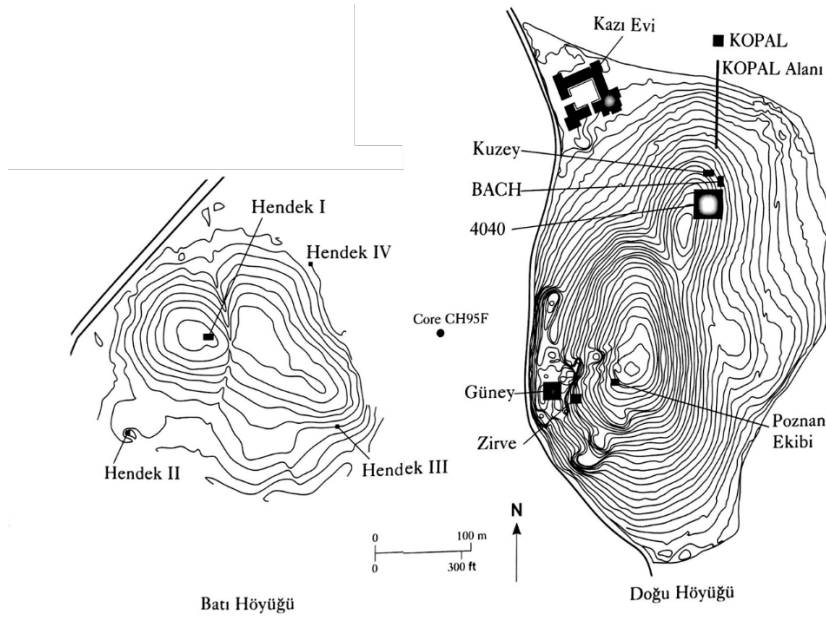
2.ÇATALHÖYÜK EVLERİ

Konya'nın Çumra ilçesine 11 km uzaklıkta yer alan Çatalhöyük yerleşmesi doğu ve batı olmak üzere iki höyükten meydana gelmektedir (Şekil 1). İlk olarak İngiliz Arkeolog Mellaart tarafından 1958 yılında keşfi yapılan ve 1961 yılında kazılarına başlanan bu kent prototipi sadece Anadolu için değil tüm dünya için önemli arkeolojik veriler sunmaktadır.

² Çatalhöyük Village Ethno-Archaeology Project, 1995-1996, 1999-2000

³ Matthews, 1998; Matthews, Hastorf and Ergenekon, 2000.

⁴ Steele, 2007; Boivin, 2000; Adams, 2005.

Şekil 1. Çatalhöyük Doğu ve Batı Höyükleri (Hodder, 2019)

Çatalhöyük'ün tarihi MÖ 5000-9000lere uzanmaktadır. James Mellaart'ın (1967) ifadesine göre bu şehir temel yaşam sorunlarını aşmış, 5-6 bin nüfusa sahip bir şehirdir (Berk, 2014: 93). Fakat son yapılan kazıların sonucuna göre bu rakam 3000 ile 8000 arasındadır (Hodder, 2019). Toplayıcılıktan yerleşik ve birlikte yaşama geçişinin bir örneği olması ve yerleşimin asırlar boyu devam etmesi, hikâye barındıran sanat eserlerinin korunmuşluk durumu ile Çatalhöyük Neolitik Kenti önemli bir örnektir (Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı, 2013: 8).

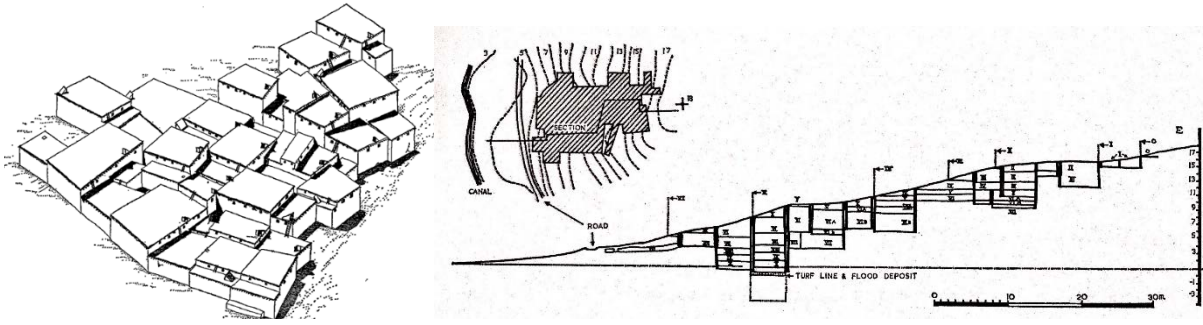
Çarşamba nehrinin yakınında, Eski Konya Gölü'nün kuruması ile oluşan alüvyon toprakların üzerine kurulan Çatalhöyük'ün etrafı bataklık ile çevrilidir. Yılın bazı zamanlarında, Toroslardaki karların erimesiyle özellikle kış ve ilkbaharda bu yerleşimin sularla çevrelediği düşünülmektedir (Rosen ve Roberts, 2005: 49-50) (Şekil 2). Burada oluşan alüvyal toprak tarımı elverişli kılmıştır. Halk ihtiyaçlarını tarım ve avcılık yaparak karşılamıştır. Yapılan tahıl tarımı elde edilen ürünlerin saklanması için koşut kılınmış ve Çatalhöyük'te yer alan evlerde bir saklama mekânı olan kiler/ambar görülmüştür. Rosen ve Roberts'a (2005:49) göre Çatalhöyük'e ilk yerleşen halkın burayı seçmesindeki ana etken havzanın sağladığı bitki ve hayvan çeşitliliği, yer şekilleri ve su kaynağına olan yakınlık olarak değerlendirilmiş, alandaki ilk yerleşimin ise, alüvyon çökeltilerinin nemli zemininden oluşan küçük bir yükselti üzerine kurulduğu düşünülmüştür.

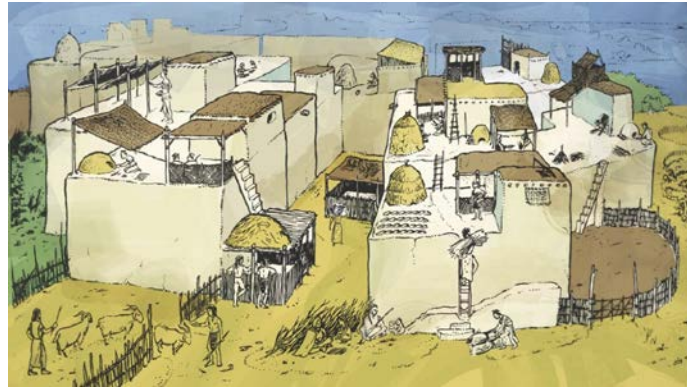
Şekil 2. Çatalhöyük'ün mevsimsel gerçekleşen su taşkınlarını gösteren bir rekonstrüksiyonu (Swogger, 2000)

Çatalhöyük kenti bitişik planlı dikdörtgenimsi yapıların, bal peteği şeklinde bir araya gelmesiyle oluşan her seksen yılda bir üzerine yenisi yapılarak yükselen evlerden oluşmaktaydı. Bu evlerin arasında yer alan boşlukları Mellaart (1967) avlu olarak tanımlasa da kullanım olmadığı ve burada çöp izlerine rastlanmasından ötürü Hodder (2019) açık mekân olarak tanımlamayı uygun görmüştür. Bu açık mekanların, terk edilen evlerin çöplerle doldurulması ile elde edildiği de kazılarda ortaya çıkan yiyecek ve kemik kalıntılarında anlaşılmıştır (Hamilton, 2000: 283).

Evler, ölçek ve düzen açısından birbirine yakınlık gösterip; kare, kareye yakın dikdörtgen, dikdörtgen formlar kullanılmış, uyum ilkesi gözeterek bir araya getirilmiştir (Toprak, 2020:11). Dışa kapalı bir sistemden oluşan kent sağır kerpiç duvarlardan ve farklı teras kotlarından meydana gelmekte idi (Şekil 3). Sokakların olmadığı kente evlere girişler çatıdan gerçeklerşirken uygun hava şartlarında günlük yaşam faaliyetlerinin bu teraslarda geçmekte olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 4). Hemen hemen hiç doğru açının kullanılmadığı evler organik gelişim gösteren plan şemaya sahiptir.

Şekil 3. Katmannın şematik rekonstrüksiyonu ve kazı alanının kesiti (Mellaart, 1967: 62 ve 50)

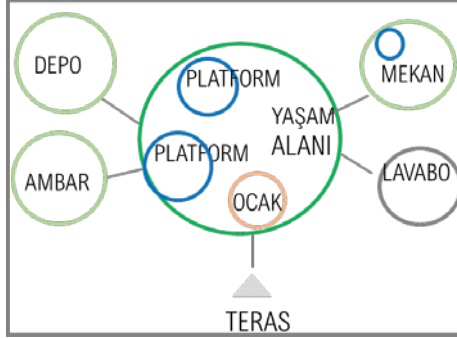

Şekil 4. Çatıların önemini gösteren Çatalhöyük canlandırımı. (İllüstrasyon: John Swogger) [Url-1]

Çatalhöyük'te bulunan yapıların benzer büyüklükte olması arkeologlarca toplumsal hiyerarşinin olmadığı eşitlik ilkesinin gözetildiği bir kent olarak yorumlanmıştır. Mellaart (1967) tarafından tapınak (shrine) olduğu iddia edilen birimler büyüklüğü biraz fazla olan odalar ve bir duvarında yer alan boynuzlu boğa ya da koç başının yer aldığı mekanlardı. Fakat Hodder'a (2010) göre binalar arasında "tapınaklar" ve "evler" şeklinde bir ayrım yoktur. Çünkü burada kamusal mekanlara diğer bir deyişle halkın toplanabileceği törensel merkezlere, üretim için kullanılan özel alanlara ve mezarlıklara ilişkin örneklerle karşılaşmamıştır. Bu noktada görece nüfusu yoğun sayılan bir yerleşmede toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde ev ortamında yapıldığı düşüncesi çıkarılmaktadır (Hodder, 2019: 98). Burada ev ikamet etmenin yanında üretimin yapıldığı, ölülerin defnedildiği, kült objeler ile tapınma mekanının tanımlandığı çok işlevli bir yapıya sahiptir.

2.1. Mekân Kurgusu

Çatalhöyük'te evler bir ana oda ile bir veya iki ambar odasını kapsayan bazen de anaodaya bağlı yan odalardan oluşan dikdörtgen odalardan oluşmaktadır (Şekil 5). Depo, ambar ve lavabo olarak tanımlanan yan mekanların, ana mekânın tek cephesinde yer almasının yanında iki taraflı konumlandığı da olmuştur.

Şekil 5. İki yönden yan mekanlara sahip bir Çatalhöyük evinin mekânsal organizasyon şeması

Evler bitişik olarak inşa edilseler de her birinin ayrı duvarı bulunmaktadır (Nauman, 1985: 15). Yalnız erken tabakalara inildikçe duvarların ortak kullanıldığı ve dokuzuncu tabakadan itibaren ayrıldığı tespit edilmiştir (Matthews'ten aktaran Duru, 2005: 86). Evlere giriş damlara açılmış deliklerden el merdivenleri ile sağlanmakta idi. Merdiven açıklığının altına yerleştirilen yuvarlak ya da dikdörtgen formlu ocak pişirme ve ısınma eylemlerine imkân vermektedir. Ocaklar genellikle evlerin güney duvarlarının önüne yerleştirilmiştir. Ocağın konumlandığı mutfak alanı içinde yer aldığı yaşam alanının üçte birine tekabül etmektedir.

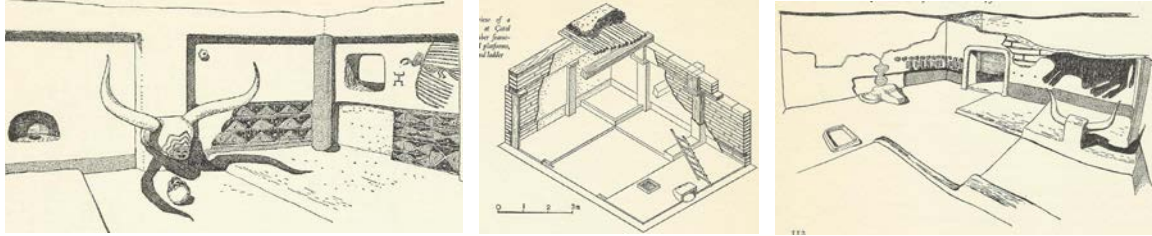
Anaodanın kurgusunun şekillenmesinde günlük yaşam faaliyetleri ile kült inançların etkisi büyük olmuştur (Nauman, 1985: 15). Evler fonksiyonel olarak üç işleve hizmet etmektedir: uyuma ve oturma bölümü, ocak ve merdiven bölümü, depolama ve saklama bölümü (Şekil 6). Bu fonksiyonlar arasında kirli ve temiz mekân ayrımı da gözlenmektedir. Merdiven alanı ve ocak çevresi kirli alanı temsil ederken oturma ve yatma mekânı olan platformlar temiz mekânı işaret etmektedir. Söz konusu kirli ve temiz mekanları birbirinden ayıran bir çıkıntı ya da platform kenarı bulunmaktadır. (Hodder, 2019: 119)

Şekil 6. Karakteristik bir Çatalhöyük evinin yerleşim ve alan kullanımını gösteren canlandırımı. (İllüstrasyon: Kathryn Killackey) [Url-2]

Evlerde anaodadan yan mekâna ya da ambara geçiş çapı 60-70 cm aralığında değişen delikler ile sağlanmakta olup eğililerek geçmeye imkân tanımaktadır. İç duvarlarda sıva üstüne yapılmış beyaz badananın üzerinde duvar resimleri bulunmaktadır. Bu duvar resimleri kırmızı, siyah ve kısmen sarı renklerin kullanıldığı gündelik yaşamdan ve kült inançlardan kareler sunan av sahnelerinin, ölü gömme adetlerinin yer aldığı kompozisyonlardır.

Daha sonraki dönemlerde kuş motifleri, Mellaart ifadesiyle kilim deseni olarak tanımlanan geometrik formlara da yer verilmiştir. Bu duvar resimleri çoğunlukla gömütlerin bulunduğu platformların çevresinde yer almaktadır. Çatalhöyük evlerinde evlerin altına ölülerin gömülmesi mezar kültürünü oluşturmaktadır. Ev sahiplerine ya da yakınlarına ait olduğu düşünülen gömütlerin üstünde yer alan ve yüksekliği 10 ile 40 cm arası değişen platformlar oturma ve yatma eylemlerinin gerçekleştiği tanımlanmış alanlardı (Şekil 7, Şekil 8).

Şekil 7. Mellaart'ın (1967) iç mekân çizimleri

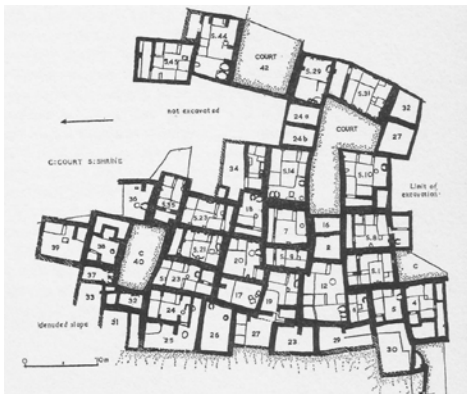

Şekil 8. Mellaart'ın iç mekân çizimlerine göre yapılmış 3d rekonstrüksiyon (Lercari, 2017: 10-17)

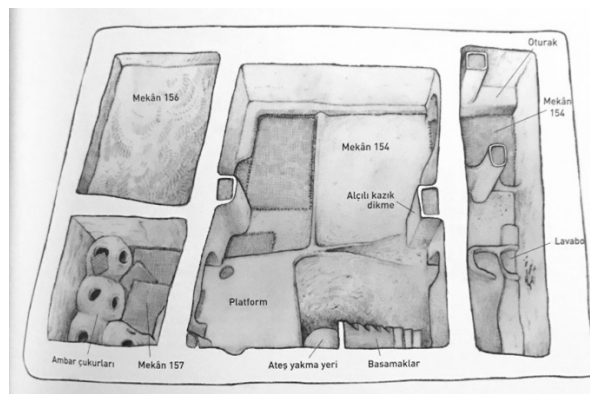
2.2. Plan tipleri

Çatalhöyük evlerinin temel prensibi bir ana mekâna yan birim veya birimlerin eklenmesi ile gerçekleşmektedir. Fakat bu yan birimler yaşamadan ziyade depo amaçlıdır. Yaşam alanı tek ünitenin farklı kotlar ile birimlere ayrılmasından meydana gelmektedir. Yapılan kazı araştırmaların sonucunda evlerin benzer tipolojilerde inşa edildiği gözlemlenmiştir (Şekil 9, Şekil 10).

Bitişik konumlanan bu evlerde, anaodaların duvarları önüne yerleştirilmiş badanalı tahta dikmeler ile mekân iki ya da üç tarafta bölünmüştür ancak bu dikmeler taşıyıcı olmaktan ziyade iç mekân düzeni ve duvar süslemeleri ile ilişkili olduğu tahmin edilmektedir (Nauman, 1985: 368)

Şekil 9. Tabaka Planı (Mellaart, 1967: 59) tasviri (Hodder, 2019: 111)

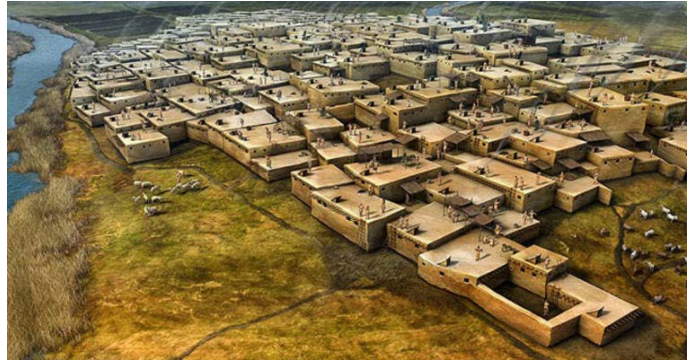
Şekil 10. Bir Çatalhöyük evinin günlük yaşantısının mekansal

2.3.Malzeme ve Yapım Tekniği ile Cephe Karakteristiği

Çatalhöyük evleri güneşte kurutulmuş saman ve çamur karışımı, elle yuvarlanarak elde edilen dörtgen formlu kerpiçlerden meydana gelip hiç taş kullanılmadan yapılmışlardır. Ayrıca yapılarda eleman olarak kamış, ahşap dikme ve sıva da kullanılmıştır (Mellaart, 1967), (Şekil 11). Buradan anlaşıldığı üzere bir bataklık kenarında yer alan yerleşimde kamışı ve çamuru temin etmek zor olmamıştır. Duvarlar kerpiç tuğlalardan elde edilirken alt katmanlarda kerpiç tuğlaların 1 metreyi aştığı gözlemlenmiştir. Duvar kalınlığı ortalama 0,4 m iken orijinal uzunluğu 2,5-3 m civarındadır (Hodder, 2019: 115). Bu duvarlar genellikle yıkılan evlerin duvarlarının üzerine inşa edilmiştir. Kerpiç malzemenin yoğun kullanımı yerleşimde duvarların birbirine olan basıncını tetiklemiş ve çökmeler meydana gelmiştir. Bunun önüne geçmek için ise bölgede bulunan ardıç ve meşelerden elde edilen kalaslar ile yapıyı güçlendiren iskelet kurulmuştur (Hodder, 2019: 116).

Çatalhöyük evlerinin duvarları arasında ahşap dikmeler bulunmaktaydı ve bu dikmeler üzerine yerleştirilen ahşap kirişler yardımıyla tavanı taşımaktaydı. Bu yapıların çatı örtüsü toprak dam olup, tavan örtüsü, kamışın üzerine kil esaslı boya ile kaplanmıştır (Berk, 2014: 94). Evlerin güney duvarına konuşlanan ocağın hemen yakınında yer alan merdiven ile teras üzerinden eve girilmekteydi. Evdeki tek ışıklık da giriş-çıkışı ve ateş dumanının çıkmasını sağlayan bu açıklıktı. Evlerde pencere açıklığına ise rastlanmamıştır.

Fiziksel biçim açısından bakıldığında Çatalhöyük yerleşiminde tekrar, ritim ve harmoninin malzemelerin doğal sonucu olarak spontane bir şekilde var olduğu söylenmektedir (Toprak, 2020: 22).

Şekil 11. Çatalhöyük temsili çizim. [Url-3]

3.ÇUMRA OVALIK YERLEŞİMİNDE KIRSAL KONUTLAR

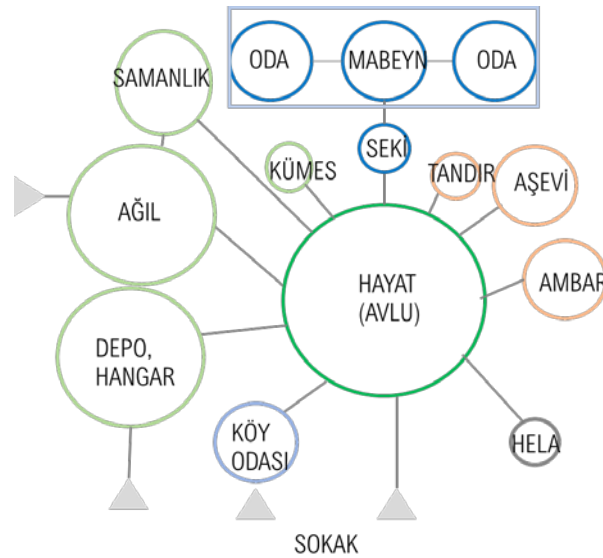
Çumra tarihin ilk çağlarından beri birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Paleolitik döneme kadar inen yüzey yerleşmeleri, neolitik dönem yerleşmeleri ve Hitit yerleşmelerinin varlığı bilinmektedir. Bu uygarlıkları sırasıyla Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devletleri izlemiştir (Karpuz, 2000, s.46). Buradan anlaşıldığı üzere tarih boyunca Çumra'da yaşam hep var olmuştur.

Çumra kırsalında yer alan köylerin büyük çoğunluğu ova üzerine kurulmuş olup toplu yerleşim özelliği göstermektedir. Bölgedeki zengin alüvyal topraklar sayesinde geçim kaynağının temelini tarım faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu da yerleşmenin yapılaşmasında etkili olan önemli bir faktördür.

Tunçdilek'e göre Türkiye kırsalında ekonomik uğraşın temelini ekmek elde etmek için tahıl türlerinin üretimi oluşturmaktadır. Tahıl tarımının yapıldığı köy yerleşmelerinde ise evler basit formlara sahip, tek katlı, iki veya üç bölümden oluşmaktadır.

Yörede hayat adı verilen avlu dışı kapalı olup merkezde yer alarak bütün mekanlara erişim sağlamaktadır. Hayata girilen dış kapının genelde tam karşısında yer alan konut ile onun yakınında konuşlanan mutfak görevi gören aşevi ve onunla ilişkili olarak depolama işlevine sahip bir ambar ve dışarıda yer alan bir tandır bulunmaktadır. Avlunun genelde en uzak köşesinde hela yer almaktadır. Hayattan ve dışarıdan girişlere sahip olmak üzere hangar, ağıl ve samanlık mekan organizasyonuna katılmaktadır. Ayrıca bazı örneklerde avlunun sokak cephesinde konumlanan ve sokağa açılan ev sahibine ait bir köy odası bulunmaktadır (Şekil 14). Varlıklı ailelerin sahip olduğu bu köy odalarının Karpuz'a göre (2000: 47) Selçuklulardan kalma sembolik birer yapı olabilme ihtimali vardır. Köy odalarının işlevi yolcuların barınmasının yanında eğlence, düğün, bayramlaşma, asker uğurlama gibi etkinliklerin gerçekleşmesine de imkan tanımaktadır (Karpuz, 2002: 227). Köy odaları zeminde ahır bulunan üst katta ise bir mabeyin ve odadan oluşan şemaya sahiptir. Bu noktada köy odalarının da küçük ölçekli bir ev olduğunu söyleyebiliriz.

Hayattan kot farkıyla ve üst örtüsüyle ayrılan sekiden ulaşılan mabeyin genelde iki odaya açılmaktadır. Mabeyin oturulan, yemek yenilen ortak kullanıma sahip bir orta mekandır bir nevi sofanın öncülüdür. Odalar ise yüklük-gusülhane, ocak ve sedirlere sahip tipik bir Türk odasının çok yönlü fonksiyonlarına sahiptir.

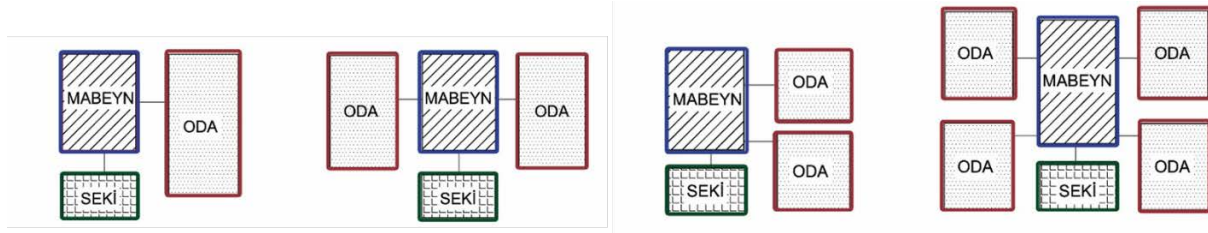

Şekil 14. Çumra ve Konya Ovası kırsal konutunun mekânsal organizasyon şeması

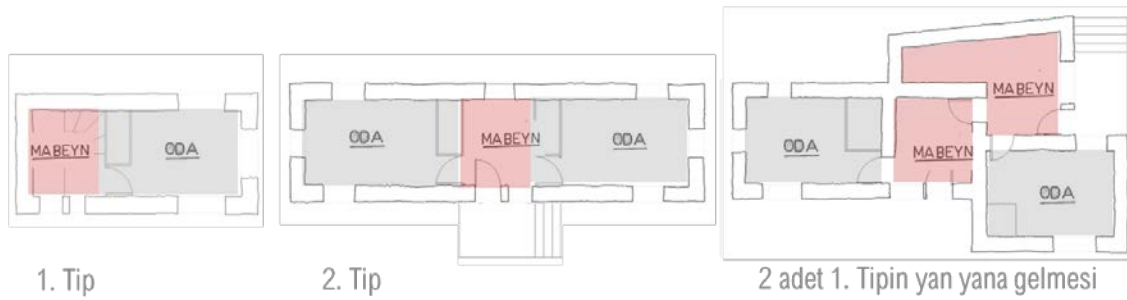
3.2. Plan Tipleri

Orta Anadolu bölgesi Konya ovasında yer alan konutlar merkezi mekandan odalara açılan bir planimetrik kurgu izlemektedir. Bu orta mekan yörede mabeyin ismiyle tanımlanmaktadır. Arapça'da ara anlamına gelen «mabeyin», yörede odaların arasında konumlanan merkezi mekanı temsil etmesinden ötürü bu ismi almış olabilmektedir. İç sofanın yöresel tezahürü olan mabeyin yöredeki evlerin plan tiplerinin sınıflandırılmasında önemli bir mekânsal girdiyi oluşturmaktadır. Odaların hepsinin mabeyne açılması tipolojiyi belirlemektedir. Mabeyne eklenen oda durumuna göre plan denemesi yapan Aydın ve Çınar (2009: 38), bir odalı mabeynli, iki odalı mabeynli, üç odalı mabeynli ve dört odalı mabeynli olmak üzere dört tip tespit etmiştir (Şekil 15).

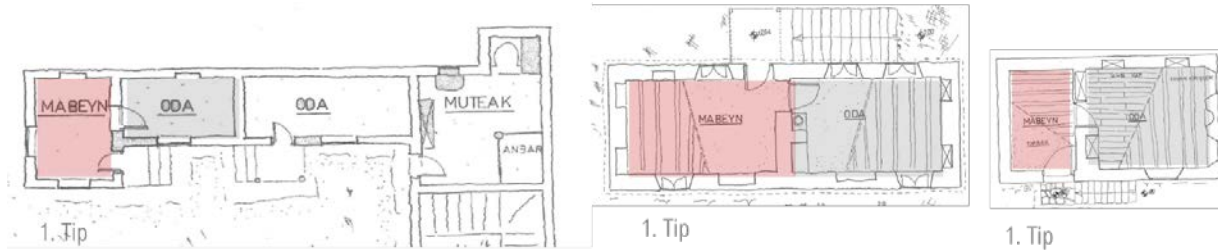
Çumra'da yer alan geleneksel evlere ait yaşama birimi olan ana konutların ve köy odalarının bu tipolojik sınıflandırmaya uygun oldukları söylenebilmektedir. İncelenen örneklerde 1.ve 2. tipe rastlanmıştır (Şekil 16, Şekil 17).

Şekil 15. Konya ovasında görülen geleneksel plan tipleri Aydın ve Çınar'dan (2009: 39) alınan şema yeniden yazar tarafından çizilmiştir.

Şekil 16. Çumra Küçükköy Evleri, 2017. (Yazara ait)

Şekil 17. Çumra Adakale (soldan ilk iki) ve Büyükaşlama Köyleri evleri (Karpuz, 2000)

3.3.Malzeme ve Yapım Tekniği ile Cephe Karakteristiği

Kır yapı malzemeleri en yakındaki doğal çevreden seçilmekte olup bunun arka planında ulaşım, taşıma kolaylığı, ekonomi, yapı ustasının elindeki araçlarla işlenebilirliği ve malzemenin eklenebilirliği yatmaktadır (Aran, 2000). Çumra kırsalında ise çevreden en kolay temin edilebilecek malzeme toprak ve saman olduğundan ötürü yapılarda kerpiç tuğla tekniği görülmektedir. İki ana bir kuzudan oluşan kerpiç tuğlalar ile örülen yığma duvarlar yapının ana taşıyıcısını oluşturmaktadır.

Taş malzeme yapıların temelinde kullanılmış olup ahşap ise seki sundurmalarının dikmelerinde ve üst örtüyü taşıyan aşıklarda, taban tahtası, sedir, yüklük ve doğramalarda kullanılmıştır. Çatı örtüsü düz toprak damlı olup yöredeki kavaklardan elde edilen aşıklar üzerinde yer alan hasır ya da kamışlar ve onların üzerine serilen -karılmış çamur halindeki topraktan (Karpuz, 2000:47)- meydana gelmektedir. Üst örtüde aşık ve sıkıştırılmış toprağın arasındaki bağlantıyı sağlayan aynı zamanda saçak görevi de üstlenen kamışlar bölgedeki sazlık alanlardan temin edilmiştir.

Bölgedeki yapıların çoğu tek katlı olup son yüzyıla ait örneklerin bazıları iki katlı olabilmektedir. İki katlı örneklerde mabeyin iç sofaya dönüşerek cephede çıkma yapmaktadır. Konutların genelde giriş ve arka cephelerine pencere açılmakta kısa olan yan cepheler ise bazı örneklerde sağır bırakılmaktadır. Cephede dikkat çeken kütleli hareket ise sekinin taşma yapmasıdır. Kerpiç malzemenin plastik etkisinden söz edebilirken yapım tekniğinden ve iklimsel şartlardan ötürü pencere açıklıkları küçük tutulmuştur (Şekil 18).

Şekil 18. Çumra kırsalından konutlar

4.TARİHSEL KATMANLAR ARASI KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Anadolu farklı kültürlere farklı dönemlerde ev sahipliği yapmıştır. Bölge coğrafi konumu dolayısıyla doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü görevi üstlenmiştir. Bundan ötürü pek çok medeniyetin bu coğrafyadan geçerek iz bıraktığını söyleyebiliriz.

Günümüze ulaşan Anadolu yerel mimarlığının oluşum sürecine de bu bağlam çerçevesinden bakıldığında pek çok farklı görüşlerin yer aldığını söylemek mümkündür. Anadolu yerel mimarisinin Orta Asya çadır kültürünün izlerini taşıdığını bildiren görüşün⁵ yanında Anadolu'nun Türkleşmeden önceki yerel kültürlerinden izler taşıdığını ve Anadolu Türk mimarlığının tekil ve doğrusal bir gelişim gösteremeyeceği görüşüdür⁶.

Arel'e (1982) göre Anadolu köy evlerinin ilk çağlardan beri süregelen bir mimari çevre modeline sahip olmasının nedeni bu çevrelerde benzer yaşama biçimlerinin ve ekonomik şartların çok az değişkenliğe uğramış olması bundan ötürü de kendinden önceki kültürden devralınan evin gereksinimlerine karşılık verebilmesinde saklı oluşudur.

Kuban (1995) ise Türk evinin kökeninin basite indirildiğini düşünerek Bin yıllık Anadolu Türk tarihindeki gelişimin göz ardı edildiğini savunmaktadır. Türk evinin Anadolu'da var olan yerleşik yaşamdan etkilenecek, iklimsel veriye uygun, kendi kültürüyle yoğrularak şekillendiğini düşünür. Çatalhöyük gibi Neolitik dönem yerleşimleri yapım tekniği olarak Orta Anadolu düz damlı kerpiç evlere benzerlik gösterirken, Hitit hılanisi ile bu ev tipinin sürekliliğinin devam ettiğini söylemektedir.

Mellaart (1967: 60) ise Çatalhöyük evlerinde tespit ettiği toprak yükseltelerin uyuma, oturma ve çalışma işlevleri ile benzerlik gösteren Türk evlerindeki sofa/divanların prototipi olduğu düşüncesindedir.

Tüm bu görüşler, Çatalhöyük evleri ile Çumra kırsal konutları arasındaki ilişkiyi sorgulama düşüncesinin teorik arka planını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kullanılan karşılaştırma yöntemi yukarıda her iki yerleşim için ayrı ayrı ele alınan mekansal kurgu, plan tipi, malzeme ve cephe karakteri gibi parametrelerin alt başlıklar altında bu bölümde ele alınarak yapılması ile gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

⁵ Küçükerman (1973, 1995), Eruzun (1989)

⁶ Erdim (1980), Nauman (1985), Kuban (1995), Tanyeli (1996), Kavas (2012), Erarslan, (2013, 2014, 2015 A, 2015 B).

İlk olarak yerleşim özellikleri karşılaştırılmıştır. Her iki yerleşim birbirinden biçimsel anlamda farklılık gösterse de organik ve toplu yerleşim özelliği üst başlık olarak ortak nokta kabul edilebilir. Konutların kütleli biçimlenmesi dikdörtgen prizma formunda olsa da konutların birbiriyle ilişkisi farklıdır. Çumra kırsalında hayat adı verilen avlu etrafında parçacıl kütlelerden oluşan bir konfigürasyon vardır.

Plan tipi için üst ortak nokta merkezi mekana yan birimlerin eklenmesidir. Ancak Çatalhöyükte yaşam alanı ve depo/depolar bu kurguyu sağlarken, Çumra kırsal konutunda mabeyne açılan oda/odalar sağlamaktadır. Mekânsal kurguda konutlara ulaşım şeması dikkate alındığında Çatalhöyük'te farklı kotlardaki teraslar üzerinden geçilerek evin terasına ulaşılır ve oradan eve diğer bir deyişle yaşam alanına girilirken, diğerinde sokak-avlu-seki-mabeyn kurgusu ulaşım şemasını oluşturmaktadır. İç mekan organizasyonunda temelde farklılık görülse de kirli ve temiz mekan ayrımı Çatalhöyük'te olduğu gibi kırsal konutlarda da vardır. Türk evindeki seki altı ve seki üstü kavramı kirli ve temiz mekanı birbirinden ayırmak için kullanılırdı. Çalışmada incelenen örneklerde sekiye rastlanmasa da yüklük ve kapı alanı ile oturma mekanı iç organizasyonda birbirinden ayrılmıştır. Mellaart'ın benzerlik kurduğu platform-sedir ilişkisi de bir diğer ortak nokta olarak görülebilir. Her iki mekanda da kerpiç malzemenin esnekliğinden ötürü duvarlarda yer yer nişler yer almaktadır. Ocağa atfedilen kutsiyet ise her iki kültürde de vardır. Ancak bu unsur Orta Asya çadır kültüründe yer alan ocağın kutsal kabul edilmesinde de görülmektedir. Bunun yanında Çatalhöyük ve çevresinde yer alan kırsal yerleşimler arasında mutfak kültürünü araştıran çalışmalarında Aksoy ve Çetin (2018: 136-137) her iki kültürde de görülen çömlek kullanımı ve biçimlerinin, balçıktan elde edilen fırınların, saklama amaçlı yapılan sabit depolama elemanlarının benzerliğe sahip olduğunu tespit etmiştir.

Her iki örnek içinde en büyük ortak nokta aynı coğrafyada aynı materyallerin temininden kaynaklanan kerpiç malzeme ve yığma yapım tekniğidir. Üst örtü kullanımının da aynı teknikte olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak kerpiç malzemenin sunduğu minimum açıklık ve coğrafyanın sert kışları, cephe karakterine yansımış Çatalhöyükte tamamen kapalı kütleler görülürken Çumra örneğinde de kütlelerin kapı ve pencere açıklıkları son dönem örnekler hariç minimum düzeyde tutulmuştur.

Tablo 1. Çatalhöyük konutları ile Çumra kırsal konutlarının karşılaştırması

	Çatalhöyük Konutları	Çumra Kırsal Konutları
Yerleşim Özellikleri	Bal peteği yerleşim düzeni, toplu yerleşim, Ova üzerinde yamaç oluşturarak teraslanma,	Organik dağılım gösteren yerleşim düzeni, ovada yer alan toplu yerleşim,
Kütleli Biçimlenme	Dikdörtgen prizma, farklı kotlarda yer alan konutların birlikteliği ile oluşan ritmik hareket	Dikdörtgen prizma, farklı boyutlarda kütlelerin avlu etrafındaki dizilimi ile oluşan içe kapalı biçimlenme
Plan tipi	Merkezi birim olan yaşam alanı ve onun açıldığı tahıl depoları ve tekil mekanlardan oluşmaktadır.	Konut içi merkezi mekan olan mabeyn ve ona açılan odalardan (1, 2, 3 ve 4 odalı) oluşmaktadır.
Mekânsal Kurgu	Farklı kotlarda yer alan komşu teraslar – Evin terası – Merdiven- Ana yaşam alanı - Depolar	Sokak- Hayat (Avlu) – Seki- Mabeyn- Odalar
İç Mekan Organizasyonu	Yaşam alanı içinde temiz ve kirli mekan ayrımı, Platformlar (temiz), Ocağın ve Merdiven Alanı (Kirli) Ocağın kutsal kabul edilmektedir, Duvarlarda nişler, asılı kült objeler ve duvar resimleri bulunmaktadır. Platformların altında ise gömütler yer almaktadır.	Bazı odalarda görülen seki altı seki üstü ayrımı ile temiz ve kirli mekan ayrımı, Yüklük, gusülhane ve sedirlerden oluşan iç mekan organizasyonunda ocağın kutsal kabul edilmektedir. Duvarlarda yer yer nişler açılmıştır.
Malzeme ve Yapım Tekniği	Kerpiç malzeme kullanımı (taşıyıcı duvarlar), Ahşap (Kerpiç duvarları destekleyen dikmeler, üst örtüyü taşıyan aşıklar), kamışlar, sıkıştırılmış toprak	Kerpiç malzeme kullanımı (taşıyıcı duvarlar), Ahşap (dikmeler, üst örtüyü taşıyan aşıklar, doğrama ve donatılar), kamışlar, sıkıştırılmış toprak
Cephe Karakteri	Tamamen kapalı kütleler, farklı kotlarda yer alan teraslar	Küçük pencereler ve kapı açıklıkları, Sekinin kütlede taşıma yapması

5. SONUÇ YERİNE

Tüm bu görüşler ışığında Çatalhöyük ile günümüz Çumra kırsalı arasında tam anlamıyla bir tarihsel süreklilikten söz etmek zor olsa da bu coğrafyada yaşamış her uygarlığın bir öncekinden devraldığı mimari yapım kültürü değişerek ve şekillenerek devam etmiştir.

Çatalhöyük'teki ana birime eklenen yan birimlerin oda fonksiyonuna dönüşmesi 1 numaralı diğer ifadesiyle bir odalı mabeyinli plan tipine olan yakınlığı ile değerlendirilebilmektedir. Malzeme kullanımındaki benzerlik aynı topoğrafyada var olageldiklerinden düşünülse de göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Cephelerdeki sundurmalı sekilerin arkaiki Hitit evleri olabileceği yukarıda bahsi geçen araştırmacılar tarafından da sık sık dile getirilmiştir.

Anadolu'nun çok yönlü kültürel birikimi günümüze ulaşan geleneksel yöntemlerle inşa edilmiş kırsal mimarlık ürünlerine de yansımıştır. Çok katmanlı Anadolu kırsalına Çatalhöyük mirasını taşıyan Çumra özelinden bakıldığında, binlerce yıllık yapı geleneğinin farklı kültürlerden de beslenerek gelişmesiyle biçimlenen ve günümüzde artık unutulmuş kerpiç yapım tekniği ile inşa edilmiş kırsal konutların bu geleneğin son temsilcisi olduğu söylenebilir.

Son olarak Anadolu kırsal konutunun tarihsel gelişiminin salt bir kökene dayandırılması ile bu coğrafyada yaşamış uygarlıkların bıraktığı mirası yok saymanın birtakım problemleri de beraberinde getireceği varsayılarak Anadolu kırsal konut mimarisinin çok yönlü gelişimi ve etkileşimi üzerine düşünce çerçevesini kurgulamanın daha sağlıklı olacağı görüşüne varılmıştır.

KAYNAKLAR

Adams, R.L., Ethnoarchaeology in Indonesia Illuminating the Ancient Past at Çatalhöyük? *American Antiquity*, 70(1), 181-188, 2005.

Aksoy, M. & Çetin, K. Çatalhöyük Mutfak Yapıları ve Araç-Gereçlerinin 21. Yüzyıl Mutfak Kültürüne Yansımaları, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(1), 125-141, 2018.

Aran, K., *Barınaktan Öte: Anadolu Kır Yapıları*, TEPE Mimarlık Kültürü Merkezi, Ankara, 2000.

Arel, A., *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982.

Asatekin, G., Understanding Tradational Residential Architecture in Anatolia, *The Journal of Architecture*, 10(4), 2005.

Aydın D., Çınar K., An Analysis of Cultural and Geographical Lasting Characteristics Through the Use of Local Materials in Anatolia: Dwellings in the Konya Plain, Turkey, *Global Built Environment Review (GBER)*, International Centre for Development and Environmental Studies, Cilt 7 (1), s. 31-49, 2009.

Berk, F. M., Neolitik Devrim, İlk Şehirleşme ve Çatalhöyük, Şehir Yazıları II, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 17(68), 2014.

Boivin, N., Life Rhythms and Floor Sequences: Excavating Time in Rural Rajasthan and Neolithic Qatalhoyuk, *World Archaeology*, 31(3), 367-388, 2000.

Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı, 2013.

Çınar, K., 1990, *Konya Ovası Kırsal Yerleşmelerinde Planlamaya İlişkin Bir Yöntem Araştırması*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Duru, G., 2005, *Yakındoğu Neolitiğinde Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem Mimarlığının Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Erarslan, A., Kırsal Mimaride Tarihsel Sürekliliğin Bir Yorumu Olarak Kahta Bölgesi “L-Hilani” Yapıları, *Mimarlık*, 370, 66-72, 2013.
- Erarslan, A., Hitit ve Boğazkale “İç Sofalı” Evleri Üzerine Bir Karşılaştırma, *Yapı*, 392, 126-131, 2014.
- Erarslan, A., Continuity of Architectural Traditions in the Megaroid Buildings of Rural Anatolia: The Case of Highlands of Phrygia, *ITU Journal of the Faculty Architecture*, 12(3), s. 227-247, 2015.
- Erarslan, A., Anadolu’da Kırsal Mimari. Erçek Gölü Havzası Konut Kültürü ve Tarihsel Anadolu Konutu İlişkisi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 150, 139-154, 2015 .
- Erarslan, A., 2 Odalı Dış Sofalı Türk Evi'nin Anadolu Kökeni Üzerine. Frigya Vadisi'nden Bir Kesit, *Yapı*, 407, 90-96, 2015.
- Erdim, M., 1980, *Anadolu’da Geleneksel Konut Birimi – Art Zamanlı ve Eş Zamanlı İlişkilerin İrdelenmesi ve Fırat Havzası Konutlarında Plan Tipolojilerinin Çözümlemesi Üzerine Bir Yöntem Araştırması*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir.
- Güney, D., *Mimarlık ve Gerçeklikleri ve Mimarlıkta Zamanın Kavranışı*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Hamilton, N., Bones, Stones, Paint and Clay-Writing History from the Finds of Çatalhöyük, *I. Uluslararası Çatalhöyük’ten Günümüze Çumra Kongresi Bildiriler Kitabı*, 15-16 Eylül 2000, Çumra: Özgü Ciltevi, s.281-289, 2000.
- Hodder, I., *Religion in the Emergence of Civilization Çatalhöyük as a Case Study*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Hodder, I., *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü* (4.baskı), YKY, İstanbul, 2019.
- Karpuz, H., Çumra Halk Mimarisi, *I. Uluslararası Çatalhöyük’ten Günümüze Çumra Kongresi Bildiriler Kitabı*, 15-16 Eylül 2000, Çumra: Özgü Ciltevi, s.45-70, 2000.
- Karpuz, H., Konya’da Halk Mimarisi, *Erdem*, 13(38), s.223-257, 2002.
- Kavas, K.R., Türk Konut Mimarisinde Tarihsel Süreklilikler: Orta Asya ve Anadolu, *Belleten*, LXXVI (276), 503-538, 2012.
- Kuban, D., *Türk Hayatlı Evi*, Ziraat Bankası, İstanbul, 1995.
- Küçükerman, Ö., *Anadolu’daki Geleneksel Türk Evinde Mekan Organizasyonu Açısından Odalar*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1973.
- Küçükerman, Ö., *Anadolu Mirasında Türk Evleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Lercari, N., 3D Visualization and Reflexive Archaeology: A Virtual Reconstruction of Çatalhöyük History Houses, *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage*, 6, 10–17, 2017.
- Matthews, W., Report on sampling strategies, microstratigraphy and micromorphology of depositional sequences, and associated ethnoarchaeology at Çatalhöyük, 1998, *Çatalhöyük 1998 Archive Report*. http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/1998/ar98_06.html
- Matthews W., Hastorf C. & Ergenekon, B., Ethnoarchaeology: Studies in Local Villages Aimed at Understanding Aspects of the Neolithic Site, Hodder, I. ed. *Towards Reflexive Method in Archaeology: The Example at Çatalhöyük*, British Institute at Ankara, McDonald Institute for Archaeological Research, 177-188, 2000.
- Mellaart, J., *Çatal Höyük: a Neolithic town in Anatolia*, Thames and Hudson, London, 1967.

- Naumann, R., Eski Anadolu Mimarlığı, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985.
- Rosen, A.M. & Roberts N., The nature of Çatalhöyük, people and their changing environment on the Konya Plain, Hodder, I. ed., *Excavations at Çatalhöyük 1996-2000*, McDonald Institute for Archaeological Research/British Institute of Archaeology at Ankara Monograph, 41-55, 2005.
- Sey Y., Önal, Ö., Giriş, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Ed. Yıldız Sey, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sözen, M., Eruzun, C., *Anadolu'da Ev ve İnsan*, Emlak Bankası, İstanbul, 1992.
- Steele, L.D., The Neolithic Settlement at Çatalhöyük and Pueblo Ethnoarchaeology, *British School at Athens Studies*, 15, 37-46, 2007.
- Swogger, J.G., Postcards from the Past: New Archaeological Illustrations at Çatalhöyük, *I. Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi Bildiriler Kitabı*, 15-16 Eylül 2000, Çumra: Özgü Ciltevi, 291-304, 2000.
- Tanyeli, U., Erken Türk Döneminde Yerleşme Düzeni ve Barınma Pratikleri 12-13. Yy, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, ed. Yıldız Sey, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Toprak, G.K., Anadolu'da Neolitik Dönem'de Mimarlığın Temel İlkeleri Üzerine Bir Araştırma, *Mimarlık ve Yaşam*, 5(1), 1-25, 2020.
- Tunçdilek, N., Türkiye Köylerinin Yapısal Özelliklerine Toplu Bir Bakış, *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 1(1), 23-40, 1984.
- Url-1: http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/content/Catalhoyuk_exterior.jpg
- Url-2: <http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/content/housecutaway.jpg>
- Url-3: <https://i2.cnnturk.com/i/cnnturk/75/800x400/542003cff493b811cc5e98aa>

**GÖLGELER VE SURETLER FİLMİ ÖZELİNDE TÜRK SİNEMASINDA
KULLANILAN KÜLTÜREL GÖSTERGELER****CULTURAL INDICATORS USED IN TURKISH CINEMA IN SHADOWS AND
FACES FILM****Dr. Öğr. Gör. Pelin YOLCU**

Dicle Üniversitesi, Diyarbakır Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler
ve Medya Yapımcılığı Bölümü, Diyarbakır/Merkez

ORCID ID: 0000-0002-7235-4671**Prof. Dr. Sedat ŞİMŞEK**

Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Tv Bölümü, Konya

ORCID ID: 0000-0001-6171-5083**ÖZET**

Tarih boyunca insanlar maddi hayatı, anlatılar yoluyla yeniden şekillendirerek farklılaştırmaya çalışmıştır. Kullanılan araçlar değişiklik gösterse de var olan amaç her zaman aynı kalmıştır. Var olan nesnelerin, kişilerin, düşlerin, soyut kavramların tespiti, tasviri, taklidi, saklanması, gelecek kuşaklara aktarılması insanlık tarihiyle birlikte başlamıştır. Sinema da, insanın çevresindeki gördükleri ya da düşlediklerini devinim bir oluş içerisinde kaydedebilmesi ve bunun yeniden üretilebilmesi açısından insanlara yeni bir anlatım aracı sunmuştur.

Sinema insanların birbirleriyle, doğayla ve toplumla kurduğu iletişimde son derece önemli bir araç olma özelliğine sahiptir. Sinema hayal kuran insana, yeryüzünde hayalleri ve yaşamları içi içe geçmiş başka insanların var olduğunu müjdeleyen bir sanattır. Böyle bir sanat dalını yaşadığı toplumdaki ve toplumun kültüründen bağımsız düşünme büyük bir yanılğı olacaktır.

Yönetmenler çoğu zaman çekecekleri filmlerin konularını yaşadıkları toplumdan ilham alarak bulmuşlardır. Derviş Zaim'in yönetmenliğini yaptığı Gölge ve Suretler filmi Kıbrıs Barış Harekâtı döneminde yaşanan olayları anlatmaktadır. Film de Türk kültürel kodları sıkça kullanılmıştır. Derviş Zaim sinemasında üçleme olarak geçen filmlerde geleneksel el sanatları yoğun bir biçimde işlenmiş hatta filmlerinin kimliğini oluşturmuştur. Bu bildiride Gölge ve Suretler filminde kullanılan kültürel göstergelerin örnekleri filmde alınan fotoğraflarla belgelenerek post-yapısalcı bir yaklaşımla analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Kültür, Türk Kültürü, Gölge Oyunları, Derviş Zaim, Kıbrıs Barış Harekâtı

ABSTRACT

Throughout history, people have tried to differentiate material life by reshaping it through narratives. Although the tools used have changed, the purpose has always remained the same. The identification, depiction, imitation, storage and transfer of existing objects, persons, dreams and abstract concepts to future generations has started with human history. Cinema has also offered people a new means of expression in terms of recording what people see or imagining around them in a dynamic state and reproducing them.

Cinema has the characteristic of being an extremely important tool in the communication that people establish with each other, nature and society. Cinema is an art that announces to a person who dreams that there are other people on earth whose dreams and lives are intertwined. It

would be a huge misconception to think that such a branch of art is independent of the society in which it lives and its culture.

Directors often found the subjects of their films inspired by the society which they lived in. The film *Shadows and Surrogates*, directed by Derviş Zaim, describes the events during the Cyprus Peace Operation. Turkish cultural codes were used frequently in the film. In Derviş Zaim's films, which are known as trilogies, traditional handicrafts were intensely processed and even formed the identity of his films. In this paper, samples of cultural indicators used in *Shadows and Surrogates* film will be documented with photographs taken from the film and analyzed with a post-structuralist approach.

Keywords: Cinema, Culture, Turkish Culture, Shadow Shows, Derviş Zaim, Cyprus Peace Operation

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar maddi hayatı, anlatılar yoluyla yeniden şekillendirerek farklılaştırmaya çalışmıştır. Kullanılan araçlar değişiklik gösterse de var olan amaç her zaman aynı kalmıştır. “Varolan nesnelere, kişilerin, düşlerin, soyut kavramların tespiti, tasviri, taklidi, saklanması, gelecek kuşaklara aktarılması insanlık tarihiyle birlikte başlamıştır. Sinema da, insanın çevresindeki gördükleri ya da düşlediklerini devinim bir oluş içerisinde kaydedebilmesi ve bunun yeniden üretilmesi” (Abisel, 2003: 11). Açısından insanlara yeni bir anlatım aracı sunmuştur.

Sinema insanların birbirleriyle, doğayla ve toplumla kurduğu iletişimde son derece önemli bir araç olma özelliğine sahiptir. Sinema hayal kuran insana, yeryüzünde hayalleri ve yaşamları içi içe geçmiş başka insanların var olduğunu müjdeleyen bir sanattır. Belki de evrensel zihniyetin ilk temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilmektedir. Çünkü “düşleme pratiğinin düşünme biçimi, düşünme biçiminin ise dünya görüşü, gelenek, görenek, ekonomik bir oluş, eğitim durumu ile ilgili sıkı bağlarından söz edilebilmektedir (Adanır, 2003: 42).

Toplumların geçirmiş olduğu dönemlerden sinema sanatının etkilendiğini öne süren bu çalışmanın temel sorunsalı, Modern Türk Sinemasında kültürel göstergelerin nasıl ve ne düzeyde kullanımda olduğudur. Çalışmada Kültürel göstergelerin kullanımına Derviş Zaim'in belirlenen filmi üzerinden açıklık kazandırmak planlanmaktadır.

Çalışmanın amacı günlük hayatta kullanılan kültürel göstergelerin sinema anlatısı içinde nasıl sunulduğunun ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini bulgulamaktır. Bu bulgulara sinema filmlerinden Gölgeler ve Suretler, filmi üzerinden ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. KÜLTÜR KAVRAMI VE KÜLTÜREL GÖSTERGELER

Dilbilimciler kültür sözcüğünün kaynağının Latin dilinde toprak kültürü anlamına gelen "cultura" sözcüğü veya korumak, yetiştirmek, ikamet etmek anlamlarını taşıyan "colore" sözcüğü olduğunu dile getirilmiştir (Mejuyev, 1987: 65). Bu iki latince kökenli kelimedenden "colore" aynı zamanda onarmak, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, eğitmek, iyileştirmek vb. çok geniş anlamları da birlikte içermektedir. "Colore" kelimesinden türetilen "cultura" terimini Romalılar, insan eliyle yapılan üretimi doğada kendiliğinden yabani olarak var olan bitki örtüsünden ayırmak için kullanmışlardır. Kültür kelimesine günümüze kadar yüklenen anlamların, büyük ölçüde tarihsel olarak "cultura" kelimesinin tarımsal kök anlamınca etkilendiği tespiti yanlış olmayacaktır.

Bu çalışma kapsamında kültür için yapılmış olan “kültür, bir toplumun hayat biçimidir” (Linton, 1965: 112) ile “kültür, toplumdaki geçmiş davranışların biriktirilerek aktarılan sonucudur” tanımları benimsenmiştir. Çünkü çalışma kapsamında insan-kültür ikilisinin oluşturduğu birbirini doğuran, besleyen ve dönüştüren etkileşim kadar kültürün tarihsel olarak oluştuğu coğrafya ve süreç içinde aktarılabilir olması da büyük önem taşımaktadır.

Bozkurt Güvenç, kültürün; “bir toplumun veya bütün toplumların birikimli aktarılabilen uygarlığıdır”, “belli bir toplumun kendisidir”, “bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir”, “bir insan ve toplum teorisidir”, “somut olduğu kadar soyut bir kavramdır”, “temelde maddi, gözlemlenebilir bir kavram olmadığını bildiğimiz kültür, somut ürünler olarak değerlendireceğimiz gerçeğin bir soyutlamasıdır” şeklinde farklı tanımlarını vermektedir. Bu kavramsal zenginlik çerçevesinden bakılması, çalışma kapsamında insanın ortaya çıkışı ve Anadolu’da bıraktığı izleri anlamayı kolaylaştıracaktır (1997: 78).

Bugün bir Anadolu Kültürü’nden ve izlerinden bahsetmek imkânı varsa bunu sağlayan temel unsur, insan topluluklarının ürettiği kültür birikiminin gerek somut gerek soyut olarak bir sonraki sürece aktarımı olmuştur.

2. TÜRKİYE’DE KULLANILAN KÜLTÜREL GÖSTERGELER

Aşağıda sıralanan kültürel imgeler kullanım biçimleri, amaçları ve yerlerine uygun şekilde kategorize edilmiştir.

2.1. Yiyecek İçeceklerle Bağlantılı Kültürel Göstergeleri

Anadolu yüzyıllardır birbirinden farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Farklı kültürlerin özellikleri Anadolu coğrafyasına sirayet etmiştir. Sayısız uygarlığa ev sahipliği yapmasının bir sonucu olarak yiyecek içecek kültüründe de son derece geniş bir yelpazeye sahiptir. Yine Anadolu’nun farklı iklimlere sahip olması sebebiyle her iklimin kendine ait bir yemek kültürü oluşmuştur.

2.2. Giyim Kuşamla İlgili Kültürel Göstergeler

Kültürel kimlik kodlarının en temel ayırt edici olanı şüphesiz giyim kuşam şekilleridir. İnsanların giyim kuşamlarına bakarak hangi topluma mensup olduklarını anlamak mümkündür. Buradan hareketle Anadolu insanının da kendine özgü giyim kuşam kültürü olduğunu söylemek olasıdır.

2.3. Ortam Göstergeleriyle İlgili Kültürel Göstergeler

İnsanoğlu yaşadığı mekânı oluştururken mutlaka ait olduğu kültürden de etkilenmektedir. Yüzyıllarca toplumların birbirine devrettikleri kültürel kodlar yaşam alanlarında da varlıklarını sürdürmüş ve günümüze kadar gelmiştir.

2.4. Geleneksel Davranış Kalıplarıyla İlgili Göstergeler

Anadolu insanının yüzyıllardan beri süre gelen adeta özüyle birleşmiş bir takım davranış kodları bulunmaktadır. Bu kodlar incelendiğinde bu davranış kalıbını sergileyen kişinin Anadolu topraklarında yaşadığı gözlemlenebilmektedir. Anadolu coğrafyasında çeşitli din ve mezhebe mensup insanlar yaşamış olsalar da geleneksel davranış kalıpları incelendiğinde aynı kodlarla karşılaşmaktayız.

2.5. Dinsel Göstergelerle İlgili Kültürel Kalıplar

Türkiye’nin % 99’u Müslüman olan bir toplumdur. Bu nedenle İslam dininin gereklerini yerine getirmek için oluşan kültürel kimlik göstergeleri bulunmaktadır (Erdentuğ, 1997: 87). Dinsel

göstergeler sadece dini vazifeleri yerine getirirken değil günlük hayatın her anında kendini göstermektedir.

2.6. Müzik ve Sanatsal Göstergeler

Bir ülkenin kültürel göstergeleri arasında hiç şüphesiz müzik aletleri ve sanatsal göstergeleri yer almaktadır. Tarih içinde Anadolu insanı mutluluklarını, hüznlerini müzik yoluyla dile getirmiş ve bunu yaparken de birçok müzik aleti kullanmıştır.

2.7. Kültürel Törenlerle İlgili Göstergeler

Anadolu'da kültürel göstergelerin biri de yapılan törenlerdir. Bu törenlere genellikle akraba ve yakın çevre davet edilmekte Anadolu insanının misafirperverliği ve sıcakkanlılığı sayesinde eğlenilmektedir şehir dışından gelen kişiler tören sahibinin evinde misafir edilmektedir.

2.8. Renklerle İlgili Kültürel Göstergeler

Anadolu coğrafyası farklı kültürlere yüzyıllar boyunca ev sahipliği yapmıştır. Yaşayan her topluluğun kendine ait değerleri Anadolu coğrafyasına ve insanına adeta sirayet etmiştir. Anadolu coğrafyasında renkler ve bu renklerin anlamları hayatın her alanına ve anına yansımıştır. Mimariden giyim kuşama, halı, kilim dokumalarına kadar çok çeşitli alanlarda renkler anlamlandırılmıştır. Renkler ait oldukları kültürün anlamlarını aktarırken, “çeşitli kültürlerde aynı anlamlar ya da aynı kültürlerde çeşitli manalar yüklenen kimliklerle de karşımıza çıkmaktadır” (Simşek, 2006: 126).

Beyaz renk Avrupa'nın birçok ülkesinde ve Türkiye'de duruluğun, temizliğin göstergesi iken, Uzak Asya ülkelerinde matemi simgelemektedir. Almanya ve Nijerya'da kırmızı renk olumsuzluk ve şanssızlığı çağrıştırırken, Arjantin, Danimarka ve Romanya'da pozitif duyguları çağrıştırmaktadır.

Yeryüzünde yaşayan birçok millet gibi Türkler de zaman içinde renklere çeşitli anlamlar ve semboller ve milli manevi değerler atfetmişlerdir (Genç, 1999:1). Hun Türkleri “beş ana rengi; ak (beyaz), al (kırmızı), siyah (kara), yeşil ve sarı renkleri ana renkler olarak görmüşlerdir. Her renk dünyanın dört istikametini ve merkezini belirtmek için kullanmışlardır. Hunlarda merkez: sarı, doğu: yeşil, batı: ak güney: kırmızı ve kuzey: siyah renklerle ifade edilmiştir” (Genç, 1999:6). Her kültürel gösterge belirli bir mana yönünde oluşmuş ve bu birleşim kendi estetiğini meydana getirmiştir. Halı ve kilim gibi dokumalarda yararlanılan tüm renkler ayrı ayrı anlamlar içermektedir (Dalgaldere, 2005: 24).

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Türkiye sahip olduğu kültürel değerlerle tanınmaktadır. Özellikle bir milletin geçmişi ile geleceği arasında bağlantı kuran kültürel özellikleri de o milletin tüm dünya üzerindeki milletlerden ayrılmasını sağlamaktadır. Binlerce yıllık bir tarihi geçmişe sahip olan Türk kültürünün birçok özelliği Derviş Zaim'in filmlerinde izleyicilere aktarıldığı görülmektedir. Bu nedenle Gölge ve Suretler filmi incelemeye tabi tutulmuş, filmde hangi kültürel göstergelerin ön plana çıkarıldığı tespit edilmesi amaçlanmıştır.

3.2. Yöntem

Öncelikle filmler söylem analizi yöntemi ve söylem analizinde de post yapısalcı bir yaklaşım ile çözümlenirken bu sayede filmlerde kullanılan kültürel kodlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Söylem analizinde post yapısalcı yaklaşımda; eseri ortaya koyanın veya filmi çekenin değil de eseri okuyanın veya tanıtım filmini seyreden ne okuduğu ve ne gördüğü önemlidir (Yaylagül

2016: 133) anlayışından hareketle yapılmıştır. Geleneksel göstergelerin yer aldığı görsellerin kopyası alınarak numaralandırılmış ve bu görseller üzerinden kültürel kodlar açıklanmaya çalışılmıştır.

4. GÖLGELER VE SURETLER FİLMİN DE KULLANILAN KÜLTÜREL GÖSTERGELERİN ANALİZ

Türk bayrağı ve Atatürk fotoğrafı Türk toplumunun en önemli göstergeleridir. Gölge ve Suretler filminde Kıbrıs'da yaşayan Türkler Rumlar tarafından sürgüne zorlanmaktadır. Türklere ait olan karakollarda Türk Bayrağı görülmektedir ve Türklere ait olan kahvede Atatürk fotoğrafı asılıdır.

Görsel 1

Görsel 2

Görsel 3

Kırmızı renk Türklerin sevdiği ve sıklıkla kullandığı renklerden biridir. Derviş Zaim filmlerinde bu renkleri çoğunlukla oyuncuların kıyafetlerinde kullanmıştır.

Görsel 4

Başörtüsü: Müslüman Türk kadınların kullandığı başörtüsü Cenneti Beklerken, Gölgeler ve Suretler filmlerinde kullanılmıştır. Nokta filminde başörtüsü kullanımına yer verilmemiştir.

Görsel 5

Cami: Müslümanların ibadethaneleri olan Camiler Müslüman Türkler içinde önmeli bir yapı niteliğindedir. Cenneti Beklerken, Gölgeler ve Suretler filmlerinde mekan göstergesi olarak camiler kullanılmıştır.

Görsel 6**Görsel 7**

Beyaz Renk: Beyaz saflığın, temizliğin, masumiyetin ve tarafsızlığın rengi olarak kabul edilmektedir. Cenneti Beklerken, Nokta ve Gölgeler ve Suretler filmlerinde Beyaz rengin kullanımında olduğu görülmektedir.

Görsel 8

Görsel 9

Yeşil renk hem Nokta hem de Gölge ve Suretler filminde araba da kullanılan renk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 10

Hacivat Karagöz (Gölge Oyunu) Gölge ve Suretler filminde sıklıkla karşımıza çıkarken film de kullanılan ışıklarda bağlantılı şekilde yansıtılmıştır. Nokta, Gölge ve Suretler filmlerinde kullanılmamıştır.

Görsel 11

Görsel 12

Görsel 13

Cenneti Beklerken, filminde Mezar ve Mezar ziyareti ortak bir kültürel kod olarak kullanılmıştır. Müslüman Türkler için mezar ve mezar ziyareti son derece önemlidir. Gölge ve Suretler filminde ise Köyden kaçan Türklerin kaçarken çatışmada ölen yakınlarına mezar yaptıklarını görürüz.

Görsel 14

Görsel 15

Filmde tespit edilen bir diğer kültürel göstergede sarık, sakal ve bıyık kullanımınıdır.

Görsel 16

SONUÇ

Çalışmada Türk Kültürel Göstergeleri anlatılarak bu göstergelerin filmde ki karşılıkları tespit edilmiştir. Filmde kullanılan kültürel kodlarla Kıbrıs Barış Harekâtı dönemi arasında ilişki bulunmaktadır. Gölge ve Suretler filmi Kıbrıs'ta çekilmiştir ve orda yaşayan Türklerin Rumlarla yaşadığı sorunlar anlatılmaktadır. Filmin proloğunda bu durum yazıyla izleyiciye anlatılmaktadır. Derviş Zaim'in filmlerinde ortak kullandığı kültürel göstergeler vardır, bu filmde kullanılan en çarpıcı kültürel gösterge ise gölge oyunları (Hacivat Karagöz)dür. Bu geleneksel el sanatları adeta filmlerin kimliğini oluşturmuştur.

Filmlerde geleneksel kodların tespit edilmeye çalışıldığı ve elde edilen bulgular sayesinde sinema sektörüne bazı önerilerin yapıldığı bu çalışmada çalışmanın sınırları adına bazı öğelerin filmlerde kullanım şekilleri, filmlere yaptığı katkılar gibi konulara değinilmemiştir. Bu nedenle bu konularda da çeşitli araştırmalar yapılması araştırmacı tarafından sinema sektörü ve başka araştırmacılara önerilmektedir.

Sonuç olarak Gölge ve Suretler filmine Türk kültürel göstergeleri; gerçekleştirilen uygulama çalışmasında da anlaşılacağı üzere kullanılmaktadır. Ancak filmlerde kullanılan geleneksel göstergelerin sinema filmlerinde kullanım oranının ve çeşitliliğinin çoğaltılması filmlerin ilgi çekiciliğinin artırılması ve geleneksel göstergelerin unutulmalarının engellenmesi için yararlı olacağı öngörülmektedir. Topluları bir arada tutan en önemli unsurların gelenekler olduğu düşüncesinden hareketle; Türk toplumu da tüm bağların zayıfladığı günümüzde onları bir arada

tutan geleneklerine (Bayramlar, türküler, sanat eserleri, tarihi eserler, vb.) daha fazla önem vermelidir.

KAYNAKÇA

- Abisel N (2005). Bir Dünya Nasıl Kurtulur? Popüler Türk Filmlerinde Anlatı Yapısı Üzerine” Türk Sineması Üzerine Yazılar. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Adanır O (2003). Sinemada Anlam ve Anlatım İstanbul: Alfa Yayınları
- Dalgaldere. S. (2005). “Okur Görmek İstiyor”, Kral Çıplak- Türk Basınına Eleştirel Bir Bakış Denemesi (Der: M. Bilal Arık), Konya. Tablet Kitabevi.
- Erdentuğ. N. (1997). Sosyal Adet ve Gelenekler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Genç. R. (1999). Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Güvenç, B. (1997). Kültürün ABC’si, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Linton, R. (1965). The Tree of Culture. Alfred A.Knoff Publishing.
- Mejuyev, V. (1987). Kültür ve Tarih. (S. H. Yokova, Çev.). Ankara: Başak Yayınları.
- Şimşek. S. (2006). Reklam ve Geleneksel İmgeler. İstanbul: 2006.
- Yaylagül. L. (2016). Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara: Dipnot Yayınları

**TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ:
SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE TAR MODELİ İLE BİR
ANALİZ: (1998-2014)**

Doç. Dr. Hakan KUM

Nevşehir HBV Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü

ORCID : 0000-0002-7880-8355

Öğr. Gör. Mert Anıl ATAMER

Nevşehir HBV Üniversitesi Gülşehir M.Y.O Bankacılık ve Finans Bölümü

ORCID : 0000-0002-1238-9020

ÖZET

Turizm ülkelerin ekonomik gelişmeleri için çok önemli bir kavramdır, hatta bacasız sanayi olarak da adlandırılmaktadır. Bu çalışmada, gelişmekte olan 12 ülke için ülkeye gelen yabancı turist sayısı ve kişi başına düşen GSYİH büyümesi verileri için analiz yapılmıştır. Yapılan analiz için seçilen 12 ülke, Dünya Bankası'ndan alınan veriler için ulaşılabılır olan 12 ülke olarak belirlenmiştir. Çalışmada 1998-2014 yılları arasındaki veriler analiz edilmiştir. Bu yılların seçilme nedeni ise mevcut ülkeler için ulaşılabılır en uzun verilerin bu döneme ait olmasıdır.

Bu çalışma, kullanılan model ve elde edilen bulgular açısından mevcut literatürden farklılık göstermektedir. Çalışmada literatürden farklı olarak doğrusal olmayan (nonlinear) bir model olan TAR modeli kullanılmıştır. TAR modeli ile yapılmış olan analizin sonuçları, literatürde ulaşılan sonuçlardan bazı farklılıklar göstermektedir. İlk fark, kullanılan modelin lineer değil, nonlinear olmasıdır. Diğer bir fark ise; modelde nonlinear analiz yapılmasından dolayı, elde edilen sonuçların literatürdekilerden daha farklı yorumlar yapılabilmesini olanaklı hale getirmesidir.

Yapılan nonlinear analizler sonucunda bir eşik değeri elde edilmiştir, Uluslararası turizmin, gelen turist sayısının bu eşik değere kadar kişi başına düşen GSYİH büyümesini arttırdığını, eşik değerden sonra ise kişi başına düşen GSYİH büyümesini azalttığını ortaya koymuştur. Literatüre baktığımızda yapılan çalışmaların tek taraflı olarak turizmin GSYİH büyümesini olumlu etkilemesi, olumsuz etkilemesi veya aralarında bir bağ bulunmaması şeklinde sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise belirli bir eşik değere kadar turizmin GSYİH büyümesini olumlu etkilediği, bir değerden sonra ise olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç literatüre farklı bir bakış açısı katacağı için önem arz edebilir. Eşik değeri 1.0783000 olarak hesaplanmış, bu değere kadar uluslararası turizmin, gelenler sayısındaki %1'lik bir artışın, kişi başına düşen GSYH büyümesini %0,0000382 oranında arttırdığını; 1.0783000 eşik değerinden sonra ise uluslararası turizmin, gelenler sayısındaki %1'lik bir artışın, kişi başına düşen GSYH büyümesini %0.000000548 oranında azalttığı sonucunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Gelişmekte olan ülkeler, TAR modeli, uluslararası turizm, ekonomik büyüme

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE İNSAN KAYNAĞI EĞİTİMİNİN VE E-LEARNING UYGULAMALARININ ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF HUMAN RESOURCE TRAINING AND E-LEARNING APPLICATIONS IN AVIATION SECTOR****Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Zeki DEMİR**Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-3408-5271

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kemal YILMAZ

Samsun Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü,

ORCID ID: 0000-0002-1533-8990

ÖZET

İnsan kaynağının eğitimi tüm sektörler ve şirketler için kritik önemdedir. Ama havacılık sektörü için bu eğitim gerekliliğinin yanında bir zorunluluktur. Sektörün sıkı kuralcı yapısının, emniyet ve güvenlik ihtiyacının sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme ihtiyacı ile dengelenmesi bu sektörde çalışan herkesin devamlı bir şekilde eğitime tabi tutulmasını gerektirmektedir. Eğitim, bilginin beceriye ve davranışa, teorinin pratiğe dönüşmesi halidir. Sektörde karşılaşılan ana sorun ise bu eğitimlerin etkinliği noktasındadır. Eğitime yüzeysel yaklaşımlar ve ham bilgi yükleme işini eğitim olarak isimlendirmek genel olarak görülen yanlışlardandır. Yanlış eğitim politikaları ve kurgusu kurumlarda eğitim adı altında bilgi yüklemeleri yapılmasına sebep olurken eğitimden beklenen kalite, güvenlik ve rekabet avantajı gibi faydalara ise ulaşamamaktadır. Havacılık sektörü yapısı gereği çok yüksek kalitede personel ile çalışma durumunda olan bir sektördür. Sektörün kural koyucu organizasyonları havacılık sektöründe eğitimleri zorunlu görmekte ve her türlü eğitimin de regülasyonlara uygun bir şekilde sertifikalandırılmasını istemektedir. Gerekli alanlarda yetişmiş yeterli eğitimcilerin olmayışı, teknik altyapı imkânlarındaki eksiklikler ve sertifikaların tanınırlığı noktasında yaşanan sıkıntılar havacılık işletmelerinin eğitim amaçlarını gerçekleştirmeleri yönünde engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm sektörlerden daha çok ve daha uzun süre eğitim ihtiyacı olan havacılık işletmeleri bu eğitimleri hem çalışanların en iyi faydalanacağı şekilde vermek, hem de bunu maliyetleri çok yükseltmeden yapmak zorundadırlar. Vardiyalı bir sistemde 7/24 çalışan sektörün, çalışanlarının eğitim alacağı zaman ve süreler de çok iyi planlanmalı ve işleri aksatmayacak şekilde eğitimler verilmelidir.

Bu noktada klasik eğitim ile uzaktan eğitim kanallarının ayrı ayrı veya birlikte birbirini tamamlar şekilde kullanılması önem arz etmektedir. Bu çalışma, havacılık işletmelerinin nitelikli insan kaynağı yetiştirebilmeleri ve eğitim kalitelerini yükseltebilmeleri amacıyla uyguladıkları eğitim yöntemlerinin etkinliğinin ve verimliliğinin nasıl artırılacağına ilişkin çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de faaliyet gösteren havayolu şirketleri ile yer hizmetleri kuruluşlarının eğitimden sorumlu yöneticileri ile yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile mülakatlar yapılmış, uyguladıkları eğitim yöntemleri (klasik – uzaktan eğitim), değerlendirme kriterleri, eğitim politikaları, eğitimlere ilişkin geri bildirim süreçleri, performans kriterleri, yeni eğitim teknolojileri, eğitimlere ilişkin temel sorun alanları ile ilgili sorular yönlendirilmiştir.

Yapılan görüşmelerin analizleri neticesinde, Havacılık işletmelerinde bazı eğitimlerde klasik (sınıf içi) eğitim, bazı eğitimlerde ise uzaktan eğitim yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Teknik-mesleki eğitimlerin hem sayıca hem de teorik içeriğinin fazla olması ve Sivil Havacılık otoritesi tarafından zorunlu tutulması sebebiyle uzaktan eğitim yönteminin hem eğitim etkinliği açısından hem de fayda maliyet açısından daha efektif olacağı öngörülmektedir. Kişisel gelişim

eğitiminin ise mesleki-teknik eğitimlerden ziyade daha fazla yüz yüze iletişim gerektirdiği için klasik eğitimle desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Havacılık İşletmelerinde eğitim içeriği hazırlanma sürecinde Zorunlu Teknik-Mesleki eğitimlerde Sivil Havacılık Otoritesinin belirlediği kriterler ve içerikler baz alınırken, kişisel gelişim eğitimlerinde şirketlerin ihtiyaçları doğrultusunda eğitim programları hazırlandığı görülmektedir. Bu noktada eğitimin içeriğinden ziyade aktarılan bilginin güncelliği ve pratikte uygulanabilirliği çok önemlidir. Özellikle birebir interaktif eğitim ortamının olmadığı Uzaktan Eğitim yoluyla verilen eğitimlerin etkinliğinin artırılabilmesi için ders içeriklerinin salt bilgi aktarımından ziyade, akıcı, anlaşılır, interaktif uygulamalarla (animasyonlar, 3D Gözlük kullanımı, PC Başında Uygulama v.b.) desteklenmesi önerilmektedir. Eğitimlerin değerlendirmesi sürecinde, havacılık işletmeleri arasında farklı uygulamalar olduğu görülmektedir. Özellikle Kişisel gelişim eğitimlerinde, hem klasik, hem de uzaktan eğitim yoluyla yapılan eğitimlerin değerlendirilmesinde nesnel ve ölçülebilir kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Klasik eğitimlerin sonunda yapılan sınavların dersi veren eğitmen yerine ayrı bir sınav uygulayıcısı tarafından yapılması, uzaktan eğitim yoluyla yapılan eğitimlerin eğitim sonu e-sınavlara ilişkin sınav güvenliğine ilişkin kaygıların giderilememesi sebebiyle sınıf ortamında yapılması önerilmektedir. Havacılık İşletmelerinde Sivil havacılık otoritesinin denetimine bağlı zorunlu teknik-mesleki eğitimlerde bütünleşik bir eğitim politikasının uygulandığı, yıllık program yapıldığı, planlama dışı durumlar ve zorunluluklarda da (uçuşlara bağlı mevsimsellik etkisi, uçak filosundaki artış veya azalış, planlama dışı personel temini vb.) planlama yapıldığı görülmektedir. Ancak Kişisel Gelişim Eğitimleri için tam anlamıyla efektif bir eğitim politikası ve programın varlığından söz edilememektedir.

Havacılık sektöründeki hızlı büyüme gelecek yıllarda insan kaynağını daha da önemli hale getirecektir. Kalifiye insan kaynağının yeterli olmayacağı bir döneme doğru gidilirken eğitim daha da önemli hale gelmektedir. Maliyetlerin de hızla arttığı bir dönemde insan kaynağının doğru yöntemlerle eğitilmesi kritik önemdedir. Bu açıdan bu çalışmanın sektördeki işletmelerin insan kaynağı uygulamalarına katkı vermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, Eğitim, Uzaktan Eğitim, Havayolu, Havacılık, Yer Hizmetleri

ABSTRACT

Training the human resources is critical for all sectors and companies. But for the aviation industry the training is not only a necessity but also a must. A need to balance the strict regulative structure of the sector and the need for safety and security with the need to achieve sustainable competitive advantage require that every employee working in this sector must be continuously trained. Training is the transformation of knowledge into skill and behavior, and theory into practice. The main problem encountered in the sector is the effectiveness of these trainings. Superficial approaches to training and naming the work of loading raw information to the personnel as training are common mistakes. Improper training policies and regulations cause information uploads to the personnel in institutions under the name of training, while benefits such as quality, security and competitive advantage expected from training cannot be achieved. Aviation sector is a sector that has to work with very high quality personnel by nature. The aviation authority organizations require continuous training in the aviation industry and demand that all kinds of trainings must be officially certified in accordance with the regulations. The lack of sufficient educators in the required fields, the lack of some technical infrastructure and the difficulties experienced in the recognition of certificates emerge as obstacles for aviation companies to realize their training objectives. Aviation companies, which require more and longer training from all other sectors, have to provide these training in a way that best

benefits the employees and do so without raising the costs too much. The time and period of trainings should be well planned and trainings should be provided in a way that does not disrupt the work schedule of the sector, which operates 24/7 in a rotating system.

At this point, it is important to use classical education and e-learning channels separately or together to complement each other. This study aims to provide solutions for how the aviation companies can improve the effectiveness and efficiency of the training methods that they use in order to train qualified human resources and improve their training quality. In this context, semi-structured interviews were made with the managers who are responsible for the training of airline companies and ground handling service providers in Turkey and they were asked which training methods they apply (classic & e-education), what are the evaluation criteria, training policies, feedback processes related to training, performance criteria, application of new educational technologies and fundamental problem areas related to training.

As a result of the analysis of the interviews, it is seen that some institutions have used classical (in-class) education and while others have used e-learning methods. It is envisaged that e-learning method will be more effective both in terms of educational effectiveness and benefit cost approaches since technical and vocational trainings required by the Civil Aviation authority are high in number and their theoretical content wider and deeper. It is thought that rather than vocational-technical trainings personal development trainings should be supported with classical education system as they require more face-to-face communication. In the process of preparation of training content in aviation enterprises, the criteria and contents determined by the Civil Aviation Authority are taken as basis in the Mandatory Technical-Vocational training while in personal development trainings, it is seen that training programs are prepared in line with the needs of companies. At this point, the timeliness and practical applicability of the information which transferred to personnel is more important than the content of the training. In order to increase the effectiveness of the trainings provided by e-learning, especially where there is no one-on-one interactive education environment, it is recommended to support the course contents with fluent, understandable, interactive applications (animations, use of 3D Glasses, application on PC etc.) rather than just transferring information. In the evaluation process of the trainings, it is observed that there are different applications among aviation enterprises. Objective and measurable criteria must be determined in the evaluation of both classical and e-learning trainings, especially in personal development trainings. It is suggested that the exams held at the end of the classical training should be conducted by a separate examiner instead of the instructor and for the e-learning's e-exams that held at the end of the education period is recommended to be conducted in a classroom environment rather than online due to the inability to resolve the concerns regarding the safety of the exams. It is observed that an integrated training policy have been applied in compulsory technical-vocational trainings under the supervision of the Civil Aviation Authority in aviation enterprises, an annual program is organized, planning is also made in non-planning situations and imperatives (seasonal effect due to flights, increase or decrease in aircraft fleet, non-planning personnel supply, etc.). However, it is not possible to talk about the existence of a fully effective education policy and program for Personal Development Trainings.

The rapid growth in the aviation sector will make human resources even more important in the years to come. As we move towards a period where qualified human resources will not be sufficient, education becomes even more important. At a time when costs are rising rapidly, it is critical to train human resources with the right methods. In this respect, it is expected that this work will contribute to the human resource practices of enterprises in the sector.

Keywords: Human Resources, Training, E - Learning, Airline, Aviation, Ground Services

**ALTERNATİF ENERJİ KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER:
PIIGS ÜLKELERİ (2001-2018)****Doç. Dr. Hakan KUM**

Nevşehir HBV Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

ORCID : 0000-0002-7880-8355**Baki ÖZSOLAK**

Doktora Öğrencisi, Nevşehir HBV Üniversitesi SBE İktisat ABD

ORCID : 0000-0002-2791-3833**ÖZET**

Günümüzde küresel enerjinin %80'i fosil yakıtlardan elde edilmektedir. Alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları ise kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmada kritik bir rol üstlenmektedir. Yenilenebilir enerji (güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, biyoenerji) ve nükleer enerji seçenekleri, fosil yakıtların yeryüzündeki alternatif seçenekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu konunun önemi gerek uluslararası anlaşmalar gerekse ekolojik problemler sebebiyle alternatif enerji kaynaklarının kullanılmasının yaygınlaşmakta olması ve teşvik edilmesidir. Temiz enerji kaynaklarının kullanılması daha yaşanılabilir bir eko sistem için giderek bir zorunluluk olmaktadır.

PIIGS ülkeleri (Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan, İspanya) 2008 yılında gerçekleşen ekonomik kriz ile birlikte en kırılgan ekonomiye sahip olduğu görülen ve EURO bölgesinde yer alan beş ülkeden oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı PIIGS ülkelerinde alternatif enerji kaynakları tüketimini etkileyen faktörleri araştırmaktır. PIIGS ülke grubu için literatürde buna benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmada metot olarak Dinamik GMM (generalized method of moments) seçilmiştir. 2001-2018 dönemini kapsayan çalışmada Arellano-Bond testleri uygulanmış olup değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olup olmadıkları araştırılmıştır. Elde edilen bulgular bilinen literatürün aksine sonuçlar vermektedir. Kişi başına düşen GSYİH, yerleşiklerin patent başvuruları ve brüt sabit sermaye oluşumu bağımlı değişken olan alternatif enerji tüketimi değişkeni ile ters yönlü bir ilişki içerisindedir. Diğer ülke grupları için gerçekleştirilen GMM analizlerinde bu değişkenlerin (özellikle kişi başı GSYH'nin) alternatif enerji tüketimini pozitif yönde etkilediğine dair geniş bir literatür vardır. Analiz sonuçlarına göre kişi başı GDP'nin %1 artması durumunda alternatif ve temiz enerji tüketiminde %1.21 azalma gerçekleşmektedir. Pek çok ülke grubu için gerçekleştirilen panel veri çalışmalarında bu durumun tam tersi gözlenmektedir. Çünkü artan gelir ile birlikte temiz alternatif enerji kaynaklarına olan eğilimin arttığı ifade edilmektedir. Dinamik GMM analiz sonuçlarından bir diğer ilginç olanı ise brüt sermaye artışının GSYH'ye yapacağı pozitif etkinin açık olmasına karşın bağımlı değişken olan alternatif enerji kaynakları ile ilişkisinin negatif olmasıdır. %1 oranında sabit sermayede artış olması durumunda alternatif enerji tüketiminde %0,3 oranında azalma gerçekleşmektedir. Çalışmanın bütünlüğü içerisinde GSYİH ile bağımlı değişken arasındaki negatif ilişkiye paralel olarak, brüt sermaye değişkeninin de negatif ilişki içinde olması tutarlılık sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler; PIIGS, dinamik GMM, alternatif enerji kaynakları, yenilenebilir enerji, panel veri

GRAFİK TASARIMIN KÜLTÜREL ÖGELERİN MODERNİZASYONUNDAKİ ÖNEMİ**THE IMPORTANCE OF GRAPHIC DESIGN IN MODERNISATION OF CULTURAL ITEMS****Nihal DERİN COŞKUN**

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Seramik ve Cam Bölümü, Ordu, Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-7112-1115

Âdem YÜCEL

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Grafik
Tasarım Bölümü, Tokat, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-5038-882X

Ayşegül SEZER

Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü,
Ordu, Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2117-7820

Emine MESTA

Yüksek Lisans, Ordu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü,
Ordu, Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-4347-2836

ÖZET

Kültür, bir toplumun bünyesinde barındırmış olduğu din, ahlak, sanat, hukuk, gelenek ve görenek gibi kavramların bütünü şeklinde ifade edilirken, toplumun varlığını sürdürebilmesi açısından gerekli olan yapı taşlarından bir tanesidir. Geçmişte göç, savaş ve ticaret gibi olgularla etkileşim halinde olan kültür kavramı, bilgiye ve teknolojiye ulaşmanın giderek kolaylaştığı günümüzde, başka kültürlerden de doğal olarak etkilenmektedir. Günümüzde iletişim ve teknolojiye meydana gelen değişimler, değerlerin ve yüzyıllar boyu çeşitli medeniyetlerin meydana getirdiği kültürlerinde etkilenmesini sağlamıştır. Kültürü oluşturan estetik unsurlar yerel ve milli olmaktan çıkmış, evrensel unsurlarla kaynaşmaya başlamış ve sanatsal anlamda da ürünler verir duruma gelmiştir. Bu doğrultuda Bauhaus ve Arts and Crafts hareketleriyle tetiklenen süreçte, özellikle günümüzde grafik tasarım eliyle daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Grafik tasarım, kültüre ait öğelerin sürekli günümüze taşınmasında, ülkelerin uluslararası siyasi zeminde tanıtılıp güçlenmesinde, kurumların yeterince fark edilmesinde, en etkili araçların başında gelmektedir. Grafik tasarım, kültürel öğelerin, motiflerin, renklerin, günümüze taşınarak güncellenmesini sağlamaktadır. Türk kültürü açısından incelendiğinde eşyalara, giysilere, seramiklere, çinilere vb. işlenen Selçuklu, Osmanlı vb. motiflerinin günümüze de dijital tasarıma taşınarak kültürel öğelerle güncel sanat anlayışının ortak bir paydada buluşmayı başarması kültürümüzün hala devam edegelen güçlü bir yapıtaşı olduğunun göstergesidir.

Dijital dünyada grafik tasarım, dünya kültürlerini günümüze taşımakta güçlü bir projektör olma rolündedir. Bir ülkenin zenginliği yalnızca deniz, kum, güneş, ormanlar değildir. Artık ülkeler

kendi kültürel zenginliklerini ekonomiye kazandırma çabası içerisinde. Literatürde yapılan çalışmalarda ülkelerin kendi kültürünü sevdirep benimsenmesi konusunda görsel iletişim medya araçlarında tasarlanan figür ve mekânda kültürel kodlarına yer vererek yumuşak güce ulaşması ülkeler arası rekabette önem taşımaktadır. Kültürel kodların ülke dışında kullanılması oluşturulan kimliğin bilinmesi ve tercih edilmesinde evrenselleştirmenin göstergesidir. Bu göstergeler ne kadar yaygın ise ülke kendini tanıtmaya, ifade etme ve gücünü gösterme konusunda başarı sahibidir.

Grafik tasarım alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, kültürel öğelerin ayrı ayrı ele alınması geniş bir yelpazede görebilmemizi engellemektedir. Bu çalışmanın amacı kültürün insan davranışları ve çevresi ile etkileşimi dışında grafik tasarım alanına ilham olmuş çalışmaları bir araya getirerek, Grafik Tasarım kültürün taşıyıcısı mıdır? Sorusunun cevabını bulmaya çalışmaktır. Bu doğrultuda geleneksel giysilerin modernize çizimlerinden, yöresel çorapların ve halı desenlerinin, kitap kapağı ve logo tasarımlarında kullanımlarına ve modern tasarımcıların uygulamalarına kadar yerli ve yabancı örnekler üzerinden inceleme yapılmıştır. Bu çalışmada grafik tasarım reklam, pazarlama, tanıtım, imaj, kültürel kod ve ulusal imge oluşturma açısından yumuşak güce katkı sağladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Grafik tasarım, Kültür, Kimlik, Modernizasyon.

ABSTRACT

While culture is expressed as the whole of concepts such as religion, morality, art, law, tradition and custom that a society has within its body, it is one of the building blocks that are necessary for the survival of the society. The concept of culture, which interacts with facts such as migration, war, and trade in the past, is naturally affected by other cultures today, as access to information and technology is getting easier. Today, changes in communication and technology have enabled values and their culture to be influenced by centuries-old civilizations. The aesthetic elements that make up the culture have ceased to be local and national, have started to blend with universal elements and have come to produce artistic products. In this direction, especially in the process triggered by Bauhaus and Arts and Crafts movements, today it reaches a wider audience with the help of graphic design. Graphic design is one of the most effective tools in bringing cultural elements to the present day, in promoting and strengthening the countries on the international political ground, and in the awareness of institutions. Graphic design ensures that cultural elements, motifs, colors are moved to the present and updated. When examined in terms of Turkish culture, things, clothes, ceramics, tiles, etc. Seljuk, Ottoman and so on. The fact that the motifs have been carried to digital design and meeting cultural elements and contemporary art understanding on a common ground is an indication that our culture is still a strong building block.

In the digital world, graphic design plays the role of being a powerful projector in bringing world cultures to today. The wealth of a country is not only sea, sand, sun, forests. Now countries are in an effort to bring their cultural wealth to the economy. In studies conducted in the literature, it is important for countries to reach soft power by including their cultural codes in figures and spaces designed in visual communication media tools in order to make countries like and adopt their own culture. The use of cultural codes abroad is an indication that the identity created has become universal in knowing and preferring it. The wider these indicators are, the country is successful in introducing, expressing and demonstrating its strength.

When the studies in the field of graphic design are examined, the cultural elements are handled separately, preventing us from seeing in a wide range. The aim of this study is to bring Graphic Design culture as a carrier of the works by bringing together inspired studies in the field of

graphic design apart from the interaction of culture with human behavior and environment. Trying to find the answer to the question. In this regard, from the modernized drawings of traditional clothes, to the use of local socks and carpet patterns in the book cover and logo designs, and the applications of modern designers, an examination was made on domestic and foreign samples. In this study, it is seen that graphic design contributes to soft power in terms of advertisement, marketing, promotion, image, cultural code and national image creation.

Keywords: Graphic Design, Culture, Identity, Modernisation

İRAN MİLLİYETÇİLİĞİNİN UYGARLAŞTIRMA MİSYONU ÜZERİNE ON THE CIVILIZING MISSION OF THE IRANIAN NATIONALISM

Dr. Öğr. Üyesi. Naseraddin ALIZADEH

Karabük Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID : 0000-0002-0724-7394

ÖZET

Milliyetçi ideolojilerin kendileri için biçtikleri başlıca görevlerden biri onların idealize ettikleri değerler, davranışlar ve görüşleri içselleştirip benimseyen kuşakların ortaya çıkışına ortam sağlamak olmuştur. Öte yandan, milliyetçi ideolojiler neyin vatandaşlar için iyi olacağını söylemekle yetinmeyip hangi alışkanlık, bakış açısı ve ahlakın uygun olmadığını da belirlerler. Bu ideolojiler kendi devletlerini kurabildiklerinde, söz konusu olumlu ve olumsuz özellikleri hukuk, propaganda ve eğitim aracılığıyla oturtmaya ve yaymaya çalışırlar. Geç Kaçar döneminde “az gelişmiş” ülke olarak görülen İran’a gelince milliyetçi ideoloji birbirleriyle çelişen iki başka olguyla iç-içe olmuştur: çağdaşlaşma ve arkaizm. Nitekim, 19.yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında İran’da kısıtlı kent elitlerince benimsenen milliyetçilik bir yandan İran ile çağdaş Batı uygarlıkları arasındaki açığı kapatmayı öte yandan ise İslam öncesi İran kültür ve uygarlığını yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Bu çelişkiyi çözmekte Aryan miti önemli rol oynamıştır. İranlı milliyetçiler ve Aryanist Oryantalistlere göre modern Batı uygarlığını inşa etmek Aryan Irkının son başarısıydı. Onlara göre İranlılar da Batılılar gibi Aryan kanı taşıdıkları için İslam öncesi büyük uygarlıklar kurmuşlar ve daha da önemlisi İslam, Arap ve Türk mirasından arınırlarsa yeniden “Avrupalı Aryan Kardeşleri” ile aralarındaki açığı hızla kapatabilir. Böylelikle, İran milliyetçiliği İslam dininden ve Kaçar Türk devletinden kurtulup Aryan çağdaş bir devlet-millet oluşturmayı amaçladı. Bu gelişmeler sonucunda İranlıların benimsedikleri gelenekler ve inançlar aşağılanarak “İslam öncesi İran” ve çağdaş Batı değerleri, görüşleri ve ahlakı yüceltildi. Bu çalışmada, 20.yüzyılın ilk yarısında İran milliyetçi ideolojisinin öncülerince İranlıların olumsuz ahlak, davranış ve alışkanlıkları olarak nitelenen hususlar ele alınacaktır. Bunun için Arif, Jamalzadeh, Bahar, Kazemzadeh, Taqizadeh, Kasravi ve Davar gibi kişilerin yazılarında tartışılan olumsuz ahlaki değerler ile davranışlar ve bunların İran’ın çağdaş Batı uygarlığından geri kalmasındaki rolü incelenecektir. Ayrıca, makalenin son bölümünde milliyetçi elitler açısından Batı ve Eski İran uygarlıkları düzeyine ulaşmak için bu olumsuz ahlak ve davranışlar yerine vatandaşlarca edinilmesi gereken nitelikler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Uygarlık, Ahlak.

ABSTRACT

Nationalist ideologies have undertaken the responsibilities to facilitate the emergence of generations that would internalize the ideologies’ treasured values, behaviors, and aspects. Moreover, nationalist ideologies do not suffice to determine proper qualities for citizens and go further to discuss which manners, attitudes, and moralities are improper for them. Providing that ideologies accomplish to establish their own states these encouraged and discouraged features would be spread via the legal, propaganda, and official education systems. In the case of Iran that categorized as a “less-developed” country in the late Qajar era, nationalist ideology was interwoven with two contrasting phenomena: modernization and archaism. Accordingly, small circles of Iranian urban elites during the second half of the 19th century and early 20th century, on the one hand, attempted to catch up with the modern West civilization and on the other hand strived to revive the “Pre-Islamic culture and civilization of Iran”. The Aryan myth

played a central role in solving this contradiction. To Iranian nationalists and Aryan orientalists, the Western civilization was the very recent accomplishments of the Aryan race in founding civilizations. According to nationalists and Aryanists, as Iranians with so-called Aryan essence had accomplished to found splendid civilizations in the pre-Islamic era, they were able to join their “European Aryan brothers” again if they abandon the country’s Muslim, Arab and Turkish heritage. Subsequently, Iranian nationalism aimed to emancipate itself from Islam and Qajar Turks’ rule to found a modern Aryan nation-state. In the wake of these developments, while beliefs and traditions that were in practice were scolded values, attitudes and morals attributed to “pre-Islamic Iran” and modern West were glorified. This study aims to investigate the behaviors, moralities, and manners that pioneers of the Iranian nationalism considered as negative qualities. To this end, I will examine texts produced by Arif, Bahar, Kazemzadeh, Taqizadeh, Kasravi, and Davar to explore the qualities they held responsible for the backwardness of Iran. Furthermore, I will argue the morals and behaviors they though should be internalized to enable Iranians to catch up with the Modern European civilization and attain the distinguished place assumed Iran had in the Pre-Islamic era.

Keywords: Nationalism, Civilization, Morals.

**VEFEYÂTNAMELERİN TARİHİ - BİYOGRAFİK DEĞERİ VE BURSA
VEFEYÂTNAMELERİ****THE HISTORICAL-BIOGRAPHICAL VALUE OF VAFAYATNAMES (OBITUARY
DESCRIPTIONS) AND BURSA VAFAYATNAMES****Dr. Öğr. Üyesi M. Murat YURTSEVER**

Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Bursa

ORCID : 0000-0003-3073-5860**ÖZET**

Vefeyatnameler, ilk bakışta biyografik eser görünümünde olmalarına rağmen, aynı zamanda şehir monografisi hüviyetine sahip olmaları nedeniyle bilim, kültür ve sanat tarihi yönünden de büyük önem taşımaktadır. Genellikle belli şehirlerde yetişen, ölen ve mezarları bulunan tanınmış kişilerin hayatlarını anlatan bu eserlerin bir kısmı da belli bir şehre bağlı kalmaksızın belirli tarihler arasında yaşamış isimler hakkında bilgi vermektedir.

Bu arada vefeyatnamelerin, tarih, ensab, tabakat, teracim-i ahval, destan, menâkıb, tezkire, mesâlik, şehrengiz, bilâdiye, seyahatname, hatırat, güldeste, salname gibi birçok tarihi ve edebî türle yakından ilişkili bulunduğu bilinmektedir. Birinci derecede önemli kaynak niteliğindeki bu eserlerin diğer bir özelliği ise aynı zamanda birer şehir tarihi olmalarıdır.

Ölüm anlamındaki “vefat” kelimesinin çoğulu olan “vefeyât”, belli bir yerde doğup büyümüş veya o yere gelip yerleşmiş ve ömür sürmüş önemli kişilerin hayatına dair bilgi bilgileri içeren eserlere verilen isimdir. Bu eserlere “vefeyatname” de denilmektedir.

Osmanlı tarihinin kaynakları arasında biyografiye dair eserlerin önemli bir yeri vardır. Bunlar arasında, padişahların, sadrazam, şeyhülislam, kaptan paşa, reisülküttab gibi devlet adamlarının, din ve tarikat büyüklerinin, şair, hattat ve musiki ustaları gibi sanat erbabının hal tercemelerini ayrı ayrı veya herhangi bir ayırım yapmadan toplayan, pek çok ve çeşitli, telif ve zeyilleri mevcuttur. Vefeyât adını taşıyan teliflerde, meşhur şahısların yalnız ölüm tarihlerini, bazen ölüm tarihleriyle beraber tayin, azil, nakil ve ceza tarihlerini, çok kısa hal tercemeleriyle bir arada ihtiva ettikleri görülmektedir.

Edebiyat tarihinin de önemli kaynaklarından biri olan vefeyatnamelerin sayısında, daha çok XVI ve XVII. yüzyıllarda önemli bir artış görülmektedir. Osmanlı coğrafyasını bütünüyle kuşatan ve binlerce ismin hal tercemesini içeren Tasköprülüzade'nin “Şakâ-yık-ı Numaniye” adlı eserini ve zeyillerini dışarıda tutacak olursak “vefeyat” türünün ilk örnekleri Bursa Vefeyâtlarıdır.

Bursa vefeyatlarının telif sırasına göre önemli olanlarından bazıları şunlardır: Mehmed bin Sadi'nin “Menâkıb-ı Zeyniyye”si, Sehmî Mehmed Efendi'nin “Vefeyatname”si, Baldırzade Selisî Mehmed Efendi'nin “Ravza-i Evliya”sı ve İsmail Belîg'in “Güldeste-i Riyâz-ı İrfân”ı.

Anahtar Kelimeler: Vefeyat/Vefeyatname, Biyografi, Bursa, Tarih, Edebiyat

ABSTRACT

Although the vafayatnamas look like biographical works at first glance, they are also of great importance in terms of science, culture and art history because they are urban monographs. Some of these works, which describe the lives of well-known people who usually grow up in

certain cities and have graves, also give information about the names who lived between certain dates, regardless of a particular city.

In the meantime, it is known that the vafayatnamas are closely related to many historical and literary genres such as history, ansab, tabaqat, tarajim al-ahwal, epic, manaqib, tazkirah, masalik, shehregizs, biladiyah, travelogues, memoirs, anthology, salnama. Another feature of these works, which are the primary sources, is that they are also city history.

The vafayat, which is the plural of the word “vafat” which means death, is the name given to the works that contain information about the life of important people who were born and raised in a certain place and settled in that place and lived in that place. These works also called as vafayatnama.

Biographical works have an important place among the sources of Ottoman history. Among them, there are many and various types of copyrights and works of sultans, collecting the states and translations of statesmen such as grand vizier, sheikh al-İslam, captain pasha, rais al-kuttab, religious leaders, masters of art such as poets, calligraphers and music masters, separately or without any discrimination. In the copyrights named vafayat, it is seen that famous persons contain only the dates of death, sometimes with the dates of death, appointment, dismissal, transfer and punishment dates together with very brief translations.

There is a significant increase in the number of books, which is one of the important sources of literary history, mostly in the 16th and 17th centuries. If we exclude Taşköprülüzade’s work titled “Şakayık-ı Numaniye” and its versions, which completely encompassed the Ottoman geography and contains the translation of thousands of names, Bursa Vafayatnamas are the first examples of the “vafayat” type.

Some of the important Bursa vafayats according to the order of copyright are as follows: Mehmed bin Sadi’s “Menakıb-ı Zeyniyye”, Sehmi Mehmed Efendi’s “Vafayatnama”, Baldirzade Selisi Mehmed Efendi’s “Ravza-i Evliya” and Ismail Belig’s “Güldeste-i Riyaz-ı İrfan”.

Keywords: Vafayat/Vafayatnamas, Biography, Bursa, History, Literature

GİRİŞ

“Vefeyât”, Arapça “vefât” kelimesinin çoğulu olup edebiyat tarihinde “vefeyâtname” şekliyle de kullanılmıştır. Başlangıçta hadis ilmiyle meşgul olanların, hadis rivayet edenlerin vefat tarihleri ve hâl tercemelerini ifade eden bu terim, özellikle hadis tarihine dair isnad sisteminin önemli kaynaklarından birini teşkil etmekte idi. Hadis isnadında adı geçen râvîlerin doğum, ölüm, hâl ve meşreb gibi özelliklerinden söz eden vefeyâtlar, râvîlerin ayrıca isim, meslek, künye, mizaç, muhit ve soylarına dair bilgileri de haiz idi.¹ Bu özellikleri sebebiyle uzun süre yalnız hadis ilmine kaynaklık eden vefeyâtlar, daha sonraki yüzyıllarda tarih ve edebiyat tarihi kaynaklarımızın önemli bir türü suretine bürünmüştür. “Şerh” ve “taktî” terimleri de böyledir. Önce yalnız hadis ilmine ait olduğu düşünülen bu iki terim daha sonra klasik edebiyat terimleri olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

İlk kaleme alınan vefeyâtların en sık sözü edilenleri şunlardır:

Ebu’l-Kasım el-Begavî’nin (öl. 929) Târîhu Vefâti’ş-Şüyûh’u, İbn Kâni’in (öl. 965) el-Vefeyât’ı, İbn Zebr er-Rabbânî’nin (öl. 989) Târîhu Mevlidi’l-Ulemâ’sı, Kerrâb’ın (öl. 1038) Târîhu Vefeyâti’l-Ulemâ’sı, Ebu’l-Kasım ibn Mende’in (öl. 1078) el-Vefeyât’ı, Habbâl’in (öl.

¹ Fehmi Kuru, *Hadis İlminde Vefeyât Bilgisi ve Kaynakları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İ.Ü.S.B.E., 2019.

1089) el-Vefeyât'ı, Radiyüddin es-Sâgânî'nin (öl. 1252) Dârü's-Sahâbe'si, İbn Hallikân'ın (öl.1282) Vefeyâtü'l-A'yân'ı, Zehebi'nin (öl. 1348) Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir'i, Safedî'nin (öl. 1363) el-Vâfi bi'l-Vefeyât'ı.²

Hadis ilmi alanında vefeyâtların kaleme alınması, VII. yüzyıldan itibaren başgösteren hadis uydurma çabalarını önleme ve hadis rivayet edenlerin "sika" olup olmadıklarını tespit etme zarureti doğmuştur.³ Hadislerin senesinde yer alan isimlerin doğum ve ölüm tarihlerinin bilinmesi yanında, aldıkları eğitim, verdikleri eserler, yaşadıkları muhit, ehliyet ve yeteneklerine dair bilgilerle vefeyâtnameler, hadis ilminin önemli kaynakları sayılmıştır.

Önceleri sadece hadis ilmine ait bir literatürden ibaret olan vefeyâtlar XIII. yüzyıldan itibaren⁴ biyografik eserlere dönüşüp daha da gelişmiş tarihî ve edebî bir tür olarak yaygınlaşmıştır. Şahısların tarihi olmasının yanında şehirlerin tarihi olarak da değer kazanmıştır. Adı bilinen pek çok eserin yazarına dair bilgilere ulaşılan kaynaklar olmuştur. Bugün vefeyât denildiğinde XIX. asrın sonlarına kadar, alfabetik sırayla, önce devlet adamlarının, sonra bilim ve sanat erbabının daha sonra da din ve tasavvuf büyüklerinin yer aldığı eserler akla gelmektedir.

Günümüzde kaleme alınan biyografik eserlerin başlangıçta kabul edebileceğimiz vefeyâtnameler, önce padişahlar ve devlet adamları olmak üzere sırasıyla (genellikle alfabetik düzende) bilim, sanat, din ve tasavvuf alanında ün yapmış önemli şahsiyetlerin yaşadığı muhiti, ders okuduğu eğitim kurumlarını ve hocalarını, vermiş oldukları eserleri, atandıkları veya azledildikleri makamları hatta hali hazırda gömülü oldukları kabristanları haber veren kaynak eserlerdir.⁵

İlk bakışta biyografik nitelikleriyle dikkati çeken vefeyâtnameler, içinde yer alan şahısların yaşadığı şehirler ve yetiştiği muhitlere dair de bilgiler vermektedir. Dolayısıyla bu eserler şehirlerin sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal tarihinin öğrenilmesi bakımından da önemlidir. Her biri birer şehir tarihi hüviyetindedir ve tarihi belge niteliğindedir.

Vefeyâtnameler, tarih ve edebiyat tarihinin kaynakları arasında saydığımız, hatırat, seyahatname, menâkıb, terâcim-i ahvâl, tabakat, salnâme, tezkire ve güldeste gibi eserler arasında hatta ilk sıralarda yer almaktadır.⁶ Alaybeyizâde Mehmed Emin'in (öl.1680) Vefeyât-ı Pür İber li-Üli'l-Elbâb, Seyyid Hasîb-i Üsküdârî'nin (öl.1786) Vefeyât-ı İber-i İslâmiyye, Hüseyin Ayyansarâyî'nin (öl.1787) Vefeyât-ı Ayyansarâyî ve Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Ricâl adlı iki vefeyâtı gibi yalnız İstanbul'da değil, İstanbul dışında da yaşamış ve vefat etmiş şahısların yer aldığı şehir farkı gözetilmeyen vefeyâtlar, Edirne, Bağdat, Kırım ve Bursa vefeyâtları gibi belli bir şehre münhasır vefeyâtlarla birlikte çeşitlilik arz etmektedir.

ŞEHİR VEFYÂTNAMELERİ

Edirne Vefeyâtnameleri:

1.Enîsü'l-Müsâmîrîn

Abdurrahman Hibrî (öl.1676) tarafından kaleme alınan eserde, şehrin tarihî zenginliği ve coğrafi güzelliklerinden söz edildikten sonra Edirne'de gömülü devlet adamları ile bilim ve tasavvuf çevresinden şahısların hayat hikayelerine yer verilmiştir.

2.Riyâz-ı Belde-i Edirne

² Mehmet Efendioğlu, "Vefeyât", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul: TDV Yay., 2012, s. 603.

³ Efendioğlu, a.g.m., s.603.

⁴ Efendioğlu, a.g.m., s.604.

⁵ Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.1, Ankara: TTK Yayınları, 2018, s.422 .

⁶ Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri*, Bursa: Asa Kitabevi, 1998, s.79.

Bâdî Ahmed (öl. 1908) tarafından 1899'da kaleme aldığı bilinen bu eser, vefeyâtname türündedir.

Bağdat Vefeyâtnameleri:

1. Câmî 'u'l-Envâr fî Menâkıbî'l-Ebrâr

Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ (öl.1723) tarafından 1681'de kaleme alınan, peygamber ve sahabeden başlanarak Bağdat çevresinde gömülü din ve bilim adamlarının hayat hikayelerinin yer aldığı bir vefeyâtnamedir.

2. Gülşen-i Hulefâ

Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ tarafından 1688'de kaleme alınan eser, bölge tarihinde saltanat sürmüş ünlü devlet adamları ile Bağdat valilerinden bir kısmının hayat hikayesine yer vermektedir.

3. Devhatü'l-Vüzerâ

Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ tarafından kaleme alınan eser, Bağdat valilerinden bazısının hayat hikayesine yer verir.

4. Menâkıb-ı Evliyâ-i Bağdat

Müellif Nâsır tarafından 1699'da kaleme alınan eserde vefat eden bazı Bağdatlı mutasavvıfların hâl tercemelerine yer verilmiştir.

Kırım Vefeyâtnameleri:

1. Gülbün-i Hânân

Halim Giray (öl.1823) tarafından 1811'de tamamlanan eserde Kırım hanlarından kırk dördünün hayatından söz edilmektedir.

BURSA VEFYÂTNAMELERİ

1. Ravza-i Evliyâ

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed'in (öl.1649) vefeyâta dair eseridir. Alfabetik sıranın takip edildiği eser, Bursa'nın fethinden başlayarak XVII. yüzyıl ortalarına kadar Bursa'da vefat eden medrese ve tekke mensupları ile şair ve diğer sanat erbabının hayat hikayelerine ve medfun oldukları kabristanlara dair bilgi vermektedir. İki yüz kadar ismin yer aldığı eser, vefeyât türünün edebiyat tarihine kaynaklık eden ilk örneklerindedir.⁷

2. Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nadiredân

Seyyid İsmail Belîg'in (öl.1730) vefeyâta dair eseridir. 1723 yılında kaleme alınan ve beş gülbünden meydana gelen eserde, Bursa'da doğan veya sonradan Bursa'ya gelip yerleşen beş yüz elli beş⁸ kadar ismin hayat hikayesi yer almaktadır. Eser, Bursa'da hüküm süren padişahların yanı sıra şehzade, vezir ve paşa gibi devlet adamlarının, bilgin, sanatkâr ve sûfî zümreden olan ünlü şahsiyetlerin fazilet ve hizmetlerinden söz etmektedir.

3. Bazı Menâkıb-ı Meşâyih-ı Sâlife

⁷ Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, (haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever), Bursa: Arasta Yay., 2000, s.27.

⁸ Donuk, Suat, *Türk Edebiyatında Vefeyâtname ve İsmail Belîg'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, Ankara: Bizim Büro Matbaası, 2016, s.IV.

Derviş Hasan (öl.1721) tarafından kaleme alındığı bilinen bir Bursa vefeyâtıdır.

4.Vefeyâtnâme-i Süleyman Hâlis

Sahhaf Süleyman Hâlis tarafından 1752 yılında kaleme alınmış bir Bursa vefeyâtnamesidir.

5.Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ

Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyaeddin (öl.1784) tarafından 1784'te kaleme alınan eserde XVIII. yüzyıl sonuna kadar Bursa'da yaşamış ve görev yapmış 216 din ve devlet adamı ile esnaf ve sanatkârın ismi yer almaktadır.

6.Ravzâtü'l-Müflihûn

Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif'in (öl.1832) 1800'lerin başında kaleme aldığı vefeyâta dair eseridir.

7.Hulâsatü'l-Vefeyât

Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif'in vefeyât türünde 1815'te kaleme aldığı ikinci eseridir.

8.Zübdetü'l-Vekâyi' der-Belde-i Celîle-i Burusa

Bakırcı Mehmed Râşid'in (öl.1816) 1814 yılında kaleme aldığı vefeyât türündeki eseridir. Osman Gazi'den başlayarak otuz Osmanlı padişahının hayat ve saltanat hikayesinin yer aldığı farklı tarzda yazılmış bir vefeyâttır.

8.Gülzâr-ı İrfân

Mehmed Fahreddin Efendi'nin (öl.1856) 1847 yılında tamamladığı vefeyâta dair eseridir.

9.Yadigâr-ı Şemsî

Mısırî âsitânesi şeyhi Mehmed Şemseddin Ulusoy'un (öl.1936) 1913 yılında tamamladığı, alfabetik sırayla kaleme alınmış, Bursa'da yaşamış mutasavvıfların hayat hikayelerinin yer aldığı Bursa vefeyâtnamelerinin sonuncusudur.

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed'in hazırladığı vefeyâtdan aşağıya aldığımız kısa bir hâl tercemesi, vefeyâtnamelerin kendine özgü yapısı ile dil ve üslup özellikleri hakkında az çok bilgi edinmemize yardımcı olacaktır:

“Ahmed Efendi

Ankaravî ve sâlik-i râh-ı seviydir. Nice zamân suhte-i âteş-i taleb-i ilm ü irfân olup Bursa'ya gelüp Alî Paşa şeyhi olup tarîkat-ı aliyye-i Zeyniyye'den olan Şeyh Abdülganî Efendi'nin kerîmesini tezevviç edüp onlar azm-i huld-i berîn eylediklerinde zâviyelerinde câ-nişîn oldu.

Sâimü'd-dehr olup halkdan mütebâ'id ve kûşe-i inzivâda mütekâ'id iken bin elli yedi senesi şehri Ramazân'ının selhi olan arefe gününde irâdet-i Rabb-i Rahîm ile azm-i dâr-ı na'îm edüp zâviye-i mezbûrede (Hazret-i Emîr hazîresinde) medfûn ve müşârun-ileyh Abdülganî Efendi'ye makrûndur. Rahmetu'llâhi aleyh.”⁹

Hazine-i Hümayûn erkânı olarak uzun yıllar Osmanlı sarayında görev alan ve 1803'te vefat eden Ahmed Câvid'in¹⁰ Vefeyât-ı Kibâr adlı eseri, şahısların alfabetik değil de kronolojik sırayla kaleme alındığı farklı vefeyâtnamelere örnek sayılabilir. Hicretten başlayıp yazıldığı döneme kadar hayat sürmüş önemli isimlerin hâl tercemelerini ihtiva¹¹ eden eserde, Müslüman

⁹ Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 9656, vrk.34a.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, “Ahmed Câvid”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul, 1989, s.52-53.

¹¹ Muvaffak Duranlı, “Vefeyât: Türkiye'nin Tanıdığı Bir Dost, Yuriy İvanoviç Vasilyev-Cargistay Vefat Etti”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c.XI/1 (Yaz 2011), s.195-197.

ülke liderlerinin yanı sıra saray ileri gelenlerinin, vezir, kadı ve şeyhülislamın adları ve hayatlarına dair bilgiler de yer almaktadır.

Vefeyâtların fevkalade edebî üslûbu ve tarihî belge niteliğindeki değerine duyulan hayranlıkla günümüzde de vefat eden seçkin isimlerin ardından yazılmış, onların, alanında verdikleri hizmetleri ve kayıplarından duyulan üzüntüyü anlatan “vefeyât” başlıklı yazılara rastlanmaktadır. Muvaffak Duranlı'nın kaleme aldığı “Türkiye'nin Tanıdığı Bir Dost, Yuri İvançeviç Vasilev”¹² ve Sema Doğan ile Enis Karakaya'nın birlikte yazdıkları “Bir İstanbul Aşığı ve Sanat Tarihi Üstadı Semavi Eyice'nin Ardından”¹³ başlıklı “vefeyât”lar, yalnız bir şahsın hayatı ve alanında gösterdiği başarıların dile getirildiği örneklerden ikisidir.

KAYNAKLAR

Atlansoy, Kadir, *Bursa Şairleri*, Bursa: Asa Kitabevi, 1998.

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 9656.

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, (haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever), Bursa: Arasta Yay., 2000.

Donuk, Suat, *Türk Edebiyatında Vefeyâtname ve İsmail Belîg'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, Ankara: Bizim Büro Matbaası, 2016.

Donuk, Suat, “Bilinmeyen Bir Eser: Ahmet Câvid'in Vefeyât-ı Kibâr'ı”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, c.3, sy.7, (Kasım 2016), s.13-29.

Duranlı, Muvaffak, “Vefeyât: Türkiye'nin Tanıdığı Bir Dost, Yuriy İvanoviç Vasilyev-Cargıstay Vefat Etti”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c.XI/1 (Yaz 2011), s.195-197.

Efendioğlu, Mehmet, “Vefeyât”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul: TDV Yay., 2012, s.603-605.

Karakaya, Enis - DOĞAN, Sema, “Bir İstanbul Âşığı ve Sanat Tarihi Üstadı Semavi Eyice'nin Ardından (1922-2018)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy.40, 2018, s.197-202.

Kuru, Fehmi, *Hadis İlminde Vefeyât Bilgisi ve Kaynakları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İ.Ü.S.B.E., 2019.

Levend, Agah Sırrı, “*Türk Edebiyatı Tarihi*”, Ankara: TTK Yayınları, 2008.

Özcan, Abdülkadir, “Ahmed Câvid”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul, 1989, s.52-53.

¹² Duranlı, a.g.m., s.195-197.

¹³ Karakaya, Enis - Doğan, Sema, “Bir İstanbul Âşığı ve Sanat Tarihi Üstadı Semavi Eyice'nin Ardından (1922-2018)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy.40, 2018, s.197-202.

**CHESTER BEATTY KÜTÜPHANESİ'NDEKİ MEHMET SAİD BERBERZADE'NİN
HÜSN-İ HAT ALBÜMÜNÜN KOLTUK TEZHİPLERİNİN İNCELENMESİ****INVESTIGATION OF THE KOLTUK ILLUMINATION IN THE HÜSN-İ HAT ALBUM
BY MEHMET SAİD BERBERZADE IN CHESTER BEATTY LIBRARY****Dr. Öğr. Üyesi Sevda EMLAK**İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Karabağlar, İzmir.ORCID : 0000-0001-5311-6726**ÖZET**

Türk kitap sanatları arasında, hat sanatının önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Muhtelif dini, ilmi ve edebi eserlerde karşımıza çıkan Hüsn-i Hat Türk sanatları içerisinde büyük önem taşımaktadır. Hat sanatının eşsiz örneklerinin kullanıldığı alanlardan biri de *murakka*'lardır.

Murakka'lar (Albüm); Hüsn-i Hat yazı örneklerinin yer aldığı albümlerdir. En eski örneklerine XV. yüzyılda rastladığımız *murakka*'ların muhteviyatı kıt'aların bir araya gelmesi ile oluşturulmaktadır. Muhtelif hat yazılarından oluşturulan *murakka*'larda çoğu zaman cilt, tezhip ve minyatür tezyinatına da rastlanmaktadır. Bu *murakka*'larda hat sanatı ve tezhip tezyinatının bir arada kullanıldığı pek çok örnekleri vardır. *Murakka*'larda kullanılan tezhip sanatı süsleme formlarından biri de koltuk tezyinatıdır. Bilhassa el yazma eserlerin yazılı sayfalarında ve levhaların satır ya da başlıklarının her iki tarafına yapılan tezyinattır. Yazının biçim ve formuna uygun ölçüler ile dikdörtgen veya kare şeklinde yapılan koltuk tezhipleri *murakka*'ların süslemelerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmada XVIII. yüzyıl Osmanlı döneminin müstesna eserlerinden olan, Mehmet Sadi Berberzade'nin Hüsn-i Hat albümünün koltuk tezhipleri incelenmiştir. İrlanda'daki Chester Beatty Kütüphanesi'nin Türk koleksiyonunda, T445 envanter numara ile kayıtlı olan eser 1146/1733 yılında İstanbul'da yazılmıştır.

Çalışmanın sonucunda hadis-i şerif ve güzel sözlerden alıntılardan oluşturulan hat albümünün, on mukavvadan yapıldığı tespit edilmiştir. Albümün 1b ile 4a varak aralığındaki kıt'a beyitlerinin her iki yanına koltuk tezhibi yapılmıştır. Altı varakta uygulanan koltuk tezhipleri kıt'a beyitlerinin sağında ve solunda dikdörtgen formunda yer almaktadır. Tam stilize motiflerin yanı sıra barok-rokoko etkisi taşıyan çiçek buketlerinin tezyinatta yer alması dönemin sanat anlayışını kanıtlar niteliktedir. Koltuk tezhiplerinin yanı sıra kıt'aların başlık kısmındaki zarif süslemeler, yazı sonunda bulunan satır sonu tezhipleri ve duraklarda yapılan bezemeler albümdeki tasarım bütünlüğü yansıtmaktadır. Koltuk tezhiplerinin zemin boyamasında turuncu, siyah, mavi renklerin yanı sıra yoğun şekilde kullanılan altın dikkat çekmektedir. Tezhiplerinde bozulma ve yıpranma olmayan *murakka*'nın muhafazasının iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Albümün tezyinatı; XVIII. yüzyıl tezhip sanatı ve *murakka*'larda kullanılan koltuk tezhiplerinin örnekleri açısından önemlidir. Türk sanatları alanına kazanımdır.

Anahtar Kelimeler: Hüsn-i Hat Albümü, Koltuk Tezhibi, Chester Beatty Kütüphanesi**ABSTRACT**

It is known that calligraphy has an important place among Turkish book arts. Hüsn-i Hat, which we encounter in various religious, scientific and literary works, is of great importance in Turkish arts. One of the areas where unique examples of calligraphy are used is *murakka*'s.

Murakka's (Album); They are albums with examples of Hüsni Hat writing. The content of *murakka*, the oldest examples of which we encountered in the 15th century, is formed by the gathering of verse. There are often bindings, illumination and miniature ornaments in *murakka's* created from various calligraphy writings. There are many examples in which calligraphy and illumination decoration are used together in these *murakka*. One of the forms illumination art decoration used in *murakka's* is the koltuk ornamentation. In particular, it is the ornament made on the written pages of the handwriting and on both sides of the lines or headings of the aspect. Koltuk illumination made in rectangular or square shape with measures suitable for the form and form of the writing are frequently seen in the decorations of *murakka's*.

In the research, the koltuk illumination of Mehmet Sadi Berberzade's Hüsni Hat album, which is one of the exceptional works of the 18th century Ottoman period, was examined. The work, registered in the Turkish collection of the Chester Beatty Library in Ireland with inventory number T445, was written in Istanbul in 1146/1733.

As a result of the study, it was determined that the calligraphy album, which was created with quotations from hadith-i sharif and good words, is made of ten cardboard. Koltuk illumination was made on both sides of the couplets of the album, which are between 1b and 4a foils. The koltuk illumination applied on six foil are located in a rectangular form on the right and left of the couplets the verse. In addition to fully stylized motifs, the presence of baroque-rococo effect flower bouquets in the decoration proves the art understanding of the period. In addition to the koltuk illumination, the elegant ornaments on the heading part of the verses, the end of the line gildings at the end of the writing and the decorations made at the stops reflect the design integrity in the album. In the floor paint of the koltuk illumination, orange, black and blue colors as well as the heavily used gold draw attention.

It is understood that the preservation of *murakka*, which does not deteriorate and wear out in its illuminations, is in good condition. The decoration of the album; It sets an example in terms of ornamentation and koltuk illumination used in 18th century writings and albums. It is an acquisition in the field of Turkish arts.

Keywords: Calligraphy Album, Koltuk illumination, Chester Beatty Library

GİRİŞ

Tezhip sanatı; yazma eserlerin, levhaların, ferman ve tuğraların yanı sıra Hüsni Hat *murakka*'ların (Albüm) tezyinatında karşımıza çıkmaktadır. Bu *murakka*'lar çoğu zaman yazı albümü olarak oluşturulsa da bazen tezhip veya minyatürlü olanları ile de karşılaşmak mümkündür.

Arapça'da "yamalı" manasındaki "*murakka*" kelimesi albüm anlamındadır. Aslı "*murakkaa*" olan kelime Farsça'dan Türkçe'ye "*murakka*" şeklinde geçmiştir. Çoğul olarak *murakkaâttr*. Bir *murakka*'nın tasarımı kıt'alar, germe usulüne göre hazırlanarak bir mukavvaya yapıştırılır. Etrafına bezenme yapıldıktan sonra aynı boyutlarda kesilerek sırt sırta getirilir. Üç kenarından ince bir deri veyahut kumaş şerit ile birbirine tutturulur. Bu şeritler aynı zamanda kıt'a kenarlarının yıpranmasını önler. Daha sonra bu ikili kıt'a yine deri veya kumaş bir şeritle dibinden bir başka ikili kıt'aya bağlanır. Bütün kıt'alar böylece bir araya getirilerek *murakka* klasik üslûpta ciltlenerek üzerine kap geçirilir (Derman, 2006, s. 204-205).

En eski örneklerine XV. yüzyılın sonlarında rastlanan *murakka*'lar önceleri kitap şeklinde hazırlanmıştır. Güzel yazılar beraberinde değişik sanat dalları ile bir araya getirilerek farklı zamanlara ait minyatürler, katı, tezhip (Derman, 2006, s. 204-205) ile zenginleştirilmiş *murakka*'ların yanı sıra tuğralı albümlerde (Derman, 2013, s. 11, 27) bulunmaktadır.

Muhtevasında bulunan kıt'aların bir araya gelmesiyle belli bir biçim alan *murakka*'lar, bazen minyatür ve tezhip albümü olarak yapılmışsa da çoğu zaman hüsn-i hat için kullanılmaktadır (Derman, 2006, s. 204-205). Bu hat yazı ve tezhip sanatının bir arada kullanıldığı albümlerden biri de İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunan Mehmet (Muhammed) Said efendinin eseridir. Hadislerden ve güzel sözlerden alıntı olan hat albümü, İstanbul 1146 H., 1733 M. meşek edilmiştir (https://viewer.cbl.ie/viewer/object/T_445/1/LOG_0000/).

Mehmed Said Efendinin hayatı ile ilgili ulaştığımız bilgilere göre Mahmut Paşa Çarşısı'ndaki Ahmed isimli bir berberin oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur. Babası berber olduğu için Berberzade lakabı ile anılmıştır. Kendisi de bu berber dükkanının üstündeki küçük odada yaşamıştır (Derman, 2002, s. 118). Hocası Şekerzâde Mehmed Efendi'den hüsn-i hattı meşek ederek icazet almıştır. Hocası Şekerzade Mehmed (ö. 1753) gibi Mehmed Said de baba mesleğini lakap olarak benimsemiş, ketebe kayıtlarında sık sık Berberzade lakabını kullanmıştır (Derman, 2012, s. 346). Daha sonraları da yeni nesillere hat sanatını aktarıp öğretmek için çalışmıştır. Emsalleri arasında mesleki üstünlüğü kabul edilen Mehmed Said Efendi, bir medresede hat hocalığı da yaptığı bilinmektedir. Kabrinin yeri bilinmeyen hattat Berberzade 1192/1778'de vefat etmiştir (Derman, 2002, s. 118).

Berberzade'nin birbirinden güzel hat albümlerinin olduğu bilinmektedir. Kendini hat sanatında kanıtlamış olan hattatın Sakıp Sabancı Müzesi'nde de kıt'a örneklerinden oluşan bir albümü daha bulunmaktadır. Sakıp Sabancı Müzesinde Berberzade Mehmed Said Efendi ve birçok mühim hattata ait olan tek sayfa olarak tasarlanıp, bezenmiş XVIII. yüzyıl örneği olan (kat. no. 186), ketebeli kıt'aları bulunan *murakka* örnekleri bulunmaktadır (Derman, 2012, s. 31-32).

Kıt'aların bir araya getirilmesi ile oluşturulan ve etrafına çeşitli süslemeler yapılan bu albümlerde sülüs, muhakkak veya tevki hatla uzun tutulan ilk satır yer almaktadır. Altına nesih, reyhanî veya rikâ hüsn-i hat çeşitleri ile kısa olarak hat yazıları yazılmaktadır. Bu kısa satırların iki tarafına dikdörtgen veyahut kare şeklinde koltuk bezemeleri yapılmaktadır (Özcan, 2002, s. 529). Kıt'alarda yazı ile iç pervaz arasında kalan üçgen boşluklara da (muska koltuk) çoğu zaman süslemeler uygulanmaktadır (Duran, 2012, s. 63-65). Bu alanlara tezhip ya da altın ile zereşan süsleme yapıldığı görülmektedir. Divanlarda da sıkça karşımıza çıkan koltuk tezhibi sayfaların yazı etrafını uygun şekilde hizaya sokmak ve estetik bir düzen sağlamak için şiir aralarında, serlevhalarda ve ketebe sayfalarında kare ya da bölüm olarak yer almaktadır (Birol, 2002, s.151-153).

Türk kitap süsleme sanatında sayfa düzeni içinde sıkça rastladığımız koltuk tezhipleri esere estetik bir görünüşle birlikte harmoni ve bütünlük kazandırmaktadır. Bu sebepten ötürü koltuk tezhipleri bulunduğu varak içinde süsleyici ve satırları düzenleyici bir göreve sahiptir. Özellikle mushaf ve mesnevi gibi dinî yazmalarda, dua kitaplarında, divanlarda, kıt'alarda, hilye-i saâdet levhalarında ve tezyinatlı birçok yazma eserde çeşitli koltuk tezhibini görebiliriz. Koltuk tezhibinin en çok kullanıldığı yer kıt'alardır (Birol, 2002,151-153). Osmanlı sanatında gözün renk uyumu isabeti ile doğan ebru kâğıdı ile yapılmış birçok ebrulu koltuk süslemeleri de mevcuttur (Derman, 1999, s. 189-202). Ayrıca küçük çiçeklerden oluşan koltuk ebru örnekleri bulunmaktadır (Aritan, 2002, s. 328-340). Uğur Derman koleksiyonunda bulunan, Vasfi imzalı sülüs-nesih kıt'ada görülen ebru örnekleri (Birol, 2002, s. 151-153) koltuk tezhibi bezeme çeşitliğini göstermektedir. Koltuk tezhibi tezyinatı eserin dönem özellikleri ve desen bütünlüğü göz önünde bulundurularak uygulanmaktadır.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Bu çalışma betimsel bir araştırma yöntemine dayalıdır. Araştırmanın verileri Chester Beatty Kütüphanesindeki yazma eser dijital veri tabanından elde edilmiştir. Araştırmanın konusu Kütüphanenin Türk yazma eser koleksiyonundan Hüsn-i Hat Albümü olarak belirlenmiştir. Albümdeki koltuk tezhipleri belirlenerek tezyinatları ve yapıldığı dönem ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Chester Beatty Kütüphanesi'ndeki Hüsn-i Hat Albümü

Mehmed Said Berberzade tarafından İstanbul'da üretilen eser XVIII. yüzyıl Osmanlı'sının hüsn-i hat örneklerine ait en güzel albümlerden biridir. Eserin sayfa boyutu 33x21.7 cm, yazı alanı ölçüleri ise 22x10 cm ölçülerindedir. 1146H- 1733M. yılında meşk edilen eser Arap diliyle sülüs-nesih hat çeşidi ile yazılmıştır. Eserin metin içerikleri hadis, güzel sözlerden oluşmaktadır. Sırt sırta gelen dört mukavva üzerine kıt'a beyitleri, başlık süslemeleri, beynessur, durak ve koltuk tezhibi uygulanmıştır. Eserin cildinde ise klasik beyzi formda alt ve üst kabında süsleme yapılmıştır. Cildin yan kağıdında ise herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Resim 1. Hüsn-i Hat Albümünün Üst ve Alt Cildi

Koyu kahverengi deri üzerine mutlak beyzi formda dilimli şemse yapılmıştır. Üç merkezli tam stilize motifler ile alttan ayırma şemse uygulanmıştır. Hançer yaprakları ve penç motiflerinden oluşan şemsede motifler iri ve net bir şekilde yapılmıştır. Motiflerde bozulma olmamış ve eserin cildi iyi durumdadır. Şemsede motifler kabartılarak cild renginde bırakılmış zemin ise altın ile boyanmıştır. Klâsik, formda uygulanan şemsenin etrafında iki sıra altın tahrirden sonra tığlar yapılarak, iki ucuna tepelik ve salbekler uygulanmıştır. Salbeklerin içinde hatai motifi süslemesi bulunmaktadır. Etrafında iki sıra altın tahrirden sonra tığlar yapılmıştır. Cild kabının dört tarafına altın cetvel uygulanmış iç pervaza rumi motifleri ile sarmal zencerek uygulanmıştır. Altın ile yapılan dış pervaza ise zencerek yapılmıştır. Eserin cildi iyi durumdadır.

Resim 2. Cildin Yan Kâğıt Bölümleri

Cildin yan kağıdında herhangi bir bezeme veyahut yazı bulunmamaktadır. Ancak sonradan beyaz bir kâğıda not düşülmüştür. Notta İngilizce ifadelerle eserin başlangıç sayfası olduğu belirtilmiş, alt satırda da müellifi ve yapım yılı bilgisi verilmiştir. Bu notlar mavi ve siyah kurşun kalemlerle yazılmıştır.

Resim 3. 1b Varağı Sülüs-Nesih Kıt'a

Albümün 1b varağına koyu yavruağzı renkte zemin üzerine gri yıldız ve altın ile serpmeye zerefşan uygulaması yapılmıştır. Yazı alanı ayeti kerime ile başlayarak sülüs-nesih hat çeşidi ile yazılmış bir Hadis-i Şerif'tir. Dikdörtgen formdaki kıt'a beş satırdan oluşmaktadır. Başlık kısmı sülüs yazı ile altında yer alan dört satır ise nesih hattı ile yazılmıştır. Başlıktaki hat yazısının istif ve hareketlerinin seyri göz önünde bulundurularak orantılı bir şekilde motif dağılımı yapıldığı görülmektedir. Gonca, penç, hançer yaprağı ve klasik yaprak çeşitleri kullanılarak bezeme yapılmıştır. Yazının satır aralarında beynessutur ve durak tezhibi uygulanmıştır. Duraklarda başta çarkifelek olmak üzere çeşitli penç motifleri yapılarak, altınlanmıştır. Yazının bitiminde cetveller çekilerek altına satır sonu tezhibi yapılmıştır. Burada ½ tasarım yapılarak zemin altın ve mavi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Motiflerde mavi, turuncu, yeşil ve sarı renkler kullanılmıştır. Yazının sağ ve sol tarafına koltuk tezhipleri yapılarak zemin altın, mavi, kırmızı ve siyah olmak üzere dört renge ayrılmıştır. Orta eksene rûmi motifi yapılarak sarmal şeklindeki dallar oluşturulmuştur. ¼ oranında yapılan desende rûmi motifinin yanı sıra penç, hatai, gonca ve yapraklar kullanılmıştır. Motifler pembe, turuncu, lila, mor ve mavi ile renklendirilmiştir. Koltuk tezhipleri ve yazı alanı cetveller ile çerçevelenerek dikdörtgen forma kavuşturulmuştur. Altın, mavi, lila cetveller çekilerek kalın bordür uygulanmıştır. Bordürde kahverengi, açık yavruağzı, koyu yeşil renklerle eğik sütunlar yapılmıştır. En son dış bordüre altın zemin üzerine soğuk zencerek uygulanmıştır. Etrafına beyaz renk ile kuzu çekilerek eserin 1b varağı tezyinatı nihayetlendirilmiştir.

Resim 4. 2a Varağı Sülüs-Nesih Kıt'a

Albümün 2a varağına koyu yavruağızı renkte zemin üzerine gri yaldız ve altınla serpmeye zerefşan uygulaması yapılmıştır. Hikmetli sözlere yer verilerek sülüs-nesih hattı ile yazılmış bir Hadis-i Şerif'tir. Kıt'a beş satırdan oluşmaktadır. Başlık kısmı sülüs yazı ile altında yer alan dört satır ise nesih hattı ile yazılmıştır. Başlıktaki hat yazısının istif ve harekelerine göre orantılı bir şekilde gonca, penç ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Kıt'anın satırlarının aralarına penç motifi ile altınla duraklar yapılmıştır. Yazının bitiminde cetveller çekilerek altına satır sonu tezhibi uygulandığı görülmektedir. Yazının sağ ve sol tarafında yapılan koltuk tezhipleri cetvel içine alınarak dikdörtgen forma kavuşturulmuştur. 2a varağında yapılan süslemeler 1b varağındaki tezyinat ile aynıdır. 2a varağını 1b varağından ayıran özelliklerin başında metin içeriği gelmektedir. Bir diğer ayıran özellik ise başlık kısmındaki süslemedir. Ayrıca 2a varağında metin içerisinde beynessatur yapılmamış ve durak süslemelerine az yer verilmiştir.

Resim 5. 2b Varağı Sülüs-Nesih Kıt'a

Albümün 2b varağına yeşil (sarı ile harmanlanmış) renkte bir zemin üzerine gri yaldız ve altın ile serpmeye zerefşan uygulaması yapılmıştır. Hikmetli sözlere yer verilerek sülüs-nesih hattı ile yazılmış bir Hadis-i Şerif'tir. Kıt'a beş satırdan oluşmaktadır. Başlık kısmı sülüs yazı ile altında yer alan dört satır ise nesih hattı ile yazılmıştır. Başlıktaki hat yazısının istif ve harekeleri göz önünde bulundurularak orantılı bir şekilde motif dağılımı yapıldığı görülmektedir. Başlık yazı alanında iri penç motifleri başta olmak üzere gonca, hançer ve klasik yaprak motifleri serbest bir kompozisyon ile yapılmıştır. Metnin içinde penç motifi ile duraklar satır arasına da hançer yaprağıyla bağımsız bir süsleme yapıldığı görülmektedir. Yazının bitiminde cetveller çekilerek altına satır sonu tezhibi yapılmıştır. Burada altın zemin üzerine bir iplik penç motifleri, bir iplikte rûmi motifleri yerleştirilerek tasarım yapılmıştır. Satır sonu tezhibi tasarımında rûmiler altınla, penç motifleri çok açık pastel bir yeşille renklendirilmiştir. Yazının sağ ve sol tarafına koltuk tezhipleri yapılarak zemine silme altın uygulanmıştır. Orta eksene ortabağ rûmi motifi yerleştirilerek sarmal dal üzerine motifler yerleştirilmiştir. ¼ oranında yapılan desende rûmi motifinin yanı sıra penç, gonca ve yaprak kullanılmıştır. Motifler açık pastel mavi ile renklendirilmiştir. Koltuk tezhibinin zeminindeki altın mührelenerek parlatılmış, rûmi motifleri ise mat olarak bırakılmıştır. Koltuk tezhiplerinin etrafına altın ve mavi renk ile cetveller çekilmiştir. Yazı alanı ve koltuk tezhipleri cetveller ile dikdörtgen forma kavuşturulmuştur. Altın ve açık kahverengi ile cetveller çekilmiştir. Yazının kalın bordüründe ebru, sarı, turuncu ve mavi renklerle eğik sütunlar oluşturularak süsleme yapılmıştır. Dış bordüre ise soğuk zencerek uygulanmış, etrafına beyaz renk ile kuzu çekilerek eserin 2b varağı tezyinatı nihayetlendirilmiştir.

Resim 6. 3a Varağı Sülüs-Nesih Kıt'a

Albümün 3a varağına yeşil (sarı ile harmanlanmış) renkte bir zemin üzerine gri yaldız ve altın ile serpmeye zereşan uygulaması yapılmıştır. Hikmetli sözlere yer verilerek sülüs-nesih hattı ile yazılmış bir Hadis-i Şerif'tir. Kıt'a beş satırdan oluşmaktadır. Başlık kısmı sülüs yazı ile altında yer alan dört satır ise nesih yazılmıştır. Başlıktaki hat yazısının istif ve harekelerinin seyri göz önünde bulundurularak orantılı bir şekilde motif dağılımı yapıldığı görülmektedir. Altınla bezenmiş iri penç motifleri burada göze çarpmaktadır. Başlık süslemesinde seyrek ve bağımsız bir şekilde gonca, penç ve yaprak çeşitleri kullanılmıştır. Başlık süslemesinde hançer yaprağı içerisinde penç motifleri uygulanmış farklı bir detay göze çarpmaktadır. Pençlerin iriliği süslemeyi daha parlak ve etkili kılmıştır. Metin içerisinde penç motifleri ile duraklar yapılmıştır. Yazının bitiminde cetveller çekilerek altına satır sonu tezhibi yapılmıştır. Burada altın zemin üzerine bir iplik penç motifleri, bir iplikte hançer yaprakları ile tasarım yapılmıştır. Satır sonu tezhibi tasarımında penç motifleri ve hançer yaprakları çok açık pastel bir yeşille renklendirilmiştir. Yazının sağ ve sol tarafına koltuk tezhipleri yapılarak zeminde silme altın kullanılmıştır. Hatai, penç, gonca ve hançer yaprakları ile serbest bir kompozisyon oluşturulmuştur. Hançer yaprakları ve klasik yaprak formundaki süslemeler pastel, açık tonda yeşil ile renklendirilmiştir. Motifler ise altınla bezenmiştir. Koltuk tezhibinin zeminindeki altın mührelenerek parlatılmış, penç, hatai ve gonca motifleri ise mat altın olarak bırakılmıştır. Koltuk tezhiplerinin etrafına altın ve mavi renk ile cetveller çekilmiştir. Yazı alanı ve koltuk tezhipleri cetveller ile dikdörtgen forma kavuşturulmuştur. Altın, açık kahve ve mavi renk ile yazının etrafına cetveller çekilmiştir. Yazının kalın bordüründe ebru, sarı, turuncu ve mavi renkler ile eğik sütunlar yapılmıştır. En son altınla dış bordüre soğuk zencerek uygulanmıştır. Etrafına beyaz renk ile kuzu çekilerek nihayetlendirilmiştir. 3a varağını 2b varağından ayıran özelliklerin başında metin içeriği gelmektedir. Bir diğer ayırıcı özellik başlık kısmındaki süslemedir. Metin içerisindeki durak süslemelerinde varak 2b'ye göre daha fazla penç motifi uygulanmıştır. Ancak 3a varağında beynessutur kullanılmamıştır. Koltuk tezhibi tasarımları farklıdır ve 2b varağında simetrik yapılan koltuk tezyinatı 3a varağında yerini serbest kompozisyona bırakmıştır.

Resim 7. 3b Varağı Sülüs-Nesih Kıt'a

Albümün 3b varağına hardal sarısı renginde bir zemin üzerine gri yaldız ve altın ile serpm zereşan uygulaması yapılmıştır. Hikmetli sözlere yer verilerek sülüs-nesih hattı ile yazılmış bir Hadis-i Şerif'tir. Kıt'a beş satırdan oluşmaktadır. Başlık kısmı sülüs yazı ile altında yer alan dört satır ise nesih hattı ile yazılmıştır. Başlıktaki hat yazısının istif ve harekelerinin seyri göz önünde bulundurularak orantılı bir şekilde motif dağılımı yapıldığı görülmektedir. Başlık yazı alanında penç, gonca, hançer yaprağı ve klasik yapraklar ile serbest bir tasarım oluşturulmuştur. Metnin içerisinde penç motifi ile durak tezhibi uygulanmıştır. Yazının sağ ve sol tarafına koltuk tezhipleri yapılmıştır. Bezemelerinde çiçek buketlerinde farklı çiçeklere yer verilmiştir. Yazının her iki tarafında yer alan koltuk süslemeleri farklıdır. Sağ tarafa yapılan koltuk tezhibinde zemin silme altındır. Orta kısmına XVIII. yüzyıl özelliklerini yansıtan kurdele ile bağlanmış çiçek buketi yer almaktadır. Yarı stilize çiçeklerden lale, menekşe, zambak ve kasımpatı gibi motifler görülmektedir. Motiflerin renklendirilmesinde ise mavi, turuncu, yeşil, lila kullanılmıştır. Çiçek buketinin dört tarafına altın ile bezenen rûmi tezyinatlarının içine hatai motifi uygulanarak köşebentler yapılmıştır. Sol tarafındaki koltuk tezhibinde ise altın zemin üzerine lale, menekşe, karanfil ve kasımpatı gibi motifler yer almıştır. Motiflerin renklendirilmesinde sarı, mavi, turuncu, yeşil, lila kullanılmıştır. Çiçek buketinin dört tarafına altın ile bezenen rûmi tezyinatının içine hatai motifi uygulanarak köşebentler yapılmıştır. Köşebentlerde rûmiler mat bırakılmış ancak zemindeki altın mührlenmiştir. Koltuk tezhiplerinin etrafına lacivert, altın ve kırmızı cetvel uygulanmıştır. Kırmızı ve lacivert cetvellerin üzerine bezeme yapılmıştır. Yazı alanı ve koltuk tezhipleri altın, sülyen ve yeşil renk cetveller ile dikdörtgen forma kavuşturulmuştur. Yazının kalın bordüründe eğik sütunlarla sarı, kırmızı, mavi ve siyah renkte cetvel süslemesi yapılmıştır. En dış bordürde soğuk zencerek uygulanarak, etrafına sülyen ile kuzu çekilmiş ve 3b varağının tezyinatı nihayetlendirilmiştir.

Resim 8. 4a Varağı Sülüs-Nesih Kıt'a

Albümün 4a varağına hardal sarısı renginde bir zemin üzerine gri yaldız ve altın ile serpm zereşan uygulaması yapılmıştır. Sülüs-nesih hattı ile ketebe kaydına yer verilmiştir. Kıt'a beş satırdan oluşmaktadır. Başlık kısmı sülüs yazı ile altında yer alan dört satır ise nesih hattı ile yazılmıştır. Başlıktaki hat yazısının istif ve harekelerinin seyri göz önünde bulundurularak orantılı bir şekilde motif dağılımı yapıldığı görülmektedir. Başlık yazı alanında penç, gonca, hançer yaprağı ve klasik yapraklar bağımsız bir şekilde uygulanmıştır. Metin içerisinde farklı penç motifleri ile durak tezhibi uygulanmıştır. Yazının sağ ve sol tarafına koltuk tezhipleri yapılmıştır. Her iki koltuk tezhibi tasarımında aynı renk ve motiflerle çiçek buketi yapılmıştır. Ancak tasarımlar aynı olsa bile çiçek buketi yönleri farklıdır. Dikdörtgen formdaki koltuk tezhiplerinde zemin silme altındır. Orta kısmına barok-rokoko özelliğini yansıtan kurdele bağlanmış çiçek buketi yer almaktadır. Yarı stilize çiçeklerden gül, karanfil, kasımpatı gibi motifler kullanılmıştır. Çiçekler mavi, mor, turuncu, yeşil ve lila ile renklendirilmiştir. Çiçek buketinin altına iki tarafa, altın ile bezenen rûmi tezyinatının içine hatai motifi uygulanarak

köşebentler yapılmıştır. Köşebentlerdeki rûmiler mat altınla zemin ise mühreli altınla bezenmiştir. Motiflerin renklendirilmesinde beyaz, mavi, turuncu, yeşil ve lila renkler tercih edilmiştir. Koltuk tezhiplerinin etrafına lacivert altın ve kırmızı cetvel uygulanarak üzerine bezeme yapılmıştır. Yazı alanı ve koltuk tezhipleri dikdörtgen forma kavuşturulmuştur. Altın, sülyen, yeşil renkler ile cetveller, mavi ve altın ile de kuzular çekilmiştir. Yazının kalın bordüründe sarı, kırmızı, mavi ve siyah renklerle eğik sütunlar ile süsleme yapılmıştır. Dış bordürde altınla soğuk zencerek uygulanarak, etrafına sülyen ile kuzu çekilmiş ve 4a varağı tezyinatı nihayetlendirilmiştir. 3b varağını 4a varağından ayıran özellikler ise başlık kısmındaki süslemeler, metin içeriği ve koltuk tezhiplerinde kullanılan buket çiçeklerdir.

SONUÇ

Araştırmanın sonucunda Hadis-i Şerif ve güzel sözlerden alıntılar ile yazılan hat albümü XVIII. yüzyıl *murakka*'larının en güzel örneklerindedir. On mukavvadan oluşturulan albümün 1b ile 4a varak aralığındaki kıt'aların her iki yanına koltuk tezhibi yapıldığı görülmüştür. Altı varakta uygulanan koltuk tezhipleri kıt'a beyitlerinin sağına ve soluna dikdörtgen formda yer aldığı izlenmektedir. Tam stilize motiflerin yanı sıra barok-rokoko etkisi taşıyan çiçek buketlerinin koltuk tezyinatında yer alması dönemin sanat anlayışını kanıtlar niteliktedir. Koltuk bezemelerinde, 1b ve 2a varağında XVI. yüzyılın zemin rengine kullanılan kobalt mavisi ve altın etkisi bulursa da XVII. yüzyıl vurgusu niteliğinde olan iri motifler, zeminde kullanılan siyah-kırmızı renkler ile motif kullanımında pençer ile tekrara düşen bu tasarımın bütününde batılılaşma etkisi hissedilmektedir. 2b ve 3a varağı koltuk tezhiplerinin zemininde ve motiflerde yoğun altın kullanımı esere ihtişam katmıştır. 2b koltuk tezhiplerindeki penç motifleri ile tekrar eden tasarım yerini 3a varağında serbest bir kompozisyona bırakarak altının çok kullanımı ile etkili bir algı yaratılmıştır. 3b ve 4a varağındaki buket çiçekleri XVIII. yüzyıl sanat akımı anlayışını gösterir niteliktedir. Doğadan ilham alınarak tasarlanan ve yarı stilize çizilen bu çiçekler barok-rokoko etkisinin kitap sanatlarına yansması ve dönem hareketlerinin, üslup etkileşiminin ortaya koyulmuş örneklerinden biridir. İzlenimci bir yaklaşım ile tezyinata bulunan yazı ile desen arasındaki bordürlerin tek düzeliği, desende kullanılan helezoni çizgiler, çiçeklerden oluşan demetler, satır sonlarındaki tek iplik veya çift iplik eğriler üzerine yerleştirilen penç motifi uygulamaları, Avrupa etkili fiyonk şekilleri Barok-Rokoko üslubunun Osmanlı sanatına yansmasıdır. Koltuk tezhiplerinin yanı sıra kıt'aların başlık kısmında kullanılan bağımsız zarif süslemeler, yazı sonunda bulunan satır sonu tezhipleri ve duraklarda yapılan süslemeler albümdeki tasarım bütünlüğünü yansıtmaktadır. Tezhiplerinde bozulma ve yıpranma olmayan *murakka*'nın muhafazasının iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Türk sanatının ilk halkasında yer alan el ile yazılıp, süslenen kaynak ve örnekler önem göstermektedir. Yapılan her araştırma Türk kültürünün zenginliğini göstermekte birlikte sanatını ileriye taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Aritan, A. S. (2002) "Türk Ebru Sanatı", *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt.12, 328-340), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Biröl i. A. (2002), "Koltuk Tezhibi" *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 26, 151-153), Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Derman, M. U. (2013), *Murakka'-ı Hâs*, İkinci baskı, İstanbul, Kubbealtı Yayınevi.
- Derman, M. U. (2012), *Kitap Sanatları Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu*, İstanbul. Kitap Yayınevi.

Derman, M. U. (2006), “Murakka” *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt.31, 204-205), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Derman, M. U. (2002), *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, Sabancı Müzesi, İstanbul.

Derman, M. U. (1999) ‘‘Osmanlıların Renk Cümbüşü: Ebruculuk’’, *Osmanlı Kültür ve Sanat*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Duran, G. (2012), “Tezhip” *İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 41, 63-65), Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, Y. (2002), “Türk Tezhip Sanatı” *Türkler Ansiklopedisi*, (Cilt.12, 529), Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

**CENNETİ BEKLERKEN FİLMİ BAĞLAMINDA TÜRK SİNEMASINDA
KÜLTÜREL GÖSTERGELERİN KULLANIMI****Dr. Öğr. Gör. Pelin YOLCU**

Dicle Üniversitesi, Diyarbakır Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Görsel İşitsel Teknikler
ve Medya Yapımcılığı Bölümü, Diyarbakır/Merkez

ORCID : 0000-0002-7235-4671

Prof. Dr. Sedat ŞİMŞEK

Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Tv Bölümü, Konya

ORCID : 0000-0001-6171-5083

ÖZET

Sinema, hareketli resimlerin birbiri ardına sıralanmasıyla oluşturulan bir anlam üretme aracıdır. Görsel ve işitsel öğelerin birleşimi ile oluşturulan öyküler, göstergeler aracılığıyla bir dil oluştururlar. Göstergeler ve gösterge aracılığıyla tanımlanan nesnelere, semantik (anlambilim) bir ilişki içindedirler. Sinema var olduğu toplumun izlerini taşımaktadır. Bu izler toplumun gerek kültürel geçmişinden gerekse yaşanan zamanın öğretilerinden hayat bulmaktadır. Bir sinema yapıtını var olduğu toplumdan bağımsız düşünmek olası değildir. Yönetmenler çoğunlukla filmlerinde işleyecekleri konuları yaşadıkları toplumun dinamiklerinden elde etmektedirler. Derviş Zaim yönetmenliğini yaptığı Cenneti Beklerken filminde Osmanlı- Türk kültürel göstergelerini sıklıkla kullanmış, filmin anlatısından teknik yapısına kadar kültürel göstergeleri filme naksetmiştir. Derviş Zaim sinemasında üçleme olarak geçen filmlerde geleneksel el sanatları yoğun bir biçimde işlenmiş hatta filmlerinin kimliğini oluşturmuştur. Bu bildiride Cenneti Beklerken filminde kullanılan kültürel göstergelerin örnekleri filmde alınan fotoğraflarla belgelenecek post-yapısalcı bir yaklaşımla analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Kültür, Gösterge, Osmanlı, Anadolu

ABSTRACT

Cinema is a means of generating meaning created by the sequence of moving pictures one after another. Stories created by the combination of visual and auditory elements form a language through indicators. Indicators and objects identified through the indicator have a semantic relationship. Cinema carries the traces of the society in which it exists. These traces come to life from both the cultural background of the society and the teachings of the time. It is unlikely to think of a cinema work independently from the society in which it exists. Derviş Zaim frequently used the Ottoman-Turkish cultural indicators in the movie Waiting for Heaven, which he directed, and embroidered the cultural indicators from the narrative of the movie to its technical structure. In Derviş Zaim's films, which are known as trilogies, traditional handicrafts were intensely processed and even formed the identity of her films. In this paper, examples of cultural indicators used in the movie Waiting for Heaven will be documented with photographs taken from the film and analyzed with a post-structuralist approach.

Keywords: Cinema, Culture, Indicator, Ottoman, Anatolia

GİRİŞ

İnsanoğlunun ölümle savaşıma aracıdır anlatılar. Ölümüne yenilmemek için her gece bir öykü anlatan Şehrazat'ın yazgısı insanoğlunun yazgısıdır. İnsan ölümün, ölümlü olduğunun farkına

vardığı andan itibaren anlatmaya başlamıştır. Walter Benjamin “Hikâyeci yetkisini ölümden almıştır” der. Anlatmak, deneyimi paylaşmak bir ihtiyaçtır. İnsan öykü anlatan ve aynı zamanda öykülere ihtiyacı olan bir varlıktır. Mitoslar, masallar rasyonel aklın kullanılmadığı, bilimin henüz gelişmedi dönemlerde insana dünyayı açıklamışlardır, insanlığın ilk öğretmenleridir efsaneler, masallar ve bunlardan sonraki çağlarda da insanoglu yeni araçlarla yeni anlatılar oluşturmaya devam etmiştir.

XX. yüzyıla gelindiğinde insanlık yeni bir öykü anlatma aracı ile buluşmuştur. Öykülü filmlerin dışında, eğitim filmleri, belgesel ya da haber filmleri gibi türleri olmasında rağmen sinema, birincil olarak ‘öykü anlatma’ misyonunu üstlenmiş, kitlelerin ilgisini öyküler anlatarak çekmiştir.

Toplumların geçirmiş olduğu dönemlerden sinema sanatının etkilendiğini öne süren bu çalışmanın temel sorunsalı, Modern Türk Sinemasında kültürel göstergelerin nasıl ve ne düzeyde kullanımda olduğudur. Çalışmada Kültürel göstergelerin kullanımına Derviş Zaim'in belirlenen filmi üzerinden açıklık kazandırmak planlanmaktadır.

Çalışmanın amacı günlük hayatta kullanılan kültürel göstergelerin sinema anlatısı içinde nasıl sunulduğunun ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini bulgulamaktır. Bu bulgulara sinema filmlerinden Cenneti Beklerken, filmi üzerinden ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Kültür Kavramı ve Kültürel Kodlar

Kültür toplum bilim açısından sözlük anlamıyla; tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde insan tarafından yaratılan her türlü değerlerle bunları kullanmada, sonraki kuşaklara iletmeye kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü olarak tanımlanır. Kültür kavramının varlığının birincil ön şartı insan ve insan topluluklarının varlığıdır. Kültürü var eden şey “İnsan”ın ve tarih içinde oluşturduğu “İnsan Toplulukları”nın kendisidir.

Bu tanım her ne kadar kültür kavramını açıklamak için yeterli değilse de kültür kavramının anlaşılması için makul bir temel sınır çizmektedir. Bugüne kadar farklı bilimsel alanların bakış açısından farklı öncelikler esas alınarak yapılmış bütün kültür tanımları için esas olan iki temel öge "İnsan" ve "Kültür", bu makul sınırın temel ayaklarını oluşturmaktadır (Malinowski, 1992: 73).

Her ne kadar kültür kavramının bugüne kadar yapılmış 163 farklı tanımı tespit edilmişse de tüm bu tanımların ortak yönü, insan ve insan hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkan somut ve soyut ürünleri kapsamıdır (Kroeber, 1978: 98). Esas olarak insan ve insan hareketlerine bağlı oluşan ürünler olmak üzere iki temel ögeye dayanan; tüm bu tanımlamaların bu kadar çeşitlenebiliyor olması, kültür kavramının insan esaslı tüm bilimsel alanların ortak ilgi alanında olduğunu, bunun için de tek bir seferde kapsayıcı tanımının yapılabilmesinin zor olduğunu ispatlamaktadır. İnsan ve insan davranışları ile ortaya çıkmış kültür izlerinin değerlendirilmesi ve tanımlanması da en az insanın ortaya çıkışı ve günümüzde ulaştığı ilişkiler ağının çeşitliliği kadar zorluklar içermektedir.

2. Görsel Kültür Göstergeleri

Görsel kültür imgeleri, görebileceğimiz her şeyi içine almaktadır. Görsel kültür son derece karmaşık bir yapıya sahiptir ve alt kodlarıyla çözülebilen imgelerden oluşmaktadır. Evler, arabalar, filmler, reklamlar ve bu tarz son derece geniş bir içerik görsel kültür imgelerini içine

almaktadır. Bu imgeleri sınırlamaya çalışmak veya anlamlandırılabilirmeleri amacıyla bir takım kodlar belirlemek mümkün görünmemektedir.

Kültürel kimlik imgeleri, birbirinden farklı coğrafyalara ait insan topluluklarınca farklı biçimde ‘yaratılan ve oluşturulan ve anlamlandırılan’ son derece karmaşık bir yapıya sahip iletişim sürecinin de mimarıdır. “Görsel kimlik göstergeleri, bir kültürün değerlerini, inançlarını imgelerle, kodlarla ve başka şekillerde açığa çıkararak toplumun kullanımı ile oluşturulan imgelerdir”. Görsel kültürle ilişkili olan imgeleri Malcolm Barnard: el yapımı görsel kültür göstergeleri, makine yapımı görsel kültür göstergeleri ve bilgisayar yapımı kültür göstergeleri şeklinde dört temel üzerinden açıklamaktadır.

2.1. El Yapımı Görsel Kültür Göstergeleri

Bu tarz görsel kültürel kodlar yapılırken üreticinin ömrü boyunca çevresinden edindiği bilgileri işleme (Reardon, 2004: 36) ve tüm yaşam deneyimlerini (İlgın, 2014: 13) aktarmasıyla meydana gelmektedir. Bu görsel imgeler sadece el yardımı ile ortaya çıkan imgeler değildir, eserler yapılırken araçlar kullanılmakta veya araç el ile yönlendirilmektedir bu nedenle el yapımı görsel kültür imgeleri adını almıştır (Şimşek, 2006: 81).

Topraktan yapılan çömlekler, el dokuması kilim ve halılar, sac üzerinde pişirilen gözleme gibi imgeler el yapımı görsel kültür imgelerine örnek verilebilmektedir. Anadolu’da dokunan kilimlerin yapıldığı yöreye göre kilimlerin üzerinde yer alan motiflerinin ayrı ayrı anlamları işaret ettiği bilinmektedir.

2.2. Araç Yapımı Görsel Kültür Göstergeleri

Bu imgelerin yapımı için özel malzemelere ihtiyaç vardır ve yapılabilirmeleri için de yine özel bir eğitim alınması gerekmektedir. Bu eserlerin yapımı için spesifik bir eğitim almış olmak gerekmektedir bu nedenle her isteyen istediği zaman bu eserleri üretememektedir (Parsa, 2004: 218). “Heykeltraş tarafından yapılan heykel, hat ustasının ortaya çıkardığı bir yazma eser, araç kullanılarak ortaya çıkarılan görsel imgelere örnek verilebilmektedir” (Şimşek, 2006: 81).

2.3. Makine Yapımı Görsel Kültür Göstergeleri

18. ve 19. Yüzyılda Sanayi Devrimiyle ortaya çıkmışlardır. Toplu üretim yapıldığı için maliyetleri de son derece ucuzdur ve büyük miktarlarda üretilmektedirler. Sanayi devrimiyle insanlar ilk kez bu imgelere ulaşmış ve bunlara sahip olmuştur (Parsa, 2004: 218). Çin makine yapımı görsel imgelerin pazarına hakim olan ülke olarak kabul edilmektedir. Modern makinelerle sahip olması ve nüfus fazlalığı sayesinde dünya üzerinde ki neredeyse tüm ürünlerin benzerini az maliyetle üreterek tüm dünyaya pazarlamaktadır (Şimşek, 2006: 82).

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı

Türkiye sahip olduğu kültürel değerlerle tanınmaktadır. Özellikle bir milletin geçmişi ile geleceği arasında bağlantı kuran kültürel özellikleri de o milletin tüm dünya üzerindeki milletlerden ayrılmasını sağlamaktadır. Binlerce yıllık bir tarihi geçmişe sahip olan Türk kültürünün birçok özelliği Derviş Zaim’in filmlerinde izleyicilere aktarıldığı görülmektedir. Bu nedenle Cenneti Beklerken filmi incelemeye tabi tutulmuş, filmde hangi kültürel göstergelerin ön plana çıkarıldığı tespit edilmesi amaçlanmıştır.

3.2. Yöntem

Öncelikle filmler söylem analizi yöntemi ve söylem analizinde de post yapısalcı bir yaklaşım ile çözümlenirken bu sayede filmlerde kullanılan kültürel kodlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Söylem analizinde post yapısalcı yaklaşımda; eseri ortaya koyanın veya filmi çekenin değil de eseri okuyanın veya tanıtım filmini seyreden ne okuduğu ve ne gördüğü önemlidir (Yaylagül 2010: 133) anlayışından hareketle yapılmıştır. Geleneksel göstergelerin yer aldığı görsellerin kopyası alınarak numaralandırılmış ve bu görseller üzerinden kültürel kodlar açıklanmaya çalışılmıştır.

4. Cenneti Beklerken Filmin de kullanılan Kültürel Kodların Analizi

Cenneti Beklerken filmi 00:00:05'inci saniyede tezhipte süslenmiş görüntüyle başlamaktadır. Yönetmen burada ekranı bir kâğıt gibi görmüş ve kullanmıştır. Tıpkı bir kâğıdı süsler gibi bu Tezhipte ekranı süslemiştir. 12 görsel Tezhipte süslenmiştir.

Görsel 1

Altı karede Türkiye'nin ve İstanbul'un en önemli simgelerinden ve kültürel göstergelerinden olan Kız kulesi kullanılmıştır. Kız kulesinin ekranda görünmesiyle filmin İstanbul'da geçtiği anlaşılmaktadır. İstanbul Boğazındaki en nadide eserlerden olan Kız Kulesi yüzlerce yıllık mistik tarihe sahip bu özel yapı, kendine özgü kimliğin ve kültürel mimarisiyle yönetmenlerin filmlerinde sıklıkla kullandıkları bir kültürel göstergedir. Film de Kız Kulesi mekân göstergesi olarak kullanılmıştır.

Görsel 2

Film de tespit edilen bir diğerkültürel göstergede sarık, sakal ve bıyık kullanımınıdır. Cenneti Beklerken filmi 17. Yy Osmanlı döneminde geçtiğı için o dönemin sosyal yapısı göz önünde tutulduğunda görülmektedir ki toplumun her sınıfında yer alan erkekler gerek yetişkin gerek çocuk olsun sarık kullanmaktadır. Yönetici sınıfın ve halkın kullandığı sarıklar birbirlerinden ayrılmaktadır. Yöneticilerin kullandıkları sarıklar halka göre daha kaliteli kumaştan üretilmiş olup sarığın alın kısmına gelecek yerinde broş bulunmaktadır. Halk sıradan bir bez parçasını dahi katlayıp sararak sarık yapmaktadır. O dönem için Osmanlı da yaşayan erkeklerin tümü sarık kullanmaktadır ve bu durum filme de yansımıştır. Sakal ve bıyık kullanımının da ön planda olduğu görülmektedir.

Görsel 3

Görsel 4

Yeniçeriler Osmanlı imparatorluğunda şehir ve sınır güvenliğinin sağlanması için askerlik görevini yerine getiren görevlilere verilen addır. Cenneti Beklerken filmi dönem filmi olması nedeniyle Yeniçerilerin film de yer almıştır. Osmanlı-Türk kültüründe önemli yeri olan yeniçeriler bu görevlerini filmde de yerine getirmiştir.

Görsel 5

Cumbalı evler Türk kültürünün olmazsa olmazları olarak karşımıza çıkmaktadır. 17. yy da yapıların birçoğı bu şekilde inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde ev mimarisinde cumba sıklıkla kullanılmıştır.

Görsel 6

Cenneti Beklerken, filminde Mezar ve Mezar ziyareti ortak bir kültürel kod olarak kullanımıştır. Müslüman Türkler için mezar ve mezar ziyareti son derece önemlidir. Perşembe akşamları, Arife akşamları ve kandil akşamları yakınlarını kaybeden insanlar yakınlarının mezarlarına giderek hem dua eder hem de mezar ziyaretinde bulunurlar. Bu o kişiler için psikolojik bir arınma sağlarken öte yandanda kültürel bir ritüeli tamamlamak olarak kabul edilmektedir. Cenneti beklerken filminde Eflatunun karısının ve oğlunun mezarına gidişi mezara düşen yaprakları temizlediği kareleri sıklıkla görmekteyiz.

Görsel 7

Kırmızı renk Türklerin sevdiği ve sıklıkla kullandığı renklerden biridir. Derviş Zaim filmlerinde bu renkleri çoğunlukla oyuncuların kıyafetlerinde kullanmıştır.

Görsel 8

Minyatür: Cenneti Beklerken filminde Minyatür sıklıkla kullanılmıştır. Geleneksel Türk El Sanatları içinde önemli bir yere sahip olan minyatür filme hem hareket katmış hem de derinlik hissi sağlamıştır.

Görsel 9

Başörtüsü: Müslüman Türk kadınların kullandığı başörtüsü Cenneti Beklerken, filminde kullanılmıştır.

Görsel 10

Muska: Geleneksel kültürün bir parçası olan muska Anadolu insanı tarafından kötülüklerden korunmak, hastalıklardan şifa bulmak niyetiyle boyuna takılmaktadır. Film de savaşa giden Osman karakteri ve Şehzade Danyalın yardımcısının korunmak amacıyla muska kullandığı görülmektedir.

Görsel 11

Kuran-ı Kerim: Müslümanların Kutsal Kitabı olan Kuran-ı Kerim Cenneti beklerken filmde duvarda asılı şekilde görünmektedir.

Görsel 12

Çeyiz sandığı: Geleneksel Türk ailelerinde çeyiz sandığı evlenecek kızlar için önemli bir meta niteliğindedir. Filmde kullanımda olduğu görülmektedir.

Görsel 13

Cami: Müslümanların ibadethaneleri olan Camiler Müslüman Türkler içinde önemli bir yapı niteliğindedir. Cenneti Beklerken, filmde mekan göstergesi olarak kullanılmıştır.

Görsel 14 aksesuar amaçlı kullanılan tespihler bir statü göstergesi olarak da kabul edilebilmektedir. Hali vakti yerinde

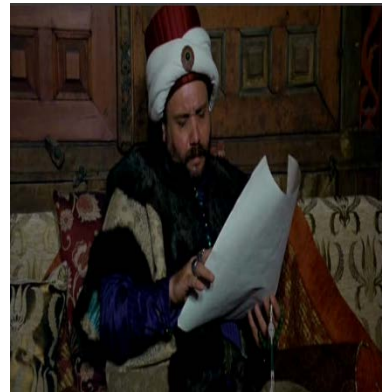
Tespih: Hem ibadet amaçlı hem de olan insanların kullandıkları tespihlerde kullanılan taneler kıymetli taşlardan yapılırken. Diğer insanların kullandıkları tespihler ise daha sıradan malzemelerden yapılmaktadır.

Görsel 15

Dantel ve duvar süsü: Türkler ev dekorasyonunda dönemsel olarak duvar süsleri ve dantel örtüler kullanmışlardır. Cenneti Beklerken filminde kullanımda olduğu görülmektedir.

Görsel 16**Görsel 17**

Lale motifi: Lale Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Osmanlı döneminde sadece Osmanlı da yetişen lale Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın izin vermesiyle lale soğanları ülke dışına çıkmaya başlamıştır. Osmanlı ve Türklerle bağdaştırılan bir çiçek olan lale motifi tekstil ürünlerinde de kullanılmaktadır.

Görsel 18**Görsel 19**

At: Türkler için önemli hayvanlardan biri de attır. At hem ulaşım aracı olarak hem de savaşlarda kullanılmıştır. Türklere özgü at, avrat, silah atasözü atların Türk kültüründe ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Görsel 20

Görsel 21

Kervan saray: Günümüz otellerin 17. yy formu olan kervansaraylar Cenneti Beklerken filminde sıkça kullanılmıştır.

Görsel 22

Beyaz Renk: Beyaz saflığın, temizliğin, masumiyetin ve tarafsızlığın rengi olarak kabul edilmektedir. Cenneti Beklerken, filmde Beyaz rengin kullanımda olduğu görülmektedir.

Görsel 23

Kaftan: Günümüzde kullanılmamasına rağmen Osmanlı döneminde erkek kıyafetlerinin tamamlayıcı olarak kullanılmıştır. Kaftanlarda kullanılan kumaşların kalitesi, işlemeleri bir statü göstergesi olarak kabul edilmiştir. Kaftanın filmde kullanımda olduğu görülmektedir.

Görsel 24

SONUÇ

Çalışmada Türk Kültürel Göstergeleri anlatılmıştır. Bu göstergelerin neler olduğunu belirlemek için geniş bir literatür çalışması yapılmış. Filmlerde kullanılan kültürel kodlarla Osmanlı dönemi arasında ilişki bulunmaktadır. Cenneti Beklerken filmi 17.yy Osmanlısında geçmektedir ve bu nedenle filmin ilk sahnesinden son sahnesine kadar Osmanlı döneminin yaşayışı kıyafet göstergeleri, mekân göstergeleri, dini göstergeler ve geleneksel el sanatları göstergeleriyle kendini belli etmiştir. Bunun dışında filmin proloğunda 17.yy Osmanlı İmparatorluğu yazısıyla izleyiciye filmin bu dönemde geçeceği söylenmektedir. Sonuç olarak Türk sinemasında çekilen filmlerde Türk kültürel göstergeleri; gerçekleştirilen uygulama çalışmasında da anlaşılacağı üzere kullanılmaktadır. Ancak filmlerde kullanılan geleneksel göstergelerin sinema filmlerinde kullanım oranının ve çeşitliliğinin çoğaltılması filmlerin ilgi çekiciliğinin artırılması ve geleneksel göstergelerin unutulmalarının engellenmesi için yararlı olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Kroeber, A. (1978). Culture A Critical Review of Concepts and Definitions, Virginia: Kraus Reprint Company.
- Malinowski, Bronislaw (1992). Bilimsel Bir Kültür Teorisi (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Mejuyev, V. (1987). Kültür ve Tarih. (S. H. Yokova, Çev.). Ankara: Başak Yayınları.
- Linton, R. (1965). The Tree of Culture. Alfred A.Knoff Publishing.
- Güvenç, B. (1997). Kültürün ABC'si, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşek, S. (2006). Reklam ve Geleneksel İmgeler. İstanbul: 2006.
- Yaylagül, L. (2010). Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara: Dipnot Yayınları
- Parsa, A. (2004). Görsel Göstergibilim İmgenin Anlamlandırılması. Es Yayınları.

AĞDAM DEFİNESİNDE BULUNMUŞ TRABZON ASPRİ ÖNEMLİ NUMİSMATİK TAPINTIDIR**Memmedova Aygün Musa kızı**

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi,

Numismatik şubesi, PhD

ÖZET

Yıllarca ister arkeoloji kazılar, isterse de tesadüfen aşkarlanan numizmatik tapıntılar Azerbaycan ve Türkiyə tarihinin araşdırılmasında önem taşıyan faktiki materiallardır.

Zengin tarihi coğrafiyaya ve medeniyete sahib Azerbaycanda aşkarlanan çoxsaylı sikkeler defineleri ve teksayılı sikkeler daim hem Azeri, hem de yabancı numismatların dikkatini çekmiş, bir sıra yeni kanaatlar elde edilmişdir.

Azerbaycanın Ağdam şəhərində 1935-ci yılında bulunmuş 195 sikkeden ibaret gümüş sikkeler definesi ünlü Kafkasya alimi, professor Yevgeni Pahomov (1880 - 1965) tərəfindən kayde alınmışdır.

Definenin numizmatik təyinatı nəticəsində Səlcuklu IV Kılıc Arslan (1246 – 1264) adından Sivasda dərb edilmiş hicri 660 = 1261-ci yıl dirhemi, Trabzon asprı II İoann Komnen (1280 - 1297) adından dirhem, Çingizi hanı Münke (1251 - 1259) adından Tiflisdə basılmış hicri 652 – 686 = 1254-1287 illərin dirhemləri (24 ədəd), Hülakü Abaqa (1234 - 1282) və Ahmet (1247 - 1284) adından hicri 680 = 1281, 681= 1282, 684 = 1285 illərinin Hristian-Hülakü dirhemləri (55 ədəd), Abaqa adından Tiflisdə basılmış hicri 684 = 1285 yıl dirhemindən ibarət olduğu müəyyən edilmişdir.

Nəticədə definenin toprağa basdırılma devrinin XIII yüzüylün II yarısı olduğu aydın olmuştur. Kaydiyyata alınmış, lakin çağdaş devrimizdə neredə korunduğu belli olmayan şu define numizmatik tədqiqata əsasən, orta əsrlərin dəğərli tapıntısı olaraq, ticari əlişkileri və uyğun dövürün zengin para təsərrüfatını açıqlayan, sikkə dərbı məsələlərini izah edən artefaktdır. Trabzonda həkmdarı, II İoann Komnen adından dərb edilmiş gümüş asprın (2,6 q) bulunduğu şu define Səlcuklular, Çingizilər, Hülaküelərin uyğun devrde Güney Kafkasya uğrunda çeşitli mübarizə apardığını, həm də uyğun devr ticarətində Trabzonun ticari bəkimdən önəmli məvkiini təspit ediyör. Uyğun devr sikkeleri üzərindəki yazılar və bəzi təsvirlər dini inanc sistemini açıqlamaktadır.

Anahtar Kelimələr: Trabzon, aspr, Azerbaycan, numismatik, define

**ВАЖНАЯ НУМИЗМАТИЧЕСКАЯ НАХОДКА - АСПР ТРАБЗОНа, НАЙДЕННЫЙ
В АГДАМЕ**

Ключевые слова: Трабзон, аспр, Азербайджан, нумизматика, клад

Впервые в статье нумизматически исследован клад (195 монет), найденный в 1935-м году в районе Агдам Азербайджанской Республики. Согласно нумизматическому определению, клад состоял из серебряных монет Сельджукидов (1 дирхем), Трабзонской империи (1 аспр), Чингизидов (153 дирхемов) и Хулагуидов (58 дирхемов).

В статье предоставлены рисунки монет, отмечены их отличительные особенности, монетные дворы (Сивас, Трабзон, Тифлис, Тебриз) периода, а также участие их в монетном обращении II половины XIII века.

Также автором была затронута историческая ситуация и монетное дело при последних ширваншахах-Кесранидах.

Статья предназначена для нумизматов, историков, экономистов, искусствоведов и др. исследователей средневековья.

IMPORTANT NUMISMATIC FIND – TRABZON ASPERO, FOUNDED IN AGDAM

Keywords: Trabzon, aspero, Azerbaijan, numismatic, treasure

In article numismatically investigated treasure (195 coins) founded in 1935 in city Agdam – region of Azerbaijan Republic.

Numismatically defined the treasure, consisted of silver coins of the Seljukids (1 dirham), the Trabzon Empire (1 aspr), the Chingizids (153 dirham) and the Hulaguids (58 dirham).

The article provides drawings of this coins, noted their distinctive features, mints (Sivas, Trabzon, Tiflis, Tabriz) and coin circulation in II half of the XIII century. The author also touched of historical situation and coins in state of Shirvanshah-Kesranids, made conclusions.

The article is intended for numismatists, historians, economists, art historians and other researchers of Middle Ages.

Elmi yeniliyi: Makalede ilk defe olarak Azərbaycanın Ağdam şəhərində 1935-ci yılında bulunmuş 195 sikkeden ibarət gümüş sikkələr dəfinə numizmatik cəhətdən araşdırılmışdır. Dəfinə sikkələrinin numizmatik təyinatına əsasən Səlcuklu, Trabzon, Çingizilər və Hülakülərin gümüş sikkələri müəyyən edilmiş, rəsmləri təqdim edilərək, fərqli xüsusiyyətləri, dövrün dərnhələri (Sivas, Trabzon, Tiflis, Təbriz), dərnhə tarixləri, çəkilişi göstərilmişdir.

Uyğun dövrdə tarixi Azərbaycanda olan tarixi vəziyyət son şirvanşah-Kesranilərin sikkələrinə əsasən şərh edilmişdir.

Makalə gənc numizmatlar, iqtisadçılar, sənət tarixi ilə ilgilənənlər və d. tədqiqatçılar üçün önəmlidir.

İşlənmə səviyyəsi: Tədqiqata cəlb etdiyimiz dəfinə ötən əsrdə numizmat-əlim, professor Y.Pahomov tərəfindən qayda alınmış (7; 8), daha sonralar isə A.Recebli (1) və M.Seyfəddinin (9) əsərlərində dəfinədəki bəzi sikkələrin xüsusiyyətləri qayd edilmiş, makalə müəllifi tərəfindən yeni numizmatik kənaatlara (2; 3; 4; 5; 6) istinadən ilavələr edilmişdir (Trabzon əsprinin tədqiqinə xüsusilə diqqət edilmişdir).

Neticə: XIII əsrin II yarısında toprağa gömülmüş Ağdam dəfinəsi Türkiyə, Güney Kafkasiya və İran arasında ticarət əlaqələrini açıqlayan faktiki tapıntıdır. Dəfinə sikkələrinin numizmatik tədqiqi uyğun dövrdə iqtisadi-ticarət əlaqələrində iştirak edən, dərnhələrdə basılan gümüş sikkələr (əspr, dirhem) haqqında təsəvvür yaradır. Dövrünün sənət əsərləri olan bu tapıntılar bir sıra hallərdə günümüzdəki var olan yeganə tapıntılardır.

--

Yıllarca istər arkeoloji kazılar, istərsə də təsadüfən aşkarlanan numizmatik tapıntılar - Azərbaycan və Türkiyə tarixinin araşdırılmasında önəm taşıyan faktiki materiallardır.

Zəngin tarixi coğrafiyaya və mədəniyyətə sahib Azərbaycanda aşkarlanan çoxsaylı sikkə dəfinələri və tək sayılı sikkələr daim hem Azəri, hem də yəncə numizmatların diqqətini çəkmiş, bir sıra yeni kənaatlar əldə edilmişdir.

Azərbaycanın Ağdam şəhərində 1935-ci yılında bulunmuş 195 sikkeden ibarət gümüş sikkələr dəfinəsi ünlü Kafkasiya əlimi, professor Yevgeni Pahomov (1880 - 1965) tərəfindən qayda alınmışdır (8, s. 48-49).

Dəfinənin numizmatik təyinatı aşağıdakı cədvəldə qayd edilmişdir:

Cedvel 1.

Sıra N-sı	Sülale	Hükmdar	Darbhane ve darb yılları	Sikke metalı və adı	Sikkele rin sayısı (eded)
1	Selcuklu	IV Kılıc Arslan (1246 – 1264)	Sivas, hicri 660 = 1261	Gümüş dirhem	1
2	Trabzon imperatorluğu	II İoann Komnen (1280 - 1297)	Trabzon, (1280 – 1297)	Gümüş aspr	1
3	Çingizilər	Munqke (649 – 657 = 1251 – 1259)	Tiflis, hicri 652 = 1254, 656 = 1258 ,	Gümüş dirhəmlər	5
		Anonim, “ədalətli qaan” sözləri ilə	Hicri 660 = 1261, 661 = 1262, 666 = 1267, 668 = 1269, 670 - 678 = 1271 - 1279	Gümüş dirhəmlər	130
4	Hülakülər (xristian-hülakü)	Abaqa (665 – 680 = 1266-1281)	Hicri 680 = 1281, 681 = 1282 (54 ədəd)	Gümüş dirhəmlər	55
		Əhməd (681 – 683 = 1282 - 1284)	Hicri 68* = 128* (1 ədəd)		
	Hülakülər	Arqun (683 - 690 = 1284 - 1291)	Təbriz, hicri 684 = 1285	Gümüş dirhəmlər	3
					Cəmi: 195 sikke

Define sikkelerinin seciyyevi hususiyetlerini açıqlamaqla uyğun devrın pul devriyyesini araşdıralım.

Definde olan IV Kılıc Arslan (1246 – 1264) adından Sivasda darb edilmiş hicri 660 = 1261-ci yıl dirhemine diqqat edelim (resim 1).

Resim 1. Selcuklular. IV Qılıc Arslan (646 – 647 = 1248 – 1249; 655 – 660 = 1257 – 1262; 660-664 = 1262 - 1266). Sivas, hicri 660 = 1261, gümüş dirhem, 2,92 q

Dirhəmin üst tərəfinin mərkəzində sultanın şərəfli titulları (es-sultan, dünya vəddin) və adı “Qılıc Arslan bin Mesud”) və darbhane, arxa tərəfində: “Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd Allahın rəsuludur”, ətrafında zərb ili (hicri təqvimlə, sözlərlə) həkk edilmişdir.

Sonuncu Selcuklu sultanlarından biri olan II Key Hosrovun (1236-1246) oğlu Rukneddin “IV Kılıc Arslan” unvanı ilə tanınırdı. Roma səltənətinin şü rahberi monqolların vassalı olduğu halde, kendi ismindən sikke darb etmək hukukuna da malik idi (5).

Resim 2. Trabzon imperiyası. II İoann Komnen (1280 – 1284; 1285 - 1297), Trabzon, gümüş aspr, 2,85 q

Gümüş asprın üst tərəfində inanc simvolu olan müqəddəs Yevgenini xatırladan təsvir, sağ əlində əsa, sikkənin solunda EVT, sağ tərəfində ENI; arxa tərəfində isə imperator təsviri, latınca yazılar həkk edilmişdir.

Bizans imperiyasının çöküşündən sonra 1204 yılında yaranan Trabzon imperiyasının para sisteminin inkişafının izlenilmesində en gerekli vasitələrdən biri de numismatik tapıntılardır. Büyük Komnenlər sülalesi hökmdarları kendi maliyyə siyasətini Trabzonun iqtisadi hayatında olan telebatları nəzərə alaraq yönetiyorlardı. Uyğun devrin necib metallarından darb edilen sikkeleri para devriyyesinde olan talebata müvafiq darb edilirdi ve imparatorlar boyle sikkelerin yeniden eridilmesi ve sınırdışı taşınmamasına çaba sarf ediyorlardı (6, s. 25).

Yeddinci Trabzon imperatoru olan II İoann Komnen (Büyük, 1280 - 1297) aslen Türkiyənin Trabzon vilayətindən idi. Hakimiyyəti bir sıra münakişelerde tarixdə yer almaktadır. Mahz bu imperatorun devrinde İlhanlılarla (Hülaküer) və Bizans arasında dostluq münasibətləri yaranmışdı (4).

Uyğun devrdə Trabzon imperatorları aynən Konstantinopol imperatorları gibi “romalıların vasilevs və avtokrator” lakablarını kabul etmişlərdi və şu iki rəqib arasında münakişə 1282 yılına kadar sürmüşdü.

XIII yüzüylün sonu – XIV yüzüylün başlangıcında Trabzon hukumdarlarının yeni lakabları “Trabzon imperatoru” olaraq kayd edilmeğe yədi.

XIII yüzüyl Trabzon sikkələrində imperatorlar tam boyda, lakin uyğun yüzüylün sonu – XIV yüzüylün evvələrində atlı olaraq hekk edilmişlərdi. Şu cəhətin Doğunun, əsasən də türklərin təsiriylə edildiyi söylənə bilir (2, s. 86).

Mezarı hazırda Türkiyənin Trabzon vilayətindəki Kızılbəşli Kilisədə bulunan II İoann Komnenin sikkəsində də aynən Bizans sikkə tipinə uyğun olaraq mərkəzdə imperator təsvirinin olması, sikkə dərbində daha çox ikonografiyaya önəm verildiyini göstərir.

II İoann Komnen devrinə ayt asplər 897,2 faiz ayarlı gümüşdən 3 nevdə olan mühürlərlə, 2 - 2,8 q çəkiddə, diametri 22 sm olmaqla dərb edilmişdir.

Şu imperator devrinde ulusal ticarətdə gümüş asplərin istifadəsi geniş vusət almış, ticari illiqliklərdə Trabzon və Tebriz şəhirləri önəmli məvkiyə malik idi. (6, s. 26).

II İoann Komnen də digər Komnenlər gibi hazırda Trabzon yaxınlığında olan Sümela monastırının himayəçisi olaraq da biliniyordu (3).

Ağdam dəfinesində həm də Çingizilər sülaləsi həkumdarı Munke (1251 – 1260) adından Tiflisdə dərb edilmiş dirhem bulunmuşdur (resim 3).

Resim 3. Çingizilər. Munke (1251 - 1260). Tiflis, 652 = 1254, Rəcəb, gümüş dirhəm, 2,99 q

Dirhemün üst tərəfində ərəbcə: “Munka kaqan, əl-əzəm, əl-adel”, ətrafında ərəbcə sözlərlə: “altı yüz əlli iki”, arxa tərəfində ərəbcə: “Allahdan başqa ilah yoxdur, vahiddir, şəriki yoxdur”, ətrafında ərəbcə: “Rəcəb ayında, Tiflis zərbi” sözləri vardır.

Defindedə bulunan sonuncu sikke – Hülakü hükmdarı Abaqa adından Tiflisdə basılmış hicri 684 = 1285-ci yıl dirhemidir.

Numizmatikada “Xristian Hülakü” və ya “gürcü-Hülakü” adlanan şu tipli sikkələrin zərbinə hicri 680 = 1281-1282-ci ildə başlanılmışdır (9, s. 196; resim 4). Azərbaycanın Bakü şəhridə olan Milli Azərbaycan Tarixi Muzesində hazırda kayd etdiyimiz sikke korunuyor (NF 6946).

Resim 4. NF 6946. Elxanilər. Abaqa (1234 - 1282). Tiflis, 680 = 1281-1282 (Zulhicca), gümüş dirhəm, 2,4 q

Dirhəmin üst tərəfində uyğurca yazılar, arxa tərəfində ərəbcə ifadələr: “Müqəddəs Ata, oğul və ruhun adı ilə, Allah vahiddir”, xaç işarəsi, ətrafında: zərb tarixi (sözlərlə) və zərb ayı “rəbiəl axir” vardır.

Göründüyü kimi, dirhemdə xristianlıq inancının başlıca şüarı əks edilmişdir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzesində həm də ilhani Ahmet (1282 - 1284) devrinə də aid xristian inanlı sikke vardır (hicri 683 = 1284, NF 6793). Müasir tapıntılara əsasən “xristian hülakü” sikkələrinin son istehsalı hicri 684 = 1285-ci ilə aiddir.

Ağdam definesində olan sonuncu sikkeye nazar salmaq (resim 5).

Resim 5. Elxanilər. Arğun (1284 - 1291). 684 = 1285, Təbriz, gümüş dirhəm, 2,37 q

Dirhəmin üst tərəfində uyğurca yazılar və ərəbcə “Arğun”, arxa tərəfində ərəbcə ifadələr: “Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd Allahın rəsuludur”, ətrafında: zərb tarixi (sözlərlə) və zərbcə vardır.

Beləliklə, defindəki erkən sikkə 1261-ci ilə, sonuncu sikkə isə 1285-ci ilə aiddir. Definenin toprağa basdırılma devri - XIII yüzüylün II yarısıdır.

Sonunda uyğun devrde Azərbaycanda hakimiyyetde olan son şirvanşah-Kesranilər, Şirvan hökmdarları – II Ferruhzad (1260-1283), III Ahsitan (1283 - 1294), Keykavus (1294 - 1318), I Keyqubad (1318 - 1356), Kavus (1356 - 1373) və Huşeng (1373 - 1382) adı olan gümüş sikkələrin bulunmadığını kayd etmək istədik. Uyğun devre ait bakır sikkələr (Şirvan, Şabran, Gəştəspə fəlsəri) və gümüş dirhəmlər (Gəştəspə) adsız darb edilmişlər (1, s. 137-138).

Kaydiyyata alınmış, lakin çağdaş devrimizde nerede korunduğu belli olmayan şu definə numizmatik tədqiqata əsasən, orta əsrlərin dəğərli tapıntısı olaraq, ticari əlişkələri və uyğun dövürün zəngin para təsərrüfatını açıqlayan, sikkə darbı məsələlərini izah əden artefaktdır.

Ağdam definesində olan sikkələrin sayına əsasən Çingizilərin gümüş dirhəmləri Hülakülərin dirhəmlərindən artıqdır. “İşğal darbı” adlandırılan uyğun devrin Çingizi gümüş dirhəmləri («ədalətli qaan» ifadələri olan) ilə sikkəyə olan tələbat ədenilmişdir.

Defində olan hristian-hülakü dirhəmləri yalnız Tiflisde darb edilmiş və göründüyü gibi, şöyle sikkələrdəki yazılar uyğurca və arapca həkk edilmişdir. Belə sikkələrdən uyğun devrde İrevan və Karsda da istifadə edilməsi, həmin ərazilərdə bulunmuş definələrlə təsdiq ediliyor (7, s. 28).

Uyğun devrin definələrində bulunmuş XIII əsrin Trabzon əsprı həm də Batı Gürcistanda “kirmanəuli” adlı yunan yazıları olan sikkələrin darbına da səbəbiyyət vermişdir (7, s. 28).

Uyğun devrde kayd etdiyimiz sülalə rəhbərlərinin adından darb edilmiş çəkisi təxminən yarım misqal olan gümüş sikkələr (dirhəmlər, əsprlar) başlıca dövriyyə vasitəsi olaraq istifadə edilmişdir. Beləliklə, XIII yüzüylün II yarısında Türkiyə, Güney Kafkasya və İran arasında ticarətdə istifadə ədilen sikkələrə nəzar səldik.

Təhlilə cəlb etdiyimiz definenin Azərbaycanın Dağlıq Karabağ bölgəsinin Ağdam şəhrində bulunması şu ərazinin önəmini təsbit ediyör.

Zamanının rəngərəng inanc sistemini də açıqlayan şöyle tapıntıların muzələrə təhvil verilməsi günümüzün aktuel problemdir.

İSTİFADE EDİLMİŞ EDEBİYYAT:

1. Recebli A.M. Şirvanşahlar devletinde sikke zerbi. Bakü: Elm ve tahsil, 2015
2. Бардашева Т.Н. Аспект визуального в системе идеологической пропаганды династии Великих Комнинов в Трапезундской империи (1204 - 1461) //Вестник ВГУ. Волгоград: 2015, с. 79-91
3. Достопримечательности Турции – Панагия Сумела // warps.ru
4. Иоанн II Великий Комнен //www.pravenc.ru.
5. Кылыч Арслан IV (1246 - 1264) // uchebnikfree.com.
6. Пономарев А.Л. Денежная политика Трапезундской империи. с. 21-40
7. Пахомов Е.А. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. I, Баку: ТООИА, 1926
8. Пахомов Е.А. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. III, Баку: ТООИА, 1940
9. Сейфеддини М.А. Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане XII – XV вв. Т. 1, Баку, 1978

